Η κατεχομενη γη μας

Η κατεχομενη γη μας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ - ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Η κατεχομενη γη μας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ - ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΛΕΥΚΩΣΙΑ, 1999

Πρώτη Έκδοση: 1991
Δεύτερη Έκδοση: 1993
Επανέκδοση: 1996
Επανέκδοση: 1999
Διεύθυνση Μέσης Εκπαίδευσης
Υπουργείο Παιδείας

Τρίτη έκδοση: 2014

Ανατύπωση 2016

Εκτύπωση: Cassoulides Masterprinters

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ISBN: 978-9963-0-4724-6

Εξώφυλλο: Άποψη της κατεχόμενης Λαπήθου

Στο εξώφυλλο χρησιμοποιήθηκε ανακυκλωμένο χαρτί σε ποσοστό τουλάχιστον 50%, προερχόμενο από διαχείριση απορριμμάτων χαρτιού. Το υπόλοιπο ποσοστό προέρχεται από υπεύθυνη διαχείριση δασών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Εισαγωγικό σημείωμα του Διευθυντή Μέσης Εκπαίδευσης	5
Η φυσιογνωμία των κατεχόμενων περιοχών	**7-15**
Οι συνέπειες της εισβολής πάνω στον άνθρωπο	8-9
Εκπαίδευση	10-11
Μουσική παράδοση	12
Οικονομία	13-15
Η οροσειρά του Πενταδακτύλου	**16-25**
Τα φρούρια του Πενταδακτύλου	18-21
Θρύλοι και παραδόσεις	22-23
Βλάστηση	24
Τα σπήλαια του Πενταδακτύλου	25
Η επαρχία της Κερύνειας	**26-109**
Πολιτιστική κληρονομιά	30-31
Εκπαίδευση	32-35
Οικονομική ζωή	36-37
Ο προσκοπισμός	38
Η πόλη της Κερύνειας	39-55
Χωριά ανατολικά της Κερύνειας	56-60
Η περιοχή Αγίου Επικτήτου - Αγίου Αμβροσίου	61-69
Χωριά δυτικά της Κερύνειας	70-73
Η περιοχή Λαπήθου - Καραβά	74-91
Χωριά στις νότιες πλαγιές του Πενταδακτύλου	92-109
Η επαρχία της Αμμοχώστου (κατεχόμενο τμήμα)	**110-237**
Ιστορική αναδρομή	112-120
Η πόλη της Αμμοχώστου	121-147
Περίχωρα της Αμμοχώστου	148-149
Η περιοχή της Ακανθούς	150-155
Μεσαορία	156-193
Η περιοχή του Τρικώμου	194-197
Κοκκινοχώρια	198-199
Η λαϊκή τέχνη	200-201
Η εκπαίδευση στην κατεχόμενη περιοχή εκτός από την Καρπασία	202-204
Καρπασία	205-237
Η επαρχία της Λάρνακας (κατεχόμενο τμήμα)	**238-239**
Η επαρχία της Λευκωσίας (κατεχόμενο τμήμα)	**240-297**
Η πόλη της Λευκωσίας	242-248
Η περιοχή της Κυθρέας	249-256
Χωριά ανατολικά και δυτικά της Λευκωσίας	257-262
Το διαμέρισμα Μόρφου	263-289
Εκπαίδευση	290-293
Χρονολογικός πίνακας	298-299
Πηγές	301-303

Συγγραφή - επιμέλεια έκδοσης: Πίτσα Πρωτοπαπά

Συνεργασία στην επιμέλεια έκδοσης: Άννα Νεοφύτου
Κώστας Λυμπουρής

Γενική εποπτεία: Χρίστος Κολιός

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Βασική μέριμνα του Υπουργείου Παιδείας είναι η συντήρηση της μνήμης των κατεχόμενων εδαφών μας. Μέσα στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και η έκδοση αυτή, που στόχο έχει να δώσει πληροφορίες για την κατεχόμενη γη μας και να εμπνεύσει την αγάπη και την αγωνιστικότητα για ό,τι αφήσαμε στο κατεχόμενο τμήμα της πατρίδας μας.

Με την τουρκική εισβολή καταλαμβάνεται το μεγαλύτερο τμήμα της βόρειας πλευράς της Κύπρου. Σ' αυτό περιλαμβάνεται ολόκληρη η οροσειρά του Πενταδακτύλου, από το ακρωτήριο του Κορμακίτη ως την Καρπασία, και ολόκληρη σχεδόν η μεγαλύτερη πεδιάδα του νησιού, η κεντρική πεδιάδα, με τη Μεσαορία και τις περιοχές Κυθρέας και Μόρφου. Στο ζωτικότατο αυτό κομμάτι του νησιού βρίσκονται δυο από τις πέντε πόλεις, τμήμα της πρωτεύουσας με τα βόρεια προάστια και επτά από τις δέκα δημαρχευόμενες κωμοπόλεις. Στο βιβλίο γίνεται προσπάθεια ν' αναφερθούν όλες οι κατεχόμενες κοινότητες. Προτάσσονται τα κύρια γνωρίσματα της επαρχίας ή της περιοχής και ακολουθούν κείμενα για ομάδες χωριών με κοινά γνωρίσματα. Καταβάλλεται προσπάθεια να αναφερθούν και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας κοινότητας. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους μεγαλύτερους οικισμούς. Αγκαλιάζονται όλες οι πτυχές της ζωής: οικονομία, κοινωνία, εκπαίδευση, μνημεία λόγου και τέχνης. Μέσα από τα κείμενα, τις πηγές, τις φωτογραφίες, τις στατιστικές αναδύεται η συνολική εικόνα της πολυσύνθετης ζωής κάθε περιοχής χωριστά, αλλά και της Κύπρου γενικότερα. Ο εμπλουτισμός με πίνακες, στατιστικές και χάρτες βοηθά στην εποπτικοποίηση των όσων λέγονται, αλλά και δίνει αφετηρία για παραπέρα προβληματισμό.

Στην αρχή του βιβλίου γίνεται μια γενική αναφορά στις συνέπειες της εισβολής και τη φυσιογνωμία των κατεχόμενων περιοχών. Ακολουθεί το κεφάλαιο για την οροσειρά του Πενταδακτύλου, που απλώνεται κατά μήκος όλης σχεδόν της κατεχόμενης περιοχής και αποτελεί σύμβολο του αγώνα για δικαίωση. Στη συνέχεια είναι η επαρχία της Κερύνειας, το κατεχόμενο τμήμα της επαρχίας Αμμοχώστου με τη Μεσαορία και την Καρπασία, το κατεχόμενο τμήμα της επαρχίας Λάρνακας και τέλος το τμήμα της επαρχίας Λευκωσίας που κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα.

Ευχαριστούμε όλους όσοι συνέβαλαν στη συγκέντρωση του υλικού και ιδιαίτερα την Πίτσα Πρωτοπαπά που είχε την ευθύνη για τη συγγραφή του βιβλίου, την Άννα Νεοφύτου και τον Κώστα Λυμπουρή που βοήθησαν στην επιμέλεια της έκδοσης και τον Χρίστο Κολιό που είχε τη γενική εποπτεία.

Ευχή όλων μας είναι σύντομα να μην υπάρχουν κατεχόμενες περιοχές και οι σελίδες αυτές ν' αποτελέσουν τμήμα ενός γενικότερου έργου με τίτλο «Η Κύπρος μας».

Αντρέας Κ. Φυλακτού, δ.φ.,
Γενικός Διευθυντής
Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού

Η φυσιογνωμία των κατεχόμενων περιοχών

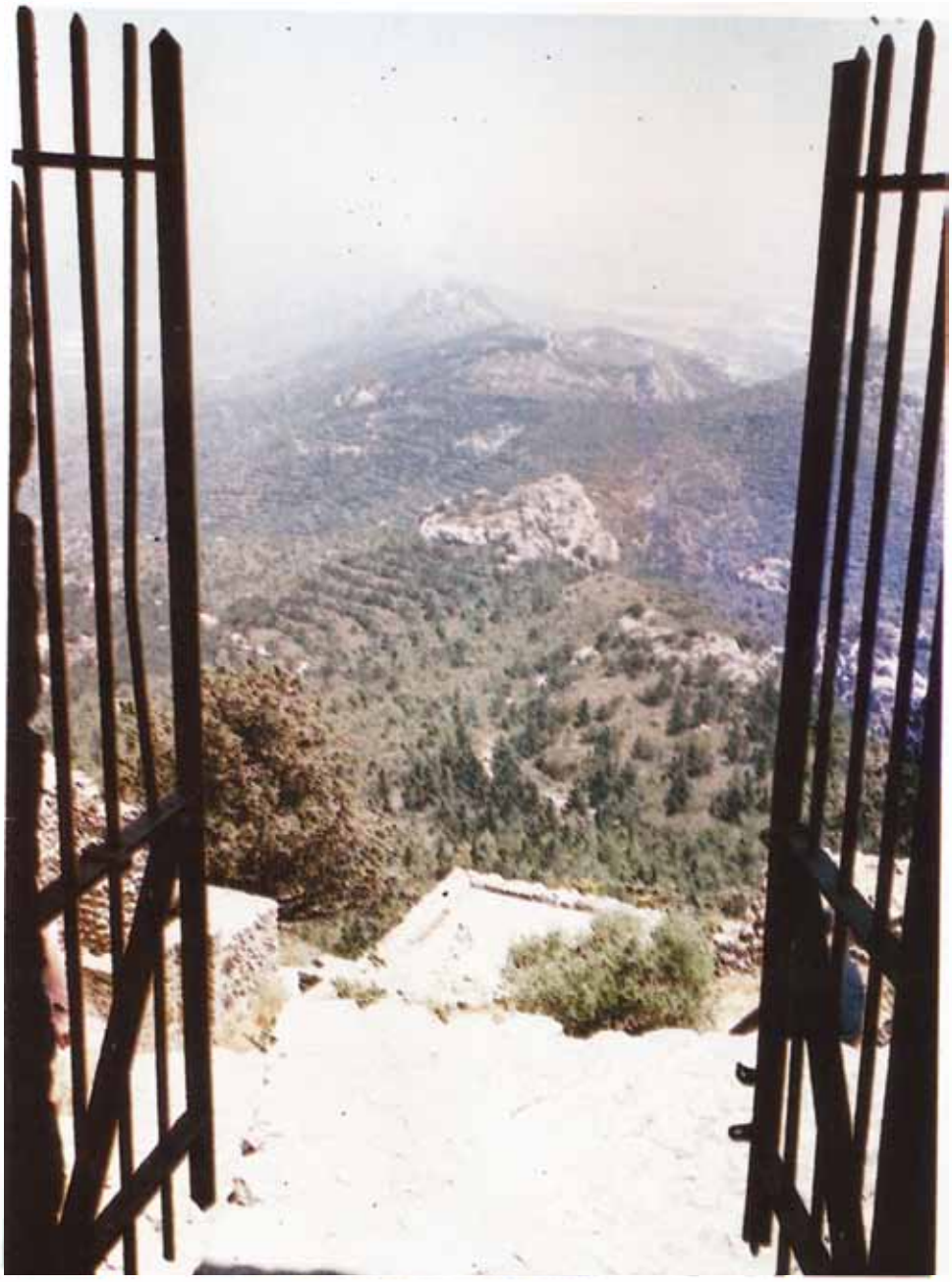

Χρόνια, σκλαβκιές ατέλειωτες - τομ πάτσον τζιαι τογ κλώτσον τους.

Εμείς τζιαμαί: Ελιές τζιαι τερατσιές πάνω στο ρότσον τους.

Κώστας Μόντης, *Κυπριακή Ιστορία II*

Οι συνέπειες της εισβολής πάνω στον άνθρωπο

Εισβολή, ξεριζωμός. Ένα πραγματικό ξερίζωμα του ανθρώπου από το οικείο περιβάλλον. Ένα περιβάλλον, που το αποτελούν η φύση και η ανθρώπινη κοινωνία, τα μνημεία και οι εκκλησίες, οι αξίες και οι παραδόσεις του τόπου.

Άνθρωποι συνηθισμένοι στον απέραντο κάμπο της Μεσαορίας, τα καταπράσινα περβόλια του Μόρφου, την παράκτια περιοχή της Κερύνειας και της Καρπασίας μετοικούν σ' ένα ξένο γι' αυτούς περιβάλλον, ορεινό ή αστικό. Αγρότες μαθημένοι στην απλοχωριά του τόπου τους μαραζώνουν συμπυκνωμένοι σ' έναν προσφυγικό συνοικισμό ή σ' ένα αστικό διαμέρισμα. Και πώς να χωρέσει η απλόχωρη αυλή, τα απέραντα περβόλια, ο ηλιακός με τη σουβάντζα και την καμάρα, η θέα του γιαλού, ο ανοικτός ορίζοντας μέσα σ' ένα προσφυγικό διαμέρισμα!

Ο χαρακτήρας και η προσωπικότητα του ανθρώπου είναι συνυφασμένα με τον τόπο· το βουνό, ο κάμπος, η θάλασσα διαμορφώνουν ανάλογα τους ανθρώπους. Η βίαιη μετακίνησή τους σ' ένα ξένο γι' αυτούς περιβάλλον επιδρά σ' αυτούς αρνητικά. Ο ψαράς ξέρει κάθε μυστικό της θάλασσάς του· πώς θα τον μεταφέρεις σ' άλλες θάλασσες; Ο γεωργός ξέρει τα μυστικά της γης του· πότε και πώς θα την καλλιεργήσει, τι θα φυτέψει ανάλογα με την εποχή. Πώς θα τον βάλεις να καλλιεργεί μια άλλη γη με διαφορετικές απαιτήσεις και άλλα μυστικά; Και πώς θα λειτουργήσει αυτός ο μυστικός δεσμός του καλλιεργητή με τη γη του;

Αλλοτρίωση! Χάνει ο άνθρωπος τον τόπο που γεννήθηκε κι έζησε· κόβεται η ίδια η ζωή του, οι ρίζες του. Ο τόπος που έζησαν και δημιούργησαν οι πατέρες και οι παππούδες δίνει την αίσθηση της συνέχειας στον ίδιο χώρο. Εδώ περπάτησαν, εδώ το σπίτι τους, η γειτονιά τους, το περβόλι τους...

Σπάζει η συνέχεια της παράδοσης. Αξίες, έθιμα και παραδόσεις που συναποτελούσαν την κλειστή κοινωνία του τόπου δεν είναι εύκολο να συνεχιστούν. Ένα ολόκληρο σύστημα αξιών κι εθίμων που λειτουργούσε γκρεμίζεται. Χώροι λατρείας ιεροί για χιλιάδες χρόνια βεβηλώνονται, λεηλατούνται, καταστρέφονται συστηματικά. Ανεπανόρθωτη η καταστροφή και στον παραδοσιακό τρόπο ζωής, την προφορική παράδοση, τα μνημεία. Η κοινωνία μέσα στους κόλπους της οποίας αναπτύχτηκαν και διαφυλάχτηκαν διαλύθηκε.

Το άτομο αποξενώνεται και από τους φίλους, τους γείτονες, τους συγγενείς. Οι οικογένειες σκορπίζουν

«Στην πέτρα της υπομονής»
Τ. Κάνθου

όπου βρει ο καθένας σπίτι και δουλειά, στην Κύπρο ή στο εξωτερικό. Η οικογένεια, η γειτονιά, το χωριό, η κωμόπολη, η πόλη που έδεναν τους ανθρώπους δεν υπάρχουν. Αγώνας για να διατηρηθούν κοινά έθιμα, κοινές παραδόσεις· για να συναντηθούν οι χωριανοί, οι γείτονες, οι φίλοι μια - δυο φορές το χρόνο. Τις υπόλοιπες μέρες το άτομο βρίσκεται απομονωμένο, απογυμνωμένο από ό,τι το συνόδευε στη ζωή. Ό,τι έκτισε, όχι μόνο ο ίδιος αλλά και γενιές γενιών προηγουμένως, είτε είναι υπόληψη, καλό όνομα, είτε είναι περιουσία, χάνεται. Οικογενειακά κειμήλια, κεντήματα και υφαντά φυλαγμένα με φροντίδα και αγάπη καταστρέφονται.

Ο οδοστρωτήρας της εισβολής πέρασε κυριολεκτικά πάνω από τους ανθρώπους ισοπεδώνοντας τα πάντα. Άνθρωποι με μεγάλη περιουσία βρίσκονται στο δρόμο· άνθρωποι μεροκαματιάρηδες, που με κόπο έκτισαν ένα σπίτι, έφτιαξαν περβόλια κι ορθοπόδησαν, ξαναβρέθηκαν στην ίδια οικονομική κατάσταση. Πολλοί αναγκάστηκαν να μεταναστέψουν σε ξένη γη· άλλοι έμειναν ν' αγναντεύουν από μακριά τα χωριά και τα σπίτια τους.

Η κάθε ηλικία πλήρωσε το δικό της τίμημα. Οι ηλικιωμένοι, που είδαν μόχθους μιας ζωής να εξαφανίζονται χωρίς να έχουν πιθανότητα να ξαναδημιουργηθούν. Οι άνθρωποι μέσης ηλικίας, φορτωμένοι το βάρος της οικογένειας, με τα παιδιά να σπουδάζουν και ν' απαιτούν προστασία, αντιμετώπισαν το φάσμα της ανεργίας. Οι νέοι, έχοντας το όραμα μιας ζωής μπροστά τους, φορτωμένοι όνειρα και προσδοκίες, σφαγιάστηκαν στην κυριολεξία και σωματικά αλλά και ψυχικά από τους εισβολείς. Ο τρυφερός παιδικός κόσμος σφραγίστηκε ανεπανόρθωτα από τη φρίκη του πολέμου, της

προσφυγιάς, της ορφάνιας. Κι οι νεότεροι, που δεν πρόλαβαν να γευτούν τους καρπούς της γης τους, στερήθηκαν την επαφή με τις ρίζες τους, έμειναν μετέωροι.

Όμως αυτός ο κόσμος ζει μέσα μας ριζωμένος βαθιά. Πεισματικά τον κρατούμε και τον μεταλαμπαδεύουμε στα παιδιά μας. Ο πόθος γιγαντώνει τη θέληση· θα κρατήσουμε τη φλόγα της παράδοσης άσβεστη στις ψυχές μας για να τη μεταφέρουμε εκεί που ανήκει, να συνεχίσει μια πορεία που άρχισε πριν από χιλιάδες χρόνια.

Η ανεστιότητα

Διωγμένοι από τις εστίες μας νιώθουμε χαραγμένο μέσα μας πως η ανεστιότητα δεν είναι μόνο το χάσιμο της γης και της περιουσίας, μα και το λύγισμα κι αδυνάτισμα των δεσμών, το ξέφτισμα των εθίμων και το ξεθώριασμα της ιδιαίτερης εκείνης συνείδησης που είχαμε ο καθένας στο σπίτι του, στη γειτονιά, στο χωριό, στην κωμόπολη, στην πόλη του.

Οι εγκάρδιες σχέσεις, που ανθούσαν στην πλατεία, στο καφενείο, ύστερα από τη βιοπάλη, στην εκκλησία, κέντρο πνευματικό τις Κυριακές και τις μεγάλες γιορτές της Χριστιανοσύνης, ραγίστηκαν με την προσφυγιά κι άφηκαν το κενό και την πίκρα στην αποξηραμένη ψυχή μας.

Την πίκρα αυτή τίποτε δεν τη μεταποιεί σε κάτι άλλο γλυκύτερο παρά μόνο η πίστη και η ελπίδα. Το ξερίζωμα από το χώμα μας χωρίς πίστη κι ελπίδα στην επιστροφή το νιώθουμε τώρα και τόσα χρόνια πως είναι ψυχική ερήμωση (...).

Με την επιστροφή στη γενέθλια γη η πενία μετατρέπεται και πάλι σε πλούτο, μια κι οι συνανθρωπικοί δεσμοί θα ξαναρχίσουν να λειτουργούν.

Ως την ευλογημένη όμως εκείνη ώρα η ψυχική πενία είναι στο χέρι μας να μετατραπεί σε πλούτο με την άσβηστη μνήμη των πατρίδων, με τη συνέχιση της παράδοσης, των ηθών κι εθίμων, και τη διδασκαλία της στους νεότερους, που, διψασμένοι στις ρίζες, επιζητούν με λαχτάρα τις πηγές της ζωής μας.

Στέλιος Παπαντωνίου,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*

Η Λάπηθος.

Μαρτυρία

«Στην Αγίαν Παρασκευήν της Λαπήθου που εμείνισκα είσιεν έξι καφενεία. Έρκουνταν να ψουμνίσουν στην πλατείαν. Εκάθουμουν μες στην αυλήν μου τζι εθώρουν τον κόσμον ούλλον. Ύστερα δώδεκα χρόνια εθώρουν έναν τοίχον. Εμείνισκα σε κάτι πισινά... χωρίς παράθυρο... Ούτε ψυσιή. Μπορούσε να κάμω οκτώ μέρες τζιαι να μεν δω πλάσμα, εκτός που τα παιδκιά μου· τζιαι τζιείνα εσηκώνουνταν να ήταν εις την δουλειάν τους. Έκαμα δώδεκα χρόνια, δώδεκα μέρες δεν έκαμα που να μεν κλάψω... Μόνον ο Θεός ξέρει τα τι υπέφερα δώδεκα χρόνια. Να 'μαι έτσι μαθημένη τζι ύστερα να είμαι μέσα σ' ένα κλουβί... ήμουν γυρό γυρό με τους τοίχους. Στο σπίτι μου έβκαινα στην ταράτσαν να δω μακριά την θάλασσαν· έβκαινα που την πουπάνω ταράτσαν έθεν να δω βουνόν· εθώρουν μακριά· ούλλην την Αγίαν Αναστασιάν... ως τον Καραβάν εθώρουν... Ούτε εμείνισκα ποττέ μόνη μου. Έθεν νάρτουσιν πολλοί να δουν κόσμον, έρκουνταν να ψουμνίσουν, έρκουνταν οι γειτόνισσες, οι συγγένισσές μου... παρέαν πολλήν. Εν τζι έβκαινα ποττέ έξω, αλλά εν εμείνισκα μόνη μου...».

Αφήγηση Μερόπης Σιακίδου,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης,
Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.

Εκπαίδευση

Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Την περίοδο της Τουρκοκρατίας αναφέρονται σχολεία στις πόλεις και τα μοναστήρια κάτω από την αιγίδα της εκκλησίας.

Συστηματικά στοιχεία για τα σχολεία έχουμε από τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οπότε λειτουργούσαν μικρά δημοτικά σχολεία στις πόλεις, τις κωμοπόλεις και τα κεφαλοχώρια της περιοχής. Στην αρχή τα έξοδα καταβάλλονταν από τις κοινότητες - αναφέρονται ως εθελοντική εισφορά των κατοίκων - και ένα μέρος τους προερχόταν από κυβερνητική επιχορήγηση. Από τη δεκαετία του 1920-1930 η κυβέρνηση αναλαμβάνει τον έλεγχο των δημοτικών σχολείων. Εκπαιδεύει τους δασκάλους με την ίδρυση του διδασκαλείου, διορίζει το προσωπικό, συντηρεί τα σχολικά κτίρια και εγκρίνει το αναλυτικό πρόγραμμα. Η σταδιακή αύξηση του πληθυσμού και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου οδηγούν στον πολλαπλασιασμό των σχολείων.

Σταθμό αποτελεί η ανακήρυξη της Κύπρου σε δημοκρατία. Αυξάνεται ο αριθμός των σχολείων και των δασκάλων και μειώνεται η αναλογία των μαθητών κατά δάσκαλο. Ταυτόχρονα δίδεται ώθηση στην προδημοτική εκπαίδευση. Το 1974 όλες σχεδόν οι κοινότητες είχαν δημοτικό σχολείο.

Στοιχειώδης Εκπαίδευση					
Επαρχία	Χρονολογία	Σχολεία	Δάσκαλοι	Μαθητές	Μαθητές κατά δάσκαλο
Λευκωσίας	1860	5	6	380	63.3
	1887	65	83	3 449	41.5
	1959	151	601	21 969	38
	1964	153	666	23 095	34.78
	1974	164	756	21 742	28.7
Αμμοχώστου	1860	5	5	109	21.8
	1887	50	43	1 489	34.6
	1959	83	362	13 339	36
	1964	87	420	15 054	35.83
	1974	94	469	13 728	29.2
Κερύνειας	1860	1	1	40	40
	1887	15	18	689	38.2
	1959	36	100	3 703	37
	1964	41	128	4 023	31.83
	1974	38	125	3 343	26.7

Ειδική Εκπαίδευση
50%
Σχολή Κωφαλάλων Γερολάκκου Αναμορφωτική Σχολή Λαμπούσης Σχολές Ασκησίμων

Προδημοτική Εκπαίδευση 1971				
Επαρχία	Σχολεία		Δάσκαλοι	Μαθητές
	Αστικά	Αγροτ.		
Λευκωσίας	19	9	102	1716
Αμμοχώστ.	11	14	41	801
Κερύνειας	3	5	16	262

Μέση Εκπαίδευση: Κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας, το 19ο αι., παράλληλα με τα δημοτικά σχολεία άρχισαν να λειτουργούν και ανώτερες σχολές κάτω από την αιγίδα της εκκλησίας.

Στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, οι λιγοστές ανώτερες σχολές εξακολουθούν να είναι συνυφασμένες με την εκκλησία. Αργότερα (1917-18) με την πρωτοβουλία της Εκκλησίας ιδρύονται κοινοτικές ανώτερες σχολές, που επεκτείνονται και εξελίσσονται σταδιακά.

Κατά τη διάρκεια της αγγλικής κατοχής λειτουργούσαν τρεις κυρίως τύποι σχολείων Μέσης Παιδείας: τα κοινοτικά σχολεία, τα κυβερνητικά και τα ιδιωτικά.

Στην πλειοψηφία τους τα σχολεία ήταν κοινοτικά· συντηρούνταν από τις κοινότητες και διοικούνταν από τοπικές εφορείες, που αρχικά εκλέγονταν και μετά διορίζονταν. Στο πρώτο στάδιο λειτουργούσαν διτάξιες ή τριτάξιες Ανώτερες Σχολές ή Σχολαρχεία· αργότερα γίνονταν ημιγυμνάσια και γυμνάσια που ακολουθούσαν το πρόγραμμα των γυμνασίων της Ελλάδας και αναγνωρίζονταν από το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας.

Παράλληλα λειτουργούσαν ιδιωτικά σχολεία αγγλικού τύπου - English High Schools - στο Τρίκωμο, την Κερύνεια, τη Γιαλούσα.

Με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας τα σχολεία πέρασαν κάτω από ένα κεντρικό φορέα που ανάλαβε τον προγραμματισμό και τη διοργάνωση της παιδείας.

Τα σχετικά με τη Μέση Εκπαίδευση είναι από το βιβλίο *Τα κατεχόμενα Γυμνάσιά μας*, έκδοση του Γυμνασίου Παλουριώτισσας.

Αγγλοκρατία (1878-1960)

Κοινοτικά Σχολεία

Αμμόχωστος Κερύνεια Λάπηθος Μόρφου Ριζοκάρπασο	→ Ανώτερες Σχολές (1917-1918) που γίνονται σταδιακά γυμνάσια → Εξατάξια γυμνάσια (1940-1950) Το 50% των Γυμνασίων όλης της Κύπρου
Αιγιαλούσα Λευκόνοικο	→ Ανώτερες Σχολές (1940-1950)

Ιδιωτικά Σχολεία

Λευκόνοικο
Τρίκωμο
Κερύνεια
Άγιος Αμβρόσιος
Άγιος Επίκτητος
Μόρφου

Ίδρυση το 1930-1940

Κυπριακή Δημοκρατία

Αμμόχωστος Κερύνεια Λάπηθος Μόρφου Ριζοκάρπασο Λευκόνοικο Αιγιαλούσα Τρίκωμο Άγιος Αμβρόσιος	→ Όλες οι Σχολές, κοινοτικές και ιδιωτικές, γίνονται δημόσιες. → Επέκταση, αναδιάρθρωση, ποιοτική βελτίωση.
Νεάπολη Κυθρέα Λύση	→ Ίδρυση νέων γυμνασίων.
Ξερό	→ Ίδρυση Τεχνικής Σχολής.

1974	Με την τουρκική εισβολή καταλαμβάνεται το 36,4% των δημοσίων Σχολών Μέσης Παιδείας. Αυτό αντιπροσωπεύει το 56,5% των δημοσίων Σχολών Μέσης Παιδείας της υπαίθρου.	
1974-1976	Ριζοκάρπασο, Γιαλούσα Αγία Τριάδα, Πέλλαπαϊς	Λειτουργούν γυμνάσια με μειωμένο προσωπικό και πολλαπλά προβλήματα.

Μουσική παράδοση

Το τραγούδι της Αροδαφνούσας
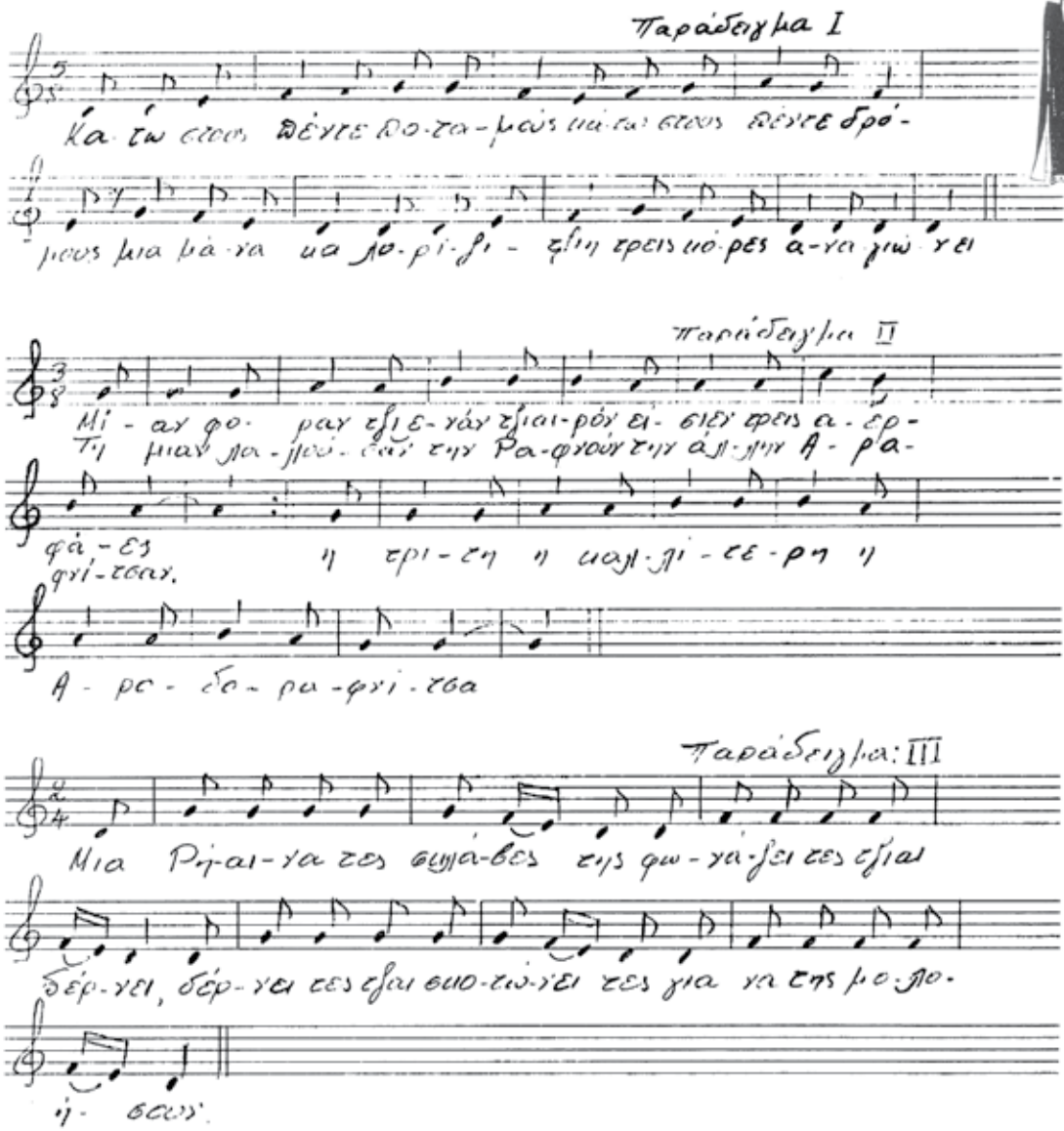
Το παράδειγμα Ι, γράφτηκε όπως τραγουδήθηκε από την Ουρανία Παρασκευά από το χωριό Βασίλεια της επαρχίας Κερύνειας το 1960.

Η μελωδία του αποτελείται από πέντε νότες και προφανώς βασίζεται στο αρχαίο ελληνικό «Πεντάχορδο», το γνωστό αργότερα στη βυζαντινή μουσική «Πεντατονικό» σύστημα.

Το παράδειγμα ΙΙ, αποδόθηκε από την Άννα Χρίστου Πόμπε, 59 χρονών από το χωριό Κυθρέα το 1961.

Το ποιητικό μέτρο του είναι ιαμβικό η δε μελωδία του αποτελείται από 4 νότες. Το ίδιο τετράχορδο συναντάται στη βυζαντινή μούσική και στη μείζονα κλίμακα της Δυτικής μουσικής.

Το παράδειγμα ΙΙΙ είναι μια παραλλαγή ενός άλλου τύπου μελωδίας που οι χωρικοί εχρησιμοποιούσαν για διαγωνισμούς στίχων (τσιαττιστών). Είναι στο τετραφωνικό σύστημα.

Τραγουδήθηκε από τον Πασχάλη Χριστοδούλου από τον Άγιο Αντρόνικο, το 1966.

Νέλλη Λουκαΐδου

Οικονομία

Υπόγειοι υδάτινοι και ορυκτοί πόροι των κατεχομένων εδαφών μας

Ο κυριότερος υδροφορέας του νησιού, εκείνος της Δυτικής κεντρικής πεδιάδας ή του Μόρφου, βρίσκεται στην κατεχόμενη περιοχή. Ο υδροφορέας αυτός, μαζί με σειρά άλλων σημαντικών υδροφορέων, όπως της οροσειράς του Πενταδακτύλου, της Ανατολικής κεντρικής πεδιάδας, της Κερύνειας, της Καρπασίας και της Αγίας Ειρήνης - Κορμακίτη, απέδιδαν πέραν των 150 εκατομμυρίων κυβικών μέτρων νερού το χρόνο. Η ποσότητα αυτή αντιπροσωπεύει το 50% περίπου της ετήσιας ολικής ποσότητας υπόγειου νερού που αντλείτο από τα υδροφόρα στρώματα της Κύπρου. Το νερό αυτό που αντλούνταν κυρίως από γεωτρήσεις, χρησιμοποιόταν για άρδευση των κήπων εσπεριδοειδών, άλλων καλλιεργειών δένδρων και λαχανικών, καθώς επίσης για ύδρευση των χωριών και πόλεων, περιλαμβανομένης και της Λευκωσίας.

Λεπτομερέστερα, από τη Δυτική κεντρική πεδιάδα αντλούνταν κάθε χρόνο 80 περίπου εκατομμύρια κυβικά μέτρα νερού. Για εμπλουτισμό του σημαντικότατου αυτού υδροφόρου στρώματος, η Κυβέρνηση κατασκεύασε τρεις υδατοφράκτες: της Μόρφου, του Οβγού και των Μασάρων.

Τα ασβεστολιθικά πετρώματα του Πενταδακτύλου αποτελούν ακόμη ένα αξιόλογο υδροφόρο στρώμα με μέση ετήσια απόδοση νερού 11,5 εκατομμύρια κυβικά μέτρα. Από την ποσότητα αυτή 8 περίπου εκατομμύρια προέρχονται από τη ροή των πηγών και τα υπόλοιπα από την άντληση γεωτρήσεων που έχουν ανορυχθεί κατά μήκος της οροσειράς. Οι μεγαλύτερες πηγές, όχι μόνον του Πενταδακτύλου αλλά και της Κύπρου, είναι οι πηγές της Κυθρέας, της Λαπήθου και του Καραβά. Το κεφαλόβρυσο της Κυθρέας έχει μια μέση ημερήσια απόδοση 13 000 κυβικά μέτρα, της Λαπήθου 3500 και του Καραβά 2850.

Η τουρκική εισβολή, εκτός από την κατάληψη των σημαντικότερων υδροφορέων της Κύπρου, είχε ολέθριες επιπτώσεις στη μεταλλευτική και λατομική βιομηχανία του τόπου. Καταλήφθηκαν τα μεταλλεία χαλκού και σιδηροπυριτών της περιοχής Λεύκας (Λεύκα και Μαυροβούνι) καθώς επίσης όλες οι εγκαταστάσεις εμπλουτισμού, φόρτωσης και εξαγωγής μεταλλευμάτων της μεγαλύτερης μεταλλευτικής εταιρίας του τόπου, της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρίας (ΚΜΕ) που βρίσκονται στο Ξερό, με άμεση συνέπεια το κλείσιμο των μεγάλων μεταλλείων χαλκού της Σκουριώτισσας. Επίσης μια δεύτερη μεγάλη μεταλλευτική εταιρία, η Ελληνική Μεταλλευτική Εταιρία (ΕΜΕ), απώλεσε τις εγκαταστάσεις φόρτωσης και εξαγωγής μεταλλευμάτων στο Καραβοστάσι. Οι εξαγωγές μεταλλευμάτων από τις δυο αυτές περιοχές αποτελούσαν το 43% των ολικών εξαγωγών μεταλλευμάτων. Η πραγματική όμως ζημιά είναι μεγαλύτερη, διότι τα επί πλέον έξοδα φόρτωσης και εξαγωγής μεταλλευμάτων από άλλα λιμάνια είναι τέτοια, ώστε να καθιστούν την εξαγωγή χαμηλότερης αξίας προϊόντων, όπως του σιδηροπυρίτη, σχεδόν ασύμφορη.

Το μεγαλύτερο όμως πλήγμα υπέστη η παραγωγή οικοδομικών υλικών, όπως αμμοχαλίκων, ασβέστη και τούβλων. Παραδοσιακά οι ανακρυσταλλωμένοι ασβεστόλιθοι του Πενταδακτύλου αποτελούσαν μια θαυμάσια πρώτη ύλη για την παραγωγή ποικίλων δομικών υλικών, όπως θραυστών σκύρων, άμμου, ασβέστη και μαρμάρων. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το 1974 από τα 23 λατομεία και εγκαταστάσεις παραγωγής θραυστών σκύρων, άμμου και ασβέστη που λειτουργούσαν σε ολόκληρη τη χώρα, τα 21 βρίσκονταν στις κατεχόμενες περιοχές. Συνολικά το 77% της παραγωγικής ικανότητας του τομέα οικοδομικών υλικών περιήλθε στα χέρια των τουρκικών δυνάμεων κατοχής. Γενικά το 43% της ολικής αξίας των κεφαλαιουχικών επενδύσεων στον τομέα των μεταλλείων και λατομείων, που ανερχόταν το 1974 σε 36,4 εκατομμύρια λίρες, βρίσκεται στις κατεχόμενες περιοχές. Οι επενδύσεις αυτές περιλαμβάνουν κτιριακές εγκαταστάσεις, εξοπλισμό και αποθέματα διαφόρων υλικών.

Αντρέας Παναγιώτου,
Ανώτερος Γεωλογικός Λειτουργός,
Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης.

Κατανομή γεωργικών προϊόντων

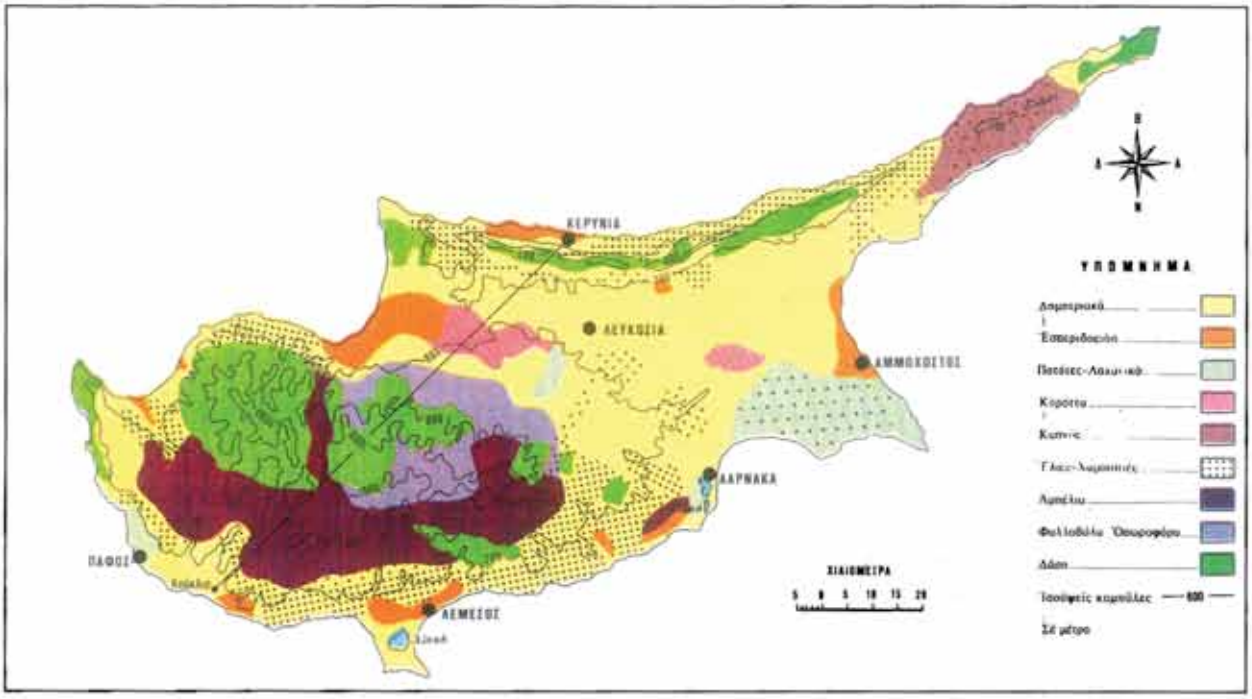

Η γεωργική παραγωγή των κατεχομένων

- καπνός
- καρότα
- δημητριακά
- εσπεριδοειδή
- κτηνοτροφικά φυτά
- αποθηκευτικοί χώροι (σιλό)
- εξαγωγές γεωργικών προϊόντων

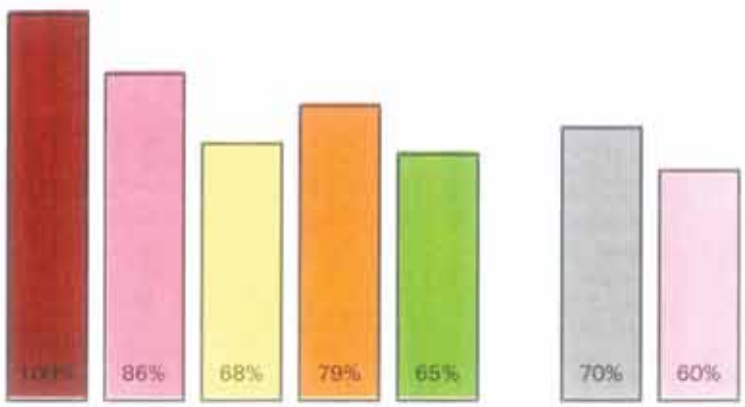

Κατανομή ξενοδοχειακών μονάδων

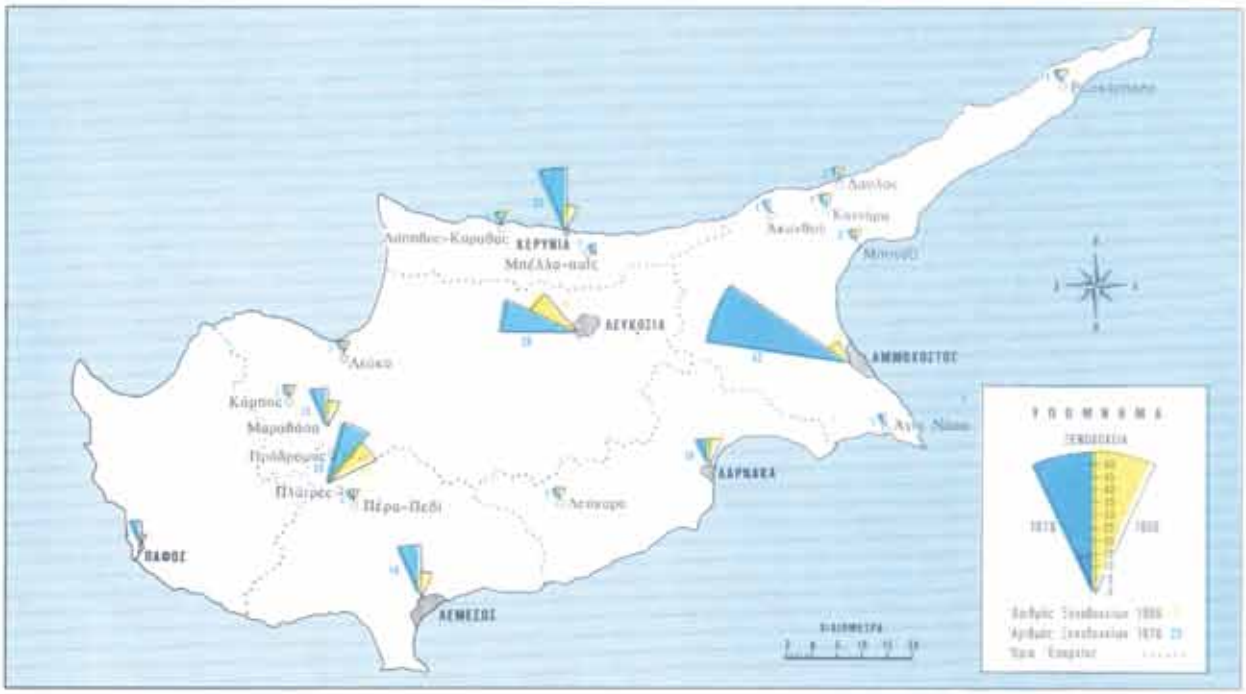

Η τουριστική βιομηχανία το 1974

- ξενοδοχειακές μονάδες
- τουρίστες σε ξενοδοχεία
- ξενοδοχεία υπό κατασκευή

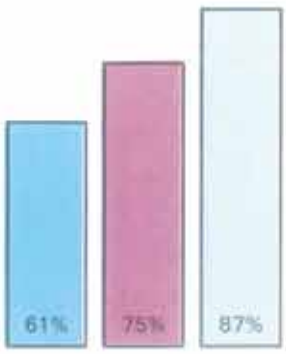

Έλεγχος των ακτών σήμερα

- Τούρκοι εισβολείς
- Κυπριακή Δημοκρατία
- Βρετανικές βάσεις

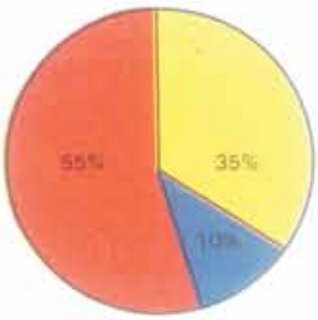

Μητέρα, αν το βρεις βαρύ το γράμμα μου,
είναι που σκύβει απάνω του ο Πενταδάκτυλος
φορτωμένος Τούρκο,
. .
αν το βρεις ασήκωτο,
είναι που γονατίζει απάνω του ο Πενταδάκτυλος
φορτωμένος Τούρκο.
Είναι ένα μεγάλο πρόβλημα ο Πενταδάκτυλος,
μητέρα.
Στο κάτω-κάτω το Μόρφου δεν το βλέπουμε,
στο κάτω-κάτω την Κερύνεια δεν τη βλέπουμε,
την Αμμόχωστο δεν τη βλέπουμε,
όμως αυτός είν' εκεί απέναντί μας
όμως αυτός είναι διαρκώς εκεί απέναντί μας
και μας κυτάζει
και μας κυτάζει μ' ένα τρόπο,
και κάθεται βραχνάς και μολύβι στο στήθος μας,
όμως αυτός είν' εκεί απέναντί μας
και δε μπορεί να κρυβεί σαν το Μόρφου,
και δε μπορεί να κρυβεί σαν την Κερύνεια
και σαν την Αμμόχωστο.
Και λέει: «Λοιπόν»;
Και μας ρωτά: «Λοιπόν»;

Κώστας Μόντης,
Τρίτο Γράμμα στη Μητέρα (1980).

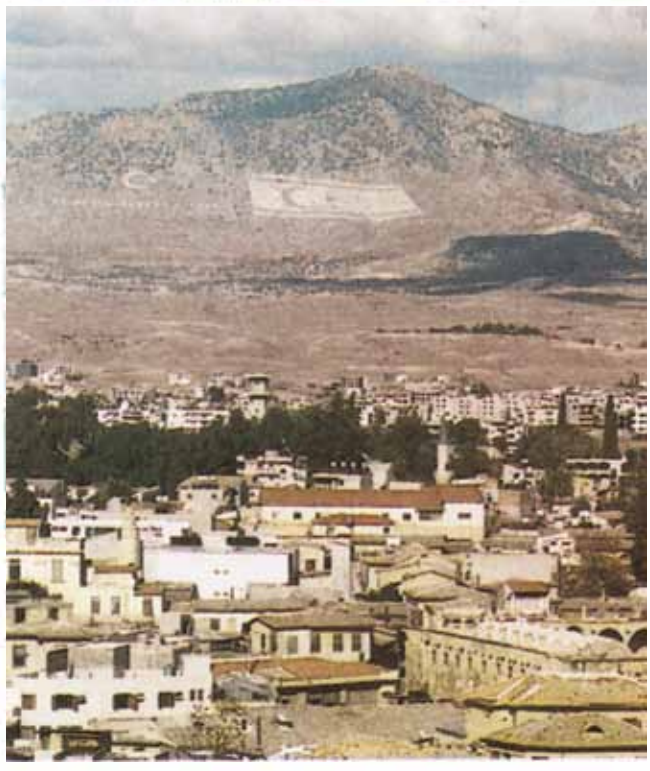

Η οροσειρά του Πενταδακτύλου

Ολόκληρη η βόρεια πλευρά της Κύπρου, από το ακρωτήριο του Κορμακίτη ως το ακρωτήριο του Αποστόλου Αντρέα συνδέεται με τον Πενταδάκτυλο. Η ιστορία της Κύπρου είναι άρρηκτα δεμένη μαζί του. Κεφαλόβρυσα, κάστρα και ρήγαινες, Διγενήδες, εκκλησίες και μοναστήρια. Ένα βουνό φορτωμένο παράδοση και ιστορία.

Στα ψηλότερα σημεία του φυτρώνουν δάση από αγριόπευκα και κυπαρίσσια. Μαγευτικά τα δάση της Χαλεύκας, της Καντάρας, του Καρμιού, της Λαπήθου, με θέα προς τη θάλασσα. Στις βόρειες πλαγιές που δέχονται μεγαλύτερη βροχόπτωση, η φυσική βλάστηση είναι πυκνότερη. Σε χαμηλότερα υψόμετρα τα δάση διαδέχονται αγριοελιές και αγριοχαρουπιές, θάμνοι και αρωματικά φυτά, όπως η τριμιθιά, η σχινιά, η αντρουκλιά, η χαχομηλιά, το θυμάρι. Ιδιαίτερα πλούσια είναι και η ποικιλία των αγριολούλουδων στον Πενταδάκτυλο. Ανεμώνες, κυκλάμινα, ματσικόρυδα και στην περιοχή Μύρτου - Πανάγρων τουλίπες. Οι νότιες βουνοπλαγιές είναι πιο ζεστές και με αραιή βλάστηση.

Τα ασβεστολιθικά πετρώματα του Πενταδακτύλου συγκεντρώνουν νερό στα σπλάχνα τους και δίνουν ζωή με τα κεφαλόβρυσα. Κυθρέα, Λάπηθος, Καραβάς. Παράλληλα βοηθούν τον άνθρωπο στον αγώνα του για επιβίωση παρέχοντάς του καρπούς από τα δέντρα αλλά και άφθονο οικοδομικό υλικό, γύψο, ασβέστη, μάρμαρο, πέτρες και χώμα κατάλληλο για την τουβλοποιΐα. Οι σπηλιές του Πενταδακτύλου πρόσφεραν φιλοξενία σε ζώα και ανθρώπους όλες τις εποχές, από την Πλειστόκαινη περίοδο ως τα σήμερα. Εδώ κατέφευγαν οι κάτοικοι στη διάρκεια των Αραβικών επιδρομών αλλά και κατά την εισβολή του 1974.

Ακοίμητος φρουρός ο Πενταδάκτυλος στις βόρειες ακτές, ο ίδιος ένας Ακρίτης, προειδοποιούσε και προφύλασσε σε περιπτώσεις κινδύνου. Στις απόκρημνες κορφές του Αγίου Ιλαρίωνα, του Βουφαβέντο και της Καντάρας οι άνθρωποι από τη Βυζαντινή εποχή έστησαν παρατηρητήρια και κάστρα για την άμυνα του νησιού. Οι Φράγκοι βασιλιάδες έκτισαν εδώ παλάτια για θερινή διαμονή αλλά και για την άμυνά τους. Η Ρήγαινα ήρθε κι έδεσε με το Διγενή εδώ πάνω στον Πενταδάκτυλο.

Σημαντικά βυζαντινά μνημεία, μοναστήρια και εκκλησίες είναι κουρνιασμένα στις αγκαλιές του βουνού. Άγιος Χρυσόστομος, Αντιφωνητής, Παναγία Αψινθιώτισσα. Στον Πενταδάκτυλο και το Αρμενομονάστηρο, αρμενικό μοναστήρι αφιερωμένο στον Άγιο Μακάριο, αλλά και το φράγκικο μοναστήρι, το Αββαείο, στο Πέλλαπαΐς. Μικρά εκκλησάκια, ο Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Παύλος, η Παναγία η Κρινιώτισσα, η Παναγία της Καντάρας συμπληρώνουν την εικόνα.

Κι ο Πενταδάκτυλος με τις πέντε του κορφές στέκει σιωπηλός, αλυσοδεμένος, με τη σφραγίδα της ντροπής στο στήθος· σύμβολο καρτερικότητας αλλά και αγώνα, αγώνα για την τελική δικαίωση.

Τα φρούρια του Πενταδακτύλου

Άγιος Ιλαρίωνας - Βουφαβέντο - Καντάρα

Τα τρία φρούρια πρωτοκτίστηκαν από τους Βυζαντινούς στα χρόνια της αντιπαράθεσής τους προς τους Άραβες. Είναι θεμελιωμένα στους απόκρημνους βράχους που υψώνονται κάθετα προς τη βόρεια πλευρά. Τα κάστρα είναι προσιτά από τη νότια πλευρά και είναι κτισμένα σε διαφορετικά επίπεδα. Το σχήμα και η έκταση του κάθε φρουρίου υπαγορεύτηκε από τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους. Απαραίτητο στοιχείο οι στέρνες για τη συγκέντρωση νερού, γιατί δεν υπάρχουν εδώ πηγές. Οι Λουζινιανοί βασιλιάδες επεξέτειναν και ενδυνάμωσαν τα αρχικά φρούρια που είχαν κτίσει οι Βυζαντινοί. Οι Βενετοί, που τους διαδέχτηκαν στην κυριαρχία του νησιού, αχρήστευσαν τα φρούρια του Πενταδακτύλου και οχύρωσαν τις πόλεις.

Το φρούριο του Βουφαβέντο βρίσκεται στην κορυφή του Πενταδακτύλου πάνω από τη Λευκωσία σε υψόμετρο 954 μέτρων. Η ονομασία έχει ιταλική προέλευση και σημαίνει μέρος ανεμόδαρτο (βούφα - γούφα και vento=άνεμος). Από το Βουφαβέντο μπορείς να αγκαλιάσεις με τη ματιά σου τις βόρειες παραλίες από την Καρπασία ως την Κερύνεια κι ολόκληρο τον κάμπο της Μεσαορίας. Αποτελείται από δυο ζώνες. Η κατώτερη περιλαμβάνει το τείχος και τους πύργους· στη δεύτερη που είναι πολύ ψηλότερα από την πρώτη περιλαμβάνονται οι χώροι διαμονής, το παρεκκλήσι και οι στέρνες. Σύμφωνα με την παράδοση, τα δωμάτια του φρουρίου ήταν εκατόν ένα· στο ένα από αυτά, το μυστικό δωμάτιο, φυλάγονταν οι θησαυροί της Ρήγαινας.

Το φρούριο της Καντάρας αποτελείται από τρία τμήματα. Το μικρό προπύργιο που προστατεύει την κύρια είσοδο, το ισχυρό τείχος με την κύρια είσοδο του κάστρου και το ψηλότερο τμήμα με τα δωμάτια διαμονής και τις στέρνες. Το φρούριο της Καντάρας, σε υψόμετρο 630 μέτρων, είναι το ακραίο φρούριο της οροσειράς και ελέγχει την είσοδο στη χερσόνησο της Καρπασίας. Το γειτονικό μοναστήρι της Παναγίας της Καντάρας συνδέεται με το μαρτύριο των δεκατριών μοναχών στα χρόνια της Φραγκοκρατίας.

Το φρούριο του Αγίου Ιλαρίωνα.

Το φρούριο του Αγίου Ιλαρίωνα

«Όταν ήμουν στην Κερύνεια δεν περνούσε βδομάδα, που να μην περάσω από τον Άγιο Ιλαρίωνα, πριν τον πιάσουν οι Τούρκοι το '63, είτε για να δω το ηλιοβασίλεμα είτε για να παρακολουθήσω την ανατολή του ήλιου ή για να ξεναγήσω εκεί φίλους μου. Είναι κάτι που δεν μπορείς να βρεις σε κανένα μέρος του κόσμου. Είναι τόση η ομορφιά του! Είναι ένας βράχος 1.000 πόδια ύψος με ένα κάστρο που κτίστηκε, όπου το επέτρεπε η διαμόρφωση του εδάφους. Οι πουρόπετρες με τις οποίες κτίστηκε ήταν από τα λατομεία της Κερύνειας.

Οι παλιοί λένε ότι οι πέτρες μεταφέρονταν από εργάτες που ήταν γραμμή από τη Χρυσοκάβα και την Αγία Βαρβάρα της Κερύνειας ως το κάστρο. Και όταν ο επιστάτης τους είπε να σταματήσουν, γιατί δεν χρειάζονταν άλλες πέτρες, οι εργάτες τις άφησαν κάτω κι έτσι έμεινε μια σειρά πέτρες από την Κερύνεια ως τον Άγιο Ιλαρίωνα.

(...) Πρώτα κτίστηκε το 10ο αιώνα η βυζαντινή εκκλησία που είναι αφιερωμένη στον Άγιο Ιλαρίωνα, μετά προστέθηκαν δωμάτια των μοναχών και τραπεζαρία, όταν έγινε μοναστήρι, και επί Αλεξίου Κομνηνού οχυρώθηκε ο τόπος. Όταν ήρθαν οι Λουζινιανοί, ψήλωσαν τα τείχη και έκτισαν το βασιλικό παλάτι στην κορυφή του φρουρίου. Η θέα από το παλάτι είναι μεγαλοπρεπής (...).

Μπαίνοντας στο φρούριο βρίσκεις τα προπύλαια· ήταν ένα ημικύκλιο με μια είσοδο από σιδερόπορτα και οχυρώσεις που προστάτευαν την κύρια είσοδο του φρουρίου. Η δεύτερη, η κύρια είσοδος, προστατευόταν από δυο προεξέχοντες πύργους. Πάνω από την πόρτα είχε τέσσερα μπαλκόνια με τρύπες, από όπου έρριχναν στους πολιορκητές ζεστό λάδι ή ζεστό νερό. Μπαίνοντας έβρισκες δυο δωμάτια - στρατώνες. Πιο πέρα υπήρχε ένας τρίπατος πύργος με πολεμίστρες, όπου ανέβαινες με εξωτερική σκάλα. Επίσης υπήρχε ένας σταύλος με ψηλή είσοδο για τους ιππότες που έμπαιναν έφιπποι. Για να μπορέσουν να κατεβούν από τα άλογα οι ιππότες έπρεπε να κρατηθούν από ένα σχοινί που ήταν δεμένο στη μέση της στέγης. Γύρω-γύρω σ' αυτή την αίθουσα υπήρχαν τρύπες για να δένουν τα άλογα. Ο σταύλος είχε 100 πόδια μήκος και 20 ύψος.

Έξω από το κάστρο σε απόσταση μισού χιλιομέτρου υπάρχει μια κοιλάδα, η «λίμνη»,

όπου γίνονταν κονταρομαχίες, «τουρνουά», των ιπποτών. Πάνω στα τείχη του φρουρίου σ' αυτή την πλευρά υπήρχαν εξώστες, από όπου οι κυρίες παρακολουθούσαν τις κονταρομαχίες· ξεχώριζαν τους ιππότες από τα χρώματα που φορούσαν.

Μετά το σταύλο υπήρχε μια στέρνα και μετά βρισκόμαστε κάτω από τον γκρεμό με τα αιωνόβια κυπαρίσσια. Διερωτάσαι πώς βρίσκουν χώμα για να τραφούν, όπως βλαστάνουν μέσα στο βράχο.

Από το σημείο αυτό αρχίζει η δεύτερη οχυρωματική γραμμή, όπου έμεναν οι ιππότες. Εδώ ήταν και η εκκλησία. Η τραπεζαρία των ιπποτών είχε ένα μπαλκόνι εξήντα πόδια μήκος· επιδιορθώθηκε και λειτούργησε μόνο ένα χρόνο πριν την ανταρσία του 1963. Ήταν ένα πανόραμα· απ' εδώ η θέα προς την Κερύνεια ήταν ωραιότατη. Μετά τα δωμάτια των ιπποτών, την αποθήκη σιταριού και μια στέρνα, τελειώνει η δεύτερη οχυρωματική γραμμή και αρχίζει το ανέβασμα.

Τα 300 σκαλιά προστατεύονται από τον «πύργο του πρίγκιπα». Μετά τα σκαλιά φτάνουμε σε μια οχύρωση· μεταξύ των βράχων υπήρχε ένα τείχος βυζαντινό, για να κλείει το πέρασμα. Οι Βυζαντινοί είχαν μόνο οχυρωματικά έργα· δεν είχαν τόπους διαμονής.

Στους βράχους, πριν ανεβούμε τη σκάλα είναι ένας γκρεμός. Μέσα στο βράχο έχει αγριογαρυφαλιές με πεντάφυλλα γαρύφαλα. Ήταν εκεί ως το 1960. Θυμούμαι που ανέβηκα κι έκοψα. Πριν την τρίτη οχυρωματική γραμμή υπήρχε ένας αγριοκυπάρισσος με ένα αγιόκλημα. Όταν άνθιζε μέσα στο Μάιο μύριζε όλη η περιοχή. Τι ομορφιά! Μέσα στη ρίζα του κυπαρισσιού υπήρχε μια αγριολαψάνα. Έβγαζε ένα ωραιότατο άσπρο λουλούδι· το λέγαμε αρκοκράμπι. Ανεβαίνοντας τα 300 σκαλιά έβλεπες κυκλάμινα. Τα πρώτα κυκλάμινα βγαίναν το Σεπτέμβρη με τη νοδκιά.

Μπαίνουμε στην τρίτη οχυρωματική γραμμή. Εδώ υπήρχαν μαγειρεία, φούρνος και μια τεράστια στέρνα. Κτίσανε πρώτα τη στέρνα, για να έχουν νερό να κτίσουν τα βασιλικά διαμερίσματα. Και φτάνουμε στο ισόγειο του παλατιού· με μια σκάλα ανεβαίνουμε στο πάνω πάτωμα, στα υπνοδωμάτια... Το παράθυρο της βασίλισσας με το γλυπτό διάκοσμο είχε μια μαγευτική θέα προς τα κάτω, προς το Κάρμι, προς τη Λάπηθο και τον Κόρνο. Με σκάλα ανεβαίνουμε σε τρεις πύργους· οι δυο προστάτευαν τα νότια του φρουρίου, την κοιλάδα, και ο τρίτος τον πύργο του πρίγκιπα. Ήταν ένα πανόραμα! Κάτι που δεν περιγράφεται. Το φρούριο ήταν απόρθητο· ποτέ δεν καταλήφθηκε από έφοδο».

Αφήγηση Γιάννη Κλεάνθους,
φύλακα του φρουρίου.

Το παράθυρο της βασίλισσας.

Ο αρρενωπός Πενταδάκτυλος

...Ο Πενταδάκτυλος, όμως, δεν είναι μόνο το βουνό της ιστορίας, των μοναστηριών και των κάστρων. Είναι και το βουνό με τους όμορφους θρύλους (...).

Ξαναγυρίζουμε τη σκέψη μας στα κάστρα και βλέπουμε μπροστά μας μιαν άφθαστη ομορφιά, τη Ρήγαινα, με τα αγύριστα ανάκτορά της, τα «εκατό σπίδκια», να στεφανώνει τις κορυφές και να περνά πανώρια κι αγέραστη από κάστρα και λαγκαδιές. Η όμορφη βασίλισσα δεν πέθανε κατά την παράδοση, αλλά χάθηκε μέσα στη γη και κατοικεί σ' ολόχρυσο παλάτι. Να πώς τα λέει ο θρύλος: «Η Ρήγαινα ήταν μια βασιλοπούλα που δε γέρασε ποτέ. Όταν ήταν μικρή, ο κύρης της βασιλιάς δεν την άφηνε να βγει από τ' ανάκτορα. Όταν ο κόσμος είδε τις ομορφιές της, την προσκύνησε βασίλισσα. Όταν πέρασε πολύς καιρός η Ρήγαινα έκτισε μέσα στη γη ένα πύργο μεγάλο κι αγύριστο κι εχάθηκε εκεί μέσα με τις σκλάβες της τις όμορφες και τα χρυσά της και δε φανερώνεται πια». Ποια να 'ναι άραγε η πανέμορφη βασίλισσα που κατοικεί αιώνια μέσα στον υπόγειο πύργο της, όπου δεν μπορεί κανείς να τη φτάσει; Να 'ναι άραγε η Αφροδίτη, η παλιά θεά της ομορφιάς που ποτέ δεν άφησε το νησί; Να 'ναι άραγε η ψυχή της Κύπρου, που ριζωμένη από αιώνες σ' αυτά τα χώματα μένει αγνή και αγέραστη μπροστά στο χρόνο και τις επιβουλές των εχθρών της; Ή να 'ναι καμιά νεράιδα που γεννήθηκε από την απέναντι θάλασσα; Στο νου μας έρχεται μια άλλη παράδοση: «Μια ήταν η Ρήγαινα η όμορφη, που λένε πως νικήθηκε στο Βουφαβέντο κι επήγε στο Μοναστήρι. Την κυνήγησαν κι εκεί οι Τούρκοι να την πειράξουν. Τότε η Ρήγαινα γκρεμίστηκε από το παράθυρο(...)».

Σκέφτομαι πως η Ρήγαινα είναι η Ουράνια Αφροδίτη, η αγνή Παρθένα, σκέφτομαι πως θα 'ναι η Παναγία που σκέπει το μακάριο νησί. Είναι η Κύπρος και η ψυχή της, που στοίχειωσε μέσα στους βράχους και τα χώματα της γης και βασιλεύει στο πέρασμα των αιώνων.

Κι ο Πενταδάκτυλος, Τιτάνας Σαραντάπηχος, προστατεύει τη Ρήγαινα, που χαίρεται στα βουνά και τους κάμπους το φως και τον ήλιο και συντροφεύει ακοίμητος το νησί στο ταξίδι του πάνω στα γαλάζια κύματα και μέσα στο χάος του πανδαμάτορα χρόνου.

Νίκος Σπανός,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

Κι ο Πενταδάχτυλος, κεφαλομάντηλο
πέντε κορφές, πέντε καρδιές.
Ο Διγενής, ο Ζήδρος, οι Καλόγεροι
ο Μάτσης κι ο λεβεντονιός μου
αντάμα να χορέψουνε
χορό της λεβεντιάς.
Ο Πενταδάχτυλος αλλάζει φορεσιές
όχι καρδιά,
την Άνοιξη θα βάλει τα
καλά του
για την Αγιά Μετάληψη
στο φως που σπαρταρά η ελπίδα
Αχειροποίητη Παναγιά
να φέξει η Λάμπουσα Λαμπρή
η ανεμώνα ρήγαινα
ο γιος μου στο στασίδι ορθός
ο Πενταδάχτυλος ντυμένος
τα κυκλάμινα
το φεγγάρι να κρέμεται.
Ο Πενταδάχτυλος αλλάζει φορεσιές
όχι καρδιά.
Ο γιος μου στο στασίδι ορθός (...)

Κλαίρη Αγγελίδου,
Ο Πενταδάχτυλος, ο γιος μου
(απόσπασμα).

Ο Πενταδάκτυλος κι η Πέτρα του Διγενή

Ο αντρειωμένος Ακρίτης, που ήταν ο φόβος και ο τρόμος των Σαρακηνών στα βουνά της Μ. Ασίας, καταδίωκε μια μέρα εκεί ένα ξακουσμένο στην παλικαριά Σαρακηνό, ο οποίος, νικημένος σε πολλές μονομαχίες από το Διγενή, αποφάσισε να φύγει από τα μέρη εκείνα, γιατί κατάλαβε πως δεν μπορούσε να γλιτώσει από τα χέρια του. Μπαίνει λοιπόν σ' ένα κα'ϊ'κι και φεύγει για την Κύπρο. Ο Διγενής τον είδε μεσοπέλαγα. Από τον όγκο κατάλαβε πως είναι ο Σαρακηνός κι αποφάσισε να τον καταδιώξει και στην Κύπρο.

Ο Σαρακηνός αποβιβάστηκε στ' ακρογιάλια της Κερύνειας, και προχώρησε κατά την Κυθρέα, με σκοπό να δρασκελίσει τον κάμπο της Μεσαορίας και να φτάσει στην Αμμόχωστο, για να μπει σε άλλο πλοίο να πάει στη Συρία. Έτσι θα 'χανε τα ίχνη του ο Διγενής. Το βουνό του Πενταδακτύλου δεν υπήρχε ακόμα εκείνο τον καιρό. Ο Διγενής μπήκε αμέσως σ' ένα κα'ϊ'κι κι έφτασε στ' ακρογιάλια της Κερύνειας (...). Μόλις ξεκίνησε από την ακρογιαλιά, βλέπει να ορθώνεται μπροστά του το βουνό του Πενταδακτύλου, και να κρύβει το Σαρακηνό και τα ίχνη του. Δοκιμάζει να προχωρήσει, μα το βουνό είναι μαλακό σαν ζυμάρι και δεν μπορεί να το περάσει περπατητός. Ακουμπά τότες το δεξί του χέρι στο πελώριο κοντάρι του, φουχτώνει με τ' αριστερό την κορφή του βουνού και σαν πουλί πετά πάνω από το βουνό. Μ' ένα πήδημα βρέθηκε πάνω από την Κυθρέα. Τα πέντε δάχτυλα των χεριών του αποτυπώθηκαν στη μαλακή κορφή του βουνού κι έμειναν από τότε τα σημάδια τους εκεί, για να δώσουν στο βουνό το όνομα Πενταδάκτυλος.

Ένα πρωί ο Διγενής διάκρινε μακριά μέσα στον κάμπο έναν όγκο σαν λόφο να προχωρεί κατά την Αμμόχωστο.

— «Νάτος! αυτός είναι», είπε. «Πού πας, μωρέ», φώναξε δυνατά, κι άδραξε απ' εκεί ένα πελώριο βράχο και τον έριξε με όλη του τη δύναμη στο Σαρακηνό. Δεν πέτυχε όμως το σκοπό του, γιατί η γυναίκα του, που φοβήθηκε μήπως σκοτωθούν άλλα πλάσματα, άρπαξε το Διγενή από το μπράτσο, τη στιγμή που έριχνε το βράχο. Έτσι ο βράχος δεν έφτασε ως το Σαρακηνό κι έπεσε κοντά στη ρίζα του βουνού, μπήχτηκε στη γη κι έμεινε εκεί ως τα σήμερα, με το όνομα Πέτρα του Διγενή. Ο Σαρακηνός γλίτωσε κι έφυγε στον τόπο του.

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

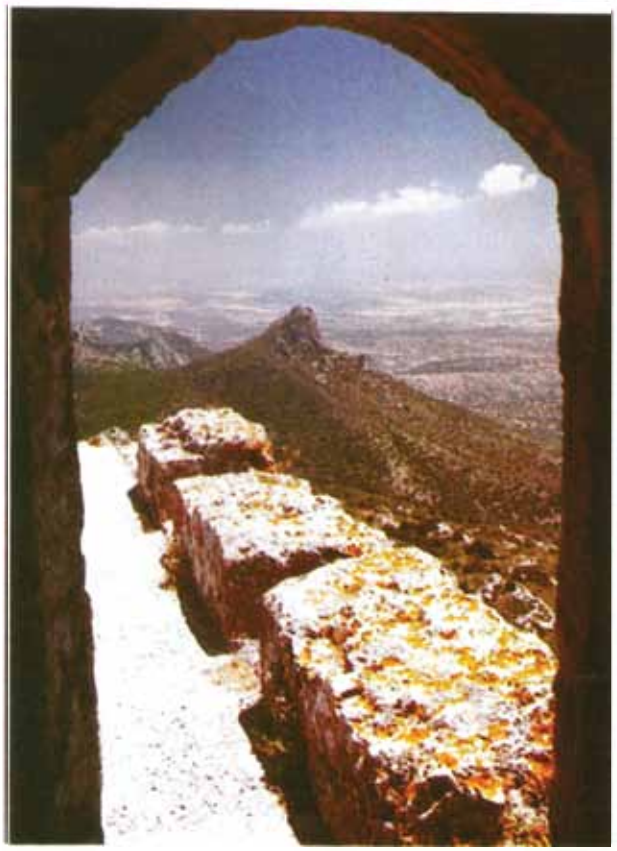

Η θέα από το κάστρο της Καντάρας.

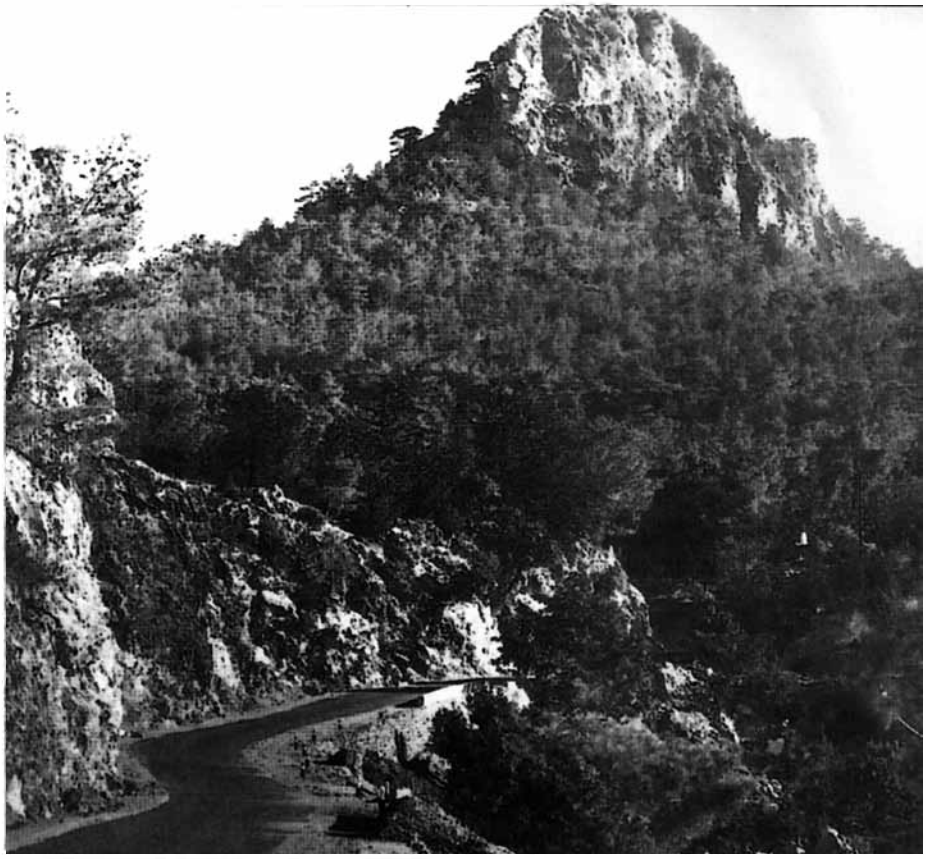

Το δάσος της Χαλεύκας, από τα ωραιότερα της Κύπρου.

Ο αόρατος (ἀρκευθος)

«Είναι το φυτόν εκείνο που φυτρώνει στα πιο ξηρά και άγονα βουνά της Κύπρου, που δε διστάζει να χώνει τις ρίζες του στα κατάξερα κι ηλιοκαμένα βράχια της οροσειράς του Πενταδακτύλου και του Τροόδους και να ονομάζεται από τους Κυπρίους αόρατος, ενώ το βοτανικό του όνομα είναι ἀρκευθος η Φοινικική. Τόσο στο Τρόοδος όσο και στην οροσειρά του Πενταδακτύλου το δασικό αυτό δέντρο μπορεί να φτάσει σε ύψος 15 μέτρων κι η κόμη του να σχηματίζει μια μεγαλόπρεπη πυραμίδα.

Στην Κύπρο οι κάτοικοι της υπαίθρου κι ιδιαίτερα όσοι κατοικούν σε τόπους όπου φυτρώνει ο αόρατος, τρέφουν για το φυτό αυτό μια ιδιαίτερη προτίμηση κι εκτίμηση. Αυτό συνέβαινε ιδίως στα παλιά χρόνια. Και η προτίμηση στρεφόταν όχι μονάχα στο ξύλο του κορμού του, αλλά και στο ξύλο των κλάδων του. Το ξύλο αυτό δεν είναι μονάχα σκληρό και πολύ ανθεκτικό στην κατασκευή στεγών των οικιών, αλλά και εμποτισμένο μ' ένα ξεχωριστό είδος ρητίνης με ευχάριστη μυρωδιά. Η ρητίνη αυτή που λέγεται αρκευθίνη κάνει το ξύλο στερεό, το κάνει να μη σαπίζει εύκολα, να μην προσβάλλεται και να καταστρέφεται από τα λογής λογής έντομα, και να 'ναι και πολύ μυρωδάτο. Σε παλαιότερα χρόνια οι κάτοικοι γύρω από την οροσειρά του Πενταδακτύλου, από το Ριζοκάρπασο ως τον Κορμακίτη, καθώς και κάτοικοι γειτονικών χωριών της Μεσαορίας, είχαν σαν απαραίτητο κανόνα στη ζωή τους τα εξής:

α) Να κάνουν τις στέγες τους με βολίκια από ξύλο αοράτου, και πάνω από τα βολίκια να βάζουν τα σσιάτζια (σχίδακες) στρογγυλούς κλάδους αοράτου. Τέτοια σπίτια με τέτοια στέγη μπορεί κανείς να συναντήσει και σήμερα στην περιοχή που αναφέραμε. Η τέτοια προτίμηση οφείλετο στη στερεότητα του ξύλου.

β) Να κάνουν όλες οι κοπέλες τα ερμάρια και τα σεντούκια τους με ξύλο αοράτου, γιατί από τη μια τα ρούχα τους δε μπορούσαν μέσα σε τέτοιο ερμάρι να πειραχτούν από κανένα έντομο κι από την άλλη, ανοίγοντας το ερμάρι, ξεχυνόταν από αυτό μια ευχάριστη μυρουδιά, η οποία αναδιδόταν και από τα φορέματα που ήσαν φυλαμένα στο ερμάρι εκείνο».

Νέαρχος Κληρίδης,
περιοδικό *ο συνεργατιστής*.

Τα σπήλαια του Πενταδακτύλου

Τα πλέον γνωστά σπήλαια στην οροσειρά του Πενταδακτύλου είναι του Κόρνου, της Ἀσπρης Μούττης και του Προφήτη Ηλία. Δυστυχώς με εξαίρεση το σπήλαιο του Κόρνου που χρησιμοποιήθηκε σαν κατοικία κατά τους πρώτους Βυζαντινούς χρόνους, τα υπόλοιπα δεν έχουν μελετηθεί με επάρκεια. Το σπήλαιο του Κόρνου βρίσκεται στην ανατολική πλαγιά της ομώνυμης βουνοκορφής στο δυτικότερο τμήμα της οροσειράς του Πενταδακτύλου, πάνω από το χωριό Βασίλεια και κοντά στο μοναστήρι της Παναγίας Κρινιώτισσας. Το σπήλαιο αυτό έχει στενή κατηφορική είσοδο και στη συνέχεια διαδρόμους που οδηγούν σε δυο μεγάλες «αίθουσες», εκ των οποίων η δεύτερη σε χαμηλότερο επίπεδο από την πρώτη, όπως και σε άλλους μικρότερους θαλάμους. Μέσα στο σπήλαιο αυτό βρέθηκαν αρκετά αντικείμενα που χρονολογήθηκαν στα Πρωτοχριστιανικά χρόνια. Μεταξύ αυτών βρέθηκαν λύχνοι, διάφορα αγγεία και μεταλλικά εργαλεία και άλλα αντικείμενα.

Μεταξύ των κορυφών του Προφήτη Ηλία και του Αγίου Ιλαρίωνος υπάρχει άλλο ενδιαφέρον σπήλαιο με πολύ μικρή είσοδο και πολύ κατηφορικό διάδρομο (καταβόθρα) με σταλακτίτες και σταλαγμίτες, που οδηγεί σε δυο, τουλάχιστον, θαλάμους περί τα 50 μέτρα χαμηλότερα. Οι θάλαμοι κοσμούνται επίσης με σταλακτίτες και σταλαγμίτες. Πιθανό να υπάρχουν περισσότεροι θάλαμοι, που δεν έχουν όμως διερευνηθεί.

Ἕνας μεγάλος αριθμός σπηλαίων, τόσο κατά μήκος της οροσειράς όσο και στις παρυφές της, περιέχουν απολιθώματα νάνων ιπποποτάμων και ελεφάντων της Πλειστόκαινης περιόδου. Τα σπήλαια αυτά βρίσκονται στις περιοχές Λιβερών, Αγίρτας (Προφήτης Ηλίας), Δικώμου (Βουκολόσπηλιος), Κουτσοβέντη, Αγίου Χρυσοστόμου, Κυθρέας (...).

Το 1972, μετά από νεότερες λεπτομερείς μελέτες των απολιθωμάτων αυτών, διαπιστώθηκε ότι ο ιπποπόταμος της Κύπρου αποτελεί ξεχωριστό γένος και ονομάσθηκε Phanurios minor ή minutus από την τοποθεσία «Ἅγιος Φανούριος» του Αγίου Γεωργίου Κερύνειας, αντί Hippopotamus minor ή minutus που συνηθιζόταν να ονομάζεται μέχρι τότε. Το κυπριακό αυτό γένος ιπποποτάμου, που είναι γνωστό από απολιθώματα που βρέθηκαν σε 32 τοποθεσίες, κυρίως σπήλαια, είχε μήκος 1.50 μέτρο και ύψος 75 εκατοστόμετρα σε αντίθεση με το σημερινό αφρικανικό ιπποπόταμο που έχει μήκος 3.60-4.60 μέτρα και ύψος 1.15 μέτρα.

Ο νάνος ελέφαντας της Κύπρου, Elephas cypriotes, είναι γνωστός από απολιθώματα που βρέθηκαν σε 13 τοποθεσίες. Είχε ύψος 90 εκατοστόμετρα μέχρι 1.20 μέτρα, σε σύγκριση με το σημερινό αφρικανικό ελέφαντα που έχει ύψος 3-4 μέτρα.

Ο ιπποπόταμος και ο ελέφαντας μαζί με ορισμένα είδη ποντικών και νυκτερίδων, είναι τα μόνα είδη θηλαστικών που ανευρέθηκαν στην Κύπρο μέχρι την περίοδο άφιξης του προϊστορικού ανθρώπου, που σήμερα τοποθετείται στα μέσα της 8ης χιλιετίας π.Χ. Τα θηλαστικά αυτά πιστεύεται ότι έφθασαν στην Κύπρο με την τυχαία οδό μετανάστευσης, δηλαδή είτε της κολύμβησης είτε με την επίπλευση σε φυσικές σχεδίες, από τη γειτονική ήπειρο, της οποίας η απόσταση κατά τη διάρκεια των παγετωδών περιόδων της Πλειστοκαίνου δεν υπερέβαινε τα 30-35 χιλιόμετρα. Μετά την εισβολή και εγκατάστασή τους στην Κύπρο όπως και σε άλλα νησιά της Μεσογείου, τα θηλαστικά υπέστηκαν αλλαγές, προσαρμόσθηκαν στις νησιώτικες συνθήκες και απέκτησαν ιδιαίτερους χαρακτήρες. Ο νανισμός είναι μεταξύ άλλων κοινό φαινόμενο των νησιών, όπου απουσιάζουν τα μεγάλα σαρκοβόρα ζώα και που βρίσκονται αρκετά μακριά από την ηπειρωτική χέρσο για να δέχονται συνεχώς νέους αποίκους. Το μικρό μέγεθος των ζώων αυτών τους έδωσε τη δυνατότητα μεγαλύτερης ευκινησίας στις ορεινές περιοχές και ταυτόχρονα τους παρείχε τη δυνατότητα για καλύτερη αξιοποίηση των περιορισμένων πηγών τροφής, επιτρέποντάς τους έτσι να αυξηθούν σε μεγαλύτερους αριθμούς. Τα άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Κυπρίου ιπποποτάμου, όπως η ανατομία των άκρων, η θέση των ματιών και της μύτης, ο αριθμός και το σχήμα των δοντιών, τον καθιστούσαν περισσότερο ζώο των δασών τρεφόμενο με φύλλα δένδρων, παρά ζώο των λιμνών και ποταμών, όπως είναι ο σημερινός ιπποπόταμος της Αφρικής.

Το γεγονός ότι τα απολιθώματα των νάνων ιπποποτάμων και ελεφάντων βρίσκονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία σε αποθέσεις ιζημάτων σπηλαίων με ισχυρή διαγένεση, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα ζώα αυτά έζησαν, κατά πάσαν πιθανότητα, σε σπήλαια.

Τα αίτια της εξαφάνισης των μεγάλων αυτών θηλαστικών δεν είναι γνωστά, πολύ πιθανόν όμως να οφείλονται στις δραστηριότητες του ανθρώπου κυνηγού - τροφοσυλλέκτη της Πρωτονεολιθικής περιόδου ή ίσως και της Μεσολιθικής περιόδου.

Αντρέας Παναγιώτου, «Τα σπήλαια της Κύπρου», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, εκδ. Φιλόκυπρος, (αποσπάσματα).

Η επαρχία της Κερύνειας

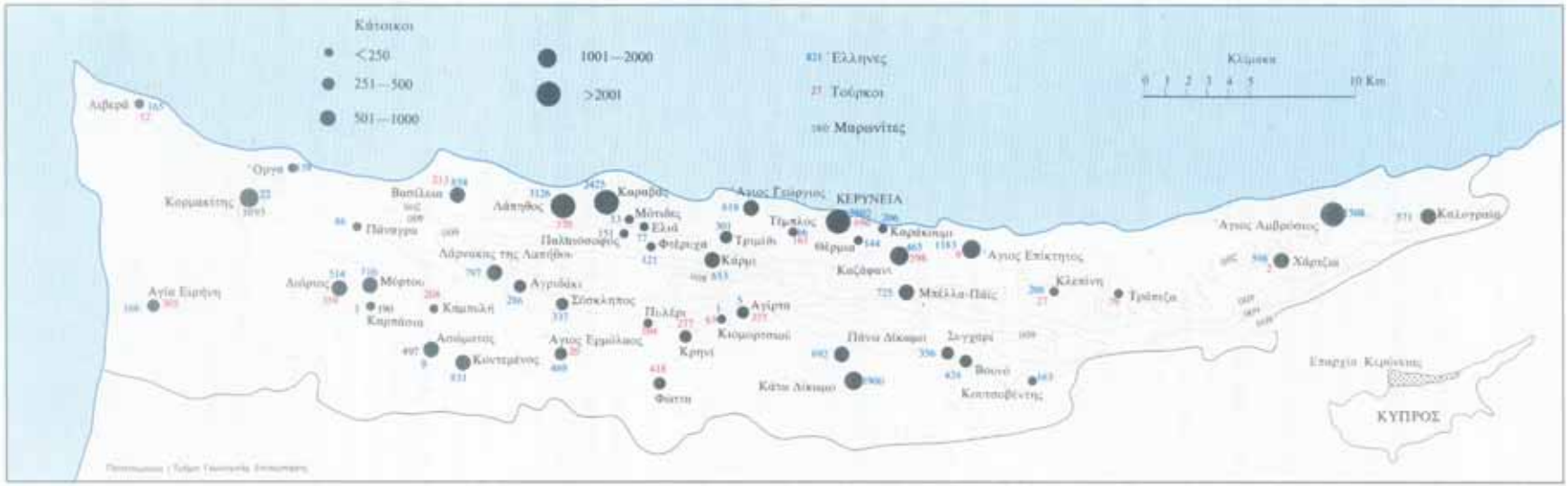

Η επαρχία της Κερύνειας

Η επαρχία της Κερύνειας απλώνεται στη βόρεια παραλία και περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της οροσειράς του Πενταδακτύλου. Η πολυμορφία του εδάφους δίνει ένα ξεχωριστό χρώμα στην επαρχία. Άλλα χωριά είναι σκαρφαλωμένα στις βόρειες πλαγιές του Πενταδακτύλου αγναντεύοντας τη θάλασσα, άλλα απλώνονται στις νότιες πλαγιές προς την κεντρική πεδιάδα του νησιού και άλλοι οικισμοί είναι παραθαλάσσιοι.

Οι τρεις **περιοχές, Κερύνειας, Αγίου Αμβροσίου - Αγίου Επικτήτου και Λαπήθου - Καραβά** βρίσκονται στη βόρεια πλευρά της οροσειράς κι αντικρίζουν τη θάλασσα. Η ίδια η πόλη της Κερύνειας είναι στο κέντρο της επαρχίας. Σε μικρή απόσταση τα προάστια Θέρμια και Καράκουμι και πιο μακριά το Καζάφανι και το Πέλλαπαΐς απ' τη μια, το Τριμίθι και το Κάρμι απ' την άλλη, αμφιθεατρικά κτισμένα στη βουνοπλαγιά. Ανατολικά της Κερύνειας ο Άγιος Επίκτητος με το μικρό χωριό Κλεπίνη και πιο μακριά ο Άγιος Αμβρόσιος με τη Χάρτζια και την Καλογραία. Δυτικά της πόλης η περιοχή Λαπήθου - Καραβά με τα χωριουδάκια Μότηδες, Ελιά, Παλιόσοφο, Φτέρυχα. Μεταξύ της Κερύνειας και του Καραβά ο Άγιος Γεώργιος και δυτικότερα της Λαπήθου, κατά μήκος της παραλίας, βρίσκονται άλλα τρία χωριά: η Βασίλεια, η Όρκα και τα Λιβερά.

Ανάμεσα στη βόρεια και τη νότια πλευρά του βουνού είναι κτισμένα τα Πάναγρα. Στη **νότια πλευρά του Πενταδακτύλου** βρίσκονται ο Λάρνακας της Λαπήθου και το Αγριδάκι· πιο χαμηλά προς την πεδιάδα ο Σύσκληπος, ο Άγιος Ερμόλαος και ο Κοντεμένος. Δυτικότερα η Μύρτου, το Διόριος και η Αγία Ειρήνη προς τη θάλασσα του Μόρφου. Στην ίδια περιοχή είναι κτισμένα τρία από τα τέσσερα χωριά που κατοικούνται από Μαρωνίτες· ο Κορμακίτης, ο Ασώματος και η Καρπάσια. Το τέταρτο μαρωνίτικο χωριό, η Αγία Μαρίνα της Σκυλλούρας, που βρίσκεται λίγο πιο κάτω, εντάσσεται στην επαρχία Λευκωσίας. Ανατολικότερα, πάνω από τη Λευκωσία στους νότιους πρόποδες της οροσειράς, το Δίκωμο και τα μικρά χωριά Συγχαρί, Βουνό, Κουτσοβέντης.

Η βλάστηση παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Ψηλότερα στις πλαγιές της οροσειράς δάση από πεύκα και άγρια βλάστηση, ενώ χαμηλότερα οι ελιές και οι χαρουπιές φτάνουν ως την παραλία. Στις αρδευόμενες περιοχές των χωριών εσπεριδοειδή, κυρίως λεμονιές, δίνουν το χρώμα τους από τη Βασίλεια ως τον Άγιο Επίκτητο, χρυσομηλιές με τη χαρακτηριστική τους παρουσία φυτρώνουν στα περβόλια του Αγίου Αμβροσίου και της Καλογραίας. Πιο γυμνή η νότια πλευρά του Πενταδακτύλου· εδώ αραιές οι ελιές, περιορισμένες οι αρδευόμενες εκτάσεις με λαχανικά· κυριαρχούν τα σιτηρά από το Δίκωμο ως τον Κοντεμένο, τη Μύρτου και το Διόριος. Η επαρχία της Κερύνειας είναι το πλουσιότερο μέρος από βοτανικής πλευράς σε όλη την Κύπρο. Πολλά σπάνια φυτά ενδημούν στην περιοχή.

Οικισμοί με περισσότερους από 1000 κατοίκους

Σημείωση: Στην καταγραφή του 1973 δεν περιλαμβάνονται οι Τουρκοκύπριοι.

Η περιοχή της Κερύνειας

«Το άλλο μεγάλο βουνό της Κύπρου, ο Πενταδάκτυλος, διαμορφώνει ένα δυσπρόσιτο τείχος μεταξύ της Μεσαορίας και της βόρειας ακτής της Κύπρου.

Ίσως η πιο ωραία ακτή του νησιού βρίσκεται εδώ, στην περιοχή της Κερύνειας. Η οροσειρά του Πενταδάκτυλου που πέφτει απότομα προς τη θάλασσα δεν καταλήγει σε γκρεμούς, όπως σε τόσα άλλα βουνά του τόπου μας. Πάλι μεσολαβεί ένα άλλο στοιχείο με πεδινό χαρακτήρα που δημιουργεί μια ήπια κατάληξη στην παραλία. Το βουνό με την ομαλή του μετάβαση στη θάλασσα χάνει την αγριάδα του, γίνεται απλώς μια πλάτη για να έλθει να ακουμπήσει το περιβόλι της Κερύνειας. Αυτό το πεδινό κομμάτι, κατάφυτο από κάθε λογής δέντρα, είναι ουσιαστικά ένας στενός και μακρύς κήπος, χαρούμενος και πλούσιος, που βλέπει στην ανοιχτή θάλασσα. Αρκετά αποκομμένη από την υπόλοιπη Κύπρο με την οροσειρά του Πενταδάκτυλου, η περιοχή αυτή είχε πάντα τη δική της ζωή και μια ξεχωριστή φυσιογνωμία.

Οι κάτοικοί της μπορούσαν να είναι ταυτόχρονα ψαράδες, γεωργοί, έμποροι, άνθρωποι του κάμπου και του βουνού. Η Λάπηθος, ο Καραβάς, η Κερύνεια, τα μεγάλα κέντρα της περιοχής, αλλά και τα μικρότερα χωριά, άλλα με το βουνίσιο και άλλα με τον καμπίσιο χαρακτήρα, είναι πνιγμένα, στα ψηλά, μέσα στα πεύκα, στα χαμηλά, μέσα στα οπωροφόρα και είναι πλημμυρισμένα με λουλούδια σε συνδυασμούς με μεγάλες χρωματικές ποικιλίες. Εδώ το φως είναι λαμπερό.

Η Λάπηθος, ο Καραβάς, είναι απλωμένοι σε μεγάλη έκταση, με τα κτίσματά τους αραιά βαλμένα μέσα στη φύση. Το ίδιο συμβαίνει και με την Κερύνεια, όπου μόνο γύρω από το λιμάνι με την αναπτυγμένη εμπορική ζώνη παρατηρείται μια αυξημένη πυκνότητα. Αλλά και στον Καραβά μόνο τα τελευταία χρόνια είχε αναπτυχθεί κοντά στην κεντρική αρτηρία, γύρω από ένα συγκοινωνιακό κόμβο, μια πιο πυκνοκτισμένη περιοχή με τις κεντρικές υπηρεσίες και τα εμπορικά καταστήματα».

Στέφανος Σίνος,
Αναδρομή στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κύπρου.

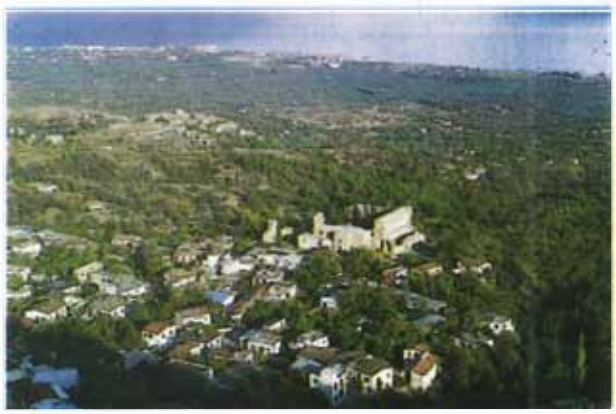

Η πεδιάδα της Κερύνειας από το Πέλλαπαϊς.

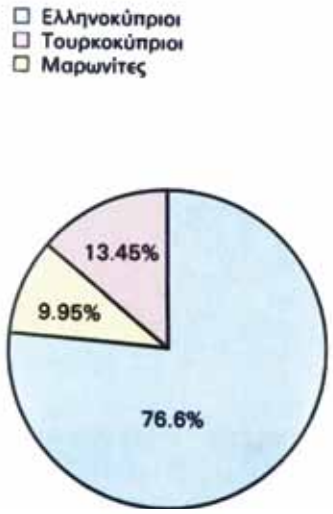

Η πεδιάδα της Κερύνειας

Χάρτης με τα μνημεία της επαρχίας Κερύνειας

Πολιτιστική κληρονομιά

Ολόκληρη η επαρχία είναι ένα μουσείο όπου αντιπροσωπεύονται όλες οι εποχές από την Εποχή του Λίθου ως τη σύγχρονη λαϊκή τέχνη. Η Νεολιθική εποχή εκπροσωπείται στην επαρχία της Κερύνειας από τους συνοικισμούς στο Βρυσί και το Τρουλλί του Αγίου Επικτήτου. Από τη Χαλκολιθική εποχή ανευρέθηκαν τάφοι με κτερίσματα στην περιοχή της Λαπήθου.

Ιδιαίτερη ακμή παρατηρείται την Εποχή του Χαλκού. Τα ευρήματα των Βουνών, κοντά στο Πέλλαπαϊς, είναι μοναδικά στο είδος τους και μαρτυρούν ακμή κι ευημερία. Στο γειτονικό Καζάφανι ανασκάφηκε ο πλουσιότερος τάφος της Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο, με 1000 αγγεία που καλύπτουν την περίοδο από το 1600 ως το 1100 π.Χ. Αγγεία κυπριακά ανευρίσκονται μαζί με μυκηναϊκά και αγγεία εισηγμένα από την Ανατολή. Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζει ένα πήλινο ομοίωμα πλοίου, μοναδικό στο είδος του. Τάφοι με κτερίσματα της ίδιας εποχής ανασκάφηκαν και σε άλλα χωριά της επαρχίας· τη Λάπηθο, το Κάρμι, το Διόριος, την Αγία Ειρήνη. Στην τοποθεσία Πηγάδες έξω από τη Μύρτου σ' ένα υπαίθριο ιερό της Τελευταίας Εποχής του Χαλκού ο βωμός με τα κέρατα καθοσιώσεως, σύμβολο της κρητομυκηναϊκής θρησκείας, αναστηλώθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων.

Στους ιστορικούς χρόνους που ακολουθούν σημαντική θέση κατέχουν τα αρχαία βασίλεια της Λαπήθου και της Κερύνειας. Παράλληλα αναφέρονται μικρότεροι αρχαίοι οικισμοί, όπως η Μακαρία και το Πάνακρο. Στην ίδια εποχή ανήκουν και τα ευρήματα του υπαίθριου ιερού της Αγίας Ειρήνης.

Τα Ρωμαϊκά χρόνια ολόκληρη η περιοχή ονομάζεται Λαπηθία. Η Λαπηθία ήταν μια από τις τέσσερις επαρχίες της Κύπρου.

Η Βυζαντινή περίοδος βρίσκει τις δυο πόλεις σε μεγάλη άνθηση. Ιδιαίτερα η Λάπηθος αναφέρεται και ως Λάμπουσα για την αίγλη και τον πλούτο της. Τα ερείπια της Λάμπουσας με τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές και τα πρωτοχριστιανικά μνημεία στη Χρυσοκάβα της Κερύνειας ανήκουν σ' αυτή την εποχή. Τίποτε όμως δεν έμεινε όρθιο από τη λαίλαπα των Αραβικών επιδρομών. Η πεδιάδα της Κερύνειας εγκαταλείφθηκε κι οι κάτοικοι ανέβηκαν στον Πενταδάκτυλο να κρυφτούν.

Την κυρίως Βυζαντινή περίοδο, από το 10ο ως το 12ο αιώνα, κτίζονται πολλές εκκλησίες και μοναστήρια. Ο Άγιος Χρυσόστομος και ο Αντιφωνητής διατηρούν το βυζαντινό τους κτίριο και τις τοιχογραφίες τους. Σημαντικά δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής αποτελούν επίσης η Παναγία η Αχειροποίητος, η Παναγία η Αψινθιώτισσα και οι εκκλησίες του κάστρου της Κερύνειας και του φρουρίου του Αγίου Ιλαρίωνα.

Από τα χρόνια της Φραγκοκρατίας διατηρούνται εξαίρετα δείγματα της φράγκικης αρχιτεκτονικής. Τα φρούρια του Αγίου Ιλαρίωνα, του Βουφαβέντο, της Καντάρας, της Κερύνειας εκπροσωπούν την οχυρωματική τέχνη των Φράγκων, ενώ το φημισμένο Αββαείο του Πέλλαπαϊς την εκκλησιαστική. Ο Άγιος Ευλάλιος στη Λάμπουσα αντιπροσωπεύει το Φραγκοβυζαντινό ρυθμό.

Πλούσια η λαϊκή τέχνη στους αιώνες που ακολουθούν, από το 17ο ως τον 20ο αιώνα. Οι εκκλησίες πολλών μοναστηριών ξανακτίζονται αυτή την εποχή· Άγιος Παντελεήμονας, Παναγία των Καθάρων, Μελαντρύνα, Αγία Παρασκευή του Σινά. Πάμπολλα τα εκκλησάκια, οι αξιόλογες εικόνες και τα ξυλόγλυπτα εικονοστάσια. Αμέτρητα κτίσματα και παραδοσιακοί οικισμοί εκπροσωπούν τη λαϊκή αρχιτεκτονική του 19ου και του 20ου αιώνα. Ανυπολόγιστης αξίας οι θησαυροί της λαϊκής τέχνης και χειροτεχνίας· υφαντά, κεντήματα, «μερρέχες», «σεντούτζια», «σουβάντζες». Δείγματα λαϊκής τέχνης ήταν εκτεθειμένα στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης στην Κερύνεια.

Κι ακολουθεί λεηλασία και αρπαγή της πολιτιστικής κληρονομιάς από τα χέρια του ανελέητου εισβολέα. Οι εκκλησίες απογυμνώθηκαν από τα ιερά σκεύη, τις εικόνες, τα εικονοστάσια. Οι τοιχογραφίες είτε καταστράφηκαν είτε πουλήθηκαν στο εξωτερικό. Τα λαϊκά χειροτεχνήματα διαρπάγηκαν. Οι ζημιές είναι ανεπανόρθωτες.

Πήλινο ομοίωμα καραβιού από το Καζάφανι. Εποχή του Χαλκού.

Η εκπαίδευση στην επαρχία Κερύνειας

Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, το 19ο αιώνα, αναφέρεται ότι λειτουργούσαν σχολεία στα μοναστήρια της Αχειροποιήτου, της Μελαντρύνας, του Αγίου Παντελεήμονα.

Τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας λειτουργούσαν στην επαρχία Κερύνειας οκτώ ελληνικά σχολεία. Εκτός από τα σχολεία των τριών μεγάλων κοινοτήτων, της Κερύνειας, της Λαπήθου και του Καραβά, υπήρχαν δημοτικά μονοδιδάσκαλα σχολεία και στα χωριά Άγιος Επίκτητος, Κάρμι, Μύρτου, Πέλλαπαϊς, Κοντεμένο. Όσο περνούν τα χρόνια περισσότερες κοινότητες εξασφαλίζουν δάσκαλο για τα παιδιά τους. Το 1892 δεκαεννιά δάσκαλοι διδάσκουν σε δεκατρείς κοινότητες και το 1907 εικοσιεπτά δάσκαλοι διδάσκουν σε δεκαεπτά κοινότητες.

Κατά το διάστημα 1974-76 λειτούργησαν προσωρινά δημοτικά σχολεία στο ξενοδοχείο Dome της Κερύνειας και στο Πέλλαπαϊς.

Νηπιαγωγεία: Το 1974 λειτουργούσαν στην Κερύνεια και τον Κορμακίτη κυβερνητικά νηπιαγωγεία· παράλληλα υπήρχαν ιδιωτικά νηπιαγωγεία.

Ειδικές σχολές: Κοντά στην Κερύνεια, στο Καράκουμι, υπήρχε το Αναρρωτήριο του Ερυθρού Σταυρού για άρρωστα παιδιά, στο οποίο λειτουργούσε και σχολείο. Στην Κερύνεια ιδρύθηκε επίσης Σχολή Ασκησίμων. Η Αναμορφωτική Σχολή Λαμπούσης, στην παραλία της Λαπήθου, φιλοξενούσε ανήλικους που είχαν διαπράξει κάποια παρανομία.

Δημοτικό Σχολείο Λαπήθου.

Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων το 1892

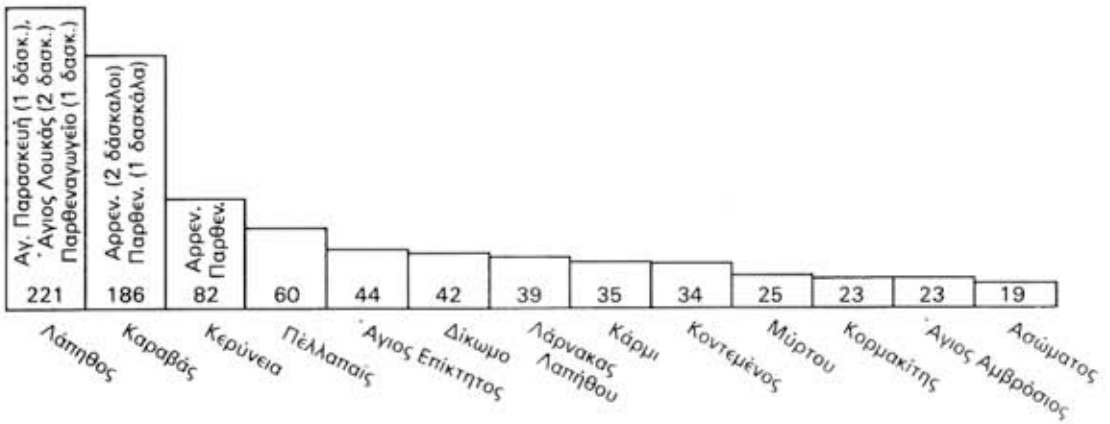

Δημοτικό Σχολείο Κερύνειας.

Δημοτικό Σχολείο Κερύνειας
Δημοτικό Σχολείο Πέλλαπαΐς
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Γεωργίου
Δημοτικό Σχολείο Καζαφανίου
Δημοτικό Σχολείο Τριμιθίου
Δημοτικό Σχολείο Καρακουμίου
Δημοτικό Σχολείο Καρμίου

❁

Δημοτικό Σχολείο Αγίου Επικτήτου
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Αμβροσίου
Δημοτικό Σχολείο Χάρτζιας
Δημοτικό Σχολείο Κλεπίνης
Δημοτικό Σχολείο Καλογραίας

Δημοτικά Σχολεία Καραβά, Α΄ και Β΄
Δημοτικά Σχολεία Λαπήθου, Α΄ και Β΄
Δημοτικά Σχολεία Βασίλειας, Α΄ και Β΄
Δημοτικό Σχολείο Παλαισσόφου
Δημοτικό Σχολείο Λιβερών

❁

Δημοτικό Σχολείο Λάρνακα Λαπήθου
Δημοτικό Σχολείο Αγριδακίου
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Ερμολάου
Δημοτικό Σχολείο Συσκλήπου
Δημοτικό Σχολείο Κοντεμένου

Δημοτικό Σχολείο Καραβά.

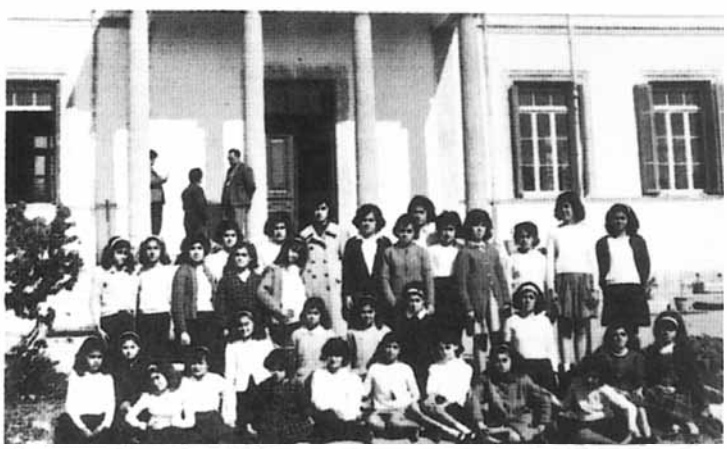

Δημοτικό Σχολείο Δικώμου.

Δημοτικά Σχολεία Δικώμου, Α΄ και Β΄
Δημοτικό Σχολείο Βουνού
Δημοτικό Σχολείο Κουτσοβέντη
Δημοτικό Σχολείο Συγχαρίου

❁

Δημοτικό Σχολείο Πανάγρων
Δημοτικό Σχολείο Μύρτου
Δημοτικό Σχολείο Διορίους

❁

Δημοτικό Σχολείο Ασωμάτου
Δημοτικό Σχολείο Κορμακίτη
Δημοτικό Σχολείο Καρπάσιας

Μέση Εκπαίδευση: Το 1910 ιδρύθηκε η Ανωτέρα Σχολή Λαπήθου - Καραβά από τους κατοίκους των δυο γειτονικών κωμοπόλεων, όμως η προσπάθεια αυτή δεν είχε συνέχεια. Η Σχολή λειτούργησε μόνο δυο χρόνια. Το 1917-1918 είναι σημαντικό για τη Μέση Εκπαίδευση στην επαρχία της Κερύνειας. Κάτω από την αιγίδα του τότε μητροπολίτη Κυρηνείας Μακαρίου Β΄ ιδρύθηκαν δυο σχολαρχεία. Ένα στην Κερύνεια κι ένα στη Λάπηθο. Οι διτάξιες ανώτερες σχολές αναπτύσσονται σταδιακά, γίνονται ημιγυμνάσια και στη συνέχεια πλήρη γυμνάσια. Το Γυμνάσιο Κερύνειας αναγνωρίζεται από την Ελλάδα το 1944 και το Γυμνάσιο Λαπήθου το 1950.

Παράλληλα λειτουργούσαν και ιδιωτικά σχολεία Μέσης Παιδείας, στην Κερύνεια, στον Άγιο Αμβρόσιο, τον Άγιο Επίκτητο, τον Καραβά. Η Ανωτέρα Σχολή Κερύνειας εξελίχτηκε σταδιακά σε πεντατάξια, η Ανωτέρα Σχολή Αγίου Αμβροσίου σε τριτάξια ενώ οι άλλες δυο διαλύθηκαν. Οι Σχολές της Κερύνειας και του Αγίου Αμβροσίου κρατικοποιήθηκαν μετά την ανεξαρτησία της Κύπρου. Η Ανωτέρα Σχολή Κυρηνείας ενσωματώθηκε το 1972 στο Γυμνάσιο Κερύνειας. Στον Άγιο Αμβρόσιο λειτούργησε αρχικά διτάξιο Γυμνάσιο που έγινε σταδιακά εξατάξιο.

Στο διάστημα 1974-76 λειτούργησε προσωρινά γυμνάσιο στο Πέλλαπαϊς με 77 μαθητές την πρώτη χρονιά και 37 τη δεύτερη.

Εθνικός εορτασμός στο Ηρώο Λαπήθου.

Παρέλαση της Δημοσίας Εμπορικής Σχολής Κερύνειας

Το Γυμνάσιο Κερύνειας.

Δημοτικό σχολείο στο ξενοδοχείο Dome

Σχολικό έτος: 1974-75

«... Όταν ήρθε ο καιρός του σχολείου, οι γονιοί ανησυχούσαν για τα παιδιά τους.

Στο DOME ήμαστε δυο δάσκαλοι, ο συνταξιούχος Ευστάθιος Ευσταθιάδης κι εγώ... Διοργανώσαμε ένα σχολείο, στην αρχή με 44 παιδιά. Κανονίσαμε μια από τις μεγάλες αίθουσες του DOME, τοποθετήσαμε τραπεζάκια και καρέκλες, που υπήρχαν άλλωστε μπόλικα στο ξενοδοχείο. Μόνο βιβλία δεν είχαμε... Βρίσκαμε μερικά από τους εγκλωβισμένους που πήγαιναν στα σπίτια τους με τη συνοδεία του Τούρκου, και εάν τύχαινε να έχουν παιδιά της σχολικής ηλικίας, μας έφερναν τα βιβλία τους... Για πίνακα μεταφέραμε τον πίνακα του γραφείου ταξί απέναντι από το ξενοδοχείο, πάνω στον οποίο έγραφαν τα δρομολόγιά τους οι ταξιτζήδες. Ήταν ένας μικρός πίνακας με διαστάσεις 50Χ100 cm. Ο κ. Ευσταθιάδης ανάλαβε τους μεγάλους, εγώ τους πιο μικρούς... Ύστερα έμεινα μόνος μου...

Αρχίζαμε τα μαθήματα στις οκτώ το πρωί μέχρι το μεσημέρι. Διδάσκαμε τα βασικά... Ανάγνωση, Ελληνικά, Μαθηματικά... Ο νους των παιδιών πετούσε στη θάλασσα... στα χταπόδια που έφερνε ο Πάκκος... Μας διέκοπταν οι Τούρκοι ή οι ξένοι δημοσιογράφοι...

Κι εγώ... είχα τόσες σκέψεις στο κεφάλι... να βλέπεις τους Τούρκους έξω από το ξενοδοχείο... να ζεις μακριά από την οικογένειά σου... να μην μπορείς να πας στο σπίτι σου... κι ας μας διαβεβαίωναν οι Τούρκοι ότι θα πάμε στα σπίτια μας... να βλέπουμε τις λεηλασίες...

Κι οι μαθητές λιγόστευαν... ο κόσμος έφευγε.. Στο τέλος έμειναν δυο μαθητές... Απελπίστηκα... έφυγα κι εγώ... Το σχολείο λειτούργησε έξι μήνες...».

Αφήγηση Σωτήρη Έλληνα, συνταξιούχου δασκάλου.

Το ξενοδοχείο Ντόουμ.

Το μάθημα στο εγκλωβισμένο Δημοτικό σχολείο του Ντόουμ.

Το σήμα της ΣΕΛΕΚ.

Οικονομική ζωή

Η πεδιάδα της Κερύνειας είχε τη δική της φυσιογνωμία στην οικονομική ζωή. Ξεκομμένη από το εσωτερικό με την οροσειρά του Πενταδακτύλου, ποτίζεται με τα κεφαλόβρυσα και τις πηγές από το βουνό κι αντικρίζει τη θάλασσα. Αυτά τα στοιχεία αποτέλεσαν καθοριστικό παράγοντα στη διαμόρφωση της οικονομικής ζωής στην περιοχή, που επικεντρώνεται στους τομείς της γεωργίας, της βιοτεχνίας, του εμπορίου και του τουρισμού.

Γεωργία: Στον τομέα της γεωργίας παρατηρείται μια συνεχής αλλαγή ανάλογα με τις απαιτήσεις της εποχής. Στις αρδευόμενες από τα κεφαλόβρυσα εκτάσεις φυτεύονταν παλιά βαμβάκι, κολοκάσι, «κονάρι», λαχανικά και συκαμιές για την εκτροφή του μεταξοσκώληκα. Στα νεότερα χρόνια κυριάρχησαν τα εσπεριδοειδή και ιδιαίτερα οι λεμονιές. Παράλληλα οι αρδευόμενες εκτάσεις αυξήθηκαν με τη χρησιμοποίηση διατρήσεων. Τα λεμόνια της περιοχής διακρίνονταν για την ποιότητά τους κι εξάγονταν σε πολύ αμειπτικές τιμές. Αυτό ώθησε σε ακόμη μεγαλύτερη ανάπτυξη τη λεμονοκαλλιέργεια.

Για τη διάθεση των λεμονιών ιδρύθηκαν στη Λάπηθο, τον Καραβά, την Κερύνεια, τον Άγιο Γεώργιο, τοπικές συνεργατικές λεμονοπαραγωγών, το 1962 δε οι συνεργατικές αυτές ενώθηκαν σε μια δευτεροβάθμια οργάνωση, τη Συνεργατική Ένωση Λεμονοπαραγωγών Επαρχίας Κερύνειας (ΣΕΛΕΚ). Εν τω μεταξύ μεγάλες εκτάσεις λεμονιών φυτεύτηκαν και στη Βασίλεια. Τη μεγαλύτερη παραγωγή λεμονιών είχε η Λάπηθος κι ακολουθούσε ο Καραβάς. Μικρότερες ποσότητες παρήγαν η Κερύνεια, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Επίκτητος, η Βασίλεια. Η ΣΕΛΕΚ διέθετε ιδιόκτητο συσκευαστήριο λεμονιών στην Αμμόχωστο κι αναλάμβανε την απευθείας εξαγωγή των λεμονιών των μελών της. Παράλληλα φρόντιζε για τη βελτίωση και αύξηση της παραγωγής.

Στα περισσότερα χωριά της επαρχίας σχηματίστηκαν συνεργατικές για τις ελιές και τα χαρούπια, που αποτελούσαν σημαντικό προϊόν της περιοχής. Στον Άγιο Αμβρόσιο ιδρύθηκε επίσης και Συνεργατική Εταιρεία Χρυσομηλοπαραγωγών για τη συγκέντρωση, συσκευασία και διάθεση των χρυσομήλων.

«Η ΣΕΛΕΚ ενδιαφέρεται δια την βελτίωσιν και αύξησιν της παραγωγής, καταπολεμεί συστηματικότερον τας φυτονόσους και δίδει αύξουσαν σημασίαν δια την καλήν φήμην του προϊόντος εις τας αγοράς του εξωτερικού και την δημιουργίαν σταθερών πελατών.

Έχομεν, σήμερον, από εξαγωγάς εσπεριδοειδών, συνάλλαγμα προσεγγίζον το 1 1/2 εκ. λιρών και το γεγονός τούτο αποτελεί ενθαρρυντικόν σημείον δια την όλην οικονομίαν μας. Υπολογίζεται ότι κατά την τελευταίαν πενταετίαν έχουν φυτευθεί περί τας χιλίας τετρακοσίας σκάλαι νέων λεμονοδένδρων εις μόνην την επαρχίαν Κυρηνείας, χωρίς να υπολογίζεται η σταθερά αύξησις των πορτοκαλλεώνων. Θα έχομεν, συνεπώς, μίαν νέαν αύξησιν της παραγωγής λεμονιών κατά τα προσεχή έτη, εφόσον αι νέαι φυτείαι αρχίζουν να αποδίδουν καρπόν. Τοιουτοτρόπως ενδυναμούται ο κλάδος αυτός της αγροτικής μας οικονομίας, του οποίου η παραγωγή παρουσιάζει μίαν συνεχή ζήτησιν εις τας αγοράς του εξωτερικού (...)».

περιοδικό *«ο συνεργατιστής»*.

Εξαγωγή λεμονιών μέσω ΣΕΛΕΚ (1962-1963)

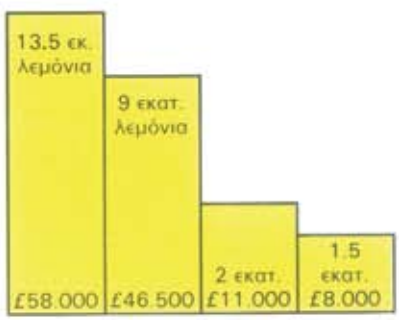

Το ξενοδοχείο Mare Monte στην παραλία του Καραβά.

Βιοτεχνία - Εμπόριο: Σημαντικότερο κέντρο βιοτεχνίας στην επαρχία αποτελούσε παλιά η Λάπηθος. Τεχνίτες σε όλα σχεδόν τα επαγγέλματα οι Λαπηθιώτες ασχολούνταν με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία στην κατασκευή ξυλόγλυπτων σεντουκιών κι επίπλων, μαχαιριών, γεωργικών εργαλείων και αγγείων. Οι μεταξάδες έβγαζαν την κλωστή από τα κουκούλια. Οι γυναίκες ύφαιναν και κεντούσαν συστηματικά. Οι κεντητάρηδες οργάνωναν τις κεντήτριες της περιοχής κι εμπορεύονταν όλα τα είδη κεντητικής· κεντήματα με βελόνι, με σμιλί, φερβολιτέ στόλιζαν τα μεταξωτά, τα βαμβακερά, τα «κουκουλάρικα», που γίνονταν σεντόνια, μαξιλάρια, «τορναρέττοι», «πορτιερούδκια» και πουλιούνταν σε όλες τις περιοχές της Κύπρου. Κέντρα βιοτεχνικά, τόσο στον τομέα των κεντημάτων και της υφαντικής, όσο και στον τομέα των ξυλογλύπτων και των γεωργικών εργαλείων ήταν και ο Καραβάς και η Κερύνεια.

Οι μύλοι της Λαπήθου και του Καραβά άλεθαν σιτάρι, ελιές και χαρούπια. Όσα χαρούπια δεν χρησιμοποιούνταν για την ντόπια παραγωγή μελιού, του «τερατσόμελου» μεταφέρονταν σε παραλιακές αποθήκες του Βαβυλά, της Κερύνειας, του Αγίου Αμβροσίου και φορτώνονταν σε καΐκια για εξαγωγή.

Σημαντικότερο κέντρο για το εμπόριο της επαρχίας αποτελούσε το λιμάνι της Κερύνειας. Απ' εδώ γινόταν το εμπόριο με τα παράλια της Μ. Ασίας απέναντι και τα νησιά του Αιγαίου. Στα νεότερα χρόνια το λιμάνι της Κερύνειας χρησιμοποιούνταν κυρίως από κότερα και τουριστικά σκάφη. Η γραφικότητά του το μετέτρεψε σε πόλο έλξης για τον εσωτερικό και τον εξωτερικό τουρισμό.

Τουρισμός: Η φύση, το κλίμα, οι αρχαιότητες και τα μνημεία, ο συνδυασμός βουνού - θάλασσας, οι γραφικές παραλίες οδήγησαν όλη την περιοχή από την Όρκα και τα Λιβερά ως τον Άγιο Επίκτητο, τη Χαλεύκα και τον Άγιο Αμβρόσιο σε μια αλματώδη τουριστική ανάπτυξη. Ξενοδοχεία, εξοχικά κέντρα, επαύλεις, στην παραλία αλλά και στις πλαγιές του βουνού κτίζονταν συνέχεια. Άλλα τόσα βρίσκονταν στο στάδιο του σχεδιασμού.

Η μικρή καταπράσινη περιοχή, το στολίδι της Κύπρου, με τις μεγάλες προοπτικές ανάπτυξης, δέχτηκε το μεγαλύτερο πλήγμα από τις ορδές του Αττίλα.

Ο προσκοπισμός στην επαρχία Κερύνειας

Σύμφωνα με τα αρχεία του Σώματος Προσκόπων Κύπρου, ο προσκοπισμός στην επαρχία Κερύνειας πρωτοπαρουσιάστηκε επίσημα τις 23.1.1946, όταν ο Κώστας Χρίστου, ενέγραψε την προσκοπική ομάδα της Αναμορφωτικής Σχολής Λαπήθου, που είχε ιδρύσει τον προηγούμενο χρόνο.

Αμέσως μετά ακολούθησε η πόλη της Κερύνειας με τη λειτουργία προσκοπικής ομάδας στην Εμπορική Σχολή Κερύνειας. Οι δυο αυτές ομάδες υπήρξαν για αρκετά χρόνια οι μοναδικές, δημιουργώντας μια εξαιρετική προσκοπική παράδοση, την οποία διατήρησαν μέχρι το 1974.

Στη δεκαετία του 50 ιδρύθηκαν ακόμα μερικές ομάδες, κυρίως αγέλες λυκοπούλων, που λειτουργούσαν σε δημοτικά σχολεία της Κερύνειας και των περιχώρων, με αρχηγούς ενθουσιώδεις πρωτοδιόριστους δασκάλους.

Το 1954, επισκέφθηκε την Κύπρο ο Αρχιπρόσκοπος της Κοινοπολιτείας Lord Rowallan, ο οποίος στην έκθεσή του, αναφερόμενος στην επίσκεψή του στην επαρχία Κερύνειας, λέγει ότι παρ' όλο το μικρό μέγεθός της, η επαρχία έχει αρκετές ομάδες και καλούς βαθμοφόρους, που κάτω από την ηγεσία του Επαρχιακού Εφόρου Κώστα Χρίστου, κάνουν πολύ καλή δουλειά.

Όπως σε όλη την Κύπρο, έτσι και στην επαρχία Κερύνειας, ο προσκοπισμός πήρε τεράστια ανάπτυξη αμέσως μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας. Το 1960-61, ιδρύθηκαν μαζικά προσκοπικές ομάδες σε όλα σχεδόν τα χωριά της επαρχίας. Στο αρχείο του Σώματος Προσκόπων Κύπρου αναφέρεται ότι δημιουργήθηκαν ομάδες στις εξής κοινότητες: Λαπήθου, Καραβά, Βασίλειας, Αγίου Επικτήτου, Αγίου Γεωργίου, Καζαφανιού, Καρμιού, Λάρνακα Λαπήθου, Μύρτου, Κάτω Δικώμου, Αγίου Αμβροσίου, Καλογραίας και Αγριδακίου. Την ίδια περίοδο, μαζική υπήρξε και η δημιουργία τουρκοκυπριακών προσκοπικών ομάδων στην Κερύνεια και όλα σχεδόν τα τουρκικά και μικτά χωριά της επαρχίας. Ο ενθουσιασμός αυτός υποχώρησε σύντομα και μετά την έναρξη των διακοινοτικών ταραχών, το 1963, πολλές από αυτές τις ομάδες, αρχίζοντας από τις τουρκοκυπριακές, διαλύθηκαν.

Το γεγονός ότι τα δυο πρώτα Κέντρα Εκπαιδεύσεως του Σώματος Προσκόπων Κύπρου, εκείνο των Μαντρών, κοντά στη Μύρτου και εκείνο στο Διόριος, δημιουργήθηκαν στην επαρχία Κερύνειας, το ότι οι πρώτες Ναυτοπροσκοπικές ομάδες της Κύπρου που απέκτησαν ιδιόκτητες προσκοπικές

Λυκοπούλα του Καραβά, Μάιος 1950.

λέμβους ήταν ομάδες της Κερύνειας, το ότι η επαρχία της Κερύνειας φιλοξένησε πολλές προσκοπικές δραστηριότητες, τοπικές και παγκύπριες, το ότι στελέχη του προσκοπικού κινήματος, που κατάγονται από την επαρχία Κερύνειας, κατέλαβαν ψηλές θέσεις στην ηγεσία του Σώματος Προσκόπων Κύπρου, αποδεικνύουν τη μακρά παράδοση και το υψηλό επίπεδο του προσκοπισμού στην όμορφη κατεχόμενη επαρχία.

Μετά την εισβολή δεν έγινε κατορθωτό να επαναδραστηριοποιηθεί η Επαρχιακή Εφορεία Προσκόπων Κερύνειας, παρ' όλο ότι το θέμα απασχόλησε πολλές φορές τη Γενική Εφορεία του Σώματος. Κερυνειώτες όμως πρόσκοποι και λυκόπουλα, παρ' όλο ότι ανήκουν σήμερα σε άλλες ομάδες, φέρουν με περηφάνεια στο στήθος τους το σήμα της Κερύνειας και περιμένουν με ανυπομονησία την ευλογημένη ώρα, που θα μπορέσουν να ιδρύσουν ξανά τις ομάδες τους στην ελεύθερη επαρχία τους.

Τάκης Νεοφύτου,
Βοηθός Γενικός Έφορος.

Πανοραμική άποψη της Κερύνειας.

ΚΕΡΥΝΕΙΑ

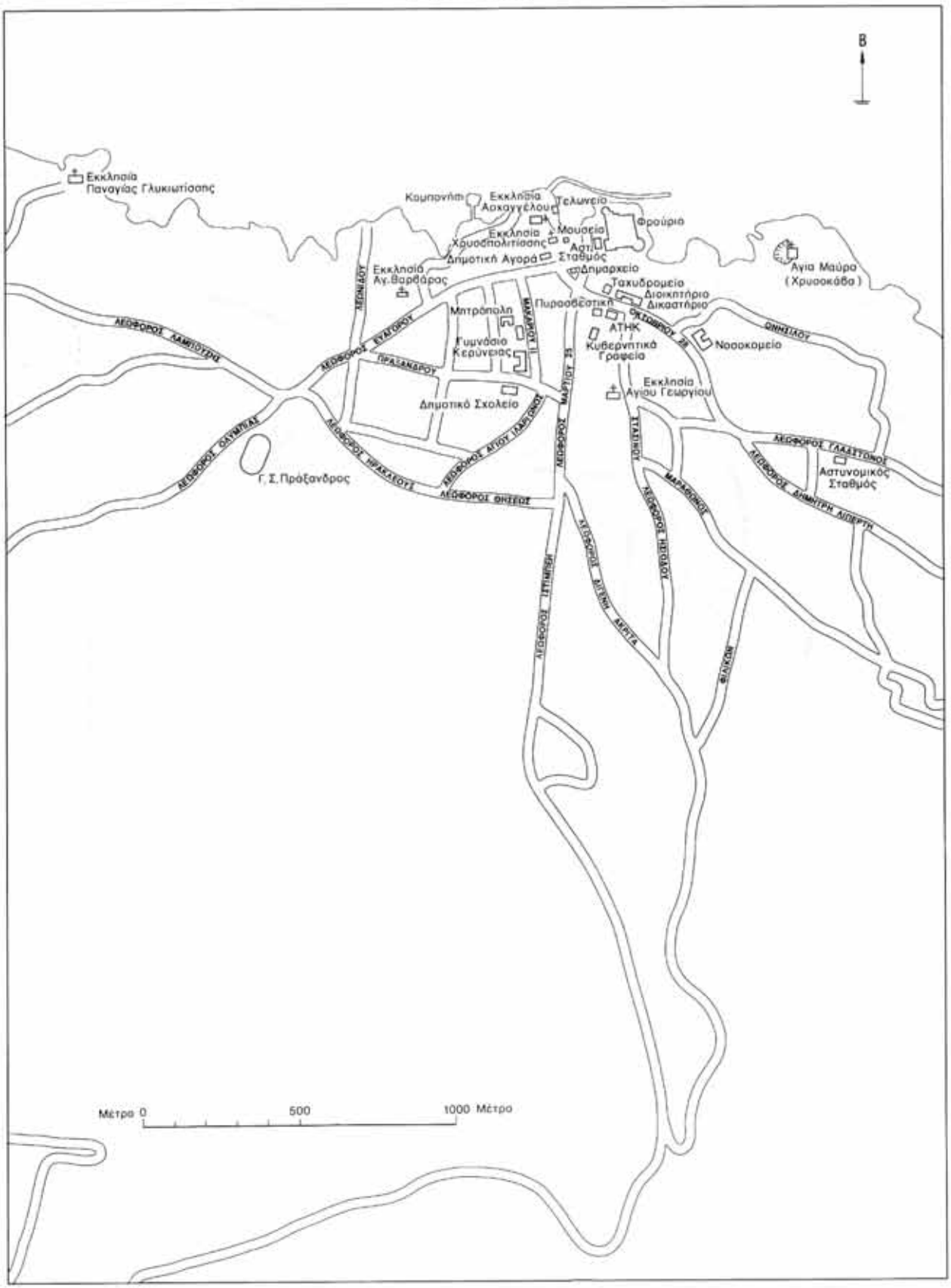
Β
Εκκλησία Παναγίας Γλυκιωτίσσης
Κοιμητήρια
Εκκλησία Αρχαγγέλου
Τελωνείο
Εκκλησία Χρυσοπολιτίσσης
Μουσείο
Αστυ. Σταθμός
Δημοτική Αγορά
Φρούριο
Άγια Μαύρα (Χρυσοκάβα)
Εκκλησία Αγ. Βαρβάρας
Δημαρχείο
Ταχυδρομείο
Διοικητήριο
Δικαστήριο
Μητρόπολη
Πυροσβεστική
ΑΤΗΚ
Κυβερνητικά Γραφεία
Γυμνάσιο Κερύνειας
Νοσοκομείο
Εκκλησία Αγίου Γεωργίου
Δημοτικό Σχολείο
Γ. Σ. Πρόξανδρος
Αστυνομικός Σταθμός
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΗ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΘΗΣΕΩΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΓΑΛΑΞΙΟΥΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗ ΛΙΠΕΡΤΗ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΗΡΩΔΟΥ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ
ΣΤΑΔΙΟΥ
ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ
ΦΑΝΑΡΙΩΝ
ΟΘΩΝΟΣ
ΟΝΗΣΙΛΟΥ
ΠΡΑΞΑΝΔΡΟΥ
ΜΑΡΚΟΥ ΒΟΥΝΑΡΗ
ΛΕΩΝΙΔΟΥ
Μέτρα 0
500
1000 Μέτρα

Κερύνεια

Μια περιδιάβαση στην Κερύνεια

Βγαίνουμε στο δρόμο Λευκωσίας - Κερύνειας... περνούμε τον αυχένα του βουνού... βρισκόμαστε στο ύψωμα κάτω από τον «Τζιύκλο»... μπροστά μας «χάρμα ιδέσθαι» η τριανταφυλλένια πολιτεία, η Κερύνεια... Ανατολικά του δρόμου οι Μύλοι... δυτικά ο Ατάς... οι καταπράσινες εξοχές, τόποι αγαπημένοι, όπου κατέληγαν οι σχολικές μας εκδρομές... Πιο ανατολικά το μικρό χωριό Θέρμια με τους πορτοκαλόκηπους και το πατρικό σπίτι του ποιητή Δημήτρη Λιπέρτη.

Κατηφορίζουμε... στα δεξιά μας οι πρώτες κατοικημένες γειτονιές της Κερύνειας, η «Καλιφόρνια»... Η λεωφόρος 25ης Μαρτίου διασχίζει από το νότο στο βορρά τη μικρή μας πόλη... Στ' ανατολικά του δρόμου η Πάνω Κερύνεια... σπίτια σφιχταγκαλιασμένα από το πράσινο των κήπων... γειτονιές όπου κατοικούσαν ανάμικτα Έλληνες και Τούρκοι... ειρηνική συμβίωση... το τζαμί ανάμεσα στα σπίτια... λίγο πιο κάτω η εκκλησιά του Αγίου Γεωργίου, όπου οι πιστοί, ακόμα και Τούρκοι, άναβαν ευλαβικά το κερί τους...

Κι η λεωφόρος μας οδηγεί στην καρδιά της Κερύνειας. Ο παλιός δημοτικός κήπος, μέσα στον οποίο κτίστηκε το δημαρχείο της πόλης... και γύρω τ' αρχοντικά της Κερύνειας με τη λιτή, κλασική γραμμή τους... του Σεβέρη, του Σιακαλλή, του Φιερού... Μπροστά από το αρχοντικό του Χαρίλαου Δημητριάδη αρχίζει η λεωφόρος 28ης Οκτωβρίου, που οδηγεί στ' ανατολικά της πόλης... Περνούμε μπροστά από το τούρκικο δημοτικό σχολείο, μπροστά από το ταχυδρομείο, το οίκημα της Αρχής Τηλεπικοινωνιών, το διοικητήριο με τα δικαστήρια και τέλος το νοσοκομείο. Ο δρόμος μας φέρνει κάπου κοντά στο κοιμητήριο με την εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου, στο ανατολικό άκρο της πόλης... Ο δρόμος συνεχίζει για το Καράκουμι και τ' άλλα χωριά της ανατολικής επαρχίας... ένας άλλος δρόμος οδηγεί στη Θέρμια, το Καζάφανι, το Πέλλαπαϊς... Στρίβοντας προς τα δυτικά μπαίνουμε στις γειτονιές της Πάνω Κερύνειας...

Από το δημαρχείο αρχίζει και η οδός Ελλάδος, ο κυριότερος εμπορικός δρόμος της μικρής μας πόλης, που τη διασχίζει από τ' ανατολικά προς τα δυτικά σαν ραχοκοκκαλιά... η προέκτασή του, η οδός Λαμπούσης, συνδέει την Κερύνεια με τα κεφαλοχώρια της δυτικής επαρχίας, τον Καραβά, τη Λάπηθο κλπ. Στην αρχή της οδού Ελλάδος τα διάφορα εμπορικά... εκεί ανάμεσά τους η μεσαιωνική «Καμούζα», ένας από τους πύργους του τείχους, που περιέβαλλε την πόλη...

Περιοχή της Κερύνειας κάτω από τον «Τζιύκλο».

Μετά την Καμούζα δεξιά... η οδός Ελευθερίας με κατεύθυνση προς βορρά... Περνάμε τη δημοτική αγορά, τα γραφικά σαν κλειστή αγκαλιά σπίτια, τους μικρούς ξενώνες, για να φτάσουμε στα σκαλοπάτια του Αρχαγγέλου... ο καθεδρικός ναός της πόλης κτισμένος πάνω σ' ένα από τους προμαχώνες του μεσαιωνικού τείχους... Το λευκό καμπαναριό υψωμένο στο γλαυκό ουρανό...

Κατεβαίνουμε τα σκαλοπάτια μπροστά από το ξενοδοχείο Coeur de Lion... η αρμύρα της θάλασσας μας κτυπάει στο πρόσωπο... εκεί η προκυμαία... ο περίπατός μας... τα εφηβικά μας όνειρα πλεγμένα με τα χρώματα του δειλινού... Πίσω από την προκυμαία ο παιδικός κήπος... 50 μέτρα από μας, στη θάλασσα μέσα, ο ύφαλος, η Πέτρα του Αρχαγγέλου...

Τα βήματά μας ακολουθούν το συνηθισμένο δρόμο... μας φέρνουν στο λιμάνι... ο μώλος με το φάρο... ο ρόχθος των κυμάτων που έσκαζαν στα βράχια και διαλύονταν σε δροσοστάλες που μας έλουζαν... Το τελωνείο, τα παλιά αρχοντικά με τις αποθήκες που μετατράπηκαν σε κοσμοπολίτικα κέντρα καθρεφτίζονται στα ήσυχα νερά του λιμανιού... Ανεβαίνουμε στο μεσαιωνικό κάστρο... με το μουσείο του αρχαίου ναυαγίου, που ανασύρθηκε από τα νερά της Κερύνειας... Από τις επάλξεις του γεμίζει η ψυχή μας με την ομορφιά της φύσης... η θάλασσα, η πόλη, το βουνό, το πράσινο, τα λουλούδια... Κάτω από το κάστρο η αστυνομία, η αγγλικανική εκκλησία... στα νοτιανατολικά πόδια του τα «Φύκια», τόπος για θαλάσσια μπάνια... από πάνω το μικρό, οικογενειακό Country Club, πιο πέρα η Χρυσοκάβα με τα πρωτοχριστιανικά της μνημεία... τόποι δεμένοι με τη ζωή μας...

Κατεβαίνουμε και πάλι στο λιμάνι... Από το στενό πέρασμα, την «Τρυπητή», μεταφερόμαστε στα γραφικά δρομάκια της Κάτω Κερύνειας... μπροστά μας η Παναγία η Χρυσοπολίτισσα, που ανακαινίστηκε το 18ο αι. και ήταν το κέντρο της ζωής στην Κάτω Κερύνεια σε παλιότερα χρόνια... Ανατολικά της Χρυσοπολίτισσας η μεσαιωνική εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης που μετατράπηκε σε τέμενος το 1571 μ.Χ. Πίσω της το αρχοντικό του Μάνιφορντ... σε μια γωνιά απέναντί του το μικρό εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου... ένα κερί στην Παναγία ή τον Άγιο Γεώργιο πριν από τις εξετάσεις του σχολειού.

Επανερχόμαστε στον παραλιακό δρόμο, συνεχίζουμε την περιδιάβασή μας, αυτή τη φορά με κατεύθυνση προς τα δυτικά... Περνούμε μπροστά από το ξενοδοχείο «Ντόουμ» και «Εσπερίδες»... η «Τσιακκιλερή» με τις μνήμες της... στα δυτικά της πόλης το παλιό λατομείο... ψηλά στο βράχο, στο νότιο άκρο του φαντάζει σα λευκό όνειρο πάνω σε γαλάζιο φόντο η Αγία Βαρβάρα, κτισμένη στα ερείπια παλιάς εκκλησίας. Προχωρώντας δυτικά στα δεξιά μας η νέα συνοικία πάνω στη βραχώδη παραλιακή περιοχή, το «Κολωνάκι», το «Ποταμούδι»... για να καταλήξουμε στο ξωκλήσι της Γλυκιώτισσας με τη Σεβέρειο Παιδική Εξοχή στο ύψωμα... τα παιχνίδια των παιδιών πάνω στους βράχους με τα σημάδια από τα πέταλα του αλόγου της Παναγίας τότε που πολεμούσε το θανατικό...

Γυρίζουμε στο κέντρο της πόλης. Η οδός Κατσελλή κόβει στα δυο την οδό Ελλάδος... η προέκτασή της προς νότο μας οδηγεί στην ψυχή της Κερύνειας, τα σχολεία της: το Σεβέρειο (Δημόσια Εμπορική και Επαγγελματική Σχολή), το Γυμνάσιο της Κερύνειας, την Αστική Σχολή (κατώτερος και ανώτερος κύκλος) τη Μαθητική Λέσχη... Ανάμεσά τους το γήπεδο του γυμνασίου, το γήπεδο αθλοπαιδιών... στιγμές δόξας που χάρισε στην πόλη η ομάδα μπάσκετ της ΠΑΕΚ... Στα βόρεια των σχολείων η Μητρόπολη με την πλατεία Μακαρίου Β΄... Το τέρμα κάθε εθνικής εκδήλωσης, με τη στέψη του αδριάντα του Μακαρίου Β΄, απαγγελίες, χορούς παραδοσιακούς... περηφάνεια κι ανάταση της ψυχής...

Στα νότια του γυμνασίου η οδός Πραξάνδρου μας οδηγεί στο γήπεδο του Πραξάνδρου, στο νοτιοδυτικό άκρο της πόλης... ανθεστήρια, αγώνες...

Ώρες μοναδικής συγκίνησης η ανάβαση μέσ' από τους ελαιώνες στον Αη Δημήτρη χαμηλά στην πλαγιά του βουνού (Β.Δ. από τον Τζιύκλο) και προπαντός η ανάβαση στη μυρωμένη από τα μερσίνια Παναγία τη Φανερωμένη, κάτω από τον Άγιο Ιλαρίωνα... Εκεί περιμένουμε ν' ανέβουμε μια μέρα... ν' αγναντέψουμε το περιβόλι που είναι η Κερύνεια...

Α.Ν.

Η «Τρυπητή».

Η πόλη της Κερύνειας

Ιστορία: Η ίδια η πόλη της Κερύνειας είναι κτισμένη πάνω σε αρχαιολογικό χώρο. Τα σημερινά κτίρια είναι θεμελιωμένα πάνω σε αρχαιότερους οικισμούς συνεχίζοντας μια παράδοση αιώνων. Σκάβοντας στην Κερύνεια για να κτίσεις, βρίσκεις αρχαία θεμέλια, σπασμένα αγάλματα, κτερίσματα.

Σύμφωνα με την παράδοση η Κερύνεια κτίστηκε από τους Αχαιούς. Με το ίδιο όνομα υπάρχει αρχαία πόλη στην Αχα·ί·α της Πελοποννήσου. Το βασίλειο της Κερύνειας αναφέρεται στους Ιστορικούς χρόνους. Το λιμάνι της πόλης έπαιζε σπουδαίο ρόλο στην αρχαία ναυτιλία. Οι έμποροι ταξιδεύοντας παράκτια χρησιμοποιούσαν τις βόρειες ακτές της Κύπρου, περνούσαν στις μικρασιατικές ακτές κι έφταναν στα ελληνικά νησιά. Το ναυάγιο της Ελληνιστικής εποχής που βρέθηκε έξω από το αρχαίο λιμάνι, το γνωστό «καράβι της Κερύνειας», αποτελεί αδιάψευστη μαρτυρία για τις εμπορικές σχέσεις και το δρομολόγιο της εποχής εκείνης. Σάμος, Κως, Ρόδος, παράλια Μικράς Ασίας, Κερύνεια. Με την κατάργηση των αρχαίων βασιλείων η Κερύνεια αποτέλεσε δήμο. Σ' επιγραφή του 1ου αιώνα μ.Χ., αναφέρεται «ο Κερυνητῶν δῆμος».

Στα χρόνια των βυζαντινών ιδρύεται η Επισκοπή Κερύνειας. Η επισκοπή της πόλης αναφέρεται ως το 1222, οπότε καταργήθηκε από τους Φράγκους· θ' αναβιώσει το 17ο αιώνα. Από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια σώζεται στην τοποθεσία Χρυσοκάβα κοιμητήριο λαξεμένο μέσα στους βράχους. Η περιοχή είχε χρησιμοποιηθεί προηγουμένως ως λατομείο. Σημαντικό μνημείο της Χρυσοκάβας αποτελεί το μαρτύριο της Αγίας Μαύρης. Ένα μέρος του είναι λαξεμένο στο βράχο και το υπόλοιπο είναι κτιστό· στην Αγία Μαύρη σώζονται τμήματα τοιχογραφιών του 16ου αιώνα. Στην Πάνω Κερύνεια ανακαλύφτηκαν ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

Κατά τη Βυζαντινή εποχή θεμελιώθηκε και το φρούριο της Κερύνειας. Από την εποχή αυτή σώζονται τμήματα του φρουρίου καθώς και η οκταγωνική βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, κτίσμα του 10-12ου αιώνα.

Η Χρυσοκάβα

Το μουσείο του ναυαγίου της Κερύνειας.

Χρυσά σκουλαρίκια από την Κερύνεια. Βυζαντινή εποχή.

Ακολουθούν τα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Οι Λουζινιανοί βασιλιάδες επεκτείνουν κι ενδυναμώνουν το φρούριο, περιτειχίζουν την πόλη κι οχυρώνουν το λιμάνι. Λείψανα των τειχών αποτελούν οι πύργοι που βρίσκονται ανάμεσα στα σπίτια της Κάτω Κερύνειας.

Σημαντικό μέρος της πολυτάραχης ζωής της Φραγκοκρατίας είναι συνυφασμένο με το φρούριο της Κερύνειας. Πολιορκίες, μηχανορραφίες, συνωμοσίες, φυλακίσεις, θάνατοι. Πολλοί έχασαν τη ζωή τους ριγμένοι από τους πολιτικούς τους αντιπάλους στα λησμονητήρια, oubliés, λάκκους σκοτεινούς, όπου πέθαιναν από τη δίψα.

Οι Βενετοί, κυρίαρχοι του νησιού από το 15ο ως το 16ο αιώνα, βελτίωσαν τις οχυρώσεις του φρουρίου της Κερύνειας προσαρμόζοντάς τες στις απαιτήσεις της εποχής. Στα χρόνια τους άρχισαν να χρησιμοποιούνται η πυρίτιδα και τα πυροβόλα όπλα. Έτσι γκρέμισαν τα βασιλικά διαμερίσματα του δευτέρου ορόφου, άνοιξαν τρύπες για τα κανόνια κι επεξέτειναν το εξωτερικό τείχος κατασκευάζοντας στρογγυλούς αμυντικούς πύργους.

Μετά την κατάληψη από τους Τούρκους το 1571 η πόλη παρακμάζει. Γύρω στο 18ο αιώνα βρίσκουμε τους Έλληνες κατοίκους να ασχολούνται με τη θάλασσα στην Κάτω Κερύνεια. Έχουν ναυπηγείο, όπου επιδιορθώνουν και κατασκευάζουν όχι μόνο ψαρόβαρκες αλλά και καΐκια. Άλλοι είναι ψαράδες κι άλλοι εμπορεύονται με τα μικρασιατικά παράλια και τα νησιά του Αιγαίου. Το 19ο αιώνα έρχονται να εγκατασταθούν στην Κερύνεια κάτοικοι από τα χωριά της επαρχίας αλλά και Έλληνες ναυτικοί.

Η Κερύνεια είναι το διοικητικό κέντρο τεσσάρων κατηλλικιών (διαμερισμάτων) της Κερύνειας, του Μόρφου, της Πεντάγυιας και της Λεύκας. Σημαντικό σταθμό στη ζωή της πόλης αποτελεί το 1922. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή μαραίνεται το εμπόριο με τις απέναντι ακτές και το λιμάνι χάνει τη σπουδαιότητά του. Την ίδια εποχή κτίζονται τα πρώτα ξενοδοχεία κι αρχίζει η τουριστική ανάπτυξη. Το χωριό του 19ου αιώνα εξελίσσεται σε μια πόλη με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα.

Διοικητικό, εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο της επαρχίας προσφέρει τις υπηρεσίες της στους κατοίκους της περιοχής. Το μικρό της μέγεθος την απαλλάσσει από τα μειονεκτήματα των μεγαλουπόλεων. Η γραφικότητα της φύσης και το κλίμα τής προσθέτουν γοητεία. Γίνεται ο πόλος έλξης όχι μόνο για τους κατοίκους της επαρχίας αλλά και για τους Λευκωσιάτες που πετάγονταν στην Κερύνεια για ένα περίπατο στο γραφικό λιμανάκι της. Το μέλλον διαγραφόταν ρόδινο· τεράστιες οι προοπτικές ανάπτυξης. Χιλιάδες όνειρα και σχέδια έμειναν απραγματοποίητα. 1974...

Ο *Κούλας* μέσα στο λιμάνι της Κερύνειας.

«Τότε ο αμιράλλης με τους καβαλλάριδες εποίκεν βουλήν ν' αφεντέψη όλον το νησσίν· και είπαν του πως: «Ανισώς και πάρωμεν την Κερυνίαν, όλη η Κύπρος είνε εδική μας». Τότε ο πρίντζης εσηκώθην από την Καντάραν και επήγεν εις τον Άγιον Λάργιον. Και μανθάνοντά το ο αμιράλλης ήλθεν και είπεν του ρηγός «Κύρη, εγροίκησες πως εδιαμοιράσαν το ρηγάτον σου οι θγειούδε(ς) σου ο ν-εις κρατεί τον Άγιον Λαρίον, και είνε κάστρον μέγαν και δυνατόν και ο κοντοσταύλης την Κερ(υν)ίαν, και φαίνεταί μου πως θέλουν κρατήσειν όλον το νησσίν, και σου θέλεις μείνειν πτωχός και άκλερος· αμμέ δος μας το Άσώκαστρον της Κερυνίας, και μεις να νοικοκυρεύσωμεν τον τόπον».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου, η ποία λέγεται Κρόνακα, τουτέστιν Χρονικόν.

Το φρούριο της Κερύνειας είναι κτισμένο γύρω από μια εσωτερική αυλή. Χώροι διαμονής, αποθηκευτικοί χώροι, φυλακές, οπλαποθήκες, θολωτές δεξαμενές περιβάλλουν την αυλή. Στην είσοδο υπήρχε κρεμαστή γέφυρα πάνω από την τάφρο.
Τα νεότερα χρόνια η εσωτερική αυλή του φρουρίου χρησιμοποιήθηκε για διάφορες εκδηλώσεις· θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες, η γιορτή του κατακλυσμού φιλοξενήθηκαν στην υποβλητική ατμόσφαιρα. Μέσα σε ειδικά διασκευασμένη αίθουσα φυλάσσεται το αρχαίο καράβι της Κερύνειας.

Πνευματική - πολιτιστική κίνηση: Το 19ο αιώνα δημιουργήθηκε στην Κερύνεια ο σύλλογος Αρμονία με πλούσια δράση. Στις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργεί στην Κερύνεια το Λαϊκό Κέντρο· διαθέτει βιβλιοθήκη, μαντολινάτα, θεατρικό και αθλητικό παράρτημα. Το 1926 μια ομάδα νέων ιδρύει το Σύλλογο Ένωση Νέων (ΣΕΝ). Ο σύλλογος αναλαμβάνει τη διοργάνωση της γιορτής του Κατακλυσμού, οργανώνει διαλέξεις, ανεβάζει θεατρικά έργα. Όμως η ζωή του είναι σύντομη· διαλύεται μετά τα Οκτωβριανά το 1931.

Αργότερα ιδρύονται οι σύλλογοι που λειτουργούσαν ως το 1974. Ο Σύλλογος Αποφοίτων Γυμνασίου Κερύνειας (ΣΑΓΚ), που συνεχίζει την πορεία του ΣΕΝ, και η Ποδοσφαιρική Αθλητική Ένωση Κερύνειας (ΠΑΕΚ), που παράλληλα με τις αθλητικές δραστηριότητες, ασχολείται και με θεατρικές παραστάσεις. Σημαντικότατο ρόλο στην πνευματική ζωή της Κερύνειας διαδραμάτιζαν τα σχολεία και ιδιαίτερα το Γυμνάσιο Κερύνειας. Με τις διαλέξεις που γίνονταν σ' αυτό και τις θεατρικές παραστάσεις, που ήταν στο επίπεδο επαγγελματικών θιάσων, πρόσφερε πολλά στην πνευματική ζωή του τόπου. Η ίδρυση του Λαογραφικού Ομίλου και της Παγκύπριας Έκθεσης Ανθέων Κερύνειας συμπλήρωσαν την εικόνα.

Στον τομέα του αθλητισμού σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο Γυμναστικός Σύλλογος Πράξανδρος που ιδρύθηκε το 1918.

Τα στοιχεία για την πολιτιστική ζωή είναι από τη μελέτη της Ρήνας Κατσελλή «Πνευματικό-πολιτιστική ανασκόπηση της Κερύνειας 1878-1955», περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*

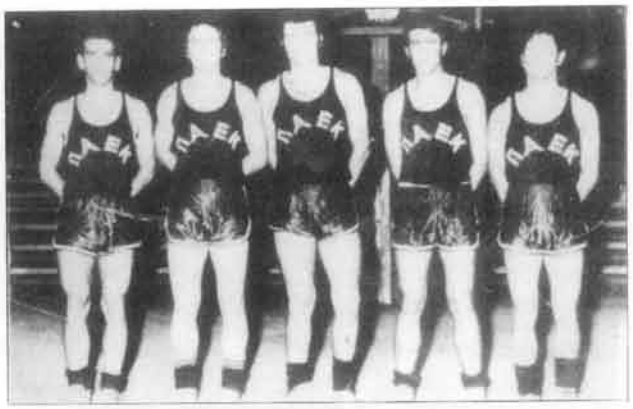

Η ομάδα καλαθόσφαιρας της ΠΑΕΚ πήρε το παγκύπριο πρωτάθλημα τρεις φορές από το 1969 ως το 1972.

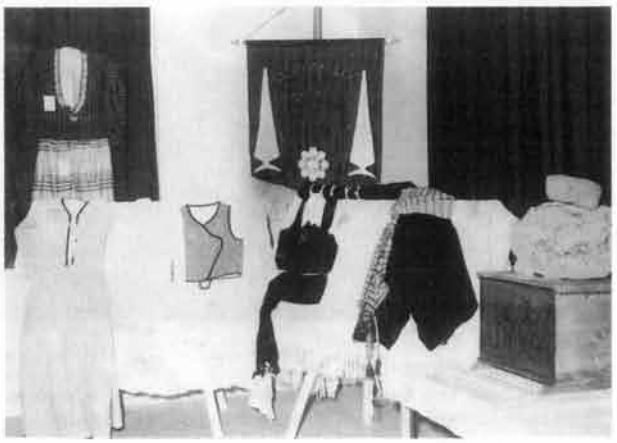

Η γωνιά της λαϊκής τέχνης. Έκθεση Ανθέων Κερύνειας.

Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος εγκαινιάζει την Έκθεση Ανθέων το 1971.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΣΑΤΥΡΙΚΗ, ΕΜΜΕΤΡΟΣ, ΕΥΠΑΤΡΙΔΗΣ — ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

Έτος πρώτον σημαδεύω Εἰς Κυρήνειαν τόρτυω.	Έτος 1898, Αρ. 1 — 24

Η σατιρική εφημερίδα «Ο Ραγιάς» πρωτοεκδίδεται στην Κερύνεια το 1898 από το Γεώργιο Σταυρίδη και είναι επηρεασμένη από το «Ρωμιό» του Γεώργιου Σουρή.

Η Μητρόπολη της Κερύνειας. Στην πλατεία της γίνονταν διάφορες εκδηλώσεις.

Ο κατακλυσμός

«Ύστερα από την πρωινή λειτουργία της μεγάλης ημέρας της Πεντηκοστής, στις 8 Ιουνίου 1952, οι κάτοικοι όλης της γύρω περιφέρειας ξεχύθηκαν στην παραλία της Κερύνειας. Το απόγευμα γέμισαν τα κρηπιδώματα του λιμανιού, τις σκάλες, τις γύρω ακρογιαλιές, τα αραγμένα σημαιοστόλιστα καΐκια, καθώς και τα μπαλκόνια των σπιτιών, για να παρακολουθήσουν το ωραίο χαρούμενο θέαμα. Το ίδιο έγινε και τη δεύτερη ημέρα του Αγίου Πνεύματος (...). Για πρώτο παιχνίδι ορίζεται ο «ολισθηρός ιστός» (...). Ακολουθεί σε λίγο το κολύμπι των διακοσίων μέτρων της πρώτης ηλικίας, έπειτα έρχεται η κωπηλασία και η ιστιοπλοΐα, από τα θεαματικότερα θαλασσινά αγωνίσματα (...). Άλλα παιχνίδια του «Αι-Γιαλού» είναι το ρίξιμο μιας φιάλης μέσα στη θάλασσα, όπου τα παλικάρια, κολυμπώντας με μακροβούτια, ψάχνουν να την εύρουν στο βυθό. Μα και το «κυνήγι της ζωντανής πάπιας», που όλο τους ξεφεύγει, έχει πολύ γούστο, όπως και η «εύρεση του σημαδεμένου μήλου», που επιπλέει ανάμεσα σε άπειρα άλλα στην επιφάνεια του νερού.

Όταν με το ηλιοβασίλεμα τελειώνουν τα θαλασσινά παιχνίδια και οι νικητές παίρνουν τα έπαθλά των, ο κόσμος ετοιμάζεται για το δεύτερο μέρος του προγράμματος, που θ' ακολουθήσει το βράδυ έπειτα από το δείπνο. Και είναι το πρόγραμμα τούτο από τα ωραιότερα της ημέρας, γιατί έχει μορφή καθαρά πνευματική, καλλιτεχνική και λαογραφική, θυμίζοντας κατά ένα τρόπο τους μουσικούς και τους ποιητικούς διαγωνισμούς που εγίνονταν στα αρχαία Αφροδίσια (...).

Το πρώτο μέρος του προγράμματος είναι αφιερωμένο στους κυριότερους κυπριώτικους χορούς.

Αρχίζουν με τον «καρσιλαμά», ένα είδος μπάλου που χορεύεται από δυο άνδρες - οι γυναίκες δεν λαβαίνουν μέρος σ' αυτές τις χορευτικές επιδείξεις. Ακολουθεί ο «ανατολίτικος» κι ύστερα ο «χορός των ποτηριών», λεγόμενος και «αραμπιές», που χορεύεται από ένα βρακοφόρο αγρότη. Η κυπριώτικη βράκα από μαύρο δίμιτο πανί είναι πολύ φαρδιά και μακριά, ώστε αναγκάζονται οι χορευτές να τη σηκώνουν και να στερεώνουν το μακρύτερο μέρος της, δηλαδή τη «βάκλα» της (φουφούλα), πίσω στην «κόξα» (μέση), κάτω από τη σφιχτή τους ζώνη. Ένα τοπικό δίστιχο λέει για τη μεγάλη τούτη βράκα:

«Σαράντα πήχες δίμιτον εκάμασι μιαν βράκαν, την γέρημην την βράκαν που σάριζε την στράταν».

(...) Στο τέλος ο γραφικότατος όσο και επικίνδυνος «χορός του δρεπανιού». Τον χορεύει παραστατικά ένας λεβεντόκορμος και στιβαρός χωριάτης, ο Γιαννακός από το Δίκωμο, κρατώντας το κοφτερό μακρύτατο δρεπάνι του, που μ' αυτό πότε ζώνει το κορμί του μέσα από ιλιγγιώδεις ελιγμούς, πότε μιμείται το θέρισμα, κόβοντας λεμόνια ή πορτοκάλια σκόρπια στο πάτωμα ή πετώντας τα στον αέρα όπως θα 'κανε αν εθέριζε τα στάχυα. Αυτή τη στιγμή ο κόσμος τρέμει μην του ξεφύγει το δρεπάνι, και αλίμονο αν θερίσει κανένα κεφάλι. Ο χορός του δρεπανιού είναι μια μακρινή αναπαράσταση του αρχαίου χορού του λεγόμενου «πρύλις», που τον εχόρευαν στις γιορτές της Αφροδίτης, και που έχει πολλές ομοιότητες με τον αρχαίο πυρρίχιο της Κρήτης.

Ο Γιαννακός από το Δίκωμο στο χορό του δρεπανιού κατά την επίσκεψη της Αθηνάς Ταρσούλη στην Κύπρο.

Ο χορευτικός διαγωνισμός τελειώνει, για ν' αρχίσει τώρα ο μουσικός. Οι λαϊκοί αυλητές με τα καλαμένια τους σουραύλια, τα λεγόμενα «πιδκιάβλια», παίζουν ο καθένας με τη σειρά του χαρακτηριστικούς σκοπούς του τόπου. Ανάμεσό τους ένας γέρος ασπρογένης με ηλιοψημένη μορφή έχει κιόλας συναρπάσει το κοινό, που τον ακούει μ' εκστατική προσήλωση έτσι καθώς τον βλέπουμε, σαν τον αρχαίο Πάνα, να παίζει στον αυλό του

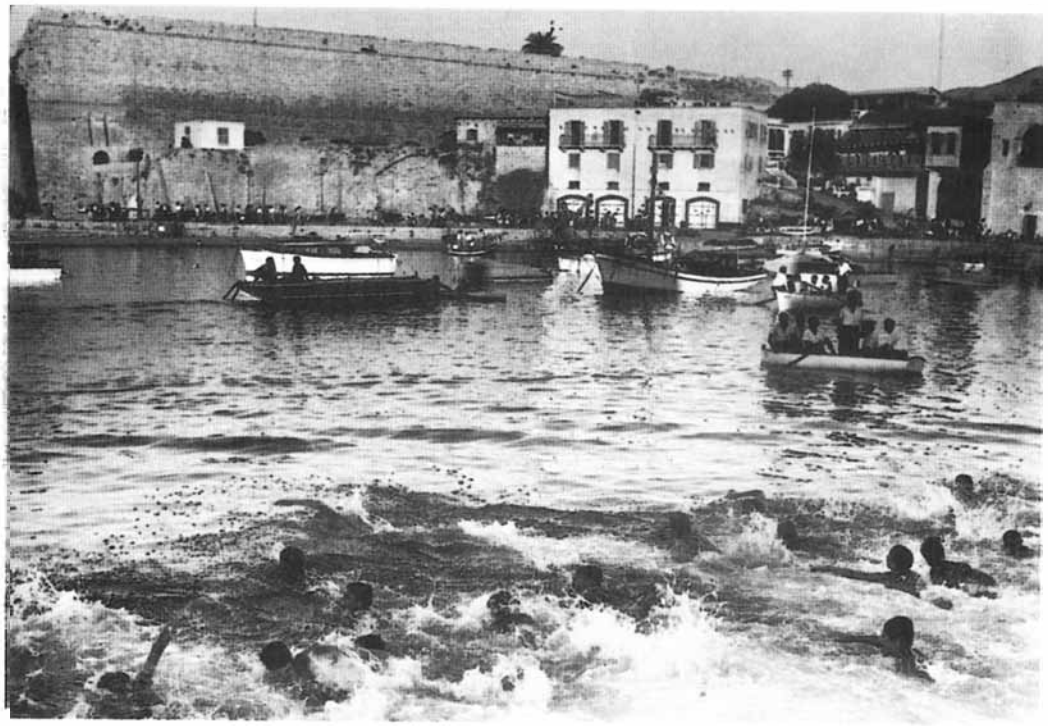

Θαλάσσια αγωνίσματα στη γιορτή του Κατακλυσμού μέσα στο λιμάνι της Κερύνειας.

μακρόσυρτους νοσταλγικούς σκοπούς. Είναι παλιά τραγούδια των βοσκών που από τους ειδυλλιακούς των ήχους αντιλαλούν μέρα και νύχτα στα βουνά, οι κάμποι και τα φαράγγια του νησιού.

Στο πρόγραμμα της βραδιάς σημειώνεται η λέξη «τσιαττίσματα» και, πιο κάτω, «τραγούδια δίστιχα». Είναι τώρα η σειρά του ποιητικού διαγωνισμού, όπου θα λάβουν μέρος οι αυτοσχέδιοι «ποιητάρηδες» των βουνών και των κάμπων της Κύπρου, με το έμφυτο μέσα τους και αυθόρμητο στιχουργικό δαιμόνιο.

Τα τσιαττίσματα είναι, κατά το περισσότερο, μια έμμετρη αυτοσχέδια λογομαχία γεμάτη έξυπνα πειράγματα, που με πεισματική διάθεση γίνεται ανάμεσα σε δυο ποιητάρηδες. Αρχίζουν λοιπόν το στιχουργικό τους αγώνα βηματίζοντας πέρα-δώθε πάνω στην εξέδρα με τόση άνεση σα να βρίσκονται στο σπίτι τους ή στην ταβέρνα του χωριού τους.

Οι δυο αντίπαλοι ποιητάρηδες που θα επιδείξουν απόψε τη δύναμή τους σε τούτο το δύσκολο αγώνισμα είναι ο Μιχάλης Πέσιογκες και ο Βασίλης Χαπέσιης, δυο απλοϊκοί μα πανέξυπνοι αγρότες από το χωριό Άγιος Αμβρόσιος της Κερύνειας.

ΤΣΙΑΤΤΙΣΜΑΤΑ

Α.
Άνοιξε, στόμαν μου, τωρά τζιαι κονισμένη γλώσσα,
που 'σαι για τα ποιήματα 'πό ούλλες η μαστόρισσα.
Αντίπαλός μου ποιος ένι θέλω να σας ρωτήσω,
να τον καλέσω δαχαμέ, μιτά του να τσιαττίσω;
Β.
Αντίπαλός σου εγιώ είμαι τζιαι να πιαστείς μαζί μου,
σαν το κουνούπιν σε θωρώ τζι εν ιδρώνει το φτιν μου.
Α.
Θέλεις να πεις πως έμαθες σαν τα ποιήματά μου
τζι εχάμνισες την αντροπήν τζιαι τραουδάς μιτά μου;
Β.
Πολλοί με φοβερίσασιν μα τίποτ' εν μου κάμαν,
έκαμα τους τζι επήασιν έσσω τους με το κλάμαν».

Αθηνά Ταρσούλη,
Κύπρος, τόμος Α΄.

Η Παναγία η Γλυκιώτισσα

«Η Παναγία η Γλυκιώτισσα, ένα μοναξιασμένο γραφικό παρεκκλήσι, πρόβαλλε τη σιλουέττα του, εκεί κατά τη δύση του ήλιου, μέσ' από μια πλατεΐτσα που κύκλωναν φαράγγια και θαλασσοδαρμένα βράχια, όπως ακριβώς προς την αντίθετη κατεύθυνση, και σε ίση περίπου απόσταση από την πόλη, η Παναγία η Χρυσοκάβα μόλις ανασήκωνε την παρουσία της πάνω από το κύμα και τις κουφωτές σπηλιές της ακρογιαλιάς της. Παναγιές θαλασσινές κι η μια κι η άλλη, που ήταν για να δίνουν ελπίδα και ν' απαλύνουν την οργή του πελάγου. Μα ακόμα, για να προστατεύει η πρώτη την πόλη από επιδημίες και για να θεραπεύει η Χρυσοκάβα από αρρώστιες. Μόνο, που, με τον καιρό, τα πρωτεία τα κέρδισε η Γλυκιώτισσα, που έγινε το αγαπημένο καταφύγιο κάθε πιστού. Δεχόταν κάθε μυστική, κάθε μύχια προσευχή κι ευχή και γλύκαινε τον κάθε πόνο... Και δεν ήταν Κερυνιώτης ή φίλος της Κερύνειας που να μην είχε τον ιδιαίτερο - κρυφό ή φανερό - συναισθηματικό δεσμό του με τη Γλυκιώτισσα.

Η εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ σε ανάμνηση του «εν χώναις θαύματος» ήταν σκαρφαλωμένη σαν επιβλητικός κατάλευκος πύργος απάνω σ' ένα θεοκρέμαστο βράχο, μέσα στην καρδιά της μικρής πολιτείας, που αγνάντευε αγέρωχα το πέλαγο. Θαλασσινός κι ο Αρχάγγελος, με ένα ασημένιο κα'ΐ'κι που κρεμόταν πάνω ψηλά στην εικόνα του, που ήταν, όμως, περισσότερο μαχητής κι υπέρμαχος. Ένιωθες σίγουρος πάντα για την προστασία του και σε καταπλημμύριζε κι η μορφή κι η εκκλησία του από δέος. Η Γλυκιώτισσα σε αγκάλιαζε με τη στοργή της, σε παραμυθούσε και σου κρατούσε αναμμένο βαθιά στην ψυχή το όνειρο και την προσδοκία. Ο Αρχάγγελος στεκόταν δίπλα σου αδυσώπητος για

Η εκκλησία του Αρχαγγέλου.

όποιον σε επιβουλευόταν και σου χάριζε αυτοπεποίθηση και δύναμη. Κι η «Πέτρα του Αρχάγγελου», ένας θεόρατος ύφαλος εκατόν τόσα μέτρα πέρ' από την προκυμαία και κατάντικρυ στην εκκλησιά, θύμιζε πάντα ως πού μπορεί να φτάσει η οργή του...

Όμως, τι να πρωτοθυμηθεί κανείς μέσα στην πικρή νοσταλγία του ξεριζωμού τούτες τις μέρες που ξυπνάνε μέσα μας όλα τα θυμήματα του τόπου μας. Η Γλυκιώτισσα τζαμί, ο Αρχάγγελος κουρσεμένος και βουβός, η Κερύνεια σωριασμένη μέσα στον καημό της... Θυμήματα βαριά, που ωστόσο γιομίζουν την ψυχή με τη θαλπωρή τους. Άλλωστε πάντα υπάρχει κι η Γλυκιώτισσα με τη χαρά της και ο Αρχάγγελος με την οργή του. Με την ίδια οργή που κάποτε στέγνωσε τη φωνή κάποιου βέβηλου αφέντη που είχε φθονήσει τη λαμπρότητα και τη γιορτή του. Ποιος ξέρει».

Φρίξος Βράχας,
Νοσταλγία της Κερύνειας.

Μαρτυρία

«Οι Τούρκοι μπήκαν στην Κερύνεια. Εμείς μείναμε στο σπίτι μας. Οι Τούρκοι περνούσαν συνέχεια από το στενό μας... Όλοι έφυγαν από τη γειτονιά, δεν έμεινε ένας... Απερπίστην ο κόσμος... πού ήταν να πάει... του ενός το σπίτι κλειστό, του άλλου κλειστό... Φοβούμαστε ότι θα μας σκοτώσουν... Το βράδυ κοιμούμαστε στο γκαράζ... η σιδερένια πόρτα του μας έδινε πιο μεγάλη ασφάλεια. Κι οι Τούρκοι περνούσαν από το δρόμο μας... Η πείνα μάς απειλούσε... Τα μαγαζιά, τα σπίτια ήταν τώρα όλα δικά τους. Οι Τούρκοι έξω από τα σπίτια μας, έτσι... πλήθος. Ευτυχώς η καγκελλόπορτα του γκαράζ ήταν κλειστή, δεν τόλμησαν να την περάσουν... Κάποιος από τους στρατιώτες μάς έκανε νόημα να φύγουμε. Είπα του Ευστάθιου «να φύγουμε... εν να μας πιάσουν, να μας σκοτώσουν».

Η τελευταία στιγμή στο σπίτι μου... Όπως βγήκα έξω... εκεί στο μικρό κήπο μπροστά στη βεράντα το μόνο που θυμούμαι... ήταν η πρώτη φορά που άνοιγε ένα γαρύφαλο... Έσκυψα πάνω στην ίδια τη γαρυφαλιά... εσκέπασά την με την αγκαλιά μου... τζιαι κλάμαν εγώ... Κι ο Ευστάθιος: «Έλα, καϋμένη, μην κάνεις έτσι για ένα γαρύφαλο». Πήραμε το δρόμο... στο καντούνιν, μπροστά στο σπίτι της Γιαλλούρας μας έκοψαν οι Τούρκοι... Μας έστησαν στον τοίχο, στο ξενοδοχείο Doranna... Τα πρόσωπα γυρισμένα στον τοίχο... τα χέρια ν' ακουμπούν στον τοίχο... δεν μας άφηναν να γυρίσουμε. Μέσα στο ξενοδοχείο... λεηλασία... έσπασαν τους πάγκους... γύρευαν χρήματα. Ο Ευστάθιος, ο αυστηρός δάσκαλος: «Δε θα το αντέξω. Προτιμώ να πέσω στη θάλασσα να πνιγώ...».

Καταφθάνουν οι Τούρκοι... αυτή τη φορά σέρνουν τους γείτονές μας... η γυναίκα να σέρνει τον τυφλό άντρα της... μας έσπρωξαν όλους μπροστά... ξεκινούμε. Στρίβουμε αριστερά... η οδός Ελλάδος, ο δρόμος που οδηγεί στη Λάπηθο... Κάθε 10 λεπτά μας σταματούν να μας κάνουν έρευνα... γυρεύουν χρήματα... Περάσαμε πολλά... πολλά. Το ανήφορο της Αγίας Βαρβάρας... δύσκολο... πολύ δύσκολο... πίσω μας Τούρκοι... πολλοί Τούρκοι με τα όπλα...

Πολλά πέρασαν από την κεφαλή μας... πολλά. Επήραν μας ως τον Μοιράνθη... Τον είδαμε στο αυλάκι νεκρό... πήγε να πάρει φαΐ στους στρατιώτες μας στην περιοχή του Πρα-

Το εκκλησάκι της Αγίας Βαρβάρας

ξάνδρου. Τον λυπήθηκα... τον έκλαψα... Ευτύχημα που μας βρήκαν οι Οηέδες... Μας πήραν στο ξενοδοχείο... Γλιτώσαμε... Εγώ αρρώστησα... δεν ήθελα ούτε να φάω... έγινα όπως το σίδερο. Εχάσαμε τις περιουσίες μας... ο καθένας αν έθελε μας έβαλλεν έσσω. Πέθανε και ο Ευστάθιος... έπαθε καρδιακή προσβολή... Μαράζωνε για το κακό που μας βρήκε».

Αφήγηση Θεοδώρας Ευσταθιάδη,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Κερύνεια

«Ο τόπος μου θα ᾽ναι πάντα η Κερύνεια· όχι δε γεννήθηκα εκεί, δεν κατάγομαι από εκεί, δεν έχω συγγενείς, τίποτε! Μόνο κάποιες θολές παιδικές μνήμες από Κυριακάτικες εκδρομές. Παιγνίδια στην άμμο και στη θάλασσα και δροσερά παγωτά στο λιμανάκι.

᾽Ομως όλα αυτά σκόρπια, σαν όνειρο μες στο μυαλό μου· ό,τι έφερε κοντά μου την Κερύνεια ήρθε ύστερα σιγά-σιγά με «καιρό και με πόνο». Βλέπετε η ομορφιά δεν ξέρει να σταματήσει σε διαχωριστικές γραμμές και σακκούλες με άμμο. Η Κερύνεια προχώρησε μετά το 1974 και μου φανερώθηκε μαγευτική και γραφικότατη. ᾽Ενα όνειρο ομορφιάς που σε τυλίγει και σε περικυκλώνει. Την αγάπησα όπως αγαπάς από μακριά ένα φίλο και του στέλνεις συνέχεια απανωτά γράμματα.

Από τότε η Κερύνεια είναι ο τόπος μου· από τότε κάθε τι δικό της είναι αγαπημένο. Κάποια κυκλάμινα που ξαναβλάστησαν μακριά της, κάποια ματσικόρυδα που φτάσανε σε ένα ζεμπύλι με το μήνυμα της άνοιξής της, ο,τιδήποτε που τη θυμίζει είναι αγαπημένο.

᾽Υστερα ανακάλυψα και τους ανθρώπους της με την παράλια ζεστασιά και τη βουνίσια εντιμότητα. ᾽Ολα σ᾽ αυτήν μου φάνταζαν μέσα σε ένα εξαιρετικό μέτρο, σε μια εξαιρετική τελειότητα.

Από τότε θαρρώ η Κερύνεια είναι ο τόπος μου, ο τόπος μου και η πληγή μου. ᾽Οταν οι Τούρκοι ανακήρυξαν το κράτος στα κατεχόμενα, αυτή η πληγή άνοιξε απελπιστικά και εγώ δεν πρόφταινα να στέλνω γράμματα: «Κερύνεια δική μου, Κερύνεια μικρή μου!».

Το ᾽νιωθα ότι όλος ο Ελληνισμός της Κύπρου πέρασε στα κατεχόμενα, όλος ο ανθρωπισμός μας βρισκόταν από κει και δεν είχαμε τίποτε άλλο να κάνουμε παρά να πάμε να τον πάρουμε, για να ξαναβρούμε τους εαυτούς μας.

᾽Ομως ο πόλεμος με θρυμματίζει· δεν είναι υστερία μήτε φόβος· είναι πόνος που δεν μπορεί να δεχτεί φασαρία, θόρυβο, ιαχές. Από την άλλη με βουλιάζει η έγνοια, πότε και πώς θα ξαναδούμε την Κερύνεια· αν θα ᾽ναι πάντα αυτή η ντελικάτη ομορφιά, αυτές οι παιδικές μνήμες, ο τόπος μου...

᾽Οχι δεν γεννήθηκα στην Κερύνεια· δεν έχω τίποτε εκεί ούτε σπίτι, ούτε κανένα ολοπράσινο περβόλι. ᾽Ομως η Κερύνεια είναι ο τόπος μου· γιατί η Κερύνεια είναι απλά το όριό μας. Το όριο του εαυτού μας και του τόπου μας...».

Θεοδώρα Παυλίδου,
περιοδικό *Η Κύπρος μας.*

«Μπορούσα να πεινώ στον τόπο μου, στην Κερύνεια, και τίποτε να μη μου λείπει. Τώρα που έχω μια μπουκιά ψωμί... δεν έχω τίποτε. Είμαι ένας ξεσπιτωμένος πρόσφυγας, αδικοδιωγμένος από τον τόπο μου κι έτσι θα μείνω, έστω κι αν αξιωθώ μελλοντικά να κάμω πολύ περισσότερα από ό,τι είχα πριν. Πλούσιος θα ξαναγίνω μόνο σαν μου δώσουν πίσω τα ανθρώπινα δικαιώματά μου: τον τόπο μου και τους απαραίτητους όρους για να μπορώ να ζήσω σ' αυτόν ελεύθερος με αξιοπρέπεια, ασφάλεια και ειρήνη. Αλλοίμονο όμως, ξέρω πως τούτα τα στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, που είχα τόσες χιλιετηρίδες προηγουμένως, πέφτουν πάρα πολλά για τον αιώνα μας».

Ρήνα Κατσελλή,
Γαλάζια φάλαινα.

Δεν ξεχνώ

«Πολλά λιμάνια μοιάζουν αγκαλιές μα της Κερύνειας πάνω απ' όλα. Η πιο κλειστή, η πιο ζεστή, η πιο γλυκιά αγκαλιά... Το μικρό λιμάνι της Κερύνειας. Δε θα το ξεχάσω ποτέ (...)

Λίγα πράγματα στη ζωή μού έχουν λείψει όσο αυτή η μικρή πολιτεία. Αισθάνομαι εξόριστος όταν τη σκέπτομαι· εξόριστος από μια πατρίδα, που ο ίδιος διάλεξα. Το μόνο που μπόρεσα να κάνω όταν έμαθα την καταστροφή, ήταν να γράψω δυο λέξεις: «δεν ξεχνώ», και να τις στείλω σ' όλο τον κόσμο. Γιατί αν σε ξεχάσω Κερύνεια, αν σε ξεχάσω Κύπρος, θα λιγοστέψω σαν Έλληνας, θα φτωχύνω σαν άνθρωπος, θα μικρύνω, θα μαραθώ».

Νίκος Δήμου,
Μικρά βήματα.

Κερύνεια

Κάθε πρωί ανοίγοντας τα μάτια στην αυγή,
μικρή Κερύνεια,
γράφεις θαλασσινές ακουαρέλες
στα γαλάζια κύματα,
συνθέτεις με το φλοίσβο τους τραγούδια ερωτικά,
και στέκεις
πάντα αδούλωτη στο πέρασμα του χρόνου.

Φουσκώνει το κόκκινο πανί
και σταματά ο άσπρος του ιστός τον ήλιο σου,
το μάτι του γλάρου ακινητεί στα νοτισμένα απόσκια βράχια σου,
τα σκυλιά αναπαύονται κουλουριασμένα στη σιωπή σου,
τα δίχτυα απλωμένα στεγνώνουν τα τελευταία χοροπηδήματα
των κόκκινων ψαριών της πολυταξιδεμένης σου θάλασσας.

Μικρή Κερύνεια!
Ποια είσαι συ, που ορίζεις τη μοίρα μου,
που ξεσκίζεις με τη θύμησή σου τις μνήμες μου,
ποια είσαι συ, που ανατέλλεις και δύεις μεγαλόπρεπα
στη σφραγισμένη απ' το θρήνο και τη σιωπή πυξίδα του χρόνου;

Πέρασαν δέκα καλοκαίρια μακριά σου,
οι σαύρες άλλαξαν δέκα φορές το δέρμα τους,
τα κυπαρίσσια πύκνωσαν τριγύρω σου
σ' ένα φράγμα συνείδησης αλλοιώτικο
γεμάτο εγκαρτέρηση και πόνο.

Θα 'ρθώ να σε δω μια μέρα να ξεχωρίζεις από στεριές και θάλασσες,
να γεμίζεις με τη μαγεία της θερμής πέτρας σου τις ώρες μου,
να γεμίζεις με τα οράματα της ελεύθερης νιότης σου
τα κουρασμένα από την τραγική σου μοίρα χρόνια μου.

Νίκος Κρανιδιώτης,
Γενέθλια γη.

Κερύνεια

Ήσουν ωραία.
Ήσουν ωραία εκείνο το πρωί,
Σε στεφάνωνε ο Πενταδάκτυλος
Και σε απειλούσε ο Άγιος Ιλαρίωνας.
Σε δρόσιζε η θάλασσα κι οι πορτοκαλεώνες
Και σε ξαγρυπνούσε το Κάστρο σου.
Απολάμβανες τις τελευταίες
Στιγμές της νύχτας
Κι είχες βγάλει ακροαστικά φυλάκια
Το Κάρμι
Τον Άγιο Γεώργιο
Τον Άγιο Επίκτητο
Το Καζάφανι
Τον Καραβά
Τη Λάπηθο (...).
Κερύνεια,
Μικρογραφία μιας άλλης Πόλης
Με το δικό σου μικρό Βόσπορο
Και τη θάλασσα του Μαρμαρά.
Με τα δικά σου μικρά τείχη
Που τα θεμέλια τους δροσίζει το κύμα
Και οι επάλξεις τους αγναντεύουν
Τις εκτάσεις των Βαρβάρων (...).
Στέκονταν ολόρθος στην πιο αψηλή έπαλξη
Του Κάστρου σου,
Προστατεύοντας το ύστατο κομμάτι
Του ανακτόρου των Βλαχερνών
Ο Τελευταίος Ακρίτας.
Τον είδα ν' αγωνίζεται
Ώρες ολόκληρες
Ατρόμητος
Στην πιο αψηλή έπαλξη του Κάστρου σου,
Ο Τελευταίος Ακρίτας (...).
Έπεσε.
Και ύστερα:
— Εάλω η πόλις.
— Εάλω η πόλις.
— Εάλω η πόλις...
Τώρα
Δεν τραγουδά σαν πρώτα το κύμα
Και δεν ανασαίνει το Κάστρο.
Τώρα
Έχει πεθάνει στην πιο αψηλή σου έπαλξη
Ο Τελευταίος Ακρίτας.
Τώρα
Στα στενά και στα σοκάκια
Στίφη Βαρβάρων.
Τώρα
Στο μικρό λιμάνι
Και στα γύρω
Ορδές Βαρβάρων.
Τώρα
Στα χαμηλά σπίτια
Και στις ανοικτές αυλές
Πλήθη Βαρβάρων.
Ήσουν ωραία
Ήσουν ωραία εκείνο το πρωί του Ιούλη (...)
Αλλά:
— Εάλω η Πόλις...
Και αργά το απόγευμα,
στο μακρύ καλοκαιρινό δρόμο,
Ανάμεσα στο πλήθος των πεζοπόρων,
Συνάντησα το φίλο μου
Ένα γέρο ψαρά
Που σ' εγκατέλειπε και αυτός,
Κερύνεια.
Στάθηκε μια στιγμή, γύρισε,
Έβαλε κεραμίδι την απαλάμη,
Γιόμισε δύναμη τα πρεσβυωπικά μάτια
Να σε ξαναδεί,
Κερύνεια.
Και ψιθύρισε:
— Φεύγω τώρα, μα θα ζήσω.
Χίλια χρόνια αν χρειαστεί, θα ζήσω
Για να ξανάρθω,
Κερύνεια...
Και πήρε πάλι, αργά,
Τη στράτα της εξορίας.
— Ναι.
— Ναι...
Χίλια χρόνια θα ζήσουμε,
Παππού, Μαρμαρωμένε.
Χίλια χρόνια θα ζήσουμε,
Κερύνεια, Μαρμαρωμένη.
Κερύνεια,
Κερύνεια,
Συμβασιλεύουσα.

Άντρος Παυλίδης,
περιοδικό *Η Κύπρος μας*
(αποσπάσματα)

Θέρμια, Καράκουμι, Καζάφανι, Πέλλαπαϊς

Πολύ κοντά στην Κερύνεια τα γραφικά προάστια **Θέρμια** και **Καράκουμι**. Στη Θέρμια βρίσκεται και το πατρικό σπίτι του διαλεκτικού μας ποιητή Δημήτρη Λιπέρτη. Πιο πάνω το Καζάφανι και αμφιθεατρικά κτισμένο στην πλαγιά του βουνού το **Πέλλαπαϊς** με το Αββαείο του.

Το **Καζάφανι** αναφέρεται και ως Κάζα Πιφάνι σε παλιούς χάρτες. Υπάρχουν δυο εκδοχές για την ονομασία του· σύμφωνα με την πρώτη ονομαζόταν αρχικά καζάς (=χωριό) του Αγίου Επιφανίου. Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή η ονομασία προέρχεται από το καζάς εφάνη, επειδή από το ύψωμα φαινόταν ο κάμπος του Καζαφανιού. Το χωριό ήταν μικτό· τις δυο γειτονιές, την τουρκογειτονιά και την περιοχή των Χριστιανών χώριζε ένα γεφύρι. Μέσα δε στην τουρκική συνοικία στις όχθες ενός χειμάρρου βρισκόταν η παλιά εκκλησία του χωριού η Παναγία η Ποταμίτισσα, κτίσμα του 14ου αιώνα. Η εκκλησία διατηρούσε τμήματα τοιχογραφιών της ίδιας εποχής. Οι Τουρκοκύπριοι του χωριού από το 1963 ως το 1974 μετακινήθηκαν στην περιοχή του τουρκοκυπριακού χωριού Τέμπλος. Το Τέμπλος στα χρόνια της Φραγκοκρατίας αποτελούσε το κέντρο της «Κομμανταρίας του Τέμπλους», περιοχής που ανήκε αρχικά στους Να·ί·τες ιππότες, ιππότες του τάγματος του ναού (templum = ναός). Μετά την κατάκτηση της Κύπρου το 1571 κατοικήθηκε το Τέμπλος από Τούρκους.

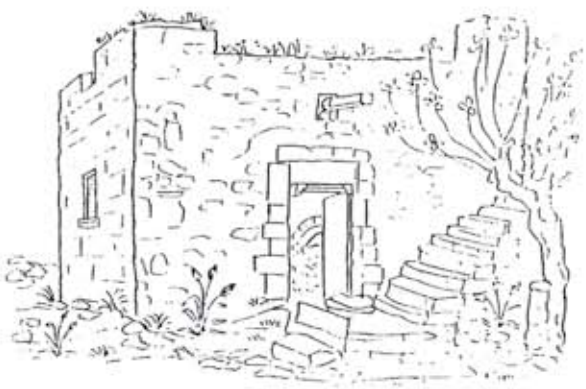

Το σπίτι του Λιπέρτη στη Θέρμια.

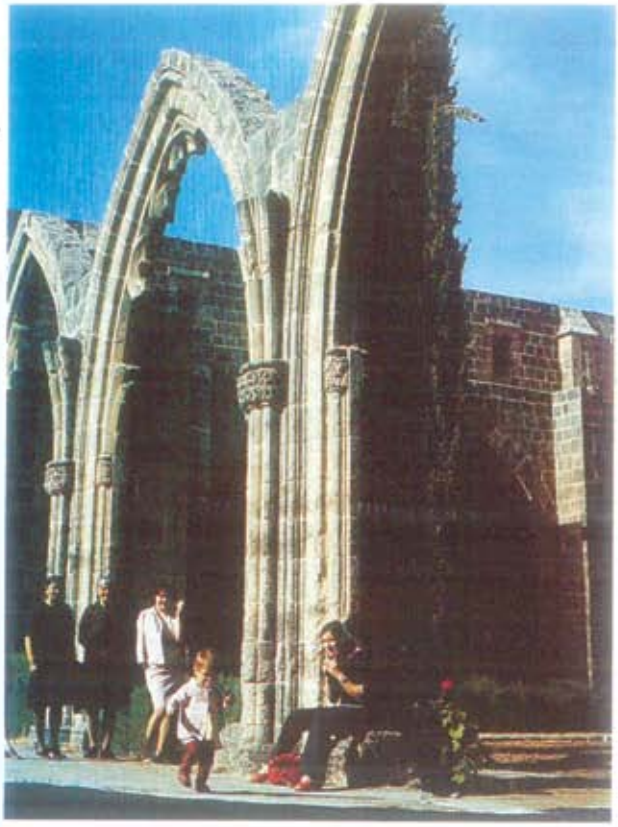

Το Αββαείο του Πέλλαπαϊς.

ΠΑΤΕΡΑΣ: Να... όταν σκέφτεσαι το χωριό σου... το σπίτι όπου γεννήθηκες και εμεγάλωσες... πονείς έτσι πώς να σου πω μου διαφεύγουν οι λέξεις... απελπιστικά... αμετάκλητα όπως εγώ! Πολλές φορές παιδί μου... και συγχώρα με κιόλας... μιλώ πολύ... όλοι μου το λεν... Η Αντιγόνη μου λέει ότι μιλώ ασυνάρτητα... αλλά εγώ τη συγχωρώ... γιατί πόνεσε πολύ κι αυτή... ναι... πόνεσε· πού έμεινα; Οι λέξεις... οι λέξεις μου διαφεύγουν.

ΠΑΡΙΣ: (ευγενικά). Μιλούσατε για το σπίτι σας.

ΠΑΤΕΡΑΣ: Ναι... ναι (παύση) Το σπίτι μου. Ξέρεις ποια ώρα μου άρεσε περισσότερο; Το σούρουπο. Όταν εκάθουμουν στο μπαλκόνι κι άρχιζαν οι νυχτερινοί θόρυβοι... Οι χωριανοί που γύριζαν από τα χωράφια και με καλησπέριζαν... το γαύγισμα των σκύλων... το σκούξιμο του θουπιού... Κάτω στον κάμπο της Κερύνειας άναβαν ένα ένα τα φώτα και γύρω γύρω σκόρπιζε η μυρωδιά των νοτισμένων περβολιών...

Μαρία Αβραμίδου,
Σκληρός άγγελος,
(απόσπασμα).

Το Αββαείο του Πέλλαπαΐς αποτελεί μοναδικό δείγμα μοναστηριού γοτθικού ρυθμού στην Ανατολή. Είναι κτισμένο στην άκρη του γκρεμού και προστατεύεται με τείχος και τάφρο στις ομαλές περιοχές. Στο κέντρο είναι μια εσωτερική αυλή με στοά γύρω-γύρω· όλα τα δωμάτια ανοίγουν στη στοά. Τα τόξα της στοάς έχουν σκαλιστή γλυπτή διακόσμηση. Το μοναστήρι περιλαμβάνει την εκκλησία, την τραπεζαρία, το συνοδικό, όπου γίνονταν οι συγκεντρώσεις των μοναχών, τους κοιτώνες, εργαστήρια, αποθήκες, θησαυροφυλάκιο, μαγειρείο. Εντυπωσιακή είναι η τραπεζαρία με τα οικόσημα των Λουζινιανών στην είσοδο, τον άμβωνα για την ανάγνωση της Αγίας Γραφής και τα παράθυρα με την υπέροχη θέα προς τη θάλασσα και τον απέραντο ελαιώνα της πεδιάδας. Το Αββαείο κτίστηκε και άκμασε την εποχή των Λουζινιανών. Χρησιμοποιήθηκε και ως θερινή διαμονή των Λουζινιανών βασιλιάδων, οι οποίοι έκαναν πολλές δωρεές στο μοναστήρι. Μετά το τέλος της Φραγκοκρατίας η εκκλησία του μοναστηριού μετατράπηκε από καθολική σε ορθόδοξη και αφιερώθηκε στην Παναγία την Ασπροφορούσα, ίσως γιατί οι καθολικοί μοναχοί που ήταν στο Αββαείο φορούσαν άσπρα ρούχα.

Πήλινο ομοίωμα υπαίθριου ιερού από τους Βουνούς, κοντά στο Πέλλαπαϊς.

Αγγεία από το Καζάφανι. Εποχή του Χαλκού.

Οι λινοπάμπακοι

Μόλις που αποτέλειωσε ο Παπαθύμιος το Απόδειπνο και ξαλαφρωμένος απ' τ' αμαρτήματα της μέρας ετοιμαζόταν για ξάπλα, όταν άκουσε χτύπο στην πόρτα. Δειλά στην αρχή, δυνατότερα κατόπιν κι ύστερα μια φωνή.

— Γέροντα! γέροντα!

— Ποιος;

— Εγώ, γέροντα, ο Κοσμάς· η μάνα μου βρίσκεται στα στερνά της και σε ζητά. Ίσως να μην ξημερωθεί...

Δυνάμωσε αμέσως το φως της λάμπας ο Παπαθύμιος και άνοιξε την πόρτα.

— Πέρασε μέσα, Κοσμά, είπε στον άντρα που στεκόταν απ' έξω.

Ένας άντρας ψηλός, ασουλούπωτος και αξύριστος, αδύνατος σαν ψάρι παστό, γύρω στα σαρανταπέντε του, ντυμένος τούρκικη άσπρη βράκα και σαλβάρι, δρασκέλισε το κατώφλι. Αφαίρεσε απ' το κεφάλι του το φέσι και το βαστούσε στο χέρι.

Ο παπάς του έδειξε μια καρέκλα.

— Κάτσε, Κοσμά, μια στιγμή. Πάω να ετοιμάσω την κοινωνιά (...).

Στο ένα από τα στρώματα χαροπάλευε η γριά Βασίλω, η μάνα του Κοσμά, ένα χούφταλο. Η αγωνία ήταν ζωγραφισμένη στη σκελετωμένη της όψη. Η μιλιά της είχε πια σβήσει στον άνισο αγώνα με το θάνατο. Τα μάτια θαμπά, καντήλι που του σωνόταν το λάδι, κοίταγαν ικετευτικά, ανέλπιδα...

Ο Παπαθύμιος δεν έχασε καιρό. Φόρεσε αμέσως το πετραχήλι, ακούμπησε την άκρη του στο κεφάλι της ετοιμοθάνατης κι απάγγειλε τη συγχωρητική ευχή. Άπλωσε κατόπιν το κάλυμμα κάτω από το πηγούνι της κι έκανε νεύμα στη Ναυσικά να σιμώσει. Πλησίασε κείνη, χάιδεψε με το δεξί χέρι το μάγουλο της γριάς και με το άλλο τη βοήθησε να ανοίξει το στόμα.

— Ο Αφέντης, θεία! Κοινώνησε, να συγχωρεθείς...

— Πεθαίνει Χριστιανή, ψιθύρισε ο Παπαθύμιος τακτοποιώντας τα ιερά του.

Τη Βασίλω την είχαν για την πιο αμαρτωλή του χωριού, γιατί αλλαξοπίστησε. Στα τριάντα της χρόνια τα έφτιαξε με το γείτονά της το Χαλήλ και το σκάσαν μαζί ένα βράδυ. Τούρκεψε μετά, ονομάστηκε Ζεχρά και κατοίκησε μαζί του (...).

Το χωριό ήταν ανάμιχτο από Τούρκους και Ρωμιούς, πιο πολλοί οι πρώτοι. Ψηλότερος ο μιναρές απ' το καμπαναριό τ' Άη-Γιάννη έκανε του Κορανιού τους πιστούς να κοκορεύονται (...). Οι οπαδοί των δυο θρησκειών μέναν σε ξεχωριστούς μαχαλάδες. Δρόμος κοινός χώριζε τα εσωτερικά τους σύνορα, σε μια ουδέτερη ζώνη ανάμεσα Παραδείσου και Κόλασης. Τον Παράδεισο κατοικούσαν οι Χριστιανοί, την Κόλαση οι αβάφτιστοι Τούρκοι (...).

Στο μεταίχμιο αυτό, κολλητά στο δρόμο κατάφατσα ήταν τα φτωχόσπιτα του Χαλήλ και της Βασίλως. Μπεκιάρης εκείνος κατάμονος, με μόνη συντροφιά το γαϊδουράκι του. Ορφανή εκείνη από μητέρα απ' τα δώδεκά της χρόνια ζούσε με τον πατέρα της τον κυρ-Μαθιό και τον αδερφό της το Χάρη, δυο χρόνια πιο μεγάλο της. Πώς ξεκίνησε το ειδύλλιο ανάμεσα Χαλήλ και Βασίλως κανείς ποτέ δεν το 'μαθε. Και δεν το χωρούσε ο νους των Χριστιανών πώς το 'κανε η καρδιά της να εγκαταλείψει τη δική τους ζώνη, τον Παράδεισο, να περάσει στο τούρκικο!... Καμάρι το 'χαν οι Τούρκοι που πήραν με το μέρος τους μια γκιαούρισσα. Ντροπής οι Χριστιανοί που χάσαν μια ψυχή. Πήγαιναν να σκάσουν απ' τη φούρια τους κύρης κι αδερφός (...). Κύλησαν χρόνια (...).

Αυλάκωσαν τη Ζεχρά τα γερατειά, απομύζησαν κάθε σημάδι ομορφιάς από τη μορφή της και περίμενε τον Κύριο να την πάρει. Θύμιζε κάθε τόσο τον Κοσμά, να μην ξεχάσει την κοινωνιά της τη στερνή ώρα. Κι εκείνος παράγγειλε στην ξαδέρφισσα τη Ναυσικά να 'χει το νου της, μη μπας και η μάνα του στην απουσία του πάει αμετάλαβη.

Ήταν σούρουπο, ώρα π' ανάβανε τις λάμπες οι κυράδες, σαν γύρισε ο Κοσμάς, καβάλα στο γαϊδουράκι του, από κοπροκουβάλημα στα χωράφια. Στην πόρτα τον περίμενε η Ναυσικά, που του ψιθύρισε γρήγορα.

— Η μάνα σου βρίσκεται στα στερνά της. Άμε να φωνάξεις τον παπά για κοινωνιά (...).

Στις εννιά η ώρα τέσσερις γεροδεμένοι Ρωμιοί κουβαλούσαν στον ώμο το κοινό νεκροκρεβάτι του χωριού προς το σπίτι του Κοσμά, για να σηκώσουν τη νεκρή. Θα τη μετάφερναν πρώτα στην εκκλησιά, να της διαβάσουν τη νεκρώσιμο κι απέ ίσια στο κοιμητήρι.

Μα τη στιγμή ακριβώς που πήγαιναν να περάσουν στο τούρκικο, ξεπρόβαλαν απ' αντίκρυ κι οι Τούρκοι με το φορείο τους. Είδαν τους Χριστιανούς να πατούν τα δικά τους ταράφια και ρώτησαν άγρια.

— Τι θέλετε απ' εδώ;

— Να σηκώσουμε τη νεκρή, πήρε ένας το λόγο.

— Τη Ζεχρά;

— Τη Βασίλω!

Ακούμπησαν μεμιάς χάμου το φορείο οι Τουρκαλάδες και τραβήχτηκαν πίσω ν' αρματωθούν με πέτρες. Το ίδιο έκαναν κι οι άλλοι.

Ευτύχημα βρέθηκαν περιοδεία στο χωριό δυο όργανα της εξουσίας, όμπασιης και ζαπτιές. Τούρκος ο πρώτος, ο δεύτερος Ρωμιός. Γροίκησαν το σαματά, κει που 'πιναν στου Τούρκου του μουχτάρη, και βρέθηκαν στο λεπτό επιτόπου. Χώρισαν τις δυο παρατάξεις κι έστειλαν να φωνάξουν τους δυο μουχτάρηδες, Τούρκο και Χριστιανό, τον παπά και τον ιμάμη. Σαν έφτασαν κι αυτοί, τα τρία ζευγάρια που αντιπροσώπευαν αστυνομία, κοινότητα και θρησκεία, μπήκαν στο δωμάτιο της νεκρής. Βρίσκονταν εκεί ο Οσμάν και η ξαδέρφισσά του η Ναυσικά, που είχε σαβανώσει το λείψανο. 'Ηταν κι οι δυο τους κερωμένοι απ' το φόβο, δε βγάζαν άχνα απ' το στόμα τους...

Οι χωριάτες στο μεταξύ δε διαλύθηκαν. Αποσύρθηκαν ως πενήντα μέτρα μακριά από το κοινό τους σύνορο και περίμεναν ανυπόμονα την έκβαση της συνεδρίας των αντιπροσώπων. Μπορεί η παρουσία τους να 'ταν ξανά αναγκαία γι' αναμέτρηση.

Ο όμπασιης στο σπίτι μέσα ζήτησε από τους αντιπροσώπους των δυο κοινοτήτων, πολιτικούς και θρησκευτικούς, να βρουν μια κοινή λύση, να καταλαγιάσει η έξαψη.

Μίλησε πρώτος ο παπάς.

— Η μακαρίτισσα με ζήτησε απόψε στα στερνά της και την κοινώνησα. Πέθανε Χριστιανή. Να ο γιος της, ρωτάτε τον!

Οι ματιές ολονών καρφώθηκαν στον Οσμάν. Μα δε μιλούσε.

— Αλήθεια όσα είπε ο γέροντας; τον ρώτησε ο όμπασιης.

Ο Οσμάν βεβαίωσε με το κεφάλι.

Χαμογέλασε τότε ο ιμάμης και πήρε το λόγο.

— Η νεκρή τούρκεψε με τη θέλησή της εδώ και σαράντα χρόνια και ονομάστηκε Ζεχρά. Είναι περασμένο στα κιτάπια μας. Είναι δική μας και σ' εμάς πέφτει να τη θάψουμε. Εξόν αν άφησε διαθήκη επίσημη, που να αναφέρει τη θέλησή της, ως λέγει ο παπάς.

'Οσο για τους μουχτάρηδες, ο καθένας συμφωνούσε με τον εκπρόσωπο της πίστης του. Δε μπορούσαν να πράξουν κι αλλιώς. Ξάφνου μι' αχτίδα φώτισε τη σκέψη του αστυνομικού.

— Εδώ η μακαρίτισσα έχει ένα γιο. Ας τον ρωτήσουμε τι προτιμά κι αυτό να γίνει.

Συγκατάνευσαν όλοι αδιαμαρτύρητα στην εισήγησή του. Στράφηκε τότε στο γιο, που στεκόταν όλη την ώρα βαρύθυμος κι αμίλητος.

— Οσμάν! Στην υπόθεση αυτή εσύ είσαι ο νοικοκύρης μια και πρόκειται για τη μάνα σου. Ποιος θέλεις να την κηδέψει, ο παπάς ή ο ιμάμης;

'Ανοιξε διστακτικά το στόμα του ο Οσμάν. Με δυσκολία άρθρωσε τις λέξεις, λες και ξερίζωνε απότιστα κρεμμύδια.

— Η μακαρίτισσα η νονά μου, η Εμινέ η μαμή, που ήταν κι αυτή Χριστιανή στα κρυφά και λεγόταν Ελένη, με δασκάλευε πως η ψυχή μας ανήκει στο Χριστό και το κορμί μας στο Μωχαμέτη... Και τώρα λέω, να διαβάσει ο παπάς εδώ στο σπίτι ό,τι κάνει για την ψυχή, και κατόπι ο ιμάμης με τους Τούρκους να θάψουν το λείψανο στο δικό τους κοιμητήρι...

Δυσφόρησε στο τελευταίο ο παπάς, μα δε μίλησε. 'Ηταν συμφωνημένο να δεχτούν τη γνώμη του γιου, όποια και να 'ταν. Φόρεσε αμέσως πετραχήλι και διάβασε τρισάγιο της νεκρής. Το έβγαλε κατόπιν, το δίπλωσε, το έχωσε κάτω από το ράσο και βγήκε. Βημάτισε βαρύθυμα προς την ομάδα των Χριστιανών, που καρτερούσαν με αγωνία το αποτέλεσμα.

— Τι γίνηκε, δάσκαλε; Θα μας την πάρουν;

— Τι να γίνει, τέκνα μου; Η μακαρίτισσα ανήκε και στους δυο. Πήραμε εμείς την ψυχή, ας πάρουν οι Τούρκοι το κουφάρι...

Λευν[illegible], Χατζηκώστας,
Ανθολογία Κυπριακής πεζογρα[illegible]ίας 1900-1970,
Χρ. Κυπριανού, Μ. Μαραθεύτη, Ν. Σπανού.

Σημείωση: Ο αρχιμανδρίτης Λεόντιος Χατζηκώστας γεννήθηκε το 1918 στο Καζάφανι.

Δημοτικό Σχολείο Χάρτζιας

Άγιος Αμβρόσιος, Χάρτζια, Καλογραΐα, Κλεπίνη, Άγιος Επίκτητος

Ανατολικά της Κερύνειας, σκαρφαλωμένα στις βόρειες πλαγιές του Πενταδακτύλου, βρίσκονται τα χωριά Άγιος Επίκτητος, Καλογραΐα, Χάρτζια, Κλεπίνη και Άγιος Αμβρόσιος. Στις ακτές, παχύ στρώμα άμμου σχηματίζει αμμόλοφους που καλύπτονται από χαμηλή βλάστηση. Ο Παχύαμμος εξελισσόταν τα τελευταία χρόνια με ραγδαίο ρυθμό. Εξοχικά κέντρα φιλοξενούσαν χιλιάδες κολυμβητές.

Συστηματικές ανασκαφές που έγιναν σε δυο μικρά ακρωτήρια, το Βρυσί και το Τρουλλί, κοντά στον Άγιο Επίκτητο, αποκάλυψαν σημαντικούς νεολιθικούς συνοικισμούς. Ο **Άγιος Επίκτητος**, κτισμένος σε μια επίπεδη αναβαθμίδα του Πενταδακτύλου, έχει ωραιότατη θέα προς τη θάλασσα. Η κοντινή απόσταση από τη θάλασσα, από την Κερύνεια αλλά και από τη Λευκωσία, του επιφύλασσε τουριστικό μέλλον. Το χωριό πήρε τ' όνομά του από τον Άγιο Επίκτητο, στον οποίο είναι αφιερωμένη και η εκκλησία του χωριού. Ο Άγιος έζησε ως ασκητής σε σπήλαιο κάτω από την εκκλησία· στην υπόγεια σπηλιά ήταν το αγίασμα και το «προσκέφαλο» του Αγίου, μια πέτρα που ήταν θαυματουργός. Οι κάτοικοι καλλιεργούσαν ελιές, χαρουπιές, σιτηρά και λαχανικά· στα νεότερα χρόνια οι λεμονιές αντικατέστησαν τις παλιές φυτείες κι οι λεμονοπαραγωγοί του Αγίου Επικτήτου εντάχθηκαν στη ΣΕΛΕΚ.

Πιο ψηλά στις πλαγιές του Πενταδακτύλου, με το ένα τους άκρο μέσα στο δάσος, είναι κτισμένα τα χωριά **Κλεπίνη, Καλογραΐα,** Χάρτζια και Άγιος Αμβρόσιος. Τα χωριά αυτά θεωρούνται απόγονοι της αρχαίας παραθαλάσσιας πόλης Μακαρίας. Οι κάτοικοι κρύφτηκαν στο βουνό, για να αποφύγουν τους Άραβες και τους «Σαρατζιηνούς», που έρχονταν από τη θάλασσα. Κοντά στη **Χάρτζια**, σε μια πλαγιά αθέατη από την πλευρά της θάλασσας, σώζονται τα ερείπια του Μελανήσοικου, παλιού συνοικισμού που εγκαταλείφθηκε· ίσως αυτός χρησιμοποιήθηκε στα δύσκολα χρόνια των θαλάσσιων επιδρομών. Στην περιοχή Καλογραΐας και Αγίου Αμβροσίου τα τελευταία χρόνια φυτεύονταν πολλές χρυσομηλιές. Ιδιαίτερα ο **Άγιος Αμβρόσιος** ονομαζόταν «το χωριό των χρυσομήλων». Τα τελευταία χρόνια πριν από την εισβολή ο Άγιος Αμβρόσιος είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα. Η ίδρυση του Γυμνασίου βοήθησε στην πνευματική ανάπτυξη της περιοχής. Προστάτης άγιος του χωριού ο Άγιος Αμβρόσιος, στον οποίο είναι αφιερωμένη και η μεγαλόπρεπη εκκλησία του χωριού. Έξω από τον Άγιο Αμβρόσιο οι μικρές εκκλησίες της Παναγίας της Υπάτης και της Μελαντρύνας στέκονται στη θέση παλιών μοναστηριών.

Πληροφορίες για τον Άγιο Αμβρόσιο πήραμε από τα άρθρα του Κύρου Χατζηκύρου στο περιοδικό Αδούλωτη Κερύνεια.

Με πέτρα και πηλό η Νεολιθική εποχή

Στην επαρχία μας, την Κερύνεια, επισημάνθηκαν πολλοί νεολιθικοί συνοικισμοί. Συστηματικά ερευνήθηκαν δυο. Ο ένας στην τοποθεσία «Τρουλλί» και ο άλλος στο «Βρυσί». Οι τοποθεσίες αυτές βρίσκονται πάνω σε μικρές «γλώσσες» γης (ακρωτήρια) που προεξέχουν στη θάλασσα. Αρχαιότερος είναι ο συνοικισμός στο «Τρουλλί», δέκα περίπου μίλια ανατολικά της Κερύνειας. Πρόκειται για ένα μικρό κωνικό λόφο, στην κορυφή του οποίου ορθώνεται ένας συμπαγής βράχος. Η βόρεια πλευρά οδηγεί στη θάλασσα. Στη νότια, σαν κάτω από την προστασία του μεγάλου βράχου, βρέθηκαν τα κατάλοιπα του συνοικισμού. Οι ανασκαφές που έκαμε το 1941 ο Π. Δίκαιος στο χώρο αυτό έφεραν σε φως σπίτια και των δυο φάσεων της Νεολιθικής Ι περιόδου. Στα κατώτερα στρώματα, κοντά στο φυσικό βράχο βρέθηκαν σε δάπεδα σπιτιών πέτρινα εργαλεία (αξίνες, κόπανοι, τριπτήρες, μύλοι), λεπίδες από πυριτόλιθο και οψιανό, εργαλεία από κόκκαλο και σπασμένα πέτρινα αντικείμενα καθημερινής οικιακής χρήσης. Πήλινα αγγεία δε βρέθηκαν πουθενά στα στρώματα αυτά, που χρονολογούνται στη Νεολιθική ΙΑ περίοδο (στην Ακεραμεική φάση, 6.000 - 5.250 π.Χ.). Σε άλλο σημείο του ίδιου συνοικισμού, πάνω από τα δάπεδα της Ακεραμεικής φάσης, βρέθηκαν πατώματα σπιτιών, που εκτός από τα πιο πάνω ευρήματα, έδωσαν και κεραμεική δυο κυρίως ρυθμών.

Όλα είναι, φυσικά, χειροποίητα και χρονολογούνται στη Νεολιθική ΙΒ περίοδο (στην Πρωτοκεραμεική φάση, 5250-5000 π.Χ.). Τα σπίτια του συνοικισμού αυτού ήσαν κτισμένα με πέτρες και πηλό στα κάτω μέρη, ενώ οι τοίχοι ήσαν από χαλίκια, λάσπη και καλάμια. Το σχήμα τους ήταν μακρόστενο κυκλικό, σχεδόν ελλειψοειδές. Κάθετοι στύλοι μπηγμένοι στο πάτωμα στήριζαν τις οροφές.

Ο δεύτερος συνοικισμός βρέθηκε στην τοποθεσία «Βρυσί» στον Παχύαμμο, κοντά στον Άγιο Επίκτητο. Ανήκει στη Νεολιθική ΙΒ περίοδο (στην Πρωτοκεραμεική φάση, 5250-5000 π.Χ.). Είναι κτισμένος στην κατωφέρεια μιας «γλώσσας» γης, που φθάνει μέχρι τη θάλασσα. Οι ανασκαφές, που άρχισαν το 1970 από τον καθηγητή κ. Ε. Πέλτενμπεργκ, του Πανεπιστημίου της Γλασκώβης, και ανακάλυψαν σημαντικό μέρος του συνοικισμού, διακόπηκαν με τη βάρβαρη τουρκική εισβολή. Ο συνοικισμός αρχίζει πάνω από τη θάλασσα και εκτείνεται σε μικρή απόσταση προς νότο. Ήλθαν σε φως πολλά σπίτια κολλητά σχεδόν το ένα στο άλλο. Γενικό γνώρισμά τους είναι το ακανόνιστο κυκλικό σχήμα της οικοδομής, που προσαρμόζεται στη μορφολογία του εδάφους. Τα τοιχώματα συγκλίνουν ελαφρά προς τα πάνω, ώστε να σχηματίσουν οροφή κωνοειδούς μορφής. Οι τοίχοι, που σώζονται σε μερικά σπίτια μέχρι τέσσερα μέτρα ύψος, είναι καμωμένοι με ξύλινα στηρίγματα. Η διακίνηση των κατοίκων μεταξύ των σπιτιών γινόταν με μικρούς διαδρόμους. Οι πόρτες των σπιτιών είναι στενά ανοίγματα πλάτους μόλις μισού μέτρου. Στη μέση κάθε οικίας υπήρχε η εστία, το μέρος που άναβαν φωτιά για θέρμανση και μαγείρεμα. Σε αρκετά σπίτια, γύρω από τις εστίες, βρέθηκαν κτιστά θρανία (πεζούλες) σε κυκλική διάταξη, πράγμα που δείχνει πως στα σπίτια αυτά γινόντουσαν συγκεντρώσεις οικογενειακές ή και ευρύτερες, κοινωνικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα. Η τελευταία αυτή άποψη ενισχύεται και από ένα λίθινο ανεικονικό ειδώλιο στολισμένο με κύκλους και φυτική διακόσμηση, που βρέθηκε στην εστία ενός σπιτιού, η οποία περιβαλλόταν από θρανία. Το ειδώλιο τούτο θα ήταν κατά πάσα πιθανότητα αντικείμενο λατρείας.

Μιχαήλ Λουλλουπής,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

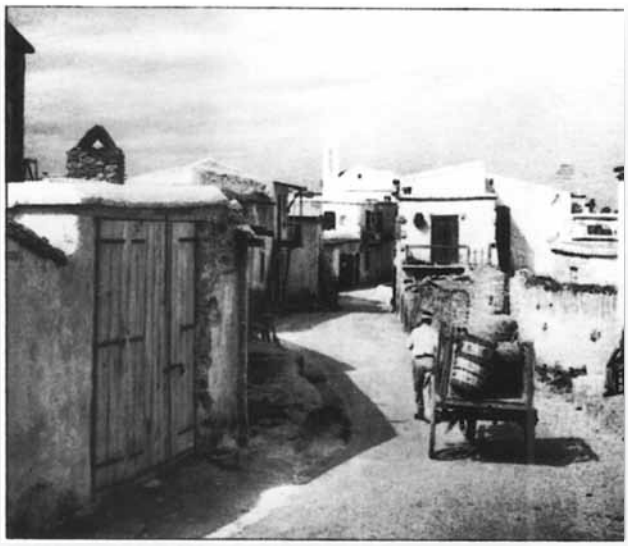

Ο Άγιος Επίκτητος.

Ο δρόμος από τη Λευκωσία προς την Κερύνεια.

Δίστιχα από την Κλεπίνη

Γιατί η καρκιά του πρόσφυγα εν᾽ πάντα λυπημένη
σαν εκκλησιά εις το βορρά πον᾽ ναι λειτουρκημένη.

Επήραν μας τα σπίδκια μας και τα νοικοτζιυρκά μας
μας πήραν ὀ,τι είχαμε τζι εν μαύρη η καρκιά μας.

Κι οι βρύσες εξεράνασιν και τα πουλιά διψάσαν
κι ήπιασιν που τα μάδκια μας δάκρυα τζιαι
χορτάσαν.

Και σεις πουλιά που πέτεστε δώστε μου τα φτερά
σας
να πα να δω τους τόπους μου τζιαι πάλαι ναν᾽ δικά
σας.

Ας μ᾽ αξιώσει ο Θεός στο σπίτι μου να πάω
τζι ας μεν εύρω νερό να πιω, μήτε ψουμί να φάω.

Παλάδκια κι αν μου δώκουσι μέσα να κατοικήσω,
το σπίτι μου, τους τόπους μου δε θα τους
λησμονήσω.

Κυριακού Βραχίμη,
(85 χρονών) από την Κλεπίνη,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Οι ακτές της Καλογραίας

Καλογραία

«Εφύαμεν τες 14 του Αυγούστου τζιαι την επομένην ήταν η Κοίμηση της Χρυσομελαντρύνας. Τζι έμεινεν η γιορτή ζυμωμένη μες στο κρεββάτιν η μισή τζι η μισή φουρνισμένη, ψημένη...

Την ώραν που περνούσαμεν μες στα παραθαλάσσιά μας, εγώ έκλαια.

— Γιατί κλαίεις, μάμμα; ρώτησεν ο γιος μου.

Είπα του.

— Γύρισε, γιε μου, να δεις τούτον τον παράδεισον, τούτες τες ομορκιές. Εν να τον ξαναδούμεν, γιε μου;

Τζι είπεν του ο άντρας μου.

— 'Αφησ' τη, γιε μου, να κλάψει, τζιαι εν ψυσιή που ξηκολλά που πάνω μας τωρά».

Αφήγηση Ναυσικάς Σάββα,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Ο Χριστός. 1521. Από την εκκλησία της Χάρτζιας. Βυζαντινό Μουσείο.

Τα προικιά της κόρης της Ρήγαινας

«Κοντά στο χωριό Χάρτζια της επαρχίας Κερύνειας, και δεξιά του δρόμου Χαλεύκας - Χάρτζιας, είναι ένας ανθρωπόμορφος βράχος με το όνομα η Πέτρα η Στητή. Απέναντι της πέτρας αυτής είναι ένας πελώριος γκρεμός, γνωστός με το όνομα «πεζουναρκόν», γιατί στις αμέτρητες ρωγμές του φωλεύουν πολλά αγριοπερίστερα. Στη βάση του βράχου - γκρεμού αυτού είναι ένα μεγάλο σπήλαιο, μέσα στο οποίο είναι κρυμμένα τα προικιά της κόρης της Ρήγαινας. Είναι τόσα πολλά, ώστε χρειάστηκαν 40 μουλάρια για 40 μέρες να τα κουβαλήσουν εκεί. Η παράδοση προσθέτει πως η κόρη της Ρήγαινας, ενώ ήταν έτοιμη για το γάμο της, έγινε πόλεμος, κι αναγκάστηκε να κρύψει εκεί τα προικιά της και να φύγει στο εξωτερικό, χωρίς να επιστρέψει».

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

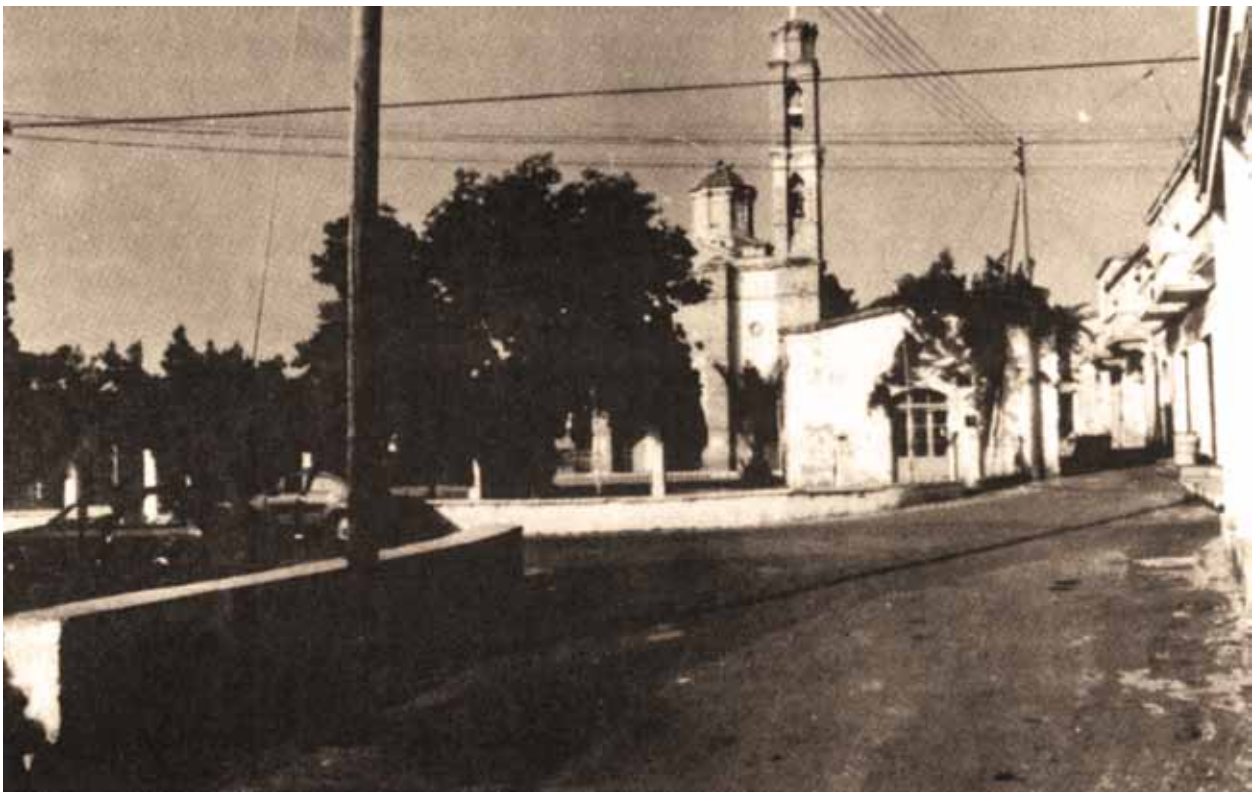

Η εκκλησία του Αγίου Αμβροσίου

Το έθιμο της τριζο·ύ·ρας

Η «τριζο·ύ·ρα» γινόταν από μεγάλους κορμούς δέντρων. Έβαζαν σαν βάση ένα χοντρό κορμό που κατέληγε σε μύτη. Στον άλλο κορμό έβγαζαν μια τρύπα στο μέσο και τον τοποθετούσαν οριζόντια πάνω στον κάθετο κορμό (δες το σχήμα). Στην τρύπα, στο κενό, έβαζαν γύρω γύρω κάρβουνα, ώστε, όταν γύριζε η τριζο·ύ·ρα, να τρίζει. Απ' εδώ πήρε και το όνομά της.

Το οριζόντιο ξύλο αποτελείτο, όπως είπαμε, από τον κορμό ενός ολόκληρου δέντρου, χωρίς τα κλαδιά. Στο χοντρό μέρος του κορμού κάθονταν όσα άτομα ήθελαν, ενώ στο λεπτό μέρος καθόταν μόνο ένας, ο λεγόμενος «μουτοφόρος». Αυτός στηριζόταν στα δυο μικρά κλαδιά, τα οποία άφηναν πλάγια πάνω στην άκρη του ξύλου και ανάμεσα στα οποία καθόταν «ο μουτοφόρος».

Όταν όλα αυτά ήταν έτοιμα, άντρες έσπρωχναν την «τριζο·ύ·ρα» και αυτή γύριζε με μεγάλη ταχύτητα. Ήταν επικίνδυνο παιχνίδι αλλά πολύ διασκεδαστικό.

Δέσπω Μάρκου,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

Ο σκαντζόχοιρος που έγινε βράχος

«Σε παράλια περιοχή τρία μίλια βορειοδυτικά του χωριού και σε απόσταση ένα περίπου μίλι από την παραλία μέσα στη θάλασσα, βρίσκεται ένας βράχος καταμόναχος. Βλέποντάς τον από μακριά έχει κανένας την εντύπωση ότι πρόκειται για απολιθωμένο σκαντζόχοιρο. Τόση είναι η ομοιότητα του βράχου με το συμπαθητικό ζωντανό.

Κάποτε, λένε οι χωριανοί, η πέτρα αυτή ήταν ένας μεγάλος σκαντζόχοιρος που φώλιαζε στην Καραμανιά, την απέναντι τουρκική ακτή. Από καιρού εις καιρό το τεράστιο αυτό τέρας έκανε τον περίπατό του ως την απέναντι περιοχή του Αγίου Αμβροσίου και λυμαινόταν τα πάντα: Φυτείες, ζώα, ανθρώπους. Στο πέρασμά του δεν έμεινε τίποτε όρθιο. Οι χωρικοί και τα ζώα έτρεχαν να κρυφτούν, για να γλυτώσουν τον αφανισμό. Οι κάτοικοι του χωριού βρίσκονταν σε πραγματική απόγνωση τι να κάμουν, για να αντιμετωπίσουν το κακό που τους έβρισκε κάθε τόσο.

Την εποχή εκείνη επισκόπευε στην αρχαία πόλη των Χύτρων, τη σημερινή Κυθρέα, μια από τις μεγαλύτερες εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες του νησιού, ο σημερινός Άγιος Δημητριανός. Ο Επίσκοπος Δημητριανός έχαιρε μεγάλης φήμης και εκτίμησης σε όλη την περιοχή τόσο για την αγιότητα και τη γλυκύτητα του χαρακτήρα του όσο και για τη θαυματουργική του δύναμη. Σκέφτηκαν λοιπόν οι κάτοικοι του Αγίου Αμβροσίου να ζητήσουν τη βοήθεια του τότε Επισκόπου Δημητριανού. Ο Άγιος πήγε μαζί τους στο χωριό και όλοι μαζί περίμεναν στην ακρογιαλιά την εμφάνιση του θηρίου. Όταν επί τέλους το είδαν να έρχεται σχίζοντας τη θάλασσα σαν τεράστιο πλεούμενο, ο Άγιος στάθηκε σ' ένα βράχο, έκανε το σημείο του σταυρού και απευθυνόμενος προς το σκαντζόχοιρο είπε: «Σ' εξορκίζω εν ονόματι του Ιησού Χριστού, να γίνεις πέτρα και να μείνεις εκεί που είσαι». Πραγματικά την ίδια εκείνη στιγμή το θηρίο απολιθώθηκε και η περιοχή σώθηκε από την καταστροφή.

Για πολλά χρόνια ο βράχος όπου στάθηκε ο Άγιος Δημητριανός, για να αντιμετωπίσει το θηρίο, ήταν για τους κατοίκους του Αγίου Αμβροσίου τόπος προσκυνήματος. Εθεωρείτο τόπος ιερός και οι χωρικοί τοποθετούσαν εκεί διάφορα «τάματα» προς τον Άγιο. Το σημερινό εκκλησάκι του Αγίου Δημητριανού στην ίδια ακριβώς τοποθεσία, κτίστηκε με πρωτοβουλία και έξοδα κάποιου προύχοντα από τον Άγιο Αμβρόσιο εδώ και 150 περίπου χρόνια».

Χριστάκης Χριστοδουλίδης,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*.

Τοπική παράδοση

Κατά την παράδοση ο Άγιος Δημητριανός σχετιζόταν με τον Άγιο Αμβρόσιο που ζούσε τότε στο ομώνυμο χωριό της επαρχίας Κερύνειας. Ο Άγιος Αμβρόσιος έστειλε με αγωγιάτες αναμμένα κάρβουνα μέσα σε κοφίνια, και ο Άγιος Δημητριανός σε αντάλλαγμα του έστειλε νερό του Κεφαλοβρύσου πάλι μέσα σε κοφίνια, πράγμα που προκάλεσε έκπληξη και τρόμο στον κόσμο.

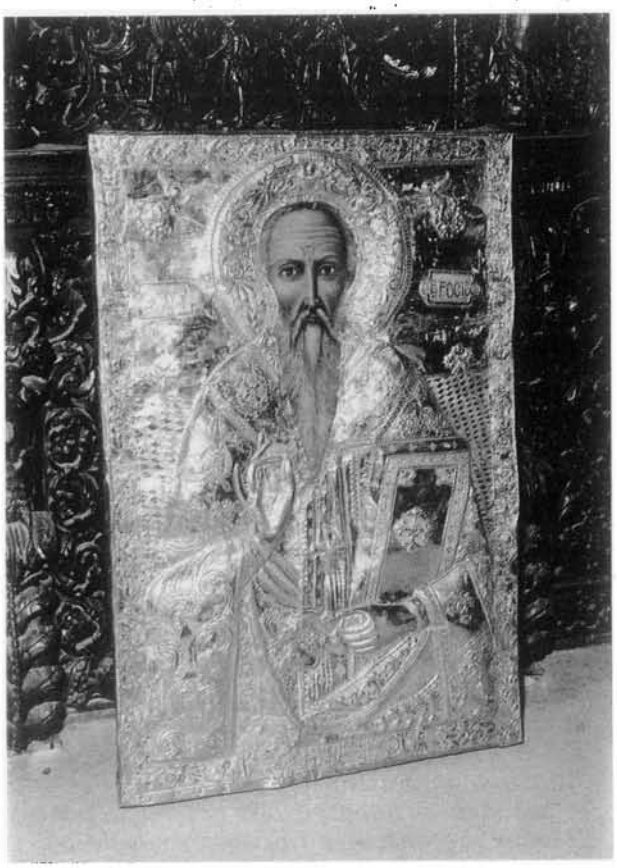

Η εικόνα του Αγίου Αμβροσίου.

Από τη σχολική ζωή

Όλα τα παιδιά του Δημοτικού και της Ανωτέρας Σχολής Αγγλικών του κου Σαββίδη ήταν στρατευμένα στον αγώνα. Πετροβολούσαν το βρεττανικό στρατόπεδο, που βρισκόταν πιο πάνω από τα σχολεία. Πετροβολούσαν ακόμη και αποδοκίμαζαν με σφυρίγματα και φωνές τα στρατιωτικά τζιπς που περνούσαν από τους δρόμους του χωριού.

Ο διοικητής του στρατοπέδου με άλλους αξιωματικούς ήρθαν στο σχολείο, συνομίλησαν μαζί μου και με παρακάλεσαν να συστήσω στα παιδιά να μην πλησιάζουν στο στρατόπεδο και να μην πετροβολούν τα στρατιωτικά αυτοκίνητα. Υποσχέθηκα να το πράξω. Κάλεσα το προσωπικό σε έκτακτη συνεδρίαση. Ανάφερα για την επίσκεψη των Άγγλων αξιωματικών και την παράκλησή τους. Αποφασίσαμε ομόφωνα να «καμουφλάρουμε» τη στάση μας: Να γράψουμε σ' ένα πίνακα μιαν ανακοίνωση και τοποθετήσουμε πάνω σε τρίποδα, στην είσοδο του σχολείου, τον πίνακα με τις οδηγίες:

ΠΡΟΣΟΧΗ: 1. Απαγορεύεται στα παιδιά του σχολείου να πλησιάζουν το στρατόπεδο των Άγγλων. Είναι επικίνδυνο.

2. Προσέχετε στο δρόμο, όταν περνούν στρατιωτικά αυτοκίνητα.

3. Μην πετροβολείτε τα στρατιωτικά οχήματα, όταν περνούν από τους δρόμους του χωριού.

Εκ του Σχολείου.

Στην «κοινή προσευχή» μίλησα στα παιδιά για τον κίνδυνο που τα απειλεί, όταν πλησιάζουν πολύ στο στρατόπεδο, που είναι τριγυρισμένο με πυκνά αγκαθωτά συρματοπλέγματα. Συνέστησα στα παιδιά να προσέχουν στο δρόμο και να παραμερίζουν, όταν περνούν στρατιωτικά αυτοκίνητα. Στην τάξη του όμως κάθε δάσκαλος παροτρύναμε τα παιδιά, όταν βλέπουν στρατιωτικά αυτοκίνητα να βγαίνουν από το δρόμο και να τους ρίχνουν πέτρες και να αποδοκιμάζουν και σφυρίζουν τους Άγγλους στρατιώτες και να γιουχα·ϊ·ζουν τους επικουρικούς...

Έτσι οι πιτσιρίκοι έγιναν η τρομερή μάστιγα των Βρεττανών. «Δε μας απασχολούσαν τόσο οι αντάρτες της ΕΟΚΑ όσο μας βασάνιζαν τα μικρά διαβολάκια του σχολείου», έλεγε κάποιος αξιωματικός...

Γιώργος Κορέλλης,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

14 Οκτώβρη 1953

...Μιλούσα με το γέρο-Γιώρκη, τον φύλακα του Αντιφωνητή, που μου εξηγούσε το δέντρο που λέγεται Το Ξύλο του Αφέντη. Λέει: Φύεται μόνο εδώ στον Αντιφωνητή και στον Άγιο Νεόφυτο (την Εγκλείστρα). Το φύλλο του μοιάζει σαν μικρό πλατανόφυλλο. Το ρετσίνι του κορμού του άμα το κάψεις βγάνει μιαν ευωδιά σαν το λιβάνι, λίγο πιο αλαφριά. Μ' αυτό θυμιατίζει, λέει ο Γιώρκης, κάθε μέρα την εκκλησιά.

Γιώργος Σεφέρης,
Μέρες ΣΤ'.

Η Παναγία Υπάτη

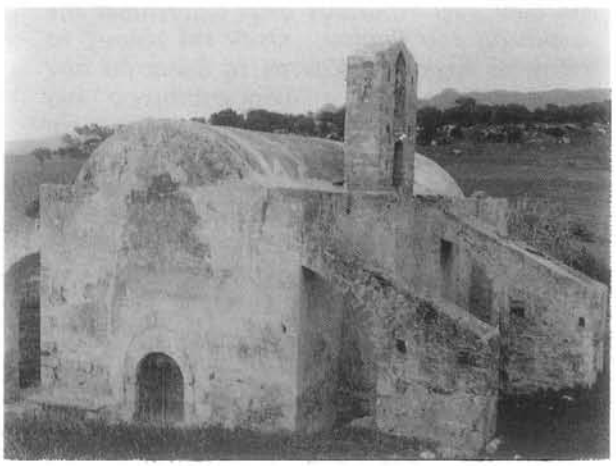

Το μοναστήρι της Μελαντρύνας

Η εκκλησία του Αντιφωνητή

Η εκκλησία του Αντιφωνητή είναι το καθολικό βυζαντινού μοναστηριού. Βρίσκεται στην πλαγιά του Πενταδακτύλου ανάμεσα στα χωριά Άγιος Αμβρόσιος και Καλογραία και είναι αφιερωμένη στον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Κτίστηκε το 12ο αιώνα και είναι το μοναδικό παράδειγμα οκταγωνικού τύπου στην Κύπρο, αν εξαιρέσουμε την ερειπωμένη εκκλησία του κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα. Ξεχωριστό στοιχείο του οκταγωνικού τύπου είναι ο τρούλος που έχει μεγάλη διάμετρο και καλύπτει μεγάλο μέρος της στέγης του ναού. Τη φράγκικη περίοδο προστέθηκε στην εκκλησία νάρθηκας και εξωτερική στοά. Αξιοσημείωτες είναι και οι τοιχογραφίες της εκκλησίας. Ανήκουν σε δυο περιόδους· το 12ο και το 15ο αιώνα. Από τις βυζαντινές τοιχογραφίες του 12ου αιώνα ξεχωρίζουν η βάφτιση του Χριστού στον κυρίως ναό και οι δυο αρχάγγελοι στην αψίδα του ιερού. Στις τοιχογραφίες του 15ου αιώνα συνδυάζονται τα βυζαντινά με τα ιταλικά στοιχεία. Ξεχωριστή θέση στη σειρά αυτή κατέχουν η Τελευταία Κρίση και το δέντρο του Ιεσσαί. Ανεπανόρθωτες οι φθορές στις αξιόλογες τοιχογραφίες από τους βανδάλους του εικοστού αιώνα.

«Αυτά τα εκκλησάκια: το πείσμα του λαού, έξω στην ύπαιθρο - το πείσμα του που βάσταξε αιώνες».

Σεφέρης

Ο αρχάγγελος· τοιχογραφία Αντιφωνητή.

Κάρμι, Τριμίθι, Άγιος Γεώργιος

Δυτικά της Κερύνειας φωλιασμένο στους βράχους του Πενταδακτύλου το ακριτικό **Κάρμι**. Στα διοικητικά του όρια εντάσσεται το φρούριο του Αγίου Ιλαρίωνα, με του οποίου τις παραδόσεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένο. Η πανοραμική θέα της θάλασσας και η διατήρηση της παραδοσιακής λαϊκής αρχιτεκτονικής, συνδυασμένα με τη μικρή απόσταση από την παραλία και την πόλη της Κερύνειας, δημιούργησαν άριστες συνθήκες για την τουριστική ανάπτυξη. Εξοχικά σπίτια κι επαύλεις είχαν αρχίσει να κτίζονται στην περιοχή.

Πιο χαμηλά το μικρό χωριό **Τριμίθι** με την εκκλησία της Παναγίας της Χρυσοτριμιθιώτισσας· εδώ μαζεύονταν τη Δευτέρα του Πάσχα οι κάτοικοι από τα χωριά της περιοχής για να προσκυνήσουν· ακολουθούσε ολοήμερο γλέντι στα γύρω χωράφια.

Στην παραλία το νεότερο χωριό **Άγιος Γεώργιος**· οι κάτοικοι από τα μικρά χωριά της βουνοπλαγιάς κατεβαίνουν να εγκατασταθούν στην εύφορη πεδιάδα κοντά στη θάλασσα. Μεγάλα τουριστικά συγκροτήματα ανεγείρονται στην παραλία, οι λεμονιές πολλαπλασιάζονται, οι βιοτεχνίες αναπτύσσονται στο γεμάτο ζωτικότητα και δυναμισμό οικισμό. Πάνω στα βράχια βρίσκεται το εκκλησάκι του Αγίου Φανουρίου, κτισμένο δίπλα στο σπήλιο του Αγίου. Εδώ, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, σκόνταψε το άλογο του Αγίου και σκοτώθηκε στα βράχια, τα κόκκαλά του δε φαίνονται εκεί απολιθωμένα.

Απολιθωμένα κόκκαλα στη σπηλιά του αγίου.

Η εικόνα του Αγίου Φανουρίου που επαναπατρίστηκε.

Ο Άγιος Φανούριος

Πάνω στους βράχους φαντάζει κάτασπρο σαν περιστέρι το ξωκλήσι του Αγίου Φανουρίου.

Κάτω από το ξωκλήσι σώζεται η σπηλιά του Αγίου Φανουρίου. Κατά την παράδοση, όταν ο Άγιος καταδιωκόταν από τους Σαρακηνούς, έφτασε κολυμπώντας πάνω στο άλογό του από τη Μ. Ασία και βγήκε στο βράχο. Εκεί ψόφησε τ' άλογό του και τα κόκκαλά του απολιθωμένα φαίνονταν στα βράχια. Στη σπηλιά αυτή κρύφτηκε και γλίτωσε ο Άγιος από τους εχθρούς. Εκείνη η σπηλιά αφιερώθηκε στον Άγιο και έγινε ιερό προσκύνημα.

Ξεχωριστό έθιμο ήταν οι «Πίττες του Αγίου Φανουρίου». Ήταν ένα είδος γλυκίσματος που το έκαναν για τη χάρη του Αγ. Φανουρίου. Το έπαιρναν στην εκκλησία την Κυριακή ή τη μέρα της γιορτής του Αγίου. Μοιραζόταν στους πιστούς μετά τη λειτουργία στη μνήμη του Αγίου με την ευχή «Ο Θεός μακαρίσει τη μάνα του Αγίου Φανουρίου».

Μια μικρή εικόνα του Αγίου Φανουρίου, κλεμμένη από τους Τούρκους από τη σπηλιά - ξωκλήσι του Αγίου στον Άγιο Γεώργιο, αγοράστηκε από Κύπριο στη Νότιο Αφρική που την έφερε στην Κύπρο.

Αντρούλλα Σούπασιη,
περιοδικό *Άγιος Γεώργιος Κερύνειας.*

Το εκκλησάκι του Αγίου Φανουρίου.

Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος είναι νέο χωριό, περίπου 100 χρόνων. Οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού κατέβηκαν από το Κάρμι και το Τριμίθι στην πεδιάδα, «στον Κάμπο», όπου είχαν τα περιβόλια τους με τα πηγάδια και τα «αλακάτια». Σιγά-σιγά μετοίκησαν οι πρώτες οικογένειες και έτσι άρχισε να κατοικείται το χωριό περίπου το 1900 μ.Χ.

Το αρχικό του όνομα ήταν «Αλακάτια» από τα πολλά πηγάδια ή «Κάμπος». Αργότερα το χωριό μετονομάστηκε «Άγιος Γεώργιος», επειδή σε μια σπηλιά βρέθηκε η εικόνα του Αγίου. Έτσι κτίστηκε η εκκλησία του χωριού που αφιερώθηκε στον Άγιο Γεώργιο. Η θέα απ' τη μικρή εκκλησία ήταν μαγευτική. Από τα παράθυρά της έβλεπες την καταγάλανη θάλασσα και ο φλοίσβος της έσμιγε με τις ψαλμωδίες.

Το μεγάλο πανηγύρι του χωριού ήταν την Καθαρά Δευτέρα. Εδώ μαζεύονταν χιλιάδες ντόπιοι και ξένοι, να χαρούν τις ομορφιές του χωριού, «να κόψουν τη μύτη της Σαρακοστής», να διασκεδάσουν και το απόγευμα μασκαρεμένοι ή μη να σεργιανίζουν στον κεντρικό δρόμο του χωριού.

Οι κάτοικοι αρχικά ασχολούνταν με την καλλιέργεια των περιβολιών - το χωριό μας ήταν ο λαχανόκηπος της πόλης της Κερύνειας. Στη συνέχεια οι λαχανόκηποι μετατράπηκαν σε λεμονόκηπους, που ήταν πιο προσοδοφόροι.

Στον Άγιο Γεώργιο υπήρχαν αγγειοπλαστεία και βιομηχανίες που κατασκεύαζαν μαρμελάδες και λεμονάδες, έβγαζαν πυρηνέλαιο και συσκεύαζαν ελαιόλαδο. Επαύλεις και τουριστικά συγκροτήματα άρχισαν να κτίζονται στον Άγιο Γεώργιο και να υπόσχονται λαμπρό μέλλον στον τομέα του τουρισμού.

Αντρούλλα Σούπασιη,
περιοδικό *Άγιος Γεώργιος Κερύνειας*,
(αποσπάσματα).

Πρώτη συνεστίαση Αη-Γιωρκιτών μετά την εισβολή

Δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων. Οι Αη-Γιωρκίτες - μαζί με χιλιάδες άλλους πρόσφυγες - έχουν το μυαλό τους στον Αη Γιώρκη της Κερύνειας.

Μαζεμένοι οι περισσότεροι - από Πάφο, Λεμεσό, Λάρνακα - στη λευκωσιάτικη ετήσια συνεστίασή τους, μπορούν ο ένας να δουν τον άλλο και να ξανασυνειδητοποιήσουν:

— Αυτό που ζούμε δεν είναι εφιάλτης μιας βραδιάς. Είναι δεκατεσσάρων χρονών πικρά Χριστούγεννα."

Ο παπα-Κυριάκος ψάλλει το γιορτινό του Αγίου Φανουρίου, η σκέψη όλων πάει στο παραλιακό ξωκλήσι.

Συνταξιούχοι άνθρωποι με ονόματα Αχαιών σε μια αίθουσα της Λευκωσίας, αντί στο γιαλό της Κερύνειας: Τεύκρος, Όμηρος, Ανδρονίκη, Νεοπτόλεμος.

Οι νεότεροι, που θέλεις οι μέρες, θέλεις η όψη των ανθρώπων, τους δίνει την αίσθηση πως όσα ακούν μοιάζουν με παραμύθι.

Παραμύθι δεν είναι ο Αη-Γιώρκης.

Αγωνία και χαρά και πηγή ζωής είναι!

Για ανθρώπους που δεν αντέχουν άλλο τα ρούφια λόγια.

Για ευχολόγια, τα «μακάρι», τα «άραγε».

Για ανθρώπους που ξέρουν ήδη: ένας Αη-Γιώρκης της Κερύνειας δεν μπορεί να χωρέσει σε μια αίθουσα συνεστίασης στη Λευκωσία.

Δεν μπορεί!

Γεώργιος Ξενοφώντος,
περιοδικό *Άγιος Γεώργιος Κερύνειας*.

Το χωριό Κάρμι

Κάρμι... αγαπημένο

«Νιώσαμε τον Αυγερινό να στέκει πάνω από τον Πενταδάκτυλο. Ξέραμε πως εκεί ήτανε στημένη η ψυχή της γης μας και εκεί ήτανε θαμμένος ο αδελφός που 'πεσε από σφαίρα στην καρδιά. Νιώσαμε τον Αυγερινό να στέκει πάνω από το δένδρο του Μπέλλαπαϊς. Ξέραμε πως το δένδρο είχε καρπίσει κι ανέβαινε προς τα ύψη. Σήμερα νιώσαμε τον καπνό και τη φλόγα ν' ανεβαίνει ψηλά. Κι ήταν το δικό μας σπιτικό, της μάνας μας το σπιτικό, το σπιτικό των προγόνων μας που καιγόταν. Ακουμπήστε το ραβδί σας, αδέλφια, σήμερα στο λιθόστρωτο της καρδιάς σας, στα πλακόστρωτα δρομάκια στο Κάρμι. Ξαναπερπατήστε στα χλοερά σοκάκια του (...).

Κάρμι αγαπημένο, της νιότης και της ξεγνοιασιάς μας, κερασιά κι αγριοπερίστερο, πόσο πονά η πληγή που άνοιξε το τωρινό απάνθρωπο πυρπόλημά σου. Αυτό το αποτρόπαιο περιστατικό ξερίζωσε την καρδιά μας. Είσαι ένα κομμάτι από το κορμί μας, ένα κομμάτι από την ψυχή μας. Πυρποληθήκαμε σήμερα και καιγόμαστε κι εμείς. Στεκόμαστε μια ανοιχτή πληγή με το νου αντίκρυ στην ταραγμένη αιματοθάλασσά σου, που περιζώνει τη γη και τα νιάτα μας, που φυλλορόησαν πριν δεθούν σε καρπούς στους κόρφους σου».

Νίκη Λαδάκη - Φιλίππου,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

Το χωριό Κάρμι

Γραφική γωνιά από το Κάρμι

Λαμπριάτικα έθιμα στο Κάρμι

Τη Δευτέρα της Λαμπρής οι κάτοικοι του χωριού συνήθιζαν να πηγαίνουν στο πανηγύρι της Παναγίας της «Χρυσοτριμιθκιώτισσας» στο μικρό διπλανό χωριό Τριμίθι. Οι γυναίκες έμεναν στο χωριό, άνοιγαν τα καφενεία, έπιναν καφέ και κρασί, έπαιζαν χαρτιά, τάβλι και όλα τα παιχνίδια, που συνήθιζαν να παίζουν οι άντρες στον καφενέ. Έπαιζαν επίσης όλη μέρα την καμπάνα. (Την Κυριακή του Πάσχα, τη Δευτέρα και την Τρίτη της Διακαινησίμου, γιορτή της εκκλησίας στο Κάρμι, υπήρχε έθιμο να κτυπά όλη μέρα η καμπάνα). Αν τύχαινε να περάσει κανένας άντρας από τους κεντρικούς δρόμους έξω από τα καφενεία, οι γυναίκες «τον έβαζαν του βούρου», δηλαδή τον κυνηγούσαν με τη σκούπα μέχρι να κλειστεί στο σπίτι του. Η Δευτέρα του Πάσχα ήταν δηλαδή η μέρα που κυριαρχούσαν στο χωριό οι γυναίκες, «ημέρα γυναικοκρατίας» όπως την έλεγαν οι άντρες του χωριού.

Χριστάκης Νικολάου,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια.*

Λάπηθος, Καραβάς
Ιστορικό διάγραμμα

Η Λάπηθος σύμφωνα με την παράδοση κτίστηκε από τον Πράξανδρο. Οι Αχαιοί ήλθαν ως άποικοι στην περιοχή κι εγκαταστάθηκαν στον ήδη υπάρχοντα οικισμό δίνοντάς του και το όνομα. Η αρχαία πόλη είχε ναυπηγεία και λιμάνι και οι κάτοικοί της ήταν έμπειροι ναυτικοί. Η Λάπηθος ήταν από τα σημαντικά αρχαία βασίλεια της Κύπρου. Τον 4ο αιώνα π.Χ. ο βασιλιάς της Λαπήθου Πεισίστρατος και οι βασιλιάδες της Σαλαμίνας και του Κουρίου με εκατόν πλοία έσπευσαν σε βοήθεια του Μ. Αλεξάνδρου. Οι τρεις αυτοί ήταν «από τους αξιωτάτους και εμπείρους βασιλείς εις την ναυτικήν». Την Ελληνιστική εποχή το βασίλειο της Λαπήθου, όπως και τα υπόλοιπα αρχαία βασίλεια της Κύπρου, καταργείται.

Τη μεγαλύτερη ακμή της γνώρισε η Λάπηθος στα χρόνια των Ρωμαίων και την Πρωτοβυζαντινή εποχή (1ος αι. π.Χ. - 7ος αι. μ.Χ.). Η Λαπηθία ήταν μια από τις τέσσερις επαρχίες της Κύπρου. Στην πόλη υπήρχε θέατρο και γυμνάσιο.

Τη Βυζαντινή περίοδο παράλληλα με το όνομα Λάπηθος χρησιμοποιείται και το Λάμπουσα, ενδεικτικό της λάμψης και του πλούτου της πόλης. Παρόμοια έκφραση χρησιμοποιείται σε βυζαντινή επιγραφή: «Εκτίσθη τα τείχη... από θεμελίων τη λαμπρά Λαπηθίων πόλει». Η Λάπηθος - Λάμπουσα ήταν πρωτεύουσα μιας από τις δεκαπέντε επαρχίες του νησιού και έδρα επισκόπου. Η Επισκοπή Λαπήθου καταργήθηκε το 1222, όταν περιορίστηκε σε τέσσερις ο αριθμός των επισκοπών από τους Φράγκους.

Τον 7ο αιώνα (653/4) η Λάπηθος - Λάμπουσα περικυκλώθηκε από τους Άραβες και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν παραδίδοντας τα χρυσά κι ασημένια αντικείμενα που είχαν. Μερικοί, φαίνεται, έκρυψαν πολύτιμα αντικείμενα για να επιστρέψουν αργότερα να τα παραλάβουν, δεν μπόρεσαν όμως να γυρίσουν και οι ανεκτίμητοι αυτοί θησαυροί βρέθηκαν στα νεότερα χρόνια για να μας θυμίσουν ότι εκεί υπήρξε μια πραγματικά «λάμπουσα» πόλη.

Οι κάτοικοι της ερειπωμένης πολιτείας κατέφυγαν στις πλαγιές του γειτονικού Πενταδακτύλου για προστασία από τις συνεχείς επιδρομές σχηματίζοντας έτσι τη Λάπηθο, τον Καραβά, τους Μότηδες, τα Φτέρυχα, τον Παλιόσοφο, την Ελιά, τη Βασίλεια. Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εκκλησάκια μαρτυρούν τις περιοχές εγκατάστασης των κατοίκων.

Την περίοδο της Φραγκοκρατίας η Λάπηθος είχε

Αγγείο από τη Λάπηθο.

10 000 κατοίκους. Στον πλούσιο κάμπο της φυτεύονταν ζαχαροκάλαμο και βαμβάκι. Από την αρχαία εποχή η περιοχή Λαπήθου - Καραβά αποτελούσε μια ενότητα. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας αναφέρεται για πρώτη φορά ο Καραβάς ως ξεχωριστή κοινότητα. Οι κάτοικοι διατηρούν εμπορικές σχέσεις με τα παράλια της Μ. Ασίας και παράλληλα ασχολούνται με τη βιοτεχνία και τη γεωργία. Σε περιόδους κρίσης η περιοχή δέχεται επιδρομές από τους «Σαρατζιηνούς» ή τους «Καραμάνους». Πολλές τοπικές παραδόσεις αναφέρουν παρόμοιες περιπέτειες. Χαρακτηριστική και η επιγραφή στην εικόνα της Παναγίας της Αχειροποιήτου, που αναφέρει ότι «οι ομόφυλοι των κρατούντων κατηνάλωσαν την μονήν» το 1765.

Με τον ερχομό των Άγγλων στο νησί οι δυο κωμοπόλεις, ακολουθώντας του Μόρφου και την Πόλη Χρυσοχούς, έκαναν αίτηση για τη δημιουργία δήμων. Το 1884 λειτούργησαν ο Δήμος Λαπήθου, που περιλάμβανε τις έξι ενορίες της Λαπήθου και ο Δήμος Καραβά που περιλάμβανε τον Καραβά και τα περίχωρα Μότηδες, Παλιόσοφο, Φτέρυχα και Ελιά.

Για ένα μεγάλο διάστημα ο τόπος ησύχασε. Οι σπηλιές που έκρυβαν τρομοκρατημένους ανθρώπους έγιναν παραμύθι. Κανείς δεν πίστευε ότι θα ξανάμπαιναν εκεί μέσα άνθρωποι για να σωθούν. Κι όμως! Νέο κύμα, φοβερότερο από τα άλλα, ήρθε να κτυπήσει τη βόρεια παραλία.

Οι όμορφες πλαγιές του Πενταδακτύλου, τα δαντελωτά ακρογιάλια, τα καταπράσινα περβόλια, οι γλάστρες με τα βασιλικά ορφάνεψαν. Τα παιδιά τους έφυγαν σαν τρομαγμένα πουλιά. Περιμένουν όμως καρτερικά. Ξέρουν ότι οι κατακτητές θα φύγουν γιατί «το χώμα δεν έδεσε ποτέ με τη φτέρνα τους».

Πίτσα Πρωτοπαπά,
Καραβάς και περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*.

Έλαμπε του ήλιου το πρόσωπο
έλαμπε το φως του φάρου σου
έλαμπε το ασήμι και το χρυσάφι σου
Λάμπουσα σε ονόμασαν.

Φαίδρος Καβαλλάρης,
Έτη Φωτός.

Ασημένιοι δίσκοι και χρυσά κοσμήματα ανευρέθηκαν μέσα στα ερείπια της Λάμπουσας.

Το μοναστήρι της Αχειροποιήτου.

Το μοναστήρι της Αχειροποιήτου

Το μοναστήρι είναι κτισμένο κοντά στη θάλασσα ανάμεσα στα ερείπια της αρχαίας Λάμπουσας. Περιβάλλεται από περίβολο που γίνεται ψηλός προς την πλευρά της θάλασσας. Στη βόρεια πλευρά βρίσκονται τα κελλιά των μοναχών και η μεγάλη αίθουσα υποδοχής· είναι κτισμένα σε δυο πατώματα, ισόγειο και ανώγειο, και ανοίγουν σε ηλιακό με καμάρες. Στη νότια πλευρά του περιβόλου είναι τα βοηθητικά δωμάτια· εδώ συγκεντρώθηκαν ψηφιδωτά από πατώματα, ανάγλυφα θωράκια, κιονόκρανα κι επιγραφές από τη Λάμπουσα και σχηματίστηκε ένα μικρό τοπικό μουσείο.

Η εκκλησία του μοναστηριού είναι αφιερωμένη στην Παναγία την Αχειροποίητο. Η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας πιστεύεται ότι περιλαμβάνει κομμάτι από το ΄Αγιο Μανδήλιο· έτσι αναφέρει και η επιγραφή της εικόνας. Η Παναγία η Αχειροποίητος γιόρταζε στις 15 Αυγούστου, ημέρα της Θεοτόκου και στις 16 Αυγούστου, ημέρα του Αγίου Μανδηλίου. Πάνω στο κτίριο του μοναστηριού έχουν εναποθέσει τη σφραγίδα τους οι αιώνες που πέρασαν, από τον 6ο αιώνα ως σήμερα. Από τον 6ο αιώνα, που πρωτοκτίστηκε η εκκλησία, διατηρείται η αψίδα του ιερού· επίσης τμήματα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής είναι ενσωματωμένα στο ξυλόγλυπτο εικονοστάσι. Ο κυρίως ναός είναι βυζαντινός (11ος -12ος αι.) στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο. ΄Ενας δεύτερος τρούλος στεγάζει το βυζαντινό νάρθηκα. Η εκκλησία διατήρησε τμήματα βυζαντινών τοιχογραφιών και κομμάτι από το αρχικό βυζαντινό πάτωμα.

Τα χρόνια της Φραγκοκρατίας προστέθηκε εξωνάρθηκας και γοτθική στοά στη δυτική πλευρά. Η εκκλησία λεηλατήθηκε το 18ο αιώνα, όπως αναφέρει επιγραφή σε εικόνα. Οι εικόνες και ο άμβωνας ανήκουν στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα.

Η μονή της Αχειροποιήτου αποτελούσε το θρησκευτικό και πνευματικό κέντρο της περιοχής στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στη μονή λειτούργησε το πρώτο δημοτικό σχολείο της περιοχής. Εδώ μάθαιναν τα πρώτα γράμματα παιδιά από τις δυο κωμοπόλεις και τα περίχωρα.

Η μονή πρωτοστατούσε και στους εθνικούς αγώνες. Στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης, το 1821, το προϊόν του εράνου από τις δυο κωμοπόλεις Λάπηθο και Καραβά μεταφέρθηκε στο μοναστήρι, από όπου το παράλαβε ο Κ. Κανάρης που προσορμίστηκε στην τοποθεσία Ασπρόβρυση. Για τιμωρία ο Μεχμέτ Αγάς απόσπασε τα περιβόλια και τα ελαιόδενδρα της μονής και τα παραχώρησε στο τζαμί του Μπαϊρακτάρη.

Το ιστορικό μοναστήρι συνέδεσε το όνομά του και με τον απελευθερωτικό αγώνα του 1955. Εδώ τέλεσε τους γάμους του ο υπαρχηγός της ΕΟΚΑ Γρ. Αυξεντίου.

«Το μοναστήρι στο γιαλό - μυρωδιά κρεμμυδιού. Πίσω τα βουνά του Αγ. Ιλαρίωνα, μουσική αίσθηση πάντα, όχι πλαστική (κάτι ξένο): οι διάβολοι που ενοχλούσαν τον άγιο: ωραία μουσική. Λάμπουσα: καταστροφή Αράβων. Το θαλασσινό μοναστήρι».

Γιώργος Σεφέρης

Ο Άγιος Ευλάλιος στη Λάμπουσα· ο Ευλάλιος ήταν ο πρώτος επίσκοπος της Λαπήθου - Λάμπουσας. Στο συναξάρι του αναφέρεται: «Ούτος ο μέγας και θαυματουργός Ευλάλιος προχειρίζεται επίσκοπος Λαμπούσης, η οποία είναι μια πόλις της Κύπρου παλαιά, εγγύς της θαλάσσης θεμελιωμένη, καθώς και έως την σήμερον φαίνεται. Εις τον ίδιον τόπον οράται και Ναός περικαλλής του Αγίου πλησίον της σεβασμίας μονής Αχειροποιήτου». Σύμφωνα με την τοπική παράδοση ο Ευλάλιος μετέφερε στην Κύπρο το Άγιο Μανδήλιο για να το προφυλάξει και το έβαλε στην εκκλησία της Αχειροποιήτου. Η πρώτη εκκλησία του Αγίου Ευλαλίου, μια μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική, καταστράφηκε από τις Αραβικές επιδρομές. Η σωζόμενη ανεγέρθηκε το 16ο αιώνα και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα φραγκοβυζαντινού ρυθμού.

Η λαϊκή τέχνη και χειροτεχνία στις κωμοπόλεις Καραβά και Λαπήθου

Το ιστορικό παρελθόν, η οικολογία, η κοινωνική δομή και η οργάνωση του χώρου, ήταν βασικοί παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας μεικτής αγροτικής και οικοτεχνικής βιοτεχνικής οικονομίας στις δίδυμες κωμοπόλεις Καραβά και Λαπήθου. Ορισμένοι κλάδοι χειροτεχνίας, όπως η μεταλλοτεχνία, η αγγειοπλαστική, η ξυλογλυπτική και η υφαντική εξειδικεύτηκαν, οργανώθηκαν για το εμπόριο και προμήθευαν με τα προϊόντα τους όλη την Κύπρο. Η διακίνηση των χειροτεχνικών αυτών ειδών γινόταν μέσω των «κκιρατζήδων» - που ήταν πλανόδιοι έμποροι που κυκλοφορούσαν σε όλο το νησί - των τοπικών εμποροπανηγύρεων και του παζαριού της Λευκωσίας (...).

Η Λάπηθος και ο Καραβάς φημίζονταν για τα εργαστήρια ξυλογλυπτικής, όπου κατασκευάζονταν με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία οι κασέλες με τα αβαθή ανάγλυφα σχηματοποιημένα φυτικά, αρχιτεκτονικά και ζωϊκά θέματα, που αποτελούσαν έπιπλα προίκας σε όλη την Κύπρο.

Λεπτομέρεια από «πρόσωπο» σεντουκιού. Λάπηθος 19ος αιώνας.

Τα σύγχρονα αγγεία της Λαπήθου από άσπρο διυλισμένο πηλό, ήταν καμωμένα σε εξελιγμένο αγγειοπλαστικό τροχό, σε σύγκριση με τα αδρά χειροποίητα των άλλων αγγειοπλαστικών κέντρων της Κύπρου. Τα κομψά αγγεία της Λαπήθου, ήταν αλειφτά, ενώ τα άλλα ήταν πορώδη, και αποτελούσαν βασικά είδη οικιακού εξοπλισμού στις αγροτικές περιοχές της Κύπρου μέχρι τα μέσα του αιώνα μας. Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, τα αλειφτά αγγεία της Λαπήθου με την πράσινη διακόσμηση είναι δείγματα εκφυλισμένης τεχνικής που άκμαζε εδώ το Μεσαίωνα.

Η Λάπηθος και ο Καραβάς ήταν τα πρωτοποριακά αγροτικά κέντρα υφαντικής της Κύπρου μέχρι τα μέσα περίπου του αιώνα μας. Η αφθονία των πρώτων υλών, του βαμβακιού και μεταξιού, ήταν από τους βασικούς ευνοϊκούς όρους ανάπτυξης της υφαντικής τέχνης στην περιοχή. Η εξειδίκευση των υφαντριών, διαμορφωμένη από τη μακρά παράδοση στον τόπο, συνέβαλε στην οργάνωση της υφαντικής σε εμπορική βάση, που αποτελούσε συμπληρωματικό εισόδημα της αγροτικής οικογένειας. Σε κάθε σπίτι υπήρχαν ένας ή και περισσότεροι αργαλειοί, ανάλογα με τον αριθμό των γυναικών της οικογένειας. Η επίδοση στην υφαντική ήταν καθοριστικός παράγοντας στην αξιολόγηση της γυναίκας, σε μια περιοχή όπου η «τέχνη» είχε πάντα μεγάλη υπόληψη (...).

Στο εμπορικό σύστημα των οικοτεχνικών προϊόντων του Καραβά και της Λαπήθου εντάχθηκαν και οι περίφημες δαντέλλες του βελονιού, οι «πιπίλλες» που παλαιότερα γίνονταν με μετάξι. Οι έμποροι των ειδών αυτών, γνωστοί ως «κεντητάρηδες», οργάνωσαν και την παραγωγή των γνωστών μας «λευκαρίτικων» ασπροκεντημάτων, που στην περιοχή αυτή ήταν ολομέταξα. Το είδος αποτέλεσε ένα από τα πιο ιδιότυπα και εντυπωσιακά είδη προίκας στην κυπριακή λαϊκή τέχνη.

Ελένη Κ. Παπαδημητρίου,
Καραβάς.

Το λιμανάκι του Καραβά. Οι «Βάρκες».

Καραβάς

Η κωμόπολη του Καραβά είναι κτισμένη σε απόσταση δυο περίπου χιλιομέτρων από τη θάλασσα, δώδεκα χιλιόμετρα δυτικά της Κερύνειας. Η μια άκρη του χωριού πλησιάζει προς τη θάλασσα, ενώ η άλλη σκαρφαλώνει στο γειτονικό βουνό. Ένας ιδανικός συνδυασμός βουνού και θάλασσας. Η Πάνω Γειτονιά βρίσκεται στις υπώρειες της οροσειράς του Πενταδακτύλου δεξιά κι αριστερά μιας καταπράσινης κοιλάδας. Η Κάτω Γειτονιά απλώνεται στη στενή πεδιάδα που εκτείνεται μεταξύ της βόρειας οροσειράς και της θάλασσας. Η δυτική περιοχή του Καραβά ονομάζεται Έξω Γειτονιά. Τη δεκαετία 1960-1970 δημιουργήθηκε στο Έξι Μίλι, κοντά στο ερειπωμένο εκκλησάκι του Αγίου Ανδρέα, μια καινούρια συνοικία.

Ο Καραβάς έχει τρεις ενοριακές εκκλησίες. Στο μέσο του χωριού βρίσκεται η μεγαλύτερη, η Ευαγγελίστρια. Το σύνολο σχεδόν των εικόνων της είναι έργο του Φραγκουλίδη, ενός από τους καλύτερους Κυπρίους ζωγράφους - αγιογράφους του εικοστού αιώνα. Ψηλά στην πλαγιά του βουνού είναι η Αγία Ειρήνη· κτίστηκε το 1804 από τον προύχοντα Χατζηνικόλα που αποκεφαλίστηκε το 1821 από τους Τούρκους. Η τρίτη εκκλησία, του Αγίου Γεωργίου, ξεχωρίζει για τη ζωγραφική και ξυλογλυπτική του εικονοστασίου της. Μέσα στα δημοτικά όρια του Καραβά βρίσκονται επίσης εννιά ερειπωμένα εκκλησάκια.

Από το 19ο αιώνα ο Καραβάς μαζί με τη γειτονική Λάπηθο διακρινόταν στις τέχνες και τα γράμματα. Πολλοί οι μορφωμένοι αλλά και οι λαϊκοί τεχνίτες του Καραβά. Η ξυλογλυπτική, η υφαντική, η κεντητική ανθούσαν στην περιοχή.

Ο Καραβάς ποτίζεται από το Κεφαλόβρυσο, την Παλιά Βρύση. Στα νεότερα χρόνια διατρήσεις βοήθησαν στη διεύρυνση της αρδευόμενης περιοχής. Η αειθαλής βλάστηση - λεμονιές, πορτοκαλιές, χαρουπιές, ελιές - χάριζε στον τόπο το αιώνιο πράσινο και πρόσφερε βασικό πόρο ζωής στους κατοίκους. Τα τελευταία χρόνια οι Καραβιώτες ασχολούνταν κυρίως με τη λεμονοκαλλιέργεια. Παράλληλα παρατηρήθηκε σημαντική ανάπτυξη στον τουριστικό τομέα. Πόλος έλξης οι γραφικές παραλίες· το Πέντε Μίλι και το Έξι Μίλι γέμισαν από ξενοδοχεία, εξοχικά κέντρα, ιδιωτικές επαύλεις και κατοικίες. Στους γειτονικούς κόλπους τα πολυτελή ξενοδοχεία Μάρε Μόντε και Ζέφυρος. Σχέδια πολλά ετοιμάζονταν για παραπέρα τουριστική αξιοποίηση της περιοχής από τις αμμουδιές ως τις καταπράσινες πλαγιές με την ωραιότατη θέα προς τη θάλασσα. Έμειναν όμως απραγματοποίητα, όπως τόσα άλλα σχέδια κι όνειρα...

Ο Καραβάς.

Το τραούδιν του Χατζηνικόλα που τον Καραβά

Την Τζερκατζήμ που το πωρνόν τα σπίδκια του
᾽βουλλώσαν
επκιάσαν τον Τζυπριανόν τζιαι τζιείνον εδκιαζώσαν,
τζι επήαν εις την εκκλησιάν νάβρουν Χατζηνικόλαν
να το δκιαζώσουν τζιαι να παν βουρώντα εις τηχ
Χώραν.
Τη συκαμιάν κλαεύκουν την, ᾽πο κάτω βκάλλει
νάτζιν,
της ώρας σιερώννουν τον, παίρνουν τον στο
κονάτζιν.
Που το θωρεί ο Μεχμέταγας, επήρεν τον το κλάμαν,
το κλάμαν τζιαι το κούντζισμαν για το τζιηνούρκο
δράμαν.
Εσφικταγκαλιαστήκασιν τζι εγλυκοφιληθήκαν,
τζιαι είπεν του: «Ογλάρος σου, ογλούμ
Χατζηνικόλα».
Επολοήθην τζι είπεν τους με πλήξες, με χολάδες:
«᾽Εσιετε γειαν, έσιετε γειαν τζι εσείς ούλ᾽ οι αγάδες».
᾽Οσον τζιαι παν τζιαι μπαίννουσιν στημ
πικραμμένηχ Χώραν
τζιαι ποσπασιάν δεν ηύρεμ πκιον, είντα να κάμη
τώρα!
Στη συκαμιάν του Σαραγιού, τζιαι τζιει χαμαί που
μείναν
τζιαι τομ Μακαριώατον κρεμμάμενον τον είδαν.
Ευτύς εποκουππίστηκεν σαν ήτου στηγ καβάλλαν
την φυλακήν αννοίξαν την τζιαι μέσα τον εβάλαν.
Δεν ήτουμ πλήξη για καμός μηαλλίτερος να τ᾽ όρτη
μήτε νερόν να μπόρ᾽ ᾽α πκιει μήτε ψουμίν να φάει.
Την Τρίτην απού το πωρνόβ βάλλει φωνήν τελλάλι
βκάλλουν τομ που τη φυλακή τζιαι πάσιγ γιαλί-άλι
τζιαι παίρνουν τον εις τοβ Βαλήν, απόφασιν να
βκάλει.
Θέλεις τζι εμ᾽ με το θέλημαν, θέλεις τζι᾽ εμ᾽ με
το ζόρι,
τάσσει της Πανα·ί·ας μας ούλον του το λιοχώρι.
— «Θεγιέ μου τζιαι λυπήθου με, κάμε δικαίαγ
κρίσην!»
πουντζιά πεήντα του ζητούν τζιαι τζιείνος
αποκρίθην,
το μετζιλίσιν έκρινεν να τον ιξαπολύσει.
Υπογραφή εμ᾽ πόφτασεν εις του Βαλή το σιέριν:
— «Χατζηνικόλα σκότωσε! Κανένας εν τοθ θέλει!»

Καταγραφή Νεάρχου Κληρίδη,
Καραβάς.

Αγαπημένη γη

Η σκέψη μας με ανείπωτη νοσταλγία σεργιανίζει στην αγαπημένη γη. Ο Καραβάς! Το όμορφο, καταπράσινο χωριό μας. Ακουμπισμένο στη ράχη του Πενταδάκτυλου ξαποσταίνει τα πόδια του στη χρυσή αμμουδιά της Κερύνειας. Απρόσιτο για μας· μακριά μας· δεμένο με θλιβερές αλυσίδες. Χωρισμένο απ' το μίσος του Ανατολίτη επιδρομέα. Ματώνει η ψυχή μας. Δεν έχουμε παρά να κλείσουμε τα μάτια· κι είμαστε εκεί. Μυρίζουν δυνατά οι λεμονανθοί. Η θάλασσα ανάλαφρα μας στέλνει στην καρδιά το δικό της τραγούδι (...).

Τα μάτια μας και η ψυχή μας γιομίζουν απ' τον όγκο μιας αγαπημένης οροσειράς. Ένα κλαράκι λεμονιάς κάποιου μακρινού κήπου μάς στέλνει τον ανασασμό του που μας μιλάει στην καρδιά, στα πιο βαθιά της καρδιάς, και μας δένει μαγικά με τον τόπο, με τις θύμησες, με τις προγονικές λαχτάρες, με όλα εκείνα που μας στυλώνουνε, σαν ρίζες, σε τούτο τον κόσμο. Κι η γη δεν απελπίζεται. Θ' ανάψουν τα καντήλια στις εκκλησιές. Απ' τα κόκκαλα των νεκρών θα ξαναβγούν λουλούδια. Φτάνει να μην ξεχάσουμε! Φτάνει να θυμόμαστε ότι πίσω από τη γραμμή της ντροπής καρτερούν Ανάσταση πενήντα χιλιάδες σπίτια! Πεντακόσιες εκκλησιές! Δυόμισυ χιλιάδες αγαπημένα πρόσωπα, αγνοούμενοι! Σκλάβοι αδερφοί μας! Διψασμένα περιβόλια, δάση, κάμποι και βουνά, θάλασσες και κεφαλόβρυσα! Τάφοι γονιών και προγόνων!

Εμείς φέραμε μαζί μας τον πόνο και τον καημό, μα αφήσαμε εκεί τον εαυτό μας!

Δικαιοσύνη ζητά αυτός ο τόπος. Για να μην ντρέπεται ο ήλιος. Να μπορεί να δει τα έργα των ανθρώπων, να σηκώσει το χέρι του, να τα βλογήσει. Και να κινήσει ξανά τους παγωμένους δείκτες της ζωής.

Χρυστάλλα Χαραλάμπους,
Καραβάς

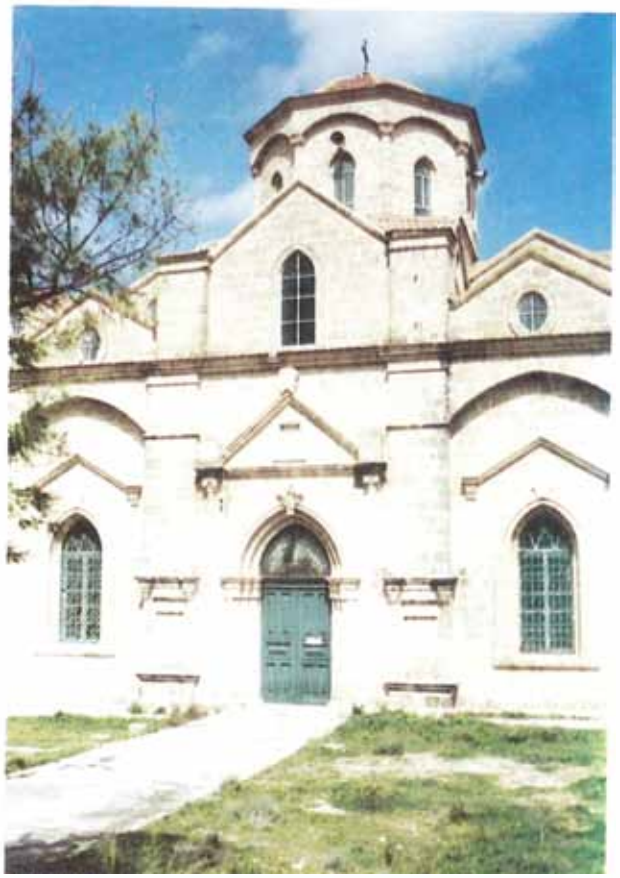

Η Ευαγγελίστρια στον Καραβά.

Η παραλία στο Πέντε Μίλι.

Τούτα τα βουνά, Πατρίδα μου,
επιβεβαιώνουν την πίκρα μας
και δε μπορούμε να γυρίσουμε
το κεφάλι απέναντι.
Τρυπώνουν στην ποδιά μας,
τρυπώνουν στο γέλιο μας
(Τι σόι γέλιο γελούμε, Πατρίδα μου;).
Δώσ' μου, Πενταδάκτυλε, εκείνη
τη δεκαεξάχρονη καρδιά π' άφησα
στο 'Εξι Μίλι
ν' αναπολεί μερόνυχτα
τα μάτια του Πανίκου (πού να 'ναι
τα μάτια σου, Πανίκο;).
Αγνοούμενα
σαν το Κερυνιώτικο κύμα,
ζωντανά σαν τη μέρα
και τον ήλιο π' αναπνέουμε,
ολάνοιχτα σαν την αγκαλιά
της μάνας σου, που περιμένει
και ζωγραφίζει λεύτερο
τον Καραβά, με την καρδιά
και τη νιότη σου που μύριζε
αρμύρα.
Δε χωράει άλλο η φωτογραφία σου
στο συρτάρι μου.
Δε χωράει άλλη σιωπή η καρδιά μας,
δε χωράει τόση λεβεντιά τούτο το χαρτί.

Ευρούλα Περικλέους,
Κι η Κερύνεια μια ανοιχτή πληγή.

Μότηδες, Παλιόσοφος, Φτέρυχα, Ελιά

Στενά δεμένα με τον Καραβά είναι τέσσερα μικρά χωριά· απέχουν απ' αυτόν δυο ως τέσσερα χιλιόμετρα. Πάνω στην πλαγιά του βουνού είναι οι Μότηδες, ο Παλιόσοφος και λίγο πιο μακριά τα Φτέρυχα. Η Ελιά, παλιό τσιφλίκι που πήρε το όνομά του από τις πολυάριθμες ελιές του, βρίσκεται στην πεδιάδα. Αρχικά τα περίχωρα αυτά ανήκαν στο δημαρχείο Καραβά, αργότερα όμως απέκτησαν δικά τους συμβούλια.

Μαρτυρία

«Μόλις άρχισεν η εισβολή ήμαστιν στο ξενοδοχείο μας στο 'Εξι Μίλι. Η ώρα πέντε παρά τέταρτο τ' αεροπλάνα ερίξαν την πρώτη πόμπαν στον 'Αη Γιώρκη... Εγέμωσεν η θάλασσα πλοία· αρκέψαν τζι εκτυπούσαν πας στα βουνά. Εμείναμεν μες στα περβόλια τζι επροχωρήσαμε προς τα πάνω. Εσυναχτήκαν τζι άλλοι τζι εμπήκαμεν μέσα σε κάτι υπόγεια... Η ώρα 4.00 ηύραν μας, εσυνάξαν μας τζι επήραν μας μέσα σ' ένα περβόλι με οξινιές. 'Ημαστιν 39 άτομα· που τούτους οι 12 ήταν άντρες, οι δέκα ήταν μωρά τζι οι άλλες γεναίτζιες. 'Ενας Τούρκος αξιωματικός είπεν του γιου μου, που ήταν 21 χρονών, να μεν φοούμαστιν τζι εν θα πάθουμεν τίποτε... 'Ομως ύστερα εδιατάξαν μας να σηκωθούμεν τζι εχωρίσαν τους άντρες· τες γεναίτζιες επολογιάσαν μας· ως που να πάμεν 5-6 ασιελιές αρκέψαν τους πυροβολισμούς. Επαίζαν τους... 'Ηρτασιν οι Τούρτζιοι τζι εφέραν μας το έναν το μωρόν - τζιείνον που εκράτεν ο γιος μου - γαιματωμένον (...). Ο γαμπρός μου εκατάφερεν να το σκάσει μέσα που τες οξινιές κρατώντας το άλλον μωρόν. Σαν επηαίναμεν ηύραμέν τον τζι έδωκεν το μωρόν της κόρης μου (...). Εν τω μεταξύ στο Πέντε Μίλι οι Τούρτζιοι εβάλαν λεωφορείον να φύει τον κόσμον. Εφωνάξαν μας τζι εφύαμεν τζι εμείς. Τυχερόν των μωρών (...). Ο γαμπρός μου εκατέβηκεν μέσα σ' ένα λάκκον, έκαμεν λαούμιν τζι έκατσε μέσα. 'Εκαμε μιαν εβτομάδα τζιαμαί. Την ώρα που έβκηκεν ηύρε τους δικούς μας στρατιώτες τζι εγλυτώσαν τον...».

Αφήγηση Χ. Τ. (αυτόπτη μάρτυρα)
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Ελιά

«...Η θάλασσα ήταν ούλλον άμμος. Μια καθαρή θάλασσα!... Θυμούμαι που το χειμώνα αγρίευκεν η θάλασσα, αγρίευκεν ούλλη η περιοχή που την Αχειροποιήτου τζιαι να πάει ως την Τζιερύνειαν. Εθωρούσαμεν που τη Λάπηθον ως την Τζιερύνειαν τη θάλασσαν τζιείνην που αγρίευεν τζιαι το ακρογιάλι ήτουν ούλλο βράχοι ψηλοί· έρκετουν το τζιύμαν πέντε-δέκα πόδκια ύψος εκτύπαν πας στους βράχους, άφριζεν τζι εστρέφετουν πίσω τζιαι πάλαι έρκετουν έξω τζι άφριζεν τζι έρκετουν τζιειν' το ωραίον το αρμυρίδιν, τζιειν' η αύρα της θάλασσας τζι εμύριζεν θάλασσα... Τωρά πουδά εν μυρίζει η θάλασσα...

Η ανατολή του ήλιου. 'Οταν τα πρωϊνά που ανάτελλεν ο ήλιος ερόδιζεν η θάλασσα τζι ο ουρανός πάνω ψηλά τζι εφαίνετουν τζιειν' το ωραίον το χρώμαν, εφαίνετουν η ακροθαλασσιά, ενομίζαμεν ότι εν που την Τζιερύνειαν που εψήλωνεν ο ήλιος πάνω. Μόλις αρκίνευκεν ο ήλιος να ψηλώνει πάνω που την θάλασσαν, είσιεν νέφη διάφορα σχέδια που εχρωματίζουνταν με τζιείνα τα κάλλη του ήλιου. 'Οταν εκόντευκεν να δύσει ο ήλιος, τζιείνα τα νέφη πάλιν επαίρναν χρώματα φωτεινά, ρόδινα. 'Οπως ήταν ο ήλιος κότζινος, έτσι εγίνουνταν τζιαι τα νέφη. Τη δύσην την εβλέπαμεν ή κοντά στην Αχειροποιήτου ή πιο πάνω προς το όρος. Εβλέπαμεν τζιειν' το στροντζύλωμαν του ήλιου, όπως την φωδκιάν, τζιείν' το δυνατόν φως του ήλιου που χάνετουν σιγά-σιγά μες στη θάλασσα τζιαι' μεινίσκαμεν τζιαι θωρούσαμέν το. Τζιείνα τα χρώματα που έπαιρνεν η φύση, η θάλασσα τζι ο ουρανός τζι η γη ήταν πάρα πολλά διαφορετικά. Πουποδά που είμαστιν τωρά εν ημπορώ να δω τζιείνα τα ωραία τα πράματα...

Την 'Ανοιξην που ανθίζαν ούλλα τα δέντρα, ελιές, χαρουπιές, χαμόκλαδα, σιοινιές, χαχομηλιές, το θρουμπίν, το σπαλάθιν - τζιείν' το ωραίον το χρώμαν του το τζίτρινον -, οι λεμονιές, η αθασιά που άνθιζε στο Γεννάρην!!! Τζι εβλέπαμεν τα ωραία τα πουλιά, τους φυσικούς μουσικούς (...)».

Αφήγηση Ιωάννη Ευθυμίου,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών.

Λάπηθος

Η ωραία κωμόπολη της Λαπήθου, αμφιθεατρικά κτισμένη στις υπώρειες του Πενταδακτύλου, αντικρίζει τη γαλανή θάλασσα. Οι πάνω ενορίες, Αγία Παρασκευή και Αγία Αναστασία, σκαρφαλώνουν στα βράχια της πλαγιάς· οι κάτω ενορίες, Άγιος Λουκάς, Άγιος Μηνάς, Πρόδρομος, Άγιος Θεόδωρος, απλώνουν προς την πεδιάδα, τον κάμπο της Λαπήθου.

Ζωή της περιοχής το Κεφαλόβρυσο. Το νερό του έδινε ζωή στους ανθρώπους, κινούσε πολλούς μύλους και πότιζε περβόλια και κήπους. Μεγάλη η ποικιλία των λουλουδιών και των προϊόντων της λαπηθιώτικης γης. Κυριαρχούν οι λεμονιές με το αιώνιο πράσινο και το άρωμα των ανθών τους. Οι κάτοικοι ασχολήθηκαν από παλιά με τη βιοτεχνία και το εμπόριο· οι άντρες κατασκεύαζαν εργαλεία, αγγεία, ξυλόγλυπτα· οι γυναίκες ύφαιναν και κεντούσαν· και οι έμποροι της Λαπήθου μετέφεραν τα έργα της χειροτεχνίας σε ολόκληρη την Κύπρο. Στους μύλους της κωμόπολης άλεθαν ελιές, χαρούπια, σιτάρι, κάτοικοι από πολλά χωριά της περιοχής.

Η Λάπηθος παλιότερα ήταν ο μεγαλύτερος οικισμός της επαρχίας· το 1973 ήταν δεύτερη σε πληθυσμό μετά την πόλη της Κερύνειας. Η κωμόπολη αποτελούσε οικονομικό αλλά και διοικητικό κέντρο. Είχε αστυνομικό σταθμό, μικρό νοσοκομείο, τηλεγραφείο, Γυμνάσιο.

Το Γυμνάσιο της Λαπήθου αποτελούσε κέντρο πολιτιστικών εκδηλώσεων· στην αυλή του διοργανώνονταν ανθεστήρια, διδάσκονταν αρχαίες τραγωδίες, γίνονταν γυμναστικές επιδείξεις και αγώνες. Στην Τσαγγαρίδειο αίθουσα τελετών, που ονομάστηκε έτσι προς τιμή του ήρωα στρατηγού Ιωάννη Τσαγγαρίδη, γιορτάζονταν οι εθνικές επέτειοι. Οι κάτοικοι από τη Λάπηθο, τον Καραβά και τα περίχωρα συγκεντρώνονταν εδώ για να καμαρώσουν τα παιδιά τους. Η ύπαρξη του Σχολαρχείου αρχικά και του Γυμνασίου αργότερα βοήθησε στη μόρφωση των κατοίκων και την άνοδο του βιοτικού τους επιπέδου. Μεγάλος ο αριθμός των δασκάλων και των μορφωμένων ανθρώπων της Λαπήθου και γενικά της περιοχής.

Η κάθε μια από τις έξι ενορίες είχε το δικό της κέντρο με την ομώνυμη εκκλησία και τα καφενεία της. Είχε μια αυτοτέλεια. Στα νεότερα χρόνια συγκέντρωνε την κοινότητα η Πλατεία Ηρώων, απέναντι από το δημαρχείο Λαπήθου. Εκεί, στην επιφάνεια του απόκρημνου βράχου, εντοιχίστηκαν πλάκες με τα ονόματα ηρώων της ΕΟΚΑ. Μαθητές των δημοτικών σχολείων και του Γυμνασίου παρουσίαζαν καλλιτεχνικό πρόγραμμα κατά τις εθνικές επετείους.

Η Λάπηθος διέθετε από παλιά μικρά ξενοδοχεία, λόγω της ωραιότατης θέας, του κλίματος και της θάλασσας. Τα τελευταία χρόνια άρχισε μια μεγάλη τουριστική ανάπτυξη, ιδιαίτερα στις παραθαλάσσιες περιοχές της Αϊρκώτισσας και του Βαβυλά.

Η παραδοσιακή κοινωνία της Λαπήθου συντήρησε πολλές παραδόσεις και δημοτικά τραγούδια μαζί με τις τέχνες.

Λάπηθος, το μυροβόλο χωριό

«Τώρα με την Ἀνοιξη, η Λάπηθος λιγοθυμάει από τις ευωδιές. Οι νεραντζιές, τα λεμονόδεντρα πεντοβολούν από τα μύρα. Κάθεσαι στα εξοχικά καφενεδάκια να πάρεις ένα κρύο νερό και έρχεται από ψηλά αεροπλέοντας ένα άσπρο λουλουδάκι να πέσει στο ποτήρι σου. Είναι κάποια νεραντζιά που σου στέλλει αυτό το αβρότατον «καλώς ήλθατε».

Μα δεν είναι μόνο η ομορφιά του χωριού που το κάνει ξεχωριστό ανάμεσα στ' άλλα της Κύπρου. Είναι και η ιστορία του συγκινητική, γεμάτη αναμνήσεις εθνικές, πλούσια σε αρχαιολογικές αποκαλύψεις που εκτείνονται σε όλες τις περιόδους της αιώνιας ελληνικής ζωής της Κύπρου. Από την αρχαιοτάτη ως τη χτεσινή, ως τη σημερινή. Ο Στράβων λέγει πως το χωριό είναι αποικία των Λακεδαιμονίων που ήρθαν εκεί υπό τον αρχηγόν των Πράξανδρον. Είναι χαρακτηριστικόν πως το βουνό της Λακεδαίμονος που είναι κοντά στον Καϊάφα ονομάζεται έως σήμερα Λάπηθος (...)

Στο εικοσιένα προσωρμίσθη ο Κανάρης με τα καράβια του στην Ασπρόβρυση, εδώ στην ακρογιαλιά της Λαπήθου. Οι κάτοικοι με δάκρυα ενθουσιασμού έτρεξαν να περιποιηθούν και να εφοδιάσουν τα πληρώματα. Πολλά παλληκάρια από τη Λάπηθο και από τον Καραβά ζήτησαν να φύγουν μαζί με το στόλο να πολεμήσουν, και ο Κανάρης έκαμε την επιλογή του ανάμεσα στους ενθουσιώδεις Κυπρίους, οι οποίοι και μετέσχον στον αγώνα.

Αλλά και η στρατιωτική επανάσταση του Γρυδί, που έφερε το Βενιζέλο και τη μεγάλη εθνική αναγέννηση της Ελλάδος, στη Λάπηθο της Κύπρου έχει τις μακρινές ρίζες της. Ο στρατηγός Λεωνίδας Λαπαθιώτης, υπουργός τότε (στα 1909) των Στρατιωτικών, είναι Λαπηθιώτης και όχι Λαπαθιώτης. Ο πατέρας του ήταν μυλωνάς και ο νερόμυλός του υπάρχει ως σήμερα, τροφοδοτούμενος από τα νερά του Κεφαλόβρυσου, και δουλεύει υπό άλλον ιδιοκτήτη. Από τη Λάπηθο είναι και ο στρατηγός Τσαγγαρίδης που πέθανε το 1939. Υπήρξε ως γνωστόν Φρούραρχος των Αθηνών, δράσας ηρωϊκά στην εκστρατεία της Μικρασίας και τραυματισθείς στο Καλέ - Γκρότο...».

Στρατής Μυριβήλης,
Το ημερολόγιο ενός στρατηγού.

Έγγραφον του Υπουργού Στρατιωτικών Γ. Κονδύλη προς το Συμβούλιον των Αντιστρατήγων:

«Λαμβάνω την τιμήν να γνωρίσω υμίν ότι δια τον Συνταγματάρχην Τσαγγαρίδην Ιωάννην, αξιωματικόν πανελληνίως γνωστόν δια την εξαιρετικήν του δράσιν κατά τον πόλεμον, είχα υποβάλει έκθεσιν προς προαγωγήν του επ' ανδραγαθία δια την δράσιν του από 9 Ιουνίου μέχρι 1 ΐ του ιδίου μηνός.

Κατήνεγκε κατά του εχθρού δεινά πλήγματα, τα οποία κατέστησαν αυτόν επί μακρόν χρόνον ανίκανον να επιχειρήσει εναντίον μας εις τας νέας μας θέσεις.

Τότε μετά την τριήμερον μάχην, επαινών την ηρωϊκήν δράσιν του Αρχηγού του Ιππικού μου, Τσαγγαρίδη, είπα:

Αν ο Τσαγγαρίδης δεν προβιβασθεί επ' ανδραγαθία, ο θεσμός της προαγωγής ταύτης πρέπει να καταργηθεί ως μη έχων λόγον υπάρξεως.

Ταύτα παρακαλώ να λάβητε υπ' όψιν σας κατά την κρίσιν σας».

Ιωάννου Χρ. Τσαγγαρίδη,
Το ημερολόγιο ενός στρατηγού.

Σημείωση: Ο στρατηγός Ιωάννης Τσαγγαρίδης (1887 - 1939) γεννήθηκε στη Λάπηθο και πήγε στην Αθήνα για σπουδές. Σπούδασε στη Σχολή Υπαξιωματικών κι έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς και στις μάχες του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Με το βαθμό του επίλαρχου ανδραγαθεί στη Μικρασιατική Εκστρατεία, όπου και τραυματίζεται. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά εξορίζεται και πεθαίνει σε ηλικία 52 χρόνων.

Λαϊκή αρχιτεκτονική της Λαπήθου

Ειδικά στη Λάπηθο, πάντα σε μικρή κλίμακα ως προς το σύνολο, βρίσκει κανείς διάσπαρτα μέσα στον οικισμό όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν την καρδιά ενός αστικού σχηματισμού.

Τα σπίτια εδώ είναι ερμητικά κλεισμένα προς τα έξω. Ψηλές μάντρες προστατεύουν τους κήπους όπου είναι προσανατολισμένοι οι κύριοι χώροι της κατοικίας. Η ευμάρεια των κατοίκων δεν αρκούσε για να υπερνικήσει τους συντελεστές της μεγάλης ανασφάλειας, κάτω από την οποία ζούσαν. Η απλόχωρη τοποθέτηση των σπιτιών, η αμφιθεατρική διάταξη του οικισμού και η πυκνή βλάστηση είναι οι παράγοντες που θα διασκεδάσουν τον κλειστό χαρακτήρα των σπιτιών στη γενική εικόνα του οικισμού. Ο δρόμος με τις μάντρες από τις δυο μεριές θα βρει ανοίγματα που προσφέρει η τοπογραφία του εδάφους. Οι κλειστοί κήποι θα δείξουν τα δέντρα τους και η θέα προς τη θάλασσα και το βουνό θα απαλύνει την αναγκαστική εσωστρέφεια των σπιτιών.

Τα ίδια τα σπίτια της Λαπήθου μέσα στους καταπράσινους κήπους δεν μπορούν να διαχωρισθούν από το τοπίο. Σπίτια, δέντρα, γη, διαμορφώνουν μια μεγάλη πλαγιά που έχει από τη μια μεριά τη θάλασσα και από την άλλη τα βουνά του Πενταδάκτυλου.

Στις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές της Λαπήθου τα συγκροτήματα των σπιτιών είναι και εδώ ερμητικά κλεισμένα προς τους δρόμους. Πιο συχνά είναι κτισμένα παράλληλα μ' αυτούς, μονώροφα και πολλές φορές διώροφα, πέτρινα με ψηλές μάντρες, που εμποδίζουν τον περαστικό να αντικρίσει τη ζωή στο εσωτερικό τους. Αντίθετα με τη βασική αρχή του προσανατολισμού του ηλιακού στο νοτιά που συναντήσαμε σε άλλες περιοχές, εδώ ο ηλιακός τοποθετείται συχνά προς το βοριά. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Λάπηθος έχει αναπτυχθεί αμφιθεατρικά, προς το βοριά στραμμένη, και αντικρίζει το πέλαγος από ψηλά. Έτσι ο αέρας της θάλασσας, αλλά και η θέα επιδρούσαν αποφασιστικά στην τοποθέτηση του ηλιακού. Γι' αυτό βλέπουν συχνά στο βοριά και πολλές φορές βρίσκονται στον όροφο, σαν μεγαλόπρεπες βεράντες αντιμέτωπες στο επιβλητικό τοπίο. Οι αυλές στον οικισμό της Λαπήθου έχουν πιο πολύ το χαρακτήρα ενός κήπου, αφού μάλιστα η γεωργική παραγωγή περιορίζεται κυρίως στους καρπούς των δέντρων. Καμιά φορά οι κλίσεις του εδάφους οδηγούν σε γραφικές οργανώσεις του ελεύθερου χώρου. Έτσι συναντούμε ένα σπίτι ακουμπισμένο σε μια μάντρα, που χρησιμεύει συγχρόνως και σαν

αναλημματικός τοίχος του δρόμου. Ο κήπος σχηματίζεται εδώ ταρατσωτά με μικρότερους αναλημματικούς τοίχους. Η ταράτσα του σπιτιού παρουσιάζεται σαν προέκταση του δρόμου, με μια μικρή υψομετρική διαφορά από αυτόν, ενώ ο ηλιακός έχει αναπτυχθεί σε μια γωνιακή θέση, ώστε να έχει βορινό και ανατολικό προσανατολισμό.

Στα περισσότερα σπίτια δεν χρειάζονται μεγάλοι χώροι για την αποθήκευση και την επεξεργασία των γεωργικών προϊόντων. Έτσι ακόμα και εκείνα που βρίσκονται σε αραιούς σχηματισμούς μεταξύ τους έχουν περισσότερο το χαρακτήρα σπιτιών μέσα σ' ένα κήπο παρά συγκροτημάτων με κέντρο μιαν αυλή. Ο χαρακτήρας αυτός, θα 'λεγε κανείς, είναι περισσότερο προαστιακός με μια ελεύθερη δόμηση των σπιτιών μέσα σε κήπους που περιβάλλονται από ψηλές μάντρες. Αν επανέλθουμε στις πιο πυκνοκτισμένες περιοχές της Λαπήθου, θα ιδούμε και εδώ ότι ο μικρός χώρος που μένει ελεύθερος έχει λιγότερο το χαρακτήρα του τόπου εργασίας και περισσότερο εκείνο ενός περιβολιού. Πολλές φορές παίρνει τη μορφή ενός μικρού αιθρίου σαν επέκταση του καθιστικού της αυλής. Ο ημιαστικός τρόπος ζωής των ανθρώπων σ' αυτά τα τμήματα του οικισμού οδηγεί σε μια άλλη αντιμετώπιση του ελεύθερου χώρου που έρχεται με τη βλάστησή του να περιβάλει το εσωτερικό όπου, αντίθετα με τα σπίτια των άλλων περιοχών που είδαμε, αναπτύσσονται κυρίως οι καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων. Αν στην Καρπασία και στη Μεσαορία είχαμε χωράφια και αυλές, εδώ έχουμε περιβόλια και κήπους. Αυτή η διαφοροποίηση βρίσκει την έκφρασή της και στην ίδια τη διαμόρφωση των σπιτιών.

Στέφανος Σίνος,
Αναδρομή στη λαική αρχιτεκτονική της Κύπρου.

Ιμερόεσσα Λάπηθος

μια ομορφιά
η πρώτη της Κύπρου
...
μια ζωή
μια ολόκληρη ιστορία
...
μια μνήμη
ένα πάθος
μια αγωνία
ένας πόνος
μια ελπίδα
ένα χρέος
τα αχνάρια προγόνων
τα αποτυπώματα αιώνων
...
έτη φωτός
...
το άπειρο
η έκπαγλη θέα
η φύση
ο ήλιος
η θάλασσα
έπος
λυρισμός και τραγούδι
η γη
ο ουρανός
η κορυφή του Πενταδακτύλου
ο Κυπαρισσόβουνος
οι βράχοι
τα αγριολούλουδα
ο απόκρημνος θαυμασμός
το όνειρο
το ιδανικό
το πρώτο εργαστήρι της Κύπρου
τα αγγεία
τα χάλκινα
το δουλεμένο ασήμι
τα σιδερένια εργαλεία
τα ξυλόγλυπτα
τα κεντήματα
τα μεταξωτά
τα φημισμένα Λαπηθκιώτικα

Φαίδρος Καβαλλάρης,
Έτη φωτός

Λεύκες Λαπήθου. Πίνακας Διαμαντή.

Ο Ἅης Γιώρκης της Λαπήθου

Υπάρχει σήμερα στη Λάπηθο πηγή με το όνομα η «Πηγή του Δράκοντα». Είναι ακριβώς εκεί που ο Ἅης Γιώρκης κατά την παράδοση σκότωσε το δράκοντα για να σώσει τη βασιλοπούλα και να ελευθερώσει για πάντα την πηγή και προπαντός τους κατοίκους της Λαπήθου από τη φοβερή εκείνη τιμή αίματος.

Η παράδοση λέγει πως για να αφήσει το νερό ο δράκοντας να τρέξει, να πιουν οι κάτοικοι και να ποτίσουν τα περιβόλια, έπρεπε κάθε μέρα να του στέλλουν ένα νέο για φαγί. Από τον τρομερό αυτό φόρο αίματος δεν εξαιρείτο ούτε η βασιλική οικογένεια.

Πιο πάνω σε μια πλάκα φαίνονται καθαρά τα πατήματα του αλόγου του Αγίου, που, σαν σκότωσε το θεριό, έφυγε για το βουνό, γιατί δεν ήθελε να γίνει γνωστό το όνομά του. Και πιο πέρα, συνέχεια σε μια σπηλιά, εκεί που κρύφτηκε για να αποφύγει τις εγκόσμιες τιμές, το εκκλησάκι του.

Αυτά όσον αφορά στις απτές μαρτυρίες που στηρίζουν τη γνωστή παράδοση του Ἅη Γιώρκη.

Εκτός όμως από αυτές υπάρχουν και οι προφορικές μαρτυρίες, οι διάφορες παραδόσεις, πεζές ή έμμετρες, που από στόμα σε στόμα διατηρούσαν το μύθο ζωντανό. Παρακάτω μεταφέρω έμμετρο λυρικό τραγούδι που αναφέρεται στη γνωστή παράδοση.

Ἅη Γιώρκη μου τζι αφέντη καβαλλάρη
αρματωμένε με σπαθί τζιαι με χρυσό κοντάρι
άγγελος είσαι στη θωρκά τζιαι Ἅγιος στη θεότη
παρακαλώ σε βοήθα με, άγιε στρατιώτη,
από το άγριο θεριό και δράκοντα μεγάλο
όπου του πήγαιναν άνθρωπο κάθε πρωί και άλλο.
Αν δεν του πήγαιναν άνθρωπο κάθε πρωί στην ώρα
κανένανε δεν άφηνε να πιει νερό στη χώρα·
τα μπουλέθκια επέσανε εις τη βασιλοπούλα
απού την είχε η μάνα της μόνη και ακριβούλα.
Ο Ἅη Γιώρκης εβουλήθηκε να πάει να τη σώσει
κι από το άγριο θεριό να την ελευθερώσει.
— Φύγε, φύγε, αφέντη μου, μήπως φάει και σένα
αυτό το άγριο θεριό που θα με φάει εμένα.
— Ἄφησ' με, κόρη μου, άφησ' με λίγο ύπνο να πάρω
και θα σκοτώσω το θεριό κι από δω θα σε βγάλω.
Κοιμήθηκε ο Ἅγιος και το θεριό ανεβαίνει
τα όρη όλα τρέμουνε και τα κλαδιά σαλεύουν.
— Ξύπνα, ξύπνα αφέντη μου και το νερόν αφρίζει
κι ο δράκοντας τα δόντια του για μένα τα ακονίζει.
Εξύπνησεν ο Ἅγιος σαν παραλογιασμένος
και το κοντάρι του άρπαξε σαν ήταν μαθημένος.
Μια κονταριά του έδωκε ίσια μέσα στο στόμα
τζι αμέσως τον εξάπλωσε χαμαί στης γης το χώμα.

Χριστάκης Χριστοδουλίδης,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*.

Εισβολή

«Στις 6 του Αυγούστου από τις 3.00 π.μ. άρχισαν οι εκρήξεις... Κατά τις 11.00 π.μ. ήρθαν δώδεκα παιδιά μέσα στο σπίτι μου. «Γιαγιά, σώσε μας». Τους είπα: «Πού να σας βάλω, γιε μου!». Εράγισεν η καρδιά μου. Εκρούζαν τα δεντρά, εσκοτείνιαζεν η Λάπηθος· ενόμιζες ότι εχαλούσαν τα βουνά. Φωδκιές, εκρήξεις... Ήταν όλοι δεκαοκτώ χρονών. Τους είπα: «Γιε μου, αν θα γλυτώσετε έχει ένα υπόγειο λαγούμι εδώ δίπλα· εκεί να κρυφτείτε». Το στόμα του λαγουμιού ήταν σαν το τζάμι της τηλεόρασης. Εμπήκαν εκεί μέσα... Η Λάπηθος έπηξε από το στρατό. Εγώ έκαμνα πίττες στη σάτζιη, έβαζα σε μια τσάντα ό,τι άλλο είχα και τα έβαζα σ' έναν καλαμιώνα... Στις 8 Αυγούστου ήρθαν οι Τούρκοι στο σπίτι μου· μπήκαν μέσα δεκαπέντε Τούρκοι με κάσκες. Ήμουν μάμμη σαράντα χρόνια μέσα σε χωριά τούρκικα. Ήξερα τούρκικα. Μου λέσι: «Όλοι έφυγαν, εσύ γιατί δεν έφυγες, κοκκώνα;». Εσκέφτηκα τα δώδεκα παιδιά που ήταν στο λαγούμι. Του λέω: «Όπου θέλετε, γιε μου, εγώ πάω, αλλά να σας παρακαλέσω να με αφήσετε σπίτι μου τζιαι εν να 'ρτουν οι κόρες μου να με πάρουν». Αυτόν που με ρώτησε τον ήξερα· τον είχα γεννήσει εγώ. «Φεύγουμε», λέει στους άλλους. Εκείνος έκοψε πίσω τζιαι μου είπε: «Έμπα έσσω τζιαι κλείσε την πόρτα». Τη νύχτα τους είπα: «Να μη βγείτε από το λαούμι, γιατί ήρθαν οι Τούρκοι· έστω και ένας να χαθεί, εγώ θα κλαίω ώσπου ζω. Προσέξετε κι εγώ θα σας φροντίζω όσο μπορώ»... Στις δεκαέξι μέρες ένας Τούρκος επήγαινε τζι εξηλάντωνε τ' αυλάτζι για να ποτίσει. Εγώ τον είδα τζιαι τους είπα να παν στα σπίτια του Καπλάνη που ήταν χαλασμένα. Κάποιος τους είδε και το είπε. Αμέσως ήρθαν οι Τούρκοι και μας μάζεψαν. Τα παιδιά ήταν χωσμένα· δεν τ' ανακάλυψαν αμέσως. Επιάσαν με εμένα τζιαι δυο παιδιά. Τους δυο τους επυροβολήσαν στα πόδκια. Ένας επήε στη θάλασσα τζι επιάσαν τον. Ο Φιλίππου έμεινε δυο μέρες σε μια οξινιά. Έκρυψε τρεις μήνες. Έτρωγε πατάτες ωμές και όξινα. Επήεν σ' ένα σπίτι και ηύρεν ένα ράδιο. Άκουσεν ότι υπήρχαν εγκλωβισμένοι στο Πέλλαπαϊς. Επήρεν ένα ποδήλατο που ήταν έξω από ένα σπίτι, εκαβαλλίκεψε τζι επήεν στην Τζιερύνεια. Εσιαιρέταν τους Τούρκους τζι επέρναν. Ήξερε το χαιρετισμό στα τούρκικα. Στην Τζιερύνεια επέταξεν το ποδήλατο τζι επήεν στο Πέλλαπαϊς (...). Με εκτύπησαν με βέρκες τζιαι κλωτσιές με τα στρατιωτικά τους παπούτσια, ώσπου έμεινα αναίσθητη (...). Στη φυλακή ήρτεν ένας Τουρκοκύπριος που τον ήξερα. Ήταν ανακριτής. Λαλεί μου: «Μεν κλαίεις, κοκκώνα, τζι εν να σε πάρω στο χωρκό σου» (...). Έκαμα έξι μήνες εγκλωβισμένη στη Λάπηθο και με έφεραν στην Ξενοδοχειακή Σχολή».

Αφήγηση Ευφροσύνης Προεστού,
Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Σημείωση: Όλοι οι στρατιώτες συνελήφθηκαν κι αφέθηκαν αργότερα ελεύθεροι. Ο Φιλίππου σκοτώθηκε σε δυστύχημα με τη μοτοσυκλέτα ύστερα από τέσσερα χρόνια.

Το κάστρο της Κερύνειας

Βασίλεια, Όρκα, Λιβερά

Δυτικά της Λαπήθου σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων είναι κτισμένη η **Βασίλεια**. Έξω από το χωριό στην πλαγιά του βουνού βρίσκεται το μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής του Σινά, που είναι μετόχι της Αγίας Αικατερίνης του Σινά. Η μονή του Σινά βρισκόταν σ' επαφή με την Κύπρο· διατηρούσε στο νησί μετόχια και έστελλε μοναχούς να διαχειρίζονται την περιουσία τους. Το κυριότερο μετόχι τους στην Κύπρο ήταν το μοναστήρι της Βασίλειας. Παλιότερα η μεγαλύτερη έκταση της Βασίλειας ανήκε στο γειτονικό της μοναστήρι. Αργότερα όμως οι κάτοικοι αγόρασαν μεγάλες εκτάσεις από το Σινά, έκαναν διατρήσεις και φύτεψαν πολλά λεμονόδεντρα. Παράλληλα άρχισε να αναπτύσσεται και ο τουρισμός, μια και η θέα προς τη θάλασσα ήταν υπέροχη. «Ουδέποτε είδον αλλαχού ωραιότερον μέρος» έγραψε παλιότερος επισκέπτης της περιοχής.

Ακολουθώντας την απόκρημνη παραλία μετά τη Βασίλεια συναντούμε τα μικρά παραθαλάσσια χωριουδάκια **Όρκα** και **Λιβερά**. Η περιοχή εδώ ήταν κατοικημένη στα παλιά χρόνια· ερείπια ρωμαϊκών και πρωτοχριστιανικών χρόνων έχουν εντοπιστεί στην παραλία. Σύμφωνα με την παράδοση, εδώ, στην παραλία των Αποστόλων, αποβιβάστηκαν οι απόστολοι Βαρνάβας και Μάρκος σε μια περιοδεία τους. Στα νεότερα χρόνια, το 19ο αιώνα, κάτοικοι από τον Καραβά εγκαταστάθηκαν εδώ αγοράζοντας μεγάλες εκτάσεις γης. Έτσι δημιουργήθηκαν η Όρκα και τα Λιβερά. Κύριες ασχολίες των κατοίκων τους η γεωργία, η κτηνοτροφία, αλλά και η θάλασσα. Πριν από το 1974 η παραλία της Όρκας και των Λιβερών είχε αποκτήσει τουριστική σημασία και είχαν αρχίσει να κτίζονται εδώ επαύλεις και εξοχικά κέντρα.

Ο ερχομός των αποστόλων στην Κύπρο

Ανάμεσα του χωριού Λιβερά και του ακρωτηρίου Κορμακίτης είναι μια τοποθεσία με το όνομα «Απόστολοι». Πιο συνηθισμένη είναι η προφορά στους «Αποστόλους». Στην τοποθεσία αυτή υπάρχει μια μικρή πηγή και τα κτήματα που είναι γύρω από αυτή έχουν την ανωτέρω ονομασία. Σύμφωνα με την επιτόπιο παράδοση ονομάστηκε έτσι η τοποθεσία εκείνη, επειδή οι απόστολοι, όταν ήρθαν στην Κύπρο, αποβιβάστηκαν στο μέρος εκείνο. Μετά την αποβίβαση προχώρησαν προς την πηγή, κάθισαν εκεί, ξεκουράστηκαν, έφαγαν, και ύστερα πήγαν σε άλλα μέρη.

Η παράδοση αυτή συμφωνεί με την παράδοση της Εκκλησίας της Κύπρου, η οποία λέγει πως ο «Βαρνάβας και ο συνοδός του Ιωάννης Μάρκος, αποβάντες εν τω τόπω καλουμένω Κρομμυακίτη, συνήντησαν τους ιεροδούλους Τίμωνα και Αριστίωνα, οίτινες εδέξαντο αυτούς φιλοφρόνως» και πως από εκεί είχαν προχωρήσει στη Λάπηθο.

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

Πάναγρα, Μύρτου, Διόριος, Αγία Ειρήνη

Η περιοχή απλώνεται από τα οροπέδια του Πενταδακτύλου προς τον κόλπο του Μόρφου. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα και από αρχαιολογικής απόψεως και από πλευράς χλωρίδας. Τάφοι και ιερά στη Μύρτου, το Διόριος, την Αγία Ειρήνη μαρτυρούν την κατοίκηση της περιοχής ήδη από τα Προϊστορικά Χρόνια. Αρχαιολογικά οι χώροι εδώ συνδέονται με τους οικισμούς του διαμερίσματος Μόρφου. Χαρακτηριστικό της περιοχής η σπάνια τουλίπα των Πανάγρων και της Μύρτου.

Σ' ένα οροπέδιο του Πενταδακτύλου είναι κτισμένα τα **Πάναγρα**, το αρχαίο Πάνακρο. Κοντά, στο Μαρκί, βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινού οικισμού και παλιάς βυζαντινής εκκλησίας· στο Μαρκί βρίσκεται κι ένα μικρό μαρωνίτικο μοναστήρι, αφιερωμένο στην Παναγία.

Η **Μύρτου** πήρε την ονομασία της από την αρχαία ελληνική λέξη μύρτος που σημαίνει μυρτιά, μερσινιά. Κατοικήθηκε ήδη από τα Προϊστορικά Χρόνια και ήταν από τα μεγάλα χωριά της επαρχίας Κερύνειας. Από παλιά χρησιμοποιήθηκε ως διοικητικό κέντρο. Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας λειτούργησε εδώ αστυνομικός σταθμός, ιατρείο, κτηματολογικό γραφείο και μικρό δικαστήριο. Στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα της Μύρτου διέμενε ως τις αρχές του 20ου αιώνα ο μητροπολίτης Κυρηνείας.

Παλιότερα οι κάτοικοι εργάζονταν σε λατομεία μαρμάρου, που βρίσκονταν στην περιοχή ή ήταν γεωργοί. Η μεγαλύτερη έκταση του χωριού δεν ποτιζόταν· είτε είχε φυσική, άγρια βλάστηση από θάμνους είτε καλλιεργούνταν σιτηρά και χαρουπιές. Στα νεότερα χρόνια με τη βελτίωση της συγκοινωνίας πολλοί εργάζονταν στα αστικά κέντρα, κυρίως στη Λευκωσία, και επέστρεφαν στο χωριό τους.

Τα μικτά χωριά **Διόριος** και **Αγία Ειρήνη** είναι κτισμένα ανάμεσα σε δάση από πεύκα και αόρατους. Το Διόριος έχει ωραιότατη θέα προς τον κόλπο του Μόρφου και η Αγία Ειρήνη απλώνεται προς τη θάλασσα· το χωριό απέχει μόνο δυο χιλιόμετρα από την ακτή. Για την τουριστική ανάπτυξη της τοποθεσίας Μαχάνια, μιας πεδινής παραθαλάσσιας έκτασης με φυσική βλάστηση και αμμώδη παραλία, έγιναν πολλά σχέδια που έμειναν απραγματοποίητα.

Πολύ κοντά στο χωριό ανασκάφηκε σημαντικό ιερό με πλούσια ευρήματα. Στην ευρύτερη περιοχή του Διορίους και της Αγίας Ειρήνης βρέθηκαν τάφοι που καλύπτουν μια μεγάλη χρονική περίοδο, από την Εποχή του Χαλκού ως τη Ρωμαϊκή εποχή. Επίσης ανακαλύφτηκαν τα ερείπια μεγάλης οχυρωμένης πόλης των Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών χρόνων.

Το ιερό της Αγίας Ειρήνης

Το τέλος του 6ου αιώνα είναι η ακμή των αγροτικών ιερών. Στην Αγία Ειρήνη συνεχίζεται η λατρεία στο ιερό που παρουσιάζεται για πρώτη φορά στα χρόνια της Ύστερης Χαλκοκρατίας. Ο ταύρος, το φίδι και οι μινώταυροι εξακολουθούν να αποτελούν θρησκευτικά σύμβολα, υπολείμματα της πανάρχαιας θρησκείας από την εποχή της Χαλκοκρατίας. Στις εκφράσεις των ανθρώπινων ειδωλίων παρατηρείται μια χαρούμενη, χιουμοριστική διάθεση, που τους δίνει ζωντάνια, ιδίως στα μεγάλα πήλινα αγάλματα. Τους λείπει βέβαια η τελειότητα της ελληνικής τέχνης.

Βάσος Καραγιώργης,
Αρχαία Κύπρος.

Το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα

Η σημερινή εκκλησία και το μοναστήρι κτίστηκαν το 18ο αιώνα. Γύρω από την εκκλησία βρίσκονται διώροφα μοναστηριακά κτίσματα, που ανοίγουν σε στοές με καμάρες. Την περιποιημένη αυλή της μονής στολίζουν μια βρύση και βαθίσκια δέντρα.

Ο Άγιος Παντελεήμονας ήταν γιατρός και ονομαζόταν αρχικά Παντολέων. Κατηχήθηκε στο χριστιανισμό και βαφτίστηκε από τον ιερέα Ερμόλαο. Μετά το μαρτύριο και τον αποκεφαλισμό του ανακηρύχτηκε άγιος και πήρε την προσωνυμία Ιαματικός. Στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα της Μύρτου κατέφευγαν εκατοντάδες άρρωστοι για να τους θεραπεύσει ο Άγιος. Πολλά τα πολύτιμα αφιερώματα που ήταν κατατεθειμένα στο μοναστήρι. Εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ερμόλαο βρίσκεται στο κοντινό χωριό Άγιος Ερμόλαος.

Βωμός στην τοποθεσία Μύρτου - Πηγάδες.

Σ' ένα οροπέδιο της οροσειράς του Πενταδακτύλου τα Πάναγρα, το αρχαίο Πάνακρο.

Κοντεμένος, Άγιος Ερμόλαος, Σύσκληπος, Λάρνακας της Λαπήθου, Αγριδάκι

Στους νότιους πρόποδες του Πενταδακτύλου, απλωμένα στην κεντρική πεδιάδα είναι τα χωριά **Κοντεμένος, Άγιος Ερμόλαος** και **Σύσκληπος**. Το νερό είναι λιγοστό και υφάλμυρο γι' αυτό επικρατούν εδώ κυρίως τα σιτηρά. Η κτηνοτροφία συμπληρώνει τη γεωργία και συντηρεί τις οικογένειες. Στα τελευταία χρόνια με την ανάπτυξη των συγκοινωνιών οι κάτοικοι άρχισαν να εργάζονται στη Λευκωσία· γίνονται δημόσιοι υπάλληλοι, τεχνίτες, βιοτέχνες. Το βιοτικό επίπεδο ανεβαίνει.

Πιο ψηλά στις νότιες πλαγιές του Πενταδακτύλου είναι κτισμένα τα χωριά **Αγριδάκι** και Λάρνακας της Λαπήθου. Οι κάτοικοι εδώ καλλιεργούσαν παράλληλα με τα σιτηρά και χαρουπιές· στο Λάρνακα φύτευαν και λίγα εσπεριδοειδή. Ο Λάρνακας της Λαπήθου είχε αναπτύξει ιδιαίτερα την αργυροχοΐα. Σ' ένα τμήμα της έκτασης των δυο χωριών υπήρχε άγρια βλάστηση· απ' εδώ άρχιζε το δάσος Λαπήθου - Καραβά.

Ο **Λάρνακας της Λαπήθου** κατοικήθηκε από παλιά και διατηρεί το ίδιο όνομα. Ονομάστηκε Λάρνακας της Λαπήθου για να ξεχωρίζει από την πόλη της Λάρνακας. Το χωριό ήταν η γενέτειρα του ήρωα της ΕΟΚΑ Στέλιου Μαυρομμάτη που απαγχονίστηκε από τους Άγγλους.

Μοναστήρι της Παναγίας των Καθάρων

Δυτικά του Λάρνακα της Λαπήθου βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας των Καθάρων, θρησκευτικό κέντρο της περιοχής. Οι κάτοικοι από το Λάρνακα της Λαπήθου, το Αγριδάκι, το Σύσκληπο, τον Άγιο Ερμόλαο, τον Κοντεμένο έρχονταν εδώ για να προσκυνήσουν και να ζητήσουν τη βοήθεια της Παναγίας.

Το μοναστήρι ήταν πλούσιο και είχε ωραίο νερό, τεράστια κτηματική περιουσία και πολλά αιγοπρόβατα. Γύρω από τη λιτή εκκλησία είναι κτισμένοι οι «νοτάες» - τα κελλιά των μοναχών - και πιο πίσω οι μάντρες των ζώων και ο αχυρώνας. Κοντά στην εκκλησία τρέχει το αγίασμα, που, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, έκανε θαύματα γιατρεύοντας τους τυφλούς και τους κωφάλαλους. Πιο ψηλά σ' ένα οροπέδιο βρισκόταν το «αλώνι της Παναγίας», όπου σε εποχές ανομβρίας γινόταν παράκληση στην Παναγία για να βρέξει. Πολλά είναι τα θαύματα της Παναγίας, που αναφέρονται από τους κατοίκους της περιοχής.

Το μοναστήρι της Παναγίας των Καθάρων.

Ο Λάρνακας της Λαπήθου.

Επιγραφή από το Λάρνακα της Λαπήθου

Νουμήνιος Νουμηνίου
Επειδή Νουμήνιος Νουμηνίου,
ευεργέτης ων της πόλεως, διετέλει δε
την πάσαν επιμέλειαν ποιούμενος του τε
αρχιερέως και των ιερέων και λόγω και έργω
έδοξεν Πραξιδήμω τω αρχιερεί και τοις ιερεύσι
του Ποσειδώνος του Ναρνακίου δούναι
Νουμηνίω και εγγόνοις ων αν θύωσιν
ατέλειαν των γερών εις τον άπαντα χρόνον.
Τύχη τη αγαθή.

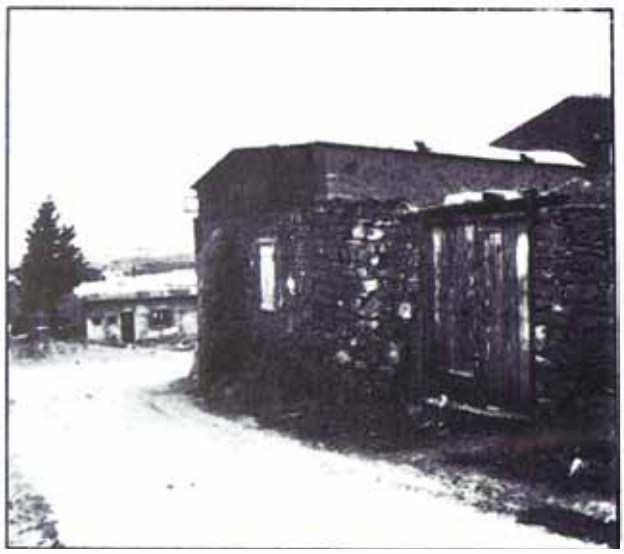

Παλιά γειτονιά του Κοντεμένου.

Ο Σόλων Σιεφταλής από τον Κοντεμένο αφηγείται:

«Ἤμαστιν στο τσιφλίτζι ἔξω που τον Κοντεμένον με τον γιο μου τον Αντρέα... Μπαίνει ἐνας ἐσσω, μπαίνει αλλό Ἤνας, εμπήκασιν εφτά. «Κάτσετε», λαλώ τους, «πεινάτε;». «Ἔσιει δκυο μέρες εν εφάμεν παππού». Ἔφερεν τους ψουμιά τζιαι χαλλούμια ο Αντρέας τζι εφάσιν. Ἅμα τζι εφάσιν είπαν μου: «Παππού, εν να μας ρέξεις έξω;»... Ἔβαλά τους σ' ένα σπήλιο τζι έπαιρνά τους φα·ί·. Ο σπήλιος ήτουν μεγάλος. Είσιεν μιτσιάν είσοδο τζι επήαινες κολοσυρτός μέσα. Είχαμε χώσει τον Μάρκο Δράκο τζιαι το Λένα τον τζιαιρόν της ΕΟΚΑ. Στην είσοδον είσιεν παλλούρες τζι ήτουν κοντά σ' ένα γκρεμό... Οι Τούρτζιοι έρκουνταν τζι ετάσσαν μου παξίσι για να τους δώσω στρατιώτες. Εγυρίζαν τζι εφωνάζαν ελληνικά ονόματα: «Ρε Γιαννή, ρε Αντρέα...». Εγώ εφώναζα τρεις φορές το όνομα του Φίλιππου, γιατί οι Τούρτζιοι εν εφωνάζαν έτσι όνομα... Επεράσαν δυο μήνες παρκάτου λίγες μέρες... Ἤρταν οκτώ Τούρτζιοι τζι εσυνάξαν τες τετρακόσιες κουέλες τζιαι το τράκτορ μου τζι ελαμνήσαν. ...Επιάσαμεν πεντέξι ψουμιά τζιαι τες αναράες μας τζιαι πάση θυσία να φύουμεν. Επήαμεν στον Ἅη Γιώρκη τζιαι προσκυνήσαμεν. Εμείναμεν, εξημέρωσεν τζι ακούσαμεν που το ράδιον ότι το κτηνιατρείο εν να μπολιάσει πρόβατα στα χωρκά Κοκκινοτριμιθιά, Μάμμαρι... «Τζιαμαί εν να πάμε». Τρεις στρατιώτες εφοηθήκαν τζι εν έρκουνταν μαζί μας. Εβάλαμεν σύνθημαν να πουν που το ράδιον την άλλην ημέραν· άμα το ακούσουν εν να Ἔρτουν τζιαι τζιείνοι... Ερκούμαστιν νύχταν, ούλο νύχτα. Την ημέραν εμπαίναμε στους σπήλιους. Δκυο νύχτες έβκαλά τους... εβάλαμεν το σύνθημα στο ράδιο· γύρισ' η νύχτα ήρτασιν τζιαι τα άλλα τα κοπέλια στον ίδιον τόπον... Λαλεί μου ο άγγονάς μου: «Ἔφερες τζιαι το κοπάιν παππού;». «Επκιάαν μας τα ούλλα οι Τούρτζιοι γυιε μου. Ἔφερα κοπάιν άλλο», λαλώ του. «Ἔφερα στρατιώτες, που ο κάθε ένας κάμνει το κοπάιν ούλλον τζιαι την περιουσίαν· τζι έφερά τους...».

Αρχείο Προφορικής Παράδοσης, ΚΕΕ.

Η παραλία Κόρνος.

Κορμακίτης, Ασώματος, Καρπάσια

Νοτιοδυτικά της οροσειράς του Πενταδακτύλου βρίσκονται τα τέσσερα μαρωνίτικα χωριά της Κύπρου. Ο Κορμακίτης, ο Ασώματος και η Καρπάσια ανήκουν στην επαρχία Κερύνειας, ενώ η Αγία Μαρίνα της Σκυλλούρας βρίσκεται νοτιότερα και περιλαμβάνεται στην επαρχία Λευκωσίας.

Οι Μαρωνίτες εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο τη μεσαιωνική περίοδο, όταν προχώρησαν στη Συρία, την Παλαιστίνη, το Λίβανο οι Μουσουλμάνοι. Οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στη βόρεια περιοχή της Κύπρου. Το μεγαλύτερο από τα μαρωνίτικα χωριά, ο **Κορμακίτης**, είναι κτισμένο στο ομώνυμο ακρωτήριο. Στην αρχαιότητα το ακρωτήρι λεγόταν «Κρόμμυον άκρον». Τη βυζαντινή εποχή ο τόπος αναφέρεται ως Κρομμυακίτης και Κορμιακίτης. Οι κάτοικοι του Κορμακίτη μιλούν παράλληλα με την ελληνική γλώσσα και μια αραβική διάλεκτο· στα άλλα τρία όμως χωριά μιλούν μόνο Ελληνικά. Ο Κορμακίτης περιλαμβάνει ποικιλία εδαφών και καλλιεργειών. Στο πεδινό τμήμα καλλιεργούνται σιτηρά και, όπου υπάρχει νερό, λαχανικά· σε άλλες περιοχές φυτεύονται χαρουπιές και εσπεριδοειδή και μεγάλο μέρος καλύπτεται από το δάσος του Κορμακίτη· πεύκα, αόρατοι, κυπαρίσσια, αγριοελιές εναλλάσσονται με λογής-λογής θάμνους.

Τα άλλα χωριά είναι κτισμένα στην κεντρική πεδιάδα, δεν έχουν νερό και γι' αυτό καλλιεργούν μόνο σιτηρά. Ο **Ασώματος** πήρε το όνομά του από τον αρχάγγελο Μιχαήλ, στον οποίο είναι αφιερωμένη η εκκλησία του χωριού· οι αρχάγγελοι, σύμφωνα με τη χριστιανική θρησκεία, είναι άυλοι, ασώματοι.

Οι Τούρκοι εισβολείς επέτρεψαν στους Μαρωνίτες να παραμείνουν στα χωριά τους. Οι περιορισμοί όμως που επέβαλαν οι Τούρκοι εξανάγκασαν τους περισσότερους Μαρωνίτες να καταφύγουν στις ελεύθερες περιοχές της Κύπρου. Σήμερα παραμένουν στα χωριά τους μόνο 818 Μαρωνίτες.

Ο Ασώματος

Δέντρα δεν έχει, παρά μόνο μερικούς ευκαλύπτους, κυπαρίσσια και ακακίες στο σχολείο και στην εκκλησία, που με δυσκολία κατόρθωσαν οι δάσκαλοι να μεγαλώσουν.

Πριν τα συμβάντα του 1974, είχε περίπου 150 κατοικίες χτισμένες άλλες με τούβλα και άλλες με πλίνθους. Οι περισσότερες ήταν πετρόχτιστες. Οι κάτοικοι του ανέρχονταν στους 700. Οι περισσότεροι άνδρες ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Αρκετοί ήταν ημερομίσθιοι εργάτες στη Λευκωσία και πηγαινοέρχονταν στη δουλειά τους με τα λεωφορεία.

Στα προηγούμενα χρόνια οι κάτοικοι υπόφεραν από έλλειψη νερού. Τελευταία όμως, ύστερα από υπεράνθρωπες προσπάθειες, έκαναν διάτρηση στο κοντινό μαρωνίτικο εκκλησιαστικό τσιφλίκι της Παναγίας στο Μαρκί κι αφού βρήκαν νερό το μετέφεραν στο χωριό. Αργότερα προμηθεύονταν νερό από τη Βασίλεια.

Η Καρπάσια

Πριν το 1974 οι διακόσιοι κάτοικοι ήταν όλοι Μαρωνίτες. Ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το χωριό είχε κοινοτάρχη, ένα μονοδιδάσκαλο σχολείο με 20 μαθητές, Σύλλογο Νέων και Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία. Ο κύριος δρόμος ήταν ασφαλτοστρωμένος και οι άλλοι χωμάτινοι. Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στον Τίμιο Σταυρό. Και το σπουδαίο είναι ότι σ' αυτή την εκκλησία σώζεται ένας πανάρχαιος, πολύτιμος και ανεκτίμητης αξίας Σταυρός.

Είχε αρκετές ελιές και πεύκα. Στ' ανατολικά βρισκόταν το ταπεινό κοιμητήρι.

Στην Καρπάσια παλιότερα κατοικούσαν και πολλοί Τούρκοι. Ένας, μάλιστα, ο Μουσταφάς Χαλίλ, ήταν βαθύπλουτος. Ένα αστροπελέκι έκαψε τον πατέρα του που θάφτηκε στο τούρκικο νεκροταφείο της Καρπάσιας. Στην περιοχή της Καρπάσιας έγιναν ανασκαφές και βρέθηκαν αρκετά αρχαία αντικείμενα μέσα σε σπηλιές και μνήματα.

Αντώνης Φραγκίσκου,
Ιστορία και λαογραφία Μαρωνιτών Κύπρου.

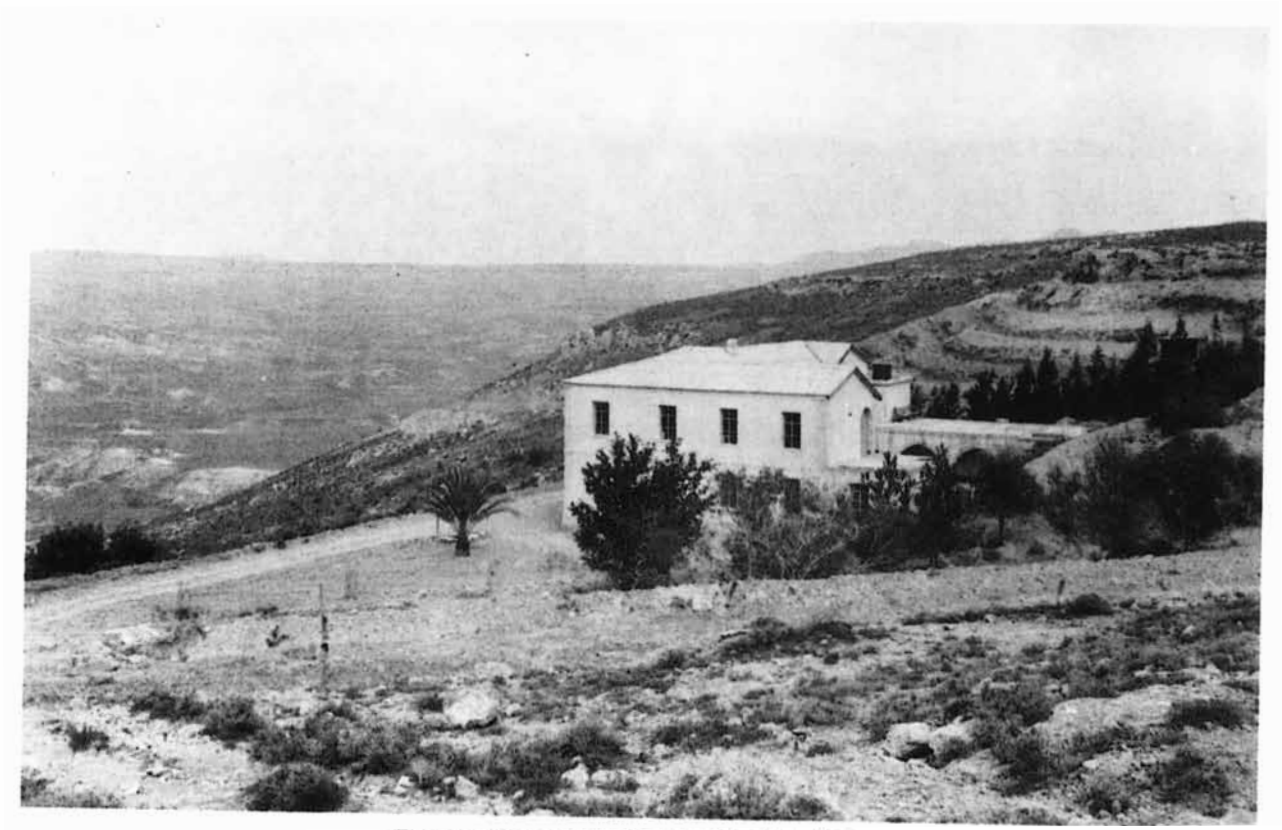

Το μαρωνιτικο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία.

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Κορμακίτη.

Ο Κορμακίτης

Ο Κορμακίτης τον Ιούλη του 1974, είχε 360 σπίτια και 1 800 (χίλιους οχτακόσιους) κατοίκους. Η έκταση του χωριού ήταν 37 890 κυβερνητικές σκάλες, από τις οποίες οι 13 600 ήταν κρατική γη.

Τα σπίτια του κάθονται στην πλαγιά ενός μικρού λόφου κι απλώνονται προς τα δυτικά στο πεδινό έδαφος. Από αυτά τα πιο πολλά είναι παλιού τύπου, χτισμένα με πέτρες και αχυροπηλό. Η χωμάτινη στέγη τους στηρίζεται σε καλάμια και βολίκια. Οι προπάτορές μας συνήθιζαν να χτίζουν τα σπίτια τους το ένα κοντά στο άλλο.

Τελευταία βέβαια δεν ακολουθούσαν την ίδια τακτική. Τα μοντέρνα σπίτια χτίζονταν με νέα υλικά, σε ευρύχωρα οικόπεδα, μεγάλα και άνετα και στις αυλές τους φούντωναν συκιές, εσπεριδοειδή και λουλούδια μυρωδάτα.

Στη μέση του χωριού, στο κέντρο της πλατείας, υψώνεται περήφανα ο Καθεδρικός Ναός του Αγίου Γεωργίου, έχοντας στ' ανατολικά το οίκημα του αθλητικού συλλόγου «Ο Λίβανος».

Εκτός από τη μεγάλη εκκλησία, υπάρχουν και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Καλογραιών, τα ξωκλήσι της Παναγίας και το ξωκλήσι του Αγίου Γεωργίου του Σπόρου κάτω στην ακρογιαλιά, στην περιοχή «Κόρνος».

Πριν τον πόλεμο, τα σχολεία του Κορμακίτη Νηπιαγωγείο και Δημοτικό απορροφούσαν κάποι 300 μαθητές και μαθήτριες.

Ενώ μεταξύ τους οι κάτοικοι μιλούσαν μια αραβική διάλεκτο, στο σχολείο οι δάσκαλοι δίδασκαν την πανελλήνια Δημοτική και ακολουθούσαν πιστά τα αναλυτικό πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου. Η αραβική διάλεκτος δε διδασκόταν ούτε γραφόταν. Και σήμερα ακόμα το ίδιο συμβαίνει Αυτή η διάλεκτος περιέχει κυρίως λέξεις αραβικές αλλά και ιταλικές, τούρκικες και ελληνικές.

Τη νύχτα του Αγίου Σαββάτου ομάδες νέων γύριζαν τα σπίτια και απάγγελλαν την «Τρασιήλα».

Η τρασιήλα

«Έναν πουλίν ανέφανεν που του Χριστού τον Τάφον,
εβάσταν στα φτερούδκια του χαρτίν και καλαμάριν,
το καλαμάριν έγραφεν και το χαρτίν ελάλεν,
να πάμεν στον αφέντη μας τον πολυχρονεμένον,
πο 'σιει αυλές μαρμάρινες και πόρτες ασημένιες,
οι πόρτες εν με τα κλειδιά κι οι τοίχοι με τον τόρνον,
στα καμαροπαράθυρα αθθίζει το λουβάλι
και στους αθθούς του λουβαλιού τζιοιμάται νιος αφέντης.
Το ξύπνα αφέντη για να φας, το ξύπνα για ν' αλλάξεις,
οι εκκλησιές σημαίνουσιν κι οι Αποστόλοι ψάλλουν.
Η φάσσα φέρνει το νερό κι η τζίκλα το σαπούνι
κι η πέρδικα τ' αρκόπλουμο το φέρνει αλλαξιμάρι
κι οι τρεις φέρνουν τες σκάλες τους και παίρνει το κοντάρι.
Ξύπνα αφέντη γλήορα στην εκκλησιά να πάτε,
ν' ακούσετε Καλό Λόγο, τζιείνο που πεθυμάτε.
Τζι ο νιος εκαβαλλίτζιεψεν στην εκκλησιάν να πάει
ν' ακούσει τον Καλό Λόγο που λέγουν οι δασκάλοι.
Οι άγγελοι εψάλλασι κι οι αρχαγγέλοι ελέγαν,
πολλή χαρά εγίνηκεν σε τούτη την ημέραν.
Σήμερον έχουν την χαράν ούλλοι οι Πατριαρχάες,
Επίσκοποι τζιαι Βασιλείς τζιαι Μητροπολιτάες.
Τζιαι δεύτερον οι γέροντες και τα μικρά δκιακόνια.
Σήμερον ούλλοι χαίρονται και παίζουν τα κωδώνια.
Ημέρα Αναστάσεως, λαοί να αναστηθούμε,
Χριστού Ανάσταση έγινε, Αυτόν όπου ποθούμε».

Αντώνης Φραγκίσκου,
Ιστορία και λαογραφία Μαρωνιτών Κύπρου.

Το ξωκλήσι της Παναγίας

Ο Κορμακίτης, χτίστηκε κοντά στο ξωκλήσι της Παναγίας. Στα βόρεια του ξωκλησιού υπάρχουν αμέτρητοι όγκοι από μικρές πέτρες, θεμέλια σπιτιών, σπηλιές και μια τεράστια μυλόπετρα. Στην ανατολική πλευρά βρέθηκαν τάφοι με «κτερίσματα». Όλα αυτά τα τεκμήρια συνοδευόμενα από τις διηγήσεις των ηλικιωμένων Κορμακιτιανών μάς βεβαιώνουν ότι τα πρώτα σπίτια χτίστηκαν σ' εκείνο το χώρο. Σ' αυτό το ξωκλήσι εκκλησιάζονταν οι πρόγονοί μας. Η τοποθεσία «Μαυροκωνστάντος» τους προμήθευε νερό.

Το ξωκλήσι της Παναγίας ήταν ριζωμένο στην ψυχή κάθε Κορμακιτιανού. Το επισκέπτονταν συχνά άντρες και γυναίκες, νέοι και γέροι, μικροί και μεγάλοι. Όσοι περνούσαν απ' εκεί έκαναν ευλαβικά το σημείο του Σταυρού. Πάνω στους τοίχους του υπήρχαν εικονογραφίες, αλλά καταστράφηκαν. Στα νεότερα χρόνια το ξωκλήσι ανακαινίστηκε.

Οι πρωτινοί έχτιζαν τα σπίτια τους εκεί όπου έβρισκαν νερό για να πίνουν. Και οι Κορμακιτιανοί από τη δυτική άκρη του χωριού ήρθαν ανατολικότερα. Η πλαγιά τού λόφου προτιμήθηκε, ίσως επειδή υπήρχε θέα προς τη θάλασσα. Βρήκαν νερό μέσα στον γκρεμμό, κι έφτιαξαν τη μοναδική βρύση από όπου υδρεύονταν όλοι.

Αντώνης Φραγκίσκου,
Ιστορία και λαογραφία Μαρωνιτών Κύπρου.

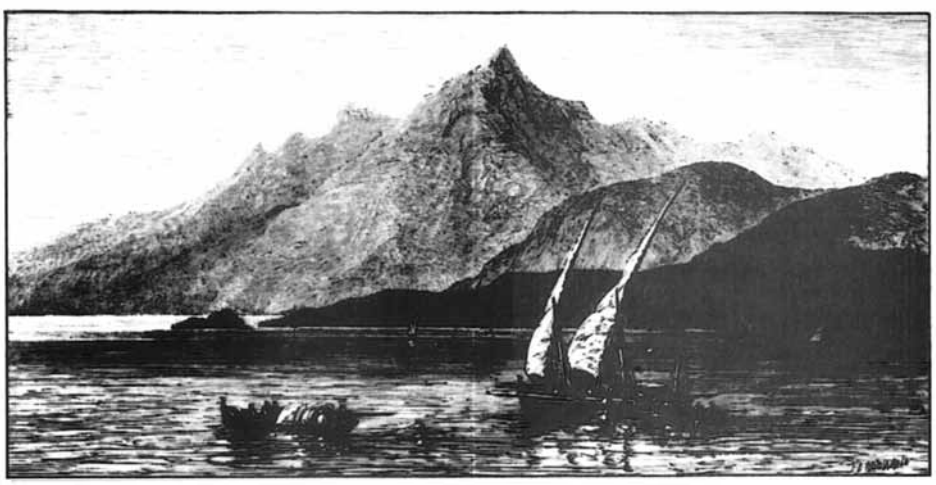

Το ακρωτήριο Κορμακίτης (γκραβούρα).

Κάτω Δίκωμο, Πάνω Δίκωμο, Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης

Τα χωριά Δίκωμο, Βουνό, Συγχαρί και Κουτσοβέντης βρίσκονται κτισμένα στις νότιες πλαγιές του Πενταδακτύλου σε μικρή απόσταση από τη Λευκωσία. Η βλάστηση εδώ είναι αραιή κι αποτελείται από κυπαρίσσια, πεύκα, ελιές και θάμνους. Στα πιο παλιά χρόνια οι κάτοικοι ήταν κυρίως γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Αρκετοί επίσης ασχολούνταν με τα καμίνια της περιοχής· έκαιαν ασβέστη κόβοντας ξύλα και θάμνους που αποτελούσαν την πρώτη πηγή ενέργειας. Πολλοί κάτοικοι στα νεότερα χρόνια έβρισκαν απασχόληση στη Λευκωσία και τη βιομηχανική περιοχή της Μιας Μηλιάς. Στο βουνό, πιο ψηλά από τα χωριά, το ιστορικό μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου και το φρούριο του Βουφαβέντο πρόσφεραν στους κατοίκους της Λευκωσίας τη δυνατότητα με μια σύντομη εκδρομή να σκαρφαλώσουν στο βουνό απολαμβάνοντας τη φύση αλλά και τα δημιουργήματα του ανθρώπου.

Το **Δίκωμο** ονομάστηκε έτσι, γιατί αποτελείται

Η εικόνα του Αγίου Πέτρου από το Δίκωμο, μάρτυρας της περιπέτειας χιλιάδων εικόνων μας. Βρέθηκε πεταγμένη στα χωράφια και δόθηκε από μια Τουρκοκυπρία στην Ελληνοκυπρία γειτόνισσά της που ήταν εγκλωβισμένη στην Κερύνεια. Μεταφέρθηκε στις ελεύθερες περιοχές τυλιγμένη σε σεντόνια.

Το Δίκωμο

από δυο κώμες, το Πάνω και το Κάτω Δίκωμο. Στην περιοχή του ανευρέθηκαν αρχαία αντικείμενα που ανάγονταν στην Νεολιθική εποχή και στην Εποχή του Χαλκού. Το χωριό έσφυζε από ζωή πριν απο το 1974. Μέσα σε διάστημα σαράντα χρόνων ο πληθυσμός του υπερδιπλασιάστηκε. Συγκεκριμένα ενώ το 1931 το Κάτω Δίκωμο είχε 961 κατοίκους και το Πάνω Δίκωμο 338, το 1973 οι κάτοικοι του Κάτω Δικώμου έγιναν 2178 και του Πάνω Δικώμου 653.

Η εκκλησία του Πάνω Δικώμου είναι αφιερωμένη στον Προφήτη Ζαχαρία και του Κάτω Δικώμου στον Άγιο Γεώργιο. Έξω από το χωριό κτίστηκε η εκκλησία της Παναγίας των Περβολιών στη θέση όπου βρέθηκε παλιά εικόνα της Παναγίας. Η εκκλησία του Προφήτη Ηλία, πάνω στο βουνό, κοντά στην Ονήσια, αποτελείται από ένα σπήλαιο με μια κτιστή είσοδο και φέρει υπολείμματα τοιχογραφιών.

Τα χώματα του Δικώμου καθαγιάστηκαν από τη θυσία του ήρωα Κυριάκου Μάτση.

Στοιχεία από το βιβλίο *Δίκωμο* του Γιώργου Μαυροκορδάτου

Το συνεταιριστικό αγρόκτημα Ονήσια ιδρύθηκε το 1946 από απόστρατους του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και είχε έκταση 1480 σκάλες. Καταστράφηκε το 1964 στις διακοινοτικές ταραχές.

Δίστιχα

Το μόνον μου παράπονον τζι η μόνη μου η λύπη
πον σε χωρώ (θωρώ) λεβέντη μου μες στο δικό μου σπίτι.

Τζι εγιώ αγαπώ σε, μάνα μου, σαν το γλυτζίν λεμόνιν
που το κρατεί η λεμονιά, τζιαι σιαίρουνται οι κλώνοι.

Τα μαύρα μάδκια δκυο λίρες τα γαλανά δκιακόσιες
τζιαι τα μελισσογιάλλουρα αξίζουν πεντακόσιες.

Παροιμίες

Όποιος τα φάει ομπρός,
ύστερα εν έσιει.

Άμα θέλει ο γείτος σου
παντρεύκεις το παιδί σου.

Άκουε τζιαι που μιαλλίττερον παραντζιελλιάν
τζιαι που μιτσόττερον.

Από 'σιει γίδκια γλέπει τα
τζι απού τα γλέπει τρώ'τα.

Γιώργος Μαυροκορδάτος,
Δίκωμο.

Από τη ζωή του Κυριάκου Μάτση

Το Νοέμβριο 1955 ο Κυριάκος Μάτσης δεν ήταν ακόμα επικηρυγμένος και έτσι μπορούσε να κυκλοφορεί παντού ελεύθερα. Έτσι με σχετική άνεση προωθούσε την απόρρητη αλληλογραφία της Οργάνωσης και μοίραζε στους τομείς και στις ομάδες τον αναγκαίο οπλισμό. Από το Τρίκωμο παρέλαβε τον Αυξεντίου με το «λαντ-ρόβερ» του αγροκτήματος όπου εργαζόταν, φόρτωσε και μερικά από τα πολυβόλα «μπρεν» που είχαν αρπάξει οι αγωνιστές από τη στρατιωτική αποθήκη του λιμανιού της Αμμοχώστου και ξεκίνησαν.

Στο ξενοδοχείο «Ρομάντζο» της Κακοπετριάς, ο Αυξεντίου θα κατέβαινε και ύστερα από εκεί θα τραβούσε για τα λημέρια των Σπηλιών για να συναντήσει το Διγενή. Ο Μάτσης, αφού μοίραζε τον οπλισμό, θα έφευγε αμέσως για τη Λευκωσία.

Πράγματι, το αυτοκίνητο σταμάτησε μπροστά στο ξενοδοχείο. Αλλά, τι ήταν αυτό; Παντού, και μέσα και έξω απο το «Ρομάντζο», υπήρχαν πάνοπλοι Άγγλοι στρατιώτες! Η πρώτη σκέψη τους ήταν ότι το σχέδιο προώθησης του Αυξεντίου είχε προδοθεί και οι Άγγλοι τους περίμεναν να πέσουν σαν ποντίκια στη φάκα. Αλλά πάλι, γιατί δεν τους είχαν σταματήσει κάπου στη διαδρομή τους και τους περίμεναν εκεί; Ό,τι και αν συνέβαινε, ετοιμάστηκαν να δώσουν μάχη. Ο Αυξεντίου καλύφτηκε στο πίσω μέρος του «λαντ-ρόβερ», έβαλε τη σφαιροθήκη στο «μπρεν», όπλισε και περίμενε (...).

Ο Μάτσης, με απόλυτη ψυχραιμία, αργά και μεγαλόπρεπα, σαν φερμένος κατευθείαν από το «Σίτυ», άναψε πούρο και κατέβηκε από το αυτοκίνητο. Οι Άγγλοι τον είδαν ξανθό και με απόλυτη αυτοκυριαρχία να προχωρεί προς την είσοδο του ξενοδοχείου με ύφος νοικοκύρη! Οι στρατιώτες σκέφτηκαν σίγουρα ότι ήταν κάποιος δικός τους αξιωματικός των μυστικών υπηρεσιών και άνοιξαν δρόμο να περάσει (...).

Ο Μάτσης είπε προφητικά στον Αυξεντίου: «Σωθήκαμε και οι δυο από τον ίδιο κίνδυνο. Προβλέπω πως θα έχουμε την ίδια τύχη και ίσως το ίδιο τέλος».

Σπύρος Παπαγεωργίου,
Δια χειρός ηρώων.

Η προτομή του Μάτση στο Δίκωμο.

Ο Μάτσης δραπετεύει και ύστερα από δυο ολόκληρα χρόνια ο ανακριτής Μακκάουαν του στέλλει μέσω του συνωμοτικού ταχυδρομείου της ΕΟΚΑ μια επιστολή (με ημερ. 3.6.1958) όπου του έλεγε και τα εξής:

«Αγ. μου Κυριάκο,

Είναι δυο χρόνια τώρα που συναντηθήκαμε στην Ομορφίτα και ελπίζω να με θυμάσαι. Εγώ ουδέποτε θα λησμονήσω τις ατέλειωτες σοβαρές συζητήσεις που είχαμε επί όλων των θεμάτων (...).

Γράφω σε σένα γιατί μεταξύ των στελεχών της ΕΟΚΑ έχεις κρίσιν δικήν σου και πιστεύεις απόλυτα εις τον σκοπόν δια τον οποίον πολεμάς (...). Θέλω να σου παραθέσω τους κινδύνους από την ανησυχητικήν στάσιν των Τούρκων που δεν αποκλείει διακοινοτικήν σύρραξιν. Το ενδεχόμενον μιας τοιαύτης συρράξεως θα είναι η διχοτόμησις. Γι' αυτό σε καλώ ψύχραιμα και λογικά να σκεφθείς τι μπορεί να γίνει δια να μη τερματισθεί η ανακωχή με αποτέλεσμα να επαναρχίσει ο ένοπλος αγών (...). Δεν σου ζητώ πράγματα που δεν ανταποκρίνονται προς την σταθερότητα του χαρακτήρος σου ως αγωνιστού και ως ανωτέρου ανθρώπου, διότι ουδέποτε επίστευσα ότι θα έπραττες κάτι τέτοιο, απευθύνομαι όμως προς εσένα ως προς ένα ειλικρινή και τίμιον αγωνιστήν που πιστεύει δι' εκείνο που πολεμά, δια να αναμετρήσει το πραγματικόν συμφέρον της Κύπρου.

Υ.Γ.: Συγχαρητήρια για το κατόρθωμα της δραπετεύσεώς σου εις Καραβάν.

Major McGowan».

Οι αρχές του Κυριάκου Μάτση

Ένα γράμμα του Μάτση σε φίλο του:

«Όμως για τη Γη θα σου μιλήσω τώρα αγαπητέ. Τη γη που κρύβει μέσα της το πιο μεγάλο μυστικό και μαζί το πιο ωραίο, «τη γοητεία που δίνει η δύναμη της ύλης».

Τίποτε δε μ' έδεσε πιο πολύ από τούτο το δεσμό. Κι όταν λειτουργός σε κάποιο ξέχωρο δημιούργημα ρίζωνα τα δέντρα πάνω σε μια γη που ποτέ δεν την πίστεψα με κανένα τρόπο δική μου, πάντα ρίζωνε μέσα μου κι η πίστη πως πλάι στη δημιουργία έκαμνα κι ένα ανοσιούργημα. Επαναστατημένο στεκόταν το πνεύμα. Ανήθικη μου φαινόταν Δημιουργία. Βραχνάς μου στεκόταν το φούντωμα του πρασίνου πάνω στην κατάξερη γη.

Ναι, πάντα ονειρευόμουν ένα φούντωμα, μα όχι τέτοιο. Το 'θελα σφιχτά ταιριασμένο μέσα σε κάποια άλλα καλούπια. Δεν ξέρω αν θα με χαρακτηρίσεις υπερβολικά ευαίσθητο.

(...) Όμως ν' αγωνιστεί πρέπει ο καθένας. Να πλάσει ο ίδιος κάτι και με το κορμί, με την καρδιά, με το πνεύμα, με το γέλιο να το χαίρεται (...).

Τα 'παμε πολλές φορές αυτά. Δεν ξέρω όμως αν μ' ένιωθες. Θα σου συμπληρώσω τις σκέψεις μου. Δε με νοιάζει αν αυτός που θα χαρεί την αγαλλίαση του σύνδεσμου της ύλης Γης με το πνεύμα Γη θα σταθεί μόνο στα οφέλη που προσποριζεται η υλική πλευρά, ή έχει τη δύναμη να νιώσει πέρα για πέρα και τη χαρά της έξαρσης που χαρίζει η πνευματική. Απλούστατα ο ένας ζει πιο πλατιά, πιο θεϊκά (αν το δέχεσαι) μια κατάσταση της οποίας ο άλλος αδράχνει μόνο ελάχιστες πτυχές. Όμως ζουν κι οι δυο. Ζουν αληθινά, ζωντανά, σκληρά και χαίρονται ο καθένας με το δικό του τρόπο.

Να γιατί δε νοιάζουμαι αν τη γη τη ζουν Τούρκοι για Έλληνες, Εβραίοι για... Εκείνο που 'χει αξία είναι να τη ζουν αυτοί που την ποτίζουν με τον ιδρώτα τους και να περιπατούν ελεύθεροι πάνω της, διαφεντευτές της, κυρίαρχοί της. Ν' αναπνέουν περήφανοι τον αέρα της που να 'ναι αέρας δροσιάς, ομορφιάς, λεβεντοσύνης. Όχι πνίχτης (...)».

Το κρησφύγετο του Μάτση λίγο μετά την ανατίναξη του.

«Αυτές οι αρχές είναι πανανθρώπινες, κι όλοι οι άνθρωποι είμαστε μια ζύμη, ένα φύραμα, τον ίδιο οργανισμό έχουμε, τον ίδιο αέρα αναπνέουμε, το ίδιο νερό πίνουμε, τις ίδιες τροφές χρησιμοποιούμε, την ίδια αρετή μπορεί να αποκτήσουμε με την κατάλληλη καλλιέργεια. Κι είμαστε στο κάτω-κάτω κατ' εικόνα και ομοίωση Αυτού, κι έχουμε το ίδιο πνεύμα....».

Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης

Το **Βουνό** βρίσκεται δέκα χιλιόμετρα στα βόρεια της Λευκωσίας. Τα άσπρα σπιτάκια του νομίζεις πως προσπαθούν να σκαρφαλώσουν στην πλαγιά του βουνού. Λίγο πιο πάνω διακρίνεται το μοναστήρι της Παναγίας της Αψινθιώτισας, κάτω από την επιβλητική κορυφή της Αφεντρούσας. Ανατολικότερα διακρίνεται το ιστορικό κάστρο του Βουφαβέντο και λίγο πιο κάτω λάμπει κατάλευκο στον ήλιο το ξακουστό μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου.

Στα δυτικά, το Βουνό χωρίζεται από το Συγχαρί με ένα ποτάμι μονάχα, «του Βλου» όπως λέγεται (ίσως πήρε την ονομασία του από τα πολλά «βλούθκια» που τα χρησιμοποιούσαν για δέσιμο των καρέκλων). Στα νότια πάλι, το ποτάμι αυτό σφίγγει το χωριό δημιουργώντας μια καταπράσινη, όμορφη κοιλάδα. Στα βόρεια, τα σπίτια του χωριού σκαρφάλωναν ως το ύψωμα της «Χαντακιάς», όπου βρίσκονταν και τα ντεπόζιτα για την ύδρευση του χωριού. Στα ανατολικά έφτανε μέχρι το κατήφορο του «Ματσάγκου», που ήταν ένα καταπράσινο περιβόλι με δική του πηγή (...).

Η ονομασία του χωριού δεν είναι δύσκολο να εξηγηθεί. Ονομάστηκε Βουνό, γιατί βρίσκεται σε υψόμετρο 380 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας και ως εκ τούτου είναι το ψηλότερο χωριό της νότιας πλευράς του Πενταδακτύλου (...).

Γύρω στα 1830 κτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, σε μια επιβλητική τοποθεσία στη ρίζα μερικών πανύψηλων βράχων. Η εκκλησία είναι μονόκλιτη βασιλική, ταπεινή στο σύνολό της.

Η εκκλησία του Αγίου Ρωμανού βρίσκεται πάνω σ' ένα ύψωμα στα νότια του χωριού. Τη λειτουργούσαν κάθε 4 του Σεπτέμβρη οι Μαρωνίτες που έρχονταν εκεί (...).

Το πιθανότερο είναι πως το **Συγχαρί** διατηρεί το φράγκικο όνομά του. Φαίνεται πως ιδρύθηκε από κάποιο Φράγκο φεουδάρχη που ονομαζόταν Σιρ Χαρίν. Ο Σιρ Χαρίν είχε την έπαυλή του εκεί και γύρω απ' αυτήν ιδρύθηκε σιγά σιγά το χωριό. Από το όνομα του φεουδάρχη ονομάστηκε το χωριό Συγχαρί, για να προσαρμοστεί στη γλωσσική μορφή των Κυπρίων.

Μεταξύ του **Κουτσοβέντη** και του μοναστηριού του Αγ. Χρυσοστόμου βρίσκεται ερειπωμένη η βυζαντινή εκκλησία της Παναγίας του Κουτσοβέντη, ή της Παρθένου ή της Αφέντρικας.

Αλέξανδρος Ταπάκης,
Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης.

Η Παναγία η Αψινθιώτισσα.

Το μοναστήρι της Παναγίας Αψινθιώτισσας

Η Αψινθιώτισσα ήταν ένα από τα πιο σημαντικά βυζαντινά μοναστήρια στην Κύπρο. Φαίνεται ότι είχε ιδρυθεί στα τέλη του 11ου αιώνα. Εδώ γινόταν μεγάλο πανηγύρι στις 15 Αυγούστου, ημέρα της Παναγίας. Στα τέλη του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα αναφέρεται ότι το μοναστήρι της Αψινθιώτισσας είχε μεγάλη περιουσία· ανάμεσα στα άλλα υπάρχοντα περιλαμβάνονταν και δυο χωριά, ίσως το Συγχαρί και το Βουνό. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας έχασε το μοναστήρι την αυτονομία του κι έγινε μετόχι του Παναγίου Τάφου και εξάρτημα του Αγίου Χρυσοστόμου.

Ο ναός και η τραπεζαρία του μοναστηριού αναστηλώθηκαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων στα χρόνια 1963-1967. Στον κυρίως ναό και το νάρθηκα σώθηκαν τμήματα τοιχογραφιών του 12ου, του 14ου και του 16ου αιώνα. Η βυζαντινή «τράπεζα» είναι η μοναδική που σώζεται στην Κύπρο· έχει διαστάσεις 20Χ5 μέτρα και καταλήγει σε αψίδα. Έχει δυο πόρτες στο νότιο τοίχο και τρία παράθυρα στο βόρειο. Κομμάτια από τοιχογραφίες του 12ου αιώνα διατηρούνται και στην τραπεζαρία.

Οι πληροφορίες από το άρθρο «Παναγία η Αψινθιώτισσα» του Αθ. Παπαγεωργίου στη *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια.*

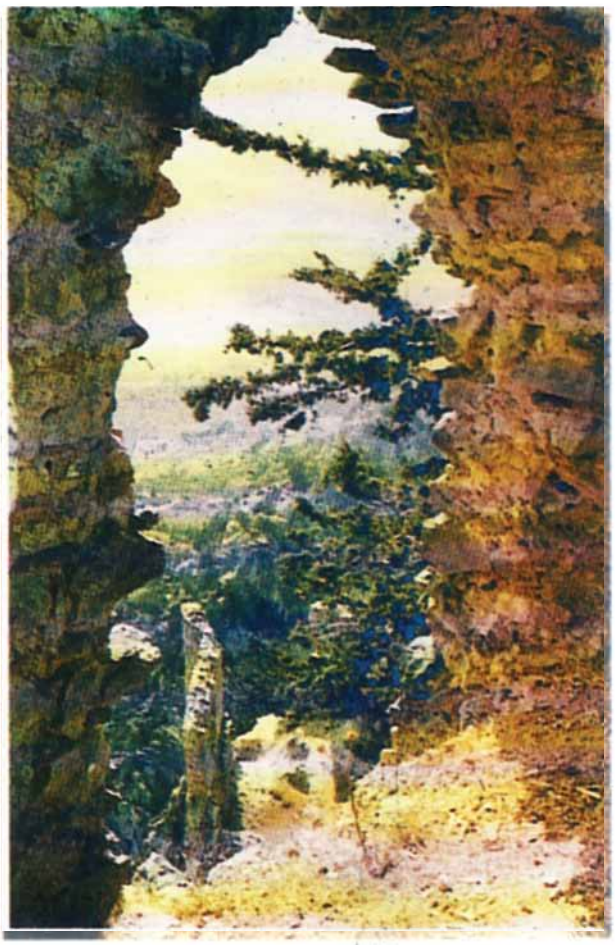

Το Βουφαβέντο.

Ο μυστικός θησαυρός της Ρήγαινας

Τα σπίτια της Ρήγαινας δεν είναι εκατόν, αλλά εκατόν ένα. Το τελευταίο βρίσκεται χωμένο κάτω από τη γη. Υπάρχει μόνο μια μυστική είσοδος, που οδηγεί μέσα στο μυστικό δωμάτιο. Μέσα στο δωμάτιο αυτό είναι κρυμμένοι όλοι οι θησαυροί της Ρήγαινας. Η είσοδος αυτή ανοίγει μόνο κάθε Λαμπρή την ώρα που λέγει ο παπάς τον Καλό Λόγο στην εκκλησία και κλείνει πάλι μόνη της βιαστικά.

Ένα βοσκόπουλο από τον Κουτσοβέντη πήγε για να βρει τη μυστική είσοδο, για να μπορέσει έτσι να πάρει τους θησαυρούς της Ρήγαινας. Την ώρα λοιπόν που ο παπάς έλεγε τον Καλό Λόγο, άνοιξε η πόρτα και το βοσκόπουλο έτρεξε βιαστικά και μπήκε μέσα. Αφού γέμισε τη βούρκα του με χρυσαφικά, έτρεξε να βγει έξω. Θυμήθηκε όμως τη ματσούκα του (τη γκλίτσα του) και γύρισε πίσω να την πάρει. Στο μεταξύ όμως ο Καλός Λόγος είχε τελειώσει κάτω στο χωριό και η πόρτα έκλεισε. Έτσι το βοσκόπουλο έμεινε φυλακισμένο μέσα στο δωμάτιο. Για καλή του τύχη είχε μαζί του ένα ρόδι. Κάθε μέρα λοιπόν έτρωγε μια ρόγα από το ρόδι. Έτσι κρατήθηκε στη ζωή και άντεξε για ένα ολόκληρο χρόνο. Το ρόδι είχε 365 ρόγες. Την επόμενη Λαμπρή, την ώρα του Καλού Λόγου η μυστική πόρτα άνοιξε και το βοσκόπουλο βγήκε έξω. Είχε αδυνατίσει πολύ, μα είχε μαζί του τα χρυσαφικά που τον έκαναν πλούσιο για όλη του τη ζωή...

(Σύμφωνα με τη διήγηση της Ξενούς Κυριάκου),
Αλέξανδρος Ταπάκης,
Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης.

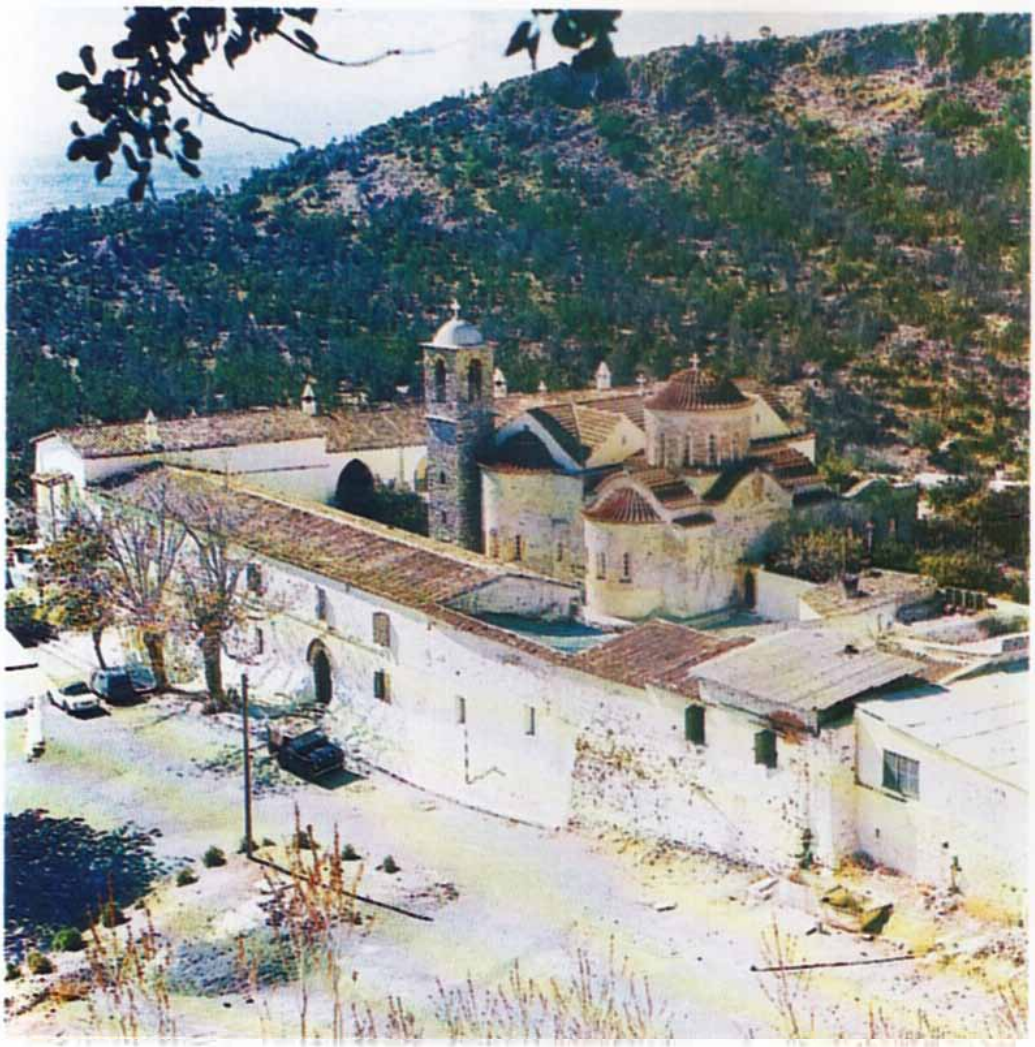

Το μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου

Η μονή του Αγίου Χρυσοστόμου γνώρισε μεγάλη ακμή κι είχε πολλούς μοναχούς. Εδώ μόνασε για επτά χρόνια και ο Άγιος Νεόφυτος που θεωρείται πνευματικό τέκνο της «εν τω Κουτσοβέντη Ιεράς Μονής του Χρυσοστόμου». Το μοναστήρι λεηλατήθηκε το 1571 από τους Τούρκους και οι μοναχοί το εγκατέλειψαν «από φόβον των Μωαμεθανών». Όμως αργότερα αγοράστηκε από ένα πλούσιο Χριστιανό που το χάρισε στον Πανάγιο Τάφο. Έτσι το μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου μαζί με τη γειτονική μονή της Αψινθιώτισσας και τον Άγιο Γεώργιο το Ρηγάτη στου Μόρφου ανήκουν στο Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ.

Το μοναστήρι κτίστηκε τον 11ο αιώνα και περιλαμβάνει δυο εκκλησίες· την κυρίως εκκλησία του Αγίου Χρυσοστόμου και τη μικρή εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Η κυρίως εκκλησία καταστράφηκε το 19ο αιώνα και ξανακτίστηκε. Η Αγία Τριάδα κτίστηκε από το βυζαντινό διοικητή της Κύπρου Ευμάθιο Φιλοκάλη, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή. Το Τμήμα Αρχαιοτήτων επισκεύασε το μοναστήρι και το Ινστιτούτο Dumbarton Oaks ασχολήθηκε με τον καθαρισμό και τη συντήρηση των τοιχογραφιών.

Το μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου αποτελούσε σημαντικό αρχαιολογικό χώρο αλλά ταυτόχρονα ήταν και θρησκευτικό κέντρο. Προσκυνητές από όλα τα μέρη της Κύπρου πήγαιναν να προσκυνήσουν και να πλυθούν στο θαυματουργό αγίασμα που βρισκόταν στη ρίζα ενός βράχου πιο πάνω από το μοναστήρι.

Ἅγιος Χρυσόστομος

Μια παράδοση σχετική με την ίδρυση του μοναστηριού αναφέρει τα εξής: Μια βυζαντινή αρχόντισσα αρρώστησε από λέπρα και, επειδή ο ήλιος του θέρους δυνάμωνε τους πόνους της, έκτισε στην κορυφή του βουνού μια κατοικία στην οποία έμενε κατά τους θερινούς μήνες. Πέρασαν χρόνια πολλά χωρίς να βρει θεραπεία. Από την ίδια αρρώστια είχε κολλήσει και το σκυλάκι της.

Μια μέρα η αρχόντισσα πρόσεξε πως το σκυλάκι της είχε θεραπευθεί. Παραξενεμένη από την αναπάντεχη θεραπεία του, έβαλε τους υπηρέτες της να το παρακολουθούν. Αυτοί το είδαν να κατεβαίνει και να λούζεται σε μια πηγή ξανά και ξανά. Τότε η αρχόντισσα αποφάσισε να δοκιμάσει κι αυτή το φάρμακο. Πράγματι. Από τα πρώτα κιόλας μπάνια άρχισε να γίνεται καλά. Σε λίγες μέρες ήταν εντελώς υγιής.

Τώρα πια μπορούσε να γυρίσει στη Λευκωσία κοντά στους φίλους και συγγενείς της. Άρχισε μάλιστα να κάνει τις προετοιμασίες. Μια νύχτα όμως είδε ένα παράξενο όνειρο. Φανερώθηκε στον ύπνο της ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και της είπε: «Εδώ είναι ο τόπος σου. Εδώ που γιατρεύτηκες, εδώ πρέπει να ζήσεις και τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής σου. Κτίσε μια εκκλησία χαρισμένη στο όνομά μου και μείνε εδώ σ' όλη σου τη ζωή».

Έτσι η αρχόντισσα έκτισε δίπλα από το ναό της Αγίας Ελένης και ένα ναό προς τιμή του Αγίου Χρυσοστόμου.

Αλ. Ταπάκης,
Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης.

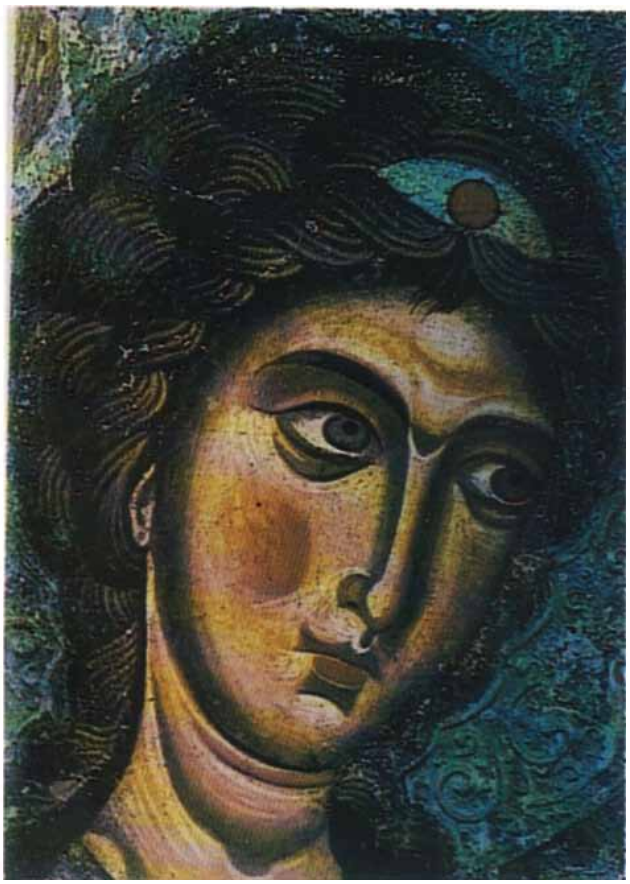

Ο αρχάγγελος. Εικόνα από το μοναστήρι του Αγίου Χρυσοστόμου.

Σημείωση: Ο χάρτης της Καρπασίας στη σελίδα 206.

Η επαρχία της Αμμοχώστου

Μετά την επαρχία της Κερύνειας που καταλήφθηκε ολόκληρη, η επαρχία Αμμοχώστου δέχτηκε το βαρύτερο πλήγμα από την τουρκική εισβολή. Το μεγαλύτερό της τμήμα είναι κατεχόμενο. Από τους 98 οικισμούς της επαρχίας μόνο επτά παραμένουν ελεύθεροι.

Στην επαρχία Αμμοχώστου περιλαμβάνονται η πεδιάδα της Μεσαορίας, η χερσόνησος της Καρπασίας, τμήμα της οροσειράς του Πενταδακτύλου και τα Κοκκινοχώρια. Κτισμένη στην ανατολική άκρη της πεδιάδας της Μεσαορίας η **Αμμόχωστος** δεσπόζει του μεγαλύτερου φυσικού λιμανιού της Κύπρου και είναι το αστικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της επαρχίας. Κοντά στην πόλη τα χωριά Έγκωμη, Άγιος Σέργιος, Στύλλοι, Λιμνιά και οι αρχαιολογικοί χώροι της Σαλαμίνας και της Έγκωμης.

Τα χωριά της Μεσαορίας, της «Μεσαρκάς», έχουν ένα δικό τους χαρακτήρα. Κατά μήκος του παλιού δρόμου που ένωνε τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο είναι η Αφάνεια, η Άσσια, η Βατυλή, η Λύση και η Κοντέα. Δεξιά και αριστερά του νέου δρόμου Λευκωσίας - Αμμοχώστου η Αγκαστίνα, ο Μαραθόβουνος, η Μουσουλίτα, ο Στρογγυλός, η Πυρκά, το Πραστειό, ο Γαϊδουράς. Βορειότερα το Λευκόνοικο, η Περιστερωνοπηγή, η Μηλιά, η Γύψου και τα μικρότερα χωριά Βιτσάδα, Γέναγρα, Γούφες. Προς το Τρίκωμο, ανατολικότερα, τα χωριά Λάπαθος, Σύγκραση, Αρναδί, Σπαθαρικό και Άγιος Γεώργιος Σπαθαρικού. Το Τρίκωμο αποτελούσε το πέρασμα από τη Μεσαορία στην Καρπασία.

Η χερσόνησος της Καρπασίας δε χωρίζεται με σαφή γεωγραφικά όρια, μια και αποτελεί τμήμα της επαρχίας Αμμοχώστου.

Τμήμα της οροσειράς του Πενταδακτύλου περιλαμβάνεται επίσης στην επαρχία Αμμοχώστου. Στη βόρεια πλευρά είναι κτισμένα η Ακανθού, ο Δαυλός και το Φλαμούδι· στους νότιους πρόποδες της οροσειράς βρίσκονται τα χωριά Τρυπημένη, Άγιος Νικόλαος Λευκονοίκου, Μάντρες και Άρδανα.

Το σύμπλεγμα των Κοκκινοχωριών βρίσκεται στα νότια της πόλης της Αμμοχώστου. **Τμήμα των Κοκκινοχωριών** με τα χωριά Άχνα, Μακράσυκα, Καλοψίδα και Αχερίτου είναι κατεχόμενο. Η περιοχή που είναι κατειλημμένη από τα τουρκικά στρατεύματα φτάνει ως τα σύνορα των βρετανικών βάσεων της Δεκέλειας.

Οικισμοί με περισσότερους από 1000 κατοίκους

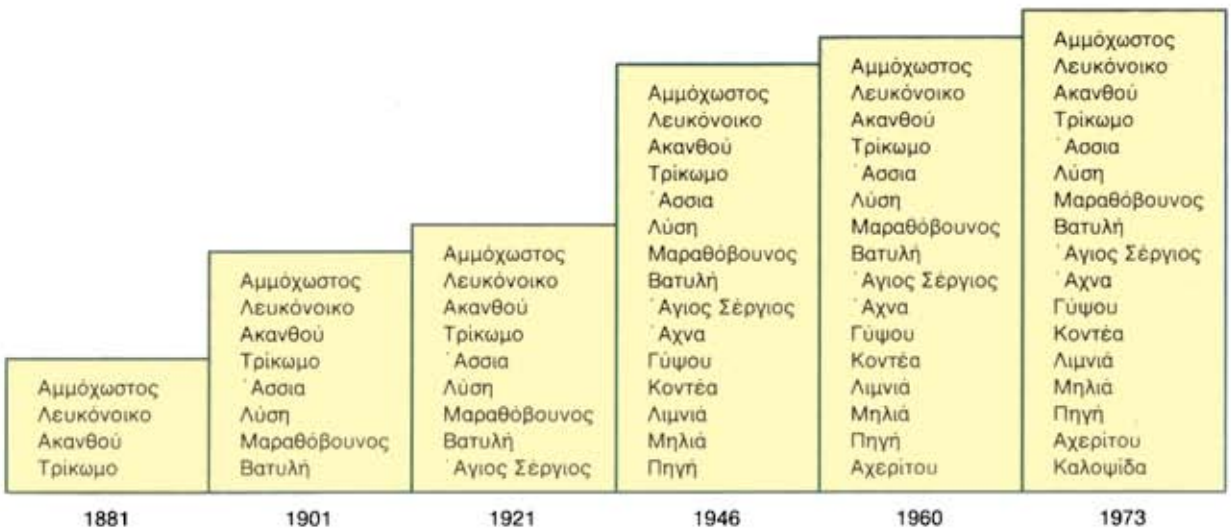

Σημείωση: Στην καταγραφή του 1973 δεν περιλαμβάνονται οι Τουρκοκύπριοι.

Αμμόχωστος

Μια ιστορική αναδρομή

Α΄: Οι παράγοντες που ενθάρρυναν την ανάπτυξη της πόλης της Αμμοχώστου πριν από την τουρκική εισβολή του 1974, υπήρχαν και στην αρχαιότητα και ευνόησαν την ευημερία στην περιοχή για πολλούς αιώνες. Αυτοί οι παράγοντες ήταν η εύφορη γη δυτικά του κόλπου της Σαλαμίνας, το φυσικό λιμάνι που σχηματίζει ο κόλπος, η γεωγραφική θέση της πόλης που της επέτρεψε να προσφέρεται σαν ιδανική αγορά για το εμπόριο και σαν σύνδεσμος πολιτιστικών σχέσεων με τη Μέση Ανατολή.

Έγκωμη: Η *Έγκωμη* ιδρύθηκε το 17ο αιώνα και μετατράπηκε σταδιακά σ΄ ένα από τα κυριότερα κέντρα στην Κύπρο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (14ος - 13ος αιώνας π.Χ.). Στην Έγκωμη γινόταν κατεργασία χαλκού. Ο χαλκός μεταφερόταν από τα μεταλλεία, όπου γινόταν η επεξεργασία του, σε μεταλλουργικά εργαστήρια και στη συνέχεια φορτωνόταν στα πλοία για εξαγωγή σ΄ ανατολή και δύση. Η πόλη διέθετε λιμάνι, πιθανότατα εσωτερικό, που επικοινωνούσε με τη θάλασσα με πλωτό κανάλι, όπως συνέβαινε και με άλλα λιμάνια κατά την αρχαιότητα, π.χ. στο Κίτιο. Το εμπόριο χαλκού πλούτισε τους έμπορους της Έγκωμης.

Σαλαμίνα: Στις αρχές του 11ου αιώνα π.Χ., μετά από μια μεγάλη καταστροφή, η Έγκωμη παρήκμασε, ενώ ο πληθυσμός μετακινήθηκε προς τα ανατολικά για να δημιουργήσει ένα καινούργιο κέντρο στην ακτή κοντά σ΄ ένα φυσικό λιμάνι. Αυτή η μετακίνηση συνέπεσε με την τελευταία κάθοδο Αχαιών εποίκων που συμπλήρωσαν τον εξελληνισμό της περιοχής. Η πορεία αυτή είχε αρχίσει εκατό χρόνια προηγουμένως. Το γεγονός αυτό επηρέασε σημαντικά τις παραδόσεις του νησιού. Αυτή η επίδραση αντανακλάται σε μύθους σχετικά με την ίδρυση κυπριακών πόλεων από Έλληνες ήρωες μετά το τέλος του Τρωικού πολέμου. Έτσι ο ιδρυτής της καινούριας πόλης κοντά στη θάλασσα λέγεται ότι ήταν ο Τεύκρος, υιός του Τελαμώνα, βασιλιά της *Σαλαμίνας* κοντά στην Αττική απ΄ όπου η καινούργια πόλη πήρε το όνομά της.

Σαλαμίνα

«Εκεί πέρα, στη βορινή ακτή, σε μικρή απόσταση από την Αμμόχωστο, αυτή η δεύτερη, η πιο μεγάλη Σαλαμίνα, μνήμη πολύτιμη των τρωικών αγώνων, ανασυρμένη από το κέλυφος του λαμπρού μύθου, κυβέρνησε τον ολόγυρα τόπο, κυβέρνησε το νησί, πολέμησε τους εχθρούς των Ελλήνων, έστειλε τα καράβια της στην Τύρο και τη Σιδώνα, μαζί με τις άλλες μεγάλες κυπριακές πολιτείες, τότε που ο Αλέξαντρος πύργωνε την εξουσία του στην Ανατολή, έζησε με τους Πτολεμαίους, με τους Ρωμαίους, με τους Βυζαντινούς. Η ιστορία της είναι η επιτομή της ιστορίας της Κύπρου. Από το λιμάνι της άρχισε η κυπριακή αποστολική πορεία του Παύλου και του Βαρνάβα.

(...) Με καρδιά μεθυσμένη, με μάτια θαμπωμένα περπάτησα ανάμεσα στα μεγάλα ερείπια. Έζησα την ώρα του «γυμνασίου». Πιο καλά διατηρημένο σε άλλη γη ελληνική δεν έχω συναπαντήσει. Με τις κατάψηλες κολόνες όρθιες, με το πλακόστρωτο δάπεδο σχεδόν απείραχτο, με τις βάσεις των λαμπρών αγαλμάτων, που είχαν απομείνει εκεί, του Απόλλωνα, της Αφροδίτης, της Άρτεμης, του Ηρακλή, της Υγείας. Έζησα την ώρα της διπλής ρωμαϊκής αγοράς της μιας από μάρμαρο, της άλλης από γρανίτη. Την ώρα της βασιλικής του Αγίου Επιφανίου. Των θερμών, των μεγάλων υδραγωγείων, ακόμη και του θεάτρου, που, θλιβερά ακρωτηριασμένο, τώρα μόλις έρχεται στο φως της μέρας. Ένας μεγάλος ελληνικός και ελληνορρωμαϊκός και πρωτοχριστιανικός κόσμος, ένας κόσμος όλος λαχτάρα ζωής και κατάνυξη, προσπαθεί να υπάρξει και πάλι με τη γοητεία της άσπρης πέτρας μέσα σε μια πλάση χρυσή και γαλάζια. Η ομορφιά είναι το πιο εύθραυστο πράμα. Κι ωστόσο, η ομορφιά είναι που απομένει, όταν περάσει το αίμα, ο ιδρώτας, ο μόχθος, ο στεναγμός των ανθρώπων. Η ομορφιά είναι ένα αδιάκοπο τρόπαιο, που ακυρώνει το θάνατο».

Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος,
Η Κύπρος, ένα ταξίδι.

Σαλαμίνα. Ο αρχαιολογικός χώρος, που περιλαμβάνει τα ερείπια της αρχαίας πόλης και τη νεκρόπολη, καταλαμβάνει έκταση έξι περίπου χιλιομέτρων. Από την αρχαία πόλη ανακαλύφθηκαν το γυμνάσιο, το στάδιο, τα λουτρά, το αμφιθέατρο, το θέατρο, η αγορά, οι πρωτοχριστιανικές βασιλικές του Αγίου Επιφανίου και της Καμπανόπετρας.

Η Έγκωμη αποτελεί το σημαντικότερο αρχαιολογικό χώρο της Εποχής του Χαλκού σ' ολόκληρη την Κύπρο.

Έγκωμη

Απόγευμα: Έγκωμη, στον κάμπο των ανασκαφών. Καταπληκτικό απόγεμα· ο τόπος μιας μυκηναϊκής πολιτείας, ακίνητος για χιλιάδες χρόνια. Δρόμοι, σπίτια σχεδίαζαν με τα θεμέλιά τους τη μορφή μιας ζωής όπως εστάμάτησε - στεκάμενη δύναμη και εδώ και παρακάτω, πιο έντονα, εκεί που φαίνεται η βάση από τα τειχιά, υπέρογκα βράχια αραδιασμένα σαν απολιθωμένοι μυώνες Τιτάνων. Χόρευε το φως και δε χόρευε· αίσθηση στο γαλάζιο μιας αχάραχτης αγάπης, ασύλληπτης κι όμως εκεί. Άπειρες καμπύλες στα σύννεφα και κάπου-κάπου η σάλπιγγα ενός χρυσοκόκκινου τόνου. Η πλατωσιά του κάμπου σαν προσφορά, και στη χούφτα αυτής της παλάμης η αρχαία πολιτεία, οι χαραματιές μιας ακίνητης μοίρας.

Γιώργος Σεφέρης,
Μέρες Στ΄ 1951-1956.

Βυζαντινή εποχή: Οι σεισμοί του 332 και 342 μ.Χ. κατέστρεψαν τη Σαλαμίνα καθώς κι άλλες κυπριακές πόλεις της αρχαιότητας. Ο Αυτοκράτορας Κωνστάντιος βοήθησε τους πολίτες να ανοικοδομήσουν την πόλη τους απαλλάσσοντάς τους από τη φορολογία για μικρό χρονικό διάστημα. Έτσι η πόλη ξανακτίστηκε σε μικρότερη έκταση και ονομάστηκε *Κωνσταντία*. Ανασκαφές έφεραν στο φως αρκετά μνημειακά κτίρια της χριστιανικής αυτής πόλης. Ανευρέθηκε μεταξύ άλλων και μια κατοικία, που πιθανόν να χρησιμοποιείτο από τον επίσκοπο, καθώς και η ευρύχωρη βασιλική του Αγίου Επιφανείου. Αποκαλύφθηκε επίσης μέρος από τα τείχη της πόλης. Ανοικοδομήθηκαν ακόμα δημόσια κτίρια που βρίσκονταν έξω από τα τείχη της πόλης, όπως για παράδειγμα το γυμνάσιο - που χρησίμευε για λουτρά - καθώς και το θέατρο, όπου δίνονταν παραστάσεις. Έξω από την πόλη κτίστηκε μνημειακή βασιλική αφιερωμένη στον Απόστολο Βαρνάβα, κάτοικο της Σαλαμίνας, που μαζί με τον Απόστολο Παύλο δίδαξε το χριστιανισμό σ' ολόκληρο το νησί.

Ωστόσο δεν ήταν δυνατό να αναβιώσει η παλιά δόξα της Σαλαμίνας. Οι Αραβικές επιδρομές επέφεραν καινούργιες συμφορές στην ήδη εξασθενημένη πόλη που το τέλος της πλησίαζε. Η παρακμή όμως του ανατολικού τμήματος της Κύπρου δεν επέτρεψε τη λήθη και την παρακμή. Μια άλλη πόλη δημιουργήθηκε λίγα μίλια νοτιότερα, που έμελλε να ξαναζήσει μέρες δόξας στη Μεσαιωνική περίοδο: η Αμμόχωστος.

Β΄. Η *Αμμόχωστος* φαίνεται πως ιδρύθηκε ευθύς μετά το 964, όταν ο Νικηφόρος Φωκάς καθάρισε την Κύπρο από τους Άραβες και τις Αραβικές επιδρομές τους. Τότε οι κάτοικοι της Κωνσταντίας μετακινήθηκαν νοτιότερα κι εγκαταστάθηκαν στην ερειπωμένη Αρσινόη, τη χωσμένη στην άμμο Αμμόχωστο, όπου υπήρχε λιμάνι, γιατί εκείνο της Σαλαμίνος - Κωνσταντίας είχε γίνει πια άχρηστο από τις επιδρομές και τις προσχώσεις του Πεδιαίου.

Φραγκοκρατία: Όταν οι Λουζινιανοί αγόρασαν την Κύπρο από το Ριχάρδο, την οχύρωσαν με βαριά τείχη και πύργους και προμαχώνες και την κατέστησαν πανίσχυρη πολιτεία. Εδώ έκτισαν και τον ωραίο καθεδρικό ναό τους του Αγίου Νικολάου, που εμείς τον είπαμε Αγιά Σοφιά, και που εδώ οι Λουζινιανοί ρηγάδες της Κύπρου στέφονταν με πολλή μεγαλοπρέπεια βασιλιάδες της Ιερουσαλήμ. Με άλλα λόγια η Αμμόχωστος ήταν η συμπρωτεύουσα, μα πολύ πιο πλούσια από την πρωτεύουσα τη Λευκωσία.

Μετά το 1261 που η πόλις Άκρα, το σπουδαιότερο οχυρό των Σταυροφόρων, έπεσε στα χέρια

Ο Άγιος Νικόλαος Αμμοχώστου.

«Και τη Κυριακή τη ιβ΄ μηνός ιαννουαρίου ατοα΄ Χριστού εστέφθην ο ρε Πιέρ τε Λουζουνίας ο κούντης της Τρίπολις εις την Αγίαν Σοφίαν ρήγας της Κύπρου. Και τη ιβ΄ οκτωβρίου ατοβ΄ Χριστού επήραν τον εις την Αμόχουστον και εστέψαν τον ρήγα των Ιεροσολύμων, κατά την προπάλαι συνήθειαν· ότι αφ΄ ον οι κατάδικοι του τιμίου σταυρού επήραν το Ιεροσόλυμαν, εδώκαν την αξίαν των Ιεροσολύμων και τα σημεία εις την Αμόχουστον. Και επήγεν εις τον ναόν του Αγίου Νικολάου κ΄ εκεί εστέφθην».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

των Μαμελούκων Τούρκων, η Αμμόχωστος κατέκτησε όλη την εμπορική κίνηση της Μεσογείου, που ερχόταν από την Ανατολή προς τη Δύση, κι ανέβηκε στην κορφή όλων των εμπορικών πόλεων αυτής της θαλάσσιας περιοχής.

Η Τύρος, η Αττάλεια και η Σμύρνη δεν μπορούσαν να συγκριθούν μαζί της. Η Αμμόχωστος μοιραζόταν με την Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια την αδιαφιλονίκητη υπεροχή στο εμπόριο, που ερχόταν από την Ανατολή. Ούτε η Βενετία ούτε η Γένουα μπορούσαν να καυχιούνται πως είχαν πλουσιότερους εμπόρους, καλύτερες αγορές, περισσότερες ποσότητες προϊόντων απ' όλες τες χώρες του τότε γνωστού κόσμου, πιο πολλά πανδοχεία και πολυαριθμότερους ξένους, εμπόρους, προσκυνητές της Αγίας Γης και ταξιδιώτες, που έρχονταν από μακρινές και διάφορες χώρες. Ήταν τότε ο χρυσός αιώνας της Αμμοχώστου.

Ένας Γερμανός παπάς, ο Ludolf από το Suchen της Βεστφαλίας, που επισκέφθηκε την Αμμόχωστο γύρω στα 1336 γράφει: «Η Αμμόχωστος είναι το λιμάνι όλης αυτής της θάλασσας και του βασιλείου και τόπος συνάντησης εμπόρων και προσκυνητών. Είναι η πιο πλούσια από όλες τις πόλεις κι οι πολίτες της είναι οι πλουσιότεροι των ανθρώπων. Ένας πολίτης κάποτε αρραβώνιασε την κόρη του και τα κοσμήματα που είχε στο κάλυμμα της κεφαλής της εκτιμήθηκαν από τους Γάλλους ιππότες που ήρθαν μαζί μας, σαν πιο πολύτιμα από όλα τα κοσμήματα της βασίλισσας της Γαλλίας».

Κυριάκος Χατζηιωάννου,
«Η πόλις της Αμμοχώστου, ιστορία και θρύλος».

Μεσαιωνικά μνημεία της Αμμοχώστου.

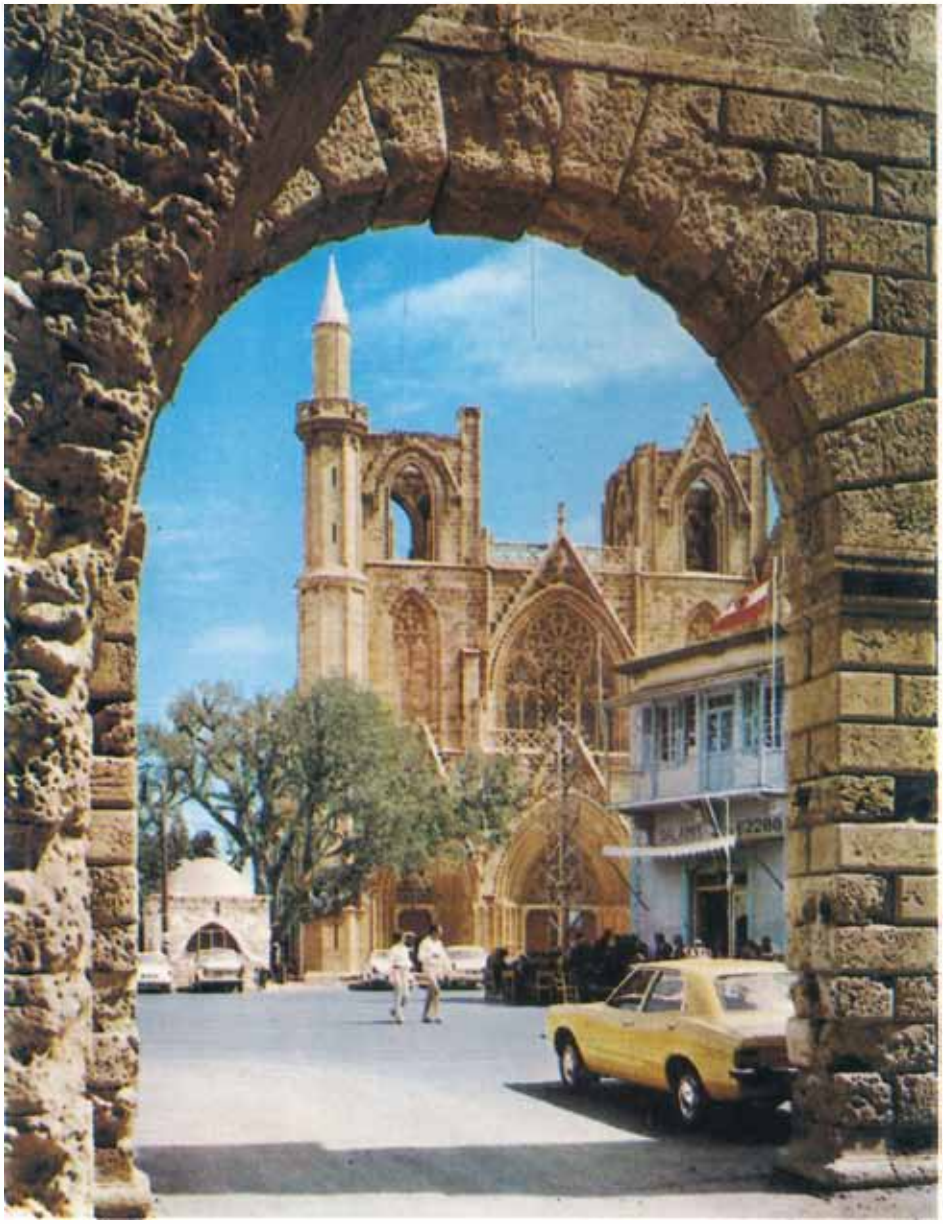

Ο Ἅγιος Νικόλαος

«Η μητρόπολη της Φαμαγκούστας, ο άγιος Νικόλαος, λαμπρό γοτθικό οικοδόμημα, έργο του δέκατου τέταρτου αιώνα, έχει γίνει τζαμί. Εκεί μέσα οι Λουζινιάν φορούσαν το στέμμα του βασιλείου της Ιερουσαλήμ. Βασιλιάδες της Κύπρου και της Ιερουσαλήμ. Η πολυτέλεια των τελετών υπήρξε αμύθητη. Σιμά στην εκκλησία βρίσκεται το παλάτι των Λουζινιάν. Στους καιρούς των Βενετσάνων καθόταν εκεί ο «προβλεπτής». Οι Τούρκοι το έκαμαν φυλακή».

Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος,
Η Κύπρος, ένα ταξίδι.

«Και εις τους ατνθ΄ ήρτεν εις την Αμόχουστον ενείς Κατελάνος με έναν καράβιν δικόν του· και ήτο κουρσάρης. Και έφερεν μιτά του μίαν πέτραν πρετζιούσαν, γροικώντα την πλουσιότητα της Κύπρου, δια να την πουλήσει. Και τινάς δεν επήγεν να την αγοράσει· και εδυσφάμιασεν την Κύπρον. Και επήγαν και είπαν το του Λαχανεστούρη. Και εβγήκεν και επήγεν εις το κάράβιν και εσύντυχεν με τον καραβοκύρην, και λαλεί του: «Δείξε μου την τζόγιαν όπου έφερες να πουλήσεις· και είπαν μου πως εριφούτιασες τους Κυπριώτες, και εγώ είμαι ο περίτου πτωχός και ήρτα να την αγοράσω. «Και θωρώντα τον ο καραβοκύρης με τα παπούγκια κατζούφτερνα, είπεν του: «΄Αμε΄ ς το καλόν· και είνε αντροπή να συντύχω μετά σου». Και ο Λαχανεστούρης λαλεί του: «Λαλώ σου, δείξε μου την». Και βιγλίζει ο καραβοκύρης και θωρεί τον πως εφόρεν δ΄ δακτυλίδια πρετζιόζα. Δείχνει του την πέτραν· και σάζουνται δια δ΄ χιλιάδες δουκάτα. Και εβγάλλει τα δακτυλίδια και διδεί του τα δια αραβώνα, και λαλεί του: «Δος μου την πέτραν, κ΄ έλα μιτά μου να σε πλερώσω». Και παίρνει την πέτραν, και πάσιν έσσω του. Και λαλεί του: «Κάτσε να φάμε». Και ήτον Τετράδη, και πέμπει και αγοράζει κουκκία. Και πγιάνει την πέτραν και βάλλει την εις το γδιν και κοπανίζει την. (...). Και μοναύτα εποίκεν την πέτραν ως γοιον αρτύματα και έβαλέν την εις τα κουκκία και εφάγαν. (...). Και λαλεί του Λαχανεστούρη: «Αδελφέ, δεν εθάρουν και η Κύπρος έχει ήτζου μεγάλους ανθρώπους». (...). Λαλεί του ο Λαχανεστούρης: «΄Εξευρε να ξεύρεις πως εγώ είμαι ο περίτου πτωχός εις την Κύπρον και εθέλησα να ποίσω τούτην την πρέζαν δια να μεν πάγεις να δισφαμιάσεις το νησσίν».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

ατνθ = 1359
πρετζιούσα - πρετζιόζα = πολύτιμη - πολύτιμα
εδυσφάμιασεν = εδυσφήμισε
τζόγια· ιταλ. gioia = πολύτιμη πέτρα
εριφούτιασες = εδυσφήμισες
αρραβώνα = καπάρο, προκαταβολή

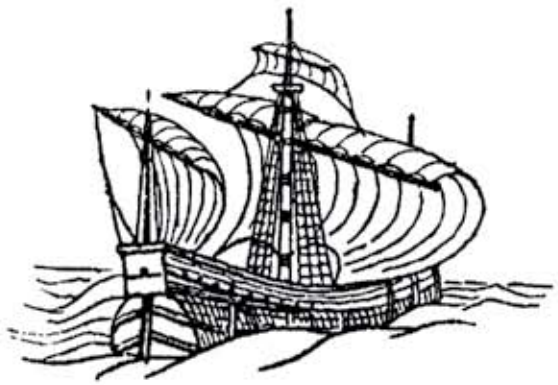

«΄Οπου ήτον πλήθος του πλούτου, ούλλοι άρχοντες πλούσιοι, ως γοιον ήτον ο σιρ Φρασές ο Λαχανεστούρης και ο αδελφός του ο σιρ Νικόλ ο Λαχανεστούρης. Και δεν ημπορώ να γράψω την πλουσιότηταν την είχαν, διατί τα καραβία τους χριστιανούς δεν ετορμούσαν απού έρχουνταν από την δύσιν να πραματευτούν άλλου παρά εις την Κύπρον, διατί ήτζου ήσαν ωρισμένοι και διαφεντεμένοι από τον αγιώτατον πάπαν, να έχουν το κέρδος οι πτωχοί οι Κυπριώτες, διατί είνε απλικεμένοι απάνω εις μίαν πέτραν εις την θάλασσαν, και από την μίαν μερίαν είνε οι εχθροί του Θεού οι Σαρακηνοί και από την άλλην οι Τούρκοι. Και διατί είνε κοντά η Συργιά εις την Αμόχουστον επέμπαν τα καραβία τους και εκουβαλούσαν τα πράματα εις την Αμόχουστον· και άντα νάρταν τα ξύλα της Βενετίας, της Γενούβας, της Φλουρέντζας, της Πίζας, της Καταλωνίας, και ούλης της δύσις εύρισκαν τα(ς) σπετζίας, και ει τι χρήζουνταν εφορτώναν και επηγαίνναν και δια τούτον ήσαν πλούσιοι οι Αμοχουστιανοί».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

Ενετοκρατία: Η Ενετοκρατία ήταν μια περίοδος αγωνίας και άγχους. Στα 1453 η Τουρκία είχε πάρει την Κωνσταντινούπολη και γινόταν η φοβερότερη δύναμη της Ανατολής. Οι Βενετσιάνοι οχυρώνουν ακόμη περισσότερο την Αμμόχωστο, για να αντέξει και στην πιο σκληρή πολιορκία (...). Το 1570-71 η Αμμόχωστος ήταν το τελευταίο προπύργιο ενάντια στους Τούρκους. Αντιστάθηκε σε πολιορκία που κράτησε δεκατρείς μήνες. Ο τελευταίος κυβερνήτης Μάρκος Αντώνιος Βραγαδίνος εξασφάλισε έντιμη συνθηκολόγηση από το Μουσταφά Πασά, όμως ο τελευταίος παραβίασε τη συνθήκη. Μετά από όλων των ειδών τα βασανιστήρια έγδαραν το Βραγαδίνο ζωντανό...

Τουρκοκρατία: Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Αμμόχωστος περιέπεσε σε μαρασμό και κατέληξε να είναι μια μικρή και ασήμαντη πόλη. Τότε απαγορεύθηκε η παραμονή των Ελλήνων μέσα στην πόλη των τειχών κι οι κάτοικοι αναγκάσθηκαν να εγκατασταθούν στους κήπους των στα νότια της πόλεως και να αποτελέσουν ένα Varos, όπως έλεγε το τουρκικό διάταγμα.

Αργότερα όμως φαίνεται ότι τους επέτρεψαν να έχουν τα καταστήματά τους μέσα στην πόλη, όπως μας πληροφορεί ο John Heyman στα 1757: «Οι Έλληνες εδώ (στην Αμμόχωστο) δεν επιτρέπεται να ζουν στην πόλη», γράφει, «και τα καταστήματα που έχουν σ' αυτήν, πρέπει όλα να κλειδώνουνται

Ο πύργος του Οθέλλου

«Κυρίαρχος ανάμεσα στα φρουριακά τείχη υψώνεται ο φημισμένος Πύργος του Οθέλλου με το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου ανάγλυφο σε μαρμάρινη πλάκα εντοιχισμένη πάνω απο τη μεγάλη πύλη του, σύμβολο της κραταιής θαλασσοκράτειρας, της Γαληνοτάτης Βενετίας, όταν διαφέντευε τα πέλαγα και τις στεριές της Μεσόγειας θάλασσας. Σ' αυτή την πλάκα είναι χαραγμένο το όνομα του βενετσιάνου στρατηγού Nicola Foscarini, που το 1492 στάθηκε ο ιδρυτής του κολοσσιαίου αυτού πύργου».

Αθηνά Ταρσούλη,
Κύπρος, τ. Β'.

στη δύση του ήλιου και όλοι να αποσύρουνται στις κατοικίες τους».

Αγγλοκρατία: Το χωριό του 1881 άρχισε να μεγαλώνει ραγδαία. Το ευνόησε η θέση του λιμανιού που έγινε και πάλι το κυριότερο της Κύπρου και κρατούσε στο χώρο του το μεγαλύτερο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο με τα πλούσια γεωργικά προϊόντα της Μεσαριάς, των Κοκκινοχωριών και της Καρπασίας και με την πιο κοντινή σύνδεσή της με τη Λευκωσία. Αλλά και με τη φιλοπονία κι ευφυΐα των κατοίκων της.

Ανεξαρτησία: Όταν η Κύπρος απέκτησε την ανεξαρτησία της, με την εκβάθυνση κι επέκταση του λιμανιού της η Αμμόχωστος υπήρξε ο αναμφισβήτητος πνεύμονας της κυπριακής οικονομίας. Τότε την ανακάλυψαν και οι τουρίστες. Η χρυσή αμμουδιά της, που την έκαμνε εφάμιλλη παραλία μ' εκείνες του Κάπρι και της Κυανής Ακτής, μαζί με τη φιλόξενη διάθεση των κατοίκων της, την κατά παράδοση *«ιμερόεσσαν και τερψίθυμον»* έδωσαν τα σκήπτρα του κυπριακού τουρισμού στους Βαρωσιώτες.

Το άλλοτε χωριό εξελίχθηκε τώρα σε μια πολιτεία εύρωστη, νοικοκυρεμένη και πεντακάθαρη, που την ξυπνούσε το άρωμα των λεμονανθών και την κοίμιζε απαλά ο ζέφυρος στα λικνιστά κύματα, που έσβηναν ξεψυχισμένα στην ξανθή αμμουδιά της.

Το Α΄ κείμενο είναι από το άρθρο του Βάσου Καραγιώργη «Έγκωμη - Σαλαμίνα, οι προάγγελοι της Αμμοχώστου», *Αμμόχωστος 36 αιώνες πολιτισμού.*
Το Β΄ κείμενο είναι από τη διάλεξη του Κυριάκου Χατζηιωάννου «Η πόλις της Αμμοχώστου, ιστορία και θρύλος», *Τα εν διασπορά Γ΄.*

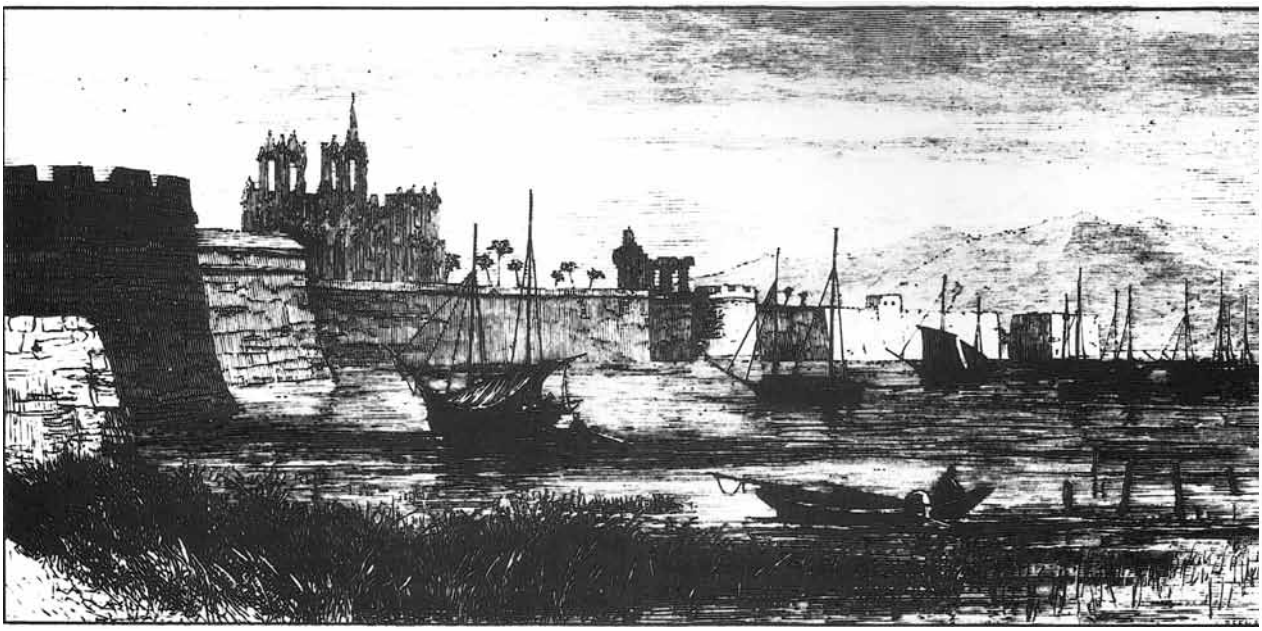

Το λιμάνι της Αμμοχώστου

«Είναι η καινούργια Αμμόχωστος με το ανοικτό εμπορικό λιμάνι της, το σπουδαιότερο αραξοβόλι της Κύπρου. Από την άλλη πλευρά, η γαλάζια απεραντοσύνη του πελάγου, που είδε να την οργώνουν από τους ομηρικούς χρόνους οι τριήρεις του ιδρυτή της αρχαίας Σαλαμίνας, του Τεύκρου του Τελαμώνιου, και του δοξασμένου βασιλιά της Ευαγόρα, όπως και οι ακατάβλητοι στόλοι του Μεγαλέξανδρου. Και ύστερα, πλήθος οι βυζαντινές ατράνταχτες γαλέρες με τους χρυσούς δικέφαλους αετούς· και κατόπι τους, οι βενετσιάνικες γαλέρες με τα χρυσοκόνταρα φλάμπουρα και το βλοσυρό λιοντάρι του Αγίου Μάρκου. Ώσπου, τέλος, έρχεται το 1571 η τούρκικη αρμάδα του Πιαλή πασά να ξεβράσει στο νησί τ' αρπαχτικά, τα άγρια λεφούσια της, για να πνίξουνε στο αίμα τη βαριόμοιρη Αμμόχωστο και την Κύπρο ολόκληρη».

Αθηνά Ταρσούλη,
Κύπρος, τ. Β΄.

Φως, περισσότερο φως

«Οι δρόμοι ήσαν φωτισμένοι ως το 1924 με μικρά τετράγωνα φανάρια. Καμωμένα με άσπρα γυαλιά από τενεκετζήδες δεν είχαν καμιά ομορφιά. Το βράδυ, όμως, όταν ήσαν αναμμένα, φαίνονταν αλλιώτικα, μπορεί να πει κανείς ωραία, με το δυνατό φως που σκορπούσαν.

Στη γωνία του Πρώτου Παρθεναγωγείου, Μουσείου τώρα, και σε δυο-τρία άλλα πλατώματα του δρόμου, που οι ντόπιοι τα έλεγαν με κομπασμό πλατείες, υπήρχαν μεγάλα λουξ. Ολόκληρη ιεροτελεστία γινόταν για το άναμμά τους και πάντα τα παιδιά των γύρω σπιτιών παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον. Υπήρχε ειδικός υπάλληλος για τ' άναμμά τους και πήρε τ' όνομα Λουξ, όνομα που του έμεινε και το κράτησε αργότερα και η οικογένειά του.

Μια μέρα στα 1924 άνθρωποι με παράξενα εργαλεία, με σύρματα, με τεράστιους στύλους και ανεμόσκαλες γέμισαν τους δρόμους. Έσκαβαν βαθιά τη γη και στερέωναν μέσα τους χοντρούς στύλους. Έδεναν ύστερα σύρματα από τον ένα στύλο στον άλλο. Έκπληκτοι οι κάτοικοι παρακολουθούσαν. Δεν καταλάβαιναν. Το ηλεκτρικό φως, λέει θα 'ρχόταν σε λίγο. Πολλοί οι επιφυλακτικοί. Θα 'ναι καλύτερο από το φανάρι και τη λάμπα; Κι αν χαλάσει η Ηλεκτρική, τι γίνεται; Τώρα, σαν χαλάσει η λάμπα, ανάβεις άλλη λάμπα. Στο χέρι σου είναι. Με την Ηλεκτρική, όμως, δεν θα 'μαστε κύριοι του σπιτιού μας. Όποτε θέλουν αυτοί οι κύριοι ηλεκτρολόγοι θα μας δίνουν φως, αν θα 'ναι φως αυτό που διαλαλούν. Τέλειωσαν οι προετοιμασίες και μια μέρα αγγέλθηκε ότι το βράδυ θα 'ρχόταν το ηλεκτρικό φως. Γεμάτοι δυσπιστία οι αρνητές περίμεναν. Κι όταν ο δήμαρχος Γεώργιος Εμφιετζής γύρισε το διακόπτη, γίνηκε το θαύμα. Φωτίστηκε όλη η πόλις. Πάνε πια τα λουξ και τα φανάρια. Γίνηκαν όλοι λάτρεις του νέου Φωτός, αρνητές και μη. Κι άρχισαν να ηλεκτροφωτίζονται τα σπίτια. Η όλη επιχείρηση ήταν του Δημαρχείου. Και πρέπει να ομολογήσουμε ότι ήταν μια τολμηρή απόφαση. Το τότε Δημοτικό Συμβούλιο ανέλαβε μεγάλο βάρος και η πρωτοβουλία του εθεωρήθη ηρωική».

Αγνή Μιχαηλίδη,
Το παλιό Βαρώσι.

Αύξηση πληθυσμού Αμμοχώστου

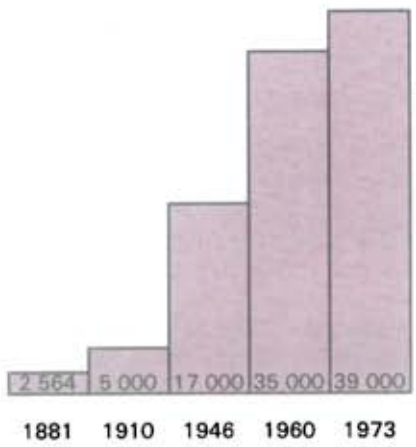

Η Αμμόχωστος.

ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ

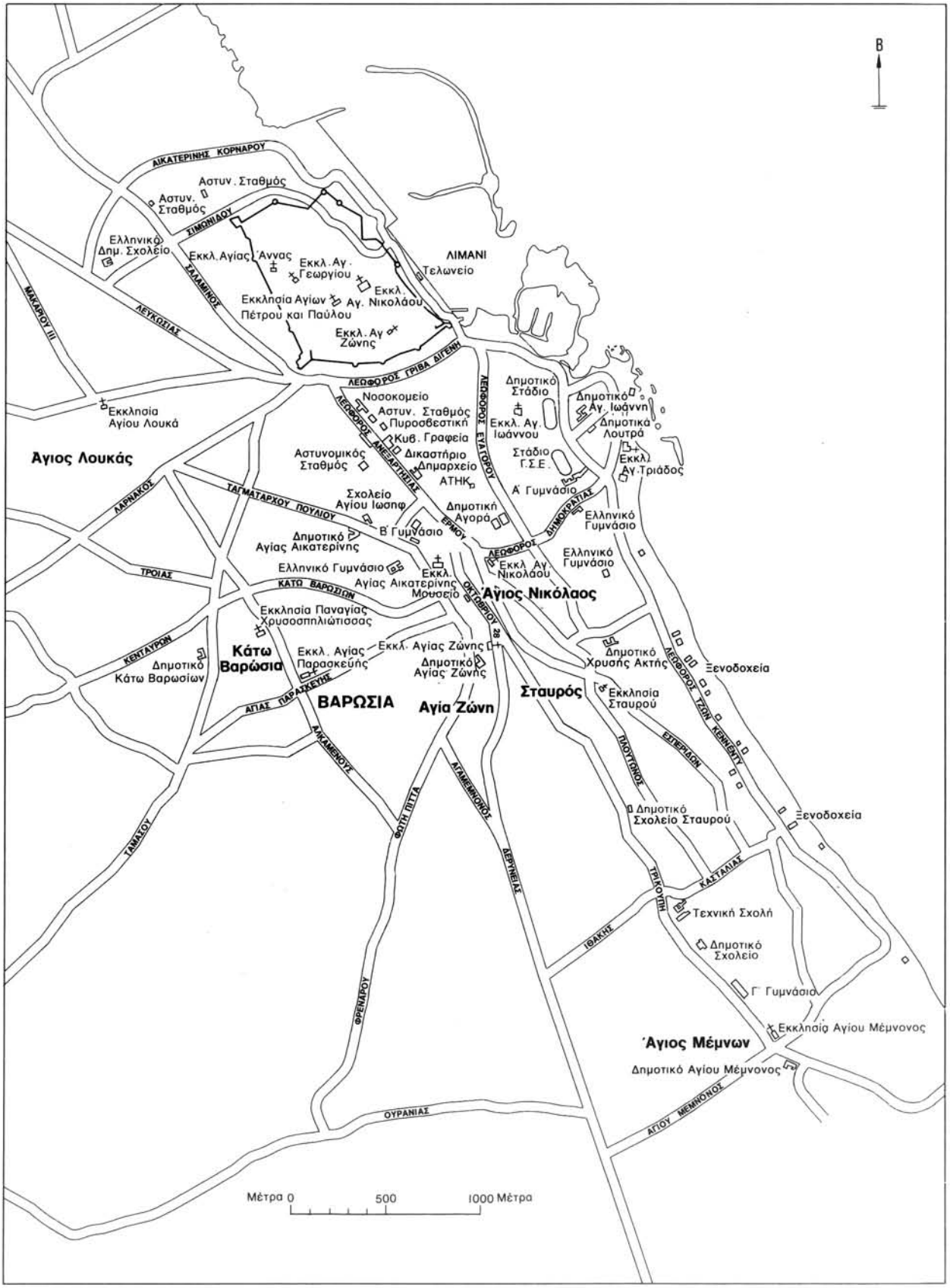
Β
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΟΡΝΑΡΟΥ
Αστυν. Σταθμός
Αστυν. Σταθμός
ΣΙΜΩΝΙΔΟΥ
Ελληνικό Δημ. Σχολείο
Εκκλ. Αγίας Άννας
Εκκλ. Αγ. Γεωργίου
ΛΙΜΑΝΙ
Τελωνείο
ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ
Εκκλησία Αγίων Πέτρου και Παύλου
Εκκλ. Αγ. Νικολάου
ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΙΙ
ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ
Εκκλ. Αγ. Ζώνης
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΓΡΙΒΑ ΔΙΓΕΝΗ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΕΥΑΓΟΡΟΥ
Δημοτικό Στάδιο
Δημοτικό Αγ. Ιωάννη
Δημοτικά Λουτρά
Εκκλησία Αγίου Λουκά
Νοσοκομείο
Αστυν. Σταθμός Πυροσβεστική
Κυβ. Γραφεία
Εκκλ. Αγ. Ιωάννου
Εκκλ. Αγ. Τριάδος
Άγιος Λουκάς
Αστυνομικός Σταθμός
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ
Δικαστήριο
Δημαρχείο
ΑΤΗΚ
Στάδιο Γ.Σ.Ε.
Α΄ Γυμνάσιο
ΛΑΡΝΑΚΟΣ
ΤΑΓΜΑΤΑΡΧΟΥ ΠΟΥΛΙΟΥ
Σχολείο Αγίου Ιωσήφ
Δημοτική Αγορά
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
Ελληνικό Γυμνάσιο
ΕΡΜΟΥ
Β΄ Γυμνάσιο
Δημοτικό Αγίας Αικατερίνης
ΛΕΩΦΟΡΟΣ
Ελληνικό Γυμνάσιο
ΤΡΟΙΑΣ
Εκκλ. Αγ. Νικολάου
Ελληνικό Γυμνάσιο
ΚΑΤΩ ΒΑΡΩΣΙΩΝ
Εκκλ. Αγίας Αικατερίνης
Μουσείο
Άγιος Νικόλαος
ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 28
Εκκλησία Παναγίας Χρυσοσπηλιώτισσας
ΚΕΝΤΑΥΡΩΝ
Κάτω Βαρώσια
Εκκλ. Αγίας Παρασκευής
Εκκλ. Αγίας Ζώνης
Δημοτικό Αγίας Ζώνης
Δημοτικό Χρυσής Ακτής
Ξενοδοχεία
Δημοτικό Κάτω Βαρωσίων
ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
ΒΑΡΩΣΙΑ
Αγία Ζώνη
Σταυρός
Εκκλησία Σταυρού
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΤΖΩΝ ΚΕΝΝΕΔΥ
ΑΝΑΞΑΜΕΝΟΥΣ
ΠΛΟΥΤΩΝΟΣ
ΕΥΡΙΠΙΔΩΝ
ΤΑΜΑΣΟΥ
ΦΩΤΗ ΠΙΤΤΑ
ΑΓΑΜΕΜΝΟΝΟΣ
Δημοτικό Σχολείο Σταυρού
Ξενοδοχεία
ΔΕΡΥΝΕΙΑΣ
ΤΡΙΚΟΥΠΗ
ΚΑΣΤΑΛΙΑΣ
Τεχνική Σχολή
ΙΘΑΚΗΣ
Δημοτικό Σχολείο
Γ΄ Γυμνάσιο
ΦΡΕΝΑΡΟΥ
Εκκλησία Αγίου Μέμνονος
Άγιος Μέμνων
Δημοτικό Αγίου Μέμνονος
ΑΓΙΟΥ ΜΕΜΝΟΝΟΣ
ΟΥΡΑΝΙΑΣ
Μέτρα 0
500
1000 Μέτρα

Η πόλη της Αμμοχώστου

Η πόλη της Αμμοχώστου αποτελείται από την παλιά πόλη που είναι κλεισμένη στα μεσαιωνικά τείχη και τη νεότερη, τα Βαρώσια, που απλώνεται έξω από τα τείχη κατά μήκος της παραλίας. Μετά την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους το 1571 στην παλιά πόλη εγκαταστάθηκαν κυρίως Τούρκοι. Οι περισσότεροι Έλληνες κάτοικοι διώχτηκαν από τους εισβολείς και εγκαταστάθηκαν έξω από τα τείχη. Εκεί σχηματίστηκε η νέα πόλη, το Βαρώσι και τα προάστια Κάτω Βαρώσι, Άγιος Λουκάς και Άγιος Μέμνονας. Στις αρχές του αιώνα μας, το 1913, ο Δήμος Αμμοχώστου αναφέρεται ότι περιλάμβανε «την πόλιν της Αμμοχώστου και τα χωριά Άγιο Μέμνονα, Επάνω και Κάτω Βαρώσια και Άγιο Λουκά».

Στα νεότερα χρόνια τα Βαρώσια αναπτύσσονται ραγδαία. Νέες περιοχές σχηματίζονται και συναποτελούν με τις παλιές την πόλη της Αμμοχώστου, το καμάρι της Κύπρου. Άγιος Νικόλαος, Αγία Ζώνη, Σταυρός, περιοχή Λάξη, περιοχή Καραόλου, Κάτω Δερύνεια. Το 1974 η νέα πόλη της Αμμοχώστου αναπτύσσεται με αλματώδη ρυθμό κατά μήκος της πιο όμορφης παραλίας της Κύπρου. Πολυτελή ξενοδοχεία, εστιατόρια, καταστήματα, τράπεζες, πολυκατοικίες φύτρωναν από τη μια μέρα στην άλλη. Κι ο χρόνος σταμάτησε εκείνο το φοβερό καλοκαίρι...

Ο δρόμος προς την Αμμόχωστο.

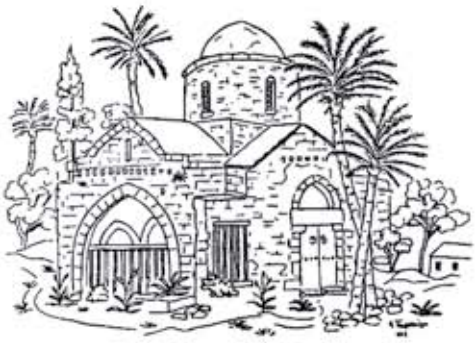

Εκκλησίες της Αμμοχώστου: Οι μεσαιωνικές εκκλησίες βρίσκονται μέσα στην παλιά πόλη της Αμμοχώστου. Άλλες είναι ερειπωμένες, όπως ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων κι άλλες έχουν γίνει τζαμιά, όπως ο καθεδρικός ναός του Αγίου Νικολάου. Μετά το 1571 νέες εκκλησίες κτίζονται έξω από τα τείχη· μερικές, όπως ο Άγιος Νικόλαος και η Αγία Ζώνη, έχουν το όνομα ερειπωμένων εκκλησιών της παλιάς πόλης.

Το 1974 λειτουργούσαν στις ομώνυμες ενορίες της Αμμοχώστου ο Άγιος Ιωάννης, η Αγία Τριάδα, ο Άγιος Νικόλαος, η Αγία Ζώνη και η εκκλησία του Τιμίου Σταυρού. Στο Κάτω Βαρώσι είναι η Παναγία η Χρυσοσπηλιώτισσα, η Αγία Αικατερίνη και η Αγία Παρασκευή. Η παλιά εκκλησία της Παναγίας της Χρυσοσπηλιώτισσας ήταν σκαμμένη στο βράχο· τα νεότερα χρόνια κτίστηκε κοντά μεγάλη εκκλησία. Στον Άγιο Λουκά υπήρχε ομώνυμη εκκλησία και μικρό εκκλησάκι του Αγίου Παντελεήμονα, όπου γινόταν μεγάλο πανηγύρι. Στον Άγιο Μέμνονα υπήρχε ομώνυμη εκκλησία, στην οποία γινόταν τα τελευταία χρόνια το πανηγύρι της Ελιάς που γινόταν προηγουμένως στον Άη Γιάννη. Κι οι εκκλησίες της Αμμοχώστου αλειτούργητες μας προσμένουν.

Η μεσαιωνική εκκλησία Πέτρου και Παύλου.

Ένας στάβλος ξαναγίνεται εκκλησία

Σαν έγινε γνωστό πως καθαρίζεται η εκκλησία του Άη-Γιώργη του Εξορινού, χωρικοί από τα γύρω χωριά προσέτρεξαν σε μεγάλες ομάδες κι εργάστηκαν μέρες πολλές αμισθί. Αλλ' όμως και πολλοί Τούρκοι βοήθησαν. Αφού έγινε η κάθαρση, φτιάχτηκαν πόρτες και παράθυρα για να κλείσει ο χώρος. Σκάμνοι και πάγκοι κατασκευάστηκαν από τον Τούρκο εργολάβο Κιαμίλι - χαμάλπασιη του λιμανιού - από θαυμάσιο ξύλο, που εκείνος ο ίδιος διέθεσε. Όταν ρωτήθηκε από τον πατέρα μου τι του όφειλαν, η απάντηση ήταν: «Ντροπή, αφεντικό. Από ποιον να πάρω χρήματα, από σένα ή από τον Άγιο;»...

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, μαζί με τους πρόσφυγες, ήλθε στο Βαρώσι ο παπα-Μανέας και διορίστηκε εφημέριος του ναού του Αγίου Γεωργίου του Εξορινού. Είχε γλυκυτάτη φωνή και σκορπούσε συγκίνηση την ώρα της λειτουργίας.

Τη Μεγάλη Παρασκευή η καμπάνα κτυπούσε στις δυο το απόγευμα. Ειδοποιούσε τις κοπέλλες να πάνε στην εκκλησία να στολίσουν τον Επιτάφιο. Συγκινητικό ήταν να βλέπει κανείς γριές και νέες με πανέρια γεμάτα ζαμπούκους, κρίνα, μυρωδάτα τριαντάφυλλα και κάθε λογής λουλούδια. Και ανάμεσα σ' αυτές και πολλές Τουρκάλες να φέρνουν άνθη για τον Επιτάφιο. Στέκονταν οι Τουρκάλες για λίγο κι έβλεπαν με σεβασμό τη θλιμμένη μορφή του Εσταυρωμένου, κατέθεταν τα λουλούδια τους κι έφευγαν.

Την ακολουθία του Επιταφίου παρακολουθούσαν αρκετοί Έλληνες, που ήρχοντο από το Βαρώσι, καθώς και όλοι οι Έλληνες που ζούσαν στην παλιά Αμμόχωστο. Η περιφορά του Επιταφίου γινόταν γύρω από την εκκλησία μόνο, για την αποφυγή τυχόν ενοχλήσεως στους Τούρκους.

Τη χρονιά που ήλθεν ο παπα-Μανέας πολλοί ενθουσιώδεις νέοι πρότειναν να γίνει η περιφορά του Επιταφίου ίσαμε το Βαρώσι, όπου, σύμφωνα με παλιό έθιμο, συνηντώντο όλοι οι Επιτάφιοι στην πλατεία του Δημαρχείου. Για να γίνει όμως αυτό, η πομπή έπρεπε να περάσει από τους τούρκικους μαχαλάδες και μετά από την πλατεία της Αγίας Σοφίας, όπου ήσαν και όλα τα τούρκικα καφενεία, και μετά θα προχωρούσε προς την πύλη του γεφυριού,

που ενώνει τις δυο πόλεις. Άλλος δρόμος δεν υπήρχε. Οι παλαιότεροι δεν ήθελαν να γίνει αυτό, γιατί ακόμη οι πληγές του Μικρασιατικού πολέμου ήσαν ανοικτές. Ο παπα-Μανέας όμως ανελάμβανε όλη την ευθύνη, επιμένοντας ότι όλα θα πάνε καλά. Κι έτσι άρχισε η περιφορά. (..)Η Παρασκευή ήταν ημέρα αργίας των Τούρκων και όλοι ήσαν μαζεμένοι στα καφενεία γύρω στην πλατεία της Αγίας Σοφίας, πίνοντας το ναργιλέ τους.

Ξαφνικά τέντωσαν τ' αυτί, κάτι ασυνήθιστο γινόταν. Φώτα φαίνονταν από μακριά, από το δρόμο που περνά μπρος στο παλιό Βασιλικό Παλάτι. Γεμάτοι έκπληξη και ίσως αγανάκτηση αντίκρισαν μια σκηνή, που δεν περίμεναν ποτέ να ιδούν. Ασημένια εξαπτέρυγα άστραφταν από τα φώτα των λαμπάδων που κρατούσαν οι Χριστιανοί. Ένας ψηλόλιγνος παπάς ακολουθούσε κρατώντας στο χέρι ψηλά ένα μεγάλο σταυρό, θυμιατό στο άλλο. Ακολουθούσε ο πολύχρωμος Επιτάφιος, αναμμένα κεριά στη σκεπή του, και πίσω οι πιστοί με σκυμμένο κεφάλι έψαλλαν και προχωρούσαν αργά.

Αλήθεια ήταν ό,τι βλέπανε ή επρόκειτο για καμιά στοιχειωμένη λιτανεία από τα χρόνια των Βυζαντινών; Η ατμόσφαιρα ήταν ηλεκτρισμένη. Ελπίδα και φόβος από τη μια μεριά, αγανάκτηση και θυμός από την άλλη. Στο αναμεταξύ η πομπή έφθασε στο κέντρο της πλατείας. Τότε ο παπα-Μανέας σήκωσε πιο ψηλά το σταυρό που κρατούσε στο χέρι. Το ράσο του ανέμιζε στον κρύο αέρα. Η μορφή του φάνηκε βιβλική, πέρα από τον κόσμο τούτον. Σταμάτησε και μαζί του όλη η πομπή ακινητοποιήθηκε.

Κι άξαφνα, μέσα στη νεκρική σιγή, ακούστηκε η γλυκιά φωνή του παπά. Εδέετο στην τουρκική γλώσσα υπέρ της τουρκικής κοινότητος, υπέρ του αρχηγού της θρησκείας τους, υπέρ της ειρήνης και της ευημερίας όλων των κατοίκων. Τουρκομερίτης ο ίδιος ήξερε θαυμάσια τα τουρκικά και τα μεταχειρίστηκε στην πιο κατάλληλη στιγμή.

Και τότε συνέβη κάτι που μόνο η διδασκαλία της Αγάπης μπορούσε να επιτελέσει. Ένας - ένας οι Τούρκοι σηκώθηκαν κι έβγαλαν το φέσι, ενώ τα μπαλκόνια και τα παράθυρα φωτίστηκαν με μιας και γέμισαν γυναικόπαιδα. Με σέβας άκουαν οι Τούρκοι τις δεήσεις. Το εκκλησίασμα αναλύθηκε σε λυγμούς. Μόνο ο παπάς, ψηλός, λιγνός, ολόισιος, ατάραχος εξακολουθούσε να ψάλλει με κατάνυξη. Όταν η πομπή χάθηκε στην καμπή του δρόμου, τότε μόνο οι Τούρκοι κάθησαν ξανά συλλογισμένοι.

Αγνή Μιχαηλίδη,
Το παλιό Βαρώσι.

Ο εσταυρωμένος, από τον Άγιο Ιωάννη Αμμοχώστου. Βυζαντινό Μουσείο.

Η πνευματική φυσιογνωμία της Αμμοχώστου

Στην Αμμόχωστο εκδίδονταν τοπικές εφημερίδες με πολιτικό, σατιρικό και φιλολογικό περιεχόμενο. Στις αρχές του 20ου αιώνα το «Πυξ Λαξ», η «Σαλαμίς», η «Αμμόχωστος», η «Μικρούλα», οι «Εστιάδες» και το περιοδικό «Νέα Εποχή». Λίγο αργότερα (1921-1929) εκδίδονται «Το Ελεύθερο Βήμα», η «Πρόοδος», η «Δημιουργία», η «Ακρόπολις».

(..)Το 1911 ένα μεγάλο γεγονός σημαδεύει την ιστορία της πόλης. Η ίδρυση του Συλλόγου «Ανόρθωσις». Εδώ θα αρχίσουν να γίνονται διαλέξεις, δημιουργείται η πρώτη μαντολινάτα της πόλεως, η πρώτη βιβλιοθήκη (...).

Το 1930 ιδρύθηκε και το Λύκειο Ελληνίδων Αμμοχώστου από τη Μαρία Π. Ιωάννου. Ο χώρος του Λυκείου γίνεται ένα άλλο ακόμη βήμα από όπου θα δίδονται διαλέξεις και συναυλίες από σημαντικούς καλλιτέχνες και λογοτέχνες στις εβδομαδιαίες φιλολογικές του συγκεντρώσεις· καθιερώνει επίσης τις παραστάσεις του θεάτρου για παιδιά.

Με το τέλος του πολέμου αρχίζει μια νέα εποχή για την Αμμόχωστο. Ο πληθυσμός αυξάνει και η πόλη επεκτείνεται τόσο ώστε οι ενορίες της να ενώνονται η μια με την άλλη. Ανακαλύπτεται τώρα και η θάλασσα. Κτίζονται πολλά παραλιακά σπίτια και αποπερατώνονται και τα πρώτα ξενοδοχεία.

Κέντρα πνευματικής ζωής είναι τα σχολεία με τις ποικίλες εκδηλώσεις τους· χορωδίες, ορχήστρες, θεατρικές παραστάσεις. Οι παραστάσεις των αρχαίων τραγωδιών του Α΄ Γυμνασίου Αμμοχώστου: Ιφιγένεια η εν Ταύροις, Ικέτιδες, Μήδεια, Οιδίπους Τύραννος, στο Ηραίο ή στα Προπύλαια του σχολείου ή στο αρχαίο θέατρο της Σαλαμίνας είχαν ξεπεράσει κατά πολύ τα μαθητικά επίπεδα, και ήταν παραστάσεις με αξιώσεις στον πνευματικό χώρο.

Ο Φιλόπτωχος Σύλλογος, η Ανόρθωση και το Λύκειο Ελληνίδων συνέχισαν τις εκδηλώσεις τους. Αξιόλογο θέαμα ήταν η αναπαράσταση του Κυπριακού Γάμου από το Λύκειο Ελληνίδων.

Ο Δήμος Αμμοχώστου επίσης έρχεται τώρα να επεκτείνει τις δραστηριότητές του στον πνευματικό τομέα. Ιδρύει τη Δημοτική Βιβλιοθήκη και τη Δημοτική Πινακοθήκη. Η Πινακοθήκη συγκεντρώνει ωραιότατα έργα των Κυπρίων και των Ελλαδιτών ζωγράφων: του Κόντογλου, του Τσαρούχη, του Χατζηκυριάκου - Γκίκα, του Μόραλη, κ.ά.

Πολλοί ποιητές, πεζογράφοι, μουσικοί, ζωγράφοι έζησαν στην πόλη μας και δημιούργησαν αξιόλογο έργο. Δεν θα αναφερθώ όμως ονομαστικά στο έργο τους, γιατί ακόμη συνεχίζουν τη δημιουργία τους.

Η πόλη μας είχε την ευτυχία και τη χαρά να φιλοξενήσει σημαντικούς πνευματικούς ανθρώπους, κι ανάμεσα σε πολλούς άλλους, τους ποιητές

Ο Οιδίπους Τύραννος. Παράσταση από μαθητές του Γυμνασίου Αμμοχώστου.

Γιώργο Σεφέρη και Οδυσσέα Ελύτη. Καλεσμένοι στην Κύπρο από το φίλο τους κ. Ευάγγελο Λ. Λουίζο έμειναν στο «σπίτι που πάει να γίνει φυτό», όπως έγραψε ο Σεφέρης για το ωραίο αρχοντικό της οδού Ηρακλέους. Το γεγονός έχει μεγάλη σημασία, γιατί καρπός αυτής της παραμονής είναι τα ποιήματα του Σεφέρη «...Κύπρον, ου μ' εθέσπισεν...» ή όπως αργότερα μετονομάστηκε το βιβλίο του «Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ΄», που αναφέρονται στον κόσμο της Κύπρου. Αλλά και στον Ελύτη ανιχνεύουμε τις εμπειρίες της Κύπρου, όπως στη «Μαρία Νεφέλη» και σε άλλα του κείμενα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που διαμορφώνει τη φυσιογνωμία της πόλεως είναι η Βιβλιοθήκη του Δημ. Ν. Μαραγκού μοναδική για τον πλούτο της σε βιβλία που αναφέρονται στην Κύπρο, βιβλία δυσεύρετα και πανάκριβα.

Το πιο σημαντικό όμως γεγονός που ολοκληρώνει τη φυσιογνωμία της πόλεως είναι η ίδρυση του «Επιστημονικού και Φιλολογικού Συλλόγου Αμμοχώστου ΕΦΣΑ», το 1960. Ψυχή του Συλλόγου ο ιδρυτής και πρόεδρός του Δρ Κυριάκος Χατζηιωάννου. Ο Δρ Χατζηιωάννου, διαπρεπής εκπαιδευτικός και επιστήμονας με διεθνή ακτινοβολία, συγγραφέας του μεγαλόπνοου και πολύτομου έργου «Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς Πηγάς», κατόρθωσε να δημιουργήσει με τον ΕΦΣΑ αληθινή πνευματική ζωή και πνευματική κίνηση.

Διαλέξεις, ομιλίες, συζητήσεις, εθνικοί εορτασμοί που δεν έμοιαζαν σε τίποτα με ό,τι είχαμε συνηθίσει, τιμητικές εκδηλώσεις ήταν οι δραστηριότητες του Συλλόγου. Διαπρεπείς λογοτέχνες και επιστήμονες, ξένοι και ντόπιοι, ακούστηκαν από το βήμα του ΕΦΣΑ που μπορούσε να συγκριθεί με ένα Ελεύθερο Πανεπιστήμιο.

Και σαν φυσικό αποτέλεσμα όλης αυτής της εργασίας ήρθε η έκδοση του Δελτίου του ΕΦΣΑ. Σύγγραμμα ετήσιο που συγκέντρωνε όλες τις δραστηριότητες της χρονιάς. Το Δελτίο είναι πηγή και βοήθημα για τη συγγραφή φιλολογικών και επιστημονικών πραγματειών. Την έκδοσή του διέκοψε η τουρκική εισβολή που έκοψε και την ανάσα της πόλεως.

Με τη μεγάλη πληγή που άνοιξε η τουρκική εισβολή το 1974 οι κάτοικοι της Αμμοχώστου με πόνο ψυχής, απαρηγόρητοι και συντετριμμένοι βρήκαν καταφύγιο στις ελεύθερες περιοχές του νησιού. Άλλοι έχασαν το νόημα της ζωής και άλλοι μέσα στα ερείπια της ψυχής τους είδαν το φωτεινό σημάδι της ελπίδας.

Η πνευματική Αμμόχωστος σιγά σιγά άρχισε να αναστηλώνεται και να συνεχίζει τη δημιουργία της στη διασπορά. Και η πόλη έγινε όραμα, που δεν μπορούν να φθείρουν μήτε οι αρουραίοι, μήτε τα φίδια, μήτε τα στοιχεία της φύσεως, που όπως πληροφορούμαστε πανηγυρίζουν θριαμβευτικά μέσα στα άδεια σπίτια και στους έρημους δρόμους.

«Η αποκαθήλωση» Πολ. Γεωργίου.

Τι να έγιναν οι πίνακες του Γεωργίου και το πανέμορφο σπίτι του; Τι να έγινε το αρχοντικό του Λουίζου, τα βιβλία του Μαραγκού, οι τάφοι των προσφιλών μας προσώπων, τα κρίνα που ανθοβολούν και ευωδιάζουν μέσα στην καιόμενη αμμουδιά του Αυγούστου;

Στον τόπο της μετοικεσίας μας πολλοί μπορεί να απόκτησαν μεγαλύτερες περιουσίες απ' αυτές που είχαν στην Αμμόχωστο, πολλοί μπορούν να ζουν κάτω από καλύτερες συνθήκες τώρα. Ο πόνος όμως είναι γιατί χάσαμε το σημείο που στεκόμασταν, αυτό το σημείο που είναι απαραίτητο για να αντλήσεις τη δύναμη να κινήσεις το πλούτος της ψυχής σου και το μεγαλείο της ζωής. Αυτό που είναι αμετακίνητο και σταθερό μέσα στην κίνηση και την παροδικότητα των εγκοσμίων. Αυτός είναι ο καημός μας.

Θεοδόσης Νικολάου.

Η εκπαίδευση στην Αμμόχωστο

Η Αμμόχωστος έχει μακρά παράδοση στον εκπαιδευτικό τομέα. Το 1892 είχε τρία Αρρεναγωγεία με 147 μαθητές, δυο Παρθεναγωγεία με 73 μαθήτριες και χωριστό δημοτικό σχολείο στον Άγιο Μέμνονα. Παράλληλα λειτουργούσε η Ελληνική Σχολή, που εξελίχτηκε αργότερα στο Ελληνικό Γυμνάσιο Αμμοχώστου. Από τις αρχές του 20ου αιώνα άρχισε τη λειτουργία του και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο, που εξελίχτηκε στο Γυμνάσιο Θηλέων Αμμοχώστου.

Το σχολικό έτος 1973-1974 λειτουργούσαν στην Αμμόχωστο νηπιαγωγεία, δημοτικά σχολεία, δημόσιες και ιδιωτικές σχολές Μέσης Παιδείας και για τα ασκήσιμα παιδιά η Σχολή Αποστόλου Βαρνάβα.

Τα σχολεία της Αμμοχώστου είχαν πλούσια εθνική και πολιτιστική δράση. Οι ήρωες Γρηγόρης Αυξεντίου, Κυριάκος Μάτσης, Φώτης Πίττας, Ηλίας Παπακυριακού και Παναγιώτης Τουμαζής ήταν απόφοιτοι του Ελληνικού Γυμνασίου Αμμοχώστου. Ο Πετράκης Γιάλλουρος, σημαιοφόρος του Γυμνασίου Αμμοχώστου, πυροβολήθηκε θανάσιμα από τους Άγγλους στρατιώτες σε μια μαθητική διαδήλωση.

Κατά το 1973-74 οι μαθητές των δημοσίων σχολείων Μέσης Παιδείας στην Αμμόχωστο ανέρχονταν σε 4.646 μαθητές.

Επίσης λειτουργούσαν και ιδιωτικές σχολές Μέσης Παιδείας: Το Κέντρο Ανωτέρων Σπουδών Αμμοχώστου, η Σχολή C.T.L. Academy, οι Νέοι Ορίζοντες, η Ξενοδοχειακή Σχολή «Ξενία», το Famagusta Grammar School και η Σχολή St Francis μόνο για κορίτσια.

Δημοτικά Σχολεία Αμμοχώστου

Άγ. Νικόλαος Βαρωσίων
Αγ. Αικατερίνη Βαρωσίων
Αγ. Ζώνη Βαρωσίων
Άγ. Ιωάννης Βαρωσίων
Χρυσή Ακτή Βαρωσίων
Κάτω Βαρώσια (Α΄ και Β΄)
Σταυρός (Α΄ και Β΄ Κύκλος)
Άγ. Λουκάς Βαρωσίων
Άγ. Μέμνων (Α΄ και Β΄)
Σαλαμίς Βαρωσίων
Άγ. Γεώργιος Σαλαμίνος Βαρωσίων
Άγ. Μάμας Βαρωσίων
Λάξης

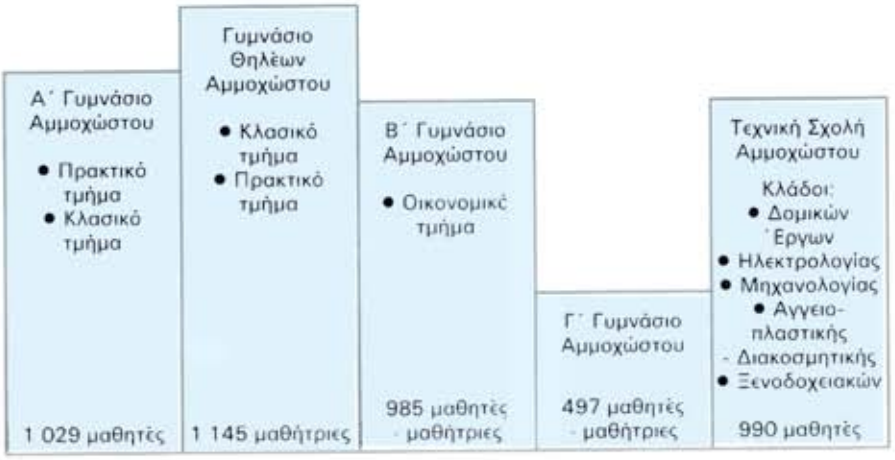

Ξεχασμένες σελίδες ημερολογίου

2 Ιουλίου 1950

Τον είδα σήμερα για πρώτη φορά στις εισαγωγικές εξετάσεις του γυμνασίου. Ήρθε και κάθησε μπροστά μου, λίγο λοξά, έτσι που, χωρίς να το θέλω, έβλεπα όλες του τις κινήσεις. Ξεχώριζε με την πρώτη ματιά ανάμεσα στ' άλλα παιδιά: ψηλό, καμαρωτό μέτωπο, με μια κάθετη ρυτίδα ανάμεσα στα φρύδια, ξανθά μαλλιά και μάτια γκρίζα, κάτι σαν βόρειος γαλαζοαίματος.

Παράδωσα το γραπτό μου και βγήκα. Σε λίγο μ' ακολούθησε, χαμογελώντας συνεσταλμένα.

— Έγραψες καλά;
— Ναι, ελπίζω... Εσύ;
— Και γω ελπίζω...

Απομείναμε να κοιταζόμαστε με αστεία αμηχανία, που κείνος δεν μπόρεσε να βαστάξει για πολύ.

— Αλήθεια, πώς σε λένε;
— Άννα. Εσένα;
— Γιάννη...
— Αδέρφια δεν έχεις;
— Όχι. Εσύ;
— Ούτε γώ.

Στο μεταξύ είχανε βγει κι άλλοι απ' την τάξη. Δυο-τρεις μας πλησίασαν.

— Πάω να δω κάποιο γνωστό μου... είπε διακριτικά ο Γιάννης. Χάρηκα που σε γνώρισα.

Τον κοίταξα για λίγο, καθώς έφευγε. Είχε ένα αντρίκιο, λεβέντικο περπάτημα. Από πίσω έμοιαζε σα δεκαπέντε χρονών παλικάρι.

24 Μαρτίου 1955

Τυχαία ανακάλυψα σήμερα τούτο το μόλις αρχισμένο ημερολόγιο. Τ' ανακάλυψα και το ξαναθυμήθηκα, κάτω από 'να σωρό παλιά χαρτικά: βιβλία, περιοδικά, προγράμματα, φωτογραφίες...

Γέλασα... γέλασα πολύ, με την εντύπωση του δειλού κι ακοινώνητου παιδιού, που μου 'χε δώσει ο Γιάννης τότε, πριν από πέντε χρόνια. Τώρα είναι ο ωραιότερος, ο εξυπνότερος κι ο πιο αγαπητός μαθητής του σχολείου. Έχουμε χωριστά κτίρια τα κορίτσια απ' τ' αγόρια και δεν πολυκάνουμε παρέα μεταξύ μας - ούτε να μιλήσουμε καλά-καλά δε μας αφήνουν - όμως βλεπόμαστε στους κοινούς εθνικούς εορτασμούς, δυο φορές το χρόνο...

Εφέτος είν' η δεύτερη χρονιά που ο Γιάννης ντύνεται τσολιάς και παραστέκει τη σημαία στην παρέλαση... ίδιος Ερμής του Πραξιτέλη.

Η κυβέρνηση δε μας έδωσε άδεια να παρελάσουμε στους δρόμους. Γιορτάσαμε βαρύθυμοι μέσα στο γυμναστήριο σήμερα το πρωί (...).

Καθώς τραβούσα, με μια φίλη μου, κατά την έξοδο, ιδρωμένες και κουρασμένες, σωματικά και ψυχικά, ακούσαμε πίσω μας να μας φωνάζουν:

— Μαρία! Άννα!...

Στραφήκαμε. Μερικοί συμμαθητές μας είχανε τριγυρίσει το Γιάννη και συζητούσαν χαμηλόφωνα. Μας έγνεψαν να πάμε κοντά τους. Η ξαφνική περιέργεια παραμέρισε την κούραση. Τρέξαμε.

— Τι συμβαίνει;
— Αύριο το πρωί θα παρελάσουμε με την έκτη τάξη στους δρόμους. Θα 'ρθείτε;

Βγάλαμε τα μπερέ μας και τα πετάξαμε στον αέρα, μ' έξαλλο ενθουσιασμό:

— Ζήτω! Και βέβαια θα 'ρθούμε!...

Ο Γιάννης έφερε το δάχτυλο στα χείλη του.

— Σιγά! Οι καθηγητές δεν πρέπει να φανούν ότι το ξέρουν, γιατί θα βρουν τον μπελά τους.

— Δηλαδή... το ξέρουν;
— Ναι, τους το 'παμε.
— Πώς τους φάνηκε;
— Είπαν να κάνουμε ό,τι θέλουμε, αλλά κείνους να μην τους ανακατέψουμε, γιατί κινδυνεύουμε τότε να μας κλείσουν το σχολείο.
— Έξοχα! Κι η εκκίνηση;
— Στις έξι το πρωί, μετά την έπαρση της σημαίας...

Ψάχνοντας τώρα για μια μικρή, μεταξένια σημαία, που 'χα κρύψει δω-μέσα, έπεσα πάνω σε τούτο το τετράδιο.

28 Οκτωβρίου 1955

Όπως και στις 25 του Μάρτη, ούτε τώρα μας έδωσαν άδεια να γιορτάσουμε με παρέλαση. Και τούτη τη φορά, αν αποτολμούσαμε οτιδήποτε θα 'χε και ντουφεκίδι. Ήτανε ρητή η διαταγή: πυροβολήστε αν δε συμμορφωθούν να διαλυθούν αμέσως.

Όμως το αίμα μας είχε βράσει για καλά. Τίποτα δε θα μπορούσε να μας σταματήσει.

Οι ανησυχίες και οι συμβουλές των δασκάλων μας πατρικές, αληθινά συγκινητικές... μα πόσο μάταιες!

Μαζευτήκαμε στο προαύλιο του σχολείου, με τις καλές μας στολές κι αξιοθαύμαστα φυσιολογική συμπεριφορά. Ξεκινήσαμε για τη δοξολογία, μπροστά τα τύμπανα κι οι σάλπιγγες, πίσω τους η σημαία, πιο πίσω εμείς. Ο Γιάννης, στη μέση των άλλων δυο τσολιάδων σήκωνε με το ένα του χέρι το βαρύ ιστό, σα να 'ταν πούπουλο.

— Μάτι... ψιθύρισε πλάι μου η Μαρία.
— Τι μάτι;
— Δε θα το γλυτώσει το βάσκανο μάτι... Είναι σαν άγγελος!
— Ο Γιάννης;
— Ποιος άλλος;

Το κακό έγινε στο γυρισμό. Εγγλέζοι στρατιώτες και Τούρκοι επικουρικοί μας βάλανε ξαφνικά στη μέση και μας άρχισαν στο ξύλο. Αντισταθήκαμε όπως και όσο μπορούσαμε, μα ήσαν πολλοί και χειροδύναμοι. Κάποια στιγμή είδα τη σημαία να χαμηλώνει απότομα. Κοίταξα κάτω κι έμπηξα κραυγές αγωνίας, μαζί με μένα, κι όσα παιδιά βρίσκονταν κοντά: Ο Γιάννης, πεσμένος στα γόνατα και καταματωμένος, έσφιγγε, μ' όση δύναμη του απέμενε, τον ιστό, σα να 'τανε δικό του, πολύτιμο μέλος. Από πάνω του τρεις συνέχιζαν να τον χτυπούν. Χυμήξαμε καταπάνω τους σα λυσσασμένοι:

— Κακούργοι, θα τον σκοτώσετε!...

Απρόσμενα, τον παράτησαν κι έφυγαν. Καιρός ήτανε: η σημαία κύλησε αργά στο δρόμο κι ο Γιάννης πλάι της λιπόθυμος, δίχως να βγάλει μιλιά.

Τον πήγαμε σηκωτό στο πλησιέστερο φαρμακείο. Ο γιατρός που τον είδε μας καθησύχασε: τίποτα σοβαρό, μια ένεση θα τον συνέφερνε.

Σε λίγο άνοιξε τα μάτια και μας κοίταξε εναν-ένα. Χαμογέλασε.

— Τι έγινε, παιδιά;
— 'Εγινε ότι είσαι τρελλός! Παρά λίγο να σε σκότωναν!
— Και τι θέλατε να κάνω; Να παρατήσω τη σημαία;
— Δε θα χάλαγε δα κι ο κόσμος!

Στο πρόσωπό του ζωγραφίστηκε ανείπωτη φρίκη.

— Σοβαρομιλάτε; Ν' αφήσω να την πατάνε με τ' άρβυλά τους, για να γλυτώσω το ξύλο;

Γύρισε απ' την άλλη μεριά. Ο γιατρός του 'πιασε το σφιγμό:

— Μη μιλάς άλλο.. είσαι εξαντλημένος.

Κοιταχτήκαμε ντροπιασμένοι. Και βέβαια δε θα μιλούσε άλλο, δεν ήθελε πια να μας μιλήσει.

Φύγαμε αργά, με κατεβασμένο κεφάλι.

7 Φεβρουαρίου 1956

Το νέο πλάκωσε ξαφνικό, αληθινό κι αδυσώπητο, σήμερα το πρωί: Βγήκε η πρώτη καταδικαστική απόφαση σε θάνατο, για παράνομη οπλοφορία. 'Ενα παλικάρι δεκαοχτώ χρονών. Αύριο την αυγή θα τον κρεμάσουν.

Τρέξαμε στο γυμνάσιο των αγοριών κι ενωθήκαμε μαζί τους για διαδήλωση. Ο Γιάννης κατέβηκε στο υπόγειο κι έφερε τη σημαία. Την κρατούσε ακόμα, όταν όρμησαν μέσα οι 'Αγγλοι, οπλισμένοι σαν αστακοί.

— Πού 'ν' ο διευθυντής σας; ρώτησε απότομα ο αξιωματικός.

Ο Γιάννης ακούμπησε τη σημαία στον τοίχο και στάθηκε μπροστά του.

— Τι τον θέλετε;
— Λογαριασμό θα σου δώσω; Λέγε πού 'ν' ο διευθυντής;
— Δεν ξέρω.

Στράφηκε σε μας:
— Ούτε και εσείς ξέρετε;

Καμμιά απάντηση. Είχαμε μαρμαρώσει όλοι και τον κοιτούσαμε βουβοί.

— Πολύ καλά! Τότε θα μου πείτε τι σκοπεύετε να κάνετε.
— Διαδήλωση! αποκρίθηκε ο Γιάννης κοφτά.
— Α... διαδήλωση! Και γιατί;
— Γιατί δεν μπορούμε ν' αντέξουμε την αδικία.

Το χαστούκι άστραψε δυνατό στο ξανθό του μάγουλο.

— Και μεις δεν αντέχουμε τις αυθάδειες από 'να παλιόπαιδο!

Στράφηκε στους στρατιώτες του και πρόσταξε:

— Εμποδίστε τους να κάνουν αυτό που λογαριάζουν!

Το ξύλο άρχισε να πέφτει προτού καλά-καλά το καταλάβουμε. Αρχίσαμε την αντεπίθεση μ'

Ο σημαιοφόρος του Γυμνασίου Αμμοχώστου Πετράκης Γιάλλουρος και οι παραστάτες της σημαίας.

όλα τα μέσα και τη δύναμη που μας έδινε το ένστικτο της αυτοσυντηρήσεως: κλωτσιές, δαγκωματιές, ξεσχίσματα σάρκας και ρούχων... ένας ολοκληρωμένος πρωτογονισμός σ' επιστράτευση. Σαν σε όνειρο είδα το Γιάννη, κάποια στιγμή ν' αρπάζει τη σημαία και να την καταφέρνει στο κεφάλι του αξιωματικού, που 'πεσε κάτω μονοκόμματος, κωμικά, όπως στα κινηματογραφικά έργα που, σαν θεατές, βρίσκουμε τον καιρό να γελάσουμε.

— Πάμε παιδιά! φώναξε ύστερα, σηκώνοντας τον ιστό ψηλά. Ζήτω η λευτεριά!

Θα πρέπει να μοιάζαμε μ' ανθρώπινο χείμαρρο, καθώς ξεχυθήκαμε στο δρόμο σε κείνη την ψυχική κατάσταση. Είχαμε φτάσει στην καρδιά της αγοράς, όταν ακούσαμε ξαφνικά πίσω μας θόρυβο πολύ, φωνές ανακατωμένες με μηχανές που βούιζαν. Δεν προφτάσαμε ούτε να γυρίσουμε τα κεφάλια, ούτε ν' ακούσουμε τον πυροβολισμό... είδαμε μόνο το Γιάννη να πέφτει μπρούμυτα, πάνω απ' τη σημαία, με μια κόκκινη κηλίδα στην πλάτη, που όλο μεγάλωνε. Πανικός. Υστερικές κραυγές.

— 'Ενα γιατρό, παιδιά... Τον χτύπησαν!

Τρέξανε μερικοί. Οι άλλοι σκύψαμε από πάνω του μ' αγωνία. 'Ανοιξε τα μάτια (...).

— Ανασήκωσε λίγο το χέρι σ' ένα τελευταίο αντίο κι έγειρε το κεφάλι στο πλάι.

— Πολύ αργά... είπε ο γιατρός. Κλείστε του τα μάτια.

Δεν του δώσαμε σημασία. Το ξέραμε πως είχε πεθάνει και τα μάτια του ήσαν κιόλας κλειστά.

— Λυπάμαι... ξανάπε.

Πρέπει να 'τανε σκληρή η αδιαφορία μας, εχθρική. Είχαμε άδικο να τα βάζουμε μαζί του, είχαμε άδικο που ελπίσαμε για μια στιγμή, σε κάτι υπεράνθρωπο. Πεπρωμένο... επιστήμη... αδυναμία... άνθρωπος... θάνατος... ευαισθησία... Λόγια... λόγια... Ποιος νοιάζεται άμα πονά!...

Τον είδαμε να φεύγει με τους ώμους σκυφτούς, σαν ένοχος.

Ο καιρός απαλύνει τον πόνο, ο καιρός ξεθωριάζει τις αναμνήσεις... ο καιρός κάνει λιγότερο οδυνηρές τις τελευταίες στιγμές... την τελευταία στιγμή... το τελευταίο χαμόγελο... τον τελευταίο χαιρετισμό...

Περίεργη σύμπτωση: ετούτη είναι κι η τελευταία σελίδα του τετραδίου μου...

Ειρήνα Ιωαννίδου - Αδαμίδου,
Επιθεώρηση λόγου και τέχνης,
(απόσπασμα).

Σημείωση: Ο Πετράκης Γιάλλουρος, σημαιοφόρος του Γυμνασίου Αμμοχώστου, σκοτώθηκε σε μαθητική διαδήλωση στις 7 Φεβρουαρίου 1956.

Ο αθλητισμός στην Αμμόχωστο

Ο **Γυμναστικός Σύλλογος Ευαγόρας** ήταν το πρώτο αθλητικό σωματείο που ιδρύθηκε στην Αμμόχωστο. Η ίδρυσή του έγινε το Φεβρουάριο του 1903 από φιλάθλους και φιλόμουσους Βαρωσιώτες που συγκεντρώθηκαν στη μεγάλη αίθουσα του Παρθεναγωγείου της πόλης. Με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για τη δημιουργία κατάλληλου γυμναστηρίου δόθηκε θεατρική παράσταση με το έργο «Ο Αθανάσιος Διάκος».

Οι πρώτοι επαρχιακοί αγώνες έγιναν στο γήπεδο της Αστικής Σχολής Αγίας Ζώνης το 1918 και το 1919. Οι τρίτοι επαρχιακοί αγώνες έγιναν στο νέο στάδιο που δημιουργήθηκε στο μεταξύ και ήταν προκριματικοί για τους Παγκύπριους αγώνες, στους οποίους ο Σύλλογος άρχισε να λαμβάνει μέρος. Στο στάδιο του ΓΣΕ γίνονταν όλες οι αθλητικές εκδηλώσεις της Αμμοχώστου· αγώνες στίβου - Επαρχιακοί, Παγκύπριοι, Διεθνείς -, ποδοσφαιρικές συναντήσεις - ήταν η έδρα της Ανόρθωσης και της Νέας Σαλαμίνας -, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, όπως συναυλίες, η Γιορτή του Πορτοκαλιού και τα Ανθεστήρια. Από τις τάξεις του ΓΣΕ πέρασαν μεγάλα αστέρια του κλασικού αθλητισμού· παγκυπριονίκες, πανελληνιονίκες, βαλκανιονίκες και ολυμπιονίκες.

Η **Ανόρθωση** ιδρύθηκε το 1911 με την ονομασία «Αναγνωστήριο Ανόρθωση». Το σημερινό της όνομα «Σύλλογος Ανόρθωση Αμμοχώστου» το πήρε το 1939. Η Ανόρθωση ανέπτυξε πλούσια δράση σε όλους τους τομείς, αθλητικό, πολιτιστικό, εθνικό. Στον αθλητικό τομέα διέθετε τμήματα ποδοσφαίρου, καλαθόσφαιρας, πετόσφαιρας και στίβου. Ιδιαίτερες επιτυχίες είχε στο ποδόσφαιρο κατακτώντας αρκετές φορές το πρωτάθλημα Κύπρου και το κύπελλο· από τις τάξεις της Ανόρθωσης πέρασαν ικανοί ποδοσφαιριστές που αγωνίζονταν και στην εθνική ομάδα της Κύπρου αλλά και σε ομάδες του εξωτερικού. Στην καλαθόσφαιρα διέθετε επίσης αξιόμαχες ομάδες, που έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στο παγκύπριο πρωτάθλημα.

Τον Ιούλιο του 1958 οι Άγγλοι κατακτητές ανατίναξαν το οίκημα της Ανόρθωσης, με το πρόσχημα ότι στο πάτωμα υπήρχαν κρυμμένες βόμβες που δεν μπορούσαν να μετακινηθούν. Το 1965 η Ανόρθωση στεγάστηκε σε ιδιόκτητο οίκημα, που ήταν πράγματι ένα λαμπρό στολίδι για την πόλη του Ευαγόρα. Κοντά στο οίκημα υπήρχε σύγχρονο γυμναστήριο καλαθόσφαιρας και πετόσφαιρας, όπου γίνονταν οι συναντήσεις των ομάδων της Ανόρθωσης.

Η **Νέα Σαλαμίνα** ιδρύθηκε το 1948. Ως το 1953 χρησιμοποιούσε το γήπεδο του ΓΣΕ για προπονήσεις. Αργότερα μεταφέρθηκε στο γήπεδο της «Προόδου» στον Άγιο Λουκά, μέχρι που έγινε το Δημοτικό Στάδιο Αμμοχώστου. Η ομάδα της Νέας Σαλαμίνας αγωνιζόταν στη Β΄ κατηγορία από το 1953 ως το 1955, οπότε ανήλθε στην Α΄ κατηγορία. Εκτός από το ποδόσφαιρο διαθέτει και ομάδες πετόσφαιρας και στίβου. Στο στίβο συμμετείχε στους Επαρχιακούς αγώνες και στους Παγκύπριους Διασωματειακούς ως το 1974.

Η γιορτή του πορτοκαλιού στο ΓΣΕ.

Ο **Ναυτικός Όμιλος Αμμοχώστου,** Ν.Ο.Α., ιδρύθηκε το 1960 και από τότε διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και προώθηση του ναυταθλητισμού στην Κύπρο. Στεγασμένος σε μια γραφική διώροφη κατοικία κοντά στη Γλώσσα που ανακαινίστηκε και διακοσμήθηκε πολύ ωραία, άρχισε να δραστηριοποιείται και να προσφέρει μια ζεστή και ωραία ατμόσφαιρα στα μέλη του. Αργότερα, όταν ο τουρισμός άρχισε να κατακτά την Αμμόχωστο, ο Ναυτικός Όμιλος μετακινήθηκε και στη θέση του κτίστηκε ένα από τα καλύτερα ξενοδοχεία της Κύπρου. Μεταστεγάστηκε στο νησάκι του «Τζιέρη» στην είσοδο του μικρού κόλπου, που αργότερα έγινε η μαρίνα της Αμμοχώστου. Σε σύντομο χρόνο μετά την ίδρυσή του ανέπτυξε αξιόλογη δραστηριότητα και πρωτοστατούσε στους τομείς της κολύμβησης, της ιστιοπλοΐας, της κωπηλασίας της υδατοσφαίρισης, στα ταχύπλοα σκάφη και στο θαλάσσιο σκι. Διοργάνωνε παγκύπριες και διεθνείς εκδηλώσεις και η δράση του άρχισε να κατακτά τις καρδιές όχι μόνο των Αμμοχωστιανών αλλά και όλων των Κυπρίων.

Αντρέας Πανταζής,
από την Αμμόχωστο.

Ο κατακλυσμός στην Αμμόχωστο

Πριν από την ίδρυση του Ναυτικού Ομίλου Αμμοχώστου το 1960, η μόνη παρουσία οργανωμένων ναυταθλημάτων και άλλων θαλασσινών δραστηριοτήτων στην πόλη της Αμμοχώστου ήταν οι εκδηλώσεις του «Κατακλυσμού» που γίνονταν μια φορά το χρόνο κατά τη διάρκεια των διήμερων θρησκευτικών εορτασμών της Πεντηκοστής και του Αγίου Πνεύματος. Τα ναυταθλήματα αυτά, που ήταν μέρος ευρύτερου εορταστικού προγράμματος, οργανώνονταν από το Δημοτικό Συμβούλιο και αποτελούσαν ενδιαφέρον θέαμα για όλο τον πληθυσμό της επαρχίας Αμμοχώστου.

Ο κόσμος συνέρρεε από όλα τα μέρη και παρακολουθούσε τις εκδηλώσεις που περιλάμβαναν αγώνες με ψαράδικες βάρκες, τόσο με κωπηλάτες όσο και ιστιοφόρες, ελεύθερη, αυτοσχέδια κολύμβηση διαφόρων αποστάσεων, υποβρύχια κολύμβηση, το «μακροβούτι» και το δημοφιλές αγώνισμα του «ολισθηρού ιστού», όπου οι διαγωνιζόμενοι θα 'πρεπε να φθάσουν μια σημαιούλα στην άκρη μιας δοκού, που ήταν επαλειμμένη με ολισθητική ουσία και που στερεωμένη σε μια εξέδρα εκτεινόταν πάνω από τη θάλασσα. Το αποκορύφωμα των εκδηλώσεων όμως βρισκόταν στη θεαματική νυκτερινή πομπή με τις «βαρκαρόλλες». Επρόκειτο για ένα διαγωνισμό καντάδων με συνοδεία μανδολίνων σε ειδικά διακοσμημένες και φωταγωγημένες βάρκες, που γλιστρούσαν αργά κατά μήκος και σε μικρή απόσταση από την παραλία, προσφέροντας ένα μοναδικό συνδυασμό ήχου και φωτός στην ήρεμη σκοτεινιά της θάλασσας μπροστά από το «Ακταίο».

Αμμοχώστια '90.

Η οικονομική ανάπτυξη της Αμμοχώστου

Η Αμμόχωστος μέσα σε διάστημα μικρότερο από 100 χρόνια αναπτύχθηκε ραγδαία και ως το 1974 μεταμορφώθηκε σε μια μοντέρνα και ευημερούσα πόλη των 40 000 κατοίκων, σε ένα σημαντικό κέντρο εμπορίου και τουρισμού και γενικά έντονης οικονομικής δραστηριότητας (...). Η καλλιέργεια εσπεριδοειδών, η πλούσια ενδοχώρα, το λιμάνι, ο τουρισμός και η βιομηχανία ήταν οι σπουδαιότεροι παράγοντες που αποτέλεσαν το σταθερό υπόβαθρο της οικονομικής προόδου που συντελέσθηκε.

Η καλλιέργεια εσπεριδοειδών: Το παραθαλάσσιο και ήπιο κλίμα της Αμμοχώστου ευνοούσε την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών, ιδίως της πορτοκαλιάς, που σύμφωνα με διάφορες μαρτυρίες ήταν πολύ διαδεδομένη ήδη από τον περασμένο αιώνα (...).

Βέβαια η καλλιέργεια πάνω σε εμπορική βάση αρχίζει μόλις τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα. Η αύξηση της παραγωγής όμως δημιουργεί πρόβλημα διάθεσης των προϊόντων, γιατί οι αγορές του εξωτερικού περιορίζονταν μόνο στις γειτονικές χώρες, που απορροφούσαν μικρές μόνο ποσότητες εσπεριδοειδών. Η απευθείας ατμοπλοϊκή σύνδεση της Κύπρου με την Ευρώπη μετά το 1934 έλυσε σε κάποιο βαθμό το μεταφορικό πρόβλημα, έκανε προσιτή τη μεγάλη αγγλική αγορά και έδωσε σημαντική ώθηση στις εξαγωγές.

Στο τέλος όμως της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές του 1960 λόγω της έλλειψης νερού που προκλήθηκε από την υπεράντληση και την εισχώρηση του θαλάσσιου νερού στις υπόγειες πηγές, η σημασία της πορτοκαλιάς για την οικονομία της πόλης άρχισε να μειώνεται σταθερά. Στο μεταξύ όμως η Αμμόχωστος αναπτύσσεται σε άλλους τομείς και επιδίδεται σε νέες οικονομικές δραστηριότητες.

Η ενδοχώρα: Η Αμμόχωστος ασκούσε μεγάλη οικονομική επιρροή σε μια περιοχή που βρισκόταν σε ακτίνα 18 μιλίων από την πόλη και περιλάμβανε και τα μεγάλα χωριά του Τρικώμου, του Λευκονοίκου, της Λύσης, του Παραλιμνίου και της Άχνας. Ο πληθυσμός της περιοχής αυτής ανερχόταν σε 55 000 άτομα, τα οποία προσέβλεπαν προς την Αμμόχωστο για την παροχή διαφόρων οικονομικών και εμπορικών υπηρεσιών. Η ενδοχώρα αυτή δεν ήταν μόνο πολυπληθής, αλλά και πλούσια όσον αφορά τη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή. Η παραγωγή λαχανικών στα Κοκκινοχώρια και η μεγάλη επέκταση της πατατοκαλλιέργειας συνέβαλαν στη συνέχιση της ανάπτυξης της Αμμοχώστου, ιδίως μετά από τη μείωση της καλλιέργειας εσπεριδοειδών λόγω της ελλείψεως νερού. Η Μεσαορία αποτελούσε τον κυριότερο σιτοβολώνα της Κύπρου και οι συνθήκες, ιδίως μετά το 1960, ήταν ευνοϊκές για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Η ευημερία της ενδοχώρας διοχετευόταν στην Αμμόχωστο και συνέβαλε αποφασιστικά στη μετατροπή της σε ένα ισχυρό οικονομικό κέντρο.

Στιγμιότυπα από το Φεστιβάλ Πορτοκαλιού στην Αμμόχωστο.

Το λιμάνι: Η κατασκευή ενός σύγχρονου λιμανιού στην Αμμόχωστο το 1932 αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα προώθησης της ανάπτυξης της πόλης και συνετέλεσε στην αύξηση της οικονομικής επιρροής της σε όλη την Κύπρο.

Η επέκταση και εκβάθυνσή του, που συμπληρώθηκε το 1965, ενίσχυσε και σταθεροποίησε σημαντικά τη θέση της Αμμοχώστου, η υπεροχή της οποίας σαν κέντρου εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου έγινε πια απόλυτη. Το 1973 88.9% των εισαγωγών και 73.6% των εξαγωγών γενικού εμπορίου διοχετεύτηκαν μέσω του λιμανιού της Αμμοχώστου. Όπως ήταν φυσικό, η λειτουργία του λιμανιού προσέλκυσε και μεγάλο αριθμό ναυτιλιακών και εκτελωνιστικών γραφείων, που δημιούργησαν σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης.

Η βιομηχανία: Μετά την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας η βιομηχανική παραγωγή της Αμμοχώστου αναπτύχθηκε ραγδαία (...). Αν ληφθούν υπόψη και οι βιομηχανίες που ιδρύθηκαν στον περίγυρο της Αμμοχώστου, τότε υπολογίζεται ότι η συμβολή της Αμμοχώστου στο σύνολο της βιομηχανικής παραγωγής ήταν της τάξεως του 9.5%.

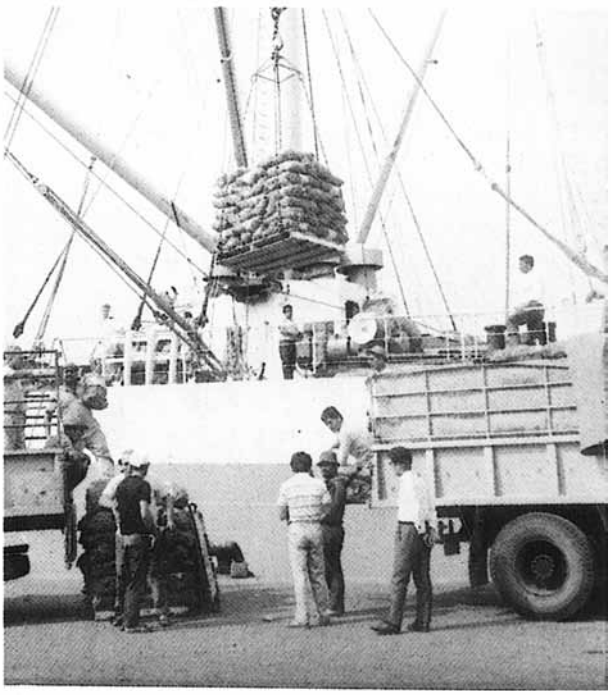

Η ανεπανάληπτη παραλία της Αμμοχώστου.

Ο τουρισμός: Η ανεπανάληπτη όμως παραλία της Αμμοχώστου και η ανάπτυξη του τουρισμού έμελλε να αποβεί η κυριότερη πηγή πλούτου για την πόλη μετά την Ανεξαρτησία...

Η Αμμόχωστος ανακαλύφθηκε από το διεθνή τουρισμό μετά το 1963 και γρήγορα έγινε κέντρο τουρισμού με διεθνή ακτινοβολία. Έτσι, ενώ το 1967 η πόλη διέθετε 923 τουριστικές κλίνες, δηλαδή 15% του συνόλου, το 1974 57% των τουριστικών κλινών ήταν συγκεντρωμένες στην Αμμόχωστο. Μέσα σε οκτώ χρόνια ο αριθμός των τουριστικών κλινών δωδεκαπλασιάστηκε και έφτασε τις 10 331 το 1974.

Η ανάπτυξη του τουρισμού έδωσε μεγάλη ώθηση στην οικοδομική βιομηχανία και δημιούργησε πολλές ευκαιρίες απασχόλησης, ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών. Ένας μεγάλος αριθμός προσώπων διακινούνταν καθημερινά στην Αμμόχωστο, για να ικανοποιήσουν τη ζήτηση εργατικών χεριών, πράγμα που συντελούσε στην ουσιαστική άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την ισοζυγισμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών.

Παρ' όλο που ο τούρκικος στρατός κατακρατεί παράνομα την Αμμόχωστο, το δημιούργημα της σκληρής δουλειάς και του μόχθου των κατοίκων της, δεν κατόρθωσε να εξουδετερώσει τον κυριότερο παράγοντα που μετέτρεψε την Αμμόχωστο από ένα ασήμαντο χωριό σε ένα δυναμικό οικονομικό κέντρο: Τον κόσμο της Αμμοχώστου, που τώρα στην προσφυγιά κάτω από δύσκολες συνθήκες συνεχίζει την παράδοση και έχει αφήσει ανεξίτηλα δείγματα της ασταμάτητης δημιουργικής ικανότητάς του σε όλους του τομείς, σε όλες τις πόλεις της Κύπρου και, με τις εμπειρίες που απόκτησε, είναι έτοιμος να συμβάλει, όταν σημάνει η ώρα, στο δύσκολο έργο της ανασυγκρότησης.

Νίκος Συμεωνίδης
Αμμόχωστος, 36 αιώνες πολιτισμού 1600 π.Χ. - 1974 μ.Χ.

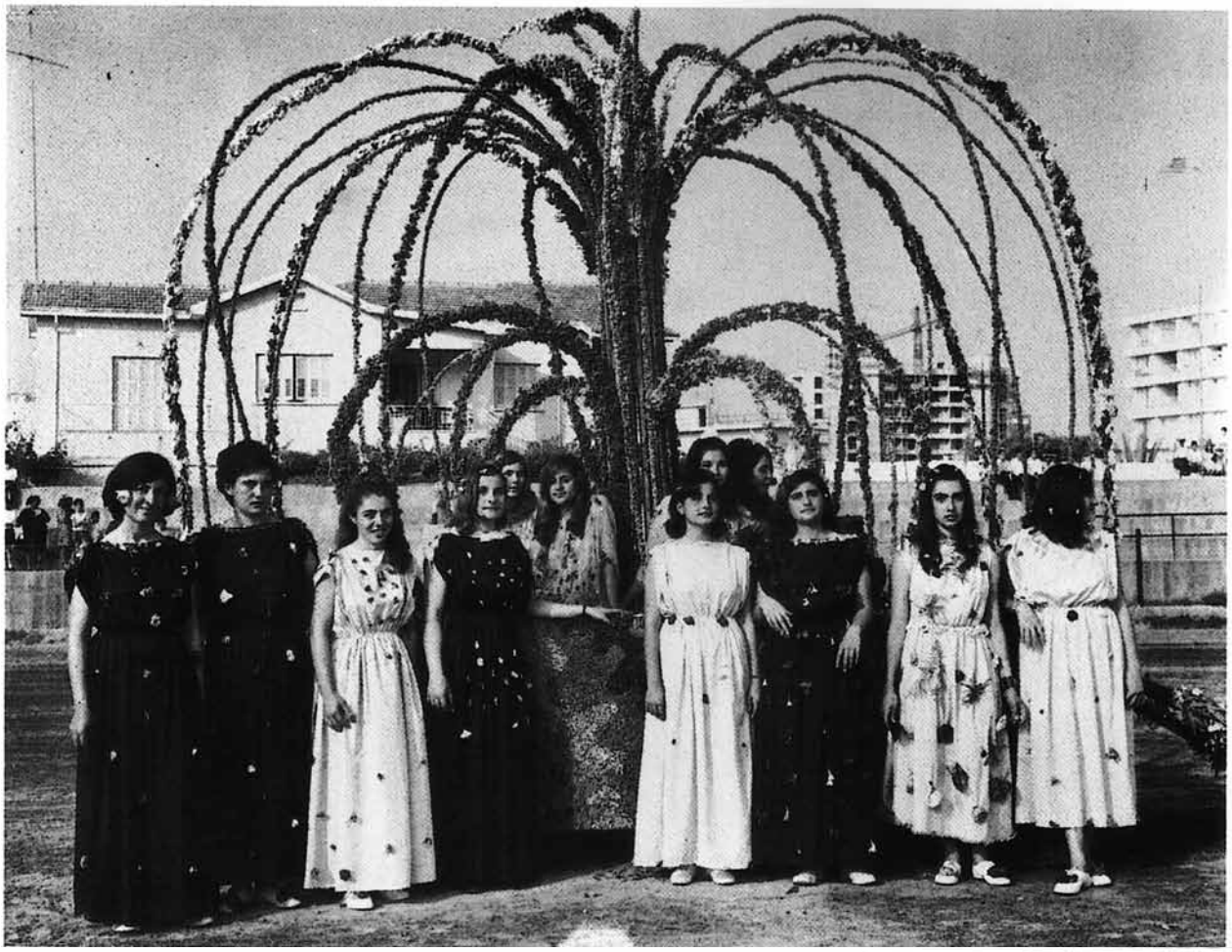

Ανθεστήρια στην Αμμόχωστο.

Τα περβόλια και ο χρυσός κύκλος

Στα περβόλια περνούμε τις καθημερινές μας.
Περνούμε μαζί με τους ανεμόμυλους, με τα κυπαρίσσια,
με τις αμέτρητες αδερφούλες μας τις πορτοκαλιές,
ζυμώνουμε το χώμα για να γίνει ψωμί
ζυμώνουμε την ψυχή μας για να γίνει μια ηρεμία χαρούμενη
ζυμώνουμε τη ζωή μας για να μπορέσει να γίνει
ένας κύκλος κλειστός, ένας Κύκλος Χρυσός,
ένας αυτάρκης κόσμος μέσα στον κόσμο.

Θοδόσης Πιερίδης,
Ποιητικά Άπαντα.

Αμμόχωστος

Εδώ είναι μια πόλη, θάλασσα και φως.
Εδώ αφήσαμε τα δώδεκά μας χρόνια,
τότε που τρέχαμε ξυπόλητοι στην αμμουδιά
τότε που ρίχναμε τα δίχτυα των ονείρων.
Εδώ είναι μια θάλασσα - γυαλί
για να βλέπεις τις ραβδώσεις της δικής
σου Ψυχής, μα και των άλλων (...).

Εδώ είναι μια πόλη,
που την κρατούν οι άνθρωποι μες στην καρδιά
σαν του επιτάφιου τα ξεραμένα, μοσκομύριστα
λουλούδια,
φυλαχτό
από βασκανία, μίσος και ταπείνωση.

Εδώ είναι μια πόλη,
μην το ξεχνάτε
είναι βασικό,
μια πόλη - θάλασσα
που πάντα ταξιδεύουμε
χωρίς να 'χουμε ανάγκη από βάρκα και κουπιά.
Και με μισό κουπί
πηγαίνουμε ασφαλείς.
Ξέρουμε τα βράχια,
βράχια κι εμείς...
Εδώ είναι μια πόλη,
όχι του ονείρου,
μα της ψυχής αγκωνάρι.

Κλαίρη Αγγελίδου,
Νόστιμον Ήμαρ.

Καταγγελία. Πίνακας Γεωργίου Σκοτεινού.

Εισβολή

...Άρχισε η θανατηφόρα συμφωνία των τηλεβόλων, των ρουκετών, των βομβών. Τα μάτια κοιτάχτηκαν παράξενα, μαρμάρωσε στα πρόσωπα η απορία. Σβήστηκε το χαμόγελο απ' το πρόσωπο των παιδιών. Κιτρίνισαν. Βρήκαν τον κόρφο της μάνας τους και κρύφτηκαν.

Σχίσαν τον αγέρα κραυγές τρόμου κι απελπισίας. Ποιος άρχισε πρώτος, ποιος δεύτερος, ποιος τρίτος; Πώς έγινε ξαφνικά αυτό το ηχείο του τρόμου; Πώς σκότωσε το γέλιο των ανθρώπων;

Ανάψανε οι μόχθοι των ανθρώπων - σπίτια, σπαρτά, δέντρα. Λαμπάδες απαίσιες.

Και τα ζώα μυρίστηκαν το κακό. Αλαφιασμένα βγάλαν κραυγή.

Προχωρεί η φλόγα του θανάτου. Στερεύει η ζωή στους κήπους. Τα δέντρα - ζήσανε χίλια χρόνια - σπαράζουν τον ύστατο σπασμό. Πονεί αυτή η γη. Πνίγεται απ' το βάρος που την πλάκωσε. Διαμαρτύρεται· ποιος την ακούει;

Φευγιό αλλόφρονο. Ξεκινά ο πρώτος, βρίσκει το δεύτερο. Ο δεύτερος τον τρίτο. Αρχίζει η πρώτη φάλαγγα. Μ' ό,τι εύρει ο καθένας, τρακτέρ κι αυτοκίνητα. Με τα πόδια. Με το παιδί στην αγκαλιά, με το παιδί στο χέρι. Ο γέρος βοηθά τη γριά ν' ανέβει στο πρώτο μέσο. Οι κοπέλλες ξεμαλλιασμένες κι αλλόφρονες τρέχουν να προφτάσουν. Ο βόμβος κι η φωτιά πλησιάζει. Ήρθαν απ' το προηγούμενο χωριό οι πρώτοι. Είπαν λόγια φριχτά. Ο θάνατος πήρε χίλιες μορφές.

Τι παίρνουν μαζί τους; Τίποτε, παρά τον εαυτό τους. Δυο κουβέρτες. Ο άλλος μ' αυτές

κι ένα εσώρουχο. Μια κοπέλλα το κέντημα που κεντούσε. Λίγα ρουχαλάκια των μωρών. Τα χρυσαφικά σ' ένα κουτί. Άλλος τα λεφτά του. Άλλοι ούτε αυτά.

Ξεκινούν, για πού; Ούτε ξέρουν. Να φύγουν. Να παν πιο πέρα. Πιο πέρα, στ' άλλο χωριό, μάθανε τα μαντάτα και φεύγουν κι αυτοί. Πάρα πέρα. Σμίγονται τα ποτάμια. Γίνεται τεράστιο ανθρώπινο ποτάμι που χύνεται απ' το βουνό στον κάμπο. Κι απ' εκεί προχωρεί. Κάπου να βρει ασφάλεια, να πεζέψει, να μην ακούγεται η απαίσια συμφωνία του θανάτου. Να κλείσουν τα μάτια τους και να μη βλέπουν μπροστά τους το θάνατο.

Τέλος, φτάνουνε σε χωριό που δεν τ' άγγιξε ο φόβος του θανάτου. Ξαπλώνουν ζωντανά πτώματα. Στις αυλές των σπιτιών, κάτω από τα δέντρα. Κάτω απ' το θόλο του ουρανού. Διψούν, στερεύουν τα πηγάδια. Πεινούν τα παιδιά. Τρέχουν οι μάνες να βρουν γάλα για τα παιδιά, ψωμί.

Φτάνει η νύχτα ν' αναπάψει το πονεμένο πρόσωπο της οικουμένης. Αναπαύεται το πρόσωπο του νησιού. Ποιαν ανάπαψη να βρει εκείνος που είδε το πρόσωπο του θανάτου;

Δεν μετρούν τ' αστέρια τ' ουρανού. Ούτε προσέχουν πως είναι ωραίο τ' αυγουστιάτικο φεγγάρι. Η μάνα τυλίγει με τη μοναδική κουβέρτα το παιδί της. Μένουν αμίλητοι. Πόνος βουβός. Κλάμα παρέκει βουβό.

Η νύχτα προχωρεί. Τα μέλη διαλυμένα. Ξαπλώνουν εκεί που κάτσανε. Βαριά τα βλέφαρα. Ύπνος λυτήριος πονημάτων; Όχι. Στο βασίλειό του φτερά μαύρα, κοράκια, κρωγμοί, φλόγες αδηφάγες, βόμβοι. Πιάνεται ο λαιμός με ατσάλινο χέρι. Εφιάλτες. Φωνές στη νύχτα. Βοήθεια, βοήθεια, το μωρό μου, τον πατέρα μου, τον άντρα μου. Βοήθεια, βοήθεια, το σπιτικό μου. Τη γλάστρα με το βασιλικό, το χρυσό σταυρό, το κέντημά μου. Βοήθεια, βοήθεια, η γειτόνισσα που την εγκαταλείψαμε άρρωστη, ο τυφλός που δεν μπορούσε να φύγει και τον ξεχάσαμε! Βοήθεια, βοήθεια, τη γη μας που την εγκαταλείψαμε. Βοήθεια, βοήθεια, οι ρίζες μας, οι ρίζες μας, η ζωή μας. Βοήθεια, βοήθεια, οι βάρβαροι, οι βάρβαροι. Ο Τούρκος.

Κυριάκος Πλησής,
Θρηνητικό Συναξάρι της Πικρής Χώρας Κύπρος.

Αρχὴ Ινδίκτου

Τι εἶναι ὁ Πνυταγόρας ὅλοι ξέρουμε
ἢ θα μπορούσαμε να μάθουμε
(της Σαλαμίνας λένε που ἦταν βασιλιάς)·
την Πνυταγόρου ὁμως, τη μικρὴ μου Πνυταγόρου
ανάμεσα Τίμιο Σταυρὸ και Ἁγία Ζώνη,
την ξέρω ἐγὼ και μόνο ἐγώ. Ἀλίμονο σε μένα:
Ζηλεύω τις ποντίκες τουτουνοῦ του δρόμου,
τ᾽ ἀδέσποτα σκυλιά, τους ἀγριους γάτους
που ἐρχόμενοι Ακροπόλεως και κατεβαίνοντας
οδὸ Πεντέλης και Ἱλαρίωνος εκβάλλουν
στην Πνυταγόρου μου - καλότυχα παιδιά!

᾽Ηθελα να ᾽μουνα η ποντίκα του σπιτιοῦ μου,
τ᾽ ἀδέσποτο σκυλί που μπαίνει στην αυλή μου
κι ο ἀγριος γάτος που ανοίγει το ψυγείο
να βρει το ξεχασμένο του κοτόπουλο.

Και να ᾽μουνα το φίδι κι η τσουκνίδα,
το δέντρο που ξεράθηκε, η σπασμένη πόρτα,
πόθος ελίχρυσος που σκοτωμένος πέφτει
να κοιμηθεί σε δίχτυα της αράχνης.

Σεπτέμβρης 1980

Κυριάκος Χαραλαμπίδης,
Αμμόχωστος βασιλεύουσα.

Αρχαιολογικοί θησαυροί

Η περιοχή της Έγκωμης - Σαλαμίνας είναι, χωρίς αμφιβολία, μια από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές περιοχές στην Κύπρο. Ένας Άγγλος αρχαιολόγος χαρακτήρισε τη Σαλαμίνα σαν τη σημαντικότερη αρχαιολογική περιοχή στην Ανατολική Μεσόγειο. Υπήρχε μεγάλη αρχαιολογική δραστηριότητα εκεί πριν την τουρκική εισβολή. Γαλλική αποστολή διενεργούσε ανασκαφές στην Έγκωμη, άλλη στη Σαλαμίνα, ενώ το Τμήμα Αρχαιοτήτων ήταν συνεχώς απασχολημένο με επιδιορθώσεις και αναστυλώσεις μνημείων καθώς και με ανασκαφές στη Σαλαμίνα. Η τουρκική εισβολή, όμως, διέκοψε όλες τις δραστηριότητες και οι αρχαιολογικές αυτές περιοχές έχουν γίνει απρόσιτες στους αρχαιολόγους που δούλεψαν σκληρά για χρόνια στην ανασκαφή μνημείων και τη μελέτη της ιστορίας τους. Η τουρκική εισβολή δεν έφερε μόνο την καταστροφή στον πληθυσμό της Κύπρου. Έχει επίσης «φυλακίσει» τα μνημεία της εγκαταλείποντάς τα στο έλεος των καιρικών συνθηκών και της διάβρωσης.

Στην πόλη της Αμμοχώστου υπήρχαν σημαντικές αρχαιολογικές συλλογές. Στο επαρχιακό Αρχαιολογικό Μουσείο υπήρχαν μαρμάρινα αγάλματα από το Γυμνάσιο και το Θέατρο της Σαλαμίνας, Μυκηναϊκά αγγεία και κοσμήματα από την Έγκωμη και πολλά άλλα αντικείμενα αντιπροσωπευτικά της πλούσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς ολόκληρης της επαρχίας. Όταν λίγα χρόνια μετά την εισβολή αντιπρόσωπος της Ουνέσκο επισκέφθηκε το Μουσείο, είδε τις βιτρίνες που περιείχαν μικρά πολύτιμα αντικείμενα άδειες.

Η πιο πλούσια αρχαιολογική συλλογή στην Κύπρο ήταν εκείνη του Χ. Χατζηπροδρόμου. Περιλάμβανε αριστουργήματα κυπριακής τέχνης από τη Χαλκολιθική μέχρι τη Μεσαιωνική εποχή. Τα περισσότερα από αυτά τα αντικείμενα ήταν μοναδικά. Μερικά από αυτά εντοπίστηκαν λίγο μετά την εισβολή σε δημοπρασίες στο Λονδίνο και επιστράφηκαν στο νόμιμο ιδιοκτήτη τους. Άλλα αγοράστηκαν στη μαύρη αγορά στη Γαλλία. Εξάλλου φωτογραφίες αντικειμένων της συλλογής αυτής κυκλοφόρησαν στην Ευρώπη και Αμερική σε πιθανούς αγοραστές. Είναι ευτύχημα που όλα τα αντικείμενα είχαν φωτογραφηθεί και καταγραφεί πριν το 1974 προσφέροντας έτσι τουλάχιστον κάποια στοιχεία στον κόσμο της αρχαιολογίας. Μια λαμπρή πολιτιστική κληρονομιά βρίσκεται τώρα κάτω από το ζυγό των στρατευμάτων κατοχής και χάνεται σιγά-σιγά εξευτελίζοντας τον πολιτισμένο κόσμο που παρακολουθεί το δράμα με απάθεια.

Βάσος Καραγιώργης,
«Οι προάγγελοι της Αμμοχώστου»,
Αμμόχωστος 36 αιώνες πολιτισμού.

Το μουσείο Αμμοχώστου.

Βαρώσι της αγάπης

Μια βόλτα με παρέα μέχρι Δερύνεια - Παραλίμνι την Κυριακή. Μαζί και Βαρωσιώτες πικραμένοι που μένουν πολύ μακριά.
— Θα τη δούμε στ' αλήθεια;
— Θα τη δούμε. Μόλις περάσουμε το στρίψιμο. Είναι τόσο κοντά! Να, έτσι να απλώσεις το χέρι και νομίζεις ότι θ' αγγίξεις τις πρώτες πολυκατοικίες.

Ακόμη και το αυτοκίνητο αδημονεί. Εκεί, κάπου μεταξύ Δερύνειας και Παραλιμνιού. «Αααα». Ομαδικό επιφώνημα. Κραυγή. Μάλλον σπαραγμός. Αααα. Κι ύστερα μια σιωπή βαρύτερη κι από μυλόπετρα. Και τα μάτια πεταγμένα έξω από τις κόγχες. Και τα δάκρυα συντριβάνια. Κι ο κόμπος στο λαιμό σαν στεναγμός που κόλλησε στο λαρύγγι.

Δεν απλώνονται τα χέρια. Τεντώνεται η ψυχή. Θέλει να φτάσει. Τον πρώτο τοίχο. Έστω το πρώτο παράθυρο. Την πρώτη χορταριασμένη αυλή. Να μυρίσει το πρώτο ξεραμένο γιασεμί. Και να πενθήσει το πρώτο κύμα που θα συναντήσει. Ο άνθρωπος και ο χώρος. Όχι ο χώρος. Ο χώρος του. Η γενέθλια γη. Και οι μνήμες. Όπου μια πολυκατοικία γίνεται η έμψυχη νοσταλγία. Κι όπου ένας τοίχος εκπροσωπεί τον αμάραντο πόθο.

Και το Βαρώσι εκεί. «Θα μας κοιτάζει», - λέω μέσα μου, «κι αυτό στη στροφή κάπου ανάμεσα στη Δερύνεια και το Παραλίμνι. Και θα οδύνεται». Ο Μέγας Δεσμώτης από το παράθυρο που άφησε ανοικτό κάποιος δεσμοφύλακας. Η ώρα της επισκέψεως τελειώνει. Το παράθυρο θα κλείσει.

— Πάμε.
— Ακόμη λίγο. Λίγο μόνο.

Ο ήλιος πέφτει. Το παράθυρο δεν κλείνει. Σκοτεινιάζει σιγά-σιγά. Οι τοίχοι γίνονται γκρίζοι. Γίνονται σκιές ανυποψίαστες. Η θάλασσα χάνεται. Μένει η στροφή. Το αυτοκίνητο. Εμείς. Και δυο παλάμες ανάστροφα να σκουπίζουν τα μάγουλα.

— Πάμε.
— Πάμε.

Ένα αυτοκίνητο. Μερικοί φίλοι. Κι ένα ολόκληρο Βαρώσι, λευκό κι ολόφωτο πάνω στην αμμουδιά της καρδιάς μας. Η πρώτη και ύστατη αγάπη που περιμένει με υπομονή τους πικραμένους εραστές.

Άνθος Λυκαύγης, *Πικρή Γραφή*.

Μια επίσκεψή μου στο τουρκοκρατούμενο Βαρώσι

Ήμουν κάτοικος Βαρωσιού και τώρα πρόσφυγας στην Ορμήδεια. Μένουμε μέσα στο αντίσκηνο οκτώ άτομα. Το χρησιμοποιούμε και κουζίνα και κρεβατοκάμαρη. Είμαι 14 χρόνων, αρκετά μεγάλος για να καταλαβαίνω την κατάσταση.

Συνεχώς ήμουν λυπημένος και η σκέψη μου ήταν στο σπίτι μας. Μου ερχόταν η ιδέα να πάω, μα δεν αποφάσιζα. Το είπα και στους γονείς μου, μα μου θύμωσαν και έτσι άλλαξα απόφαση. Πέρασαν λίγες μέρες και μια μέρα πάλι μου ήρθε η ιδέα να πάω στο σπίτι μου να δω.

5.2.75, ώρα 10 το πρωί. Άφησα το ποδήλατό μου στις Βάσεις και ξεκίνησα για το δρόμο του σπιτιού μου ύστερα από έξι μήνες. Πέρασα από περιβόλι σε περιβόλι και έφθασα στην περιοχή της «Βήτα Ώρα», η οποία εργαζόταν. Εκεί κοντά είδα και έναν Τούρκο στρατιώτη με όπλο και δίπλα κανόνι. Εγώ κρύφτηκα για να μη με δει, αλλά πρόσεξα ότι δεν κουνιόταν, ήταν ψεύτικος. Και συνέχισα το δρόμο μου. Σε λίγη ώρα δρόμο από περιβόλι σε περιβόλι αντίκρισα το σπίτι μου και αμέσως άκουσα ρογχαλίσματα. Φοβήθηκα λίγο αλλά προχώρησα. Στην κρεβατοκάμαρα είδα μια γουρούνα με τα γουρουνάκια και έτσι εξηγήθηκε ο θόρυβος. Προχώρησα σε όλες τις κάμαρες. Ερημιά! Όλα τα αντικείμενα έλειπαν. Το σπίτι ήταν άδειο. Έγινε αγνώριστο. Μόνο ορισμένες κλίνες ήταν, γυμνές. Τα ερμάρια άδεια.

Νύκτωσε και έπεσα πάνω σε κάτι άχρηστα ρούχα που ήταν κάτω και κοιμήθηκα. Ύστερα από 6 μήνες κοιμήθηκα στο σπίτι μου. Όταν ξημέρωσε, πήρα το δρόμο του γυρισμού χωρίς καθυστέρηση μαζί με το αεροβόλο του πατέρα μου. Πάλι τον ίδιο δρόμο χωρίς εμπόδια. Στα περιβόλια παρατήρησα ότι τα εσπεριδοειδή ήταν πάνω στα δέντρα, δεν τα έκοψαν. Μετά από λίγη ώρα έφθασα, με τη βοήθεια του Θεού, στον τόπο που άφησα το ποδήλατό μου. Το πήρα και γύρισα στην Ορμήδεια.

Χαράλαμπος Λουκά Καρεκλά,
Κενταύρου 145Α, Κάτω Βαρώσι - Αμμόχωστος
Τώρα στο δάσος Δεκέλειας.
Παιδικά σαλπίσματα πίκρας και ελπίδας.

Ο καιρὸς της δοκιμασίας

Καθώς ἐστριβα το καντούνι, τον επήρε το μάτι μου σε κάποιαν απόσταση να ᾽ρχεται προς το μέρος μου. Πήγαινε τοίχο τοίχο, με μικρό, δισταχτικό βήμα, κοντοστεκότανε μπροστά σε κάθε μαγαζί προτείνοντας κάτι σαν μάτσο χαρτιά, που κρατούσε στο δεξί του χέρι, και ξανάπαιρνε το δρόμο του. Δε με αντιλήφθηκε μέσα στην κίνηση του δρόμου.

Τον ήξερα διαφορετικό, να περπατάει με το κεφάλι ψηλά, κοτσονάτο γέροντα, φιλόξενο νοικοκύρη στο χωριό του, όπου πήγαινα κάθε τόσο για δουλειές μου.

Μετά την καταστροφή η σκέψη μου πήγαινε συχνά σ᾽ αυτόν και στους άλλους γνωστούς μου από την περιοχή που πατούσε τώρα ο Τούρκος εισβολέας. Τους θυμόμουν, όπως ήτανε τον καιρό που τους συναντούσα, δε φανταζόμουνα να ᾽χουν αλλάξει μέσα σε τόσο μικρό διάστημα, μόνο «πού να βρίσκεται άραγε;» έλεγα μέσα μου για τον έναν ή για τον άλλον από δαύτους.

Στάθηκα στη γωνιά και τον παρακολουθούσα. ᾽Οταν πλησίασε και μ᾽ αντιλήφτηκε, έχωσε βιαστικά στην τσέπη του σακακιού του το χέρι του που κρατούσε το μάτσο, μα πρόλαβα να δω ότι ήτανε λαχεία.

Καμώθηκα πως τώρα δα μόλις τον είδα.

«᾽Ωρα καλή», του είπα. «Τι μου γίνεσαι;».

«Ας πούμε καλά», απάντησε ήρεμα.

Πάσχισε, και κατάφερε, να στήσει το κορμί του, να μου χαμογελάσει, μα δεν έδειξε διάθεση να συνεχίσει την κουβέντα.

Κατάλαβα ότι έπρεπε να τον αφήσω, για την ώρα. Του ᾽πα μόνο:

«Θα χαρώ αν περάσεις καμιά μέρα από το γραφείο μου να τα πούμε. Είμαι πάντα στο ίδιο γραφείο που ξέρεις».

Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης,
Ο καιρὸς της δοκιμασίας.

Σημείωση: Ο Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης γεννήθηκε στο Δάλι, έζησε στο Κάιρο και το 1974, εγκαταστάθηκε στην Κύπρο. Το 1954 ανέλαβε τον πλουτισμό και την οργάνωση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και Πινακοθήκης Αμμοχώστου. Διεύθυνε τη Δημοτική Βιβλιοθήκη και Πινακοθήκη Αμμοχώστου ως το Δεκέμβρη του 1971, που αφυπηρέτησε.

«Μαύρο θέρος» Τ. Κάνθου

Ἦρθαν και φύγαν ένα-ένα τα κύματα της ιστορίας
ήρθαν και φύγαν, μα εμείς εμείναμε,
εμείς ο πληβείος αφέντης του τόπου,
εμείς που θα μείνουμε - κι ας έρχονται, ας φεύγουνε,
ας ορμούνε, ας παφλάζουν, ας σβήνουνε,
ένα - ένα τα κύματα της ιστορίας...

Θοδόσης Πιερίδης,
Ποιητικά Ἅπαντα.

Το χωριό Στύλλοι.

Ἔγκωμη, Ἅγιος Σέργιος, Στύλλοι, Λιμνιά

Τα χωριά Ἔγκωμη, Ἅγιος Σέργιος, Στύλλοι, Λιμνιά, βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή της αρχαίας Σαλαμίνας. Στα διοικητικά τους όρια εντάσσονται οι αρχαιολογικοί χώροι της Σαλαμίνας, της Ἔγκωμης και του Αποστόλου Βαρνάβα. Η **Ἔγκωμη**, σε μικρή απόσταση από την Αμμόχωστο και με αμμώδη παραλία, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια πριν την εισβολή. Η εκκλησία της είναι αφιερωμένη στην Παναγία τη Χρυσοεγκωμίτισσα. Ο **Ἅγιος Σέργιος** γνώρισε επίσης μεγάλη ανάπτυξη λόγω κυρίως της μικρής απόστασης από την πόλη της Αμμοχώστου. Οι εκκλησίες του χωριού είναι αφιερωμένες στους Αγίους Σέργιο και Βάκχο και την Αγία Παρασκευή. Το χωριό **Στύλλοι** πήρε το όνομά του από τους στύλλους - κολώνες -, λείψανα του παλιού υδραγωγείου, που μετέφερε νερό από την Κυθρέα στη Σαλαμίνα.

Η Παναγία στην Ἔγκωμη.

Ἅγης Σέρκης

Μαρούλια σέλινα
διαλαλούσες μια φορά
σε μεγαλόσωμο μουλάρι
περιδιαβάζοντας τη Μεσαριά,
Μέρες ο Αττίλας
παίρνοντας μπογιά
αλλάζει τα τοπωνύμια της χαράς μας.
Μέρες περίπολα χτενίζουνε το χώρο.
Και συ τολμάς
να ανεβαίνεις.
Ακροπατείς σα φάντασμα
τα τείχη του Ρωμαϊκού Υδραγωγείου
στενάζοντας τον αλικρόκαλο γιαλό της Σαλαμίνας.
Και ανεβαίνεις.
Σφυρίγματα βαριά πατήματα κατακτητών
σε διακόπτουν.
Και ανεβαίνεις.
Η ανάβασή σου
στεφάνι μαρτυρίας.
Και ανεβαίνεις.
Κι ακροπατείς.
Και διακόπτεσαι.
Εσύ ο απερίτμητος.

Παναγιώτης Αβραάμ,
Χειροτονία.

Το μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα

Κι ο Ανθέμιος, ο καημένος, κοιμόταν και ξυπνούσε μ' έγνοιες και λύπες πολλές. Έως ότου μια νύχτα φανερώθηκε στ' όνειρό του ο Απόστολος Βαρνάβας και του είπε:

«Σκάψε κάτω από τη μεγάλη χαρουπιά - κερατέα λέει η γραφή - και θα με βρεις».

Έσκαψε ο Ανθέμιος και πραγματικά βρήκε τον Απόστολο να κοιμάται. Πάνω στο στήθος του είχε το Ευαγγέλιο του Ματθαίου, ολόκληρο χειρόγραφο. Μόλις το άγιο λείψανο είδε το φως, άρχισε να κάνει θαύματα.

Το εύρημα ήταν πολυτιμότατο κι ο Ανθέμιος σκέφτηκε να το εκμεταλλευτεί, για να σώσει την Εκκλησία της Κύπρου. Ξεκίνησε λοιπόν με το λείψανο, το Ευαγγέλιο και τρεις αρχιερείς, για την Κωνσταντινούπολη. Παρουσιάστηκε στον Αυτοκράτορα Ζήνωνα, του είπε τα παράπονά του και του ζήτησε την προστασία του. Του δώρισε και το χειρόγραφο Ευαγγέλιο.

Ο ευσεβής βυζαντινός Αυτοκράτωρ δέχτηκε τον Επίσκοπο με βασιλικές τιμές. Του έδωσε το δικαίωμα να κρατεί σκήπτρο και να φορεί πορφύρα. Προνόμια που ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου διατηρεί μέχρι σήμερα, μαζί και το δικαίωμα να υπογράφει με κόκκινο μελάνι σαν βασιλιάς και να είναι ανεξάρτητος κι αυτοκέφαλος Αρχηγός των Χριστιανών της Κύπρου.

Ο Ζήνων κράτησε το πολύτιμο Ευαγγέλιο που βρίσκεται σήμερα στο Οικουμενικό Πατριαρχείο - αλλά έστειλε το λείψανο του Αποστόλου στον πρώτο του τάφο. Κοντά του έχτισε μια τρίθολη πολυδουλεμένη εκκλησιά, μεγαλοπρεπέστατη (...).

Τρεις μόνο καλόγηρους έχει σήμερα το μοναστηράκι του Άη Βαρνάβα. Αδέρφια εν Χριστώ κι αδέρφια από την ίδια μάνα. Ζουν γαλήνια, με συντροφιά τη γριά τους που τους φροντίζει και ζωγραφίζουν αγίους. Γραμμένη από τους ίδιους, με ωραία λόγια, στον τοίχο της εκκλησίας είναι η ιστορία του. Ζωγραφισμένες, σε φυσικό μέγεθος οι διάφορες σκηνές. Το όραμα... Ο Ανθέμιος κοντά στον τάφο... Οι ιεράρχες μεγαλοπρεπείς μαυροράσοφορεμένοι, μπροστά στον Αυτοκράτορα... Κι ο βυζαντινός Άρχοντας, σκυφτός, μ' ευσέβεια να παραδίνει το σκήπτρο στον Ανθέμιο, για να δεχτεί σ' αντάλλαγμα το Ευαγγέλιο του Χριστού.

Μαρία Ρουσιά, *Κύπρος.*

Το εκκλησάκι που είναι κτισμένο πάνω από τον τάφο του Αποστόλου Βαρνάβα.

Ακανθού

Η κωμόπολη της Ακανθούς είναι κτισμένη στη βόρεια πλαγιά του Πενταδακτύλου. Στα νότια υψώνεται επιβλητικό το βουνό και προς τα κάτω απλώνεται μαγευτική η θέα της θάλασσας. Μέσα στα διοικητικά όρια της Ακανθούς, από την κορυφογραμμή του Πενταδακτύλου ως τη θάλασσα, υπάρχει μεγάλη ποικιλία εδαφών· λόφοι, οροπέδια, απόκρημνοι βράχοι, πεδιάδες. Στις πλαγιές οι κάτοικοι καλλιεργούσαν ελιές και χαρουπιές, σε ορισμένες περιοχές που ποτίζονταν παράγονταν φρούτα και λαχανικά και στα πεδινά φύτρωναν σιτηρά. Ένα τμήμα της έκτασης της Ακανθούς καταλαμβανόταν από κρατικό δάσος.

Στην περιοχή της Ακανθούς εντοπίστηκαν πολλά ερείπια - κατάλοιπα αρχαίων οικισμών. Οι τοποθεσίες Μελίσσα, Τρικά Τεράτσια, Άγιος Χαράλαμπος, Λαξιά, Μαύρη Σκάλα και πολλές άλλες - οι ντόπιοι τις ανεβάζουν σε εβδομήντα - είναι γεμάτες από χαλάσματα. Ανάμεσα στα ερείπια διατηρούνται πολλά βυζαντινά και μεταβυζαντινά ξωκλήσια. Σε μερικές περιπτώσεις, όπως στην Παναγία την «Περκαμιώτισσα», διατηρούνται και βυζαντινές τοιχογραφίες.

Κεντρική εκκλησία της Ακανθούς, ο Χρυσοσώτηρος ή το Χρυσοσώτηρο. Η εκκλησία, από τις μεγαλύτερες της Κύπρου, άρχισε να κτίζεται το 1916 και συμπληρώθηκε το 1935. Αρχιτέκτονας ήταν ο Θεόδωρος Φωτιάδης, οι δε εικόνες είναι έργο του Κύπριου ζωγράφου Φραγκουλίδη. Στις 6 Αυγούστου, ημέρα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, προσκυνητές από όλη την Κύπρο έρχονταν στο Χρυσοσώτηρο να προσκυνήσουν.

Τα πυκνοκτισμένα σπίτια και οι στενοί δρόμοι είναι χαρακτηριστικό της Ακανθούς. Οι πιο ψηλές συνοικίες είναι του Μάντη και της Μαζερής. Πιο χαμηλά είναι κτισμένη η Πάνω Γειτονιά, ανατολικά η γειτονιά του Αυλατζιού με τα παρακλάδια Λάουρα και Σορτίνα και δυτικά το Κουττούτζι.

Η Ακανθού ανήκει στις δημαρχευόμενες κωμοπόλεις· απέκτησε δημαρχείο το 1908.

Η ονομασία της Ακανθούς

Τρεις εκδοχές για την προέλευση του ονόματος:

α. Ο Σίμος Μενάρδος δίνει μια ερμηνεία για την προέλευση του ονόματος Ακανθού, δεχόμενος ότι προέρχεται από το όνομα ο ακανθών, του ακανθώνος.

Για τους Ακαθιώτες το όνομα Ακανθού συνδέεται με την παράδοση της όμορφης Ανθούσας, που πέρασε την πρώτη βραδιά του γάμου της στον αγκαθότοπο - κρυψώνα της. Η ακαθιώτικη τόσο συμπαθητική παράδοση του γάμου της Ανθούσας με το Σωτήρη, με την οποία οι γιαγιάδες κοίμιζαν τα εγγονάκια τους, είναι ο πικρός απόηχος αυτής της θλιβερής εποχής των κουρσάρων. Και λέει η παράδοση: Σ' έναν από τους πολλούς συνοικισμούς, τον «Κουφό», σε μια ανεφανή δυο μίλια από τον όρμο των «Κορωνιών», γινόταν ο γάμος της όμορφης Ανθούσας. Κουρσάροι έφτασαν στις Κορωνιές για να πάρουν νερό. Βλέπουν τα φώτα και ανεβαίνουν στον «Κουφό». Οι χωρικοί προσφέρουν φιλοξενία και οι ξένοι κάθονται στο γαμήλιο τραπέζι. Σιγά-σιγά ξεθαρρεύουν οι χωρικοί και τα τραγούδια διασταυρώνονται. Οι ξένοι κάτι σιγοψιθυρίζουν αλλά κανείς δεν αισθάνεται κακές προθέσεις. Ένας μάλιστα ξένος μπαίνει στο χορό των τραγουδιστών και τραγουδά και κείνος στη γλώσσα του το δικό του τραγούδι. Κι ενώ το γλέντι συνεχίζεται ένας χωρικός απομονώνει το γαμπρό και του σιγοψιθυρίζει πως το κουρσάρικο τραγούδι υποδηλώνει κακές προθέσεις και του εξηγεί το τραγούδι:

Όσπου στέκει το φεγγάρι
στέκει η νύφη στο καμάρι
κι όταν δύσει το φεγγάρι
πάει η νύφη στο καράβι.

Παίρνει ο γαμπρός τη νύφη και τραβά κατά της Ακανθούς τους αγκαθότοπους - κρυψώνες βέβαιους. Όταν οι κουρσάροι αντιλήφθηκαν τι έγινε, θύμωσαν, λεηλάτησαν κι έφυγαν.

β. Αλλά και η ονομασία Αχαιών Ακτή είναι η πιθανή προέλευση του ονόματος Ακανθού.

γ. Προσθέτω και τη γνώμη του Αθανασίου Σακελλάριου... «Μη δε η Ακανθού είναι η Αρχαία Αλκάνθου κώμη, ης μνείαν ποιείται ο Πολυδεύκης;»...

Παντελής Παντελίδης,
Ακανθού.

Ξυλόγλυπτο της Ακανθούς (λεπτομέρεια).

Συμμετοχή σε εθνικούς αγώνες

Τα εθνικά του αισθήματα ήταν πάντοτε έντονα και ο Μαννούρης κατατάγηκε στον τακτικό ελληνικό στρατό. Πολέμησε στο τάγμα Βελισσαρίου και στους δυο πολέμους του 1912-13 με το βαθμό λοχία. Συνέχισε τη θητεία του και το 1916 στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πολέμησε και στη Μικρά Ασία (...).

Στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατά την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου θέλησε να μεταβεί στην Ελλάδα, και παρά τις δυσκολίες του θαλασσινού ταξιδιού κατόρθωσε να φτάσει στην Αθήνα.

Στο Αλβανικό μέτωπο πολέμησε στη μάχη της Κορυτσάς και με την πτώση της πόλης προβιβάστηκε σε υπολοχαγό (με 2 αστέρες).

Όταν οι Γερμανοί μπήκαν στην Ελλάδα, ο Μαννούρης φυλακίστηκε στις φυλακές Συγγρού. Αποφυλακίστηκε με το τέρμα του πολέμου, αλλά οι κακουχίες και στερήσεις στις φυλακές Συγγρού επηρέασαν ανεπανόρθωτα την υγεία του. Απεβίωσε το 1948. Της κηδείας προέστη ο Μητροπολίτης Δέρκων βρισκόμενος τότε στην Κύπρο για την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου του Β΄, με τον οποίο είχε συμπολεμήσει ο Μαννούρης. Τύγχανε γενικού σεβασμού στην κοινότητά του.

Π. Παντελίδης,
Ακανθού (αποσπάσματα).

Η εικόνα του Σωτήρος

Οι χωρικοί πιστεύουν πως η εικόνα του είναι θαυματουργή και θεραπεύει όλων των ειδών τις αρρώστιες. Πιστεύουν επίσης πως παιδιά, τα οποία πεθαίνουν ύστερα από τη γέννησή τους, μπορούν ν' αποφύγουν το θάνατο, αν βαφτιστούν στο ναό του Σωτήρος της Ακανθούς, και τους δοθεί το όνομα Σωτήρης. Για τούτους τους λόγους πλήθος χριστιανών συρρέουν εκεί στις 6 του Αυγούστου, που πανηγυρίζει η Ακανθού, και άφθονα αφιερώματα αποθέτουν στην εικόνα του Σωτήρος, ομοιώματα μελών του σώματος του ανθρώπου (ματιών, χεριών, ποδιών, καρδίας), καμωμένα από κερί, ή ασήμι, ή χρυσάφι.

Οι ελιές του Σωτήρος

Όταν έρθει ο καιρός του τρύγου των ελιών, κατά τη δύση του ήλιου, που οι κάτοικοι είναι μαζεμένοι στο χωριό, ένας κήρυκας ανεβαίνει στο δώμα του ψηλότερου σπιτιού και φωνάζει δυνατά:

«Χριστιανοί! αύριο το πρωί θ' αρχίσει ο τρύγος των ελιών του Χρυσοσώτηρου. Να 'ρθείτε όλοι να βοηθήσετε».

Από τα χαράματα ξεκινούν κάπου 800 ψυχές, άντρες, γυναίκες, νέοι και γέροι με τα σύνεργά τους και προχωρούν παρέες παρέες από δέντρο σε δέντρο. Άλλοι μαζεύουν τον καρπό και άλλοι τον κουβαλούν με τα ζώα τους στις αποθήκες. Ένας βιολάρης κι ένας λαγουτάρης συνοδεύουν τους τρυγητές κι ο τρύγος μεταβάλλεται σε πανηγύρι με τα βιολιά και τα δίστιχα, που ο αντίλαλός τους, χαρμόσυνος, πλημμυρίζει τις δασωμένες κοιλάδες και τους λόφους της περιοχής ως την ακρογιαλιά.

Όταν ο ήλιος χωθεί πίσω από τα βουνά, οι τρυγητές γυρίζουν στο χωριό, για να καθίσουν όλοι σε κοινά τραπέζια, που ετοιμάζονται με έξοδα της εκκλησίας. Το φαγητό που σερβίρεται είναι το ρέσι, σιτάρι αλεσμένο στο χερόμυλο και ψημένο σε μεγάλα καζάνια, μέσα στα οποία βράζει προηγουμένως το κρέας 10-15 σφαχτών.

Ο σιταροβούναρος

Ανάμεσα του 6ου και 7ου μιλιού του δρόμου Λευκονοίκου - Ακανθούς είναι ένας λόφος με το όνομα σιταροβούναρος. Για τούτο το λόφο διηγούνται οι κάτοικοι της Ακανθούς την ακόλουθη ιστορία:

«Κάποτε ένας γεωργός, που ήταν ιδιοκτήτης όλης της περιοχής, στην οποία βρίσκεται ο σιταροβούναρος, είχε σπείρει τα χωράφια του με σιτάρι. Ήταν τόσο καλή η χρονιά, ώστε όταν αλώνισε τα σπαρτά του, σχημάτισε με το σιτάρι το μεγάλο εκείνο λόφο. Όταν τέλειωσε και στεκόταν κοντά στο βουνάρι του σιταριού και συλλογιζόταν πόσες γούβες χρειάζεται για να το αποθηκέψει, περνούσε απ' εκεί ο Χριστός σαν ζητιάνος. Σταμάτησε κοντά του και του ζήτησε λίγο σιτάρι για ελεημοσύνη. Ο γεωργός του απάντησε:

— Δεν είναι σιτάρι, θκειούλλη μου, αυτό που βλέπεις. Είναι χώμα.

Και ο Χριστός απάντησε:

— Ας είναι ευλογημένο, γιε μου, κι ας είναι χώμα.

Και αμέσως ο μεγάλος εκείνος σωρός του σιταριού έγινε χώμα και του έμεινε από τότες το όνομα σιταροβούναρος».

Η ίδια παράδοση υπάρχει και στην Κώμη Κεπήρ, στην Πύλα και σ' άλλα χωριά.

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

Σημείωση: Οι γούβες προφέρονται βούχες. Με το όνομα αυτό λένε οι Ακαθιώτες τις αποθήκες του σιταριού, τις οποίες κατασκευάζουν στο ύπαιθρο, μακριά από τα σπίτια τους. Με τον ίδιο τρόπο κάνουν τέτοιες αποθήκες και στα χωριά του Καρπασιού.

Η Ακανθού

Το παραθαλάσσιο πλάτωμα της Ακανθούς, που όμοιό του σε βάθος προς το βουνό δεν είναι άλλο στις βόρειες κυπριακές ακρογιαλιές - κάπου-κάπου περνά τα 4 μίλια - έχει προικισθεί από τη φύση και φαντάζει σαν μια περιοχή γαλήνια, καταπράσινη, ένα απέραντο περιβόλι ελιάς και χαρουπιάς (...).

Πάνω από το χωριό, το πολυλάλητο «Διατρυπητό» (...). Μια πελώρια τρύπα μέσα σε τούτο το γρανίτινο βράχο επιτρέπει τη διάβαση από τη βόρεια πλευρά του βουνού στη νότια. Πολλοί οι επισκέπτες του μοναδικού αυτού τοπίου. Σημειώνω και ένα καταπληκτικό φαινόμενο. Το φεγγάρι - πανσέληνος κάθε Αυγούστου, προτού υψωθεί υπεράνω της κορυφογραμμής, ρίχνει σαν προβολέας τις χρυσές του ακτίνες μέσα από το άνοιγμα του Διατρυπητού πάνω στο χώρο της μεγαλόπρεπης εκκλησιάς του Χρυσοσώτηρα.

...Πεντακόσια μέτρα περίπου νοτιότερα της Εκκλησίας του Χρυσοσώτηρα, βρίσκεται η «Μάνα», η πηγή του νερού... Η ποσότητα του νερού ήταν υπεραρκετή και κάλυπτε τις ανάγκες ύδρευσης μιας κοινότητας 2000 κατοίκων και με πλεόνασμα που άρδευε τους γύρω του χωριού «περβολότοπους», έκτασης πέραν του ενός τετραγωνικού μιλίου... Μέσα σε τούτη την πλατωσιά, οι χειμερινές βροχές δημιουργούσαν μικρούς χειμάρρους, που κατηφορίζοντας έφταναν στην ψηλότερη άκρη του βράχινου όγκου της «Μάνας», έβρισκαν μια διέξοδο και από το ύψος των 200 μέτρων χύνονταν στο βάθος, προσφέροντας ένα από τα πιο εντυπωσιακά θεάματα του ακαθιώτικου χώρου - τον Καταρράχτη της «Μάνας».

...Κάτω στις ρίζες του βράχινου όγκου, στην πλαγιά, σε μια τοποθεσία δύσβατη, πνιγμένη στην άγρια βλάστηση, είχε σκαφτεί το πρώτο-πρώτο λημέρι - κρησφύγετο του τρανού παλικαριού του κυπριακού αγώνα της ΕΟΚΑ, του Γρηγόρη Αυξεντίου, που οι εχθρικές ορδές σε δέκα και πλέον μπλοκαρίσματα και «κέρφιου» όργωσαν ανελέητα τα χώματά μας να το βρουν.

Π. Παντελίδης,
Ακανθού.

Το Διατρυπητό.

Η τοποθεσία Στυλλάρκα. Βράχοι κατακόρυφοι ύψους 30-50 μέτρων σχηματίζουν παράξενα σχήματα.

Ιδιαίτερη θέση στην κυπριακή λαϊκή τέχνη κατέχουν τα χρωματιστά ξυλόγλυπτα της Ακανθούς: σουβάντζες, σεντούτζια, τοιχάρμαρα διακοσμημένα με ζώα, πουλιά, φυτά, αγγέλους, γοργόνες.

Ακαθκιώτισσα

Παραλλαγὴ Ε.'
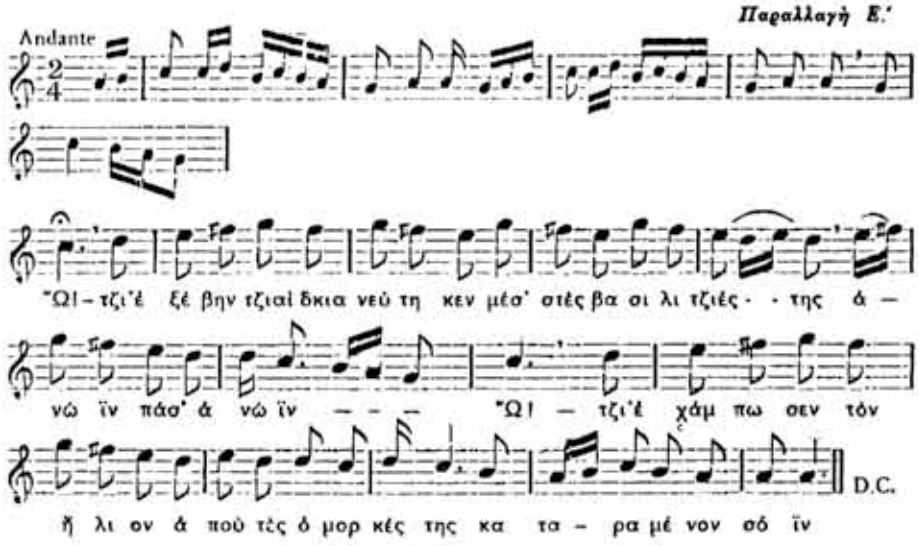
Δαυλός, Φλαμούδι

Ο Δαυλός και το Φλαμούδι βρίσκονται στη βόρεια πλευρά του Πενταδακτύλου. Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί αρχαίοι οικισμοί· σημαντικότερος ο συνοικισμός της Τελευταίας Εποχής του Χαλκού, στο Φλαμούδι, τοποθεσία Μέλισσα. Πάνω στην οροσειρά, νότια των δυο χωριών, είναι κτισμένο το φρούριο της Καντάρας. Ο Δαυλός ήταν γνωστός για τα ιαματικά λουτρά του· έχει γραφικό λιμανάκι και ωραία αμμώδη παραλία. Τα τελευταία χρόνια η περιοχή είχε αρχίσει να αναπτύσσεται τουριστικά.

Λαϊκή τέχνη

Τα παραθαλάσσια χωριά Δαυλός και Φλαμούδι είναι γνωστά για τα πανέρια και τους «τσέστους», που πωλούνταν σε όλη την Κύπρο. Τα γεωμετρικά τους σχέδια γίνονταν από χρωματισμένα στελέχη σιταριού και χρησιμοποιούνταν για καθαρισμό σπόρων ή άλλες οικιακές εργασίες και κυρίως για τη διακόσμηση των τοίχων του επίσημου δωματίου στα κυπριακά αγροτικά σπίτια.

Μαργαρίτα Δημητρίου,
«Η λαϊκή τέχνη στα κατεχόμενα», περιοδικό *Αναζήτηση*.

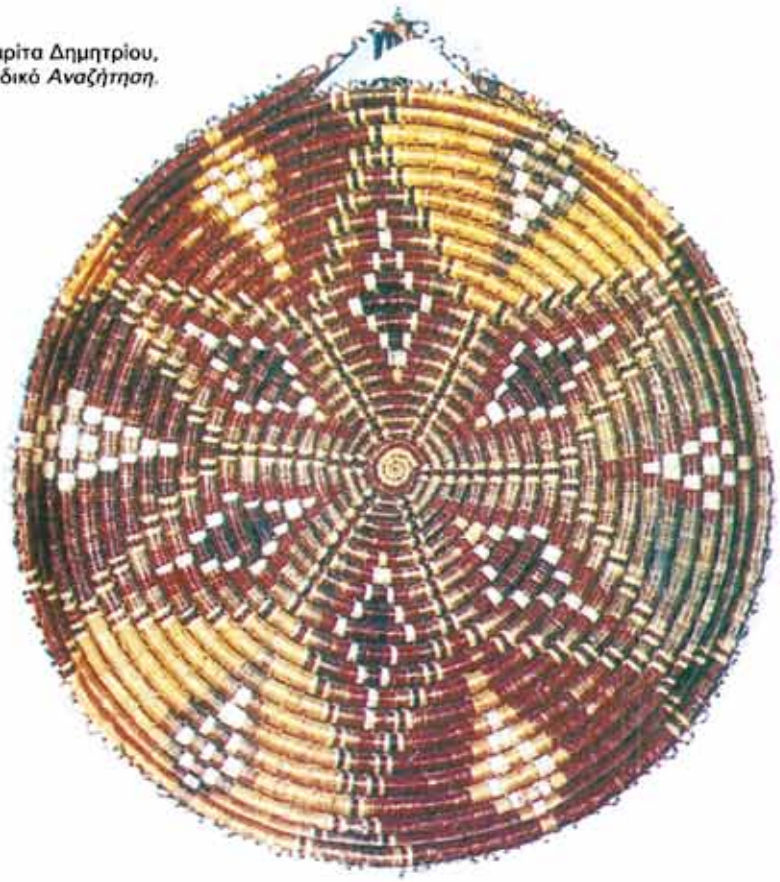

Μεσαορία

Νερό: Η ονομασία Μεσαορία επικράτησε για το ανατολικό τμήμα της κεντρικής πεδιάδας της Κύπρου. Η μεγάλη πεδιάδα της Μεσαορίας δε διαθέτει υπόγεια νερά και αρδεύεται κυρίως από τους ποταμούς, χειμάρρους για την ακρίβεια, Γιαλιά και Πηδιά, που τη διασχίζουν κι εκβάλλουν στον κόλπο της Αμμοχώστου. Από το Γιαλιά ποτίζονται τα χωριά που είναι κατά μήκος του παλιού δρόμου Λευκωσίας - Αμμοχώστου: η Αφάνεια, η Ἄασσια, η Βατυλή, ο Στρογγυλός, η Λύση, η Κοντέα. Από τα νερά του Πηδιά (Πεδιαίου) ποτίζονται τα χωριά που βρίσκονται κοντά στο νέο δρόμο Λευκωσίας - Αμμοχώστου: ο Μαραθόβουνος, η Αγκαστίνα, η Μουσουλίτα, η Πυρκά, ο Γαϊδουράς, το Πραστειό Μεσαορίας. Τα χωριά που βρίσκονται στους πρόποδες του Πενταδακτύλου, όπως το Λευκόνοικο, ποτίζονται με τα νερά μικρότερων χειμάρρων που κατεβαίνουν από τη γειτονική οροσειρά.

Βλάστηση: Η Ἄασσια, η Λύση και η Κοντέα είχαν περιορισμένους υδάτινους πόρους και συντηρούσαν λίγα περβόλια. Ὅμως στο μεγαλύτερο τμήμα της Μεσαορίας καλλιεργούνταν τα δημητριακά, κυρίως σιτάρι και κριθάρι. Η Μεσαορία ήταν ο σιτοβολώνας της Κύπρου, μια και το 68% των σιτηρών προερχόταν από αυτή. Χαρακτηριστικό το τετράστιχο:

«Αντάν γιωρκήσ᾽ η Μεσαρκά
τρώσι μανάες τζιαι παιδκιά᾽
αντάν γιωρκήσ᾽ η Πάφου
πιάσ᾽ τα ρούχα σου τζιαι χάθου».

Στη Μεσαορία καλλιεργούσαν, εκτός από το σιτάρι και το κριθάρι, το βαμβάκι και το λινάρι. Μεγάλη η εξάρτηση των ανθρώπων από τα φυσικά φαινόμενα. Αν δε βρέξει κι αν δεν κατεβεί ο ποταμός ν᾽ απλώσει στον κάμπο, πάνε χαμένοι οι κόποι και τα έξοδα. Πώς θα ζήσει η οικογένεια του γεωργού;

«Να βρέξει ο Μάρτης δκυο νερά
τζι ο Απρίλης ούλον ένα
χαρά σε τζιείν᾽ τον γεωργόν
πο ᾽σιει πολλά σπερμένα».

Χαρά Θεού ο καταπράσινος κάμπος. Και μέσα στα σπαρτά μυρωδάτα «ματσικόρυδα» και κατακίτρινοι «λαλέδες». Κι ύστερα ο κάμπος να αλλάζει χρώμα· κίτρινα μεστωμένα στάχυα γεμίζουν ικανοποίηση το στήθος του γεωργού.

Κτηνοτροφία: Συμπλήρωμα απαραίτητο για το εισόδημα η κτηνοτροφία. Γι᾽ αυτό οι γεωργοί καλλιεργούσαν βίκο και «φαρρά», δηλαδή κριθάρι για βόσκηση. Κοπάδια από πρόβατα αλλά και πολλές αγελάδες έβοσκαν χλωρή τροφή στον κάμπο της Μεσαορίας. Μετά το 1974 η κτηνοτροφία της Κύπρου άλλαξε· τα ζώα περιορίστηκαν σε μάντρες και γίνεται εισαγωγή δημητριακών για τη διατροφή τους.

Κατοίκηση: Πολύ παλιά, την Εποχή του Λίθου, η πεδιάδα δεν ήταν κατοικημένη· οι άνθρωποι προτιμούσαν τους λόφους με πόσιμο νερό. Από την Εποχή του Χαλκού όμως η πεδιάδα αποκτά σημασία για τη γεωργία και την κτηνοτροφία και ιδρύονται σημαντικοί οικισμοί. Στις περιοχές Σίντα και Αγία Κινούσα εντοπίστηκαν προϊστορικοί συνοικισμοί· στην Αγκαστίνα και την Περιστερωνοπηγή ανασκάφηκαν νεκροπόλεις με ευρήματα που χρονολογούνται στην περίοδο από την Εποχή του Χαλκού ως τη Βυζαντινή εποχή.

Αγγείο από τη Σίντα.

Στους οικισμούς της Μεσαορίας κυριαρχεί το οριζόντιο στοιχείο του κάμπου. Τα σπίτια με επίπεδες στέγες, κτισμένα με πλιθάρι, βρίσκονται σε άμεση σχέση με τη γη και σχηματίζουν πυκνά συγκροτήματα. Η αυλή κλείνεται με ψηλή μάντρα. Στο εσωτερικό των σπιτιών ένας πλούτος λαϊκής τέχνης. Σουβάντζες με πιάτα και «μερρέχες», κάδρα με κεντήματα, «πάντες» στους τοίχους.

Η επικοινωνία ανάμεσα στα χωριά της Μεσαορίας ήταν σχετικά εύκολη λόγω του επίπεδου εδάφους. Σε παλιές εποχές οι μεταφορές και η επικοινωνία γίνονταν με γαϊδούρια, γκαμήλες, αμάξια. Στο διάστημα 1905-1951 ο κυπριακός σιδηρόδρομος διέσχιζε τη Μεσαορία μεταφέροντας επιβάτες κι εμπορεύματα. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και το οδικό δίκτυο· τα χωριά που βρίσκονταν κοντά στον κύριο δρόμο Λευκωσίας - Αμμοχώστου αναπτύσσονταν περισσότερο.

Παλιότερα, όταν η οικονομία στηριζόταν στη γεωργία και την κτηνοτροφία, η Μεσαορία ήταν από τις πιο παραγωγικές περιοχές της Κύπρου. Αργότερα όμως άλλες περιοχές που παρήγαγαν προϊόντα για εξαγωγή - πορτοκάλια, λεμόνια, καρότα, πατάτες, λαχανικά - αναπτύχθηκαν περισσότερο. Οι κάτοικοι της Μεσαορίας άρχισαν τότε παράλληλα να εργάζονται και στις πόλεις, για να βελτιώσουν τα οικονομικά τους· σ᾽ αυτό βοήθησε η διαμόρφωση του εδάφους και η μικρή απόσταση από τη Λευκωσία και την Αμμόχωστο.

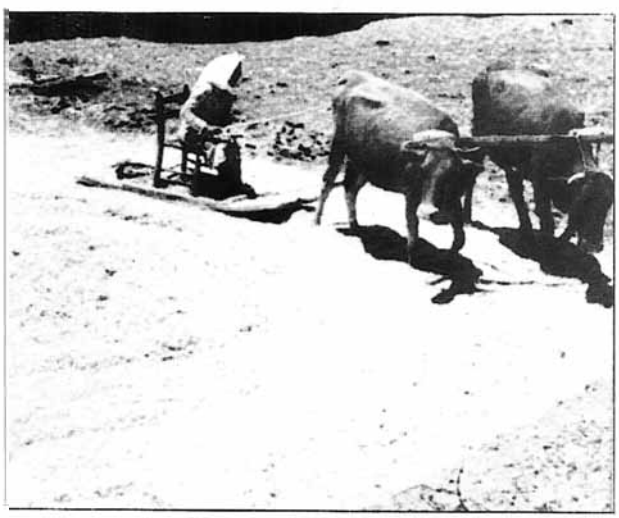

«Η Κύπρος είναι η στιβαρή Μητέρα, η γεννήτρα, η καρπερή, η σεβάσμια. Πρέπει να κουραστείς για να ανακαλύψεις την ομορφιά της. Τη σοβαρή και αγέλαστη ομορφιά της.

Πέρασα τους απέραντους κάμπους της μέσα στον Αύγουστο. Ο Θεριστής έβαζε φωτιά στο χρυσάφι των σπαρτών, που καλλιεργούνται με πρωτόγονα μέσα. Οι φλόγες τ' ουρανού τύλιγαν το πεντάφαρδο τοπίο. Παντού ήταν αλώνια και μέσα στ' αλώνια οι Κυπριώτισσες, σφιχτά μαντηλωμένες, έτρεχαν θρονιασμένες πάνω στο ξυλένιο έλκηθρο του αλωνίσματος, χουγιάζοντας και καμουτσίζοντας τα άλογα που το 'σερναν πάνω στα στάχυα. Αυτή η εικόνα με παρακολουθούσε σ' όλη τη διαδρομή. Μια μορφή αρχαϊκά ωραία της Κύπρου, της δουλευτάρας, της αγρότισσας, που έχει στεφανωμένο το μελαχροινό της μέτωπο με μια χεροβολιά χρυσά στάχυα».

Στρατής Μυριβήλης,
Απ' την Ελλάδα.

Το θέρος

Το θέρος ήταν μια σειρά από κουραστικές εργασίες, που γίνονταν στα παλιά τα χρόνια, με τ' αρχέγονα εργαλεία, μέσα στις πιο αβάσταχτες συνθήκες. Ξεκινούσαν με τα χαράματα του φου και τέλειωναν, για τη μέρα, ως το σουρούπιασμα.

Στο θέρισμα, μπροστά πήγαιναν οι άντρες με τα ψάθινα καπέλλα και με τα φασούλια ή τη μηχανή. Πίσω ακολουθούσαν, σε σειρά, οι γυναίκες, με τα κεφάλια τυλιγμένα σε ασπροβαμβακερά μαντήλια. Έδεναν τις ποκαλάμες σε δεμάτια και μετά τα κουμούλιαζαν, δηλαδή τα στοίβαζαν σε σωρούς, για εύκολο φόρτωμα. Όταν τέλειωνε το θέρισμα του χωραφιού, φορτώνονταν τα δεμάτια πάνω σε καρέτες, με το σιερόκρανο, για να κουβαληθούν στ' αλώνια. Στα πολύ παλιά χρόνια, που δεν υπήρχαν καρέτες ή αμάξια, τα δεμάτια κουβαλούσαν με σαμαρωμένα ζώα.

Κατά το θέρισμα μερικοί επιδέξιοι θεριστάδες επιδείκνυαν την τέχνη τους χορεύοντας το φασούλι. Η δουλειά στο θέρος ήταν πολύ κουραστική. Κάθε δυο «αντάτζια» ξεκουράζονταν οι θεριστάδες για δέκα ή δεκαπέντε λεπτά. Στην ανάπαυσή τους μπούκωναν με ψωμί, ελιές ή χαλλούμι, αυγά βραστά, πατάτες. Το μεσημέρι έτρωγαν όλοι μαζί, κάτω από τον παχύ ίσκιο κάποιου δέντρου, το συνηθισμένο πιλάφι τους με τιτσιρίες ή παστά. Πολλές φορές, όταν δούλευαν ξένοι εργάτες, η νοικοκυρά επέστρεφε σπίτι της και ετοίμαζε το μεσημεριάτικο φαγητό.

Στ' αλώνι τα δεμάτια θημωνιάζονταν, δηλαδή στιβάζονταν με τέχνη σε μεγάλους σωρούς, τις θημωνιές, από τις γυναίκες και τα παιδιά συνήθως (...).

Η επόμενη εργασία ήταν το αλώνισμα, πρώτα των κριθαριών κι ύστερα των σιταριών. Απο τις θημωνιές ο γεωργός ξέδενε τα δεμάτια και τα άπλωνε σκορπιστά μέσα στ' αλώνι. Άρχιζε τότε τ' αλώνισμα με τη δουκάνη, που την έσερναν τα βόδια ή τα γαϊδούρια (...).

Το αλώνισμα σταματούσε, όταν η ποκαλάμη γινόταν άχυρο. Τότε έστηναν το «σωρό», δηλαδή στοίβαζαν, σε μια σειρά, την ψιλοκομμένη ποκαλάμη και τον καρπό, με τη συρταρκά (ξύλο για το στοίβαγμα του σωρού). Περίμεναν τον αέρα να φυσήξει, για να ανεμίσουν με το φερνάτζι και το ξύλινο φτιάρι. Με το ανέμισμα

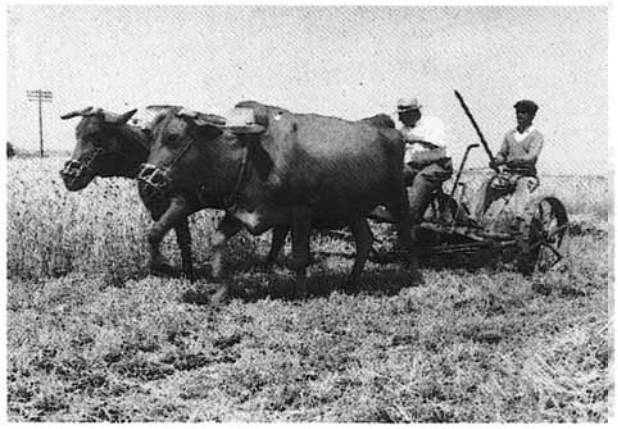

διαχώριζαν τον καρπό από το άχυρο και τα κόντυλα. Μετά άρχιζε το αρβάλισμα, δηλαδή το κοσκίνισμα με το κόσκινο, που είχε μεγάλες τρύπες. Μ' αυτό τον τρόπο καθάριζαν τον καρπό από τα άλλα άχρηστα υλικά.

Μάζευε ο χωρικός το μαξούλι του με χίλιους δυο κόπους όλης της οικογένειάς του. Κι όμως δεν ήταν όλο δικό του. Έπρεπε να δώσει το ένα δέκατο στην κυβέρνηση, τη λεγόμενη δεκατεία, σαν φόρο.

Μόλις ο καρπός καθαριζόταν, ο ειδικός υπάλληλος της Κυβέρνησης, ο λεγόμενος «κορτζής», πήγαινε στ' αλώνι, για να βουλλώσει γύρω-γύρω το σωρό του καρπού, να τον ασφαλίσει και έτσι να αποφευχθεί η κλοπή. Σε κάποια μέρα έφθαναν στο χωριό ο «κκιλετζής» μαζί με τον «μεμμούρη» κι εμετρούσαν τον καρπό σε κιλά. Το ένα δέκατο έπρεπε να δοθεί στην Κυβέρνηση, όπως είπα, σαν φόρος. Ο καημένος ο γεωργός ήταν μάλιστα υποχρεωμένος να μεταφέρει το μερίδιο της Κυβερνήσεως στις κρατικές αποθήκες.

Ευτυχώς ο θεσμός αυτός της δεκατείας σταμάτησε στη χώρα μας, γύρω στα 1925 και ανάπνευσε ο καημένος ο γεωργός.

Με την εξέλιξη της τεχνολογίας οι γεωργοί άρχισαν να ανακουφίζονται από όλες σχεδόν τις κοπιαστικές δουλειές του θέρους. Το φασούλι, το φερνάτζι, τ' ανέμισμα και τ' αρβάλισμα έδωκαν τη θέση τους στο συνδυασμένο μηχάνημα. Αυτό θερίζει από τη μια μεριά και ρίχνει τον καρπό καθαρισμένο μέσα σε σακκούλες από την άλλη. Τον τελευταίο καιρό, πριν την καταστροφή, ο κάθε γεωργός στο χωριό είχε το δικό του τράκτορ και πάρα πολλοί είχαν θεριστικές κι άλλες σύγχρονες μηχανές. Δυστυχώς όλα σχεδόν τα μηχανήματα έμειναν πίσω, στα χέρια του κατακτητή, εκείνο το θλιβερό πρωινό της 14ης Αυγούστου 1974.

Γρηγόρης Κλόκκος,
Λευκόνοικο.

«Τρώσιν στο θέρος». Χαρακτηριστική σκηνή της Μεσαορίας τα παλιά χρόνια. Πίνακας του Κκάσιαλου.

Βατυλή. Χαρακτηριστικά σπίτια λαϊκής αρχιτεκτονικής.

Αφάνεια, Ἄσσια, Βατυλή, Λύση, Κοντέα

Ακολουθώντας τον παλιό δρόμο Λευκωσίας - Αμμοχώστου συναντούμε τα χωριά Αφάνεια, Ἄσσια, Βατυλή, Λύση και Κοντέα.

Η **Αφάνεια** δεν είχε υπόγεια νερά και γι' αυτό οι κάτοικοι καλλιεργούσαν στα χωράφια της μόνο δημητριακά. Κατά τη Φραγκοκρατία παραχωρήθηκε η Αφάνεια, μαζί με το γειτονικό οικισμό Ορνίθι, στο Λατίνο αρχιεπίσκοπο. Το χωριό ήταν μικτό ως το 1974.

Η **Βατυλή** ήταν το διοικητικό κέντρο της περιοχής σε παλιότερες εποχές. Τα μεσαιωνικά χρόνια αναφερόταν ως «κώμη του Στεφάνου Βατυλή» από τον ιδιοκτήτη της περιοχής. Αργότερα επικράτησε μόνο το Βατυλή. Η Βατυλή ήταν μικτό χωριό και είχε δυο εκκλησίες, του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Βαρβάρας, κι ένα τζαμί. Τα δυο αθλητικά σωματεία «Ολύμπια» και «Ομόνοια» είχαν δικά τους γήπεδα και οργάνωναν αγώνες στίβου, στους οποίους συμμετείχαν τα χωριά της περιοχής. Από τη Βατυλή κατάγεται ο αυτοδίδακτος γλύπτης Λοϊζος Κάρμιος.

Εικόνα από τη Βατυλή. Βυζαντινό Μουσείο. 16ος αιώνας.

Η **Ἄσσια** χωρίζεται σε δυο ενορίες: Την Πάνω Γειτονιά και την Κάτω Γειτονιά. Εκκλησία της Πάνω Γειτονιάς είναι ο Ἅγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και της Κάτω Γειτονιάς ο Ἅγιος Γεώργιος. Και οι δυο εκκλησίες κτίστηκαν το 19ο αιώνα με εθελοντική εργασία των κατοίκων. Στη μέση του χωριού, γύρω από το τζαμί, βρισκόταν η τουρκική συνοικία. Το 1957 οι Τουρκοκύπριοι της Ἄσσιας έφυγαν κι εγκαταστάθηκαν σε γειτονικά τουρκοκυπριακά χωριά.

Η μεγαλύτερη έκταση της Ἄσσιας παρήγε σιτάρι και κριθάρι. Υπήρχαν όμως και περιβόλια, που ποτίζονταν με αλακάτι παλιά και διατρήσεις αργότερα. Επίσης στην Ἄσσια υπήρχαν τουβλοποιεία και βιοτεχνίες ειδών ένδυσης. Σημαντικό εισόδημα προερχόταν και από τα ασσιώτικα κεντήματα, που πουλιούνταν σ' όλες τις περιοχές της Κύπρου. Το 1962 αναφέρονται διακόσιες περίπου κεντήτριες της Ἄσσιας, που ασχολούνταν με τη βιοτεχνία κεντημάτων και κατασκεύαζαν σεντόνια, μαξιλάρια, τραπεζομάντηλα.

Ἄσσια. Τυπικός δρόμος στη Μεσαορία. Τα σπίτια στη σειρά με ανώι· η αυλή είναι πίσω.

Ἄσσια. Διακόσμηση του εσωτερικού των σπιτιών.

Η λαϊκή τέχνη στην Ἄσσια

Η λαϊκή τέχνη είχε σημαντική θέση στη ζωή των Ασσιωτών. Οι γυναίκες της Ἄσσιας ασχολούνταν από τα πολύ παλιά χρόνια με τα κεντήματα, τα πλεκτά και τα υφαντά. Οι νεαρές κοπέλλες κεντούσαν, γιατί τα κεντήματά τους αποτελούσαν μέρος της προίκας τους. Συνήθως κεντούσαν σεντόνια, μαξιλάρια, τραπεζομάντηλα, όλα στο χέρι. Οι ραπτομηχανές μπήκαν στη ζωή τους την τελευταία εικοσαετία. Κεντούσαν όμως και διάφορες σκηνές από τη ζωή ή τη φύση πάνω σε ειδικά υφάσματα που τα κάδρωναν και τα κρέμαζαν στους τοίχους. Έφτιαχναν επίσης ωραία κεντήματα με κουκούλια. Τα κεντήματα που κρεμούσαν στους τοίχους είχαν κεντημένες και διάφορες φράσεις ή ρητά που ήταν βασικής σημασίας για τη ζωή τους όπως: «έχει ο Θεός», «το πεπρωμένον φυγείν αδύνατον», «νίψον ανομήματα μη μόναν όψιν», «αύριο όλα θα πάνε καλύτερα» κ.ά. και τη χρονολογία που έγινε το κέντημα. Τα κεντήματα αυτά γίνονταν στον ελεύθερό τους χρόνο, είχαν πολύ προσωπικό χαρακτήρα και δεν τα πουλούσαν. Αργότερα, μετά το 1950, η τέχνη του κεντήματος διαδόθηκε πολύ, μηχανοποιήθηκε και έγινε μόνιμο επάγγελμα για μεγάλο αριθμό γυναικών.

Ἄσσια, ζωντανές μνήμες, βαθιές ρίζες, μηνύματα επιστροφής.

«Κάμνουν πίττες». Τα πατροπαράδοτα έθιμα απεικονίζονται στους πίνακες του Κκάσιαλου.

Μιχαήλ Κκάσιαλος (1885-1974)

Αυτοδίδακτος ζωγράφος με μόρφωση Δημοτικού σχολείου. Αρχίζει να ζωγραφίζει σε μεγάλη ηλικία. Από το 1960 ως το 1973 κάνει πολλές ατομικές εκθέσεις ή συμμετέχει σε ομαδικές στην Κύπρο και το εξωτερικό. Βαριά πληγωμένος σωματικά και ψυχικά πεθαίνει το 1974 μακριά από το αγαπημένο του χωριό.

«Για τους Κυπρίους είναι αναντικατάστατος σαν ζωγράφος σκηνών που τις ξέρουν όλοι τους και που τις θυμούνται με αγάπη. Για όλους η δουλειά του, όπως η δουλειά όλων των «να·ϊ·β» ζωγράφων, είναι δροσερή και γνήσια, αδέσμευτη από θεωρίες και σχολές.

Ο Κκάσιαλος ζωγράφιζε εκείνο που ήξερε, όχι εκείνο που έβλεπε. Σε μερικούς από τους πίνακές του ζωγραφίζει διάφορες σκηνές από ένα ορισμένο γεγονός πάνω στο ίδιο καναβάτσο, συνδυασμένες με ενότητα και σοφία, με τον ίδιο τρόπο όπως γινόταν κατά το Μεσαίωνα σε βυζαντινούς πίνακες.

Ο Κκάσιαλος δεν το κάνει συνειδητά ή διότι έχει επίγνωση της αισθητικής αξίας τέτοιας διευθέτησης. Απλός και γνήσιος, όπως ήταν, ζωγράφιζε με ένστικτο. Η ζωγραφική του ήταν καθαρή και δροσερή σαν το νερό μια βουνίσιας πηγής».

Αδαμάντιος Διαμαντής.

Ο Κκάσιαλος μαζί με τη γυναίκα του Ειρήνη, μετά την κατάληψη του χωριού από το βάρβαρο Αττίλα, μένουν εγκλωβισμένοι στο χωριό για μια βδομάδα. Οι Τούρκοι γυρεύοντας χρήματα τον ξυλοκοπούν και του σπάζουν το πόδι. Όταν μεταφέρεται στις ελεύθερες περιοχές σε ηλικία 89 χρόνων και βαριά πληγωμένος πεθαίνει στις 31 Αυγούστου 1974 στη Λάρνακα στο φιλανθρωπικό ίδρυμα «Άγιος Παύλος», η Άσσια χάνει ένα παιδί της που την τίμησε στον ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο.

Ο Μιχαήλ Κκάσιαλος βραβεύεται μετά το θάνατό του για την προσφορά του από την Ακαδημία Αθηνών το 1974.

Απόσπασμα

της εκθέσεως της συνταχθείσης υπό του Γενικού Γραμματέως κ. Ιωάννου Θεοδωρακοπούλου και αναγνωσθείσης υπ' αυτού εν τη Πανηγυρική συνεδρία της Ακαδημίας της 28ης Δεκεμβρίου 1974 περί των απονεμομένων επαίνων βραβείων και μεταλλίων.

Μετά γνώμην της Τάξεως των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών και απόφασιν της Ολομελείας απονέμεται:

. . . . . .

Βραβείον μεταθανατίως εις τον Μιχάλην Κκάσιαλον, Κύπριον λαϊκόν ζωγράφον, αποθανόντα εις ηλικίαν 89 ετών κατόπιν κακουχιών και αγρίων ξυλοδαρμών εκ μέρους των Τούρκων κατά την πρόσφατον δοκιμασίαν του λαού της Κύπρου. Γεννημένος καλλιτέχνης, με πηγήν εμπνεύσεως την λαϊκήν ζωήν της Κύπρου, ο Κκάσιαλος απεικόνισεν εις τους πίνακάς του θέματα της αγροτικής ζωής της νήσου, ήθη και έθιμά της. Έλαβε μέρος και ετιμήθη εις αναλόγους εκθέσεις του εξωτερικού. Πέραν του καλλιτέχνου όμως εις το πρόσωπον του βασανισθέντος Κκάσιαλου η Ακαδημία, δια της απονομής εις αυτόν βραβείου μεταθανατίως, αποτίει τον επιβαλλόμενον φόρον τιμής και ευλαβείας προς τους σκληρώς δοκιμασθέντας αδελφούς μας της Κύπρου.

. . . . . .

Ο Κκάσιαλος ζωγραφίζει στο σπίτι του· δίπλα η γυναίκα του.

Κατάθεση Μιχαήλ Κκάσιαλου

«Ήμουν κάτοικος Άσσιας, μαζί με τη γυναίκα μου Ειρήνη. Στις 14 Αυγούστου 1974 όταν τα τουρκικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Άσσια, εγώ με τη γυναίκα μου δε φύγαμε από το χωριό και μείναμε στην Άσσια. Μέχρι τις 16.8.74 δεν μας πείραξαν οι Τούρκοι, οπότε την ημέρα αυτή ήρθαν Τούρκοι και μας απείλησαν. Δεν μας πείραξαν όμως κι έφυγαν.

Μετά, κατά το απόγευμα, επέρασε ακόμα μια περίπολος· ήρθαν στο σπίτι μας και με απείλησαν να με σκοτώσουν. Εγώ είχα μερικά χρήματα, που έκτιζα μιαν εκκλησία στο χωριό και τους τα έδωσα. Αυτοί ζητούσαν επιμόνως και άλλα χρήματα. Επειδή δεν είχα να τους δώσω, με απειλές ένας με κτύπησε με τον υποκόπανο του όπλου του στον ώμο και στα πόδια και μου έσπασαν τα πόδια. Έμεινα αβοήθητος μέσα στο χωριό μέχρι τις 18.8.74, που μας έφεραν μέχρι την Πύλα και μας απέλυσαν. Τώρα βρίσκομαι στο γηροκομείο του Αγίου Παύλου, όπου μου περιποιούνται τα τραύματα».

Άσσια, ζωντανές μνήμες, βαθιές ρίζες, μηνύματα επιστροφής.

Οι πρόσκοποι παρελαύνουν στην Ασσια.

120ο Σώμα Ελλήνων Προσκόπων Ασσιας

Το 120ο Σ.Ε.Π. Ασσιας ιδρύθηκε στις 25.2.1961. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του το Σώμα στεγαζόταν στα κτίρια του Δημοτικού Σχολείου του χωριού και το 1969, ύστερα από πολλές προσπάθειες και με την εθελοντική εργασία των ιδίων των προσκόπων, κτίστηκε το ιδιόκτητο οίκημα του Σώματος μέσα στην αυλή και πάλι του Δημοτικού Σχολείου. Συνήθως η αριθμητική δύναμη του Σώματος ήταν συνολικά (λυκόπουλα και πρόσκοποι) 80-100 άτομα. Μέσα στο οίκημα τα λυκόπουλα διατηρούσαν τη δική τους γωνιά, ενώ οι τέσσερις ενωμοτίες των προσκόπων μοιράζονταν αντίστοιχα τις τέσσερις γωνιές του οικήματος (...).

Το Σώμα έδινε πάντοτε το παρόν του και πρωτοστατούσε σε όλες τις εκδηλώσεις που γίνονταν στο χωριό και ιδιαίτερα στις εθνικές μας επετείους. Με τη δική του φιλαρμονική έδινε ένα ξεχωριστό εορταστικό χρώμα στις εθνικές επετείους. Βρισκόταν πάντοτε επικεφαλής των παρελάσεων που διέσχιζαν τους κυριότερους δρόμους του χωριού προς την εκκλησία και ακολούθως προς την προτομή του ήρωα του εθνικοαπελευθερωτικού μας αγώνα 55-59 Ηλία Παπακυριακού, όπου γινόταν η κατάθεση στεφανιών στην προτομή του ήρωα και ψαλλόταν ο Εθνικός Υμνος. Πάντοτε τη νύκτα της 31ης Μαρτίου προς την 1η Απριλίου το Σώμα έκανε λαμπαδηφορία, που περνούσε από τους κυριότερους δρόμους του χωριού και κάθε πρωί της 28ης Οκτωβρίου η φιλαρμονική του Σώματος έκανε το καθιερωμένο εωθινό (...). Σε οποιεσδήποτε επίσημες τελετές οι πρώτοι που παρατάσσονταν στο χώρο υποδοχής ήταν οι πρόσκοποι. Σοβαροί, πειθαρχημένοι και ευπαρουσίαστοι έδιναν πάντοτε ένα ξεχωριστό χρώμα σε όλες τις εκδηλώσεις. Πολλές φορές ήταν φορτωμένοι με το «βαρύ» φορτίο της επιβολής της τάξης π.χ. στους αθλητικούς αγώνες των Δημοτικών Σχολείων της περιοχής.

Κατά την τουρκική εισβολή το Σώμα ξεκληρίστηκε κι αυτό μαζί με τους άλλους Ασσιώτες και από τότε σταμάτησε κάθε δραστηριότητά του· αναμένει όμως το γυρισμό στην Ασσια, για να ξαναγκαλιάσει και πάλι τη νεολαία του χωριού. Σημαντική απώλεια για το Σώμα αλλά και για το χωριό ο δάσκαλος Παντελάκης Κωνσταντίνου και ο Λεόντιος Λεοντίου, πρώην αρχηγοί του Σώματος, που από το 74 είναι αγνοούμενοι.

Ασσια, σε νοσταλγώ και αγωνίζομαι.

Μαρτυρία

«Στις 23 Οκτωβρίου πρωί-πρωί μπήκε μέσα ένας στρατιώτης και φώναξε. «Ετοιμαστείτε, φεύγουμε για την Κύπρο». Νομίζαμε ότι μας κοροϊδευε. Όμως αυτός επέμενε. Ετοιμαστήκαμε λοιπόν και στις 10 η ώρα μας έβγαλαν στην αυλή. Ήμουν στην τελευταία αράδα. Ένας αξιωματικός φώναξε «εμπρός» και αρχίσαμε να προχωρούμε. Πετούσαμε, δεν περπατούσαμε. Σε λίγο αφήναμε πίσω μας την πύλη που οδηγούσε στους θαλάμους μας, ενώ η κεφαλή της φάλαγγας πλησίαζε τη δεύτερη πύλη των φυλακών.

Την ώρα που η δική μου αράδα έφθασε στο ύψος της πύλης, έφθανε ταυτόχρονα στ' αυτιά μου μια σπαρακτική φωνή, που έβγαινε μέσα από τα υπόγεια κελιά που βρίσκονταν δεξιά μου.

«Είμαι ο Λεόντιος Λεοντίου, ρε παιδιά... Δεν μας παίρνουν μαζί σας στην Κύπρο. Είμαι ο Λεόντιος Λεοντίου από την Άσσια μαζί με τον κουνιάδο μου τον Ανδρέα. Είμαι ποδοσφαιριστής στον «Εθνικό» Άσσιας...».

Δεν μπορώ να ξεχάσω αυτή τη φωνή. Έβγαινε με σπαραγμό σαν να καλούσε σε βοήθεια. Εκείνη την ώρα φανταζόμουν έναν άνθρωπο τις στιγμές που πνίγεται ή που κρέμεται στον γκρεμό και προσπαθεί από κάπου να πιαστεί.

Τα ίδια σχεδόν λόγια επανάλαβε ακόμα μια φορά. Προσπεράσαμε τα υπόγεια κελιά, φθάσαμε στην κεντρική πύλη των φυλακών κι ακόμα η φωνή αντηχούσε στ' αυτιά μου.

Αντηχούσε κι αντηχεί ακόμα και σήμερα, όταν σκέφτομαι τη μέρα.

Βγήκαμε έξω από τη φυλακή, μπήκαμε σε φορτηγά αυτοκίνητα, ξεκινήσαμε για το σταθμό του τρένου αλλά το μυαλό μου, η σκέψη μου, έμενε εκεί. Λες και με κάρφωσαν δίπλα στα υπόγεια κελιά για να ακούω τη γοερή εκείνη φωνή που έμοιαζε περισσότερο με κραυγή απελπισίας να βγαίνει σαν μέσα από τάφο. «Είμαι ο Λεόντιος Λεοντίου. Δεν μας παίρνουν μαζί σας στην Κύπρο...». Θεέ μου, πώς μπορώ να ξεχάσω αυτά τα λόγια!».

Συνέντευξη Γιώργου Παπαλεοντίου,
Αντώνης Μακρίδης, *Κραυγή απ' τα μπουντρούμια.*

Τ. Κάνθου.

Λύση

Η κωμόπολη της Λύσης γνώρισε μια αλματώδη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια. Από το 1881 ως το 1974 ο πληθυσμός της εξαπλασιάστηκε. Οι προοδευτικοί κάτοικοι της Λύσης τη μετέτρεψαν από ένα μικρό χωριό σε μια ακμάζουσα κωμόπολη με Νοσοκομείο, Γυμνάσιο, δυο Δημοτικά Σχολεία, γήπεδο - το πρώτο στην Κύπρο με χορτοτάπητα - και πολλά σωματεία. Το ερασιτεχνικό συγκρότημα ΣΥΚΑΛΥ παρουσιάζει ηθογραφικά χοροδράματα βασισμένα στους παραδοσιακούς χορούς και τις λαϊκές μελωδίες, τους θρύλους και τις παραδόσεις του τόπου. Στο μοντέρνο γήπεδο της Λύσης οργανώνονται το καλοκαίρι αγώνες ποδοσφαίρου· φίλαθλοι από τη γύρω περιοχή και τη Λευκωσία συγκεντρώνονται εδώ, για να παρακολουθήσουν τους αγώνες και ν' απολαύσουν το περίφημο λυσιώτικο «οφτό». Ο ΑΣΙΛ, ανερχόμενο αστέρι στο κυπριακό ποδόσφαιρο, μπήκε στην Α΄ κατηγορία κι υποσχόταν πολλά. Η ΛΑΛΛ με αξιόλογη πνευματική δράση, ο γεωργικός σύλλογος «Η Δήμητρα», η ΑΕΛ με αθλητική και πολιτιστική δράση, ο θρησκευτικός σύλλογος «Προφήτης Ηλίας», ο Αθλητικός Μορφωτικός Όμιλος ΑΜΟΛ, ο Κτηνοτροφικός σύλλογος, ο Κυνηγετικός σύλλογος, η ΟΧΕΝ, ο Μαθητικός Όμιλος, το Σύστημα Προσκόπων Λύσης ήταν μερικά από τα οργανωμένα σύνολα που ιδρύθηκαν στη Λύση.

Βασικό χαρακτηριστικό των κατοίκων της Λύσης είναι το πνεύμα συνεργασίας και η ομαδικότητα. Σε οικόπεδα που παραχώρησε δωρεάν η εκκλησία Παναγίας Λύσης κτίστηκε το 1938 το Νοσοκομείο και μετά το 1953 τα οικήματα των σωματείων. Σε όλες τις περιπτώσεις η ανοικοδόμηση έγινε με εθελοντική εργασία και συνεισφορά των κατοίκων.

Τα τελευταία χρόνια λειτούργησαν στη Λύση τοπικό μουσείο και κοινοτική βιβλιοθήκη. Μεταφέρθηκαν επίσης στην κωμόπολη τμήματα της Επαρχιακής διοίκησης και του Κτηματολογίου. Η Λύση ανακηρύχτηκε σε δήμο το 1986, στην προσφυγιά. Ο Δήμος Λύσης είχε λειτουργήσει για ένα μικρό διάστημα το 1962, αλλά οι Τουρκοκύπριοι, που συμμετείχαν τότε στην κυβέρνηση, έφεραν ένσταση λέγοντας ότι δεν προνοούσε κάτι τέτοιο το σύνταγμα και ο Δήμος Λύσης καταργήθηκε.

Η Λύση συνεχίζει τη ζωή της αρχαίας Ελύσης που βρισκόταν ανατολικά του σημερινού οικισμού. Στη γύρω περιοχή υπήρχαν ως την εποχή της Τουρκοκρατίας πολλοί μικροί οικισμοί· η Αγλάσυκα, ο Άγιος Ευφημιανός, η Παναγιά. Γύρω στα 1800 κάτοικοι από αυτούς τους συνοικισμούς αλλά και από χωριά, όπου επικράτησαν μωαμεθανοί, όπως η Σίντα και το Πέργαμος, μετοίκησαν στη Λύση. Στη θέση των εγκαταλειμμένων οικισμών έμειναν μικρά εκκλησάκια· ο Άγιος Γεώργιος Αγλάσυκας, ο Άγιος Ευφημιανός. Η εκκλησία αυτή, ο Άγιος Ευφημιανός, ή, όπως την έλεγε ο λαός, Άγης Θεμωνιανός, διατηρούσε τοιχογραφίες του 14ου αιώνα. Οι αξιόλογες αυτές τοιχογραφίες αποκολλήθηκαν από τους Τούρκους εισβολείς και πωλήθηκαν στο εξωτερικό. Κύρια εκκλησία της Λύσης η εκκλησία της Παναγίας με πλούσιο εξωτερικό διάκοσμο που θυμίζει γοτθική αρχιτεκτονική.

Η θυσία πολλών παιδιών της Λύσης στον αγώνα του 1955-59 τής έδωσε τον τιμητικό τίτλο «ηρωοτόκος Λύση». Επικεφαλής των ηρώων ο θρυλικός Γρηγόρης Αυξεντίου· αγωνίστηκε για μια πατρίδα λεύτερη, για έναν ήλιο που θα φωτίζει όλους τους ανθρώπους, χωρίς να ντρέπεται για όσα γίνονται στη γη. Σύμβολο αγώνα κι αυτοθυσίας για να ανατείλουν καλύτερες μέρες. Το χρέος μας βαρύ.

Πληθυσμός Λύσης

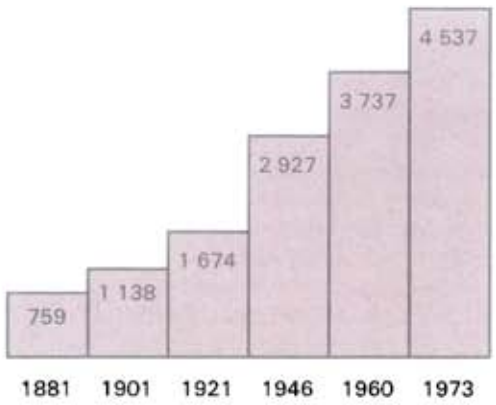

Οι ήρωες της Λύσης στον αγώνα 1955-59

1. *Πάτροκλος Κόκκινου*
2. *Γρηγόρης Αυξεντίου*
3. *Αναστάσης Σουρουλλά*
4. *Χριστοφής Παναγίδης*
5. *Γεώργιος Χατζηιωνάς*
6. *Σιάλος Κκαΐλής*
7. *Καλλής Σακκάς*
8. *Δημητράκης Αναστάση*

Καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς

Δυο ωραίες βυζαντινές τοιχογραφίες του 13ου αι. έφτασαν στο Χιούστον του Τέξας κάτω από τη φροντίδα του Menil Foundation. Οι τοιχογραφίες αυτές ανήκουν στην αψίδα και τον τρούλο του παρεκκλησίου του Αγίου Θεμωνιανού στο χωριό Λύση της Κύπρου.

Οι μνημειώδεις τοιχογραφίες που παρουσιάζουν το Χριστό Παντοκράτορα (διάμετρος 109 ίντζες) και την Παναγία (διαστάσεις: 52Χ84 ίντζες) εξαφανίστηκαν κάτω από άγνωστες συνθήκες το 1974, όταν ο τουρκικός στρατός κατέλαβε την Αμμόχωστο. Από τη στιγμή αυτή η ιστορία αυτών των σημαντικών τοιχογραφιών παίρνει την μορφή αστυνομικού μυθιστορήματος.

Το Menil Foundation πλήρωσε $900,000 για την αγορά και τη συντήρησή τους. Το ίδρυμα του Χιούστον, το Τμήμα Αρχαιοτήτων στη Λευκωσία και η Εκκλησία της Κύπρου έκλεισαν μια σειρά συμφωνιών ανάμεσα στα χρόνια 1983-85. Το ίδρυμα θα κρατούσε τις τοιχογραφίες στο όνομα της Κυπριακής Δημοκρατίας και θα τις αναγνώριζε ως μόνιμη περιουσία της εκκλησίας. Το ίδρυμα θα τις κρατούσε για δεκαπέντε χρόνια με δικαίωμα ανανέωσης του δανεισμού. Συμφώνησε επίσης το ίδρυμα ν' αποκαταστήσει στην αρχική τους μορφή τις τοιχογραφίες που είχαν σπάσει σε μικρότερα κομμάτια. Ένα εργαστήριο συντήρησης στήθηκε γι' αυτό το σκοπό στο Λονδίνο. Τρία χρόνια αργότερα οι τοιχογραφίες τοποθετήθηκαν στο Χιούστον του Τέξας.

Η απόφαση αυτή αναθέρμανε την πίστη για τον τελικό θρίαμβο του δικαίου πάνω στη βία των όπλων.

Huston Chronicle, 22.12.1988

Ο 'Αγιος Θεμωνιανός· μικρή εκκλησία με τοιχογραφίες του 14ου αιώνα. Αναθερμαίνει την πίστη για το θρίαμβο του δικαίου πάνω στη βία των όπλων.

Τοιχογραφία από τον 'Αγιο Θεμωνιανό.

Γρηγόρης Αυξεντίου

Ένα επεισόδιο

Μια ομάδα αξιωματικών τους, που γνώριζαν ελληνικά, επισκέπτονται το μοναστήρι. Κάθονται στο συνοδικό και προσπαθούν, όχι αυστηρά αλλά με αθώες δήθεν βολιδοσκοπήσεις, να εξακριβώσουν αν ο Αυξεντίου ήταν στην περιοχή, ή αν είχε περάσει από το μοναστήρι. Μαζί τους βρίσκεται ο ηγούμενος Ειρηναίος. Ο Αυξεντίου, μεταμφιεσμένος σε μοναχό, και με δυσκολία στο βάδισμα λόγω της εγχειρήσεως, μπαίνει στο συνοδικό και κρατώντας τον ασημένιο δίσκο κερνά γλυκό και κουμανδαρία τους αξιωματικούς.

Σε κάποια στιγμή οι Άγγλοι ζητούν από τον ηγούμενο να τους φέρει να δουν φωτογραφίες όλων των μοναχών. Βγαίνει ο Ειρηναίος για να συγκεντρώσει τις φωτογραφίες και ο Αυξεντίου μένει μόνος - ταπεινός και... απόκοσμος μοναχός - με τους επισκέπτες. Τότε ο επικεφαλής ταγματάρχης τολμά την πρόταση:

— Θα σου δώσουμε χρήματα, θα σε στείλουμε στην Αγγλία να σπουδάσεις Θεολογία. Θα έχεις ό,τι θέλεις. Θέλουμε μόνο να μας ειδοποιήσεις, όταν θα έρθει ο Αυξεντίου στο μοναστήρι, για να έρθουμε να τον συλλάβουμε.

Ο καλόγηρος κάνει ότι εκπλήσσεται, ότι φοβάται τάχα, αλλά και... δεν απορρίπτει την πρότασή τους.

— Ναι, ναι... θα σας ειδοποιήσω..., αλλά πρέπει να με προφυλάξετε, προφέρει με δέος!

Του δίνουν με τρόπο γραμμένο σ' ένα χαρτάκι τον αριθμό τηλεφώνου, όπου πρέπει να ειδοποιήσει, και φεύγουν με άκρα ικανοποίηση ότι εξασφάλισαν έναν καλό πληροφοριοδότη, που ίσως να τους οδηγούσε στον Αυξεντίου (...).

Σπύρος Παπαγεωργίου, *Ζήδρος*.

Η προτομή του Αυξεντίου στη Λύση.

Μαρτυρία

«Εκεί όμως που στέκομαι σαν σ' έκσταση ήταν η στιγμή που ανακάλυπτα πως ο Γρηγόρης ήταν ξεσκολισμένος από τον Παλαμά και το Βάρναλη, τον Καζαντζάκη και τον Κορνάρο, το Βενέζη, τον Περάνθη, και τον Κοτζιά ακόμα. Στεκόταν ιδιαίτερα στα θέατρα του Καζαντζάκη και το «Ζορμπά» του και θαύμαζε την όμορφη αρχιτεκτονική δομή του γίγαντα του σύγχρονου νεοελληνικού λόγου...

Μια προοδευτική πατριωτική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων χάρασσε τη θέση του σε κάθε συναφές πρόβλημα, μια θέση που άγγιζε τα όρια του πλήρους κοινωνικού ανασχηματισμού και της οριστικής εξάλειψης της κοινωνικής εκμετάλλευσης. Θέσεις, σκέψεις και όνειρα που δυστυχώς δεν πρόλαβε να αγωνιστεί, για να τα δει να πραγματώνουνται στην πατρίδα που ακόμα αντιπαλαίει, για να χαρεί της λευτεριάς τις ηλιαχτίδες».

Αφήγηση Πέτρου Στυλιανού,
Σπύρος Παπαγεωργίου, *Ζήδρος*.

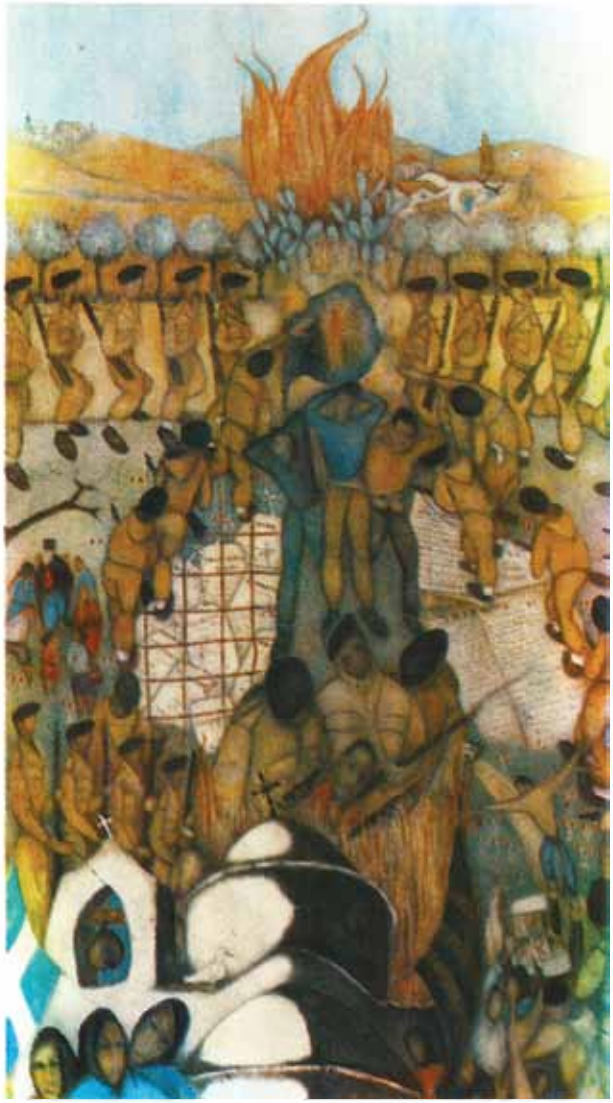

Η θυσία του Αυξεντίου. Πίνακας του Πολ. Γεωργίου.

«Αρκετή υπηρεσία πρόσφερα διδάσκοντας πώς να κρατάνε το όπλο και να πολεμούν, πρέπει όμως να τελειώσω διδάσκοντάς τους και πώς να πεθαίνουν».

Μα σαν μιλά αδελφός στον αδελφό
κι ο πατέρας στο γιο του λόγο κάνει,
στην αθάνατη μνήμη του λαού,
ο νιος Γρηγόρης ποτέ δεν θα πεθάνει.

Ανώνυμος Άγγλος,
(Από την εφημερίδα «Τρίμπιουν» του Λονδίνου,
της 8ης Μαρτίου 1957 - Μετ. Κ. Μιχαηλίδης)

Στίχοι για το Γρηγόρη Αυξεντίου

Σήμερα όλα τελειώνουν κι όλα αρχίζουν.
Η ψυχή με το σίδερο αντιμετριέται και θα νικήσει η ψυχή.
Άλλοι πρέπει να ζήσουν μα ένας πρέπει να πεθάνει.
Ένας πρέπει πριν απ' τη μάχη
να στερνοχτενίσει σαν Λεωνίδας τα μαλλιά του,
μόνος χωρίς τους τριακόσιους,
να χαιρετήσει τον ήλιο σαν καινούργιος Αίαντας
κι ύστερα να φωνάξει του Χάρου που προσμένει:
—Μολών Λαβέ.
Μαχαιρωμένη Παναγιά, ξανάδες τέτοιο τάξιμο;
Ξανάλυωσε στη Χάρη Σου λαμπάδα τέτοιο μπόι;
Ξανάκουσες δυο λέξεις να σκεπάζουν τες βροντές;
Είδες ένα χαμόγελο να περγελά τέτοια πλημμύρα αρμάτων;

Γιάννης Παπαδόπουλος, *Συλλογή.*

Λύση

Λύση που σε χουμίζουσιν της Μεσαρκάς καμάριν,
εστέκεσουν πολλά ψηλά γιατ' είσιες μιάλην χάρην.
Τζιείν' τα σιονάτα σπίδκια σου πάντα
γιαλλοκοπούσαν,
ξένοι πο 'ρκουνταν που μακρά, πόσσω σου τζιαι
περνούσαν
τέδκοιον χωριόν καλλίτερον που σέν' εν εθωρούσαν.
Στην νάκρα σου η εκκλησιά με το καμπαναρκόν της
που μοιάζει της Αγιάς Σοφκιάς ούλλον το σχέδιόν
της.
Δίπλα της, νάκκον κατωδκιόν, εν το νοσοκομείον
τζιαι δίπλα το Γυμνάσιον, ανώτερον σκολείον.
Στημ μέσην οι συλλόγοι σου τζιαι το Συμβούλιόν
σου,
το γήπεδόν σου πον είσιεν άλλον να το γυρτίσει.
Ούλλοι εκουβαλιούντασιν για μάππαν εις την Λύσην.
Σκολεία, ούλλα ταιρκαστά με τες βιβλιοθήκες
τίποτε εν ελείφκεσουν, ακάμωτά 'ν' αφήκες.

❁

Θέλω να πάω σπίτιμ μου να κάτσω στην αυλήμ μου,
να φάω τζιαι να πιω πας στο παλιόν ταβλίμ μου,
εις τον οσσιόν της συκαμιάς σαν ήμουν μαθημένος
που πριν να φύω πρόσφυγας μακρά κατατρεγμένος.

Λαλώ πως εν τζιει κάτω τζιει χωσμένη τζι η χαρά
μου
τζι άμαν κοντέψω τζιαχαμαί τζι ακούσει την παδκιάμ
μου,
όπου τζι αν ένι 'ννα δειχτεί
τζιαι πάνω μου να τυλιχτεί
να σβήσει την φωδκιάμ μου,
να με ρωτά να της λαλώ για τούντην προσφυγιάμ
μου.

❁

Εν ιξιχάννω τη ζωήν πο 'ζησα στο χωρκόν μου.
Πριν έξι γρόνους έσσω μου, στο σπίτιν το δικόν
μου
μες τζιειν' το πλιθθαρόκτιστον, βολικοστηασμένον
πουπανωδκιόν η ψαθαρκά, κάτω μαρμαρωμένον
ασάλευτον, γρόνια πολλά, γιατ' ήτουν ριζωμένον.
'Οπως τον ήλιον έστραφτεν, 'πο ούλα στολισμένον.
Εθώρουν το τζι εσιαίρουμουν γιατ' ήμουν
νοικοτζιύρης,
όμως τωρά εγίνηκα τζιαι είμαι κκιλιντζιήρης
πον έσιει σπίτιν, με χωρκόν, τζι όπου 'ρτωθεί
πεζεύκει,
μα 'ν ξένος, εν τον θέλουσιν, τζι είντα να κάμει,
φεύκει.

Ο Γιακουμής Ατσίκκος.

Ο τόπος που γεννήθηκες όπου τζι αν πας τραβά
σε
θέλει σε πίσω να στραφείς όσον μακρά τζιαι νάσαι,
τζι εσού εν τζιαι ξιχάννεις τον ούτε πον να τζιοιμάσαι.

Γιακουμής Ατσίκκος,
(αποσπάσματα από ποιήματά του).

Παύλος Λιασίδης

Ο λαϊκὸς ποιητὴς Παῦλος Λιασίδης γεννήθηκε στη Λύση το 1901. Ἔζησε δύσκολα παιδικὰ χρόνια. Αναγκάστηκε να φύγει από την τετάρτη τάξη του Δημοτικού και να γίνει βοσκόπουλο για να βγάζει τον επιούσιο.

Τα πρώτα του ποιήματα δημοσιεύτηκαν στη σατιρική εφημερίδα της Λεμεσού «Καμπάνα» του Κυριάκου Χαπέσιη, που τον βοήθησε να εκδώσει και την πρώτη ποιητική συλλογή «Τραούδκια του νησιού μου» το 1928.

Η βαριά του χειρωνακτική δουλειά στα χωράφια δεν του επιτρέπει να δουλέψει την ποίηση «όσο θέλει και όσο της πρέπει». Κλέβει την ώρα της ξεκούρασής του για να γράψει. Πηγές από τις οποίες εμπνέεται είναι η φύση, ο έρωτας, η έγνοια για τη ζωή, η ζωή στον κάμπο, αλλά και «ὁ,τι πτέσει στον νουν του», όπως μας είπε χαρακτηριστικά. Ἕνα μεγάλο μέρος της ποίησής του έχει κοινωνικό χαρακτήρα.

περιοδικὸ *Δραστηριότητες*, Γυμνασίου Λύσης 1968-1969.

Ο ποιητὴς μιλὰ για τον εαυτό του

«Μέσα στην Λύσιν είμαι πλασμένος
τζι εις τον στρατόν της φτώσειας γραμμένος
Σκοπόν για ποίησιν είχα λλίον
δευτέρα τάξις εις το σχολείον
Συνέχου όμως επόλλυνά την
μες στης αγάπης το μονοπάτιν».

Τα οράματα του Παύλου Λιασίδη

«Φαντάζουμαι τον άδρωπον στα χρόνια
Μαθουσάλαν
την Επιστήμην σαν Θεόν, το δίτζιον βασιλέαν
την μαυρομούτσουνην ζωήν ολόασπρην σαν γάλαν
τζι ούλοι μιαν πίστην να 'χουσιν, μιαν γλώσσαν,
μιαν σημαίαν».

Μπρόεμαν.

✽

Η ζωή Παράδεισος νάν 'ούλλων των πλασμάτων
μαύροι, άσπροι, τζίτρινοι, να τρων μέσ' έναν πιάτον.
Το χώμαν εν τζιαι τρώεται, μήτε λαχτά να φύει
τζι ας κρούσουν το χωρκόν μας
εμείς εννά το χτίσουμεν πάλε το ριζικόν μας,
για πείσμαν των οχτρών μας!

Η σταυρωμένη Τζύπρος μας.

Τα οργανωμένα σύνολα

Αρκετά σωματεία και σύλλογοι που ιδρύθηκαν στη Λύση από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας έδειξαν κοινωνική δράση και συνέβαλαν πολύ στην πρόοδο της κοινότητας στο θρησκευτικό, πολιτικό, αθλητικό και επαγγελματικό τομέα.

Στα σωματεία αυτά οι Λυσιώτες, κυρίως οι νέοι, βρήκαν το έδαφος που αναζητούσαν για δημιουργία και προσφορά. Έτσι παρουσιάζουν αξιόλογη δράση σε πολλούς τομείς: Ανεβάζουν θεατρικά έργα, οργανώνουν χορωδίες και μαντολινάτες, ιδρύουν βιβλιοθήκες, δημιουργούν ποδοσφαιρικές ομάδες, διοργανώνουν διαλέξεις, εκδρομές, γεωργικές εκθέσεις, περιφερειακούς αγώνες στίβου, δημιουργούν χορευτικά συγκροτήματα, οργανώνουν γιορτές σε εθνικές και θρησκευτικές επετείους και γιορτές, εργάζονται εθελοντικά σε κοινοτικά έργα και παρέχουν οικονομική βοήθεια σε συνανθρώπους τους (...).

περιοδικό *Δήμοι της Κύπρου.*

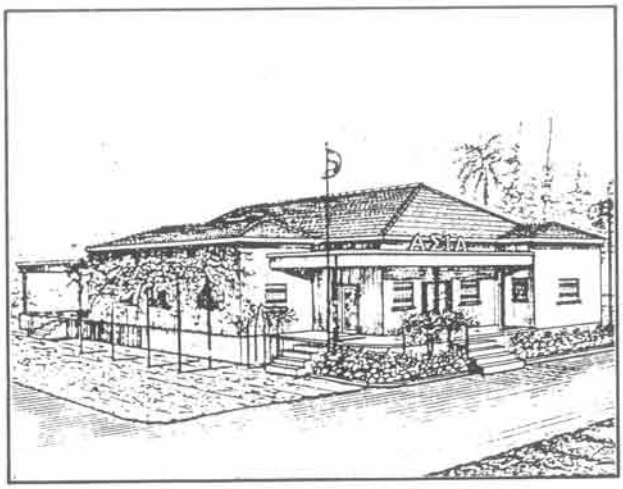

Το οίκημα του ΑΣΙΛ στη Λύση. Κτίστηκε το 1956 με εθελοντική εργασία. (Σχέδιο Νεόφυτου Πέτρου).

Εκδήλωση στη Λύση. Διακρίνονται οι γονείς του Αυξεντίου.

Το συγκρότημα ΣΥΚΑΛΥ Λύσης

Το 1961 στη Λύση ιδρυθήκαμε. Κι είπαμε: «Σκοπός μας οι κάθε είδους καλλιτεχνικές και πνευματικές δραστηριότητες. Με ιδιαίτερη έμφαση στον κυπριακό λαϊκό πολιτισμό. Και στην Κύπρο και στο εξωτερικό...». Κι αρχίσαμε: Μουσικοχορευτικές εμφανίσεις. Παραστάσεις ηθογραφικών χοροδραμάτων. Περιοδείες σε όλη την Κύπρο. Από τη Μεσαορία στην Πάφο, από την Κερύνεια στη Λάρνακα. Από την αρχαία Σαλαμίνα στους αρχαίους Σόλους. Από το μοναστήρι της Αυγασίδας στις κορφές του Τροόδους. Έκδοση βιβλίων. Διαλέξεις. Έκδοση δίσκων. Καλλιτεχνικές περιοδείες στο εξωτερικό κ.ά. Μια προσφορά που κράτησε από το 1961 μέχρι το 1974. Που ακούσιά μας ανακόπηκε το πέταγμα από την αντάρα που πλάκωσε στο νησί.

Χάσαμε όλη την αναντικατάστατη πολύτιμη περιουσία του συγκροτήματος: Παραδοσιακό βεστιάριο και φροντιστήριο. Μαγνητοταινίες με άγνωστο λαογραφικό περιεχόμενο από τα ήθη και έθιμα, τα τραγούδια, τη μουσική, τους μύθους, τους θρύλους του τόπου. Χειρόγραφα κείμενα δημοτικής μουσικής και ποίησης. Βιβλιοθήκες, δισκοθήκες, σπάνιες κυπριακές εκδόσεις, χρυσά μετάλλια και διπλώματα από τις διεθνείς βραβεύσεις του συγκροτήματος. Μικρό μουσείο λαϊκής τέχνης, κινηματογραφικές, ηχοληπτικές, μεγαφωνικές και άλλες συσκευές, χιλιάδες δίσκους που κυκλοφόρησε το συγκρότημα κ.ά. Όλα τα χάσαμε. Η ονομαστική τους αξία μεγάλη. Μεγαλύτερη όμως η συναισθηματική. Λυπηθήκαμε. Κλονιστήκαμε. Δεν εκτροχιαστήκαμε όμως. Γιατί ΔΕΝ τα χάσαμε όλα. Δεν μπορέσαν να μας κλέψουν την ψυχή, την πίστη στο σκοπό μας.

Γρήγορα συνήλθαμε. Καθαριστήκαμε από τη σκόνη του εκτοπισμού. Σφογγίσαμε τα μάτια από τα δάκρυα. Πλύναμε τα χέρια από τις πληγές και την καπνιά των ντουφεκιών. Ανασκουμπωθήκαμε και κινήσαμε ξανά. Από την αρχή. Από το τίποτε.

Έδρα μας η πόλη της Λάρνακας. Καινούργιες συνθήκες. Νέοι προσανατολισμοί. Δύσκολα και πανύψηλα μπροστά μας τα ποικίλα εμπόδια. Πολλά άλλαξαν στη ζωή μας. Τα ανύπαρκτα οικονομικά μέσα, ο διασκορπισμός και οι αποστάσεις της διαμονής των μελών μας ήταν παράγοντες τρομερά δύσκολοι. Αρκεί να πούμε ότι για να πραγματοποιηθεί η εβδομαδιαία δοκιμή του συγκροτήματος θα έπρεπε να κατεβούν στη Λάρνακα από τα περίχωρα, από τα Κοκκινοχώρια, τη Λευκωσία, τη Λεμεσό και ακόμα κι από την Πάφο. Με πίστη όμως και θέληση τα εμπόδια λυγούν.

ΣΥΚΑΛΥ.

Η εκκλησία της Παναγίας στη Λύση με πλούσιο εξωτερικό διάκοσμο. Κτίστηκε το 1888 με εθελοντική εργασία των κατοίκων της Λύσης.

Κοντέα

Το όνομα της Κοντέας έχει την προέλευσή του από τα χρόνια της Φραγκοκρατίας. Κοντέα ή βικοντέα ονομαζόταν η κατοικία ενός κόντε (κόμη). Η έπαυλη της Κοντέας με πολλά κτήματα πέρασε μετά στην κατοχή της εκκλησίας. Σε μια επιγραφή του 1797 αναφέρεται ότι η Κοντέα «καλλωπίσθηκε και ευτρεπίσθηκε» από το χωρεπίσκοπο Ταμασού Χρύσανθο. Το 1821 οι Τούρκοι δήμευσαν το τσιφλίκι με το τρεχούμενο νερό του και τα περβόλια του. Στη συνέχεια το τσιφλίκι πέρασε στη γαλλική οικογένεια Λαπιέρ, που διατηρούσε το μεγαλύτερο μέρος της γης ως το 1878. Η οικογένεια Λαπιέρ έχασε σταδιακά τη γη τα χρόνια της Αγγλοκρατίας, αλλά διατηρούσε περιουσιακά στοιχεία στην Κοντέα ως το 1974. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων ήταν η Κοντέα να έχει φεουδαρχικό καθεστώς από την εποχή των Φράγκων και την περίοδο της Τουρκοκρατίας ως τις αρχές του αιώνα μας.

Προστάτης άγιος της Κοντέας είναι ο Άγιος Χαράλαμπος, στον οποίο είναι αφιερωμένη και η κύρια εκκλησία του χωριού.

«Η παράδοση λέγει πως το Τσιβλίτζιν της Κοντέας ήταν Μοναστήρι του Αγ. Χαραλάμπους με μοναχούς και περιήλθεν στον Αλέξανδρον Λαπιέρην (...).

Ούτος το 1821 ήταν πρόξενος της Γαλλίας στην Κύπρο με έδρα τη Λάρνακα. Μετά τους διωγμούς που εξαπέλυσεν ο Κουτσιούκ Μεχμέτ εναντίον των Αρχιερέων και προκρίτων της Κύπρου, μερικοί που περιλαμβάνονταν στους καταλόγους προγραφών εφρόντισαν να δραπετεύσουν από τη Λάρνακα. Τούτους τους κατήγγειλεν εις τον Κουτσιούκ Μεχμέτ και πήρε ως αμοιβή του το Μοναστήρι.

Τόσες πολλές εξουσίες πήρε ο Λαπιέρης από την τουρκική κυβέρνηση, που είχε τη δύναμη να απαλλάξει κακούργους από τη φυλακή και πολλές φορές από την κρεμάλλαν. Επίσης όταν ένας φονιάς μετά το έγκλημά του κατέφευγεν εις το τσιβλίτζιν του Φράγκου ή αλλιώς μέσα σε χωράφι τούτου, δεν εδικαιούτο η αστυνομία να τον συλλάβει».

Σάββας Ξυστούρης,
Η κωμόπολη της Λύσης.

Το «ποίημα της Κοντέας» γραμμένο σε μαρμάρινη πλάκα μέσα στην έπαυλη της Κοντέας, εξυμνούσε την εύφορη γη, τα νερά, τα περβόλια και το εύκρατο κλίμα της περιοχής. Ο Κοντεάτης χαράκτης Χαμπής αποδίδει καλλιτεχνικά την επιγραφή.

Η Κοντέα. Πίνακας του Χαμπή.

Το νέο «ποιητάρικο»

«Άντρες, γυναίκες και παιδιά, κοντά μου συναχτείτε,
πρόσφορα να μοιράσετε, γλυκό κρασί να πιείτε.
Ψωμί απ' του κάμπου τ' όργωμα, κρασί από δράκο αμπέλι,
πικρό απ' τον ίδρο της δουλιάς μα, απ' την αγάπη, μέλι.

Πολύ αγαπούσε ο δουλευτής τον κόσμο ολόγυρά του,
κι είχε ανοιχτό το σπίτι του, ανοιχτό σαν την καρδιά του.

Αράδα τα τραπέζια του για ξένους στρατοκόπους,
για θεριστάδες, για φτωχούς - για τους απλούς ανθρώπους.

Στην άκρη αυτός, ο κεραστής, κρασί-χαρά κερνούσε
κι ένας λαός στα χείλη του με πάθος τραγουδούσε.

Έπινε η νύχτα σα μπεκρού το φως από τ' αστέρια,
έπινε ο ξένος στην αυλή, ως αργά τα καλοκαίρια.

Χωράφια, σπίτια, χάθηκαν στου δανειστή το στόμα,
μα το τραγούδι του το ζω και ζει ως λαός ακόμα.

Αντρέας Παύλου ελέγουμουν και νυν Τεύκρος Ανθίας,
«ποιηταρούδιν» νηστικό - παιδί της αλητείας.

Λονδίνο, 21 του Απρίλη, 1961.

Υστερόγραφο: Ο πατέρας μου με συνόδευε σε πόλεις και χωριά, σε γιορτές και πανηγύρια, ως μικροσκοπικό «ποιητάρη» με βρακούδες, όταν σε ηλικία 10-12 χρονών έγραφα, τύπωνα, τραγουδούσα με τη φωνή των «ποιητάρικων» και πουλούσα σαν τον Παλαίση και το Τσουκούδι τα άγνωστα «ποιητάρικά» μου.

Τεύκρος Ανθίας.

Αναπετώντας τη σημαία της ελπίδας

Άνοιξα το παράθυρο και στάθηκα
ένα μαντήλι ν' ανεμίσω καρτερώντας την αυγή.
Κι είδα στη νέα του μάχη ένα λαό
π' αναπετά πλησίστια τη σημαία της Ελπίδας.
Σοφοί είν' οι νόμοι της ζωής και δύναμη η σοφία.

✽

Πώς αγωνίζεται στα στήθια μια καρδιά,
που κάποιο πλήγμα την έσυρε ως το θάνατο
μα πάλεψε και ζει και πάλλει ακόμη
για τη χαρά και για τη λύτρωση;
Έτσι παλεύει και στη νέα του μάχη ένας λαός
αναπετώντας πλησίστια τη σημαία της ελπίδας.
Δε γονατίζει ο πλάτανος στην άγρια καταιγίδα.
Δεν παραδίδει τα όπλα μια καρδιά
π' όλης της γης το βάρος κι αν σηκώνει
με το ρυθμό του εμβατηρίου προχωρεί
κι ας έχει μια κλειστή πληγή στην αντοχή της.
Την ηθική αντοχή δεν την υπέταξε
κανένας πειρατής, κανένα στίφος από βέλη.
Την περηφάνια των αϊτών δεν την εδάμασε
κανένα συρματόπλεγμα
καμιά αλυσίδα ή φυλακή.
Σοφοί είν' οι νόμοι της ζωής και δύναμη η σοφία.

Είμαι ο λαός που αναπετά πλησίστια τη σημαία
κι όταν μεσίστια την προστάζει η βία, η βία.
Είμαι ο λαός που συντρίβει τα δεσμά,
όποια δεσμά κι απ' όποια μοίρα στιβαγμένα.
Είμαι ο λαός που ξεσκίζει κάθε μπότα
σαν τον πατά στο λαιμό, βραχνάς και Χάροντας.
Το βήμα της δουλειάς να γράφει στίχους
στης γης μου την περγαμηνή - στίχους γαλήνης
στο ειδύλλιο του φωτός με χρυσαφένιο πέλαγο από στάχυα.

✽

Αναπετώ πλησίστια τη σημαία της ελπίδας,
χέρι με μύρια νεύρα σε μια κλείδωση ενωμένα·
μ' ένα εγκέφαλο για πρώτο επιτελείο·
με μια καρδιά γι' απόρθητο ορμητήριο·
με μιαν απόφαση: να υψώσω
ουρανοξύστη στο σπίτι μου, στη γη μου,
στο αγνό το φως, μ' ελεύθερες φωλιές
για σερενάτες, για κελαϊδήματα
— αχ! για τα λυπημένα χελιδόνια μου
και για τα περιστέρια όλου του κόσμου.
Δε γονατίζει ο πλάτανος στην άγρια καταιγίδα.
Δε γονατίζει κι ο ανυπόταχτος λαός
που πολεμά για μια ιδέα:
για τη Ζωή και για τη Λευτεριά.

Τεύκρος Ανθίας,
Ποιητικά Άπαντα 1982-1962.

Χωριό. Πίνακας του **Χριστόφορου Σάββα**, από το **Μαραθόβουνο**.

Ο Μαραθόβουνος.

Πυρκά, Πραστειό, Γαϊδουράς, Μαραθόβουνος, Αγκαστίνα, Μουσουλίτα, Βιτσάδα, Σπαθαρικό, Αγ. Γεώργιος Σπαθαρικού, Αρναδί, Λάπαθος, Σύγκραση

Ο **Μαραθόβουνος** είναι από τα μεγαλύτερα χωριά της Μεσαορίας, μετά τη Λύση, την Ἄσσια και τη Βατυλή. Ονομάζεται έτσι γιατί είναι κτισμένος κοντά σ' ένα λόφο με μάραθους. Κοντά στο Μαραθόβουνο βρίσκεται η **Βιτσάδα** που πήρε το όνομά της απο τις «βίτσες», ανθοφόρους βλαστούς της «αβρόσκιλλας» και της αγριοκινάρας που ξυλοποιούνται. Παλιά εδώ υπήρχαν στέρνες για τη συγκέντρωση του νερού από τους χειμάρρους. Κύρια εκκλησία του χωριού είναι ο Ἅγιος Μάμας.

Σε μικρή απόσταση από το Μαραθόβουνο είναι κτισμένα τα μεσαρίτικα χωριά, **Αγκαστίνα** και **Μουσουλίτα**, που ποτίζονται από το νερό του «Πηδκιά». Μετά τη Μουσουλίτα ο ποταμός ποτίζει τα χωράφια στην **Πύρκά**, το Πραστειό Μεσαορίας και το **Γαϊδουρά** πριν εκβάλει στον κόλπο της Αμμοχώστου.

Νοτιοδυτικά του Γαϊδουρά περνά ο Γιαλιάς κ εκτείνεται η λίμνη Κούκλια.

Μια γωνιά από το Μαραθόβουνο.

Χαρακτηριστικό σπίτι στην Πυρκα.

Το **Πραστειό** είναι η γενέτειρα του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου που φρόντισε πολύ για τα γράμματα. Η ονομασία του Πραστειού πρέπει να είναι βυζαντινή. Το προάστειο στη βυζαντινή εποχή λεγόταν πραστείο. Τα βυζαντινά προάστεια ήταν κτήματα που δωρίζονταν για συντήρηση· τέτοια κτήματα δώρισαν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες στους επισκόπους της Κύπρου. Βυζαντινή πρέπει να είναι και η προέλευση της ονομασίας του **Σπαθαρικού.** Ο Σπαθάριος ήταν αξιωματούχος του βυζαντινού στρατού. Το Σπαθαρικό βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την Αμμόχωστο και τα όριά του φτάνουν ως τη θάλασσα. Κοντά στο Σπαθαρικό βρισκόταν παλιά ο οικισμός Παραδείσι. Το **Αρναδί** και ο **Άγιος Γεώργιος** Σπαθαρικού είναι μικρά χωριά στην περιοχή του Σπαθαρικού.

Κοντά στους πρόποδες του Πενταδακτύλου είναι κτισμένα άλλα δυο χωριά της Μεσαορίας. Το **Λάπαθος** και η **Σύγκραση.** Νοτιοδυτικά του χωριού Λάπαθος εντοπίστηκε αρχαία νεκρόπολη (1000-500 π.Χ.). Η Σύγκραση πιθανό να πήρε το όνομά της από τη θέση που είναι κτισμένη· εκεί «σμίγει» το πεδινό έδαφος με την αρχή του ανωμάλου εδάφους της οροσειράς του Πενταδακτύλου. Η λέξη κράσις σημαίνει συνένωση· οπότε συν+κράσις, Σύγκρασις. Στο χωριό υπήρχε χωμάτινο φράγμα για την αξιοποίηση του νερού που ερχόταν από τους γειτονικούς λόφους. Αξιόλογη η βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Προκοπίου, που διατηρούσε ως το 1974 τμήμα από τις τοιχογραφίες της.

Το Πραστειό.

Γεωργικές εργασίες

Οι κάτοικοι ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και κτηνοτροφία. Οι περισσότερες όμως οικογένειες ασχολούνταν και με τα δυο ακολουθώντας τη λαϊκή θυμοσοφία.

«Ο ζευκαλάτης εν ππασιάς τζιαι ο βοσκός βεζίρης
τζιείνος που τα΄σιει τζιαι τα δκυο εν άξιος νοικοτζιύρης».

Οι γεωργοί εργαζόντουσαν ασταμάτητα ολόχρονα. Από τις 18 του Οκτώβρη άρχιζαν να οργώνουν τα χωράφια. Στις 3 του Νιόβρη του Αγίου Γεωργίου του Σπόρου ξεκινούσαν τη σπορά. Οι καλοί γεωργοί (ρεσπέρηδες) είχαν την τάβλα τους (κρεβάτι) στο στάβλο με τα βόδια για να τα τα·ϊ·ζουν το βράδυ. Έτσι τους ήταν και πιο εύκολο να ξυπνούν πριν ακόμα ξημερώσει, γιατί είχαν να διανύσουν με το αμάξι τους 2-3 μίλια απόσταση για να φτάσουν στα χωράφια.

Πρώτα έσπερναν τα κριθάρια ξερόβολα, γιατί λίγες ήταν οι χρονιές που έβρεχε για να τα σπείρουν χορτασμένα. Αυτή η σπορά του κριθαριού τέλειωνε αρχές του Δεκέμβρη και, είτε έβρεχε είτε όχι, άρχιζε η σπορά του σιταριού. Γιατί έλεγαν «τζιαιρόν του σπόρου γύρευκε τζιαι σπόρον μεν γυρεύκεις».

Όταν επρόκειτο για κριθάρι, σε κάθε κυβερνητική σκάλα έσπερναν ένα κιλό, δηλ. 16-17 οκάδες, και για το σιτάρι 12-14 οκάδες.

«Το σχολείον μου και η εκκλησία του χωριού μου». Πίνακας του Κούλλη, λαϊκού ζωγράφου από τη Μουσουλίτα.

Μόλις τέλειωναν τη σπορά άρχιζαν να καλλιεργούν τα χέρσα χωράφια. Τα ετοίμαζαν για να σπείρουν ρόβια, φαβέττες και βαμβάκι.

Μια άλλη κοπιαστική δουλειά που έκαναν το χειμώνα ήταν το πότισμα. Γιατί το νερό δεν ήταν τρεξιμιό. Χρησιμοποιούσαν με τη σειρά μέρα-νύκτα το νερό των ποταμών, που ερχόταν, όταν έβρεχε φυσικά. Κι έτσι ήταν αναγκασμένοι να πηγαίνουν στα χωράφια ακόμα και τις παγερές νύκτες του χειμώνα. Εδώ πρέπει να πούμε ότι δεν υπήρχαν ούτε καν οι λαστιχένιες ποδίνες στην αγορά για να τις χρησιμοποιούν.

Το Φεβράρη μετά τη γιορτή του Αγίου Χαραλάμπους άρχιζαν να σπέρνουν τα ρόβια και τις φαβέττες. Τον ίδιο μήνα άρχιζαν να βάλλουν τα ζώα στο «φαρρά». Έκοβαν χόρτο, κριθάρι, ποσότητα ανάλογη με τα ζώα που είχε ο καθένας, γέμιζαν το αμάξι και το πήγαιναν στο στάβλο να τα ταΐσουν. Κάθε γεωργός έπρεπε απαραίτητα να έχει ένα άλογο ή ένα γαϊδούρι. Και τα χρησιμοποιούσαν για να πηγαινοέρχονται στις δουλειές τους. Έτσι απόφευγαν το καθημερινό ζέξιμο των βοδιών στο αμάξι.

Το Μάρτη και Απρίλη άρχιζε η εντατική καλλιέργεια και προετοιμασία των χωραφιών που θα φυτεύονταν βαμβάκια. Έπρεπε να καλλιεργηθούν 3-4 φορές και να σαρακλισθούν με σάρακλον παμπατζιερίσιμο. Τα καλλιεργημένα τώρα χωράφια του βαμβακιού έμεναν για να φυτευθούν μετά το θερισμό.

Τέλος του Μάη τέλειωνε ο θερισμός των κριθαριών και άρχιζε ο θερισμός των σιταριών.

«Μαζεύουν βαμβάκι». Πίνακας του Κούλλη.

Όταν τέλειωνε ο θερισμός, άρχιζε το φύτεμα του βαμβακιού. Όταν τέλειωναν το φύτεμα των βαμβακιών, άρχιζαν να βγάζουν (ξεριζώνουν) τα ρόβια και τις φαβέττες. Έσπερναν αρκετά κι από τα δυο, γιατί ήταν πολύ καλή τροφή για τα βόδια και τα πρόβατα. Συνήθως τ' άλεθαν και τα ανακάτευαν με τ' άχυρα. Ένα άλλο γεωργικό προϊόν που καλλιεργούσαν ήταν το λινάρι.

Λουκάς Αναστάση,
Πραστειό Μεσαορίας.

Αρχαϊκό αγγείο από το Αρναδί.

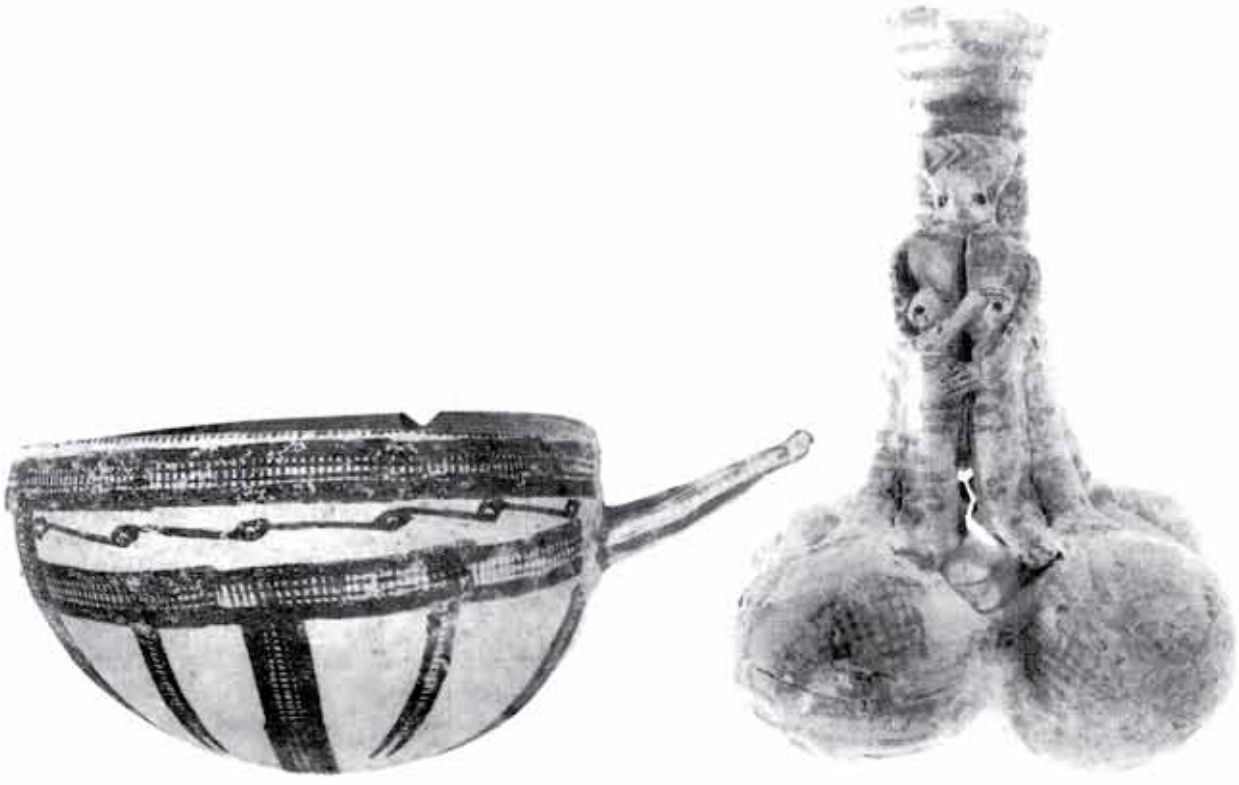

Αγγεία από σημαντικό προϊστορικό νεκροταφείο κοντά στην Αγκαστίνα.

Το Γυμνάσιο Λευκονοίκου.

Λευκόνοικο

Η λέξη Λευκόνοικο είναι σύνθετη από το λευκός και το οίκος. Οι κάτοικοι από παλιά συνήθιζαν να ασπρίζουν τα σπίτια τους με ασβέστη κι αυτό ίσως να έδωσε το όνομα στον οικισμό. Το Λευκόνοικο είναι κτισμένο στη βορειότερη άκρη της πεδιάδας της Μεσαορίας, στις λοφοσειρές του Πενταδακτύλου. Ποτίζεται από μικρούς χειμάρρους που κατεβαίνουν από τη γειτονική οροσειρά.

Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας ήταν το κεφαλοχώρι της περιοχής. Το 1939 απέκτησε δημαρχείο. Από το Λευκόνοικο περνούσε παλιά ο δρόμος που ένωνε τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο και την Καρπασία· με τη μετακίνηση όμως του δρόμου για την Αμμόχωστο επηρεάστηκε ο ρυθμός ανάπτυξης της κωμόπολης.

Το Λευκόνοικο αποτελείται από τον Πάνω και τον Κάτω μαχαλλά. Στον Κάτω μαχαλλά είναι κτισμένη η εκκλησία του Σωτήρος και στον Πάνω μαχαλλά ο Αρχάγγελος Μιχαήλ. Στην εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ γίνονταν οι εθνικές και θρησκευτικές συγκεντρώσεις. Στην πλατεία της εκκλησίας ήταν συγκεντρωμένα τα γραφεία των κυβερνητικών υπηρεσιών· το δικαστήριο, το κτηματολόγιο, το φαρμακείο, το ιατρείο, το νοσοκομείο, το γεωργικό τμήμα. Στην πλατεία ήταν στημένη και η προτομή του Βασίλη Μιχαηλίδη, που καταγόταν από το Λευκόνοικο. Στα νεότερα χρόνια τα σπίτια του Λευκονοίκου απλώθηκαν κατά μήκος του δρόμου και δημιουργήθηκαν καινούργιες συνοικίες.

Το Λευκόνοικο απέκτησε από το 1938 Ανώτερη Σχολή, που εξελίχτηκε στο Γυμνάσιο Λευκονοίκου. Το Γυμνάσιο έγινε το πνευματικό φυτώριο της περιοχής. Νέοι, όχι μόνο από το Λευκόνοικο αλλά και από τα γύρω χωριά, φοιτούσαν εδώ και συνέχιζαν τις σπουδές τους στο εξωτερικό.

Λευκόνοικον τα πρώτα σου να σου τα πω κλαμώντα
που 'σιες τη σπάστρα τζιαι τιμή τζι άλλα πολλά προσόντα.
Εσού που τ' άλλα τα χωρκά είσιες μιαν άλλη χάρη
ήσουν μια αμματόπετρα, της Μεσαρκάς καμάρι.

Αντώνης Π. Αντωνίου.

Η επανάσταση του Ρε Αλέξη

Ήταν καιρός της Φραγκιάς, 1426. Βασιλιάς της Κύπρου ο Ιανός ή, όπως είναι γνωστός, ο Γιάννος. Η κατάσταση στο νησί μας ήταν αξιοθρήνητη. Μιζέρια, πόνος, εξαθλίωση και ταπείνωση για τον κοσμάκη. Η γη δεν του ανήκει. Ανήκει στους αφέντες Φράγκους, που έχουν δικαίωμα ζωής και θανάτου πάνω στο γεωργό (...).

Οι αγρότες, τότε, με αρχηγό το Ρε Αλέξη κήρυξαν την επανάσταση, με κέντρο το Λευκόνοικο (...).

Αποφασίζουν, λοιπόν, οι Φράγκοι και στέλλουν στους καπεταναίους πρέσβεις από κληρικούς δικούς μας και Λατίνους με επικεφαλής τον Περρήν Μαχαιράν και ζητούν συνθήκη φιλίας, ζητούν να διακανονίσουν τα πράγματα, για να ησυχάσει ο τόπος (...).

Οι απλοί καπεταναίοι ξεγελιούνται, γιατί είναι άπειροι δολοπλοκιών, γιατί πιστεύουν ότι οι ανώτεροι κληρικοί που ήλθαν ως πρέσβεις θα σέβονταν το Σχήμα τους και δε θα' λεγαν ψέματα. (...) Έρχονται στη Λευκωσία και αμέσως τους κόβουν τα κεφάλια. Οι επαρχίες τους μένουν ακέφαλες, χωρίς αρχηγό, γι' αυτό παραδίδονται η μια μετά την άλλη στους δυνάστες. Και τότε ακολουθεί μαζική σφαγή των χωρικών οπαδών τους από εκδικητική μανία των Φράγκων.

Μα δε σκότωσαν μόνο κάθε χωρικό που πήρε μέρος στην επανάσταση, αλλά έκοψαν και τη μύτη κάθε συγγενή του χωρικού, ανήλικου ή της γυναίκας του, για παραδειγματισμό. Εννιά χιλιάδες (9 000) μύτες χωρικών κόπηκαν σε μια μέρα κι άλλα τόσα κεφάλια, ενώ περισσότερα πετάχτηκαν στους σκύλους.

Οι Φράγκοι μετά την παράδοση των περιφερειών της Λεμεσού, Πάφου, Λεύκας, Μόρφου, Περιστερώνας, κυριαρχούν στην περισσότερη ύπαιθρο. Ελεύθερες μένουν μόνο οι περιοχές της Μεσαορίας και Καρπασίας, που με πείσμα διεκδικούν την ελευθερία τους, που απέκτησαν με τόσο αίμα. Είναι ελεύθερες, γιατί διαφεντεύονται εδώ και έντεκα μήνες από ένα λεβέντη, το ρήγα Αλέξη. Ο Ρε Αλέξης ορκίζει τους στρατιώτες του αγρότες να πολεμήσουν μέχρι της τελευταίας τους πνοής κι ετοιμάζεται να επιτεθεί στους Φράγκους (...).

Οι δυο στρατοί συναντιούνται στην Πέτρα του Διγενή και τότε ανάβει μια μάχη φοβερή, λυσσασμένη. Ο Αλέξης με τα παλικάρια του πολεμούν σαν λιοντάρια για τη γη και τη λευτεριά τους, αποφασισμένοι να πεθάνουν παρά να ζήσουν ξανά τη σκλαβιά των Φράγκων.

Στη μάχη αυτή σκοτώθηκαν σχεδόν όλοι. Σώζονται λίγοι μαζί με τον Αλέξη τραυματισμένοι και καταφεύγουν λιγότεροι από δέκα στα βουνά. Ο Αλέξης ποτέ δεν θα παραδοθεί. Από τα βουνά παρενοχλεί τους Φράγκους με επιδρομές. Σε μια τέτοια επιδρομή τραυματίζεται σοβαρά και πιάνεται αιχμάλωτος. Τραγική η μοίρα του παλικαριού. Οδηγείται στη Λευκωσία και απαγχονίζεται στις 12 του Μάη το 1427 (...).

Ζήνα Λυσάνδρου,
περιοδικό *Το Λευκόνοικο.*

«Έβαλαν οι χωριάτες καπετάνον εις την Λεύκαν, άλλον καπετάνον εις την Λεμεσόν, άλλον εις την Ορεινήν και εις την Περιστερόναν άλλον και εις του Μόρφου καπετάνον, και εις το Λευκόνοικον ρήγαν Αλέξην, και όλοι οι χωργιάτες εδόθησαν εις την 'πόταξίν του·

Γροικώντα ο γαρδηνάλλης τες απιστίες και κα(κά) τα επολομούσαν ωρδινίασεν τον φρε Άγκελον του Σπιταλλίου, όπου ήτον εις την Πάφον εμπαλής, να πάγη να χαλάση τα καπετανίκια τους χωργιάτες με τον Αντωνίε τα Μιλά· και επήγαν και ηύραν τους καπετάνους του Μόρφου και της Λεύκας κἂι τους μεν εφουρκίσαν, τους δε εκόψαν τες μούττες τους, και άλλοι εφύγαν· και ετέρ' επιάσαν τον ρε Αλέξην και εφέραν τον εις την Λευκωσίαν· και εκρεμμάσαν τον εις την φούρκαν τη δευτέρα εις τας ιβ΄ μαγίου ϕυκζ΄ Χριστού».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

Βασίλης Μιχαηλίδης

Ο Βασίλης Μιχαηλίδης, που για τη μαγεία του στίχου του και για το λεπτό ποιητικό του αίσθημα παραβάλλεται με το Γάλλο ποιητή της Προβηγκίας, το Μιστράλ, γεννήθηκε στο Λευκόνοικο της Αμμοχώστου το 1850 και πέθανε στη Λεμεσό το 1918. Ο Μιχαηλίδης θεωρείται ο μεγαλύτερος εθνικός ποιητής της Κύπρου, που με τη γοητευτική ντοπιολαλιά του ερμηνεύει την κυπριακή ψυχή με τα πατριωτικά της αισθήματα και τις ερωτικές της λαχτάρες. Το επικοδραματικής πνοής έργο του φωτίζει με ξέχωρη λάμψη το στερέωμα της ιδιωματικής κυπριακής ποίησης.

Αθηνά Ταρσούλη,
Κύπρος.

Άγαλμα εφήβου από το Λευκόνοικο.

Η Κύπρος προς τους λέγοντας ότι δεν είναι ελληνική

Για τούντην θέσιν που κρατώ, για τούντην υστερκάν μου,
για τζιείν' τα πρώτα κάλλη μου, την πρώτην ομορκιάν μου,
πολλοί με πεθυμήσασιν, πολλοί με ρεσιστήκαν
τζιαι που την Δύσιν πάνω μου πολλοί ποταυριστήκαν.
Αρπάσσαν με τζι επαίζαν με 'πό 'ναν εις άλλο σιέρι,
τούτ' η καρκιά τα διάβασεν ένας θεός τα ξέρει (...)
'Ημουν δαμέσα τζι έπιννα την πίκραν κάθε βρύσης,
η πέτρα που φακκούσασιν τα τζιύμματα της δύσης,
το πέζεμαν των δκιαβατών, το στάμαν τους πολέμους.
'Ημουν δεντρόν που στέκετουν στο ρέμαν τους ανέμους,
τζι όσοι τζι αν ήρταν πάνω μου ανέμοι τζι αν εδώσαν,
ήτουν οι ρίζες μου βαθκιά τζιαι δεν με ξεριζώσαν.
Ερίψασιν τα φύλλα μου, ερίψαν τους αθθούς μου,
εκαταφατσελλώσαν με τζι εκάψαν τους πολούς μου,
εσείσαν με τζι εκλίναν με τζι εκόψαν τα κλωνιά μου,
μ' αππέσσω στέκεται γερή η ρίζα τζι η καρκιά μου.
Τζι αν πιω νερόν που το νερόν απού 'μουν ποτισμένη,
τζι αν με συβράσ' ο ήλιος μου που μ' έσιεν μαθημένη,
εννά πετάξω πλόκαμον, να ξαναπρασινίσω,
να βκάλω φύλλα τζιαι κλωνιά τζι αθθούς να ξαναθθίσω,
να βκάλω μάλες στιβαρές να ποταυρίσω κλώνους,
ν' αθκιώ σαν άθκιουν τζι έλαμπα στους πρωτινούς μου χρόνους.

Βασίλης Μιχαηλίδης.

Υφαντά του Λευκονοίκου

«Τα υλικά που εχρησιμοποιούσαμεν ήταν τα νήματα τα βαμβακερά, που τα επιάναμεν που τη Λευκωσία (...). Τα χρώματα των νημάτων ήταν το κότσινο, το πορτοκαλί, το πράσινο, το μπλε τζιαι το άσπρο (...). Η κάθε ανεφανταρκά είσιεν την τέχνην της. Το συνδυασμό των χρωμάτων τζιαι τα σχέδια έκαμνέν τα η κάθε μια όπως ήθελεν, όπως ήξερεν τζιαι όπως έκοφκεν ο νους της (...). Εφανίσκαμεν, ό,τι φανταστείς: Κουρτίνες, τραπεζομάντηλα, σιεμέ, μαντηλιές, σκεπάσματα των καναπέδων, κουβέρτες, σεντόνια (...)».

Διηγούνται οι αδελφές Άννα, Θεανώ και Ευαγγελία Ιακώβου, υφάντριες από το Λευκόνοικο.

Αποσπάσματα από την εργασία της
Ειρήνης Π. Παρασκευά,
«Τα λευκονοιτζιάτικα υφαντά».

Παροιμίες

Τζιαμαί που είσαι ήμουν.
Δαμαί που είμαι εν να άρτεις.

Άμαν κλέφτει το παιδίν του γονιού, ο Θεός γελά.
Άμαν κλέφτει ο γονιός του παιδκιού, ο Θεός κλαίει.

Το μάλιν του ποταμού τζιαι του ορφανού
ποττέ ζάφτιν εν γίνεται.

Των πρώτων τα πατήματα των υστερινών γιοφύρκα.

Μοιρολόγια

Ξύπνα του μόσκου το κλωνί τζι αθθέ του μαλαμάτου
τζι έχω δκυο λόγια να σου πω του παραπονεμάτου.

Εν το άρπιζα για να γενεί, ούτε στο νου μου το άχα
να πάει το τραντάφυλλον να μείνει η μολόχα.

Έναν πουλλίν ανάγιωννα τζιαι τάιζά το μάννα
μα άφυεν που τα σιέρκα μου τζι έχασά το για πάντα.

Καταγραφή Κούλας Παρασκευά,
από το Λευκόνοικο

Τσιπόπιττα.

«Οφτόν Λευκονοικιάτικο»

Κάθε Πέμπτη συνήθιζαν να σφάζουν οι κρεοπώλες του χωριού ο κάθε ένας ένα βόδι. Πουλούσαν τον κιμά μέχρι το Σάββατο. Το κεφάλι και άλλα μέρη χωρίς πολύ ψαχνό τα έβαζαν σε μεγάλες λαμαρίνες. Το Σάββατο το απόγευμα επύρωναν με ξύλα τους φούρνους. Όταν ήταν έτοιμοι, έβαζαν τις λαμαρίνες μέσα, αφού κάλυπταν το κρέας με νερό. Έκλειναν τους φούρνους καλά και για να μη διαφεύγει καθόλου θερμοκρασία έβαζαν πηλό γύρω γύρω από την πόρτα.

Την Κυριακή πρωί πρωί το οφτόν ήταν έτοιμο. Οι Λευκονοικιάτες έστελλαν τα παιδιά τους με πιάτο ή «καππακλίν» για να αγοράσουν οφτόν (...). Μετά την εκκλησία, όλη η οικογένεια απολάμβανε το πολύ νόστιμο «οφτό». Πολλοί συνήθιζαν το «οφτό» με το κρεμμύδι.

Μαρία Ρήγα,
«Παραδοσιακά φαγητά του Λευκονοίκου»,
περιοδικό *Το Λευκόνοικο*.

«Τσιπόπιττα»

«Τσίππα» είναι η κρέμα γάλακτος. Είναι η κρούστα που συγκεντρώνεται στην επιφάνεια του γάλακτος, αφού περάσουν αρκετές ώρες μετά το άρμεγμα. Την εμάζευαν συνήθως έμπειροι βοσκοί. Τούρκοι της Μαλούντας έφερναν συχνά «τσίππα» στο Λευκόνοικο, πράγμα που αποδεικνύει τις αρμονικές σχέσεις που είχαν μεταξύ τους οι δυο κοινότητες στο παρελθόν. Ετοίμαζαν ζύμη σφικτή με αλεύρι, λίγο αλάτι, λάδι και χλιαρό νερό.

Άνοιγαν φύλλο λεπτό με το «μαρζάτζι» πάνω στη «σανιδκιά» (σανίδι) κι άπλωναν επάνω μπόλικη «τσίππα» και τύλιγαν σε ρολό. Επαναλάμβαναν το ίδιο δυο ή τρεις φορές μέχρις ότου γινόταν ένα χοντρό ρολό. Μετά άλειφαν το ρολό με μπόλικη τσίππα και το τοποθετούσαν σε βουτυρωμένο ταψί. Έψηναν σε «πυρωμένο» φούρνο μαζί με ψωμιά που ετοίμαζαν. Η τσιππόπιττα κατασκευάζεται και σήμερα. Μπορεί να ψηθεί και σε φούρνο γκαζιού. Όταν ροδοκοκκινίσει την περιχύνουμε με μπόλικο κρύο σιρόπι.

Επίσης με την ίδια ζύμη έφτιαχναν μικρές τσιππόπιττες. Έπαιρναν μικρά κομματάκια ζύμης, άνοιγαν μικρές στρογγυλές πίττες, άλειφαν με μπόλικη «τσίππα», τις εδίπλωναν κι έψηναν στη «σάτζιη». Μετά τις πασπάλιζαν με ζάχαρη. Αυτές ονομάζονταν «τσιππόπιττες της σάτζιης».

Το Αγροτόσπιτο.

Εκδήλωση στο Αγροτόσπιτο.

Ο συνεργατισμός στο Λευκόνοικο

Η Χωρική Τράπεζα Λευκονοίκου ιδρύθη κατά την 22αν Νοεμβρίου 1909, ότε μία ομάς από 20 γεωργούς του Λευκονοίκου υπέγραψαν το σχετικόν καταστατικόν.

(...) Τα πρώτα κεφάλαια εξευρέθησαν από καταθέσεις μελών της οικογενείας Ι. Οικονομίδη. Ο Ι. Οικονομίδης έγινε το πρώτο μέλος και υπό την ιδιότητά του ως διευθυντού της πρώτης Κυπριακής Τραπέζης παρεχώρησε πίστωση στην Τράπεζα Λευκονοίκου υπό μορφή τρεχούμενου λογαριασμού (...). Ο Ι. Οικονομίδης (1864-1935), γόνος γεωργικής οικογενείας, σταδιοδρόμησε ως δικηγόρος, δικαστής και αργότερα βουλευτής, καθώς και οργανωτής και ο πρώτος διευθυντής της πρώτης Κυπριακής Τραπέζης (...). Ο Μάρκος Χαραλάμπους (1876-1932) συνεργάσθηκε μετά του Οικονομίδη και υπήρξε ο πρώτος γραμματεάς της Τραπέζης (...). Το 1914 ψηφίστηκε νόμος περί Συνεργατικών Πιστωτικών Εταιρειών και ενεγράφη ως Συνεργατική Πιστωτική Εταιρεία Λευκονοίκου.

(...) Σκοπός της Χωρικής Τραπέζης Λευκονοίκου είναι «ή τε ηθική και υλική προαγωγή των μετόχων δια της παροχής πιστώσεων προς αυτούς και δια της αναπτύξεως παρ' αυτοίς του πνεύματος της αποταμιεύσεως, της αυτοβοηθείας και αλληλοβοηθείας.

Κ. Αγκαστινιώτης,
Ο συνεργατισμός.

Αγροτόσπιτο

Μια καινοτομία στην ήσυχη ζωή του Λευκονοίκου ήταν το «Αγροτόσπιτο», ένα κέντρο αναψυχής σε καθαρό κυπριακό περιβάλλον. Ένα παραδοσιακό χωριατόσπιτο της Μεσαορίας, με τις αψιδωτές καμάρες, το πηγάδι με τ' αλακάτι στη μεγάλη αυλή, το φούρνο, πλιθαρόκτιστο, πρόσφερε στους ξένους και στους ντόπιους ψυχαγωγία βγαλμένη από το βαθύρριζο δέντρο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς: Οφτόν κλέφτικον, κρασί δωρεάν, αναπαράσταση κυπριακού γάμου, κυπριακούς χορούς, λουκουμάδες. Μαζί μ' αυτά οι ξένοι τρελλαίνονταν με τις «γαϊδουροδρομίες».

περιοδικό *Το Λευκόνοικο.*

Λευκονοιτζιάτισσα
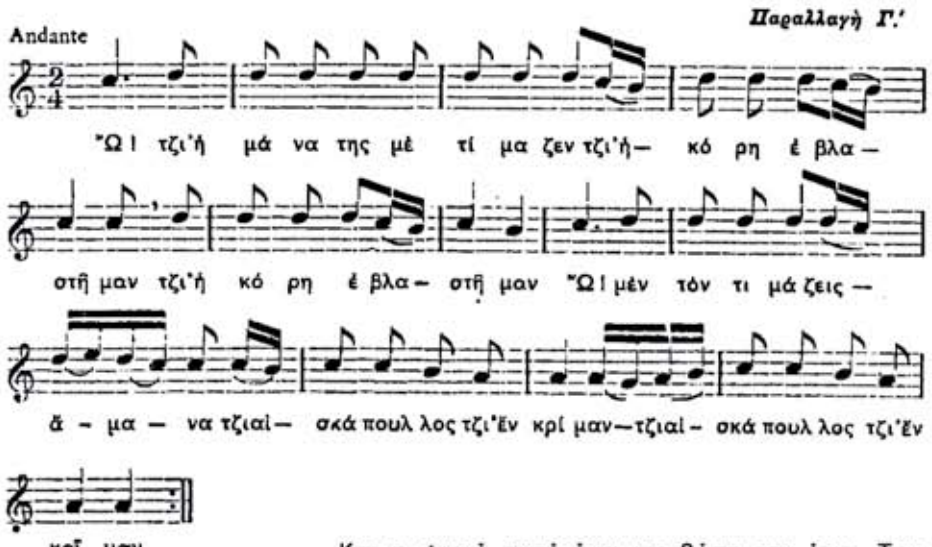
Και η φωνή αυτή έχει ως βάση την ίσια. Την τραγουδούν στην περιφέρεια της κωμοπόλεως Λευκονοίκου.

Θ. Καλλίνικος,
Κυπριακή Λαϊκή Μούσα.

Σημείωση: Ο Θεόδουλος Καλλίνικος γεννήθηκε στο Λευκόνοικο το 1904. Παρακολούθησε μαθήματα βυζαντινής μουσικής κοντά στο Στυλιανό Χουρμούζιο και στη συνέχεια φοίτησε στο Εθνικό Ωδείο Αθηνών. Ίδρυσε τη Σχολή Εκκλησιαστικής Βυζαντινής Μουσικής κάτω από την αιγίδα της Εκκλησίας κι εξέδωσε πολλά εκκλησιαστικά βιβλία. Μεγάλη η προσφορά του στην καταγραφή και διάσωση των κυπριακών τραγουδιών. Τιμήθηκε με τον τίτλο Άρχων Πρωτοψάλτης από την Εκκλησία της Κύπρου και βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών για την προσφορά του στη βυζαντινή και τη δημώδη κυπριακή μουσική.

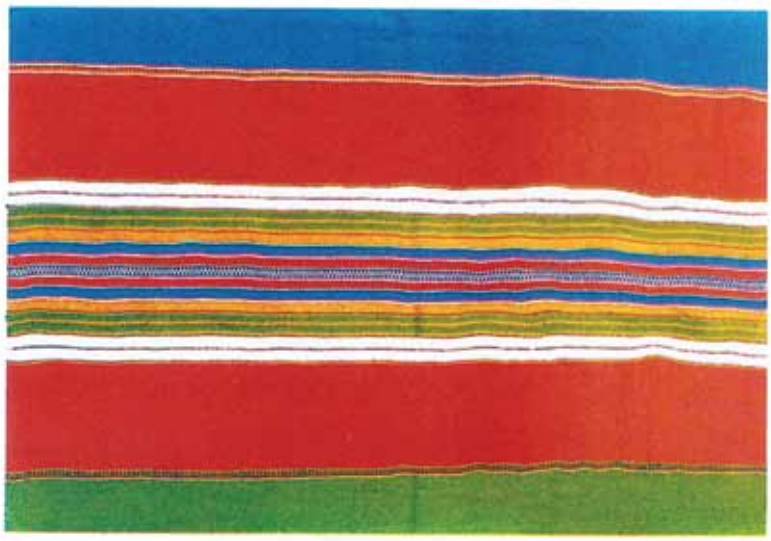

Λευκονοιτζιάτικο υφαντό.

Το μοναστήρι της Αυγασίδας κοντά στο χωριό Μηλιά. Αποτελείται από την εκκλησία και γύρω μοναστηριακά κτίσματα. Το κτήμα της Αβγασίδας δημεύθηκε το 1821 κι αγοράστηκε από τον αρχιεπίσκοπο Πανάρετο το 1830. Η εκκλησία, με αξιόλογες τοιχογραφίες του 15ου αιώνα, σημαντικές φορητές εικόνες και εικονοστάσιο του 18ου αιώνα, ισοπεδώθηκε από τους Τούρκους εισβολείς.

Γύψου, Μηλιά, Περιστερωνοπηγή, Γέναγρα

Σε μικρή απόσταση από το Λευκόνοικο είναι η Γύψου, η Μηλιά, η Περιστερωνοπηγή και τα Γέναγρα. Στην περιοχή υπήρχαν προϊστορικοί συνοικισμοί, όπως φαίνεται από τα ευρήματα τάφων στη Μηλιά, τη Γύψου, την Περιστερωνοπηγή αλλά και στην Αγία Κινούσα, περιοχή μεταξύ Λευκονοίκου και Περιστερωνοπηγής.

Η **Γύψου** πήρε το όνομά της από τα πετρώματα γύψου που υπάρχουν εκεί. Παλιότερα ονομαζόταν και Σακκοχώρι, επειδή κατασκευάζονταν στο χωριό σακκιά που υφαίνονταν στον αργαλειό.

Η **Περιστερωνοπηγή** σχηματίστηκε από δυο χωριά. Την Περιστερώνα, που πήρε το όνομά της από τα πολλά περιστέρια, και την Πηγή, που ονομάστηκε έτσι γιατί εκεί υπήρχε πηγή νερού. Στην Περιστερώνα έζησε ο Άγιος Αναστάσιος, ο θαυματουργός, προστάτης άγιος του χωριού. Επίσης στην Περιστερωνοπηγή γεννήθηκε το 18ο αιώνα ο Άγιος Πανάρετος, που διετέλεσε επίσκοπος Πάφου. Ο Άγιος Πανάρετος φρόντισε ώστε να κτιστεί η εκκλησία του Αγίου Αναστασίου το 1755 και στη συνέχεια να κοσμηθεί με εικόνες.

Κοντά στο Λευκόνοικο βρίσκεται και το μικρό χωριό **Γέναγρα**. Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου είχε κηρυχτεί προστατευόμενο μνημείο, γιατί είχε μια σπηλιά στο ιερό βήμα (15ος - 16ος αιώνας).

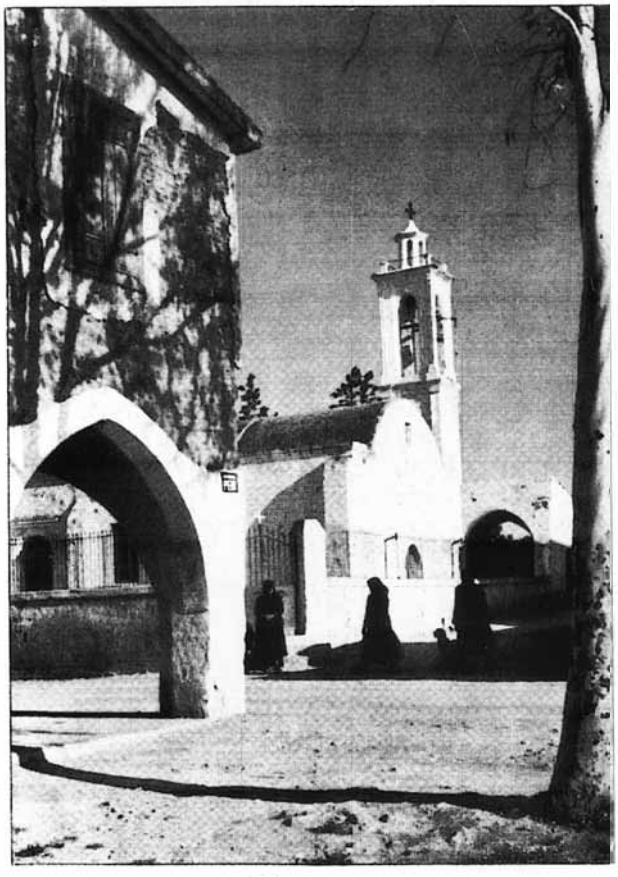

Γύψου.

Περιστερωνοπηγή. Δυο εκκλησιές αφιερωμένες στον Άγιο Αναστάσιο μέσα στο χώρο του παλιού μοναστηριού. Κάτω από την παλιά εκκλησία βρίσκεται σε σπηλιά ο τάφος του Αγίου και τα ξύλινα εργαλεία που χρησιμοποιούσε για την ύφανση σακκιών. Τα εργαλεία αυτά είχαν θεραπευτικές ιδιότητες. Στις 17 Σεπτεμβρίου, ημέρα του Αγίου Αναστασίου, γινόταν στην Περιστερωνοπηγή ένα από τα μεγαλύτερα εμπορικά πανηγύρια.

Το πανηγύρι του Αγ. Αναστασίου

«Στις 17 του Σεπτέμβρη, ημέρα της γιορτής του Αγίου Αναστασίου, έρχονταν χιλιάδες προσκυνητές για να τιμήσουν το θαυματουργό άγιο. Ο Σεπτέμβρης ευνοούσε σε μεγάλο βαθμό τη συγκέντρωση ιδιαίτερα των κατοίκων της Μεσαορίας που τέλειωναν το αλώνισμα κι εφοδιάζονταν με το εισόδημα της χρονιάς. Οι γεωργοί είχαν την ευκαιρία να αγοράσουν ζώα και γεωργικά εργαλεία και οι νοικοκυρές μαγειρικά σκεύη, ρουχικά και νήματα (...). Από νωρίς έπρεπε να επιδιορθωθούν τα εκατό ζευγάρια φούρνων για να ικανοποιηθούν οι χιλιάδες των προσκυνητών (...). Μια βδομάδα νωρίτερα έρχονταν οι σιαμισιάρηδες κι έστηναν τις καλύφες τους. Ακολουθούσαν οι ζωέμποροι φέρνοντας ουρές από ζώα. Θυμάμαι όταν τις αυγινές ώρες μας ξυπνούσαν οι «καρέττες» και τα πατήματα των βοδιών, των γαϊδουριών, των μουλαριών, σαν έπαιρναν το δρόμο για τα μακρινά αλώνια του χωριού (...). Σε αρκετή απόσταση από το «χτηνοπουλιό» πέζευαν οι καμηλάρηδες με τις καμήλες τους (...). Στις 15 του Σεπτέμβρη ήταν παρόντες όλοι οι παραγωγοί, τεχνίτες και πωλητές. Μέσα στον περίβολο της εκκλησίας άπλωναν όλων των ειδών τα χρυσαφικά, ασημικά, παιχνίδια, παπούτσια, γυαλικά, ρουχικά, κουζινικά και χαλκωματικά. Μέσα στα δωμάτια του μοναστηριού έπαιρναν θέσεις οι πιο μεγάλοι έμποροι από τη Λευκωσία, την Αμμόχωστο, το Λευκόνοικο. Πουλούσαν όλων των ειδών ύφάσματα, νήματα, κουρτίνες, κουβέρτες (...). Πιο πέρα ήταν οι βούρνες, τα μαδράτζια, τα κουππουσάνιδα για το ζύμωμα. Έξω από τον περίβολο του μοναστηριού αράδιαζαν οι κουζάρηδες τις κούζες, τα λαήνια, τις κουκουμάρες, τα καπνιστήρκα, τους κουκουμάδες για τα παιδιά. Λίγο πιο πέρα ήταν και τα λαπηθκιώτικα αλειφτά αγγεία· κούππες, κουρελλοί, μπότηδες. Στον ίδιο χώρο κάθονταν οι Αη-Γροσίτες και οι Ακαθκιώτες με τα προϊόντα τους· ελιές και χαρούπια. Περίμεναν τους Κοκκινοχωρίτες για να τ' ανταλλάξουν με τα δικά τους· ρόδια, όσπρια, πατάτες. Ακολουθούσε μια πλούσια συλλογή από εργαλεία και μικροπράματα κάθε χρήσης. Δρεπάνια, δικράνια, φτυάρια, κουδούνια, αλυσίδες, σχοινιά, ρουκάνια, σκούπες, λαπηθκιώτικα μαχαίρια, κ.ά. Ανάμεσα σ' αυτή την ποικιλία, δέσμες από μακριά καλάμια για τη στέγαση των μεσαρίτικων σπιτιών. Οι καλαθάδες από το Λιοπέτρι είχαν στοιβαγμένα σε σωρούς όλα τα είδη της καλαθοπλεκτικής. Στις δυο πλευρές του κεντρικού δρόμου ως τα καφενεία της Πηγής άπλωναν τα πωρικά και τα φρούτα τους οι παραγωγοί της Μαραθάσας και της Πιτσιλιάς (...). Η μακρόσυρτη φωνή των ποιητάρηδων ερχόταν σε αντίθεση με τη χαρούμενη πανηγυριώτικη ατμόσφαιρα.

Στο μεταξύ βιολάρηδες και λαουτάρηδες συγκέντρωναν στα καφενεία τους μερακλήδες του χορού και του τραγουδιού. Η διασκέδαση έφτανε στο αποκορύφωμά της τα βράδια, όταν οι λαϊκοί ποιητές άρχιζαν τον αγώνα των τσιαττιστών (...)».

Χαρίκλεια Χαραλάμπους,
από την Περιστερωνοπηγή.

Μάντρες, Ἄρδανα, Ἅγιος Νικόλαος Αμμοχώστου, Τρυπημένη, Γούφες

Τα χωριά είναι σκορπισμένα στους νότιους πρόποδες του Πενταδακτύλου. Κύριο προϊόν τους τα σιτηρά, υπάρχουν όμως αραιά και ελιές, χαρουπιές, αμυγδαλιές. Τμήματα των χωριών που βρίσκονται βορειότερα καλύπτονται από άγρια φυσική βλάστηση. Ανατολικά του χωριού Μάντρες βρίσκεται το μικρό μοναστήρι της Παναγίας του Τοχνιού, το καθολικό του οποίου κτίστηκε το 13ο αιώνα.

Η σταύρωση. Εικόνα από την Παναγία του Τοχνιού. 16ος αιώνας. Βυζαντινό Μουσείο.

Ἕνας αλλοιώτικος Γολγοθάς. Ξεσπιτωμένοι κάτοικοι της Μεσαορίας.

Η μικρή μονόκλιτη εκκλησία του Αγίου Ιακώβου κτίστηκε το 15ο-16ο αιώνα.

Τρίκωμο

Το όνομά του το χρωστεί στις τρεις κώμες που υπήρχαν παλιά εκεί κι ενώθηκαν, με την πάροδο του χρόνου, σε μια μεγάλη. Ακόμα και σήμερα το χωριό χωρίζεται στην Πάνω Γειτονιά, στην Κάτω Γειτονιά και τα Περβόλια.

Η Πάνω Γειτονιά χωρίζεται από την Κάτω με το δρόμο που διασχίζει το χωριό και οδηγεί από την Αμμόχωστο στην Καντάρα.

Στην είσοδο του Τρικώμου, υπήρχε μέχρι το 1974 μια στήλη σε πολλές γλώσσες που καλωσόριζε κάθε περαστικό ή επισκέπτη στη γενέτειρα του Γρίβα - Διγενή, αρχηγού της ΕΟΚΑ.

Λίγο πιο πέρα φιγουράριζε το μεγαλόπρεπο οίκημα του σωματείου «Νέος Αιών», που πήρε το όνομα αυτό, γιατί ιδρύθηκε το 1900 (...).

Στις απέραντες εκτάσεις, στα νότια του Τρικώμου, καλλιεργούσαν το σιτάρι και το κριθάρι. Ολόκληρη η παραγωγή συγκεντρωνόταν σε τρεις μεγάλες αποθήκες που κτίστηκαν μετά το 1960 για το σκοπό αυτό.

Η περιοχή στα βόρεια του χωριού είναι κατάφυτη με ελιές και χαρουπιές. Οι κάτοικοι του Τρικώμου ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Μετά το 1960 όμως πολλοί πήγαιναν και στην Αμμόχωστο κι εργάζονταν στις οικοδομές, στις τουριστικές επιχειρήσεις και στη βιομηχανία, μια και η ανάπτυξη της τεχνολογίας στη γεωργία αφήνει περιθώρια στους γεωργοκτηνοτρόφους να ασχοληθούν και με άλλες εργασίες.

Η κοντινή αμμουδερή παραλία αναπτύχθηκε τουριστικά. Χτίστηκαν πολλά κέντρα αναψυχής, όπου βρίσκανε ξεκούραση και δροσιά, ντόπιοι και ξένοι (...).

Χαρίκλεια Στυλιανού - Καραντώνη,
Τρίκωμο.

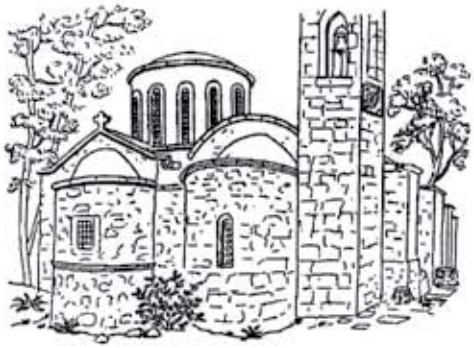

Η Παναγία του Τρικώμου.

Τρίκωμο

«...Κτισμένο εκεί που τελειώνει η πεδιάδα της Μεσαορίας και αρχίζει η χερσόνησος της Καρπασίας, εκεί που τελειώνει η πεδιάδα και αρχίζουν οι υπώρειες της οροσειράς του Πενταδακτύλου, κοντά στη θάλασσα και στο βουνό, το Τρίκωμο έχει κλίμα θαυμάσιο και εύφορη γη, που από τα πανάρχαια χρόνια το καμαν τόπο πλούσιο, πυκνοκατοικημένο. Από τις τυχαίες αρχαιολογικές ανακαλύψεις που έγιναν στην περιοχή της «Κρίνας», στο χώρο του Δημοτικού σχολείου, στο «Μπογάζι» αλλά και μέσα στο ίδιο το χωριό, υπάρχουν μαρτυρίες πως η περιοχή κατοικήθηκε από τους προϊστορικούς κιόλας χρόνους, χωρίς διακοπή, ως σήμερα. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν η ανάπτυξη του χωριού, όταν βρισκόταν στην ακμή της η γειτονική Σαλαμίνα. Η οικονομία του θα άνθιζε λόγω της γειτνίασης με τη μεγάλη μητρόπολη και θα μοιραζόταν μαζί της την πολιτιστική πρόοδο.

Κρίμα που η κατοχή του χωριού δεν άφησε να πραγματοποιηθεί το όνειρό μου για μια μικρή αρχαιολογική ανασκαφή στο βόρειο μέρος του χωριού. Θυμάμαι που καβάλα στο γαϊδούρι πηγαίναμε μαζί με τον πατέρα μου στα χωράφια μας και, όταν εκείνος μάζευε χόρτα ή περιποιόταν τα ελιόδενδρα, εγώ μάζευα όστρακα αρχαίων αγγείων από συλημένους τάφους και ερχόμενος στο σπίτι προσπαθούσα να τα συγκολλήσω. Ήμουν τότε μαθητής στο Δημοτικό σχολείο. Ίσως από τότε είχε προδιαγράψει η Μοίρα Κλωθώ τη σταδιοδρομία μου (...)».

Βάσος Καραγιώργης,
Τρίκωμο.

Αγγεία από το Τρίκωμο.

Το Τρίκωμο μετά το 1974.

Τρίκωμο 1974

«Εμπήκαν στο χωρκόν στες 15 τ' Αούστου το δείλις. Εφανήκαν πρώτα πίσω που το νεκροταφείον να 'ρκουνται που τη Σύγκρασην. Οι παραπάνω χωρκανοί εφύαν άλλοι με τ' αυτοκίνητα, λεωφορεία, κάρρα, χτηνά, τζι άλλοι παρπατητοί. Στο χωρκόν εμείναν καμμιάν τρακοσιάν νομάτοι. Εβαωθήκαμεν ούλλοι έσσω μας τζι εκαρτερούσαμεν, τζι ετρέμαμεν που τον φόον μας. Μόλις εμπήκαν του χωρκού, αρκέψαν τζιαι φακκούσαν τες πόρτες, για να μας εύρουν. Στο σπίτιν του Σιταρένου εσωρευτήκαν κάμποσοι γειτόνοι τζι αμπαρρωθήκαν. Οι Τούρτζιοι εφακκούσαν την πόρταν να τους ανnοίξουν μα τζιείνοι που τον φόον τους εν απαντούσαν. Ελπίζαν στον Θεόν πως εν να βαρεθούν τζιαι να φύουν. Μα οι Τούρτζιοι εσπάσαν την πόρταν τζι εμπήκαν μέσα. Χωρίς καμμιάν κουβένταν επαίξαν με τ' αυτόματά τους τον Σιταρένον, την γεναίκαν του, την γειτόνισσάν τους την Μελέτταν τζιαι επληγώσαν τον άντραν της Μελέττας, τον Μητρήν, τζιαι τον Λαμπρήν τον αρφόν του Σιταρένου. 'Ετσι σγιον ήτουν ούλλοι χαμαί ματζιελλεμένοι, οι Τούρτζιοι εσυνεχίσαν να ριφκουν ριπές πα στον τοίχον, ώσπου έππεσεν τζι ο τοίχος τζι εσσιέπασέν τους. Η γεναίκα του Σιταρένου ήταν ακόμα ζωντανή, μα εσσιεπάστην που τον τοίχον τζι εθάφτηκεν έτσι ζωντανή. 'Αμαν εφύαν οι Τούρτζιοι, ο Μητρής τζιαι ο Λαμπρής, οι δκυό πληγωμένοι, εκαταφέραν να σηκωστούν τζιαι να φύουν. Επήαν σε άλλην γειτονιάν ως την άλλην ημέραν που τους επιάσαν οι Τούρτζιοι τζι επήραν τους στον 'Αη Γιώρκην».

Η παραπάνω αφήγηση είναι από αυτόπτη μάρτυρα που είδεν όλα τα φρικτά γεγονότα και τα απαίσια εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο Τρίκωμο τον Αύγουστο του 1974.

Γιώργος Αθανασιάδης,
Τρίκωμο.

Περβόλια Τρικώμου

Σηκώννεσαι που το πρωίν σαν τον ξηλοϊσμένο
και κλαίεις το κορμάκι σου που 'ναι ξενιτεμένο.
Μα δεν θωρείς τα σπίτια σου αμπέλια και χωράφκια
μόνον βλέπεις τα τέκνα σου, χωρίσαν σαν κουπάδκια.
'Αλλους βλέπεις στην Λεμεσό τζι άλλοι ζιούσιν στην Σκάλα
τζιαι άλλοι ζιουν στην ξενιδκιάν τζι άλλους στο χώμαν βάλαν.
Θυμάσαι τα περβόλια σου που 'ταν να τα ποτίζεις
να τρώεις βίρα τον καρπόν χρήματα να τοκίζεις.
Αυτά όλα τα χάσαμεν και τα υπάρχοντά μας
αυτά όλα θα ξεχαστούν μα πού 'ναι τα παιδιά μας;
Τζιαι πόσοι εσκοτωθήκασιν τζιαι πόσοι αγνοουμένοι
άραγε έσιει ζωντανούς ή μήπως εν θαμμένοι;
'Εχω και γω τον πόνον μου πάνω στην εκκλησιάν μου
που έχτισα στο Τρίκωμον κοντά που 'ν' τα παιδκιά μου.
'Οσα χρήματα ξοδεύτηκαν ήταν όλα δικά μου.
Μου 'παν την καταστρέψασιν που 'ρθαν εγκλωβισμένοι
τίποτα δεν αφήκασιν μα έννεν χαλασμένη.
'Εχουν μέσα τις τσούρες τους, άσιερον τζιαι κριθθάριν,
ούτε πως είναι εκκλησιά ο Τούρκος έσιει χαπάριν.

Λοϊζος Μιχαήλ Κοϊζαρής,
Τρίκωμο.

Η εκκλησία της Καλοψίδας.

Τα Κοκκινοχώρια Άχνα, Καλοψίδα, Αχερίτου, Μακράσυκα

Κύριο χαρακτηριστικό της περιοχής το κόκκινο χώμα, που έδωσε και το όνομά του στην περιοχή. Το υπόγειο υδροφόρο στρώμα επιτρέπει την καλλιέργεια πατατών, λαχανικών, καρπουζιών, εσπεριδοειδών. Έχουν καταληφθεί από τους Τούρκους εισβολείς τα Κοκκινοχώρια Άχνα, Καλοψίδα, Μακράσυκα, Αχερίτου, που βρίσκονται βόρεια της βρετανικής βάσης της Δεκέλειας. Τα χωριά αυτά είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, λόγω του ότι συνδύαζαν την προσοδοφόρο γεωργική παραγωγή με τη γειτνίαση στην πόλη της Αμμοχώστου.

Κεφαλοχώρι της περιοχής η **Άχνα**· η οικιστική και τμήμα της αγροτικής ζώνης της Άχνας ελέγχονται από τους Τούρκους εισβολείς. Το τμήμα της περιοχής του χωριού που βρίσκεται στη διοικητική περιφέρεια των βρετανικών βάσεων έχει παραμείνει ελεύθερο· εδώ, στο Δασάκι της Άχνας, δημιουργήθηκε προσφυγικός συνοικισμός. Οι μαρτυρικοί κάτοικοι της Άχνας βλέπουν συνεχώς μπροστά τους τα σπίτια και τις περιουσίες τους εγκαταλειμμένα κι ακαλλιέργητα.

Στην περιοχή της Άχνας υπήρχε παλιά ιερό της θεάς Άρτεμης· σε ανασκαφές βρέθηκαν εδώ πάνω από χίλια αγάλματα κι αφιερώματα στη θεά. Η Άχνα συνδέεται και με τα πρώτα χρόνια του χριστιανισμού. Στον Αγιόσπηλιο, κοντά στο δημοτικό σχολείο, συναντούνταν οι τρεις ασκητές που ασκήτευαν στην περιοχή: ο Όσιος Ιωνάς ασκήτευε στο Πέργαμος, ο Άγιος Κενδέας στο Αυγόρου και ο Άγιος Κωνσταντίνος στην Ορμήδεια. Όταν στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το γειτονικό χωριό Πέργαμος τουρκοποιήθηκε, οι ορθόδοξοι κάτοικοι μετοίκησαν στη γειτονική Λύση μεταφέροντας μαζί τους και την εικόνα του Οσίου Ιωνά.

Σημαντικό μνημείο στην Άχνα είναι ο ναός της Παναγίας της Τρασειάς που ανάγεται στο 15ο-16ο αιώνα.

Στην περιοχή της **Καλοψίδας** βρίσκεται ένας από τους κυριότερους αρχαίους κυπριακούς συνοικισμούς που αναπτύχθηκε στο διάστημα 2.000 - 1500 π.Χ. και αποτέλεσε ένα από τα πιο σημαντικά εμπορικά και πολιτιστικά κέντρα της Κύπρου στη Μέση Εποχή του Χαλκού.

Η Καλοψίδα βρίσκεται μεταξύ της Μεσαορίας και των Κοκκινοχωριών. Το νότιο τμήμα της αρδεύεται, ενώ το βόρειο δεν έχει υδροφόρο στρώμα. Κύρια εκκλησία του χωριού είναι η εκκλησία του Τιμίου

Προδρόμου, κτίσμα του 17ου αιώνα. Σημαντική είναι και η μικρή εκκλησία της Παναγίας, που κτίστηκε μετά την καταστροφή του χωριού από τους Μαμελούκους το 15ο αιώνα. Θύμα της ίδιας καταστροφής είναι και το γειτονικό χωριό Τράπεζα. Το όνομα του μικρού χωριού που διαλύθηκε διασώζεται στη γειτονική **Αχερίτου.** Εκεί υπάρχει μικρή μεσαιωνική εκκλησία της Παναγίας της Τράπεζας.

Κατάλοιπα αρδευτικών έργων από τη Ρωμαϊκή και τη Μεσαιωνική εποχή στην περιοχή της Αχερίτου μαρτυρούν ότι κύριο μέλημα των κατοίκων ήταν η άρδευση.

Το τέταρτο κατεχόμενο χωριό της περιοχής είναι η **Μακράσυκα**. Κατά το Νέαρχο Κληρίδη η ονομασία του χωριού προήλθε από το Μικράσυκα, γιατί εδώ παράγονταν μικρά σύκα σε αντίθεση με γειτονικό οικισμό που παρήγε ωραία μεγάλα σύκα (=αγλαά σύκα). Ο δεύτερος αυτός οικισμός Αγλάσυκα φαίνεται ότι διαλύθηκε την εποχή της Τουρκοκρατίας κι οι κάτοικοί του μετανάστευσαν στη γειτονική Λύση. Στη Μακράσυκα παράγονται σύκα, πατάτες, καρότα. Εδώ υπήρχε συσκευαστήριο πατατών και καρότων που χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους της γύρω περιοχής.

«...και απέζευσεν μερτικόν από τους Σαρακηνούς και μέρος απέ τ' άλογά τους και εκάψαν την Τράπεζαν και την Καλοψίδαν».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

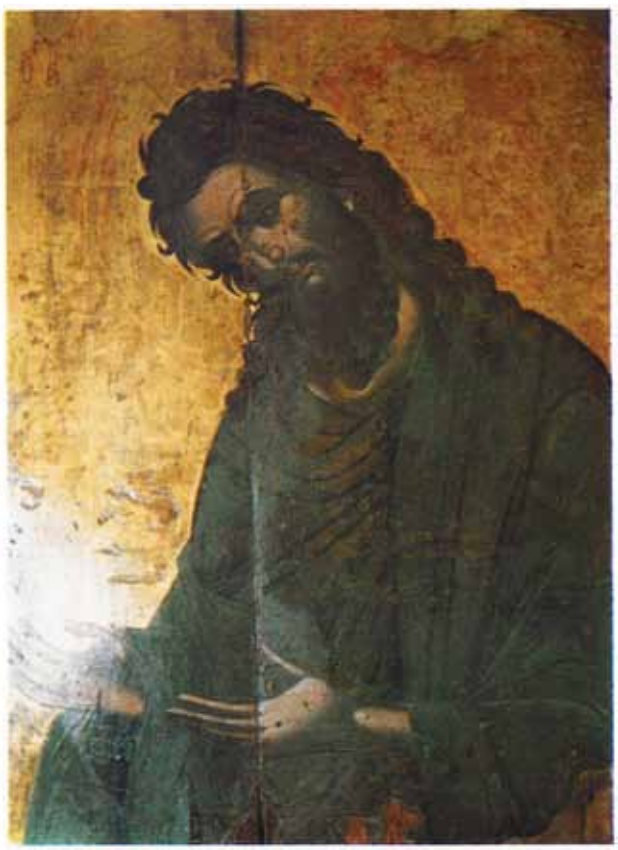

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. 16ος-17ος αιώνας. Από το ναό Παναγίας Ελεούσης στη Μακράσυκα.

Ο Άγιος Δημήτριος. Λαϊκή ζωγραφική σε γυαλί. Περιστερωνοπηγή.

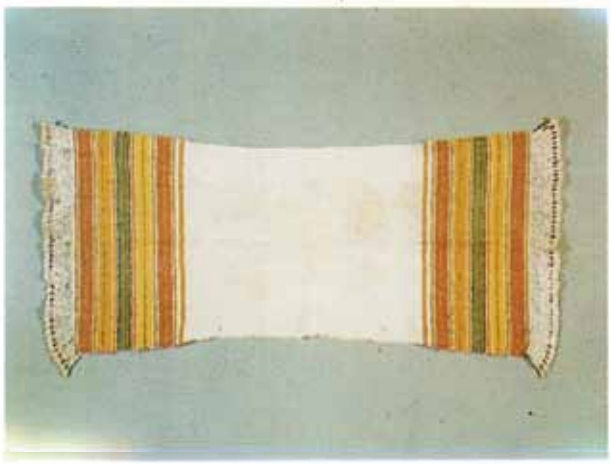

Λευκονοιτζιάτικο υφαντό. Μουσείο Λαϊκής Τέχνης.

Η λαϊκή τέχνη στην επαρχία Αμμοχώστου

Στα χωριά που βρίσκονται στην πεδιάδα της Μεσαορίας ακμάζουν οι παραδοσιακές τέχνες που χαρακτηρίζονται από έντονο χρωματικό τόνο.

Η καλλιέργεια του βαμβακιού και τα άφθονα αιγοπρόβατα έδιναν τις πρώτες ύλες για την οικοτεχνία της υφαντικής. Τα βαμβακερά πολύχρωμα υφαντά, ιδιαίτερα τα «λευκονοιτζιάτικα», έχουν σφραγίσει με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους την κυπριακή υφαντική· ριγωτά ή καρώ, «καντζιελλωτά» ή «φακωτά» ή «αλατζιές» διακοσμούν τα απέριττα «ασπρογιασμένα» πλιθαρένια σπίτια της Λύσης, του Λευκονοίκου, της Άσσιας, του Πραστειού και των άλλων μεγαλοχωριών της Μεσαριάς.

Στο μεγάλο τοίχο του «δίχωρου» δωματίου μαζί με τα υφαντά μπαίνουν πανέρια καμωμένα από χρωματισμένα στελέχη σιταριού, κάδρα από κουκούλι, ζωγραφική σε γυαλί, καμωμένη από ανώνυμους καλλιτέχνες. Δεν είναι τυχαίο που μέσα από το κλίμα αυτό βγήκαν επώνυμοι λαϊκοί ζωγράφοι, όπως ο Μιχαήλ Κκάσιαλος στην Άσσια.

Τα έπιπλα του μεσαρίτικου σπιτιού είναι καμωμένα από ντόπιους «πελεκάνους» και διακοσμούνται με ανάγλυφα ή και μόνο χρωματισμένα μοτίβα. Το πιο χαρακτηριστικό έπιπλο είναι το ράφι, η «σουβάντζα», όπου τοποθετούνται σε πυκνή σειρά πολύχρωμα πιάτα, γυάλινες «μερρέχες» και ποτήρια. Μερικές «σουβάντζες», όπως και «τοιχάρμαρα», είναι χυτά γύψινα και έχουν πλούσια, ανάγλυφη και διάτρητη διακόσμηση, όπως αγγέλους, ανθρώπινες μορφές, ζώα, πουλιά, κλαδιά αμπελιού, γεωμετρικά και συμβολικά σχήματα (σταυρούς κ.ά.).

Στο χωριό Άσσια αναπτύχθηκαν για το εμπόριο τα τελευταία χρόνια πριν την εισβολή τα κεντήματα της μηχανής, τα «ασσιώτικα». Οι γυναίκες ακόμη κεντούσαν διάφορες βελονιές, σε κάδρα ή είδη προίκας, και έπλεκαν δαντέλες, τους «κροσιέδες». Οι άντρες, ιδιαίτερα οι βοσκοί, σκάλιζαν μορφές και γεωμετρικά διακοσμητικά στα «κολότζια».

Στο Τρίκωμο υπήρχαν ως το 1974 ξυλογλύπτες που σκάλιζαν ανάγλυφα σχέδια σε κασέλες και ράφια.

Στο Βαρώσι, την παλιά Αμμόχωστο, ακμάζει ιδιαίτερα η αγγειοπλαστική. Τα αγγεία του Βαρωσιού είναι καμωμένα στον τροχό, όπως και της Λαπήθου και είναι πορώδη με άσπρο πηλό. Τα «Βαρωσιώτικα» είναι κυρίως δοχεία νερού, «κούζες» και «βάττες» σε ποικιλία μεγέθους και σχημάτων και τα χρησιμοποιούσαν για την αποθήκευση και μεταφορά νερού από την Καρπασία ως τη Μεσαορία.

Οι επισκέπτες του Βαρωσιού στις αρχές του αιώνα μας, μας πληροφορούν ότι τα αγγεία ήταν τοποθετημένα σε σωρούς έξω από τα αγγειοπλαστεία, για να προσελκύσουν τους αγοραστές.

Ιδιομορφία της περιοχής είναι τα ανθρωπόμορφα αγγεία, οι «κουκουμάρες». Το γυναικείο κεφάλι γινόταν με καλούπι, ενώ τα πλαστικά φίδια, τα ποντίκια και τα κλαδιά που κάλυπταν τους ώμους και την κοιλιά του αγγείου γίνονταν με το χέρι. Τα αγγεία αυτά προσφέρονταν ως δώρο στους νεόνυμφους και ήταν από τα λίγα είδη λαϊκής τέχνης που είχαν καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα.

Μαργαρίτα Δημητρίου,
«Η λαϊκή τέχνη στα κατεχόμενα»,
Αναζήτηση, περιοδικό Λυκείου Αρχ. Μακαρίου Γ΄.

Ανθρωπόμορφο αγγείο από το Βαρώσι, Μουσείο Λαϊκής Τέχνης

Κάδρο με τη συμβολική φράση «Κι αυτό θα περάσει». Περιστερωνοπηγή

Η εκπαίδευση στην κατεχόμενη επαρχία Αμμοχώστου
(Εκτός από την Καρπασία και την πόλη της Αμμοχώστου).

Ακριβή στοιχεία για την περίοδο της Τουρκοκρατίας δεν υπάρχουν. Αναφέρεται όμως ότι υπήρχαν μικρά δημοτικά σχολεία κυρίως στις μονές. Στην επαρχία Αμμοχώστου το 19ο αιώνα «ήταν κέντρον εκπαιδεύσεως» η ιερά μονή Αγίου Αναστασίου της Περιστερωνοπηγής και η μονή της Καντάρας, όπου διδάσκονταν «τα ελληνικά γράμματα στους νέους των πέριξ χωρίων». Γύρω στα μέσα όμως του αιώνα ιδρύονται οκτώ σχολεία μικρά με 12-15 μαθητές το κάθε ένα στη Γύψου, τη Λύση, τα Λιμνιά, το Λευκόνοικο, την Ακανθού, την Αγκαστίνα, τη Βατυλή, το Μαραθόβουνο. Οι οικονομικές όμως δυσκολίες ήταν ανυπέρβλητες γι' αυτό και τα σχολεία δε λειτουργούσαν όλα τα χρόνια. Η κατάσταση βελτιώνεται με την πάροδο του χρόνου. Τα τέλη του 19ου αιώνα δεκαέξι χωριά έχουν ένα δάσκαλο για τα παιδιά τους και σε δυο χωριά, την Ακανθού και το Λευκόνοικο, δυο δασκάλους.

Τον 20ο αιώνα η Δημοτική Εκπαίδευση αναπτύσσεται με γοργό ρυθμό. Με την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας όλα τα χωριά αποκτούν δικό τους δημοτικό σχολείο και στις μεγάλες κοινότητες λειτουργούν δυο ή περισσότερα. Το 1973-1974 λειτουργούσαν στην περιοχή 43 δημοτικά σχολεία.

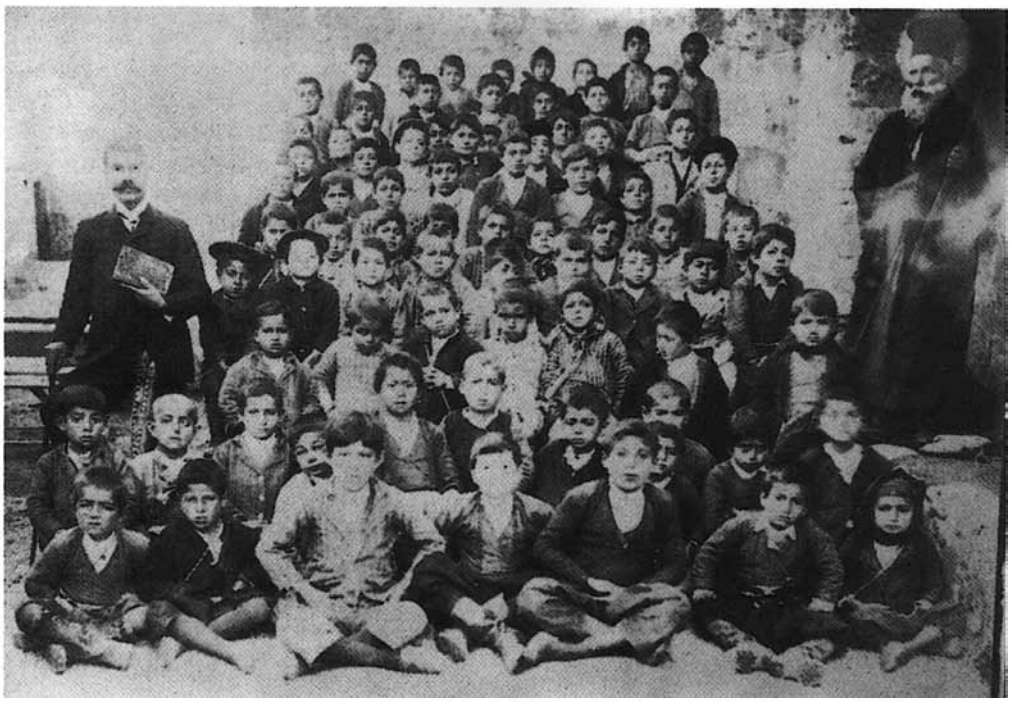

Μαθητές του Δημοτικού Σχολείου στη μονή Αγίου Αναστασίου Περιστερωνοπηγής. Τέλη 19ου αιώνα.

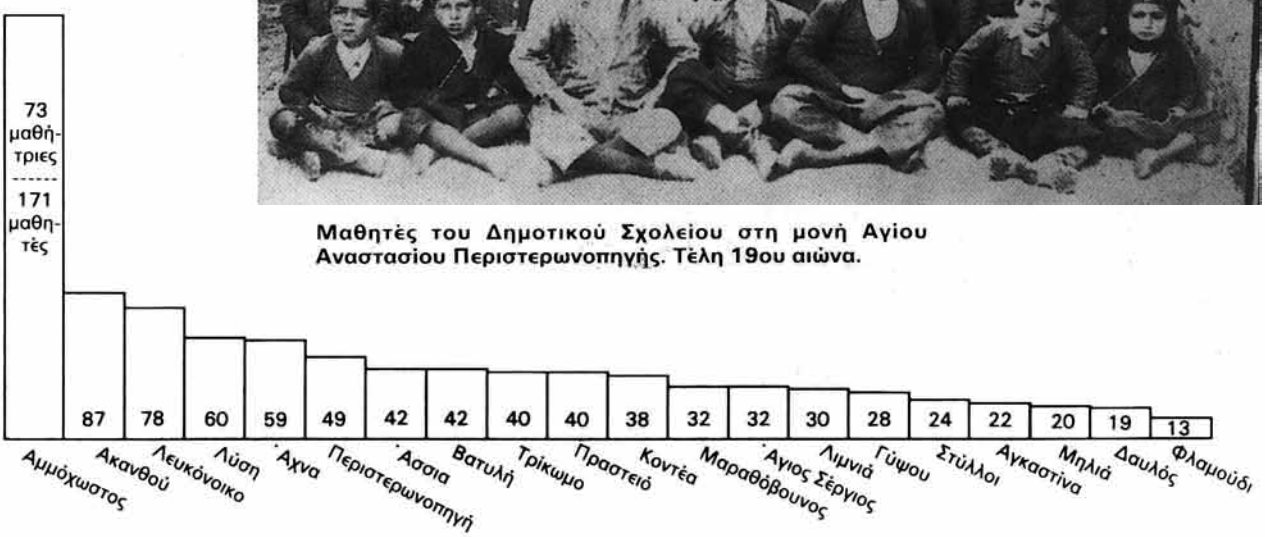

Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων (1892).

Δημοτικό Σχολείο Έγκωμης
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Σεργίου
Δημοτικό Σχολείο Λιμνιών
Δημοτικό Σχολείο Στύλλων
Δημοτικό Σχολείο Κάτω Δερύνειας

*

Δημοτικό Σχολείο Αχερίτου
Δημοτικό Σχολείο Καλοψίδας
Δημοτικά Σχολεία Άχνας (Α΄ και Β΄)
Δημοτικό Σχολείο Μακράσυκας

Δημοτικό Σχολείο Άσσιας.

Δημοτικό Σχολείο Μαραθοβούνου
Δημοτικό Σχολείο Αγκαστίνας
Δημοτικό Σχολείο Μουσουλίτας
Δημοτικό Σχολείο Πυργάς
Δημοτικό Σχολείο Γαϊδουρά
Δημοτικό Σχολείο Πραστειού Μεσαορίας
Δημοτικό Σχολείο Βιτσάδας

*

Δημοτικό Σχολείο Ακανθούς
Δημοτικό Σχολείο Δαυλού
Δημοτικό Σχολείο Φλαμουδιού

Δημοτικό Σχολείο Τρικώμου
Δημοτικό Σχολείο Σπαθαρικού
Δημοτικό Σχολείο Σύγκρασης
Δημοτικό Σχολείο Λαπάθους
Δημοτικό Σχολείο Αρναδίου
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Γεωργίου Σπαθαρικού

*

Δημοτικό Σχολείο Αρδάνων
Δημοτικό Σχολείο Μαντρών
Δημοτικό Σχολείο Τρυπημένης
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Νικολάου Λευκονοίκου

Δημοτικό Σχολείο Λύσης.

Δημοτικό Σχολείο Λευκονοίκου
Δημοτικό Σχολείο Περιστερωνοπηγής
Δημοτικό Σχολείο Μηλιάς
Δημοτικό Σχολείο Γύψου
Δημοτικό Σχολείο Γενάγρων

*

Δημοτικά Σχολεία Λύσης (Α΄ και Β΄)
Δημοτικό Σχολείο Άσσιας
Δημοτικό Σχολείο Κοντέας
Δημοτικό Σχολείο Βατυλής
Δημοτικό Σχολείο Αφάνειας
Δημοτικό Σχολείο Στρογγυλού

Στην κατεχόμενη επαρχία της Αμμοχώστου, εκτός από τα σχολεία Μέσης Παιδείας της Αμμοχώστου και της Καρπασίας, λειτουργούσαν και άλλα τρία γυμνάσια. Το Γυμνάσιο Λευκονοίκου, το Γυμνάσιο Τρικώμου και το Γυμνάσιο Λύσης. Στο Τρίκωμο και το Λευκόνοικο ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 1930 ιδιωτικές σχολές Μέσης Παιδείας. Πολύ σύντομα η Ανωτέρα Σχολή Λευκονοίκου έγινε κοινοτική και εξελίχτηκε σε εξατάξιο Γυμνάσιο. Το 1960 και οι δυο Σχολές, το Εμπορικό Γυμνάσιο Τρικώμου και η Καμίντζειος Σχολή Λευκονοίκου, έγιναν δημόσιες. Το 1972 αρχίζει τη λειτουργία του το Τριτάξιο Τεχνολογικό Γυμνάσιο Λύσης που εξελίσσεται το 1973-74 σε τετρατάξιο. Η ανοδική πορεία ανακόπτεται το μαύρο Ιούλιο του 1974.

Γυμνασιο Τρικωμου.

«Η στάμνα». Πίνακας Ιωάννη Κισσονέργη.

Ο Ιωάννης Κισσονέργης (1889-1963) αγάπησε τον κόσμο της Κύπρου και ζωγράφισε σπίτια, φυσιογνωμίες και παραδοσιακές ενδυμασίες των γυναικών του Ριζοκαρπάσου. Η μητέρα του καταγόταν από το Λευκόνοικο και η γυναίκα του από το Ριζοκάρπασο.

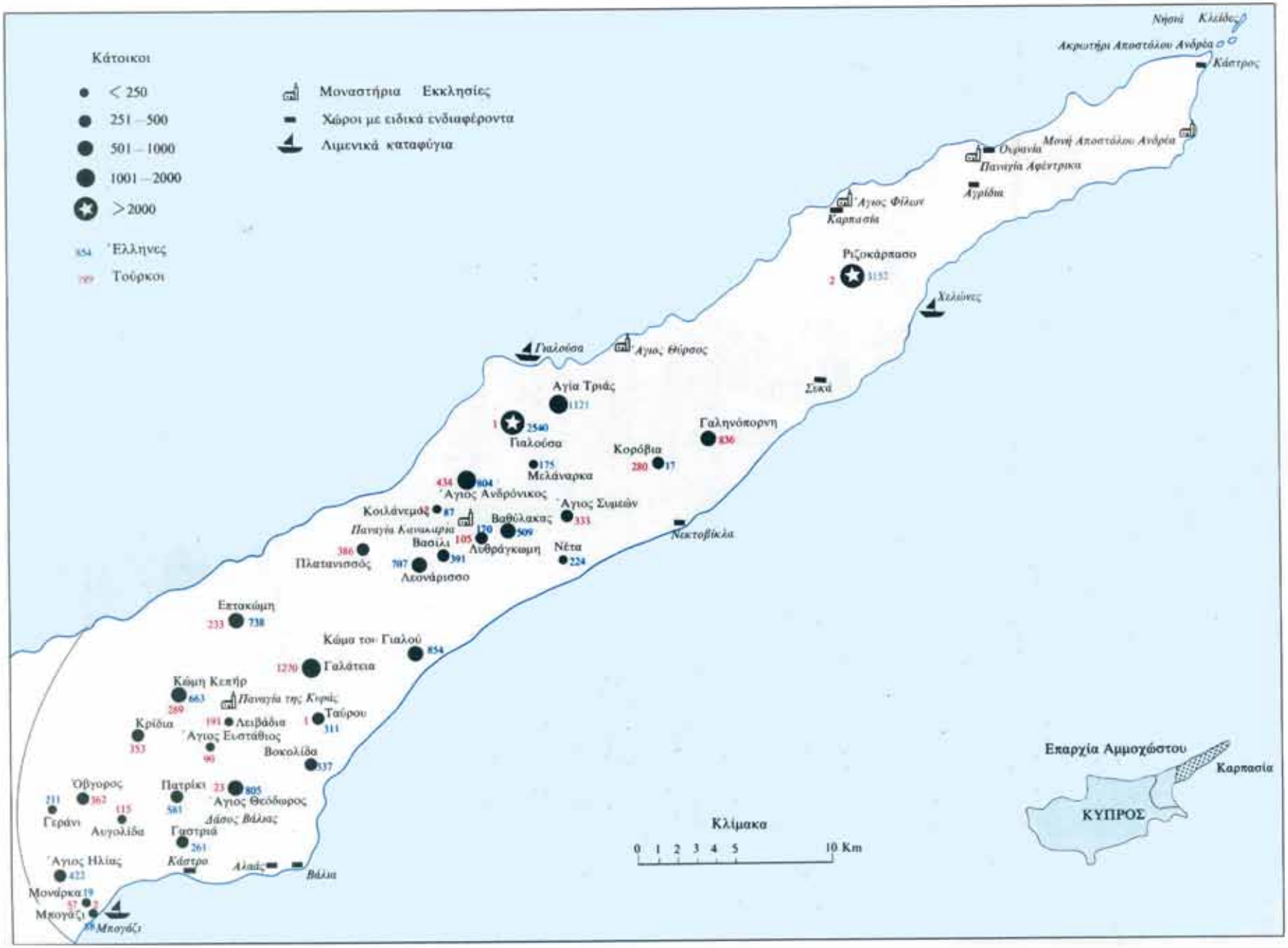
Κάτοικοι
< 250
251 – 500
501 – 1000
1001 – 2000
> 2000
Έλληνες
Τούρκοι
Μοναστήρια Εκκλησίες
Χώροι με ειδικά ενδιαφέροντα
Λιμενικά καταφύγια
Νήσοι Κλείδες
Ακρωτήρι Αποστόλου Ανδρέα
Κάστρος
Μονή Αποστόλου Ανδρέα
Ομορφιά
Παναγία Αφεντρικα
Αγρίδια
Άγιος Φίλων
Καρπασία
Ριζοκάρπασο
Χελώνες
Γιαλούσα
Άγιος Θύρσος
Σεκά
Αγία Τριάς
Γιαλούσα
Γαληνόπορνη
Κορόβια
Μελάναρκα
Άγιος Ανδρόνικος
Κοιλάνεμος
Παναγία Χειμαιρία
Βαθύλακας
Άγιος Συμεών
Νεκτοβίκλα
Βασιλί
Λυθράγκωμη
Νέτα
Πλατανισσός
Λεονάρισσο
Εκτακώμη
Κώμα του Γιαλού
Γαλάτεια
Κώμη Κεπήρ
Παναγία της Κηράς
Ταύρου
Κρίδια
Λειβάδια
Άγιος Ευστάθιος
Βοκολίδα
Όβγορος
Πατρίκι
Άγιος Θεόδωρος
Γεράνι
Αυγολίδα
Δάσος Βάλλας
Γαστριά
Άγιος Ηλίας
Κάστρο
Αλιάς
Βάλια
Μονάρκα
Μπογάζι
Επαρχία Αμμοχώστου
Καρπασία
ΚΥΠΡΟΣ
Κλίμακα
0 1 2 3 4 5 10 Km

Καρπασία

Η χερσόνησος της Καρπασίας είναι τμήμα της επαρχίας Αμμοχώστου. Αποτελεί προέκταση της οροσειράς του Πενταδακτύλου· μια χαμηλότερη οροσειρά προχωρεί κατά μήκος της χερσονήσου και καταλήγει στο ακρωτήρι του Αποστόλου Αντρέα. Η πιο ψηλή κορυφή φτάνει τα 380 μέτρα περίπου.

Γενικά η Καρπασία παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία στη φύση· λόφοι και κοιλάδες, οροπέδια και λεκανοπέδια, όρμοι κι ακρωτήρια, όλα σε μικρή κλίμακα, συναποτελούν τη χερσόνησο. Ποικιλία παρουσιάζει και η βλάστηση στην περιοχή. Η χαρακτηριστική χαμηλή βλάστηση με αόρατους και θάμνους εναλλάσσεται με μικρές πεδιάδες φυτεμένες με καπνά, ενώ οι ελιές και οι χαρουπιές συγκαλλιεργούνται με τα σιτηρά. Το ανατολικό τμήμα, λόγω μεγαλύτερης βροχόπτωσης, έχει περισσότερη βλάστηση από το δυτικό. Γύρω από το μοναστήρι του Αποστόλου Αντρέα ο αόρατος (juniperus phoenicia) σχηματίζει πυκνή βλάστηση. Το λασμαρί (rosmarinus officinalis), πολύ σπάνιο ως άγριο φυτό στην Κύπρο, μεγαλώνει σε αφθονία στις βραχώδεις ακτές από τη Γιαλούσα ως το Ριζοκάρπασο.

Χαρακτηριστικό στοιχείο για την Καρπασία είναι και η θάλασσα που την περιβρέχει. Το πλάτος της χερσονήσου δεν υπερβαίνει τα 12,5 χιλιόμετρα κι έτσι κανένα σημείο δεν απέχει από την ακτή πάνω από έξι χιλιόμετρα. Το μεγάλο μήκος των ακτών της Καρπασίας, που φτάνει τα 145 χιλιόμετρα, βοήθησε στην ανάπτυξη της αλιείας αλλά και του τουρισμού. Όρμοι κι αμμουδερές ακρογιαλιές στολίζουν τις ακτές κι αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της φυσιογνωμίας της περιοχής.

Παρ' όλη την έκταση των ακτών οι σημερινοί οικισμοί της Καρπασίας βρίσκονται στο εσωτερικό· τα παράλια εγκαταλείφθηκαν λόγω των συνεχών επιδρομών. Στις ακτές απόμειναν χαλάσματα σπιτιών, λείψανα λιμανιών, γραφικές εκκλησίες.

Ακραίοι και πολυπληθέστεροι οικισμοί της Καρπασίας είναι οι κωμοπόλεις Ριζοκάρπασο, Γιαλούσα και Αγία Τριάδα· προς το εσωτερικό το μικρό χωριό Μελάναρκα. Στα βόρεια παράλια της περιοχής ανθούσαν σημαντικές αρχαίες πόλεις.

Στο μέσο περίπου της χερσονήσου μια άλλη ομάδα χωριών. Ο Άγιος Ανδρόνικος, το Λεονάρισσο, ο Βαθύλακας πλαισιώνονται από τα μικρότερα χωριά Κοιλάνεμος, Βασίλι, Λυθράγκωμη, Νέτα.

Στη βάση της χερσονήσου, σ' ένα νοερό τρίγωνο, η Κώμα του Γιαλού, η Εφτακώμη και η Κώμη Κεπήρ. Νοτιότερα τα μικρά χωριά Ταύρου και Βοκολίδα. Την περιοχή της Βάλιας πλαισιώνουν ο Άγιος Θεόδωρος, το Πατρίκι και τα Γαστριά. Στην είσοδο της Καρπασίας είναι κτισμένο το Μπογάζι με τον Άγιο Ηλία στο εσωτερικό, το Γεράνι και τη Μονάρκα.

Οι κάτοικοι της Καρπασίας, απομακρυσμένοι από την υπόλοιπη Κύπρο και συντηρητικοί, διατήρησαν ατόφια την παράδοση, πανάρχαια ήθη και έθιμα σε όλους τους τομείς της ζωής. Τα σπίτια τους έχουν άμεση σχέση με τη φύση και τα χαρακτηρίζει η απλότητα και η απλοχωριά. Η λαϊκή τέχνη συνεχίζει παλιές τεχνικές...

Σήμερα μερικές εκατοντάδες εγκλωβισμένων αγωνίζονται, γαντζωμένοι στην πατρική γη, να διατηρήσουν το συνδετικό κρίκο με την παράδοση. Βαρύ το φορτίο στους ώμους τους.

Οικισμοί με περισσότερους από 1000 κατοίκους

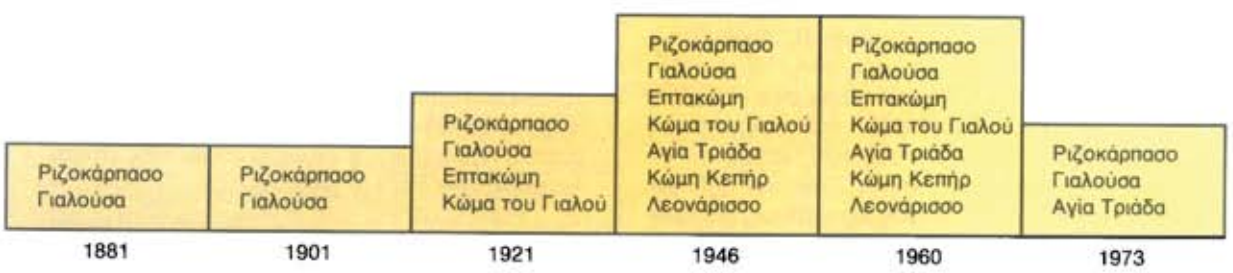

Σημείωση: Στην καταγραφή του 1973 δεν περιλαμβάνονται οι Τουρκοκύπριοι.

Ιστορία

Συνοικισμοί, φρούρια, εκκλησίες, νεκροπόλεις καλύπτουν όλες τις περιόδους και δείχνουν συνεχή κατοίκηση της χερσονήσου από τη Νεολιθική εποχή ως τις μέρες μας. Η μελέτη των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της περιοχής δεν είχε συμπληρωθεί ως το 1974.

Σημαντικός νεολιθικός οικισμός έχει ανασκαφεί στην τοποθεσία Κάστρος του Αποστόλου Αντρέα πάνω στην πλαγιά ενός λόφου. Κυκλικές καλύβες, εργαλεία και κοσμήματα σηματοδοτούν τη ζωή το 6.000 π.Χ. στην περιοχή.

Το φρούριο της Νιτοβίκλας, πάνω σ' ένα παράκτιο λόφο νότια του χωριού Κορόβια, αποτελεί σημαντικό μνημείο της Μέσης Εποχής του Χαλκού. Στην τοποθεσία Αλαάς, τρία χιλιόμετρα από τα Γαστριά, εντοπίστηκε σημαντικό νεκροταφείο του 11ου αιώνα π.Χ.

Στη βόρεια παραλία της χερσονήσου άκμασαν οι αρχαίες πόλεις Καρπασία, Ουρανία και Αχαιών Ακτή. Οι πόλεις όμως αυτές καταστράφηκαν από τις Αραβικές επιδρομές και οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να εγκατασταθούν στο εσωτερικό· το Ριζοκάρπασο, η Γιαλούσα, η Αγία Τριάδα θ' αντικαταστήσουν την Καρπασία, την Ουρανία, την Αχαιών Ακτή.

Τα χρόνια της Φραγκοκρατίας το Ριζοκάρπασο έγινε η έδρα του ορθόδοξου επισκόπου της επαρχίας Αμμοχώστου, όταν οι ορθόδοξοι επίσκοποι έμειναν τέσσερις από δεκαπέντε κι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πόλεις. Την ίδια περίοδο η χερσόνησος της Καρπασίας εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης δέχτηκε διάφορες επιδρομές από πειρατές και Σαρακηνούς, που εξορμούσαν από τα παράλια της Μ. Ασίας.

«...και ήρταν εις την Κύπρον εις το Καρπάσιν και εκουρσέψαν το και 'πήραν πολλά χωριά και ανθρώπους... και εστράφησαν εις την Τουρκίαν...» (Χρονικό Μαχαιρά, 14ος αιώνας).

«...και επεζεύσανε εις ταις Χελώναις και επήραν ανθρώπους και γυναίκες και κοπέλια και εξηλείψαν και τα χωργία...» (Γεώργιος Βουστρώνιος, 15ος αιώνας).

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας τα πράγματα δυσκόλεψαν ακόμα περισσότερο για την Καρπασία. Αφόρητες πιέσεις εξασκήθηκαν πάνω στον πληθυσμό με αποτέλεσμα να επηρεαστεί ο δημογραφικός χαρακτήρας. Αρκετά ελληνικά χωριά, όπως η Γαληνόπορνη, η Κορόβια, ο 'Αγιος Συμεών, η Πλατανισσός, η Γαλάτεια, ο 'Αγιος Ευστάθιος, το Λειβάδι εξισλαμίστηκαν.

Στο χειρόγραφο του μοναχού Ακάκιου από το Ριζοκάρπασο που γράφτηκε το 1732 αναφέρεται

Αγγείο από τον Αλαά.

Η Νεολιθική εποχή στην Καρπασία

Στην περιπλάνησή τους για μια καλύτερη γη οι άνθρωποι της Νεολιθικής εποχής αντίκρισαν από κάποια ακτή και μέσα στον καθαρό ορίζοντα της Μεσογείου τα βουνά του νησιού μας. Σημασία μεγάλη δεν έχει η γεωγραφική θέση της ακτής αυτής - ανατολικά της Συρίας ή βόρεια της Μ. Ασίας (σημερινής Τουρκίας) - αφού η αρχική προέλευση όλων αυτών των λαών ήταν η Μέση Ανατολή. Γεγονός αναμφισβήτητο είναι πως στο τέλος της 7ης χιλιετίας (6.100 - 6.000 π.Χ.), αφού υπερνίκησαν το φόβο της θάλασσας και νιώθοντας ασφαλισμένοι πάνω στα όποιας μορφής πλεούμενά τους πέρασαν τη στενή θαλάσσια λωρίδα κι αποβιβάστηκαν στο νησί μας. Η Κύπρος ήταν τότε ακατοίκητη, καταπράσινη και γεμάτη νερά· ένας παράδεισος που τον προστάτευε από όλες τις μεριές η θάλασσα. Πού όμως να 'γινε η πρώτη άφιξη ανθρώπων στο νησί μας; Κανείς δεν μπορεί να απαντήσει με σιγουριά. Η πιο πιθανή τοποθεσία φαίνεται να είναι το ακρωτήρι του Αποστόλου Αντρέα στην ανατολική άκρη της Κύπρου.

Πραγματικά, στο πιο απομακρυσμένο μέρος του ακρωτηριού, στη θέση «Κάστρος», γαλλική αρχαιολογική αποστολή βρήκε έναν από τους αρχαιότερους μέχρι σήμερα γνωστούς συνοικισμούς του νησιού μας.

Μιχαήλ Λουλλουπής,
«Με πέτρα και πηλό η Νεολιθική εποχή»,
περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*.

ότι στα χρόνια του διερμηνέα Μαρκουλλή, που συμπεριφέρθηκε απαίσια στους χριστιανούς *«ερήμαξεν η Κύπρος και απωλέσθησαν πολλοί χριστιανοί, άλλοι ετούρκισαν, άλλοι έφυγαν και επήγαν εις άλλους τόπους»*. Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών εντάθηκαν στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν καταπνίγηκε η εξέγερση του Ιωαννικίου μοναχού από τον Άγιο Ηλία εναντίον των Τούρκων.

Στα χρόνια της Αγγλοκρατίας η Καρπασία συμμετέχει ενεργά και στα Οκτωβριανά και στον αγώνα του 1955-59. Το 1931 επαναστατικές ενέργειες αποτελούν η διάρρηξη των κυβερνητικών αποθηκών αλατιού στην Κώμα του Γιαλού, τη Γιαλούσα, το Μπογάζι και η πυρπόληση κυβερνητικών κτιρίων σε φυτώρια, αστυνομικούς σταθμούς, δασονομεία, αποθήκες. Πολλοί από τους ήρωες του 1955 κατάγονται από την Καρπασία· ανάμεσα σ' αυτούς ο Πετράκης Γιάλλουρος και ο Παναγιώτης Κάσπης από το Ριζοκάρπασο, ο Ηλίας Παπακυριακού από τη Λυθράγκωμη, ο Σταύρος Στυλιανίδης από τη Γιαλούσα, ο Αντρέας Παρασκευάς από την Κώμα του Γιαλού.

Με την τουρκική εισβολή του 1974 οι κάτοικοι της Καρπασίας εγκλωβίστηκαν, όταν τα τουρκικά στρατεύματα προέλασαν από τη Λευκωσία προς την Αμμόχωστο. Στη συνέχεια οι εισβολείς μάζεψαν όλους τους κατοίκους, χώρισαν τα γυναικόπαιδα και τους γέρους και συνέλαβαν τους άντρες· τους φόρτωσαν σε αυτοκίνητα και τους μετέφεραν στην Τουρκία· αρκετοί από αυτούς είναι ως σήμερα αγνοούμενοι. Με τον εκφοβισμό και τη βία, οι περισσότεροι κάτοικοι της Καρπασίας εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Γύρω στα 580 άτομα εξακολουθούν να παραμένουν στο Ριζοκάρπασο, την Αγία Τριάδα, τον Άγιο Ανδρόνικο, το Λεονάρισσο συνεχίζοντας μια παράδοση αιώνων και προσμένοντας την απελευθέρωση.

Το φρούριο της Νιτοβίκλας.

Παλαιοχριστιανική βασιλική στην Αγία Τριάδα.

Ο φίλος κ. Ζαχαρίας Κληρίδης, Ριζοκαρπασίτης και αυτόπτης μάρτυς, μου διηγήθηκε το εξής έθιμο, χαρακτηριστικό της ελληνικής καταγωγής των Τούρκων της Γαληνόπορνης: «Στα χρόνια της ανομβρίας, οι κάτοικοι του Ριζοκαρπάσου έπαιρναν την εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας από τη Μονή της κι ώδευαν σχηματίζοντας ιερή πομπή λιτανείας προς το Ριζοκάρπασο. Στην πορεία τους περνούσαν μέσα από το τούρκικο χωριό Γαληνόπορνη, που οι Τούρκοι κάτοικοί της έβγαιναν σε προϋπάντησή τους στην είσοδο του χωριού, με πανέρια γεμάτα τρόφιμα και στάμνες γεμάτες νερό. Στη συνέχεια έμπαιναν στο χωριό και προχωρούσαν στο κέντρο του, όπου υπήρχε ο ερειπωμένος ναός της Αγίας Άννας. Εκεί στα ερείπια, απέθεταν την εικόνα της Παναγίας της Ελεούσας, και ο ιερέας πρώτος ανέπεμπε δέηση κι ύστερα ο Χότζας, μπροστά στην εικόνα της Παναγίας. Μετά από αυτά οι Έλληνες ανελάμβαναν την εικόνα της Παναγίας και συνέχιζαν την πορεία τους, ενώ οι Τούρκοι τους κατευόδωναν ως έξω του χωριού και γύριζαν πίσω. Αυτό έγινε 3-4 φορές, ακόμα και μετά το 1963, οπότε έφτασε στ' αυτιά του κ. Ντενκτάς κι έδωσε διαταγή στους Τούρκους να σταματήσουν αυτές τις εκδηλώσεις».

Κυριάκος Χατζηιωάννου,
Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό.

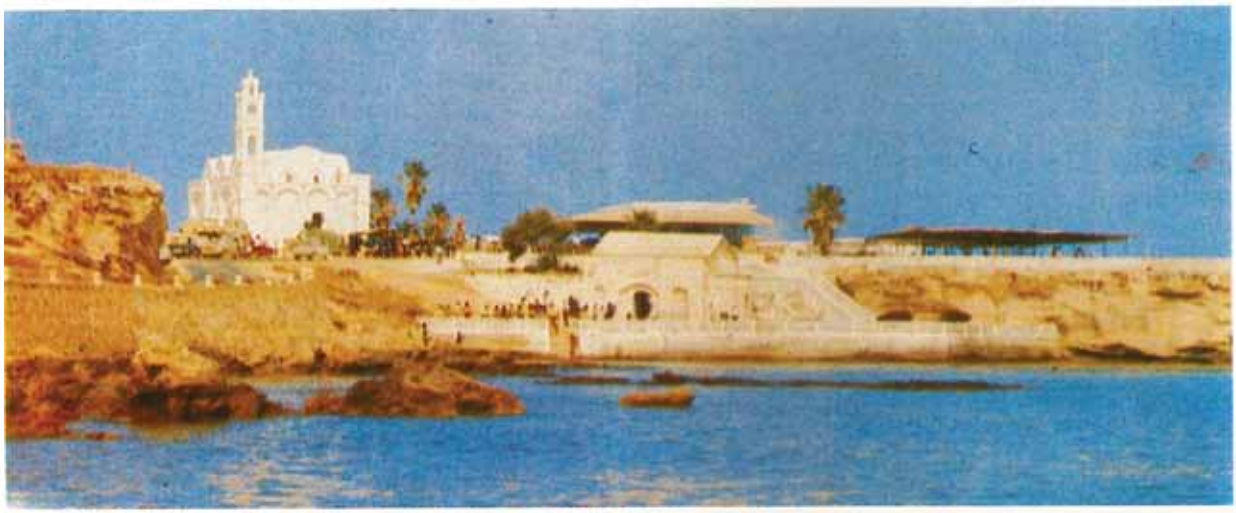

Ο Άγιος Θέρισος. Στη θέση του σπηλαίου όπου έζησε ο Άγιος, ανάμεσα στη Γιαλούσα και το Ριζοκάρπασο, πάνω στην ακτή, είναι κτισμένη μικρή καμαροσκέπαστη εκκλησία. Εκεί τρέχει και αγίασμα με θεραπευτικές ιδιότητες για τα δερματικά και τα παθήματα των ματιών. Μετά το αγίασμα πίστευαν ότι έπρεπε να νιφτούν με το θαλάσσιο νερό για να γίνουν καλά. Πιο ψηλά στο δρόμο κτίστηκε αργότερα μεγάλη εκκλησία προς τιμή του Αγίου.

Χερσόνησος αγίων

Πάμπολλες εκκλησίες και μοναστήρια καλύπτουν την ιερή γη της Καρπασίας· πλήθος οι τοπικοί άγιοι που έζησαν στη χερσόνησο· πολλά τα χωριά, που κατοικούνται από Ελληνοκυπρίους και Τουρκοκυπρίους, κι έχουν το όνομα αγίων. Καρπασία, χερσόνησος αγίων. Δικαιολογημένος ο τίτλος τιμής.

Ο Ακάκιος μοναχός από το Ριζοκάρπασο καταγράφει τις ακολουθίες πέντε αγίων της Καρπασίας. Πρώτος αναφέρεται ο Άγιος Φίλων, Επίσκοπος Καρπασίας, που έζησε τον τέταρτο αιώνα, ήταν θαυματουργός και είχε σημαντικό συγγραφικό έργο. Εκκλησία του Αγίου Φίλωνα βρίσκεται στην περιοχή της αρχαίας Καρπασίας κοντά στη θάλασσα. Μια δεύτερη βυζαντινή εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο υπάρχει στην τοποθεσία Αγρίδια.

Δεύτερος στο χειρόγραφο του Ακακίου αναφέρεται ο θαυματουργός Άγιος Συνέσιος, Επίσκοπος Καρπασίας. Στον Άγιο Συνέσιο είναι αφιερωμένη η ενοριακή εκκλησία του Ριζοκαρπάσου, που κτίστηκε τον 11ο-12ο αιώνα. Κοντά στην εκκλησία βρίσκεται μια λαξευτή σπηλιά, «ο σπήλιος τ' Άη Συνέση».

Τρίτος άγιος, ο Άγιος Θύρσος (ή Θέρισος) ο αναχωρητής, Επίσκοπος Καρπασίας. Σύμφωνα με την παράδοση ο Άγιος ασκήτευσε σε σπήλαιο μεταξύ της Γιαλούσας και του Ριζοκαρπάσου. Εδώ είναι κτισμένες δυο εκκλησίες αφιερωμένες στον Άγιο.

Η Αγία Φωτεινή κατά την παράδοση καταγόταν από το Ριζοκάρπασο και ασκήτευσε σε σπήλαιο στον Άγιο Ανδρόνικο. Στο ασκητήριο της Αγίας Φωτεινής κατεβαίνει κάποιος με 23 σκαλιά· στο βάθος υπάρχει αγίασμα, που έχει κατά τη λαϊκή αντίληψη θεραπευτικές ιδιότητες, ιδίως για ασθένειες των ματιών. Εκεί κοντά κτίστηκε εκκλησία αφιερωμένη στην Αγία Φωτεινή. Στο Ριζοκάρπασο λατρεύεται εικόνα αφιερωμένη στην Αγία Φωτεινή την Κυπρία.

Η ακολουθία του Αγίου Σωζομένου μας πληροφορεί ότι ο «όσιος πατήρ Σωζόμενος» έζησε ασκητική ζωή σ' ένα σπήλαιο της Καρπασίας κοντά στο χωριό Γαλάτεια. Η εκκλησία που υπήρχε εκεί καταστράφηκε, όταν εγκαταστάθηκαν Τουρκοκύπριοι στο χωριό. Στον Άγιο Σωζόμενο είναι αφιερωμένο ένα παρεκκλήσι στο Δαυλό.

Εκτός από τους πέντε αγίους που διασώζεται η ακολουθία τους, υπάρχουν κι άλλοι τοπικοί άγιοι της Καρπασίας. Ανάμεσα σ' αυτούς και ο Άγιος Αυξέντιος, που ασκήτευσε σ' ένα σπήλαιο στις ακρογιαλιές της Εφτακώμης. Προς τιμή του κτίστηκε εκκλησία στην Κώμη Κεπήρ. Ο Άγιος Πολυχρόνιος ήταν επίσκοπος σε μια παραλιακή πόλη της Καρπασίας· κατά τη διάρκεια των Αραβικών επιδρομών τον έσφαξαν οι εισβολείς, ενώ τελούσε τη θεία λειτουργία. Προς τιμή του κτίστηκε εκκλησία στο χωριό Μελάναρκα.

Η Καρπασία, εκτός από τις ενοριακές εκκλησίες, είναι κατάσπαρτη από πάμπολλα εκκλησάκια. Στην τοποθεσία Αγρίδια, όπου υπήρχε παλιότερος οικισμός, βρίσκονται τρία εκκλησάκια· του Αγίου Φίλωνα, του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Βαρβάρας. Άλλες τρεις καμαροσκέπαστες βασιλικές είναι κτισμένες στην Αφέντρικα, την περιοχή της αρχαίας Ουρανίας· η Παναγία της Αφέντρικας, ο Ασώματος και ο Άγιος Γεώργιος, εξαίρετα δείγματα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής. Παρόμοια θολωτή εκκλησία, μικρότερη από τις προηγούμενες, η Παναγία της Συκάς, που πρωτοκτίστηκε τον 6ο αιώνα. Στη Συκά (ή Συκάδα) υπήρχε παλιός οικισμός. Άλλες μικρές εκκλησίες, όπως ο Άγιος Γεώργιος του Μεσοβουνιού, η Παναγία της Δαφνώντας σ' ένα οροπέδιο με θέα προς τη θάλασσα, η Παναγία του Παλοχωρκού, ο Άη-Δανέλλης (Προφήτης Δανιήλ) έρχονται να συμπληρώσουν την εικόνα.

Σε πολλές εκκλησίες της Καρπασίας διατηρούνται βυζαντινές τοιχογραφίες. Η Αγία Μαρίνα στην τοποθεσία Πύργος οκτώ χιλιόμετρα από τη Γιαλούσα, ο Άγιος Γεώργιος ο Σακκάς ανατολικά της Γιαλούσας, η Αγία Μαύρη και η Αγία Μαρίνα Ριζοκαρπάσου, η Αγία Σολομωνή κοντά στην Κώμα του Γιαλού διατηρούν τμήματα βυζαντινών τοιχογραφιών εξαιρετικής τέχνης. Τμήματα τοιχογραφιών 14ου αιώνα που καθαρίστηκαν στην εκκλησία Αγίου Νικολάου της Κώμας του Γιαλού αφαιρέθηκαν από τους εισβολείς το 1979.

Μοναδικά στο είδος τους τα ψηφιδωτά της Παναγίας της Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη και της Παναγίας Κυράς κοντά στο χωριό Λειβάδια. Είναι από τις ελάχιστες παραστάσεις της Παναγίας που ανήκουν στην Πρωτοχριστιανική περίοδο.

Οι εκκλησίες της Παναγίας Κανακαριάς και της Παναγίας της Κυράς ήταν μοναστήρια που διαλύθηκαν. Επίσης η εκκλησία της Παναγίας Ελεούσας κοντά στο Ριζοκάρπασο ήταν το καθολικό μικρού μοναστηριού που ήταν μετόχι της μονής του Σινά. Η Παναγία η Ελεούσα κτίστηκε το 15ο αιώνα και είναι έντονα επηρεασμένη από τη γοτθική αρχιτεκτονική.

Πριν από την εισβολή λειτουργούσαν στην Καρπασία δυο μοναστήρια. Το μικρό γυναικείο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Σακκά στη Γιαλούσα και το ξακουστό μοναστήρι του Αποστόλου Αντρέα στην άκρη της χερσονήσου.

Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια της Καρπασίας προσμένουν την ώρα που οι πιστοί θα τα κατακλύσουν ξανά παίρνοντας λαμπάδες ίσαμε το μπόι τους τάμα στον Απόστολο Αντρέα.

Η Παναγία η Αφέντρικα.

Η Παναγία η Κυρά. Στην αψίδα διατηρήθηκε ψηφιδωτό του 6ου αιώνα με την Παναγία και τους αρχαγγέλους δεξιά και αριστερά. Το σπάνιο αυτό ψηφιδωτό καταστράφηκε από τους Τούρκους.

Η μονή της Παναγίας της Ελεούσας.

Απόστολος Αντρέας. Στο μοναστήρι του Αποστόλου Αντρέα βρίσκονται δυο εκκλησίες. Η πρώτη, κτίσμα του 15ου αιώνα, έχει γοτθική επίδραση και είναι χαμηλά κοντά στο αγίασμα, δίπλα στο κύμα. Η νεότερη εκκλησία, κτίσμα του 19ου αιώνα, είναι πιο ψηλά δυτικά της πρώτης. Οι μεγάλες δεσποτικές εικόνες της είναι έργο του ζωγράφου Φραγκουλίδη. Ανάμεσα σ' αυτές συγκαταλέγεται και η εικόνα των αγίων Φίλωνα και Συνεσίου. Στη μεγάλη αυλή του μοναστηριού το Συνοδικό, το Οικονομείο, το μαγειρείο, το αρτοποιείο, οι τραπεζαρίες και οι ξενώνες που φιλοξενούσαν τους προσκυνητές που έφταναν από όλα τα μέρη της Κύπρου. Τη μέση της αυλής στολίζουν η βρύση και η προτομή του κτήτορα παπα-Ιωάννου Οικονόμου. Στα νεότερα χρόνια κτίστηκαν διώροφο αρχιεπισκοπικό μέγαρο και κέντρο αναψυχής για τους πολυπληθείς επισκέπτες. Ως το 1974 ο Απόστολος Αντρέας αποτελούσε ένα από τα δημοφιλέστερα μέρη για εκδρομή καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Ιδιαίτερη κοσμοσυρροή παρατηρούνταν στις 30 Νοεμβρίου και στις 15 Αυγούστου που γιόρταζε η μονή.

Από το Ριζοκάρπασον εβάλασιν ιδέαν
δια να κτίσουν Εκκλησιάν του Αποστόλ' Ανδρέα.
Να κτίσουν μίαν Εκκλησιάν τ' Αγίου στ' όνομάν του
που πάνω πουν' ο σπήλαιος πον το αγίασμάν του.
Δύο ανθρώποι εμπιστοί που μέσα στο Καρπάσι
φέρνουν έναν πρωτόμαστρον να την ισχεδιάσει.
Που 'ταν η τέχνη του πολλή κι η ιδέα του μεγάλη
αλλ' όμως δεν ημπόρησεν το σχέδιον να βγάλει.
Το μέρος λέγει εν στενόν και δεν θα κατορθώσω
το σχέδιο της Εκκλησιάς για να το τελειώσω.
Ήταν η χάρις του Αγιού για να θαυματουργήσει
ευρέθηκεν ένας τυφλός που 'λθεν να προσκυνήσει.
Λέγουσιν πως τους άκουσεν την ώραν που μιλούσαν
πώς θα γινεί το σχέδιον κι εκεί εσυζητούσαν.
«Συγγνώμην» λέγει ο τυφλός «πέτε μου το κι εμένα
τα σχέδια που κάμνετε αν εν κανονισμένα.
Μην σας φανεί παράξενον πως ερωτώ, παιδιά μου,
γιατί 'μουν μάστρος κι έκτιζα κι εγώ στα πρωτινά μου».
Σαν του 'πασιν το σχέδιον ευθύς το σχεδιάζει
και τότες ο πρωτόμαστρος βλέπει τον και θαυμάζει.
Τότες η χάρις του Αγιού και τον τυφλόν φωτίζει
του 'δωκεν φως στα μάδκια του για να μπορεί να κτίζει (...)
Πολλοί ικτίζαν δωρεάν και άλλοι επουρκούσαν
άλλοι ψωμίν κι άλλοι νερόν επαίρναν κι εβοηθούσαν.
'Ολον το Ριζοκάρπασον εν γένει βοηθήσαν
και την μεγάλην εκκλησιάν 'πο μέρος τους εκτίσαν...

Χριστόδουλος Πτωχόπουλος,
από το Ριζοκάρπασο (λαϊκός ποιητής).

Τα θαύματα του Αγίου Φίλωνος

Ωσάν ήτο η βασίλισσα, η γυναίκα του βασιλέως της χώρας εις υγείαν, ευθέως ήλθεν εις μίαν ασθένειαν φοβεράν και ανυπόφορον, τότες ο άγιος ωσάν είδεν έτσι, εκατάλαβεν ότι είναι από Θεού τίποτες σημείον, και υπαγαίνοντας ο άγιος εκεί, λέγει: «Πιστεύσετε, και να σας βαπτίσω εις το όνομα της αγίας Τριάδος, του ενός και μόνου Θεού, και να κτίσετε και έναν ναόν, ήγουν μίαν εκκλησίαν εις το όνομα εκείνου του Θεού, όπου πιστεύω και εγώ.». Τότε έστερξαν και οι δυο τους και έτσι σιμώνοντας ο Άγιος σιμά εις την βασίλισσαν, και σφραγισάμενος αυτήν τω σημείω του Σταυρού, είπεν: «Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος». Και ωσάν είπεν τον λόγον, ω του θαύματος, θεωρεί ο λαός όλος όπου έστεκεν εκεί, και εξέβην από το στόμα της βασίλισσας ένας όφις μεγάλος κατά πολλά, και ο Άγιος του είπεν: «Σύρε, διάβολε, εις την κατοικίαν σου, διότι πλέα εδώ δεν είναι τόπος σου να σταθής». Και έτσι ακούοντας, συρνόμενος, έγινεν άφαντος, και από της ώρας εκείνης εγένετο υγιής, δοξάζουσα τον Θεόν. Και ιδών το πλήθος εθαύμασε.

(...) Ακόμη γράφει ο βίος του ότι, μίαν ημέραν εθανατώθησαν με έναν εξαφνικόν και βίαιον θάνατον κάποιοι νέοι, τέκνα των αρχόντων της πόλεως και έγινε μέγας θρήνος και κοπετός. Και ο άγιος θεωρώντας τους εις τόσον θρήνον όπου έκαμαν, τους επόνεσεν η ψυχή του, διότις Φίλων τον έλεγαν και φίλος Θεού και ανθρώπων ήτο, και φίλος ήτο με πάσα άνθρωπον (...). Και ούτω προσευχόμενος μετά δακρύων είπεν: «Κύριε Ιησού Χριστέ ο Θεός μου, όπου με έναν λόγον ανέστησας τον φίλον σου Λάζαρον, έτσι δύνασαι και τώρα να τους αναστήσης και ετούτους τους δούλους σου, δια να δοξαστή το πανάγιον όνομά σου». Και λέγοντας έτσι: Ω των θαυμασίων σου, Δέσποτα! εσηκώθησαν ωσάν από ύπνου και εδόξαζον τον Θεόν και ευχαριστούσαν τον άγιον. Και άλλο θαύμα έγινεν δια της προσευχής του αγίου. Ήθελαν υπάγει κάποια καράβια πέρα δια να φέρουν τα χρειαζόμενα, διότις τον καιρόν εκείνον όλοι με τα καράβια εζούσαν, και ερχόμενα, τα ευρήκεν μια μεγάλη φουρτούνα όπου ήθελεν να χαθούν (...). Και θεωρώντας έτσι ο λαός, έκλαιγαν απαρηγόρητα. Και πάλιν θεωρώντας τους εις τόσον θρήνον απαρηγόρητον πάλιν εφορτώθη δάκρυα, και σταθείς κατά ανατολάς προσευχήθη. Και τελειώνοντας την ευχήν, θαυμαστός ο Θεός εν τοις αγίοις αυτού! έγινεν η θάλασσα ωσάν ξηρά γη, και δεν εσάλευεν εις πολλήν ώραν, έως όπου εφύσησεν άνεμος επιδέξιος, και ήλθον εδώ σιμά εις την πόλιν χαρούμενοι, και εδόξαζον τον Θεόν, και ευχαριστούσαν τον άγιον. Ακόμη έβγαλεν και νερόν εις τόπον άνυδρον δια της προσευχής του.

Η εκκλησία του Αγίου Φίλωνα στην περιοχή της αρχαίας Καρπασίας.

Απολυτίκιο Αγ. Φίλωνος

«Φίλων αοίδιμε, στύλος και πρόκριτος των Καρπασέων ανεδείχθης, όθεν και θαυματουργών εν τη ποίμνη σου, όφιν επάταξας και βασιλίδα της νόσου ηλευθέρωσας και πόλιν ενέπρησας και νεανίσκους λόγω ανέστησας και θαλάσσης τον σάλον κατέπαυσας και προσευχή θεία ύδωρ ανέβλυσας και ναόν θείον ευθέως ήγειρας...».

«Οι άγιοι Καρπασίας Φίλων, Συνέσιος, Θύρσος, Φωτεινή, Σωζόμενος»,
Κυπριακαί Σπουδαί.

Παραδοσιακοί οικισμοί στην Καρπασία

Οι απλοί όγκοι των σπιτιών, οι στέγες τους με το πατημένο χώμα, η ντόπια πέτρα της λιθοδομής, κάνουν τα σπίτια να είναι, μαζί με τα αραιά δέντρα, γερά δεμένα με το τοπίο.

Οι οικισμοί της Καρπασίας διακρίνονται για τη μεγάλη απλοχωριά και την ελεύθερη διάταξη. Γύρω από μια κεντρική περιοχή κοντά στην εκκλησία με μεγαλύτερη πυκνότητα στη δόμηση, τα απλά μακρόστενα σπίτια είναι τοποθετημένα μέσα στα χωράφια, στον τόπο εργασίας των κατοίκων, μακριά το ένα από το άλλο. Καμιά φορά δυο ή τρία βρίσκονται πιο κοντά και υποδηλώνουν μια επέκταση του αρχικού πυρήνα της οικογένειας. Η ανοιχτή αυτή μορφή των οικισμών επιδρά, όπως είναι φυσικό, και στα ίδια τα σπίτια, που κάτω από αυτές τις αδέσμευτες συνθήκες μπόρεσαν να διατηρήσουν πιο καθαρά από ό,τι σ' όλα τα άλλα μέρη του νησιού τις αρχέτυπες μορφές τους.

Το δίχωρο σπίτι με τον ηλιακό μπροστά είναι το πιο συνηθισμένο σ' όλα τα πεδινά της Κύπρου. Ο τύπος του, γεννημένος οργανικά από την κατασκευή, τον τρόπο ζωής και τις κλιματικές συνθήκες, έρχεται σαν συνέχεια αρχαιοτάτων προτύπων. Η αρχαία ελληνική παστάς δεν είναι τίποτε άλλο από τον ηλιακό των πλατυμέτωπων σπιτιών της Κύπρου, χώρος καθημερινής διαμονής στο ύπαιθρο και υποδοχής μπροστά στην κύρια είσοδο συνάμα. Ο χώρος του ηλιακού περικλείει όλα τα στοιχεία που χρειάζεται η νοικοκυρά για την καθημερινή της εργασία. Γίνεται λοιπόν ένας σκεπαστός χώρος καθημερινής ζωής σε άμεση σχέση με τη φύση, ένα τμήμα του σπιτιού και της αυλής συγχρόνως. Μια ιδέα απλή και πραγματοποιήσιμη για το κλίμα της Κύπρου παίρνει μια μορφή που πηγάζει από τον ίδιο τον τρόπο της ζωής και τις τοπικές συνήθειες.

Στην περιφέρεια του οικισμού τα σπίτια βρίσκονται σε τέτοιες αποστάσεις μεταξύ τους, ώστε να είναι σχεδόν αδύνατον να οριστεί πού τελειώνει το χωριό και πού αρχίζουν οι αγροί.

Σε κάποιο σημείο του χωριού ο κύριος δρόμος περνάει κάτω από μια στοά ενός σπιτιού που σου υποδηλώνει ότι πρέπει να βρίσκεσαι στο κεντρικό τμήμα του οικισμού. Το ίδιο το κέντρο τελικά το βρίσκεις μόνο στην περιοχή της εκκλησίας και του καφενείου. Αλλά στην Καρπασία, όπως και σ' όλο το νησί, ενώ οι εκκλησίες είναι πολλές φορές μεγάλες, τα καφενεία, που συνήθως στα χωριά είναι συγχρόνως και μπακάλικα, είναι πολύ μικρά. Ούτε συναντάει κανείς διαμορφωμένους χώρους για πλατείες. Γύρω από τις εκκλησίες και το καφενείο απλώς υπάρχει μια διαπλάτυνση του δρόμου, η οποία όμως τον περισσότερο καιρό έμενε ανεκμετάλλευτη και άδεια. Ακόμα και τα προαύλια των εκκλησιών, στα οποία σήμερα βρίσκουμε ευρύχωρα πλακόστρωτα, έχουν τα περισσότερα σχηματισθεί στα νεότερα χρόνια. Στα μέρη που υπάρχει αρκετό νερό - και τα πιο πολλά σπίτια έχουν το δικό τους πηγάδι - ούτε και ο χώρος της κρήνης έπαιζε κανένα ιδιαίτερο ρόλο σαν τόπος επικοινωνίας. Έχει κανείς λοιπόν την εντύπωση ότι αυτός όλος ο κόσμος δεν είχε την ανάγκη ενός μεγάλου λαϊκού κοινωνικού κέντρου. Μοιάζει σαν, εκτός από το εκκλησίασμα, να μην υπήρχε άλλο είδος έντονης καθημερινής κοινωνικής συναναστροφής. Η κάθε οικογένεια στην αυλή της, στα χωράφια της, οι γείτονες μεταξύ τους και κανένα μεγάλο πανηγύρι, αυτό ήταν όλο.

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι, και στις περιοχές όπου η καταπίεση του ξένου δυνάστη ήταν περιορισμένη, η αγροτική ζωή του τόπου οδηγούσε σε μια οικονομία με βάση την αυτοτέλεια του οικογενειακού πυρήνα. Κάθε σπίτι παράγει ό,τι του χρειάζεται. Έτσι τα οικιακά συγκροτήματα στις περιφέρειες των οικισμών, εκτός από το σιτάρι και τις ελιές, θα έχουν ένα μικρό λαχανόκηπο και τα απαραίτητα ζώα. Οι κάτοικοι θα φτιάχνουν μόνοι όσα μπορούν από τα σκεύη τους, θα υφαίνουν τα ρούχα τους και οι κοπέλες θα κεντούν τα προικιά τους.

Στέφανος Σίνος,
Αναδρομή στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κύπρου.

Καρπασίτικα κεντήματα

Τα κεντήματα του αργαλειού είναι τα σπουδαιότερα και τα πιο αντιπροσωπευτικά της καρπασίτικης λαϊκής τέχνης, ενώ του χεριού, δηλ. εκείνα που έκαναν με το βελόνι, ήσαν λιγότερα και τα κεντούσαν κυρίως επάνω σε φορεσιές.

Τα κεντήματα του αργαλειού, που ονομάζονται πλουμιστά της βούχας ή της γούφας, χωρίζονται σε δυο ομάδες: 1) Τα κοτζινόπλουμα ή τα κότζινα με πλουμιά και 2) τ' άσπρα πλουμιστά της γούφας. Στα κεντήματα του βελονιού ανήκουν 1) τ' άσπρα του βελονιού, τ' ασπροπλούμια με το ξιφτιστό κέντημα, και 2) τα χρωματιστά κεντήματα με σταυροβελονιά, τα κοτζινοκεντήματα.

Κεντήματα του αργαλειού

1. Τα *κοτζινόπλουμα* μοιάζουν με τ' αντίστοιχα παφίτικα υφαντά κεντήματα. Τα χρωματιστά κεντήματα του αργαλειού γίνονται και σήμερα σε πολλά μέρη της Κύπρου. Τα νεότερα όμως δεν μπορούν να συγκριθούν με τ' αρχαιότερα, που παρουσιάζουν καλύτερο συνδυασμό χρωμάτων και πιο σύνθετα σχέδια. Η παρατήρηση αυτή ισχύει και για τα υφαντά του Καρπασιού.

Η κλωστή των κεντημάτων, που στα παλιότερα χρόνια την έλεγαν και μετάξι κι ας μην ήταν πάντα μεταξωτή, (η κλωστή στο μπλε χρώμα είναι πάντα βαμβακερή χοντρή δουλαππίσιμη) ήταν βαμμένη σε διάφορα χρώματα. Χρησιμοποιούσαν επίσης κλωστή *κουκκουλλάριτζιη* και *ττελούρκα*, λεπτά μετάλλινα σύρματα ή κλωστή σκεπασμένη με μετάλλινο σύρμα για τα χολιάσματα δηλ. τα εσωτερικά γεμίσματα των σχεδίων. Το *ττέλι* είναι χαρακτηριστικό στο καρπασίτικο υφαντό κέντημα.

2. *Τ' άσπρα πλουμιστά της Γούφας* είναι κεντήματα που πρέπει να τα θεωρήσουμε χαρακτηριστικά της τέχνης του Καρπασιού. Δεν γίνονται πια πουθενά ούτε υπάρχει σήμερα κέντημα, που να το θεωρήσουμε συνέχεια των παλαιών άσπρων πλουμιστών (...).

Τα σχέδια στ' άσπρα πλουμιστά τα στόλιζαν με *πετρούες ή λελλετζούες*, πολύ μικρές γυάλινες χάντρες κόκκινες, πράσινες, μαύρες και βένετες.(...)

Κεντήματα του βελονιού

Τ' άσπρα του βελονιού είναι ίδια με τα ξιφτιστά κεντήματα, *τ' ασπροπλούμια*, που εγίνοντο σ' όλη την Κύπρο από την Πάφο ως το Καρπάσι. Στα πιο παλιά καρπασίτικα το πανί είναι χοντρό βαμβακερό, όπως κι η κλωστή βαμβακερή.

Σταυροβελονιές: Λίγα είναι τα κεντήματα με σταυροβελονιές, που υπάρχουν στο Καρπάσι. Τα σχέδιά τους είναι πολύ απλά και τα χρώματα των νημάτων ελάχιστα. Χρησιμοποιούσαν νημάκια αγοραστά σε κότζινο ή βένετο χρώμα, που ήσαν και τα πιο συνηθισμένα. Τα σχέδια αυτά είναι στις άκρες των μαντηλιών ή μαξιλαριών ενώ στην «καρκιά» είναι κεντημένα τ' αρχικά της γυναίκας που τα κέντησε. Τα κεντήματα αυτά με σταυροβελονιές τα ονομάζουν κοτζινοκεντήματα.

Αγγελική Πιερίδη,
Κυπριακή λαϊκή τέχνη (αποσπάσματα).

Κοτζινόπλουμο.

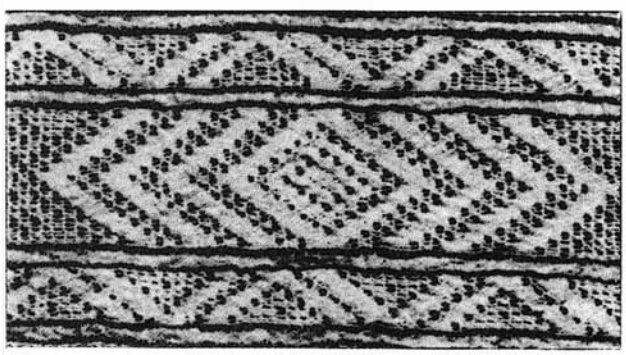

Άσπρο πλουμιστό της Γούφας με πετρούες.

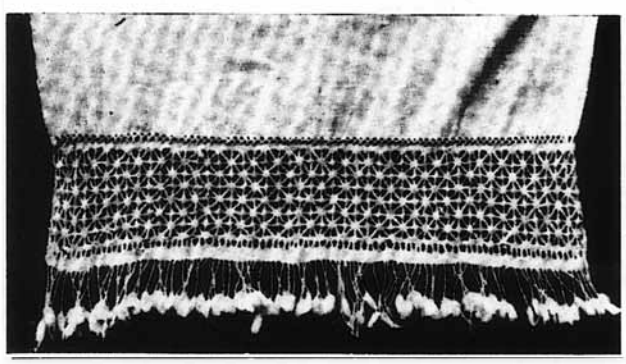

Άσπρο κέντημα του βελονιού.

Η καπνοκαλλιέργεια στην Καρπασία

Ευνοϊκές οι συνθήκες στην Καρπασία για την καλλιέργεια και επεξεργασία του καπνού. Από τη μια η γειτνίαση με τη θάλασσα κι από την άλλη η σταθερότητα της θερμοκρασίας θεωρούνται βασικοί παράγοντες. Τα σπουδαιότερα καπνοπαραγωγικά χωριά είναι η Γιαλούσα, η Αγία Τριάδα και το Ριζοκάρπασο.

Τον Αύγουστο του 1961 ιδρύθηκε στην Καρπασία ο Συνεργατικός Οργανισμός Καπνοπαραγωγών ΣΟΚ. Ο ΣΟΚ συγκέντρωνε, συσκεύαζε κι εμπορευόταν τον καπνό βοηθώντας έτσι στην ανύψωση των τιμών. Ακόμη φρόντιζε να παρέχει τεχνική καθοδήγηση για την καλλιέργεια, την αποξήρανση, τη διατήρηση κι επιλογή της ποιότητας των καπνών καθώς και τη βελτίωση και αύξηση των καπνοκαλλιεργειών. Η έδρα και τα συσκευαστήρια του ΣΟΚ βρίσκονται στη Γιαλούσα.

Το ρέξιμο του καπνού.

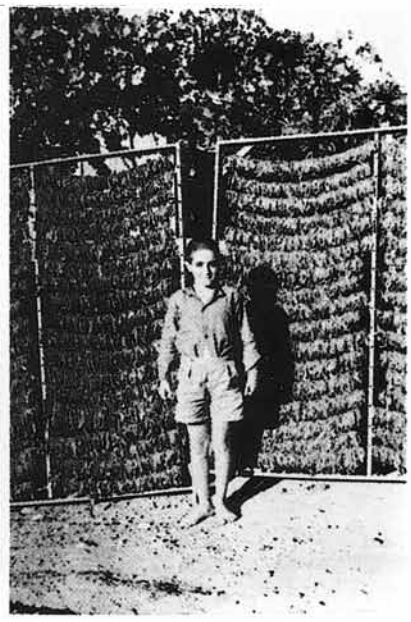

Αποξήρανση του καπνού.

Το Μπογάζι του Τρικώμου.

Μπογάζι, Άγιος Ηλίας, Πατρίκι, Γαστριά, Άγιος Θεόδωρος, Βοκολίδα, Ταύρου

Στην είσοδο της χερσονήσου σημαντικός σταθμός το **Μπογάζι**· γραφικό λιμανάκι με ψαρόβαρκες κι εξοχικά. Ήσυχος τόπος παραθερισμού για όσους αγαπούν τη φύση και τη θάλασσα. Δυο χιλιόμετρα στο εσωτερικό ο **Άγιος Ηλίας**, γενέτειρα του μοναχού Ιωαννικίου που έλαβε μέρος στην Ελληνική Επανάσταση κι αργότερα οργάνωσε επανάσταση στην Κύπρο εναντίον των Τούρκων.

Μετά το Μπογάζι αρχίζει το ακρωτήρι της Ελιάς (ή Γρωτήρι) με το δάσος της Βάλιας που βρίσκεται σ' ένα οροπέδιο. Δυτικά του οροπεδίου τα χωριά Πατρίκι και **Γαστριά**. Στην παραλιακή τοποθεσία των Γαστριών υπήρχε μεσαιωνικό κάστρο που προστάτευε το λιμάνι. Στην τοποθεσία Αλαάς είχε αρχίσει το 1973 η ανασκαφή σημαντικής προϊστορικής νεκρόπολης του 1075-1050 π.Χ.· η συνέχιση όμως της ανασκαφής ματαιώθηκε από την τουρκική εισβολή. Κατάλοιπα συνοικισμού Ελληνιστικής εποχής εντοπίστηκαν στην τοποθεσία Κροτήρι των Γαστριών. Το **Πατρίκι** ήταν κτισμένο ανατολικότερα του σημερινού και καταστράφηκε το 1425 από τους Μαμελούκους. Οι ευκάλυπτοι που είναι φυτεμένοι στην τοποθεσία Λίμνες του Πατρικιού δίνουν ξεχωριστό χρώμα στην περιοχή.

Κοντά στον **Άγιο Θεόδωρο** σχηματίζονται δυο μικρά οροπέδια, οι Στεφάνες, κάπου πενήντα μέτρα πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Το χωριό είναι κτισμένο στον κάμπο κι έχει αραιή βλάστηση. Από τον Άγιο Θεόδωρο κατάγεται ο πρώτος Κύπριος αρχιτέκτονας και πολιτικός μηχανικός Θεόδωρος Φωτιάδης, που σπούδασε στην Αθήνα κι άφησε τη σφραγίδα της τέχνης του σ' ολόκληρο το νησί.

Στην άλλη πλευρά του ακρωτηριού της Ελιάς το μικρό χωριό **Βοκολίδα**. Νοτιοανατολικά του χωριού απλώνεται ωραίος κόλπος με αμμουδιά που υποσχόταν τουριστική ανάπτυξη. Προς το εσωτερικό είναι το χωριό **Ταύρου**.

Η επανάσταση του ιερομόναχου Ιωαννίκιου

Ο ιερομόναχος Ιωαννίκιος ήταν ψηλός, ξανθός, παλικαράς με αετού βλέμμα και με δυνατές, πλατιές χούφτες. Έγινε ο φόβος και ο τρόμος των Τούρκων της περιοχής, γι' αυτό έμεινε αφορολόγητος, ελεύθερος στο βουνό της Καντάρας με τα ζώα που έβοσκε.

Οι ηρωικές πράξεις των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης γέμισαν την ψυχή του με το όνειρο ότι μια μέρα το ίδιο θα γινόταν και στο αγαπημένο του νησί (...).

Στις 20 Ιουλίου 1832, γιορτή του Προφήτη Ηλία, ο Ιωαννίκιος πήγε στην εκκλησία του χωριού του, μετάλαβε κι ορκίστηκε στο ιερό ευαγγέλιο να ελευθερώσει την πατρίδα του από τον τουρκικό ζυγό ή να πεθάνει. Αμέσως μετά ταμπουρώθηκε με τους πολεμιστές του σε ένα ύψωμα στο Μπογάζι, που από τότε λέγεται Καλόγηρος. Εκεί περίμεναν πέντε μέρες το καράβι που θα 'φερνε από την Κωνσταντινούπολη τα πολεμοφόδια.

Στην προκαθορισμένη μέρα το καράβι με το πολεμικό υλικό φάνηκε να πλησιάζει την τοποθεσία Χάραυδη, αλλά όμως δε σταμάτησε. Προχώρησε προς τη Λάρνακα, παρέδωσε εκεί το φορτίο στο Φράγκο Γιακουμέττο Τελέσφορο και έφυγε. Το σχέδιο είχε προδοθεί.

Η τουρκική κυβέρνηση της Λευκωσίας πληροφορήθηκε έγκαιρα τις κινήσεις αυτές. Έστειλε στρατό εναντίον του Ιμάμη, που στο μεταξύ στασίασε στην Πάφο, και εναντίον του Καλογήρου στο Μπογάζι. Όταν ακούστηκε ότι ο τουρκικός στρατός έφτασε στο Λευκόνοικο, φόβος έπιασε τους κατοίκους της περιοχής. Οι περισσότεροι από τους χωρικούς και τα γυναικόπαιδα που μετέφεραν ζωοτροφές για τη μελετούμενη στάση συνελήφθηκαν από τους Τούρκους και οδηγήθηκαν στον Άγιο Ηλία. Μερικούς αποκεφάλισαν αμέσως και τα κεφάλια τους τα μετέφεραν στη Λευκωσία όπου τα κρέμασαν από στύλους, κοινό θέαμα. Άλλους εκακοποίησαν και άλλους άφησαν ελεύθερους με πρόστιμο.

*Ο Καλόγηρος και οι άντρες του, 24 Καρπασίτες και 16 Αλβανοί, προχωρούσαν προς τη Λάρνακα για να σωθούν στα Προξενεία, διασχίζοντας την πεδιάδα της Μεσαορίας. Στην τοποθεσία Μαζεράες, ανάμεσα στα Γέναγρα και το Μαραθόβουνο, συγκρούστηκαν με τον τουρκικό στρατό. Σκοτώθηκαν 24 από τους άντρες του και οι υπόλοιποι σαν έφτασαν στην Πυρκά, κοντά στο Πραστειό, κρύφτηκαν κάτω από το γεφύρι της Αννεζούς. Σύντομα περικυκλώθηκαν από πολυάριθμους, καλά οπλισμένους Τούρκους στρατιώτες. Ο Καλόγηρος και 12 από τους 14 συντρόφους του πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Δυο είχαν διαφύγει. Αλυσοδεμένοι οι δεκατρείς επαναστάτες οδηγήθηκαν στη Λευκωσία. Τους πόμπεψαν μέσα από την αγορά, ενώ ο Τούρκος ντελάλης φώναζε ότι θα τιμωρείται σκληρά όποιος αποτολμά τέτοιες πράξεις. Στην Αλευραγορά (Ουμ Παζάρ) τους παλούκωσαν δημόσια και εκεί βρήκαν φριχτό θάνατο (...) *.*

Μια άλλη παράδοση λέει ότι οι δώδεκα συμπολεμιστές του Καλογήρου κρεμάστηκαν στα δώδεκα καντούνια της Χώρας για εκφοβισμό των Χριστιανών.

Λεωνίδας Λεωνίδου,
Ο Άγιος Θεόδωρος Καρπασίας.

* Σημείωση: Η εκτέλεση αυτή ήταν φρικτή· ο καταδικασμένος τοποθετούνταν καθισμένος σ' ένα όρθιο μυτερό πάσσαλο· ο πάσσαλος έμπαινε στο σώμα του και έβγαινε από τον ώμο.

Η σημαία των Κυπρίων στην Ελληνική Επανάσταση.

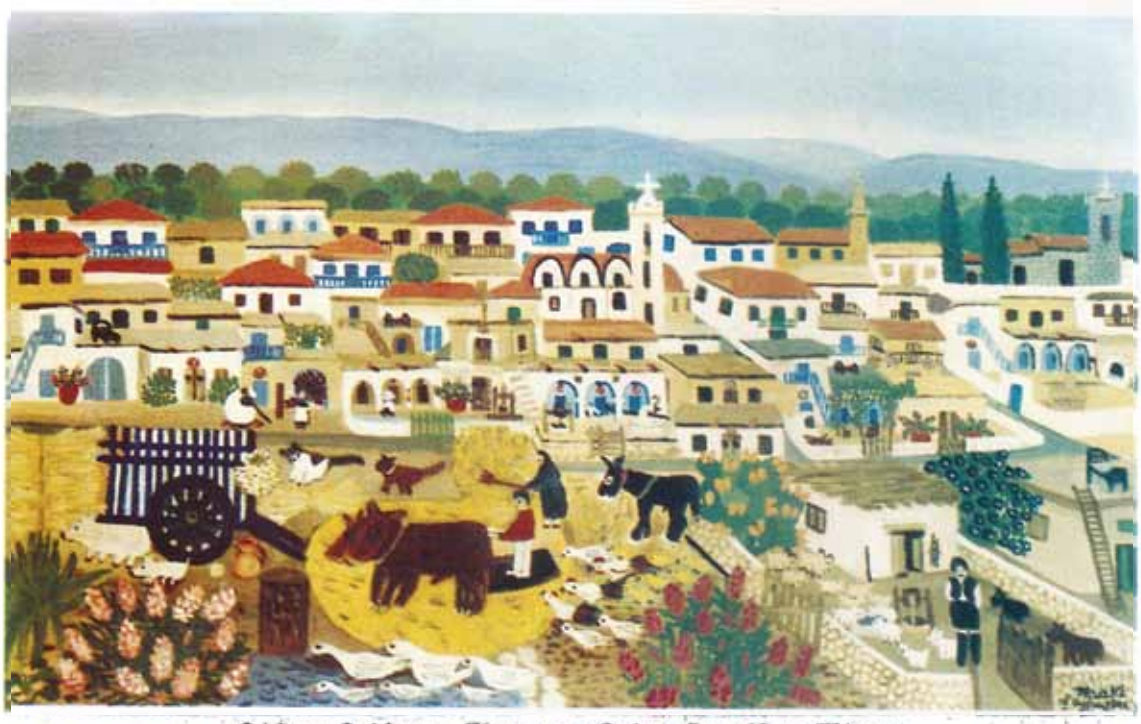

Ο Άγιος Θεόδωρος. Πίνακας της Θράκης Ρωσσίδου - Τζόουνς.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας στον Άγιο Θεόδωρο

Τόσο οι ιστορικοί, όσο και οι παραδόσεις για τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας μιλούν για τουρκική καταπίεση. Οι χωρικοί ζούσαν με το φόβο του Τούρκου. Οι προκλήσεις και οι εξευτελισμοί των Ελλήνων κατοίκων του χωριού ήταν συχνοί. Οι νέες κρύβονταν από το μάτι του Τούρκου και κρυφά πήγαιναν στην εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου να προσευχηθούν. Απαγορευόταν ακόμα να χτυπήσουν το σήμαντρο της εκκλησίας, όχι μόνο τις Κυριακές αλλά και το Πάσχα. Οι κάτοικοι του χωριού ήταν λιγοστοί και η παράδοση μιλά για φτώχεια και κακοπέραση. Είναι όμως χαρακτηριστική η ανθεκτικότητα και η αντοχή των Ελλήνων κατοίκων του χωριού στην οικονομική, πνευματική και θρησκευτική καταπίεση. Μολαταύτα κατάφεραν να επιβιώσουν διατηρώντας τη θρησκεία και τα ελληνικά ήθη και έθιμά τους.

Λεωνίδας Λεωνίδου,
Ο Άγιος Θεόδωρος Καρπασίας.

Τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας στον Άγιο Θεόδωρο

...Παράλληλα με τις ασχολίες τους οι νέοι άρχισαν να δείχνουν ενδιαφέρον για τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και τον αθλητισμό. Το καλλιτεχνικό συγκρότημα του Αγίου Θεοδώρου από το 1920 μέχρι το 1931 δίνει θεατρικές παραστάσεις για την κοινότητα. Η επιτυχία του σύντομα ξεπερνά τα όρια του χωριού και στις 2 Σεπτεμβρίου 1933 δίνουν παράσταση στο θέατρο Χατζηχαμπή στο Βαρώσι.

Στον αθλητισμό οι νέοι άρχισαν να ενδιαφέρονται για το ποδόσφαιρο. Η πρώτη ποδοσφαιρική ομάδα γίνεται γύρω στα 1925 και η πρώτη συνάντηση έγινε με την ομάδα της Κώμης Κεπήρ στην τοποθεσία Λίμνες στα βόρεια του Αγίου Θεοδώρου. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι ποδοσφαιριστές και των δυο ομάδων φορούσαν βράκες, γιατί ήταν προσβλητικό άνδρες να τρέχουν στο γήπεδο (χωράφι!) με κοντά πανταλόνια.

Λεωνίδας Λεωνίδου,
Ο Άγιος Θεόδωρος Καρπασίας.

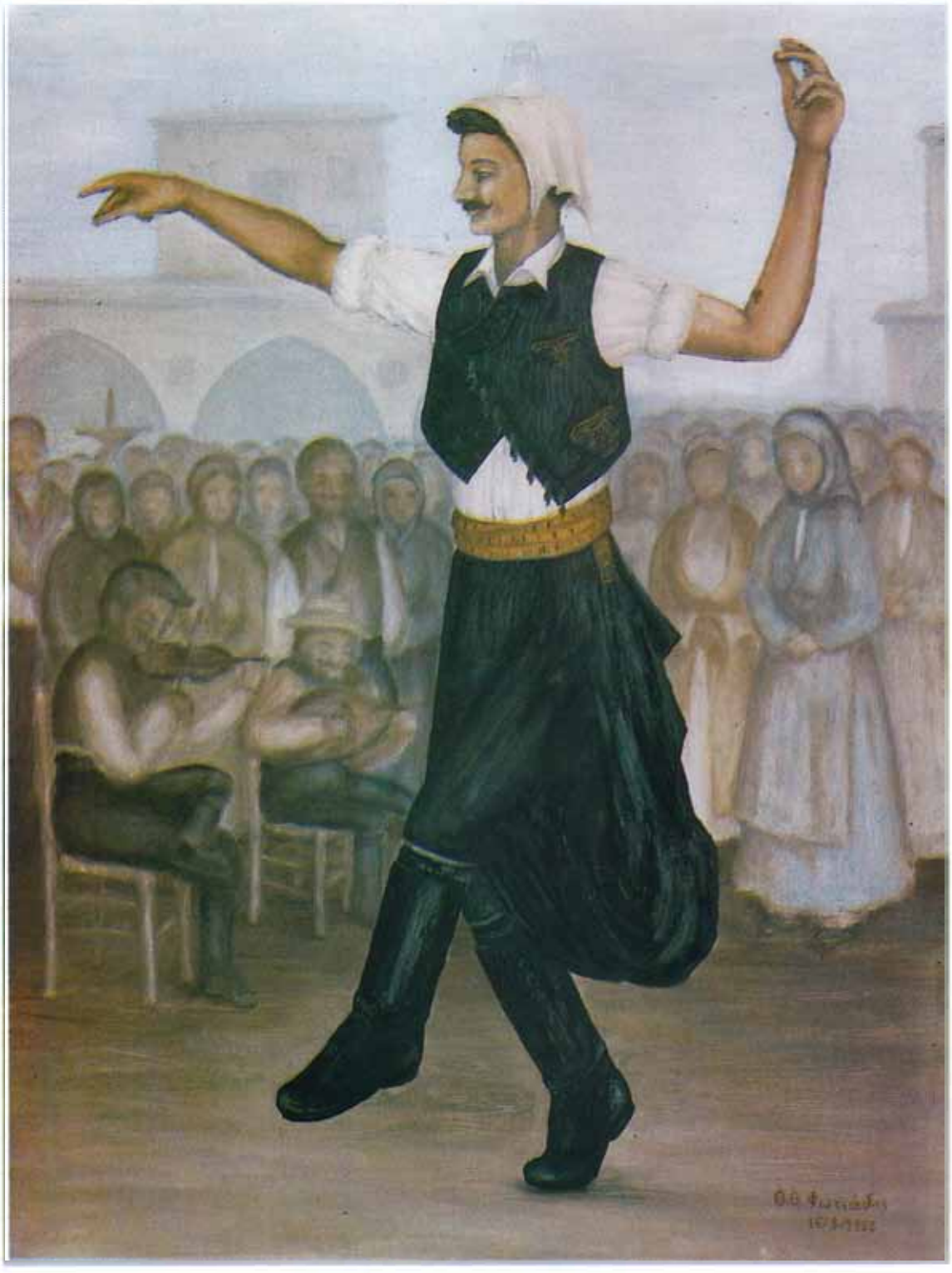

«Χορευτής». Πίνακας του Θ. Φωτιάδη.

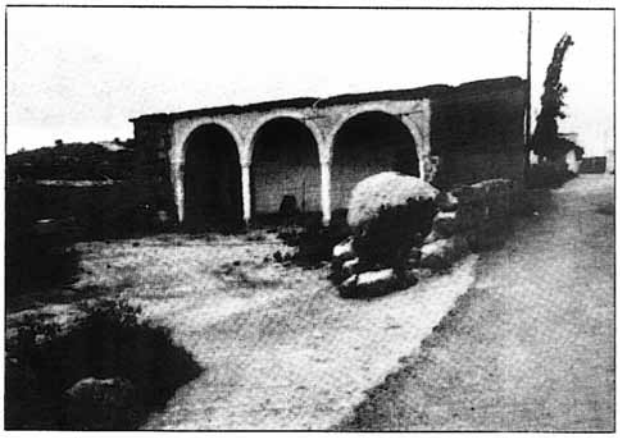

Τα σπίτια είναι τοποθετημένα κάθετα στο δρόμο, ώστε να μπαίνει κανείς από την αυλή. Ανάμεσα στα σπίτια στενός διάδρομος αντί κοινού τοίχου· η κατασκευή αυτή συναντάται από τη Νεολιθική εποχή στον ελλαδικό χώρο. Ταύρου.

Οι δυο μαρμαρωμένοι ταύροι

Στο δρόμο Αμμοχώστου - Καρπασιού είναι το μικρό χωριό Ταύρου. Στην ανατολική άκρη του χωριού, κοντά στην εκκλησία, και μέσα σ' ένα σταύλο, δείχνουν οι χωρικοί δυο βράχους από ασβεστόλιθο. Το ύψος των βράχων αυτών είναι όσο το μεγαλύτερο ύψος που μπορούν να έχουν οι πιο μεγάλοι ταύροι της Μεσαορίας.

Μόλις τους αντικρίσει κανείς, έχει την εντύπωση πως οι βράχοι αυτοί συναντήθηκαν στο μέρος εκείνο κι ο ένας εμπόδισε τον άλλο να προχωρήσει, επειδή οι πιο πάνω άκρες των βράχων αυτών είναι κολλητές με τέτοιο τρόπο, ώστε να νομίζει κανείς πως βρέθηκαν εκεί αντιμέτωποι. Το κάτω μέρος είναι κενό και η μέση τους μοιάζει με εξογκωμένη κοιλιά βοδιού.

Η φαντασία των χωρικών έπλασε την εξής ιστορία για τους βράχους αυτούς:

Κάποτε ένας πελώριος ταύρος της Μεσαορίας φημίστηκε πως δεν υπάρχει δυνατότερός του σε κανένα μέρος του κόσμου. Άκουσε τη φήμη αυτή ένας πελώριος ταύρος του Καρπασιού και μήνυσε στον ταύρο της Μεσαορίας να συναντηθούν για πάλαιμα. Ο ταύρος της Μεσαορίας απάντησε πως ξεκινά για τη συνάντηση και πως πρέπει να ξεκινήσει κι ο ταύρος του Καρπασιού.

Έτσι οι δυο ταύροι συναντήθηκαν εκεί και χτυπήθηκαν (κουτούλλησαν όπως λένε οι χωρικοί) με αποτέλεσμα να μη νικηθεί μήτε ο ένας μήτε ο άλλος. Η πάλη εξακολούθησε μέρες, μήνες, χωρίς καμιά υποχώρηση, ώσπου και οι δυο μαρμαρώθηκαν στη θέση που πρωτοσυναντήθηκαν κι έγιναν αφορμή να πάρει το χωριό το όνομα Ταύρου.

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

Το ευαγγέλιο της Εφτακώμης. Θαυμάσιο βυζαντινό ευαγγέλιο του 11ου αιώνα.

Κώμη Κεπήρ, Εφτακώμη, Κώμα του Γιαλού

Προς το κέντρο της χερσονήσου τρία χωριά με κύριο συνθετικό του ονόματός τους το αρχαίο ελληνικό κώμη που σημαίνει χωριό, μικρή πόλη· η Κώμη Κεπήρ - η λέξη κεπήρ σημαίνει μεγάλη - η Εφτακώμη και η Κώμα του Γιαλού. Η τελευταία βρίσκεται κοντά το γιαλό, στη θάλασσα. Στην περιοχή και των τριών χωριών ανακαλύφθηκαν αρχαία ερείπια που μαρτυρούν την κατοίκησή της ήδη από την Εποχή του Χαλκού.

Η **Κώμη Κεπήρ** και η **Εφτακώμη** έχουν στα βόρειά τους λόφους που αποτελούν την προέκταση της οροσειράς του Πενταδακτύλου· σ' αυτούς βλαστάνουν πεύκα, κυπαρίσσια, αόρατοι, αγριοχαρουπιές, αγριοελιές και θάμνοι. Στην **Κώμα του Γιαλού** κατασκευάστηκε αλιευτικό καταφύγιο και αναπτύχθηκε η αλιεία. Στη γραφική αυτή κώμη υπάρχουν πολλές εκκλησίες και ξωκλήσια· αναφέρονται δεκατέσσερα. Σημαντικά αρχαιολογικά μνημεία αποτελούν οι εκκλησιές της Αγίας Σολομωνής και του Αγίου Νικολάου. Η Αγία Σολομωνή στα ανατολικά του χωριού είναι κτισμένη μέσα σε ελληνορωμαϊκό νεκροταφείο και διατηρεί τμήματα αξιόλογων τοιχογραφιών του 9ου αιώνα. Δυο τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου που καθαρίστηκαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων αφαιρέθηκαν ή καταστράφηκαν από τους Τούρκους.

Στην περιοχή της Εφτακώμης υπήρχε μοναστήρι του Αγίου Λουκά. Από το μοναστήρι αυτό προέρχεται το ευαγγέλιο της Εφτακώμης που βρισκόταν ως το 1974 στην εκκλησία του Αποστόλου Λουκά του χωριού. Το αρχαίο εικονοστάσι του μοναστηριού μεταφέρθηκε στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου της Εφτακώμης. Οι δυο εκκλησίες και το Δημοτικό Σχολείο του χωριού είναι κτισμένα στη μέση της ελληνικής και της τουρκικής συνοικίας της Εφτακώμης.

Κώμα του Γιαλού. Ποικιλία στη χρήση της πέτρας.

Ο Άγιος Αυξέντιος.

Η Κώμη Κεπήρ. Η εκκλησία της είναι αφιερωμένη στον πολιούχο της Άγιο Αυξέντιο.

Η Παναγία η Κανακαριά στη Λυθράγκωμη.

Λεονάρισσο, Βασίλι, Κοιλάνεμος, Άγιος Ανδρόνικος, Λυθράγκωμη, Βαθύλακας, Νέτα

Μεταξύ της Γιαλούσας και της Κώμας του Γιαλού σε μια λοφώδη περιοχή, προέκταση του Πενταδακτύλου, βρίσκεται μια ομάδα χωριών με κέντρο το **Λεονάρισσο**. Εδώ καλλιεργούνται ελιές, χαρουπιές, καπνός και σιτηρά· τμήμα του εδάφους καλύπτεται από κρατικό δάσος. Κοντά στο Λεονάρισσο στην τοποθεσία Περιστεφάνι ανευρίσκονται αξιόλογα αρχαία ερείπια.

Πολύ κοντά στο Λεονάρισσο είναι τα μικρά χωριά **Βασίλι** και **Κοιλάνεμος**. Στο μέσο δε του δρόμου Γιαλούσας - Λεονάρισσου είναι κτισμένο το μικτό χωριό **Άγιος Ανδρόνικος**. Το έδαφος του χωριού είναι ήπιοι λόφοι και μικρές κοιλάδες με αρκετά πηγάδια. Οι δυο συνοικίες, η τουρκική και η ελληνική, χωρίζονται από την κοίτη ενός χειμάρρου. Η εκκλησία του πολιούχου αγίου του χωριού Αγίου Ανδρονίκου έγινε τζαμί, όταν εγκαταστάθηκαν Τούρκοι στο κέντρο του χωριού και οι Έλληνες έκτισαν την εκκλησία της Αγίας Φωτεινής κοντά στο σπήλαιο που ασκήτεψε.

Κοντά στο Βασίλι είναι η **Λυθράγκωμη** με την εκκλησία της Παναγίας της Κανακαριάς στο δυτικό της άκρο και λίγο πιο πέρα τα χωριά **Βαθύλακας** και **Νέτα**.

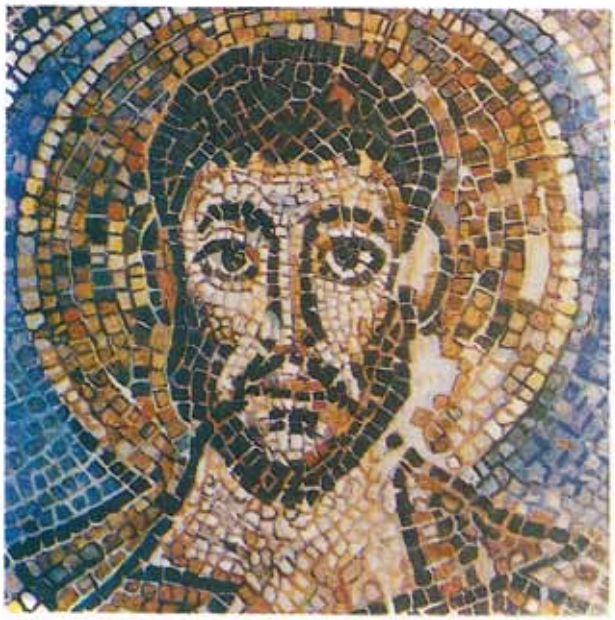

Η Παναγία η Κανακαριά στη Λυθράγκωμη. Σπάνιο ψηφιδωτό του 6ου αιώνα που κοσμούσε την αψίδα της εκκλησίας. Στο μέσο ήταν η Παναγία με το Χριστό στα γόνατά της· δεξιά και αριστερά οι αρχάγγελοι και γύρω μετάλλια με τις μορφές των αποστόλων. Τα πολύτιμα ψηφιδωτά πουλήθηκαν από τους εισβολείς στο εξωτερικό αλλά δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών αποφάσισε την επαναφορά τους στην Κύπρο.

Συντρέχουσα απόφαση που εξέδωσε ο δικαστής κ. Κιούνταχαϊ αναφέρει μεταξύ άλλων ότι «τα ψηφιδωτά πρέπει να επιστραφούν στους νόμιμους ιδιοκτήτες όχι μόνο επειδή τους ανήκουν, αλλά και για να υπενθυμίσουν ότι απληστία και ωμή ασέβεια προς την πολιτιστική κληρονομιά των άλλων, δε θα γίνει ανεκτή ούτε από την παγκόσμια κοινή γνώμη ούτε από αυτό το δικαστήριο».

Στη σημαντική πρωτόδικη απόφασή του στις 3 Αυγούστου 1989 ο δικαστής James E. Nolan αποφάνθηκε ότι, σύμφωνα με το Δίκαιο της Πολιτείας της Ιντιάνα, «ο κλέφτης δεν αποκτά τίτλο ιδιοκτησίας ούτε δικαίωμα κυριότητας σε κλεμμένη περιουσία» και γι' αυτό «ο κλέφτης δεν μπορεί να μεταβιβάσει τίτλο ιδιοκτησίας σε άλλο αγοραστή».

Η τοποθεσία Χελώνες.

Ριζοκάρπασο, Γιαλούσα, Αγία Τριάδα

Ριζοκάρπασο

Το **Ριζοκάρπασο** διαδέχτηκε την αρχαία Καρπασία που ήταν κτισμένη στα παράλια και καταστράφηκε από τις Αραβικές επιδρομές. Η Καρπασία αναφέρεται ότι κτίστηκε από τους Αχαιούς. Από την αρχαία πόλη διασώζονται η εκκλησία του Αγίου Φίλωνα και τα λείψανα της προκυμαίας και του λιμανιού. Σήμερα το όνομα Καρπασία φέρει ολόκληρη η χερσόνησος.

Η κωμόπολη του Ριζοκαρπάσου έχει πολύ μεγάλη διοικητική έκταση. Περιοχές με άγρια φυσική βλάστηση, δαντελωτές ακτές με αμμουδερές ακρογιαλιές, γραφικά νησάκια, όπως οι Κλείδες, η Λευκόνησος, ο Γλάρος, τα Κορτύλια και το Άσπρο, παρεκκλήσια, εκκλησίες και μοναστήρια συνθέτουν την εικόνα. Τα λιμενικά καταφύγια στις Χελώνες και τον Άγιο Φίλωνα φιλοξενούσαν τους ψαράδες. Και στο ακρωτήρι το μοναστήρι του Αποστόλου Αντρέα, προσκύνημα ιερό όλης της Κύπρου. Παλιά υπήρχε στην περιοχή ναός της Ακραίας Αφροδίτης.

Η κωμόπολη είναι αραιοκατοικημένη. Έχει δυο ενοριακές εκκλησίες, του Αγίου Συνεσίου και της Αγίας Τριάδας. Στην εκκλησία του Αγίου Συνεσίου εκκλησιάζονται και οι κάτοικοι από άλλες δυο ενορίες· το Λεκό και την Ανάβρυση. Στην ενορία της Αγίας Τριάδας ανήκουν και οι μικρότερες περιοχές του Ασπροκόλυμπου, του Καττή, της Ποταμιάς και της Γούππας. Στην ίδια ενορία βρίσκονται και τα εκκλησάκια της Αγίας Μαρίνας και της Αγίας Μαύρης, που διασώζουν τοιχογραφίες του 12ου αιώνα.

Το Γυμνάσιο Ριζοκαρπάσου αποτέλεσε το βασικό πυρήνα της πνευματικής ανάπτυξης όχι μόνο της κωμόπολης αλλά και των χωριών της περιοχής.

Η εκκλησία του Αγίου Συνεσίου. Το μεγαλόπρεπο ολάσπρο κτίριο του Αγίου Συνεσίου δεσπόζει στο κέντρο του Ριζοκαρπάσου. Το αρχαιότερο τμήμα της εκκλησίας κτίστηκε τον 11ο - 12ο αιώνα. Τη Λαμπρή γινόταν εδώ μεγάλο πανηγύρι που διαρκούσε πολλές μέρες. Στήνονταν «καλύφες» από τους πραματευτάδες γύρω από την εκκλησία και οι «παναϋρκώτες» διασκέδαζαν με αυκωτές, φλαούνες και «οφτόν της τερατσιάς».

Ἅγιος Συνέσιος

Και ετούτο το θαύμα όπου θέλω να γράψω τώρα δεν έγινεν μίαν ή δύο φορές, αλλά κάθε χρόνον, και ακούσατε: Ετούτου του αγίου η μνήμη του, ως είπαμεν, είναι εις τας κς΄ του Μα·ϊ·ου μηνός και είναι καιρός του θέρους, και όστις τολμήσει να υπάγη την ημέραν της εορτής του να θερίση, εκείνης της ημέρας το θερισμένον όλον σέπεται, ήγουν κωφεύει και χάνεται (...).

... Ὅμως τον καιρόν εκείνον, όπου έκτισαν ετούτες τες αγίες εκκλησίες, εκείνοι οι ορθόδοξοι χριστιανοί, με θεϊκήν πρόνοιαν τες έκτισαν. Εις την ανατολήν ο άγιος Ανδρέας, να στέκεται ανδρειωμένα, εις την δύσιν η κυρία Ελεούσα, να διώχνη κάθε κακόν, να μην το αφίνη να έρχεται μέσα εις την πόλιν σας, εις τον βορέαν ο άγιος Φίλων και φυλάγει, εις τον νότον ο άγιος Συνέσιος, σταυροειδώς, δια να μην ημπορή να έμπη μέσα εις τον σταυρόν τίποτες κανένα εναντίον, και οι άλλες εκκλησίες γύρω ωσάν τροχός.

«Οι άγιοι Καρπασίας...»,
Κυπριακαί Σπουδαί.

Μεγαλέμποροι

Ο μεγαλέμπορας, ο γιος του κι ο γραμματικός τους κάθονταν ο καθένας μπροστά στο γραφείο του μέσα σε μια αίθουσα με ακριβά και ωραία έπιπλα.

Κοντά στο μεγαλέμπορα καθόταν ταπεινά ένας ηλικιωμένος χωρικός με εμφάνιση πονεμένου ανθρώπου και κουβέντιαζε μαζί του με χαμηλή φωνή, που με δυσκολία έφτανε στο βάθος της αίθουσας, όπου βρίσκονταν ο γιος κι ο γραμματικός.

Έξαφνα ο χωρικός είπε με αδρή φωνή:

— Ώστε εν δέχεσαι σίουρα.

— Οοοχι, είπαμε. Απάντησε χωρίς να τον βλέπει ο μεγαλέμπορας.

— Τι τρέχει; Ρώτησε ο γιος με απόφαση να ανακατευθεί στη συνομιλία που είχε ο πατέρας του με το χωρικό συγγενή - ήταν πρώτος ξάδερφος του μεγαλέμπορα - δίχως να κινηθεί από τη θέση του.

— Άκουσε, κύριε, είπε ο συγγενής σηκωνόμενος και προχωρώντας κατά το μέρος του νέου, έναν χωράφιν εγλίτωσέν μου το πέρσι που το σικουέστρον με συφφωνίαν όποτε του δώσω τα χρήματά του πίσω τζιαι τους τόκους τους πάνω σε δώδεκα τα εκατό να μου το στρέψει. Τώρα ήβρα έναν χωρκανόν να του το πουλήσω τζιαι ο πατέρας σου εν δέχεται.

— Εν δέχουμαι; Μεν λαλείς εν δέχουμαι. Πρέπει να πάρω κατιτί είπαμε, όι εν δέχουμαι. Τον διέκοψε ο μεγαλέμπορας.

— Μα τούντο κατιτί είνταν πούναι; Ρώτησε ο φτωχός ξάδερφος.

— Εδέχτηκά το για ενενήντα λίρες, διούν σου εκατόν είκοσι. Να πάρω τους τόκους μου τζιαι το υπόλοιπον να το μοιράσουμε. Δηλαδή μεινίσκουν σου εννιά λίρες δώδεκα σελίνια κέρδος. Καταλαβαίνεις;

— Τζιαι έτσι ήτουν η συφφωνία μας, κύριε ξάερφε; Για τ' όνομαν του θεού ισάφι. Έσιει θεόν πουπανωθκιό μας τζιαι θα μας κρίνει. Ούλλοι χώμαν θα γινούμε. Είπε με καταπικραμμένην έκφραση ο χωρικός.

— Αν δεν τ' αγόραζα εγώ, θα πήαιννεν μούχτι, σιόρ! Είπε ο μεγαλέμπορας.

— Καλλίτερα να πήαιννεν. Απάντησε ο χωρικός με σταθερή φωνή.

— Έχω τζιαι τα έξοδα τ' αυτοκινήτου μου τζιαι το χασομέρημαν που ήρτα στο χωρκό. Όμως τούτα ας παν. Εν τα λοαρκάζω.

— Δος του δέκα λίρες στρογγυλές, παπά, να τελειώσει η συζήτησις. Ένα δεκάλιρο, θκειέ, είπε ο γιος δείχνοντας τα δέκα του δάχτυλα σμιχτά στο συγγενή. Δέχτου τζι εν' καλά.

— Ώστε είναι αδύνατον να πάρετε τους τόκους σας μανιχά τζιαι τ' άλλα εγώ;

— Οοοχι, είπαμε. Πάρ' τες δέκα λίρες, αφού έτσι θέλει ο γιος μου, για να μεν τα χάσεις ούλλα. Του είπε με τόνον αποφασιστικόν ο μεγαλέμπορας.

Ο χωρικός έμεινε μια στιγμή συλλοϊσμένος, ύστερα κοίταξε δεξιά και αριστερά σαν άνθρωπος που γύρευε βοήθεια, από τα μάτια του κύλησαν δάκρυα και βλέποντας τον ξάδερφο που διάβαζε εφημερίδα απαθέστατος, είπε:

— Καλά, αφεντικά. Να φέρω τον άνθρωπον να του το κουτσιαννιάσετε τζι έσιει ο θεός για μας τους φτωχούς.

— Μας επαραζάλισες, Γιαννή... Του είπεν αυστηρά ο μεγαλέμπορας.

— Καλόν. Συγνώμην αν έκαμα περιβάρεση. Να 'ρτουμεν αύριο;

— Ελάτε να ξημπερτεύκουμεν τζιαι πο τούτην τη φασαρίαν. Ελάτε αύριο. (...).

Αυτή τη στιγμή μπήκαν ορμητικά μέσα στο γραφείο δυο νέοι - ένας άντρας και μια γυναίκα - είπαν ένα τυπικό και γρήγορο καλημέρα στο μεγαλέμπορα και προχώρησαν με θάρρος, κατά το γιο. Η κοπέλα είπε:

— Σκοπός της αφίξεως μας είναι να παίξετε τάβλι με το Μήτσο, ένα καναρίνι την κάθε παρτίδα και τα κέρδη να διατεθούν στο γλέντι του αποψινού χορού. Έχεις διάθεση, Νίνο;

— Ω διάολε! Οι επιθυμίες σου δε σηκώνουν αντίσταση, Τούλα. Απάντησε γλυκά ο γιος του μεγαλέμπορα.

Οι δυο νέοι έπαιξαν τάβλι, ένα πεντόλιρο στο κάθε παιγνίδι κι ο γιος του μεγαλέμπορα έχασε τέσσερα παιγνίδια.

1940

Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης,
Κυπραίικα.

Ο πεζογράφος Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης γεννήθηκε κι έζησε στο Ριζοκάρπασο.

Άποψη της Γιαλούσας.

Γιαλούσα

Πάνω στην πλαγιά ενός λόφου με θέα προς τη θάλασσα είναι κτισμένη η κωμόπολη της **Γιαλούσας**. Απλώνεται νωχελικά προς τη θάλασσα με τις συνοικίες Καλαμιά και Κήποι. Στις παραθαλάσσιες περιοχές σωροί από ερείπια, διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη και αρχαία νομίσματα· μάρτυρες μιας πιο παλιάς εποχής που οι κάτοικοι ήταν εγκαταστημένοι στα παράλια. Στο διπλανό ακρωτήριο Πλακωτή, όπου επίσης βρίσκονται αρχαία ερείπια, πολλοί μελετητές τοποθετούν την αρχαία πόλη Αχαιών Ακτή. Η ονομασία της κωμόπολης, προέρχεται από το γιαλός - Γιαλούσα, αιγιαλός - Αιγιαλούσα και σημαίνει παραθαλάσσια.

Στα ορεινά μέρη κυριαρχεί το πράσινο της ελιάς και της χαρουπιάς ενώ στην πεδινή περιοχή καλλιεργούνται κυρίως καπνά, αλλά και μποστάνια με λαχανικά, βαμβάκι και σιτηρά. Σε διάφορα σημεία υπάρχουν πηγές με πεντακάθαρα νερά· μερικές σχηματίζουν μικρούς αποθηκευτικούς χώρους, τα *λαγούμια*, που χρησιμεύουν και για το πότισμα ανθρώπων και ζώων αλλά και για άρδευση.

Η Γιαλούσα χωρίζεται σε δυο ενορίες, του Αρχαγγέλου και της Αγίας Μαρίνας. Και οι δυο εκκλησίες είναι καμαροσκέπαστες και ανήκουν στον 11ο - 12ο αιώνα. Εκτός από τις δυο ενορίες, υπάρχουν στη Γιαλούσα οι συνοικίες Κήποι, Λειβάδια, Καλαμιά και Γλυκοποτάμι.

Στην είσοδο της κωμόπολης βρίσκεται το εργοστάσιο επεξεργασίας καπνού του ΣΟΚ. Αποθήκες για την επεξεργασία καπνού ειδικής κατηγορίας, *των καπνιστών*, βρίσκονται στο κέντρο της Γιαλούσας.

Το Γυμνάσιο δεσπόζει του τοπίου, κτισμένο σ' ένα ύψωμα λίγο έξω από την κωμόπολη. Η γη παραχωρήθηκε από την εκκλησία του Αρχαγγέλου και για το κτίσιμο εργάστηκαν όλοι οι κάτοικοι της Γιαλούσας και των περιχώρων το 1950.

Ο μαθητής του σχολείου Ανδρέας Παρασκευά από την Κώμα του Γιαλού σκοτώθηκε από τους Άγγλους σε μαθητική διαδήλωση.

Δραματικές στιγμές στην κατεχόμενη Γιαλούσα

«Μετά τη δεύτερην εισβολήν εμείς εγκλωβιστήκαμε. Τες πρώτες ημέρες ο δρόμος ήταν ακόμα ανοικτός για το Νότο τζιαι μερικοί εφύαν με τα αυτοκίνητά τους, δηλαδή μερικές οικογένειες αστυνομικών τζι άλλων υπαλλήλων διορισμένων στο χωρκό μας. Εμείς εμείναμεν. Πού να πάμεν; Δαμαί εν το σπίτι μας, είπαμεν, δαμαί εγεννηθήκαμεν, δαμαί εγεννήσαμεν τα παιδκιά μας. Εγιώ ήμουν τότε 47 χρόνων, μέχρις εκείνη την ηλικία δεν είχα φύει ούτε μια στιγμή που το χωρκό μου, εκτός δκυό φορές: μια φορά που επήαμεν στη Λεμεσό να κατευοδώσουμε τον κουνιάδο μου για την Αγγλία τζιαι μια φορά επήαμεν στην Παναγία του Μασιαιρά για προσκύνημα. Πού να πάμεν λοιπόν; Εμείναμεν!

Επήραν τα παιδκιά μας όμηρους. Είπαν τους αιχμάλωτους, μα αιχμάλωτοι εν τζιείνοι που πιάνουνται στον πόλεμον, τζι όι τζιείνοι που πιάνουνται μες στα σπίδκια τους.

Που το σπίτι μας πήραν τους δκυο γιους μου, ο ένας 18 χρονών τζιαι ο άλλος 16 χρονών, τζιαι το γαμπρό μου, που ήταν φοιτητής 23 χρονών. Αφήκαν μας μόνον τον μιτσήν, που ήταν 12 χρονών τότε.

Το σπίτι μας εμαύρισεν· εν εξέραμεν τι θα τους εκάμναν· εγυρίζαμεν, εγιώ, ο άντρας μου τζιαι η κόρη μου σαν τα φαντάσματα, δεν αλλάσσαμε λέξη, επροσπαθούσαμεν να μεν θωρεί ο ένας μες στα μάδκια του άλλου, μεν τζιαι καταλάβει τες μαύρες σκέψεις του.

Άλλοι ελαλούσαν ότι τους εσκοτώσαν, άλλοι ότι τους επήραν στην Τουρκία. Ο νους μου εφκαίρωσεν. Μια φορά έβαλα τα κλάματα τζι η κόρη μου, είπεν μου: «Μάμα, εν κρίμα να κλαίεις τους ζωντανούς, γιατί εν ζωντανοί, ακούεις; Εν γίνεται ναν' πεθαμένοι, ειδάλλως πρέπει να χαθεί τέλεια τούτος ο κόσμος». Που τότε έκλαια κρυφά της, ελυπούμουν την τζιαι τζιείνην, εσκέφτουμουν τη μαύρη τύχη του παιδκιού μου. Ήρταν με τον χαρτωμένον που την Ελλάδα να παντρευτούν τζιαι αντί γάμους τζιαι χαρές, να μας εύρουν τόσα βάσανα τζιαι πίκρες! Ακόμα τζιαι τα προσκλητήρια εκρούσαμέν τα, γιατί εγράφαν ότι ο γαμπρός μας ήταν που την Ελλάδα, τζιαι εφοούμαστεν ότι, αν το εμαθαίναν οι Τούρτζιοι, θα τον εσκοτώναν σίουρα.

Εζήσαμε μες στην κόλασην για ένα μήναν. Στο μήναν εδώσαν μας κάτι κάρτες του Ερυθρού Σταυρού. Εγράφαν ότι οι γιοι μου και ο γαμπρός μου ήταν καλά τζιαι είδεν τους γιατρός. Οι δκυό κάρτες ήταν που τα Άδανα τζιαι η άλλη που το Γκαράζ Παυλίδη. Όμως είχαν ημερομηνίες 20 μέρες πριν τα πάρουμε τζιαι έτσι η αγωνία μας εσυνεχίζετουν.

Ύστερα έπεψεν ο Θεός μου τζι απολύσαν τους. Τους δικούς μου απολύσαν τους, όμως τον αρφότεχνό μου τον καθηγητή, που εν είχαν άλλον που τούντο παιδί οι γονιοί του, εν τον απολύσαν, ούτε τον άντρα της αρφότεχνής μου. Τους 9 που πιάσαν στον καφενέ με το δικαστή το Χατζηνικολάου εν τους απολύσαν.

Τα παιδκιά μου εν τα είδα που απολύονταν, όμως άκουσα τη φωνή τους που το ράδιο. Εν άκουσα πιο γλυκό ήχο στη ζωή μου!...

Εμέναμεν, μόνοι μας, χωρίς τα παιδκιά μας, μέσα σ' ένα σπίτι όφκαιρο, όμως εκάμναμεν υπομονήν τζιαι ελέγαμεν, αφού τα παιδκιά μας εν καλά, να αντέξουμε, να κρατήσουμε το χωρκό μας! Όμως οι Τούρτζιοι κάθε λλίες ημέρες επιάναν τζι έναν χωρκανό μας τζιαι δεν τον εξαναθωρούσαμεν. Ώσπου μια μέραν είπαν μας ότι, αν δεν εκάμναμε δήλωση ότι θέλουμε να φύουμεν «εθελοντικά» που το χωρκό μας, εν να μας επαίρναν προς άγνωστην κατεύθυνση, έτσι είπαν του μουχτάρη να μας πει. Είπαν του ακόμα ότι εμπορούσαμεν, αν εθέλαμεν, να πάρουμε τα ρούχα μας τζιαι ό,τι άλλα πράγματα εθέλαμε, φτάνει να είχαμε λεφτά να πληρώσουμε τον Τούρκον που εν να μας κουβαλούσε με το φορτηγό. Όμως, εκτός που τα ρούχα, τι άλλο μας αφήσαν για να το φέρουμεν; Μέρα μεσημέρι εμπαίναν μες στην αυλήν μας τζιαι πιάναν ό,τι εθέλαν. Τ' αυτοκίνητα τζιαι τα τράκτορ επιάσαν τα που την αρκήν, ύστερα επιάναν τα εργαλεία μας. Τες τσάπες, τ' άλετρα, τες σκάφες. Ό,τι εθέλαν έρκουνταν τζιαι πιάναν το. Σε ποιον να πάμε να βρούμε το δίκιο μας που ήμαστεν εις το έλεός τους;

Τρεις ημέρες πριν να φύουμεν ήρταν τζιείνοι που θα μπαίναν μες στο σπίτι μας τζιαι εθέλαν να τους δώσω το κλειδί. «Εν έχω κλειδί», λαλώ τους, «στο χωρκό μας εν εκλειώναμε τα σπίτια, κανένας εν εκαταδέχετουν να μπει μες στην αυλήν του άλλου».

Εν μου είπε τίποτε· έφυεν τζιαι ξανάρτεν την άλλην ημέρα. Άμα τον είδα, είπα του «έλα

τούτον το πιάτο με το φα'ί' τζιαι φώναξε του σιύλλου να του το δώσεις να μερώσει μαζί σου, για να μεν κλαίει το κτηνόν που εν να φύουμεν». Έπιασε το πιάτο τζιαι εφώναξέν του, μα ο σιύλλος έδειξέν του τα δόντια του. Άφηκεν το πιάτον τζιαι εξεκίνησεν να φύει. Λαλώ του, «θέλω μια χάρη που σένα. Θέλω να περιμένεις να φύουμεν αύριο τζι ύστερα να 'ρτεις να μπεις μες στο σπίτι». Εν μου είπεν τίποτε τζιαι γύρισεν τζι έφυεν.

Την άλλην ημέραν έδησα τον σιύλλο για να μεν βουρά που πίσω που το φορτηγό, έβαλά του φα'ί' τζιαι νερό τζιαι εμπήκαμεν με τον άντρα μου μες στο αυτοκίνητο.

Στο δρόμο ήμουν ήρεμη, ελάλουν, εν να πάω να δω τα παιδκιά μου, που έσιει δκυόμισι χρόνια να τα δω.

Άμαν εφτάσαμεν στο Λήδρα Πάλας εβκήκαν οι Οηέδες πάνω στο φορτηγό τζιαι εκατεβάζαν τα πράματά μας. Σαν τα εκατεβάζαν επετάξαν μου τις γλάστρες τζιαι εσπάσαν μου τες. Τότε εν άντεξα, έκατσα χαμαί τζιαι έκλαια...».

Αφήγηση Έλλης Χατζηδημήτρη από τη Γιαλούσα, περιοδικό *Ο κόσμος μας*, Γυμνασίου Φανερωμένης.

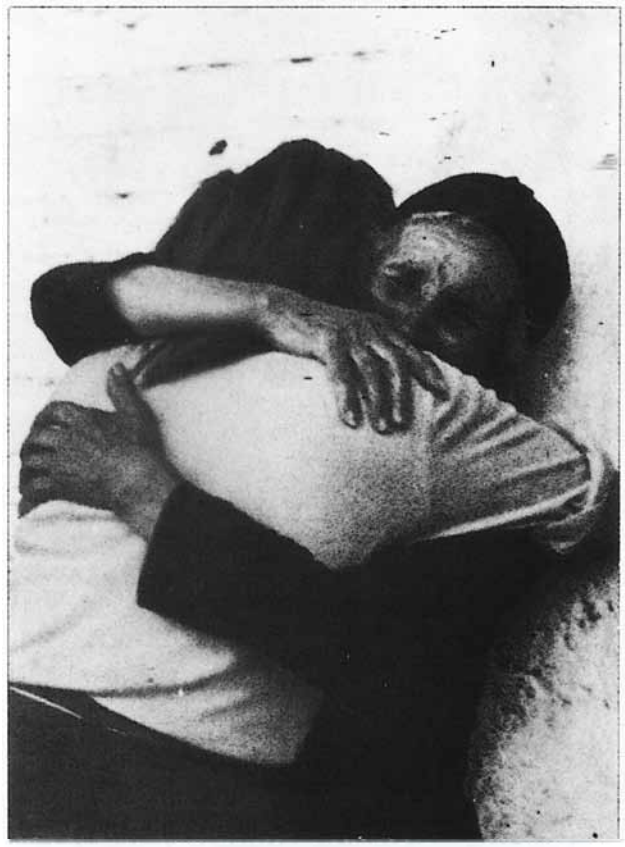

Νά ἔλε βάσανα φόβους ὠού γραβίσαμε ἐμείς οἱ ἐγκλωβισμένοι. Ἐκεῖ 16 χρόνια τώρα μας ὥλε δέν ἔβγηκα νά γράψω σλα ψαρίδιά μου αὐτά τά βασανοτήρια γιατί θά μέ ἤθελαν νά ψύγω νά γυρίσ' τους ὅχι ὥλοι νά ψύγω ἀπό τό σπίτι μου νά δόω τήν εὐκαιρίας τούς τσιρκους νά μιδόν σό σπίτι μου νά τό βρομήσουν ὥπως τά ἔμαναν τζιαί τά ἄλλα. Ὁ θεός μάς δείνη κουράγιο ἀγλοχίν τζιαι ὑπομονήν νά μήν ψύγουμε ἀπό τά σπίτια μας. Ὁ θεός μάς φωλίβει τζιαί μάς δίνει ἕνα κουράγιο ὥπως θά ξεπεντερόσουμε. Καί ἔλεα. τζιάνουμε ὑπομόνην τζιαί ἀλέχρόμεν ἔτσες Μαριῆνα μού βάσανα φόβους τζιαί τζιαιρά ὠού ἀφράσαμε ἐμείς οἱ ἐμπροβισμένοι ὅτις δέν εἰδελίωσε τά γνωρίζελα σόν ἤτανε. Ἔμανα τό ὄνειρο σου ἀλλά δέν ξέρω ἔαν σάς ἀρέσει γράμμα γιά νά σάς εὐχαριστίσω ὅλη μου καρδούσα τζιαί ὅλη ἤξερα πολλούς χαιρετισμούς Μαριῆνα μου ἐδικούς τζιαί ὅλους τζιαθηγητάς σάς ἔλω τζιαί ἀγνωστους μου ὠού εἶναι. Σού εὔχόμε Μαριῆνα νά γένεις μιά μορφωμένη κοπελλιά σόν ἤθόμουν νά σε Σέ χαιρετῶ μέ ὅλην μου τήν συμπάθειαπαραγαωσοῦν

Ἡ γιαγιά σου Μαρία Λαζαρίδου.

Απόσπασμα επιστολής της εγκλωβισμένης Μαρίας Λαζαρίδου, που δολοφονήθηκε.

Η εκπαίδευση στο διαμέρισμα Καρπασίας

Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Τα μέσα του 19ου αιώνα λειτουργούσε δημοτικό σχολείο μόνο στο Ριζοκάρπασο· είχε σαράντα μαθητές. Οι συνθήκες ήταν φοβερές. Με το τέλος όμως της Τουρκοκρατίας τα σχολεία πολλαπλασιάζονται. Το 1887 427 μαθητές παρακολουθούν μαθήματα στοιχειώδους εκπαιδεύσεως στις μεγαλύτερες κοινότητες της περιοχής. Η σταδιακή βελτίωση των συνθηκών ζωής οδηγεί σε μια ανοδική πορεία. Το 1974 λειτουργούσαν στην Καρπασία 22 Δημοτικά Σχολεία. Μετά την τουρκική εισβολή επαναλειτούργησαν Δημοτικά Σχολεία με τους δασκάλους που έμειναν εγκλωβισμένοι μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες. Το 1991 27 μαθητές Δημοτικού παρακολουθούν μαθήματα στο Ριζοκάρπασο, όπου διδάσκουν δυο δασκάλες, και 8 μαθητές διδάσκονται από μια δασκάλα στην Αγία Τριάδα.

Το εγκλωβισμένο Δημοτικό της Αγίας Τριάδας.

Οι μαθητές δημοτικού σχολείου (1892)

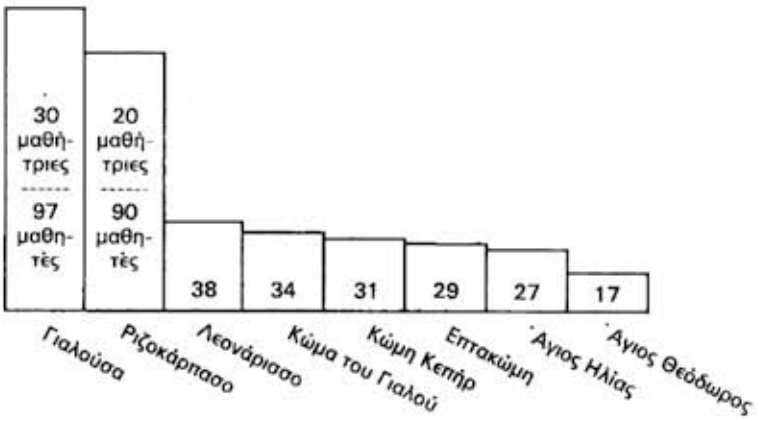

Δημοτικό Σχολείο Αγίου Θεοδώρου
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Ηλία
Δημοτικό Σχολείο Γαστριών
Δημοτικό Σχολείο Πατρικίου
Δημοτικό Σχολείο Πογαζίου
Δημοτικό Σχολείο Γερανίου

❁

Δημοτικό Σχολείο Κώμας του Γιαλού
Δημοτικό Σχολείο Κώμης Κεπήρ
Δημοτικό Σχολείο Εφτακώμης
Δημοτικό Σχολείο Βοκολίδας
Δημοτικό Σχολείο Ταύρου

Το Δημοτικό Κώμης Κεπήρ.

Δημοτικά Σχολεία Ριζοκαρπάσου (Α΄ και Β΄)
Δημοτικά Σχολεία Αιγιαλούσης (Α΄ και Β΄)
Δημοτικά Σχολεία Αγίας Τριάδας (Α΄ και Β΄)
Δημοτικό Σχολείο Μελάναρκας
Δημοτικό Σχολείο Λεοναρίσσου
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Ανδρονίκου
Δημοτικό Σχολείο Βαθύλακα
Δημοτικό Σχολείο Λυθράγκωμης
Δημοτικό Σχολείο Νέτας

Μέση Εκπαίδευση: Από τις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργεί στο Ριζοκάρπασο, με τη βοήθεια της μονής του Αποστόλου Αντρέα, Ανωτέρα Σχολή. Η Σχολή θα εξελιχτεί στο «Ελληνικόν Γυμνάσιον Ριζοκαρπάσου». Από το 1953 το Γυμνάσιο γίνεται εξατάξιο. Το 1973-74 στο Ριζοκάρπασο φοιτούσαν 235 μαθητές.

Από το 1948 άρχισε τη λειτουργία της και η Ανωτέρα Σχολή Αιγιαλούσης που θα εξελιχτεί σταδιακά στο εξατάξιο «Ελληνικόν Γυμνάσιον Αιγιαλούσης». Στο Γυμνάσιο Αιγιαλούσης φοιτούσαν το 1973-74 504 μαθητές και είχε αρχίσει τη λειτουργία του τμήμα πρακτικής κατεύθυνσης.

Μετά την τουρκική εισβολή λειτούργησαν για ένα διάστημα κάτω από φοβερά αντίξοες συνθήκες Γυμνάσια στο Ριζοκάρπασο, τη Γιαλούσα και την Αγία Τριάδα. Το 1974-75 στο Ριζοκάρπασο παρακολούθησαν τα μαθήματα 213 παιδιά, στη Γιαλούσα 201 μαθητές και στην Αγία Τριάδα 109. Οι Τούρκοι δεν επέτρεψαν τη λειτουργία των σχολείων την επόμενη σχολική χρονιά κι από τότε κανένα ελληνικό σχολείο Μέσης Εκπαίδευσης δε λειτουργεί στα κατεχόμενα εδάφη.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ

ΜΑΘΗΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟΥ

ΕΤΟΣ Δ ΣΧΟΛΙΚΟΝ ΕΤΟΣ 1969—70 ΤΕΥΧΟΣ 4ον

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΕΠΙ

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΕΠΕΤΕΙΩ ΓΑΡΥΣΕΩΣ

Παρέλαση του Γυμνασίου Αιγιαλούσης.

Γυμνάσιο Ριζοκαρπάσου

Το Γυμνάσιο Ριζοκαρπάσου συνάντησε πολλέ δυσκολίες κατά τη μακρόχρονη λειτουργία του Σκληροί και δύσκολοι οι αγώνες που αναλήφθηκαν από τις εκάστοτε διαχειριστικές επιτροπές τοι Αποστόλου Ανδρέα, απ' όλη την κοινότητα Ριζοκαρπάσου, τους Διευθυντές και καθηγητές, για νο φθάσει το σχολείο μέχρι την ολοκλήρωση και την αναγνώρισή του από την Ελληνική κυβέρνηση.

Συγκινητική ήταν η προσπάθεια της Ιεράς Μονής Αποστόλου Ανδρέα για την ολοκλήρωση και αναγνώριση της Σχολής. Οι διαχειριστικές επιτροπές της Μονής αποτελούσαν μέχρι το 1961 και τις Σχολικές Εφορείες. Η Ιερά Μονή Αποστόλου Ανδρέα υπήρξε μέγιστος ευεργέτης του Γυμνασίου Ριζοκαρπάσου Χωρίς την υλική και ηθική ενίσχυσή της ίσως κα να μην υπήρχε το Γυμνάσιο.

Από το 1917 μέχρι και το 1961 η Ιερά Μονή κατέβαλλε τους μισθούς των καθηγητών· επιπρόσθετα έκτισε και εξόπλισε το κτιριακό συγκρότημο του Σχολείου.

Στο κτίσιμο του Σχολείου συνέβαλε πολύ ολόκληρη η κοινότητα του Ριζοκαρπάσου.

Μαρία Λοϊζίδου
Τα κατεχόμενα Γυμνάσιά μας

Το εγκλωβισμένο Γυμνάσιο Αιγιαλούσας.

Το εγκλωβισμένο Γυμνάσιο Αιγιαλούσας

Όταν έφτασε στη Γιαλούσα το φοβερό μαντάτο ότι οι Τούρκοι είχαν προελάσει από τη Λευκωσία προς την Αμμόχωστο αποκόβοντας την Καρπασία, το αίμα πάγωσε στις φλέβες των ανθρώπων. Χιλιάδες άνθρωποι είχαν εγκλωβιστεί, ανήμποροι να κάνουν οτιδήποτε. Αγωνία και φόβος απλώθηκε παντού. Κι όταν εμφανίστηκαν τα τουρκικά στρατεύματα διατάζοντας τη συγκέντρωση των κατοίκων, η αγωνία κορυφώθηκε. Γρήγορα φάνηκαν οι προθέσεις τους. Ανθρωπομάζωμα. Οι άντρες φορτώνονται στα φορτηγά που αναχωρούν σε άγνωστη κατεύθυνση. Γυναίκες, μανάδες, παιδιά, αποχωρίζονται τους αγαπημένους τους. Άραγε θα τους ξαναδούν; Πολλοί δεν ξαναφάνηκαν από τότε· δίπλα από το όνομά τους συμπληρώθηκε μια πρωτόγνωρη για την Κύπρο λέξη. Αγνοούμενος. Ανάμεσα σ' αυτούς που δεν επέστρεψαν και οι καθηγητές Χριστόδουλος Καουτζιάνης που συνελήφθη στην Αγία Τριάδα και Παύλος Χατζηδημήτρη που αιχμαλωτίστηκε στη Γιαλούσα.

Ο Σεπτέμβρης, ο Οκτώβρης κι ο Νιόβρης πέρασαν αργά, βασανιστικά. Μουδιασμένοι οι κάτοικοι, κλειστοί στα σπίτια τους, παρακολουθούν Τούρκους εποίκους να αρπάζουν και να λεηλατούν ελληνικές περιουσίες. Οι μεγάλοι δένουν κόμπο την καρδιά τους κι αρχίζουν να σκέφτονται για τα παιδιά. Τι θα γίνουν; Ποιο είναι το μέλλον τους; Αρχίζει η καταμέτρηση. Οι μαθητές πολλοί. Όσο περνούν οι μέρες εμφανίζονται κι άλλοι, που ο φόβος τούς κρατούσε στο σπίτι. Δάσκαλοι; Καθηγητές; Όσοι απέμειναν, κυρίως δασκάλες και καθηγήτριες. Πρώτα λειτουργεί το Δημοτικό Σχολείο. Οι έξι καθηγήτριες που παρέμειναν στη Γιαλούσα συμπληρώνουν τις ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό. Οι συνθήκες φοβερές. Να διδάσκεις ελληνικά στο σχολείο με την τούρκικη σημαία αναρτημένη στο κτίριο, τους Τούρκους στρατιωτικούς να πηγαινοέρχονται ελέγχοντας τα πάντα, χωρίς βιβλία και γραφική ύλη...

Ούτε λόγος ακόμα για τη λειτουργία του Γυμνασίου. Η πρώτη απόπειρα να σταλούν φυλλάδια με διδακτικό υλικό από το Υπουργείο Παιδείας μέσω του Ερυθρού Σταυρού προσέκρουσε στην άρνηση των Τούρκων. Μια δεύτερη προσπάθεια τελεσφόρησε· και τα φυλλάδια μοιράζονται στους μαθητές, όχι στο σχολείο αλλά... μέσα σε καφενείο κάτω από τα καχύποπτα βλέμματα οπλισμένων Τούρκων. Κι οι καθηγήτριες νιώθουν διπλό το καθήκον. Βαρύ το χρέος. Πώς θα βοηθήσουν τα παιδιά; Διορθώνουν τις απαντήσεις των παιδιών και τους μοιράζουν άλλα φυλλάδια. Η παιδευτική πράξη όμως είναι άλλο πράγμα. Πώς θα προσεγγίσεις την παιδική ψυχή, την τραυματισμένη και πληγωμένη από όλα όσα συμβαίνουν γύρω της; Πώς θα ξεπεράσεις τις δικές σου αγωνίες, τις πίκρες και τον πόνο που ξεχειλίζει απ' την καρδιά σου, για να δώσεις αγάπη και να εμπνεύσεις αυτοπεποίθηση, θάρρος κι ελπίδα;

Φάνηκε έντονα η ανάγκη να εξευρεθεί ένας χώρος, όπου να στηθεί, πρόχειρα έστω, μια

τάξη. Δυο καθηγήτριες, με κίνδυνο της ζωής τους, επισκέπτονται κρυφά το κτίριο του Γυμνασίου. Πόνος ψυχής. Το κτίριο λεηλατημένο, τα πάντα διασκορπισμένα στο πάτωμα. Μόχθοι και κόποι πάνε χαμένοι. Σφίγγουν την καρδιά, παίρνουν βιβλία και άλλο διδακτικό υλικό και επιστρέφουν. Τέλη του Μάρτη· άλλη εκστρατεία οργανώνεται κρυφά· αυτή τη φορά μεταφέρονται πίνακες και παγκάκια σε μια αποθήκη καπνού. Το σκηνικό στήνεται. Η καθηγήτρια, τα παιδιά στα παγκάκια, ο πίνακας, γραφική ύλη. Το κρυφό σχολειό, που διαβάζαμε σε παλιά βιβλία, ξαναγεννιέται. Οι Τούρκοι επιτρέπουν μόνο μοίρασμα των φυλλαδίων· δεν πρέπει να γίνεται μάθημα. Οι διαταγές τους τηρούνται μόνο τυπικά.

Σε λίγες μέρες εισορμούν στο σχολείο - αποθήκη Τούρκοι ένοπλοι με άντρες των Ηνωμένων Εθνών. Μάθημα Νέων Ελληνικών: Οι ελεύθεροι πολιορκημένοι. Πάγωμα. Παίρνουν θάρρος από την παρουσία των Ηνωμένων Εθνών οι καθηγήτριες. Διαμαρτύρονται. Ζητούν το αναφαίρετο δικαίωμα των παιδιών για μόρφωση. Το Γυμνάσιό τους είναι εκεί. Είναι δικό τους. Γιατί; Οι Τούρκοι αναγκάζονται να δώσουν την έγκρισή τους για τη λειτουργία του Γυμνασίου. Η άδεια όμως είναι προφορική. Μάταια ζητούν οι καθηγήτριες κάτι γραπτό· να νιώθουν περισσότερη ασφάλεια. Νέα αγωνία. Τι να σημαίνει αυτό; Παρ' όλη την αβεβαιότητα όμως αποφασίζουν να εγκατασταθούν στο Γυμνάσιο. Νέα εκστρατεία· καθάρισμα, σφουγγάρισμα. Το Γυμνάσιο παίρνει ανάσα. Εννιά Απριλίου 1975· καταρτίζεται πρόγραμμα και σχηματίζονται έξι τάξεις. Θα διδάσκουν οι έξι καθηγήτριες και ένας απόφοιτος της Ακαδημίας Λάρνακας που ανέλαβε τα Αγγλικά και τα Μαθηματικά των τριών πρώτων τάξεων. Τα μαθήματα των Φυσικών και των Μαθηματικών των μεγάλων τάξεων ανέλαβαν μαθητές του σχολείου, που δίδασκαν στην παρουσία μιας καθηγήτριας.

Μεγάλη Παρασκευή. Το μαρτύριο. Ο Χριστός κι ο Άνθρωπος σταυρώνονται. Ο θρήνος. Ομάδα μαθητών του Γυμνασίου ψάλλει τις στάσεις του Επιταφίου. Οι παιδικές φωνές δίνουν μια άλλη διάσταση...

Στο μεταξύ οι Τούρκοι δε χάνουν ευκαιρία να υπενθυμίζουν την παρουσία τους. Στο γαλανόλευκο ιστό του Γυμνασίου υψώνεται η τουρκική σημαία· αργότερα ο ιστός βάφεται κόκκινος. Νέο πλήγμα στην καρδιά. Το ρολόι του σχολείου πρέπει να δείχνει την τουρκική ώρα! Κι όταν ρώτησε ο Τούρκος αξιωματικός μαθητή της Γ΄ τάξης τι ώρα είναι κι εκείνος έδωσε την ελληνική, κάλεσαν το μαθητή στον Αστυνομικό σταθμό και τον ξυλοφόρτωσαν. Πώς τολμά! Κι οι καθηγήτριες σωπαίνουν. Πώς θα διδάξεις τη δικαιοσύνη, την αξιοπρέπεια, την ανθρωπιά; Χρειάζονται κι οι ίδιες τόνωση. Απ' τις χαραμάδες του σιδερένιου παραπετάσματος που χωρίζει την Καρπασία από τον «έξω κόσμο» περνούν ακτίνες αγάπης. Το Γυμνάσιο Λαγκαδά Θεσσαλονίκης στέλλει κουβέρτες για τα παιδιά του σχολείου. Σημείο αγάπης, στήριξη σε ώρες απόγνωσης.

Κι ο Γολγοθάς συνεχίζεται· φτάνει ο Ιούνιος. Οι μαθητές συμπλήρωσαν τέσσερις μήνες μαθημάτων· παίρνουν και βαθμούς...

24 Ιουνίου. Το βράδυ Τούρκοι «αστυνομικοί» κτυπούν την πόρτα στα σπίτια των καθηγητριών, σημειώνουν τα στοιχεία τους κι αφήνουν ένα μήνυμα: «Αύριο δε θα πάτε σχολείο· θα παρουσιαστείτε στον Αστυνομικό σταθμό». Τι συμβαίνει; Αγωνία. Καμιά εξήγηση γι' αυτή την ενέργεια. Άγρυπνες περνούν τη νύχτα. Οι ώρες κυλούν αργά. Με το στόμα στεγνό «παρουσιάζονται» μπροστά στον κατακτητή. Κι η είδηση; Αρκετά με το Γυμνάσιο· τα μαθήματα διακόπτονται. Το τέλος του Γυμνασίου Αιγιαλούσας; Με το κεφάλι σκυφτό φεύγουν οι καθηγήτριες. Έκαναν ό,τι μπορούσαν. Σφίγγουν τα δόντια. Θα συνεχίσουν τον αγώνα. Συνεχίζουν τα μαθήματα στο σπίτι. Το κρυφό σχολειό. Οι Τούρκοι όμως καραδοκούν. Μπαίνουν στο σπίτι την ώρα του μαθήματος. Γύρω στα δεκαπέντε παιδιά κάθονται με τα βιβλία και τα τετράδια ανοιχτά. Θυμώνει ο Τούρκος· τα παιδιά τρέμουν.

— Τι κάνετε εδώ;

— Εξηγούμε ορισμένες απορίες...

— Δεν ξέρετε ότι απαγορεύεται το μάθημα; (Ελέγχει τα τετράδια). Λέτε ψέματα, τα τετράδια έχουν ημερομηνίες. Θα στέλλω να ελέγχουν το σπίτι...

Αλλαγή στο πρόγραμμα. Αντί να πηγαίνουν οι μαθητές στην καθηγήτρια, πάει η καθηγήτρια σε σπίτια μαθητών... Γιαλούσα, καλοκαίρι του 1975. Εικοστός αιώνας... Ο αιώνας του πολιτισμού...

Η περιγραφή στηρίζεται
σε διηγήσεις εγκλωβισμένων καθηγητριών.

Καρπασίτισσα
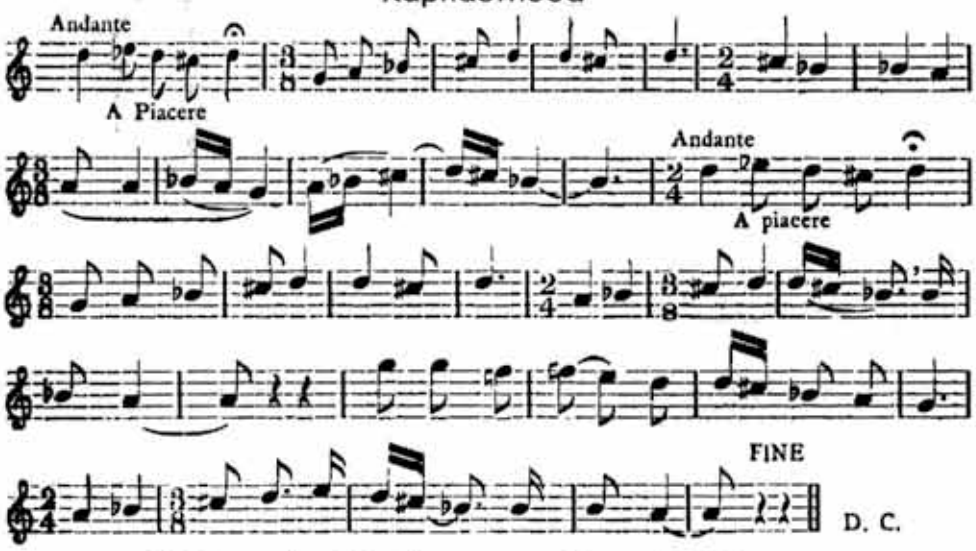
Ω! Τζι απού το Ριζοκάρπασον να πάω την Γιαλούσαν,
Ω! Εν ί(δ)ασιν τα μάδκια μου τέδκιαν μαυρομματούσαν.

Επαρχία Λάρνακας
(κατεχόμενο τμήμα)
Άρσος Τρεμετουσιά

Το Άρσος και η Τρεμετουσιά βρίσκονται στην πεδιάδα της Μεσαορίας. Στο Άρσος καλλιεργούνται, εκτός από σιτηρά, και αμπέλια. Κοντά στο χωριό ανακαλύφθηκε υπαίθριο ιερό της θεάς Αφροδίτης με σημαντικά αφιερώματα. Η Τρεμετουσιά, αρχαία Τριμιθούντα, ήταν έδρα επισκοπής. Εδώ βρίσκεται το μοναστήρι του Αγίου Σπυρίδωνος. Ο Άγιος Σπυρίδωνας γεννήθηκε στο γειτονικό χωριό Ασσια και υπηρέτησε ως επίσκοπος Τριμιθούντας. Το 325 μ.Χ. ο Σπυρίδων συμμετείχε στην Α΄ οικουμενική σύνοδο. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνόδου αναφέρεται ότι ο Άγιος επιτέλεσε ένα θαύμα· για να δηλώσει το ομοούσιο της Αγίας Τριάδας έσφιξε στα χέρια του ένα κεραμίδι και το χώρισε στα τρία στοιχεία που το είχαν σχηματίσει: το χώμα,το νερό και τη φωτιά. Με το όνομα του Αγίου Σπυρίδωνα συνδέονται και πολλά άλλα θαύματα. Μετά το θάνατό του αφιερώθηκε σ΄ αυτόν μια εκκλησία στην Τριμιθούντα, που εξελίχτηκε αργότερα σε μοναστήρι.

Ψηφιδωτό πάτωμα από τη βασιλική του Αγίου Σπυρίδωνα (τέλος 4ου - αρχές 5ου αιώνα) που καταστράφηκε κατά τη διάρκεια των Αραβικών επιδρομών. Το σημερινό κτίσμα ανακαινίστηκε το 18ο αιώνα. Στα χρόνια 1965-1974 λειτουργούσε στο μοναστήρι κέντρο συντήρησης εικόνων και χειρογράφων.

Ωραιότατη κεφαλή αγάλματος από το Άρσος με χαρακτηριστικά της ελληνικής γλυπτικής του 3ου αιώνα π.Χ. Φέρει πέπλο και σκουλαρίκια που είναι τσαμπιά σταφυλιού.

Χρυσό περιδέραιο από το Άρσος.

Το μοναστήρι του Αγίου Σπυρίδωνα. Το σημερινό κτίσμα ανακαινίστηκε το 18ο αιώνα. Στα χρόνια 1965-1974 λειτουργούσε στο μοναστήρι κέντρο συντηρήσεως εικόνων και χειρογράφων.

Ο Ἅγιος Σπυρίδωνας

Στην Ἄσσια γεννήθηκε και μεγάλωσε ο Ἅγιος Σπυρίδων. Γράμματα ο Ἅγιος δεν έμαθε πολλά. Ούτε και φοίτησε σε ανώτερες σχολές. Η Αγία Γραφή, όμως, ήταν ο καθημερινός και αχώριστος σύντροφός του. Ὅπου πήγαινε μαζί του την έπαιρνε. Μαζί του στο σπίτι. Μαζί του κι όταν οδηγούσε τα πρόβατα στη βοσκή, γιατί ήταν βοσκός. Μέσα στο σακκίδιό του, τη γνωστή κυπριακή βούρκα, στην οποία είχε βαλμένο το λιτό του γεύμα, είχε και το Ευαγγέλιό του.

Μετά από πιέσεις των γονιών του δημιούργησε οικογένεια. Δυστυχώς όμως πολύ νωρίς έχασε την προσφιλή του σύντροφο. Ἔτσι ο Σπυρίδων έμεινε μόνος με συντροφιά τη χαριτωμένη κόρη του, την Ειρήνη.

Η πανθομολογούμενη από όλους ευσέβεια και αρετή του κατέστησε τον Ἅγιο σεβαστό κι αγαπητό, όχι μονάχα στην πόλη του, μα και στα γύρω χωριά. Σ' αυτόν εύρισκαν καταφύγιο οι δυστυχισμένοι. Αυτόν είχαν προστάτη οι πονεμένοι. Αυτόν έβλεπαν πατέρα τα ορφανά. Σε κάθε ανάγκη σ' αυτόν κατέφευγαν όλοι, γιατί στο πρόσωπό του ήταν βέβαιοι πως θα βρίσκανε αυτό που ήθελαν, αυτό που ποθούσαν. Την παρηγοριά και την ανακούφιση. Ἔτσι, όταν κάποτε πέθανε ο ιερέας του τόπου εκείνου, μικροί και μεγάλοι μ' ένα στόμα το Σπυρίδωνα κάλεσαν να χειροτονηθεί ποιμένας των ψυχών τους. Αργότερα κλήρος και λαός με τις παρακλήσεις τους πάλι ανέδειξαν τον Ἅγιο πρώτο Επίσκοπο της Τριμιθούντος. Και τη θέση αυτή τίμησε και δόξασε όσο κανένας άλλος ο απλοϊκός βοσκός.

Κώστας Τζωρτζής,
Ἄσσια, μέρες συμφοράς.

Πανηγύρι στον Ἅγιο Σπυρίδωνα.

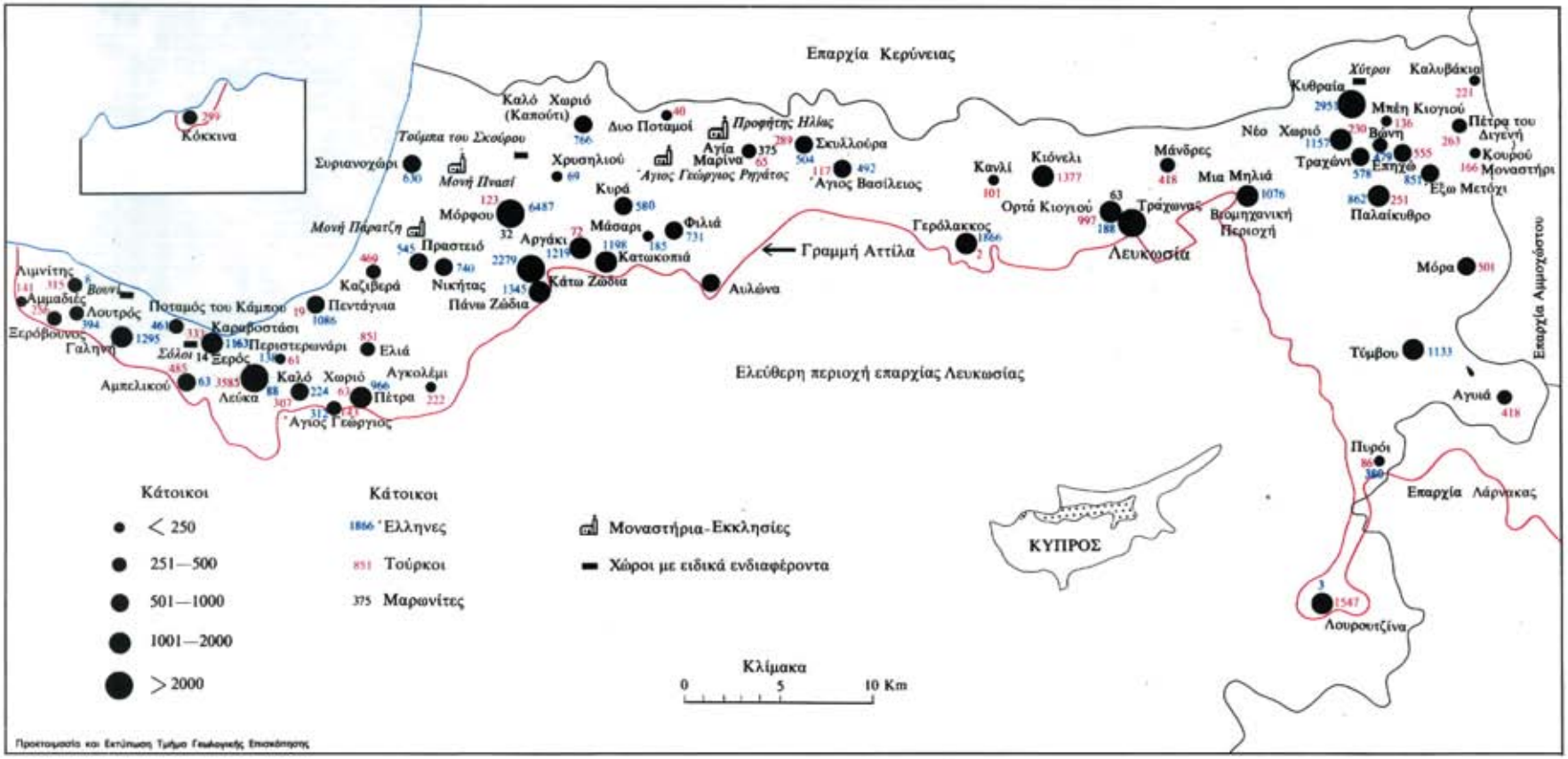
Επαρχία Κερύνειας
Κόκκινα
299
Καλό Χωριό (Καπούτι)
766
Δυο Ποταμοί
40
Προφήτης Ηλίας
Τούμπα του Σκούρου
Συριανοχάρι
630
Μονή Πυρσί
Χρυσηλιού
69
Αγία Μαρίνα
375
65
Σκυλλούρα
504
117
Άγιος Βασίλειος
492
Άγιος Γεώργιος Ρηγάτος
Κυρά
580
Μόρφου
123
6487
32
Μονή Πάρατζη
Αργάκι
72
1219
Μάσαρι
185
Φιλιά
731
Πραστειό
545
2279
1198
Κατωκοπιά
Κάτω Ζώδια
1345
Πάνω Ζώδια
Νικήτας
740
Καζιβερά
469
Πεντάγεια
19
1086
Ποταμός του Κάμπου
Καραβοστάσι
Περιστερωνάρι
851
Ελιά
Λιμνίτης
141
315
6
Βουνί
Αμμαδιές
256
Λουτρός
394
Ξερόβουνος
Γαληνή
1295
461
331
Σάλλοι
14
Ξερός
1363
138
61
Αμπελικού
485
63
3585
Καλό Χωριό
88
224
61
Λεύκα
307
Πέτρα
966
222
Αγκολέμι
Άγιος Γεώργιος
312
121
Γραμμή Αττίλα
Αυλώνα
Γερόλακκος
1866
2
Κανλί
101
Κιόνελι
1377
Μάνδρες
418
Μια Μηλιά
1076
Ορτά Κιογιού
997
63
188
Τράχωνας
Λευκωσία
Βρομηχανική Περιοχή
Ελεύθερη περιοχή επαρχίας Λευκωσίας
Κυθραία
295
Χύτροι
Καλυβάκια
221
Μπέη Κιογιού
Πέτρα του Διγενή
263
Νέο Χωριό
1157
230
Βάνη
136
Τραχώνι
479
Επηχώ
578
555
Κουρού
166
Μοναστήρι
Έξω Μετόχι
851
862
251
Παλαίκυθρο
Μόρα
501
Τύμβου
1133
Επαρχία Αμμοχώστου
Αγυιά
418
Πυρόι
86
380
Επαρχία Λάρνακας
ΚΥΠΡΟΣ
3
1547
Λουρουτζίνα
Κάτοικοι
< 250
251—500
501—1000
1001—2000
> 2000
Κάτοικοι
1866 Έλληνες
851 Τούρκοι
375 Μαρωνίτες
Μοναστήρια-Εκκλησίες
Χώροι με ειδικά ενδιαφέροντα
Κλίμακα
0
5
10 Km
Προετοιμασία και Εκτύπωση Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης

Η επαρχία της Λευκωσίας

(κατεχόμενο τμήμα)

Μεγάλο τμήμα της επαρχίας Λευκωσίας κατέχεται από τα τουρκικά στρατεύματα. Το τμήμα αυτό περιλαμβάνει την περιοχή Κυθρέας, τη Δυτική κεντρική πεδιάδα με το διαμέρισμα Μόρφου και χωριά της Σολιάς και της Τηλλυρίας.

Ανατολικά της Λευκωσίας προς την πεδιάδα της Μεσαορίας είναι η **Τύμπου** και το Πυρόι. Η **περιοχή της Κυθρέας** αρχίζει από την πεδιάδα με τη Βώνη, το Τραχώνι, το Νέο Χωριό, το Παλαίκυθρο, το Έξω Μετόχι και σκαρφαλώνει στους νότιους πρόποδες της οροσειράς του Πενταδακτύλου με την Κυθρέα. Στην πεδιάδα, πολύ κοντά στη Λευκωσία, είναι η Μια Μηλιά και η βιομηχανική περιοχή Μιας Μηλιάς. **Τμήμα της Λευκωσίας** με τα βόρεια προάστια Ομορφίτα, Τράχωνα, Νεάπολη και την αγροτική περιοχή του Καϊμακλιού βρίσκεται επίσης στην κατεχόμενη ζώνη.

Δυτικά της πρωτεύουσας έχει καταληφθεί το τμήμα της κεντρικής πεδιάδας με το **Γερόλακκο**, τον Άγιο Βασίλειο, τη Σκυλλούρα, την Αγία Μαρίνα Σκυλλούρας και την Αυλώνα. Κάτω από την μπότα του κατακτητή στενάζει επίσης και το πλούσιο σε υπόγεια νερά **διαμέρισμα Μόρφου**, που περιλαμβάνει την ίδια την κωμόπολη, τη Ζώδια, την Κατωκοπιά, το Αργάκι, τη Φιλιά, το Μάσαρι, την Κυρά, το Συριανοχώρι, το Πραστειό, το Νικήτα και το Καπούτι. Ακόμη δυτικότερα βρίσκεται η Πεντάγυια, το Περιστερωνάρι και η περιοχή Ξερού.

Τα **χωριά της Τηλλυρίας** Γαληνή, Λουτρός, Αμπελικού και **τμήμα της Σολιάς** με την Πέτρα και τη Λεύκα πάνω στην οροσειρά του Τροόδους περιλαμβάνονται στην κατεχόμενη περιοχή. Στις βόρειες ακτές της Κύπρου ελέγχεται από τον τουρκικό στρατό και η περιοχή του τουρκοκυπριακού χωριού Κόκκινα.

Οικισμοί με περισσότερους από 1000 κατοίκους

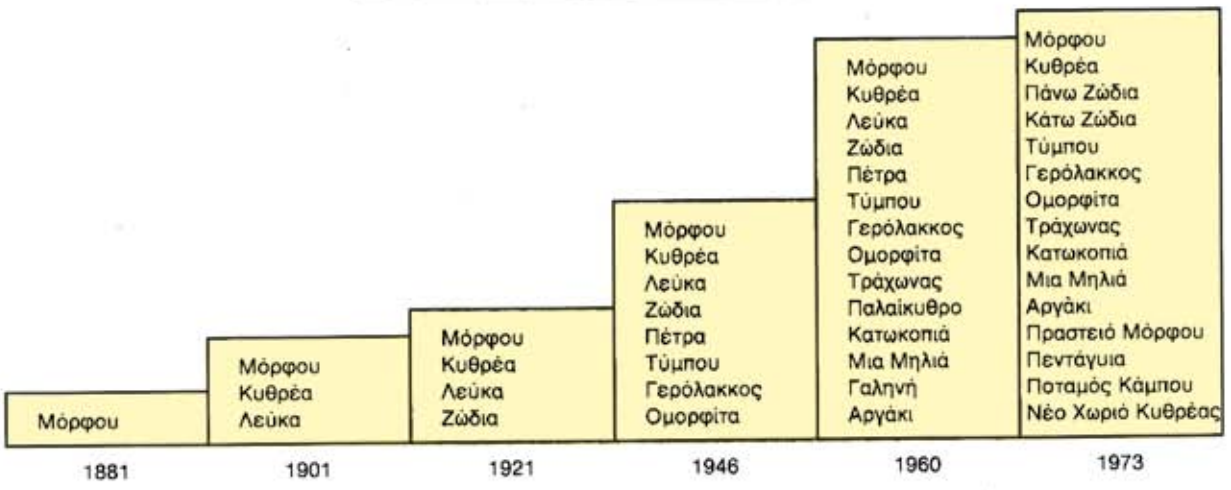

Σημείωση: Στην καταγραφή του 1973 δεν περιλαμβάνονται οι Τουρκοκύπριοι.

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

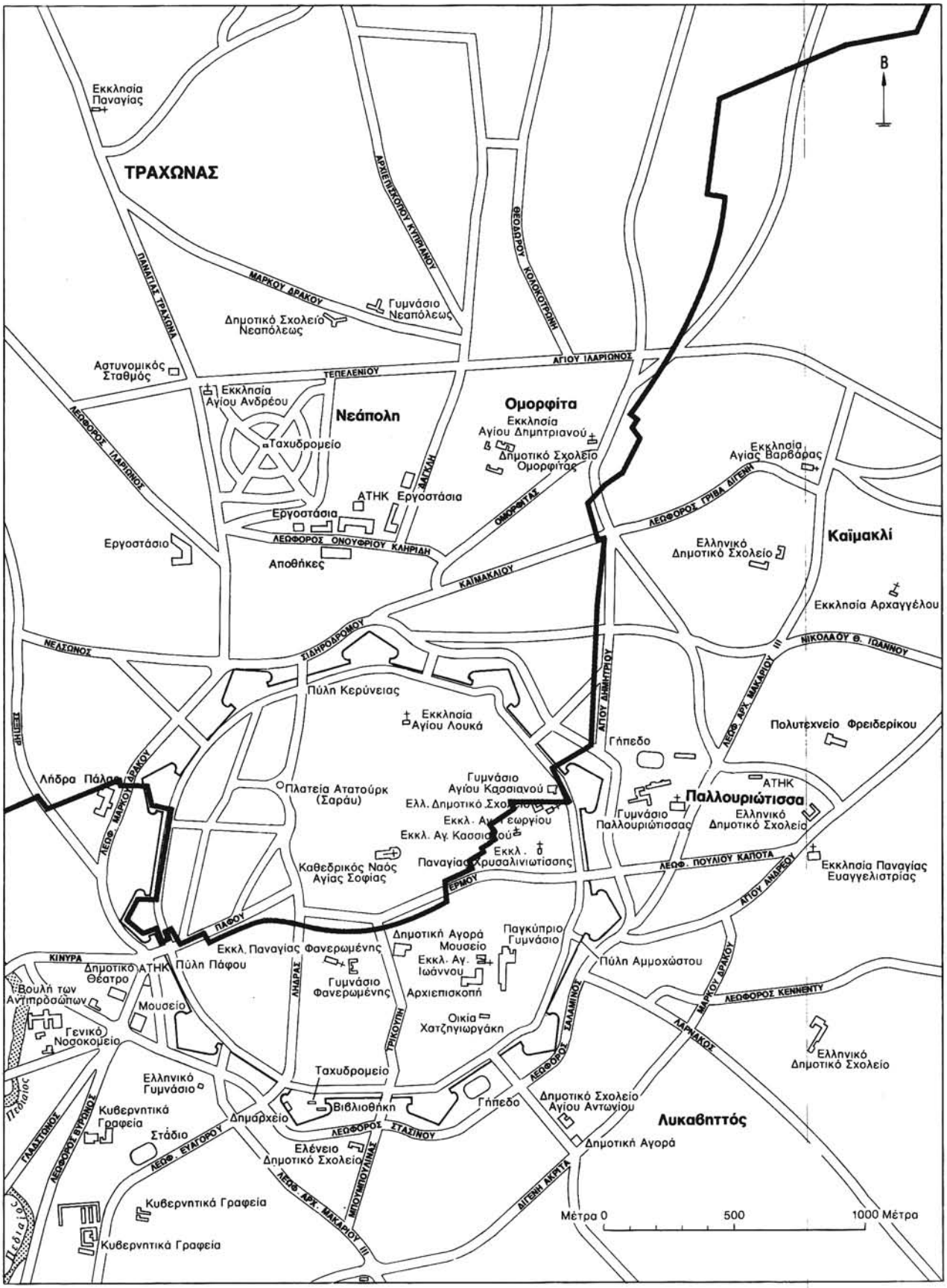
Β
Εκκλησία Παναγίας
ΤΡΑΧΩΝΑΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ
ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ
ΜΑΡΚΟΥ ΔΡΑΚΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΡΑΧΩΝΑ
Γυμνάσιο Νεαπόλεως
Δημοτικό Σχολείο Νεαπόλεως
Αστυνομικός Σταθμός
ΑΓΙΟΥ ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ
ΤΕΠΕΛΕΝΙΟΥ
Εκκλησία Αγίου Ανδρέου
Νεάπολη
Ομορφίτα
Εκκλησία Αγίου Δημητριανού
Δημοτικό Σχολείο Ομορφίτας
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΙΛΑΡΙΩΝΟΣ
Ταχυδρομείο
ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΚΗΣ
ΑΤΗΚ Εργοστάσια
Εργοστάσια
ΟΜΟΡΦΙΤΑΣ
Εκκλησία Αγίας Βαρβάρας
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΔΙΓΕΝΗ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΟΝΟΥΦΡΙΟΥ ΚΑΗΡΙΔΗ
Εργοστάσιο
Αποθήκες
Καϊμακλί
Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο
ΚΑΪΜΑΚΛΙΟΥ
Εκκλησία Αρχαγγέλου
ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΝΕΛΣΩΝΟΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Θ. ΙΩΑΝΝΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Πύλη Κερύνειας
Εκκλησία Αγίου Λουκά
Πολυτεχνείο Φρειδερίκου
ΛΕΩΦ. ΑΡΧ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ III
Γήπεδο
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
Λήδρα Πάλας
ΛΕΩΦ. ΜΑΡΚΟΥ ΔΡΑΚΟΥ
Πλατεία Ατατούρκ (Σαράι)
Γυμνάσιο Αγίου Κασσιανού
Ελλ. Δημοτικό Σχολείο
ΑΤΗΚ
Παλλουριώτισσα
Γυμνάσιο Παλλουριώτισσας
Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο
Εκκλ. Αγ. Γεωργίου
Εκκλ. Αγ. Κασσιανού
Εκκλ. Παναγίας Χρυσαλινιώτισσας
Καθεδρικός Ναός Αγίας Σοφίας
ΛΕΩΦ. ΠΟΥΛΙΟΥ ΚΑΠΟΤΑ
Εκκλησία Παναγίας Ευαγγελιστρίας
ΕΡΜΟΥ
ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ
ΠΑΦΟΥ
Παγκύπριο Γυμνάσιο
Δημοτική Αγορά Μουσείο
Εκκλ. Παναγίας Φανερωμένης
Εκκλ. Αγ. Ιωάννου
Πύλη Αμμοχώστου
ΚΙΝΥΡΑ
Δημοτικό Θέατρο
ΑΤΗΚ
Πύλη Πάφου
ΛΗΔΡΑΣ
Γυμνάσιο Φανερωμένης
Αρχιεπισκοπή
Βουλή των Αντιπροσώπων
Μουσείο
Οικία Χατζηγιωργάκη
ΤΡΙΚΟΥΠΗ
ΜΑΡΚΟΥ ΔΡΑΚΟΥ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΚΕΝΝΕΝΤΥ
Γενικό Νοσοκομείο
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ
ΛΑΡΝΑΚΟΣ
Ταχυδρομείο
Ελληνικό Γυμνάσιο
Πεδιαίος
Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο
Βιβλιοθήκη
Γήπεδο
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Αντωνίου
Κυβερνητικά Γραφεία
Δημαρχείο
Στάδιο
ΓΑΛΑΞΙΟΥΣ
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΣΤΑΣΙΝΟΥ
Λυκαβηττός
ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
ΛΕΩΦ. ΕΥΑΓΟΡΟΥ
Ελένειο Δημοτικό Σχολείο
Δημοτική Αγορά
ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑΣ
ΛΕΩΦ. ΑΡΧ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ III
ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ
Κυβερνητικά Γραφεία
Κυβερνητικά Γραφεία
Μέτρα 0
500
1000 Μέτρα

Λευκωσία

Στην περιοχή της Λευκωσίας ήταν κτισμένη η αρχαία Λήδρα. Μετά την καταστροφή των μεγάλων παραλιακών πόλεων από τους Άραβες, τα Μεσαιωνικά χρόνια, η Λευκωσία, διάδοχος της Λήδρας, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα. Τον 11ο αιώνα είχε ήδη εξελιχτεί σε σημαντικό διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο. Κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας η Λευκωσία, πρωτεύουσα του φράγκικου βασιλείου της Κύπρου, είναι μια ωραία μεσαιωνική πόλη κτισμένη στις όχθες του Πεδιαίου με ανάκτορα, αρχοντικά, επιβλητικούς ναούς, τείχη. Οι Βενετοί (15ος - 16ος αιώνας) αλλάζουν το ρου του ποταμού, για να περάσει έξω από την πόλη, κατεδαφίζουν τα παλιά τείχη και κτίζουν νέα, αυτά που διατηρούνται ως σήμερα, περιορίζοντας την έκταση της Λευκωσίας για αμυντικούς λόγους.

Με την τουρκική κατάκτηση, το 1570, υψώνονται μιναρέδες στα επιβλητικά εκκλησιαστικά οικοδομήματα των Φράγκων που μετατρέπονται σε τζαμιά. Τα βασιλικά ανάκτορα με τα οικόσημα στην είσοδο γίνονται σεράγιο. Η πόλη μένει περιορισμένη στα κυκλικά της τείχη κι επικοινωνεί μέσω των τριών πυλών της με τη γύρω περιοχή. Η οικιστική περιοχή αρχίζει να αναπτύσσεται έξω από τα τείχη κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, οπότε γίνονται ανοίγματα στις οχυρώσεις και τα κυβερνητικά κτίρια κτίζονται έξω από την παλιά πόλη. Σ' αυτή την εποχή βελτιώνεται το συγκοινωνιακό δίκτυο και ο σιδηρόδρομος ενώνει την πρωτεύουσα με την Αμμόχωστο και του Μόρφου διασχίζοντας την κεντρική πεδιάδα. Αργότερα κτίζεται δυτικά της Λευκωσίας το διεθνές αεροδρόμιο.

Τις αρχές του εικοστού αιώνα τα γύρω προάστια, Άγιοι Ομολογητές, Έγκωμη, Στρόβολος, Άγιος Δομέτιος, Ομορφίτα, Καϊμακλί, Τράχωνας, Παλουριώτισσα, Αγλαντζιά, επεκτείνονται και πλησιάζουν την κυρίως πόλη. Στο μεταξύ δημιουργούνται και νέες περιοχές όπως η Νεάπολη, η Κέρμια, η Δασούπολη. Σταδιακά συμπεριλαμβάνονται στα δημοτικά όρια της Λευκωσίας οι Άγιοι Ομολογητές, ο Τράχωνας, η Ομορφίτα, η Νεάπολη, το Καϊμακλί, η Παλουριώτισσα.

Οι περιπέτειες της Κύπρου κατά τη νεότερη εποχή γράφονται έντονα στο σώμα της Λευκωσίας. Ήδη το 1958 με τις πρώτες διακοινοτικές συγκρούσεις αρχίζει το πρώτο στάδιο διαχωρισμού της πρωτεύουσας. Επηρεάζονται ιδιαίτερα οι περιοχές του Αγίου Λουκά και του παραδοσιακού εμπορικού κέντρου μέσα στα τείχη, της Ομορφίτας και του Τράχωνα. Οι εκκλησίες του Αγίου Λουκά και του Αγίου Ιακώβου λεηλατούνται. Ο διαχωρισμός γίνεται σαφέστερος το 1963-64, οπότε δημιουργείται αμιγής τουρκοκυπριακή περιοχή με πυρήνα τον τουρκικό τομέα της Λευκωσίας. Το 1974 η περιοχή που ελέγχεται από τους Τούρκους διευρύνεται· εκδιώκονται από τα σπίτια τους οι κάτοικοι της Ομορφίτας, του Τράχωνα, της Νεάπολης, καταλαμβάνονται η αγροτική περιοχή του Καϊμακλιού και η βιομηχανική περιοχή Μιας Μηλιάς. Το Διεθνές Αεροδρόμιο βρίσκεται στην ουδέτερη ζώνη και σταματά τη λειτουργία του.

Η Λευκωσία πρωτεύουσα της Κύπρου

«Οι Βυζαντινοί κατά τον 9ο αιώνα, αναζητούν για λόγους άμυνας, μιαν ασφαλή πρωτεύουσα για την Κύπρο, μετά τις καταστρεπτικές επιθέσεις των Αράβων, από τα μέσα του 7ου μέχρι το τέλος του 9ου αιώνα, εναντίον της πρωτεύουσας Κωνσταντίας. Η ευνοϊκή γεωγραφική θέση της πόλεως (της Λευκωσίας) και κυρίως η κεντρική της θέση, σημαντικός παράγοντας για μια ενιαία επαρχία, τους οδήγησε να εκλέξουν τη Λευκωσία σαν διοικητικό κέντρο κατά τους δυο τελευταίους αιώνες της διακυβερνήσεώς τους. Υπάρχουν πολλές αναφορές στη Λευκωσία από τα ύστερα χρόνια του 11ου μέχρι το τέλος του 12ου αιώνα.

Κατά τη διάρκεια της Εποχής των Λουζινιανών (1192-1489) η Λευκωσία παίρνει το όνομα Νικοσία και γίνεται η φεουδαρχική πρωτεύουσα του βασιλείου της νήσου. Η φεουδαρχική πόλη αναπτύχθηκε από τη βυζαντινή αλλά τώρα αναπτύσσεται εξαιρετικά γρήγορα. Το γεωγραφικό της περιβάλλον ευνοεί μια τέτοια γοργή ανάπτυξη και η θέση της στο κέντρο της νήσου την καθιστά κατάλληλο σημείο για να ελέγχει ο βασιλιάς τους διάφορους υποτελείς του. Οι Γάλλοι, Ιταλοί και άλλοι Ευρωπαίοι κάτοικοι της πόλεως της προσδίδουν κάτι από την εμφάνιση μεσογειακής πόλεως της Δυτικής Ευρώπης. Κτίστηκαν γοτθικές εκκλησίες, μοναστήρια, ανάκτορα και κατοικίες. Από όλα αυτά μόνο μερικές εκκλησίες διατηρούνται σήμερα λίγο πολύ ανέπαφες. Η Λευκωσία των Λουζινιανών ήταν μεγαλύτερη από την περιτειχισμένη σημερινή πόλη και περιβαλλόταν από μεσαιωνικά τείχη. Τα τείχη, ο ποταμός που περνούσε μέσα από την πόλη και ανάμεσα στα κτίρια έκαμναν την πόλη να φαίνεται πολύ διαφορετική από το πώς φαίνεται σήμερα».

F.S. Maratheftis,
Location and Development of the Town of Leucosia.

Άγιος Λουκάς

«Η εκκλησία του Αγίου Λουκά ήταν ευρύχωρη με ωραίες εικόνες. Εκεί εκκλησιάζονταν οι Αηλουκατίτες. Ειδικά στις 18 του Οκτώβρη, ημέρα αφιερωμένη στη μνήμη του Αγίου, «ιατρού των σωμάτων και των ψυχών», οι προσκυνητές ήσαν πολλοί. Στον περιορισμένο περίβολο της εκκλησίας γινόταν ένα μικρό πανηγύρι, που εκτεινόταν και στους πλαϊνούς δρόμους, το γνωστό παναϋρούδι του Άη Λουκά. Πολύ συχνά η εκκλησία ήταν νηματωμένη, ζωσμένη δηλαδή με χοντρά νήματα. Ήταν μια συνήθεια, μια πρόληψη, ότι με το δέσιμο της εκκλησίας περιόριζαν ένα κακό. Η εκκλησία κι ο μαχαλάς, παρ' όλο που βρίσκονταν σε τουρκοκατοικημένη περιοχή, άνθεξαν ως τα τελευταία χρόνια. Οι Έλληνες ζούσαν πάντα ειρηνικά και φιλικά με τους γείτονές τους Οθωμανούς, τόσο που οι Έλληνες ήξεραν τούρκικα, όπως και οι Τούρκοι ελληνικά. Η Φατμά χανούμ κι άλλες χανούμισσες πήγαιναν κατά τις γιορτές να χαιρετίσουν στα ελληνικά σπίτια, και δικές μας επέστρεφαν τις βίζιτες τις ημέρες του Μπαϊραμιού. Στις ταραχές, όμως, του 1958 Τούρκοι φανατικοί έκαψαν την εκκλησία και από τότε σκόρπισαν οι Αηλουκατίτες σε άλλες συνοικίες. Πριν φύγουν, όμως, πρόφτασαν και πήραν από την εκκλησία τους λίγα μισοκαμένα εικονίσματα και μερικά ιερά σκεύη (...)».

Αγνή Μιχαηλίδη,
Χώρα, η παλιά Λευκωσία.

Εικόνα της Παναγίας από τον Άγιο Λουκά.

Η Αγία Σοφία, η μεγαλύτερη γοτθική εκκλησία της Κύπρου, είναι επηρεασμένη από την αρχιτεκτονική της Γαλλίας και ιδιαίτερα της περιοχής του Παρισιού. Το κτίσιμό της άρχισε το 12ο αιώνα και κράτησε 150 χρόνια.

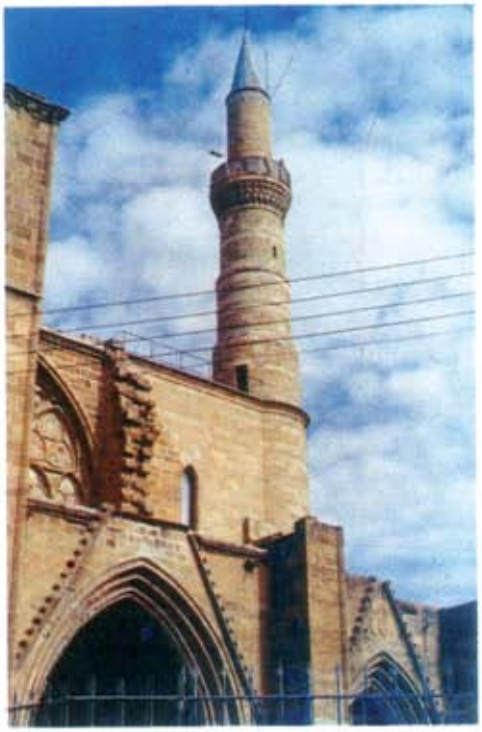

Αγία Σοφία

«Ανέβηκα πάνω στη στέγη και στις επάλξεις της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία περνώντας μέσα από τους υπερύψηλους μιναρέδες της. Κάτω, στο απέραντο δάπεδό της, σκεπασμένο με χαλιά, οι μουσουλμάνοι πιστοί, ναρκωμένοι από τη νηστεία και την κούραση του ραμαζανιού, ήτανε ξαπλωμένοι σαν άρρωστοι. Και κει ψηλά, πάνω στη στέγη, μας τριγύριζαν τα πετρένια κοσμήματα και οι γρυπόμορφες ρουνιές, και ξαναζούσαμε τα παιδιάτικα χρόνια μέσα στις γοητευτικές σελίδες της «Παναγίας των Παρισίων». Ώρα με την ώρα θα 'πρεπε να προβάλει πίσω από ένα θωράκιο κείνος ο απαίσιος ερωτευμένος καλόγηρος, παραφυλάγοντας σαν γεράκι τη μικρή, φυλακισμένη Τσιγγάνα. Αντίς για τον Κουασιμόδο, βγήκε κάποτε ένας χότζας πάνω στον κυκλικό εξώστη του μιναρέ, έπιασε το κιγκλίδωμα και από εκεί ψηλά κάλεσε τους πιστούς στην προσευχή του Ισλάμ. Λάιλ-Αλλάχ!

'Ενας ο Θεός και ο Μωάμεθ ο προφήτης Αυτού.

Η φωνή κατεβαίνει ψαλμουδιστή, μελαγχολική, πάνω στη μυρμηγκιά των ανθρώπων που σαλεύουν μικροσκοπικοί, ασήμαντοι, στους πρόποδες του κολοσσιαίου χριστιανικού ναού, που έχασε το Θεό του και τούρκεψε».

Στρατής Μυριβήλης,
Απ' την Ελλάδα.

«Ο μεσαιωνικός Καθεδρικός ναός της Αγίας Σοφίας, όπου Φράγκοι βασιλιάδες στέφθηκαν και τάφηκαν και όπου έγιναν τόσες επιβλητικές λιτανείες, είναι από τριακόσια τόσα χρόνια τζαμί.

Η ιστορία πάει-μακριά, στα 1570, τον καιρό που ο Λαλά Μουσταφάς, ύστερα από πολυήμερη πολιορκία, μπήκε στη νικημένη πόλη με εκατό χιλιάδες πολεμιστές και πήγε ολόισια στην εκκλησία, που είναι ένα θαύμα της γοτθικής αρχιτεκτονικής. 'Οσο καιρό κράτησε η πολιορκία, ο Τούρκος έβλεπε από το ύψωμα της Αγίας Παρασκευής, όπου ήταν στρατοπεδευμένος, τα ψηλά καμπαναριά του μεγαλόπρεπου ναού να προβάλλουν πάνω απ' τα τείχη και να τρυπούν περήφανα τον ουρανό. Και μόλις μπήκε νικητής στην πόλη, πήγε κατευθείαν στην Αγιά Σοφιά. Γονάτισε προς τη μεριά της Μέκκας και προσευχήθηκε στον Αλλάχ. Απ' εκείνη τη στιγμή η Αγιά Σοφιά έγινε τζαμί. Τα χριστιανικά σύμβολα καταστράφηκαν κι υψώθηκαν οι δυο μιναρέδες, που υπάρχουν ως σήμερα.

Αγνή Μιχαηλίδη,
Χώρα, η παλιά Λευκωσία.

Η πλατεία Σεραγίου. Το παλιό παλάτι των Λουζινιανών που χρησιμοποιήθηκε ως κατοικία των Τούρκων διοικητών· στην πλατεία η αγχόνη. Γκραβούρα του 19ου αιώνα.

Η πλατεία Σεραγίου

«Η πλατεία Σεραγίου, γνωστή σαν Σεράγιο, είναι ένας μάλλον τριγωνικός χώρος με μια αρχαϊκή κολόνα στη μέση, όπου, κατά παλιές μαρτυρίες, τον καιρό των Ενετών υπήρχε στο επάνω μέρος ένα πέτρινο φτερωτό λιοντάρι, το σύμβολο της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Μετά την πτώση των Ενετών οι νέοι κατακτητές γκρέμισαν και κατάστρεψαν το νικημένο λιοντάρι, και πέταξαν την αρχαία κολόνα. Οι Άγγλοι κατόπιν ξανάστησαν την κολόνα στην παλιά της θέση και στον τόπο του λιονταριού απόθεσαν ένα μεγάλο σιδερένιο βόλι, απ' αυτά που κτυπούσε την πόλη ο Λαλά Μουσταφάς. Αυτή η κολόνα χρησίμευσε στα χρόνια της Αγγλίας σαν αφετηρία για τη μέτρηση των αποστάσεων από την πρωτεύουσα στις άλλες περιοχές του νησιού.

Η πλατεία καταλήγει στην οδό Σεραγίου, που περνά μπρος από τα δικαστήρια, το επιδιορθωμένο επί Άγγλων παλιό Σεράγιο. Στο Σεράγιο έγινε το 1878 η επισημοποίηση της κατοχής και η παράδοση της Κύπρου στη Μεγάλη Βρεττανία από τον Τούρκο Καϊμακάμη στο ναύαρχο Σερ Τζων Χέϋ. Το κτίριο τούτο ήταν επίσης το κυβερνητικό κέντρο των Ενετών, από όπου αυτοί διοικούσαν και κατάπιεζαν το λαό. Με τη σειρά τους οι Τούρκοι το 'καναν δικό τους διοικητικό κέντρο, το γνωστό Σεράγιο. Όταν ήλθαν οι Άγγλοι, βρήκαν το κτίριο με ετοιμόρροπα τα ζωγραφιστά του ταβάνια, σχεδόν ερείπιο. Γκρέμισαν το μεγαλύτερο μέρος και με προσθήκες και μετατροπές, που έκαναν, εγκατέστησαν εκεί τα δικαστήρια, το διοικητήριο, το κτηματολόγιο και άλλες κυβερνητικές υπηρεσίες.

Στη μια άκρη του Σεραγιού υπήρχε ως τα τελευταία χρόνια μια συκαμιά - μουριά - ένα γέρικο ροζωμένο δένδρο. Ήταν το δένδρο, απ' όπου οι Τούρκοι απαγχόνισαν τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό το 1821. Όσο καιρό έστεκε το δένδρο, όλοι το κοίταζαν με δέος κι ανατρίχιαζαν. Με τη φαντασία τους έβλεπαν αιωρούμενο τον απαγχονισμένο Ιεράρχη. Βράδυναν τα βήματά τους, έκαναν τρεις φορές το σταυρό τους, ψιθύριζαν ευλαβικά «αιωνία σου η μνήμη, Δέσποτα» κι απομακρύνονταν μελαγχολικοί».

Αγνή Μιχαηλίδη,
Χώρα, η παλιά Λευκωσία.

Τράχωνας, Ομορφίτα, Νεάπολη, Μια Μηλιά

Στον **Τράχωνα**, ένα από τα προάστια της Λευκωσίας που ενσωματώθηκαν με την πόλη, κατοικούσαν το 1960 2.316 Ελληνοκύπριοι και 921 Τουρκοκύπριοι. Λόγω της έκρυθμης κατάστασης που επικράτησε στην περιοχή μετά τα γεγονότα του 1963-1964, οι Ελληνοκύπριοι μειώθηκαν σε 1891 ως το 1973. Προσκύνημα των κατοίκων της περιοχής η θαυματουργός Παναγία του Τράχωνα. Η εκκλησία της Παναγίας κτίστηκε το 1916 στη θέση μιας ενδιαφέρουσας μεσαιωνικής εκκλησίας.

Η **Ομορφίτα** βρίσκεται πολύ κοντά στο Καϊμακλί· αναφέρεται και ως μικρό Καϊμακλί. Προστάτης άγιος της Ομορφίτας ο Άγιος Δημητριανός, στον οποίο είναι αφιερωμένη και η εκκλησία του προαστίου, κτίσμα του 1902. Στην Ομορφίτα το 1960 κατοικούσαν 1.133 Ελληνοκύπριοι, 5.126 Τουρκοκύπριοι και 91 από άλλες εθνικότητες. Το 1973 οι Ελληνοκύπριοι έγιναν 2.160 και έμειναν 37 άλλων εθνικοτήτων· δεν υπάρχουν στοιχεία για τους Τουρκοκυπρίους της Ομορφίτας σ' αυτή την περίοδο.

Μεταξύ του Τράχωνα και της Ομορφίτας κτίστηκε στα νεότερα χρόνια μια νέα συνοικία, η **Νεάπολη**. Κέντρο της κοινοτικής ζωής της Νεάπολης μια κεντρική πλατεία. Η εκκλησία της Νεάπολης είναι αφιερωμένη στον Απόστολο Αντρέα. Ψυχή της αθλητικής και πολιτιστικής κίνησης το σωματείο Ολυμπιάδα Νεαπόλεως, που συνεχίζει τη λειτουργία του στην προσφυγιά. Στην ευρύτερη περιοχή λειτουργούσαν βιοτεχνίες κι εργοστάσια.

Η **Μια Μηλιά**, μικρό αγροτικό χωριό, αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια και λόγω της μικρής απόστασης από τη Λευκωσία και λόγω της λειτουργίας της βιομηχανικής περιοχής, που ήταν η κυριότερη βιομηχανική περιοχή της Λευκωσίας πριν από το 1974. Στην περιοχή της Μιας Μηλιάς λειτουργούσαν λατομεία, κυρίως γύψου, και τουβλοποιεία.

Η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας του Τράχωνα.

Η πόρτα της Κερύνειας στην κατεχόμενη Λευκωσία.

Η εκπαίδευση στο κατεχόμενο τμήμα της Λευκωσίας

Από το 1974 σταματούν τη λειτουργία τους τα δημοτικά σχολεία της Ομορφίτας, του Τράχωνα και της Νεάπολης. Οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου Αγίου Κασσιανού είχαν μετακινηθεί σε νέο κτίριο από το 1964, οπότε η περιοχή Αγίου Κασσιανού χαρακτηρίστηκε ως «πράσινη γραμμή». Το ίδιο συνέβη και με το Παράρτημα Αγίου Κασσιανού του Παγκυπρίου Γυμνασίου, που στεγαζόταν στην ίδια αυλή.

Το 1974 καταλήφθηκε και το Παγκύπριο Γυμνάσιο Νεαπόλεως, που είχε ζωή έντεκα χρόνων (1963-1974). Στο Γυμνάσιο Νεαπόλεως λειτουργούσε κλασικό και εμπορικό τμήμα· την τελευταία χρονιά φοιτούσαν σ' αυτό 583 μαθητές. Επίσης καταλήφθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα και το κτίριο της ιδιωτικής σχολής Γρηγορίου, Grammar School.

«Το Γυμνάσιο του Αγίου Κασσιανού τ' αφήσαμε έρημο κι εγκαταλελειμμένο. Γέμισε σακκούλια από άμμο για να κόβουν τις σφαίρες. Κι οι τάξεις μας φυλάκια. Τσουκνίδες κι αγκάθια στην αυλή. Κι οι πόρτες και τα παράθυρα ανοικτά στους ανέμους και στη βροχή.

Κι ύστερα η Λευκωσία να γεμίζει ξεχασμένα σπίτια. Η νέκρα κι ο θάνατος της πράσινης γραμμής, παιδιά ξυπόλητα να τρέχουν στη νεκρή ζώνη, το ένα φυλάκιο απέναντι από το άλλο. Μια ατέλειωτη γραμμή πεθαμένα σπίτια. Πεθαμένοι δρόμοι. Νεκρά καταστήματα.

Στην Ομορφίτα τα σπίτια των Τούρκων ξεχαρβαλωμένα, χωρίς παράθυρα και πόρτες, με νεκρές τις κάμαρες που χάσκουν στο σκοτάδι και στη βροχή. Το ίδιο με τα σπίτια των Ελλήνων στο Καϊμακλί και σ' όλη τη νεκρή ζώνη».

Νίκος Ορφανίδης,
Κυπριακό ημερολόγιο.

Το Γυμνάσιο Νεαπόλεως.

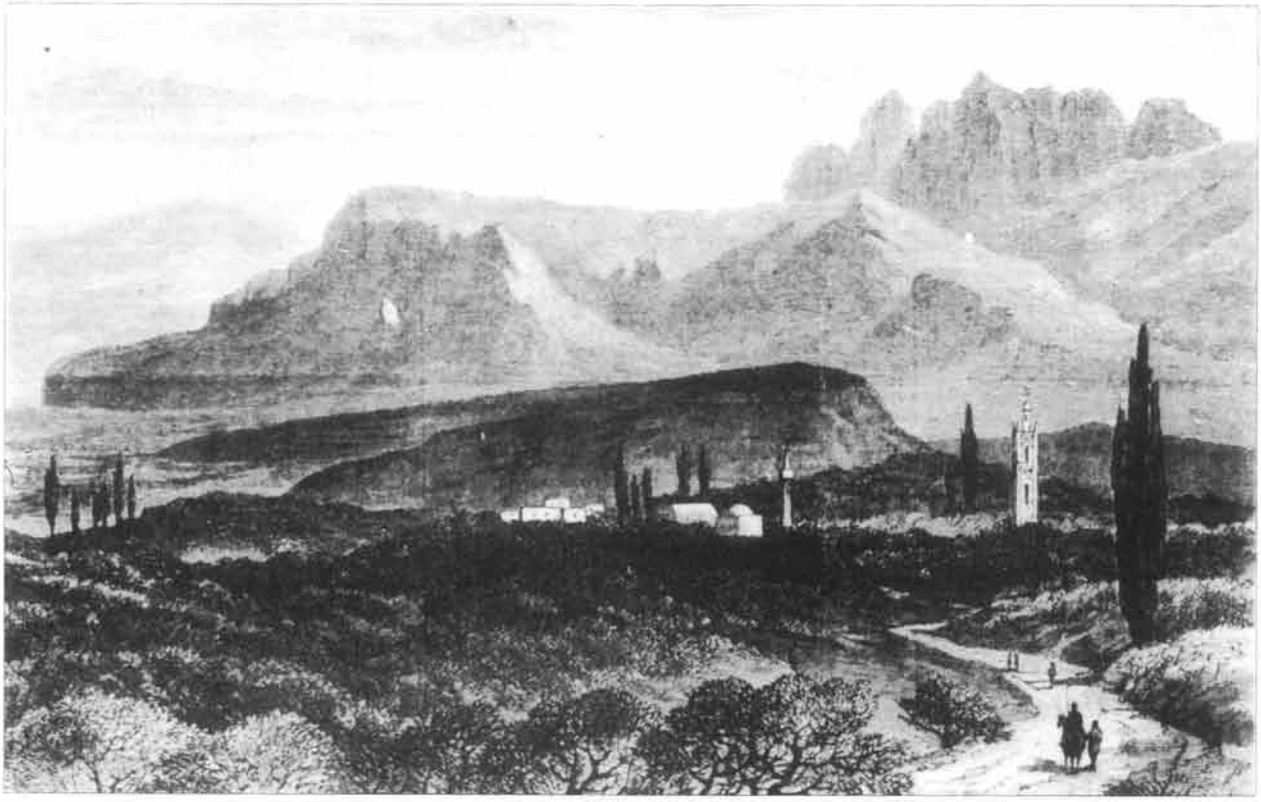

Η περιοχή της Κυθρέας. Γκραβούρα του 19ου αιώνα.

Κυθρέα, Παλαίκυθρο, Νέο Χωρίο, Έξω Μετόχι, Τραχώνι, Βώνη

Η αρχαία πόλη των Χύτρων

Μέσα στα όρια των αρχαίων Χύτρων περιλαμβάνονται τα σημερινά χωριά Παλαίκυθρο, Βώνη, Τραχώνι, Νέο Χωριό, Κυθρέα.

Ιστορία: Η περιοχή κατοικείται συνέχεια από τη Νεολιθική εποχή. Τα ευρήματα της Χαλκολιθικής εποχής είναι παρόμοια με του συνοικισμού της Ερήμης. Οι πρώτοι Έλληνες άποικοι έρχονται να εγκατασταθούν σε μια ήδη υπάρχουσα πόλη την Εποχή του Χαλκού. Αρχηγός τους ο Χύτρος, γιος του Αλέδρου κι εγγονός του Ακάμα, που θα δώσει και το όνομά του στην πόλη. Στη συνέχεια οι Χύτροι εξελίσσονται σε σημαντικό αρχαίο βασίλειο της Κύπρου. Ο μόνος γνωστός βασιλιάς των Χύτρων είναι ο Πυλαγόρας. Στα χρόνια των Πτολεμαίων και των Ρωμαίων οι Χύτροι, όπως και οι άλλες πόλεις, αυτοδιοικούνται. Έχουν βουλή και γυμνάσιο.

Τα χρόνια τα βυζαντινά η Κυθρέα ήταν έδρα επισκοπής. Οι πιο γνωστοί επίσκοποι Χύτρων, ο Πάππος (4ος αιώνας) και ο Δημητριανός (10ος αιώνας), ανακηρύχτηκαν άγιοι. Η επισκοπή Χύτρων καταργήθηκε μαζί με άλλες επισκοπές στη διάρκεια της Φραγκοκρατίας, το 13ο αιώνα.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας η Κυθρέα διετέλεσε πρωτεύουσα του ομώνυμου διαμερίσματος. Κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, το 1915, η Κυθρέα ανακηρύχτηκε σε δήμο και μπήκε στην ομάδα των δημαρχευομένων κωμοπόλεων.

Τοπογραφία: Η ακρόπολη βρισκόταν στην κορυφή Κατσουρκάς και περιβαλλόταν με τείχος. Σε γύρω τοποθεσίες εντοπίστηκαν ερείπια ναών αφιερωμένων στην Αφροδίτη, τον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Σε όλη την έκταση των Χύτρων ανευρέθηκαν πλήθος από ευρήματα διαφόρων περιόδων από τη Χαλκολιθική εποχή ως τη Βυζαντινή. Στη μέση περίπου της αρχαίας πόλης των Χύτρων βρίσκεται η τοποθεσία 'Αγιος Δημητριανός' εδώ βρίσκονται τα ερείπια βυζαντινής εκκλησίας που είναι αφιερωμένη στον Άγιο Δημητριανό, επίσκοπο της πόλης. Σύμφωνα με την παράδοση, εδώ είχε ταφεί ο άγιος. Το αρχαίο υδραγωγείο ύδρευε πρώτα την πόλη των Χύτρων και μετά περνώντας από τη Βιτσάδα, τη μονή της Αβγασίδας, τον Άγιο Σέργιο, κατέληγε στη Σαλαμίνα.

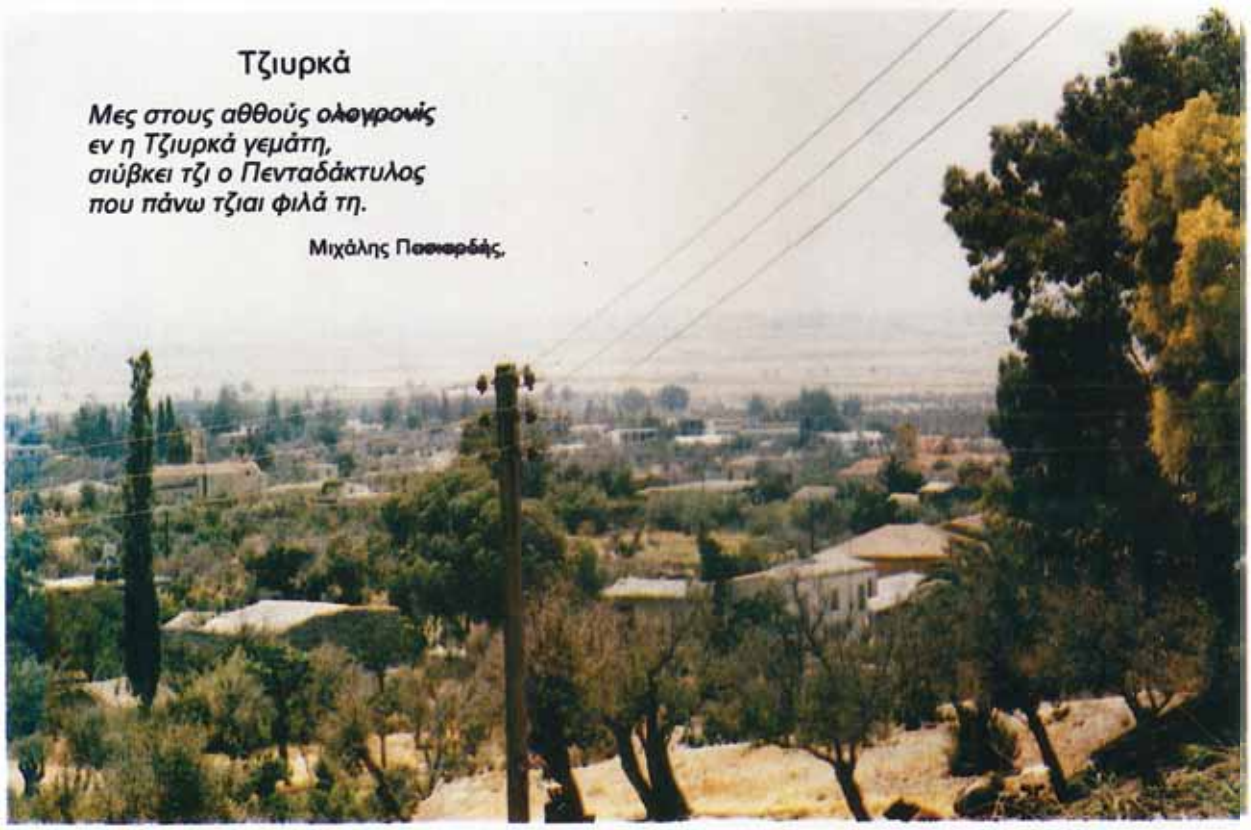

Η κωμόπολη της Κυθρέας

Η κωμόπολη της Κυθρέας βρίσκεται στη νότια πλαγιά του Πενταδακτύλου, περίπου δώδεκα χιλιόμετρα από τη Λευκωσία. Από [illegible] επιβλητικός ο Πενταδάκτυλος [illegible] άλλη απλώνεται νωχελικά η πεδιάδα της Μεσαορίας. Το νερό του Κεφαλόβρυσου δημιούργησε εδώ έναν επίγειο παράδεισο. Τα [illegible]οι, οι λεμονιές, οι λαχανόκηποι, σμίγουν με το πράσινο της ελιάς και της χαρουπιάς. Τα σπίτια, αραιά κτισμένα μέσα σε κήπους και περβόλια, είτε σκαρφαλώνουν στην πλαγιά είτε απλώνουν στην πεδιάδα.

Η Κυθρέα αποτελείται από έξι ενορίες: Τη Συρκανιά, τη Χαρδακιώτισσα, τον Άγιο Γεώργιο, τον Άγιο Ανδρόνικο και την Αγία Μαρίνα· νοτιότερα βρίσκεται η Χρυσίδα, που παλιά αποτελούσε χωριστό οικισμό. Κάθε ενορία είχε και τη δική της εκκλησία. Στην εκκλησία της Παναγίας της Χαρδακιώτισσας φυλαγόταν ως το 1974 το λείψανο του Αγίου Δημητριανού, επισκόπου Χύτρων. Τα άγια λείψανα μεταφέρθηκαν στις ελεύθερες περιοχές του νησιού από τον ιερέα της εκκλησίας. Στην άκρη του χωριού βρίσκεται το μοναστήρι της Θεοτόκου, ιδιοκτησία της Αρχιεπισκοπής.

Οικονομία: Η Κυθρέα εξελίχτηκε σε σημαντικό οικονομικό κέντρο. Καθοριστικής σημασίας η θέση της αλλά και η ύπαρξη του Κεφαλόβρυσου, που έδινε ζωή και ταυτόχρονα αποτελούσε την κινητήρια δύναμη για τους μύλους. Παλιά η Κυθρέα ήταν ξακουστή για τις ελιές, το βαμβάκι, το μετάξι, το μέλι της. Στα τελευταία χρόνια καλλιεργούνταν κυρίως ελιές, λεμονιές, λαχανικά, δημητριακά.

Το νερό του Κεφαλόβρυσου την αρχαία εποχή κατέληγε με υδραγωγείο στη Σαλαμίνα· τα τελευταία χρόνια πριν την εισβολή έγινε διασωλήνωση και δεκατρία χωριά της Μεσαορίας υδρεύονταν από την Κυθρέα. Οι αλευρόμυλοι, που κινούνταν με το νερό του Κεφαλόβρυσου και οι ελιόμυλοι είχαν καταστήσει στα παλιά χρόνια την Κυθρέα «βιομηχανικό» κέντρο της περιοχής. Στα νεότερα χρόνια το νερό αντικαταστάθηκε από αυτόματες μηχανές και οι νερόμυλοι της Κυθρέας σχεδόν εγκαταλείφθηκαν. Στην ευρύτερη περιοχή της Κυθρέας λειτουργούσαν ασβεστοποιεία και τουβλοποιεία, που τροφοδοτούσαν την οικοδομική βιομηχανία ως το 1974.

Το Κεφαλόβρυσο της Κυθρέας

Είναι παγκύπρια η παράδοση πως το νερό του Κεφαλόβρυσου της Κυθρέας έρχεται από την Αττάλεια.

Η σχετική παράδοση είναι αυτή: Ζούσε στην Αττάλεια κάποτε ένας γέρος ζητιάνος, ο οποίος είχε πάντα μαζί του μια ξυλόκουππα με διπλά τοιχώματα. Όταν του έδιναν φαγητό, άνοιγε την ξυλόκουππα και το έβαζε μέσα και το έκλειε με το στούππωμά της. Ανάμεσα των δυο τοιχωμάτων της ξυλόκουππας υπήρχε κενός χώρος, μέσα στον οποίο ο γέρος αποταμίευε τις οικονομίες του.

Μια μέρα, γυρίζοντας στην Αττάλεια από ένα χωριό, σταμάτησε σ' ένα λιβάδι για να ξεκουραστεί και να γευματίσει. Εκεί ήταν μια μεγάλη πηγή με άφθονο νερό, που ανάβρυζε σ' ένα μεγάλο βαθούλωμα, κι έμοιαζε με μικρή λίμνη. Ο ζητιάνος κάθισε στην άκρη της πηγής αυτής, άνοιξε την ξυλόκουππά του και πήρε νερό, για να βρέξει το ψωμί του. Έβαλε το ψωμί μέσα στην ξυλόκουππα και την τοποθέτησε εκεί. Γύρισε ύστερα να πάρει από το καλάθι του ένα κομμάτι τυρί και όταν άπλωσε το χέρι του στην ξυλόκουππα για να πάρει το βρεγμένο ψωμί, η ξυλόκουππα ήταν χαμένη. Κοιτάζει, και τη βλέπει να βυθίζεται στην καταβόθρα. Δοκίμασε να την αρπάξει μα δεν τα κατάφερε. Ύστερα από λίγα χρόνια έτυχε να 'ρθει στην Κύπρο. Εξακολούθησε κι εδώ το επάγγελμα του ζητιάνου. Ζητιανεύοντας από χωριό σε χωριό, έφτασε και στην Κυθρέα. Πήρε σειρά τα σπίτια κι έφτασε στο Κεφαλόβρυσο. Περνώντας έξω από τον πρώτο νερόμυλο της Κυθρέας, μπήκε να ζητήσει ελεημοσύνη. Μπαίνοντας όμως εκεί, είδε στην αυλή μια ξυλόκουππα γεμάτη νερό, και τις κότες που έπιναν από εκεί. Του φάνηκε πως είναι η δική του ξυλόκουππα και πλησίασε. Την παίρνει στα χέρια του και βλέπει τ' όνομά του από κάτω...

Νέαρχος Κληρίδης,
Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου.

Το Κεφαλόβρυσο της Κυθρέας.

Κεφαλόβρυσο

Για την προέλευση των νερών του Κεφαλόβρυσου, το πιο βέβαιο είναι πως το νερό προέρχεται από την οροσειρά του Πενταδακτύλου, που είναι ασβεστολιθικά τα πετρώματά της και απορροφούν νερό. Μια και ο Πενταδάκτυλος είναι πετρώδης, τα νερά της βροχής απορροφούνται σχηματίζοντας έτσι κάτω από τον Πενταδάκτυλο μεγάλη λίμνη.

Απόδειξη ότι ο Κεφαλόβρυσος παίρνει τα νερά του από τον Πενταδάκτυλο είναι ότι η απόδοσή του αυξάνεται ανάλογα με την ετήσια βροχόπτωση.

Γιώργος Πετάσης,
περιοδικό *Ελεύθερη Κυθρέα.*

Κυπριακό ημερολόγιο

Η ξεχασμένη Τουρκοκρατία (...). Οι Τούρκοι είχαν πέσει στους κήπους της Κυθρέας. Μεγάλα περβόλια και τσιφλίκια - στο κάτω άκρο της Κυθρέας θυμάμαι το Τσιφλικούδι -. Φυσικά όλα γύρισαν ξανά στους Έλληνες κατόχους τους. Πώς μπορούσαν να κρατήσουν όσα άρπαξαν με τη βία; Πώς να τα συντηρήσουν και να τα αξιοποιήσουν; Η δουλεία της Τουρκοκρατίας είχε περάσει από καιρό. Όλο τον περασμένο αιώνα ο ελληνισμός της Κύπρου να ανακτά τη θέση του. Πώς να χαθεί ένας λαός ριζωμένος σ' αυτό τον τόπο για αιώνες; Περπατώντας στην αρχαία πόλη των Χύτρων σκοντάφταμε πάνω σε όστρακα αγγείων και κεφαλές από σπασμένα ειδώλια...

Παιδιά ανηφορίζαμε τους λόφους. Σκάβαμε με τα χέρια εδώ κι εκεί. Κι ύστερα η χαρά να μας πλημμυρίζει. Κουβαλώντας πίσω στο σπίτι τις μαρτυρίες της πόλης που μας ανέθρεψε. Στο κέντρο της νεκρής πολιτείας ο Άγιος Δημητριανός, επίσκοπος Χύτρων. Ο ναός του ριγμένος στη γη. Μόνο τα θεμέλιά του. Υπαίθρια λειτουργία - μια φορά το χρόνο ν' ανηφορίζουμε κατά κει (...).

Εκδρομή στη Χαλεύκα. Διασχίζοντας τους στενούς και ανηφορικούς δρόμους της Κυθρέας. Περνώντας από τον Κεφαλόβρυσο. Κι ύστερα ο δρόμος ανατολικά, παράλληλα με το βουνό. Κάτω η θέα εντυπωσιακή. Ο κάμπος με τα χωριά να περπατούν, πρόβατα αφημένα στη γαλήνη της φύσης (...).

Στη Χαλεύκα η πλατεία με το δασονομείο. Αυστηρά και λιτά κτίσματα, πετρόκτιστες οικοδομές με ξύλινη στέγη. Στο Αρμενομονάστηρο η καθαριότητα θαυμαστή. Κι ο κήπος με τα λουλούδια όλο το χρόνο.(...).

Οι Τούρκοι ξεχασμένοι. Κάποιες φωνές να μιλούν δειλά για τουρκικό κίνδυνο. Εδώ πλήρης αδιαφορία. Τα πολυβολεία εγκαταλελειμμένα, η παραλία της Κερύνειας ένα όνειρο, τώρα ο νέος δρόμος από την Κυθρέα προς τον Παχύαμμο. Στην άκρη της θάλασσας τα κέντρα. Ανεβαίνοντας τους λόφους της Κυθρέας, πέντε λεπτά από εκεί στην κορυφή του βουνού, η θάλασσα κάτω μια μαγεία. Πώς μας σφάζει η επίμονη μνήμη; Εκεί ψηλά στον πόλεμο ναρκοπέδια του Μηχανικού. Δεν χρειάστηκαν. Τα τανκς πήραν τον κάμπο της Μεσαορίας, εγκλωβίζοντας το βουνό κι εγκλωβίζοντας τις μονάδες μας (...).

Το πραξικόπημα ξέσπασε μέσα στην κάψα της μέρας. Δυο μέρες πριν η επιστολή στον Γκιζίκη. Η απάντηση σφαίρες και βλήματα. Μέρες που μας τρυπούν το κορμί, εκρήξεις και παγερή σιωπή. Ξημερώματα Σαββάτου τα τουρκικά αεροπλάνα να σκεπάζουν τον ουρανό. Πρόσφυγες, σφαγμένοι, προδομένοι και ξεριζωμένοι πήραμε τους δρόμους.

Όλες εκείνες οι μέρες να μου σφάζουν ακόμα τη μνήμη. Οι δρόμοι γεμάτοι εφέδρους, τ' αεροπλάνα να μας πολυβολούν (...).

Την Τρίτη λίγες ώρες στην Κυθρέα. Χάος. Οι πρώτοι πρόσφυγες από την Κερύνεια. Γεμάτοι οι δρόμοι και τα σπίτια. Ένα πρόχειρο νοσοκομείο κοντά στην πλατεία, τραυματίες σε πρώτο ξεδιάλεγμα, οι άλλοι μεταφέρονταν στο Γενικό Νοσοκομείο στη Λευκωσία. Το γειτονόπουλό μου, τον άφησα την Παρασκευή, το πρωί του Σαββάτου σκοτωμένο, έξω από το Μπέη-Κιογιού (...). Ο καλύτερός μου φίλος από το στρατό δεν φάνηκε. Προσκολλημένος τις πρώτες μέρες σε μια μονάδα πεζικού, σκοτώθηκε έξω από το αεροδρόμιο. Το έμαθα τον επόμενο χρόνο (...).

Με τη δεύτερη φάση της εισβολής άδειασε κι η Κυθρέα. Κατηφορίζοντας προς το νέο δρόμο τα τανκς να τους φράζουν το δρόμο. Άλλοι παίρνοντας το χωματόδρομο κι άλλοι τα βουνά.

Κι οι πρόσφυγες να γεμίζουν τους δρόμους. Σειρές τ' αντίσκηνα. Προσφυγικοί συνοικισμοί γεμάτοι πόνο, γεμάτοι νεκρούς, γεμάτοι ξυπόλητα παιδιά, το μάτι γεμάτο απορία και φόβο. Εκεί στα παγκάκια του κήπου, δίπλα η προτομή του Διονυσίου Σολωμού, γέροντες ξεριζωμένοι. Να μην ξέρουν πού να περιφέρουν τα βήματά τους.

Τώρα οι γέροντες πρόσφυγες της γειτονιάς μου με παρακολουθούν. Όπως το μικρό κοριτσάκι του αγνοούμενου που ψάχνει σε κάθε άντρα που περνά ν' αναγνωρίσει το χαμένο πατέρα του. Τους βρήκα όλους ένα πρωινό, κηδεύοντας ένα θείο. Μαζί του κάναμε και το μνημόσυνο της σκοτωμένης ζωής μας.

(..)Ο Πενταδάκτυλος απέναντι να μας παρακολουθεί αμίλητος. Ο φίλος που δοκίμασε να μεταναστεύσει, γύρισε πίσω. «Δεν μπορώ να μη βλέπω τον Πενταδάκτυλο κάθε πρωί», είπε.

Νίκος Ορφανίδης,
Κυπριακό ημερολόγιο, (αποσπάσματα).

Η πλατεία Σεραγίου στην Κυθρέα.

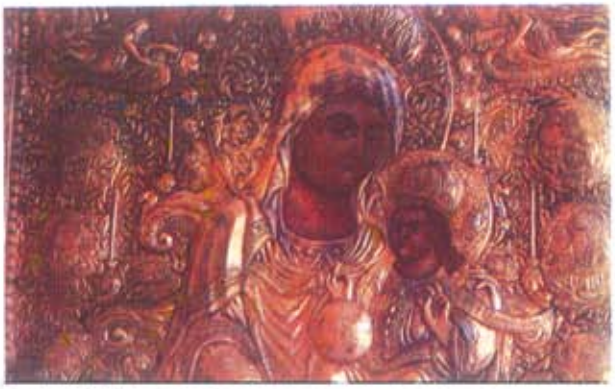

Η Παναγία η Χαρδακιώτισσα από την Κυθρέα.

Άγιος Δημητριανός

Ο Δημητριανός υπήρξεν ο ενδοξότερος επίσκοπος Χύτρων, ένδοξος σε μια περίοδο τραγική σαν τη δική μας: Κατά το καλοκαίρι του 912, όταν ο Δημητριανός ήταν 80 χρόνων, ο εξωμότης ναύαρχος του αραβικού στόλου Damiana από την Ταρσό διενεργεί σκληρή και βάρβαρη επιδρομή κατά των ανατολικών κυρίως περιοχών της Κύπρου, που κράτησε 4 μήνες. Προς το τέλος οι επιδρομείς ελεηλάτησαν και την επισκοπή Χυτρίας και μετέφεραν χιλιάδες Κυπρίους αιχμαλώτους στη Βαγδάτη. Με δική του πρωτοβουλία τότε ο υπέργηρως ιεράρχης, που δεν έθιξαν οι Άραβες, αναλαμβάνει διπλωματική αποστολή στη Βαγδάτη, για να απελευθερώσει τους αιχμαλώτους.

Με δάκρυα στα μάτια εξέθεσε στο Χαλίφη τα γεγονότα και τα επιχειρήματά του. Και ο Χαλίφης διέταξε την απόλυση και επιστροφή των αιχμαλώτων όλων στην Κύπρο μαζί με τη λεία που είχε μεταφερθεί στη Βαγδάτη. Πριν προλάβει να εκλεγεί αρχιεπίσκοπος, ο σεβάσμιος γέροντας απέθανε στα 915, μετά ποιμαντορία 25 ετών και 40 χρόνων ασκητική ζωή, σύμβολο και φωτεινό παράδειγμα, προσωπικότης διεθνής.

Ο ναός του Αγίου Δημητριανού χτίστηκε προς τιμή του λαμπρού επισκόπου της πόλεως, που η λατρεία του διαδόθηκε και σ' άλλα μέρη της Κύπρου (Δάλι, Λευκομιάτη, κ.α.), κι οι παραδόσεις γι' αυτόν αφθονούν.

Κώστας Κύρρης, «Η Κυθρέα: Ιστορικό διάγραμμα», περιοδικό *Κυπριακός Λόγος*, (απόσπασμα).

Νέο Χωρίο, Παλαίκυθρο, Έξω Μετόχι, Βώνη, Τραχώνι

Στην ευρύτερη περιοχή των αρχαίων Χύτρ βρίσκονται τα χωριά του διαμερίσματος Κυθρέ Το **Νέο Χωρίο** ή Νιο Χωρκό, το Παλαίκυθρο, **Έξω Μετόχι** - που ονομάστηκε έτσι σε αντίθ προς το Έσω Μετόχι, μιας περιοχής κοντά στη μ του Χρυσοστόμου -, το **Τραχώνι** - τράχω σημαίνει σκληρό, πετρώδες έδαφος -, η **Βώνη**. όνομα Βώνη θεωρείται ότι προέρχεται από Δωδώνη. Εδώ ανακαλύφθηκε ιερό του θ Απόλλωνα. Παλιά οικάτοικοι του χωριού ασχολ νταν με τη μεταφορά εμπορευμάτων με γκαμήλ

Το **Παλαίκυθρο** κτίστηκε στο πεδινό τμήμα Χύτρων. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση βυζαντινή εκκλησία του χωριού, αφιερωμένη σ Αγία Αικατερίνη, καταστράφηκε το 1571 από τ Τούρκους. Οι Ελληνοκύπριοι κάτοικοι αναγκάς καν να κτίσουν μικρή εκκλησία με πλιθάρι, την οπ αργότερα αντικατέστησαν με μεγάλη πετρόκτι εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία τη Χρυσο λακτούσα.

Άγαλμα του Απόλλωνα από τη Βώνη.

Παλαίκυθρο

«(...) Εν τω μεταξύ η αδελφή μου Χριστίνα, επειδή είχε αιμορραγία λόγω των πολλών τραυμάτων, συνέχεια φώναζε δυνατά: «Ρε Γιώργο, θα πεθάνω» και εγώ τι άλλο μπορούσα να πω παρά το «κάνε κουράγιο, ο γιατρός έρχεται». Ήταν μέσα στο φορείο όταν της έφερα ακόμη λίγο νερό να πιει και μου είπε «πεθαίνω». Πέθανε μέσα στα χέρια μου.

Μετά από αυτό το κακό που έγινε μάζεψαν όλους τους χωριανούς σε μια γειτονιά. Γιατρός για να αλλάξει τις πληγές δεν ερχόταν. Στο σπίτι αυτό κάναμε 4 ημέρες, όταν την Τετάρτη 21 Αυγούστου ήλθαν μερικοί Τουρκοκύπριοι από τα γύρω χωριά Επηχώ και Μπέκιογιου για να μας μεταφέρουν στη Βώνη.

Ξημερώνει Παρασκευή 23η Αυγούστου 1974. Πέρασαν έξι μέρες χωρίς να με επισκεφθεί γιατρός. Κατά τις 6.00 μ.μ έκαναν την εμφάνισή τους γύρω στους δέκα δημοσιογράφους και Ηνωμένα Έθνη μαζί τους. Άρχισαν και γύριζαν ταινία μέσα στην εκκλησία και σ' εμάς. Επίσης φωτογράφισαν και τους δυο ιερείς οι οποίοι ήσαν ξυρισμένοι. Όταν τους είδα, σκέφτηκα να πάω κοντά τους ίσως φύγω από τη Βώνη και ησυχάσω από τα βάσανά τους. Έτσι και έγινε. Επήγα κοντά τους (...). Με ρώτησαν τ' όνομά μου και το σημείωσαν (...). Τους είπα όλη την ιστορία με κάθε λεπτομέρεια και μου υποσχέθηκαν να με μεταφέρουν στο Γενικό Νοσοκομείο στη Λευκωσία (...).

Την άλλη μέρα, Σάββατο, 24 Αυγούστου 1974, γύρω στις 10.00 π.μ. με πήραν στο Αρχηγείο, σ' έναν Τουρκοκύπριο αξιωματικό. Εκείνος με ρώτησε:

— Γιατί είπες στους Εγγλέζους ότι είμεθα κακοί;

— Εγώ δεν είπα, του λέω με ένα λυπητερό ύφος.

— Άτε, γκιαούρη, μου είπε. Με ρώτησε το όνομά μου, την ηλικία μου και το χωριό μου και μου είπε ότι θα με έπαιρνε σε ένα νοσοκομείο. Κατεβήκαμε από το νοσοκομείο και μπήκαμε σ' ένα λαντ-ρόβερ. Όταν προχωρήσαμε λίγα μέτρα πιο πέρα σταμάτησε για να δέσει τα μάτια μου (...).

Ξημέρωσε και η άλλη μέρα. Τρίτη 27 Αυγούστου 1974. Πήραμε το πρωινό και μιλούσα με τον αστυνομικό. Ξαφνικά κάμνει την επίσκεψή της μια νοσοκόμα και μου είπε ότι θα με έκαναν εγχείρηση. Ήταν η πρώτη φορά που θα έκανα εγχείρηση. Με πήρε κάτω στο χειρουργείο. Ο χειρούργος με περίμενε. Έβγαλε το σώμα της πυτζάμας και με έβαλε να ξαπλώσω πάνω στον πάγκο που κάνουν εγχείρηση. Φοβόμουν πολύ. Μου είπε ότι πριν θα κάναμε εγχείρηση την πληγή που ήταν πάνω στο κεφάλι. Έβαλε δυο ενέσεις για να πονοκεφαλιάσει το μέρος εκείνο, μου έβαλε και ένα ρούχο για να μην βλέπω και άρχισε την εγχείρηση. Οι ενέσεις δεν ήταν ισχυρές και γι' αυτό επονούσα την ώρα που έσχιζε το μέρος καθώς και την ώρα που το έραβε. Πονούσα φρικτά! Σηκώνομαι και βλέπω το κορμί μου όλο ραφές. Από το φάρμακο που έβαζαν όταν θα εχειρουργούσαν την πληγή ζαλιζόμουν πολύ. Μια άλλη νοσοκόμα με κρατούσε από το χέρι και με έβγαλε μέχρι το δωμάτιό μας (μας έφεραν από το διάδρομο και μας μετέφεραν σ' ένα δωμάτιο που έμενα μόνο εγώ και η αδελφή μου). Η αδελφή μου μόλις με είδε έπεσε. Εγώ δεν άντεχα τους φρικ[illegible].

Μετά τρεις μέρες ήρθε ο αρχίατρος του Ερυθρού Σταυρού με μια Τουρκάλα και μας έβγαλαν φωτογραφίες. Επίσης μας ρώτησε «αν είμαστε ικανοποιημένοι». Είπαμε την αλήθεια. «Είμαστε ικανοποιημένοι, αλλά θέλουμε να γυρίσουμε στον ελληνικό τομέα». Μας είπαν ότι δεν μπορούν και ότι θα μας στείλουν στην Τουρκία. Εν τω μεταξύ οι πόνοι ήσαν ανυπόφορ[illegible](...).

Γύρω στις 9.30 μ.μ. ήλθαν δυο γιατροί και μου είπαν, αν έχω ρούχα, να τα φορέσω, γιατί θα πάμε στη Λευκωσία. Τους ρώτησα με ποιο θα πάμε στη Λευκωσία και μου απάντησαν "With Red Cross". Με τον Ερυθρό Σταυρό. Μετά από ένα λεπτό βλέπω και ένα φορείο, το οποίο βαστούσαν δυο άνδρες του Ερυθρού Σταυρού. Η χαρά μου ήταν απερίγραπτη και ασυγκράτητη.

Κατεβήκαμε τα σκαλοπάτια του Νοσοκομείου και είδα απέναντι μιαν άμπουλανς του Ερυθρού Σταυρού. Ανέπνευσα και λίγο αέρα που τον στερήθηκα 3 1/2 ολόκληρους μήνες.

Μπήκαμε μέσα στην άμπουλανς και ξεκινήσαμε για τη Λευκωσία».

(Μαύρη βίβλος 1).

Γεώργιος Λιασή, 7.6.1975, Από το βιβλίο *Παλαίκυθρο* των Α. Παπαβαρνάβα και Π. Χριστοδούλου.

Η τραγωδία του Παλαικύθρου

Η τραγωδία του Παλαικύθρου, όπως τη διηγείται ο Πετράκης, έγινε στις 14 του Αυγούστου, όταν οι ορδές του Αττίλα εισήλθαν στο χωριό.

«Οι Τούρκοι μπήκαν στο σπίτι και διέταξαν όσους βρίσκονταν μέσα να βγουν στην αυλή. Έξω βγήκαν ο πατέρας μου Ανδρέας Σουπουρής, η μητέρα μου Αρετή, εγώ και τα αδελφάκια μου Γιαννάκης 9 χρόνων, Δημητράκης 4 και Τζιούλη 3 χρόνων, ο γέρο-Γιαννάτζιης και η γυναίκα του Χριστινού, η κόρη τους Μαργαρίτα 48 χρόνων, η Ιλιάδα 18 χρόνων, η Έλενα 29 και η Χριστίνα 22 χρόνων, η Γιαννούλα και ο Γιώργος Λιασή 25 και 15 χρόνων, η Σωτήρα, νύμφη της Μαργαρίτας με την κόρη της Μαίρη 8 χρόνων και το ένα βρέφος 6 μηνών. Μέσα στο σπίτι έμειναν μόνο ο Κωστάκης μαζί με κάποιο Σιαλή. Και τότε έγινε η σφαγή. Οι Τούρκοι άρχισαν να πυροβολούν εναντίον όλων από πέντε μέτρα. Τα κορμιά των άτυχων Ελλήνων, μικρών και μεγάλων, γυναικών και ανδρών, παιδιών και βρεφών, γαζωμένα από τις σφαίρες έπεφταν στο έδαφος που το πότισαν με ποτάμια αίματος.

Ακολούθως οι Τούρκοι μπήκαν μέσα στο σπίτι και άρχισαν την προσφιλή τους λεηλασία. Σε μια στιγμή είδαν το Σιαλή, 50 χρόνων να προσπαθεί να κρυφτεί. Τον τράβηξαν αμέσως έξω και τον δολοφόνησαν.

Εγώ, όταν έφυγαν οι Τούρκοι, είδα ότι ήμουν πληγωμένος. Ο αδελφός μου Γιαννάκης ήταν κτυπημένος στο κεφάλι. Τα αίματα έτρεχαν από πάνω μας. Σε λίγη ώρα έφθασαν Τούρκοι στρατιώτες και μας πήραν σ' ένα άλλο σπίτι. Εκεί ήταν και ο αδελφός μου ο Κωστάκης, που είχε κρυφτεί στο σπίτι και γλίτωσε φεύγοντας από την πίσω πόρτα. Είχε και ένα άλλο μωρό πληγωμένο στο σπίτι.

Ένας καλός Τούρκος αξιωματικός όταν ερχόταν του έδιδε γάλα και το περιποιόταν. Μας είχε φέρει και ένα Τούρκο γιατρό. Και όταν το μωρό πέθανε είδα τον αξιωματικό που έκλαιε. Τα πτώματα στους δρόμους, τα έθαβαν οι Τούρκοι στρατιώτες. Την Τετάρτη ήρθαν οι Τουρκοκύπριοι και μας πήραν όλους στη Βώνη. Μέναμε στο σχολείο και στην εκκλησία τα γυναικόπαιδα. Στη Βώνη πέθανε και ο αδελφός μου Γιαννάκης».

(Μαύρη Βίβλος 1).

Πετράκης Σουππουρής. Από το βιβλίο *Παλαίκυθρο* των Α. Παπαβαρνάβα και Π. Χριστοδούλου.

Τύμπου, Πυρόι

Ανατολικά της Λευκωσίας βρίσκονται τα χωριά Τύμπου και **Πυρόι**. Η **Τύμπου** πήρε το όνομά της από τη λέξη τύμβος που σημαίνει τάφος σκεπασμένος με σωρό χώμα. Στην περιοχή του χωριού ανασκάφηκαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων πολλοί τάφοι. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Τύμπου υπήρχε τσιφλίκι, το οποίο αγόρασε ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός. Αναφέρεται ότι οι Τούρκοι αγάδες της περιοχής φρόντισαν να μην αποκεφαλιστεί ο ηγούμενος το 1821 και πήραν σε αντάλλαγμα το τσιφλίκι. Κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας κατασκευάστηκε βόρεια του χωριού μικρό στρατιωτικό αεροδρόμιο. Αυτό χρησιμοποίησαν οι Τούρκοι εισβολείς και το μετέτρεψαν σε πολιτικό αεροδρόμιο μετά το 1974. Η Τύμπου απέχει δώδεκα χιλιόμετρα από τη Λευκωσία. Η μικρή απόσταση που τη χωρίζει από την πρωτεύουσα και τη βιομηχανική περιοχή Μιας Μηλιάς έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του χωριού. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία· παράλληλα πολλοί εργάζονταν στη Λευκωσία και πηγαινοέρχονταν στο χωριό τους. Το 1974 η Τύμπου αριθμούσε 1200 κατοίκους. Κύρια εκκλησία του χωριού είναι ο Άγιος Γεώργιος.

Το εκκλησάκι της Αγίας Μαρίνας στην Τύμπου.

Μαρτυρία

Η Μαρίνα Αγγελή από την Τύμπου αφηγείται: *«Να σας πω τζιαι για τον γιον μου είντα λοής επιάστηκεν αιχμάλωτος τζιαι έκαμεν τζιαι αγνοούμενος. Ήταν Δευτέρα· επήραν τους στο Φράκτην της Μιας Μηλιάς. Ήταν στρατιώτης· την Τετάρτην εγίνην η δεύτερη εισβολή. Εκατεβήκαν εις την Τζιυρκάν, είσιεν έναν λεωφορείον, αλλά εν τους επήρεν. Εμείναν δκυο μέρες στην Τζιυρκάν, γιατί εκόψαν τους οι Τούρτζιοι που εβκήκαν που τον ραδιοσταθμόν των Αμερικάνων. Εφύαν νύχταν τζι επροχωρούσαν νύχταν πως εν να βγουν προς τον Απόστολον Αντρέαν να φύουσιν. Ούλη μέρα εμεινίσκαν μέσα σε λάκκους πάνω τ' άλλου· εβκήκαν σ' έναν τόπον πο τζιει πον η Τρυπημένη ηύραν έναν παρακκλήσιν, έκρουσεν το στόμα τους που το νερόν, είσιεν αγίασμαν τζιαι ήπιασιν. Ήταν του Αγίου Μάμα. Εβκήκαν προς την Ακανθού, ανάμεσα με το Φλαμούδιν, ηύραν ένα σπήλιον· ήταν 80 νομάτοι. Εμείναν στο σπήλιον τζιαι έπαιρνέν τους φα'ί'ν ένας βοσκός. Ύστερα όμως οι Τούρτζιοι επιάσαν τζιαι τον βοσκόν τζιαι εν είσιεν κανένα να τους παίρνει φα'ί'. Επεράσαν τα Ηνωμένα Έθνη τζι εδώσαν τα ονόματά τους.*

Αντί όμως να τα πάρουν στον Ερυθρόν Σταυρόν, το μεσημέριν εδώκαν τους τα, ως το δείλις ήρταν οι Τούρτζιοι τζιαι επιάσαν τους. Εδώσαν τους ξύλον πολλύν, επιάσαν τους τους σταυρούς τους, τα ρολόγια, τα παπούτσια, αφήσαν τους μόνον το παντελόνι χωρίς ζώνην. Επήραν τους στο Τζιάος. Εξαναδώκαν τους ξύλον πολλύν τζι εφέραν τους στο Γκαράζ του Παυλίδη για 9 μέρες, δημμένους σιέρκα - πόδκια. Ύστερα στην Τζιερύνειαν, ύστερα πίσω, ύστερα πάλαι πίσω στα πλοία τζιαι επήραν τους στην Αμάσειαν, πο τζιει στα Αντίαμα.

Κάθε μέρα επήαινα στον Ερυθρόν Σταυρόν. Κανένας εν μου ελάλεν ότι τον είδεν ποϋποτε. Κανένας. Μιαν ημέραν επέρναν μια Τυμπιώτισσα που ήταν εις τον Ερυθρό Σταυρό τζι είπεν μου «για το γιο σου, εν είδα θκεια, αλλά είδα για τον Αντρίκκον της Φροσούς, τον φίλον του». Ήταν εις το ίδιον φυλάκιον με τον γιον μου. Αμέσως εξεκίνησα για τον Ερυθρόν Σταυρόν, επαρπάτουν τζιαι έκλαια, εν έβλεπα. Κανένας εν τον είδεν. Την άλλην ημέραν ήταν Κυριακή· επήα εκκλησίαν με πολύν πόνον, έκλαψα στην Παναγίαν, εκρέμασά της ένα

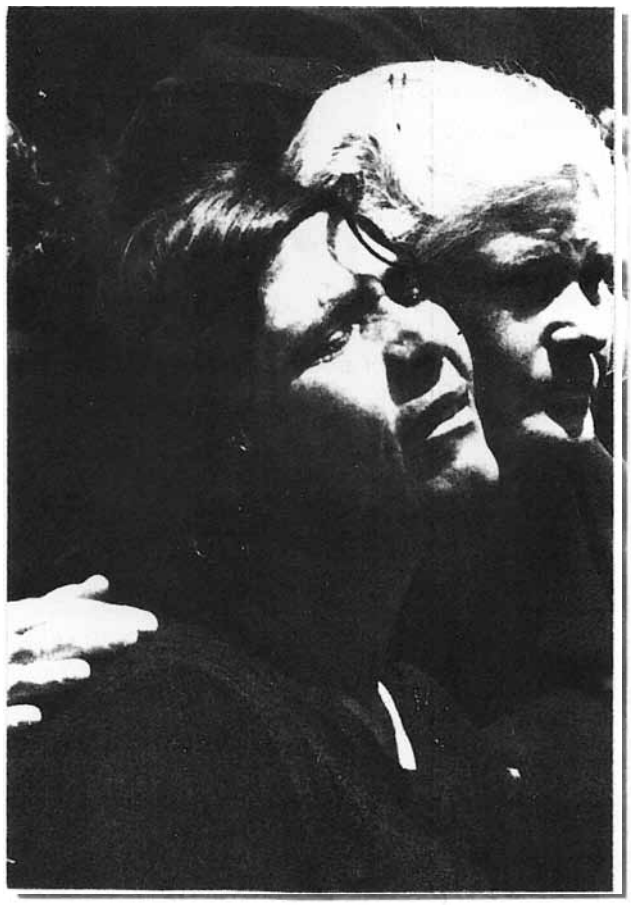

δακτυλίδιν που είχα στο σιέριν μου τζιαι είπα «Πανα·ί·α μου χρυσή μου, να βρεθεί έναν πλάσμαν να μου πει ότι ζιει ο γιος μου!».

Έρκουμουν που την εκκλησίαν· ως που να ΄ρτω ως τον καφενέν είπαν μου «εν γραμμένος ο γιος σου, εν αιχμάλωτος». Εφύρτηκα. Επήραν με στο Νοσοκομείον. Εν έσιει μεγαλύτερον καμόν, χειρότερον πράμαν που το να έσιεις πλάσμαν αγνοούμενον. Όσον τζιαιρόν έλειπεν εβάλλαμέν το στο ράδιον, εγυρίζαμεν την Κύπρον ούλη, ογδόντα λίρες εδώσαμεν μια φοράν σε ταξί, όϊ είδαν τον στο Λυθροδόντα, όϊ στην Πάφον, παντού επηαίναμεν, όπου είσιεν στρατόπεδον.

Μέσον του Ερυθρού Σταυρού έπεψέν μας μήνυμα δκυο λόγια, ότι «είμαι στη ζωή, είμαι στα Άδανα». Ύστερα που 20 μέρες επήραμεν άλλον μήνυμαν «επήραν μας εις τα Αντίαμα». Κάθ΄ ημέρα, που εφέρναν πίσω αιχμαλώτους, επήαινα στην Ξενοδοχειακήν. Έδειχνά τους τη φωτογραφίαν του «είδες τζιαι τον γιον μου, είδες τον;» «Εν τον είδα». Ύστερα εν εδιούσαν άλλους αιχμαλώτους. Κλάμαν, σκοτωμόν. 27 του Οκτώβρη είπεν μου ο άντρας μου: «Αύριον, που εν να φέρουν αιχμαλώτους πάλαι, εν θα σε πάρω τζιαι να πάμεν πάλαι στο Νοσοκομείον. Μακάρι να ΄ρτει τζιαι φέρνω σου τον». Έφυεν. Εμπήκα όμως κρυφά του μες στο λεωφορείον τζι επήα τζιαι γω. Με ταξί επήα στην Ξενοδοχειακή. Εστέκουμουν μες στον ήλιον κοντά σ΄ έναν παραθυρούδιν που επερνούσαν οι αιχμάλωτοι. Έπιαννά τους τζι ερώτουν τους. Εκρατούσαμεν τζιαι το ράδιον που ελάλεν τα ονόματά τους. Ακούσαμεν «Χρυσόστομος Αγγελή», ήταν ο γιος μου. Έκλαια πολλά, εν εφύρτηκα όμως. Έναν κοπέλλιν που έξερα αρώτησα, είπεν μου «έρκεται θκεια!». Ανέφανεν τζι ο γιος μου, έπιασά τον, εν τον εξαπόλουν, τζιαι τζιείνος έκλαιεν, τζι εγιώ έκλαια, εν μπορώ να σας πω, πόσο φρικτόν πράμαν ένι να έσιεις αγνοούμενον, όπως εγάντζωσαν τα σιέρκα μου, εν εμπορούσα να τον ξαπολύσω, ενόμιζα εν να τον χάσω, εν να μου φύει πάλαι. Λαλώ τζι εγιώ «Ο Θεός να μεν ρίχνει καμμιάν μάναν σε τέδκοιαν συμφοράν, να πααίνει να καρτερά! Τζιαι όταν δείχνει που την τηλεόρασιν εν μπορώ να κάτσω να τα δω». Ο Θεός, οικονομίαν, να μας λυπηθεί, να μεν μας ξανάρτουν τέτοια κακά!».

Καταγραφή Ευδοκία Ευαγγελίδου,
περιοδικό *Ο κόσμος μας*, Γυμνασίου Φανερωμένης

Γερόλακκος, Άγιος Βασίλειος, Σκυλλούρα, Αυλώνα, Αγία Μαρίνα Σκυλλούρας

Δυτικά της Λευκωσίας συναντούμε το **Γερόλακκο** και, πάνω στο δρόμο που ένωνε τη Λευκωσία με την Κερύνεια μέσω Μύρτου, τα μικτά χωριά **Άγιος Βασίλειος** και **Σκυλλούρα**. Στην περιοχή των χωριών αυτών καλλιεργούσαν μόνο σιτηρά. Οι Τουρκοκύπριοι έφυγαν το 1964 και, παρ' όλο που η κυπριακή κυβέρνηση επιδιόρθωσε τα σπίτια τους το 1972, σε μια χειρονομία καλής θέλησης, η τουρκοκυπριακή ηγεσία δεν τους επέτρεψε να επιστρέψουν. Η **Αυλώνα** βρίσκεται πάνω στη διαχωριστική γραμμή. Στην **Αγία Μαρίνα Σκυλλούρας** κατοικούν Μαρωνίτες· είναι το τέταρτο μαρωνίτικο χωριό της Κύπρου.

Άγιος Βασίλειος. Χαρακτηριστικός τύπος σπιτού με το «πόρτιον» κάτω από το ανώι.

Στην Αυλώνα Άγγλοι φοιτητές παρακολουθούσαν ειδικά μαθήματα. Προς τιμή τους οργανώνονταν καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

Γερόλακκος

Το χωριό αναπτύχθηκε ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια λόγω της μικρής του απόστασης, δέκα περίπου χιλιόμετρα από τη Λευκωσία.

Στο Γερόλακκο υπήρχαν δυο σωματεία με πλούσια δράση· ο Ηρακλής και ο Ονήσιλος. Τα σωματεία διατηρούσαν χορευτικά συγκροτήματα, ανέβαζαν θεατρικά έργα και διοργάνωναν φεστιβάλ και ποδοσφαιρικές συναντήσεις. Ο Γερόλακκος έχει δυο εκκλησίες. Η εκκλησία της Ευαγγελίστριας είναι μια από τις μεγαλύτερες της Κύπρου. Εδώ βρισκόταν και η παλιά εικόνα της Παναγίας της Τζεντινερκώτισσας, που είχε βρεθεί στην περιοχή Τζεντινέρι. Η δεύτερη εκκλησία του Αγίου Μάμα είναι αφιερωμένη στον προστάτη άγιο του χωριού.

Μέσα στα διοικητικά όρια του Γερόλακκου βρισκόταν αμερικανικός ραδιοσταθμός, εργοστάσια και λατομεία. Τα νεότερα χρόνια μέσα στα παλιά λατομεία καλλιεργούνταν μανιτάρια. Από το Γερόλακκο έβγαινε η πασίγνωστη πουρόπετρα με την οποία κτίστηκαν δημόσια κτίρια της Λευκωσίας. Το χωριό ήταν από τα πρώτα στην παραγωγή σιτηρών. Νοτιοδυτικά του χωριού περνούσε ο ποταμός Οβγός. Παλιά ήταν γνωστά και τα καλάμια του χωριού που βρίσκονταν στην περιοχή του ποταμού. Η περιοχή του Οβκού δεν καταλήφθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα και οι κάτοικοι του Γερολάκκου αγωνίζονται να τη ζωντανέψουν.

Γερόλακκος

«Το όνομά του το χωριό μου το πήρε από το εξής γεγονός, σύμφωνα με μια παράδοση: Ο Άγιος Μάμας, ερχόμενος από τη Μόρφου καβάλα σ' ένα λιοντάρι, σταμάτησε στο σημείο που είναι κτισμένη η εκκλησία.

Ζητούσε νερό να πιει αυτός και το λιοντάρι του. Νερό όμως πουθενά. Ήταν τότε μεγάλη ανομβρία. Κτύπησε λοιπόν το κοντάρι που κρατούσε, αφού πρώτα προσευχήθηκε και άνοιξε ένα μικρό λάκκο απ' όπου ανάβλυσε νερό και ξεδίψασε. Από τότε, λόγω του θαύματος αυτού, ο λάκκος εκείνος θεωρείται ιερός και από το «ιερός λάκκος» ονομάστηκε το χωριό Ιερόλακκος - Γερόλακκος».

Γιώργος Σιακαλλής,
περιοδικό *Ο Γερόλακκος*.

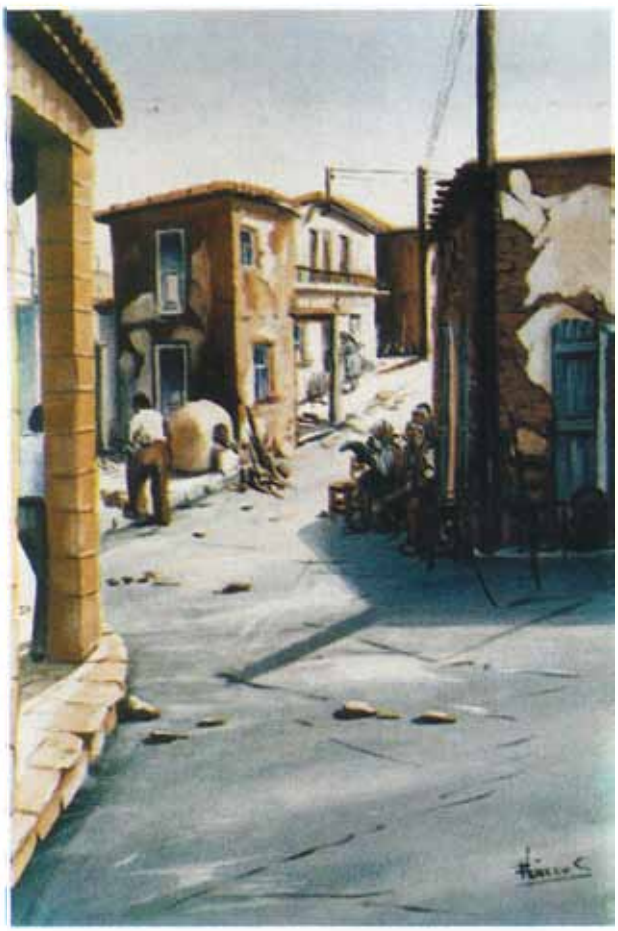

«Η καρκιά του χωρκού». Πίνακας του Βάσου Κάττου από το Γερόλακκο.

Διάγραμμα μελέτης του Γερολάκκου

Η γραφή Ierola <c>o από το Mas Latrie μας επιτρέπει να ετυμολογήσουμε από το ιερός λάκκος > Ιερόλακκος > Γερόλακκος (όπως Ιερός Κήπος > Γεροσκήπου, Ιερή Βάσα > Γεροβάσα κ.α.). Ποιος ήταν όμως ο ιερός αυτός λάκκος; Χωρίς αμφιβολία είναι το πηγάδι που βρισκόταν μερικά μέτρα μακριά από το δυτικό περιτείχισμα της εκκλησίας (...). Το Γερόλακκο περιέβαλλαν μικροί οικισμοί που χάθηκαν με την πάροδο του χρόνου. Ένας από αυτούς είναι ο Χυτός. Η λέξη «Χυτός» είναι ελληνική και προέρχεται από το αρχαίο οχετός > χετός > χυτός, που σημαίνει τα χείλη του ποταμού, όπου μαζεύονται και διοχετεύονται μακριά τα όμβρια νερά.

Ο ρυθμός ανάπτυξης του Γερολάκκου ήταν ραγδαίος και θα μπορούσα να πω ότι αν δεν γινόταν η τουρκική εισβολή του 1974, ο Γερόλακκος θα ήταν ό,τι είναι σήμερα η Κ. Λακατάμια ή τα Λατσιά.

Να θυμηθούμε ότι από το 1963 κ.ε. η Λευκωσία επεκτεινόταν κατά κύριο λόγο προς ανατολάς (Μια Μηλιά) και κατά δεύτερο λόγο προς δυσμάς (Γερόλακκος) (...). Από τα χωριά που βρίσκονται στις παρυφές της Λευκωσίας ο Γερόλακκος κατείχε τη δεύτερη θέση από πλευράς πληθυσμού.

(Κυθρέα 2.908 Γερόλακκος 2.310).

Κώστας Γιαγκουλλής,
περιοδικό *Ο Γερόλακκος* (αποσπάσματα)

Η χάρη του Γερόλακκου

Κάθε χωρκού ο Πλάστης μου έδωκέν του μιαν χάρην
τζι η χάρη του Γερόλακκου ήτουν για το σιτάριν.
Έτσι σιτάριν πού να 'βρεις στον κόσμον ακουσμένον,
που γένετουν σαν το λουβίν, που 'ρκετουν γιωρκημένον!
Εθώρες ολοπράσινα τζιείν' τα χωράφκια ούλλα
τζι είσιεν που ξηστρασιύδκιαζεν μιαν πιθαμήν κουτσούλλαν.
Ούλα που να 'χαμεν τζι εμείς γην της επαγγελίας
τζι επήραν μας την άδικα οι Τούρτζιοι δια της βίας.
Ήρτασιν τ' άρκα σήμερα τα ήμερα τζι εβκάλαν
τζιαι με το κασπα·ί·νακκιν τζιαι την δική τους ππάλαν.
Τα άδικα εν' άδικα τζιαι τόπον έθθα πκιάσουν,
χαράμιν τους τζι ας μεν φάσιν που μέσα να χορτάσουν.
Τζιαι κάθε Τούρκος τζιείν' της γης όποιον κομμάτιν παίρνει
αντί σιτάρι να βλαστούν αγκάθκια πον να σπέρνει.

Δημήτρης Ττάκκας,
Αρχείο Κώστα Γιαγκουλλή.

(κασπα·ί·νακκιν = δια της βίας)

Η αρχαία πόλη των Σόλων είναι κτισμένη σ' ένα μεγάλο λόφο με ωραιότατη θέα προς τη θάλασσα και την εύφορη πεδιάδα. Οι ανασκαφές διακόπηκαν το 1974 χωρίς να ολοκληρωθούν. Τα σημαντικότερα κτίσματα που ανασκάφηκαν είναι: α) Το θέατρο των Σόλων (2ος - 4ος αι. μ.Χ.), τρίτο σε μέγεθος στην Κύπρο μετά από τα θέατρα της Σαλαμίνας και του Κουρίου, που αναστηλώθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και χρησιμοποιήθηκε για παραστάσεις αρχαίου δράματος. β) Μέρος του ελληνιστικού ανακτόρου. γ) Το νυμφαίο, μαρμαρόκτιστη δεξαμενή με κεφαλές λιονταριών. δ) Η βασιλική των Σόλων με ψηφιδωτά πατώματα, που εικονίζουν δελφίνια, πάπιες, κύκνους. ε) Εργαστήρια υαλοτεχνίτη και βαφέα.

Η περιοχή του Μόρφου

Ιστορία

Η Δυτική κεντρική πεδιάδα είναι πλούσια σε ιστορία. Συνοικισμοί από τη Νεολιθική εποχή και την Εποχή του Χαλκού, το βασίλειο των Σόλων, το μοναστήρι του Αγίου Μάμα σηματοδοτούν την πορεία της μέσα στο χρόνο. Στην πεδιάδα του Οβκού ποταμού απ' τη μια και την περιοχή των Σόλων από την άλλη συγκεντρώνεται η ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα την αρχαία εποχή.

Η **κοιλάδα του Οβκού** και η ευρύτερη περιοχή του αποτελούν ένα μεγάλο αρχαιολογικό χώρο που ξεκινά από το εσωτερικό του νησιού και φτάνει στον κόλπο του Μόρφου. Στη Φιλιά, την Κυρά, το Χρυσηλιού, την Τούμπα του Σκούρου ανασκάφηκαν αξιόλογοι προϊστορικοί συνοικισμοί.

Ο σημαντικός αρχαιολογικός χώρος της Φιλιάς κατοικήθηκε από τη Νεολιθική εποχή ως την Εποχή του Χαλκού· οι αρχαιολόγοι μιλούν για τον πολιτισμό της Φιλιάς. Στη Χαλκολιθική εποχή οι συνοικισμοί της πεδιάδας του Οβκού γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση. Η ανάπτυξη συνεχίστηκε και στην περίοδο του Χαλκού· τα χρόνια αυτά αναπτύχτηκε στην Τούμπα του Σκούρου σημαντική πόλη που διέθετε λιμάνι στην ακτή Συριανοχωρίου κι εμπορευόταν με την Ανατολή και το Αιγαίο.

Στην **περιοχή των Σόλων** άλλοι αρχαιολογικοί χώροι. Ενδιαφέρον συγκεντρώνει το μικρό νησί Πέτρα του Λιμνίτη με το νεολιθικό του συνοικισμό, το Αμπελικού με το χαλκολιθικό και η Γαληνή με το συνοικισμό της Εποχής του Χαλκού. Σημαντικότερη η πόλη των Σόλων κτισμένη σε μια προνομιούχο θέση. Εύφορη η πεδιάδα, πλούσια σε χαλκό τα μεταλλεία της ενδοχώρας, λιμάνι για το

Η Αφροδίτη των Σόλων.

εμπόριο με την Ανατολή και το Αιγαίο. Στην περιοχή προϋπήρχε η Αίπεια, κτίσμα των Αχαιών με το Δημοφώντα επικεφαλής. Το βασίλειο των Σόλων, ένα από τα σημαντικότερα αρχαία βασίλεια της Κύπρου, διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στους πολέμους με τους Πέρσες τον 5ο αιώνα π.Χ. Η πόλη πολιορκήθηκε για πέντε μήνες από τους Πέρσες και καταστράφηκε στη διάρκεια της επανάστασης του Ονήσιλου. Στη συνέχεια τέθηκε σε συνεχή επιτήρηση· κτίστηκε σ' ένα διπλανό λόφο το ανάκτορο του Βουνιού, από όπου ο φιλοπέρσης βασιλιάς του Μαρίου επέβλεπε τους Σόλους. Μεγάλη καταστροφή προκάλεσαν στην πόλη σεισμοί κατά τη Ρωμαϊκή εποχή. Οι κάτοικοι όμως ξανάκτισαν τα κτίρια και συνέχισαν να δημιουργούν στην περιοχή και τη Βυζαντινή περίοδο. Οι Σόλοι είχαν το δικό τους επίσκοπο. Γνωστός επίσκοπος Σόλων ο Άγιος Αυξίβιος που υπηρέτησε για πενήντα χρόνια κι έκτισε στους Σόλους μια από τις μεγαλύτερες πρωτοχριστιανικές βασιλικές. Η πόλη καταστρέφεται από τους Άραβες τον 7ο αιώνα και οι κάτοικοι σκορπίζονται προς το εσωτερικό σχηματίζοντας μικρότερες κοινότητες. Το όνομα των Σόλων διατηρήθηκε στην περιοχή της Σολέας - Σολιάς, που αποτελούσε τμήμα της ενδοχώρας του βασιλείου.

Με τη Βυζαντινή περίοδο συνδέεται και η εκκλησία του Αγίου Μάμα στου Μόρφου, που πρωτοκτίστηκε τα πρώτα χριστιανικά χρόνια και καταστράφηκε επίσης από τους Άραβες.

Κατά τη Μεσαιωνική εποχή κέντρα της περιοχής είναι η Μόρφου και η Πεντάγυια, πρωτεύουσες ομώνυμων διαμερισμάτων.

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας η Μόρφου ήταν πρωτεύουσα του διαμερίσματος, που ανήκε διοικητικά στην επαρχία της Κερύνειας. Αργότερα το διαμέρισμα Μόρφου εντάχθηκε στην επαρχία Λευκωσίας.

Το Βουνί είναι σε μικρή απόσταση από τους Σόλους, πάνω στον πιο ψηλό λόφο της παράκτιας ορεινής περιοχής. Εδώ ανακαλύφτηκαν τα ανάκτορα του 5ου αιώνα π.Χ. και ναός της Αθηνάς.

Μεσαιωνικά αγγεία από το μουσείο Λοϊζίδη στου Μόρφου.

Οικονομική ανάπτυξη

Η περιοχή Μόρφου ήταν το 1974 από τις πλουσιότερες και πιο γρήγορα αναπτυσσόμενες περιοχές της Κύπρου. Η εύφορη πεδιάδα έχει το πλουσιότερο υπόγειο υδροφόρο στρώμα από όλη την Κύπρο κι αποτελεί τη μεγαλύτερη αρδευόμενη έκταση του νησιού.

Τη Μεσαιωνική περίοδο στην πεδιάδα του Μόρφου καλλιεργούσαν ζαχαροκάλαμο και βαμβάκι. Αργότερα οι κάτοικοι φύτευαν λαχανικά, όσπρια, δημητριακά, κολοκάσι, σησάμι. Στα νεότερα χρόνια αναπτύχτηκε σε μεγάλο βαθμό η καλλιέργεια εσπεριδοειδών, κυρίως πορτοκαλιών και γκρέιπφρουτ. Το 51% των εσπεριδοειδών ολόκληρης της Κύπρου καλλιεργούνταν το 1974 στου Μόρφου και στα γύρω χωριά, Ζώδια, Αργάκι, Κατωκοπιά, Πραστειό, Συριανοχώρι, Νικήτα, Καραβοστάσι, Πεντάγυια, Κυρά, Καπούτι. Παράλληλα παράγονταν καρπούζια, πεπόνια, καρότα και ποικιλία λαχανικών.

Για τη διάθεση των εσπεριδοειδών ιδρύθηκε από τους κατοίκους του Μόρφου και των περιχώρων ο Συνεργατικός Οργανισμός Διαθέσεως Εσπεριδοειδών Μόρφου. Ο ΣΟΔΕΜ, εκτός από την ομαδική διάθεση των προϊόντων των μελών, αγωνίστηκε για την προώθηση των κυπριακών εσπεριδοειδών στις αγορές του εξωτερικού και ίδρυσε σύγχρονο συσκευαστήριο καθώς και εργοστάσιο χυμοποιήσεως.

Οι παραγωγοί φθαρτών ίδρυσαν δικούς τους συνεταιρισμούς. Στα Ζώδια λειτουργούσαν συσκευαστήρια πεπονοειδών και καρότων. Στη Φιλιά ιδρύθηκε η Συνεργατική Εταιρεία Φθαρτών Φιλιάς.

Σημαντικός οικονομικός πνεύμονας της περιοχής των αρχαίων Σόλων τα μεταλλεία χαλκού. Οι Σόλοι χρωστούσαν μεγάλο μέρος της ακμής τους στην εκμετάλλευση και την εμπορία του χαλκούχου μεταλλεύματος.

Στα νεότερα χρόνια λειτουργούσε στο Ξερό εργοστάσιο επεξεργασίας του μεταλλεύματος. Στη συνέχεια το μετάλλευμα φορτωνόταν στα πλοία για εξαγωγή από το Καραβοστάσι. Η τουρκική κατοχή έσπασε την ενότητα του χώρου, μοιράζοντας την περιοχή των μεταλλείων κι αποκόβοντάς την από τους χώρους επεξεργασίας κι εξαγωγής στο Ξερό και το Καραβοστάσι.

Φεστιβάλ Πορτοκαλιού

Κυρίες μου και κύριοι, επίσημοι και μη,
χαιρόμαστε που ήρθατε, μεγάλη μας τιμή·
μόνο που δεν εβάλατε τα σμόκιν και τα φράκα
ούτε Μορφίτη πια θωρώ
όπως πριν χρόνια, πριν καιρό
υπερηφάνως να φορεί την... γέρημη την βράκα.
Στη Μόρφου, Ζώδιες και Πραστειό, Κυρά, Συριανοχώρι
έγιναν φράγκοι όλοι τους οι πρώην βρακοφόροι
κι όσο κι αν ακριβώσανε τα λάδια κι οι βενζίνες
θέλουν περίπου από δυο καθένας λιμουζίνες.
Κυρίες μου και κύριοι, θερμώς καλησπερίζω
και σας που με γνωρίζετε και όσους δεν γνωρίζω
στο Φεστιβάλ Πορτοκαλιού καλώς ήρθατε όλοι
ν' ακούσετε τον ποιητή
που και αυτός αγαπητοί
στη Μόρφου εγεννήθηκε μα δεν έχει περβόλι.
Εδώ στην πόλη που ανθεί φαιδρά πορτοκαλέα
μεγάλωσα κι ανδρώθηκα με κρόμμυο κι ελαία
κι αντί να γίνω Μισιρλής με κήπους απεράντους
είδα της γνώσεως το φως
και ζω σαν άνθρωπος σοφός
με άφθονο κουτόχορτο και δάφνας αμαράντους.

Χαιρετισμός του ποιητή Άνθου Ροδίνη κατά την έναρξη του τελευταίου Φεστιβάλ Πορτοκαλιού στη Μόρφου στις 22.5.1974, *Μόρφου*

Το άρμα του Γυμνασίου Μόρφου στο Φεστιβάλ Πορτοκαλιού.

«Πρέπει να πάρουμε το πρώτο βραβείο... Έτσι αρχίσαμε. Ύστερα η συνεδρίαση καθηγητών - μαθητών για το θέμα του άρματος... Κι η εκτέλεση: Ο σκελετός θα έπρεπε να φτιαχτεί από επιδέξιο τεχνίτη. Στις παραμονές του φεστιβάλ με πλήρη μυστικότητα η ολοκλήρωση. Η καθηγήτρια της Τέχνης με τους μαθητές ζωγραφίζουν το θέμα στο σκελετό του άρματος. Δίνονται οι εντολές για τα χρώματα. Εδώ πορτοκαλί, πιο κάτω άσπρο που το φτιάχνουμε με το εσωτερικό της φλούδας, αριστερά πράσινο του γκρέιπφρουτ και κάπου εδώ κίτρινο του λεμονιού.

Στήνουμε τα συνεργεία· μαθητές και καθηγητές - σωστό μελίσσι - κόβουμε τετράγωνες ψηφίδες και αρχίζουμε το κόλλημα παραμονή του φεστιβάλ για να μην αλλοιωθούν τα χρώματα. Στις τρεις το πρωί έρχονται τα σιάμισιη από μια ομάδα μαθητών. Στις επτά το πρωί ένας καφές και κατά το μεσημέρι το άρμα έτοιμο για το γήπεδο. Ένα λαντ ρόβερ το τραβούσε και πίσω το αυτοκίνητο κάποιου καθηγητή με εφεδρικές ψηφίδες για τυχόν... επιδιορθώσεις.

Αρχίζει η παρέλαση... αγωνία. Τα αποτελέσματα... Το δικό μας πρέπει να είναι στα πρώτα... Χειροκροτήματα, ενθουσιασμός...

Έτσι μάθαμε ν' αγωνιζόμαστε, να δημιουργούμε αφειδώλευτα και να προσμένουμε...».

Θ.Μ.

Η λαϊκή τέχνη της περιοχής Μόρφου

Η περιοχή Μόρφου ήταν ξακουστή για το λινάρι της. Η καλλιέργεια του λιναριού και η κατεργασία του για την παραγωγή της κλωστής ήταν δουλειά ιδιαίτερα δύσκολη και απαιτούσε γνώση και επιδεξιότητα. Η κλωστή και το λινό ύφασμα που ύφαιναν οι γυναίκες ήταν το κύριο εμπορικό προϊόν της περιοχής. Τα πουλούσαν στα Λεύκαρα, στα γύρω χωριά και σε άλλες περιοχές, όπου κεντούσαν τα γνωστά μας «λευκαρίτικα» κοπτά και ξεφτιστά ασπροκεντήματα. Αλλά και οι ίδιες οι ντόπιες, ιδιαίτερα στο χωριό Ζώδκια, έμαθαν και κεντούσαν τα «λευκαρίτικα» για την προίκα τους και το εμπόριο.

Στην περιοχή Μόρφου οι γυναίκες ύφαιναν λινοβάμβακες και λινομέταξες μαντηλιές, τραπεζομαντηλιές και σεντόνια με ιδιότυπο ξεφτιστό κέντημα του αργαλειού, τα πιο επίσημα.

Μαργαρίτα Δημητρίου,
«Η λαϊκή τέχνη στα κατεχόμενα»,
περιοδικό *Αναζήτηση*.

Το γνέσιμο του λιναρκού. Η γριά με το αδράχτι και ο γέρος με τον αδραχτά.

Κόψιμο φιδέ. Η δεξιοτεχνία και η καλαισθησία των γυναικών δε φαίνεται μόνο στα κεντήματα.

«Μια χούφτα χώμα του Μόρφου
ένα κουβά θάλασσα της Κερύνειας»

Κώστας Μόντης.

ΜΟΡΦΟΥ

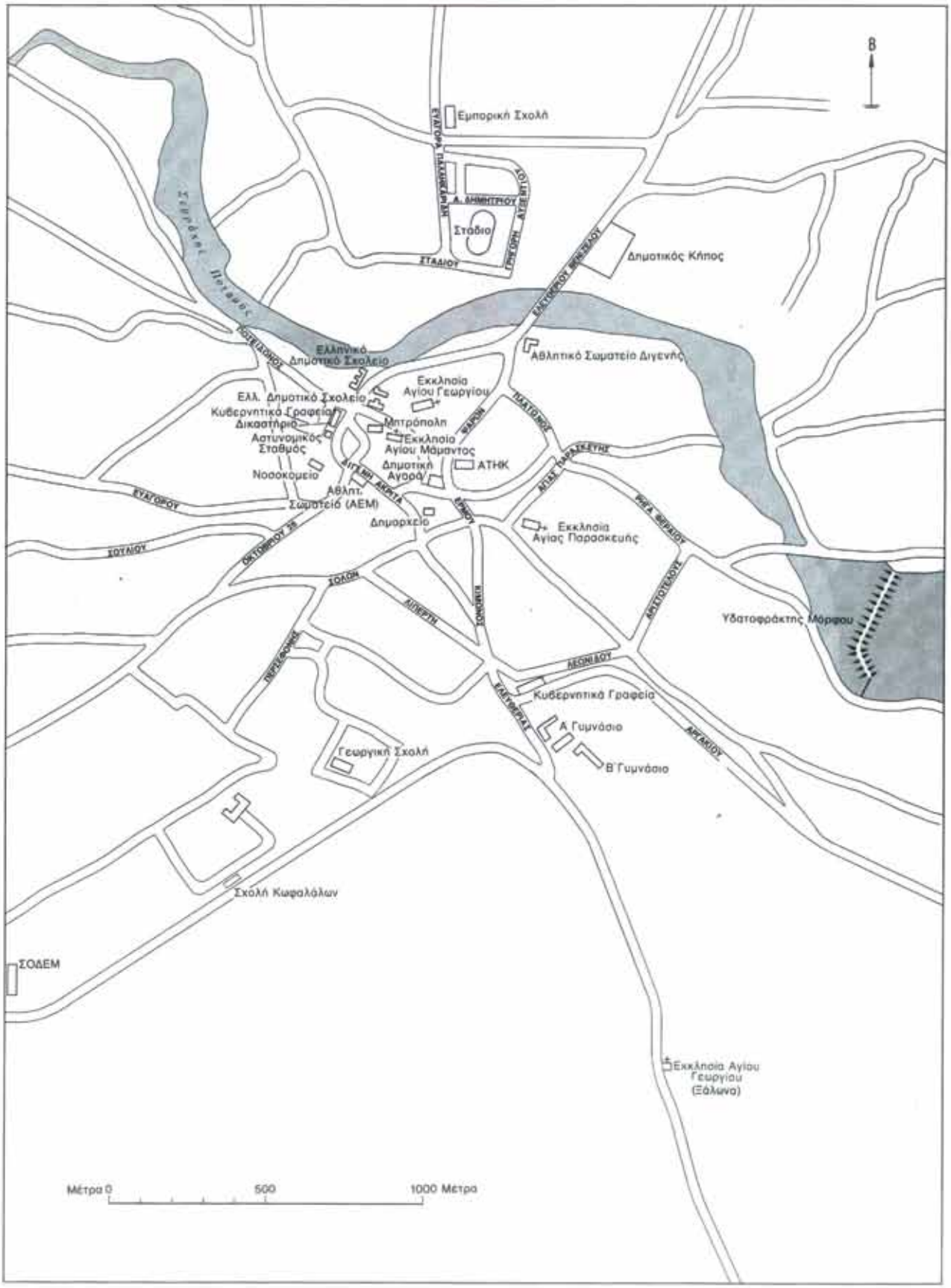
Β
Εμπορική Σχολή
Α. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Σταδιο
ΣΤΑΔΙΟΥ
Δημοτικός Κήπος
Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο
Αθλητικό Σωματείο Διγενής
Εκκλησία Αγίου Γεωργίου
Ελλ. Δημοτικό Σχολείο
Κυβερνητικό Γραφείο
Δικαστήριο
Αστυνομικός Σταθμός
Μητρόπολη
Εκκλησία Αγίου Μάμαντος
Δημοτική Αγορά
ΑΤΗΚ
Νοσοκομείο
Αθλητ. Σωματείο (ΑΕΜ)
Δημαρχείο
Εκκλησία Αγίας Παρασκευής
Υδατοφράκτης Μόρφου
Κυβερνητικά Γραφεία
Α Γυμνάσιο
Β Γυμνάσιο
Γεωργική Σχολή
Σχολή Κωφαλάλων
ΣΟΔΕΜ
Εκκλησία Αγίου Γεωργίου (Ξάλωνα)
Μέτρα 0
500
1000 Μέτρα

Μόρφου

Μόρφου, μια περιδιάβαση

Στην είσοδο του Μόρφου, αραιά κτισμένα μέσα σε κήπους, μεγάλα σπίτια ενώνουν σχεδόν την κωμόπολη με τη Ζώδια. Προχωρώντας στα δεξιά μας βρίσκουμε τα κτίρια του Α΄ και του Β΄ Γυμνασίου Μόρφου με τον ανδριάντα του Λουκή Ακρίτα να δεσπόζει στην αυλή τους. Μπαίνοντας στην καρδιά της κωμόπολης, το εμπορικό κέντρο και το δημαρχείο. Λίγο πιο πέρα η μητρόπολη και η εκκλησία του Αγίου Μάμα. Οι άλλες δυο ενοριακές εκκλησίες, του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Παρασκευής, βρίσκονται σε σχετικά κοντινή απόσταση. Προς την περιφέρεια απλώνονται τα σπίτια κτισμένα ανάμεσα σε κήπους και πορτοκαλεώνες. Στη βόρεια πλευρά της κωμόπολης, μετά το γεφύρι του ποταμού Σερράχη, είναι το στάδιο, ο δημοτικός κήπος και το κτίριο της Εμπορικής Σχολής. Στη νότια πλευρά είναι το κυβερνητικό αγρόκτημα, που χρησιμοποιήθηκε παλιά ως Διδασκαλείο και αργότερα ως Γεωργική Σχολή, και η Σχολή Κωφαλάλων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο δρόμος προς το Ξερό· δεξιά του είναι κτισμένο το συσκευαστήριο του ΣΟΔΕΜ.

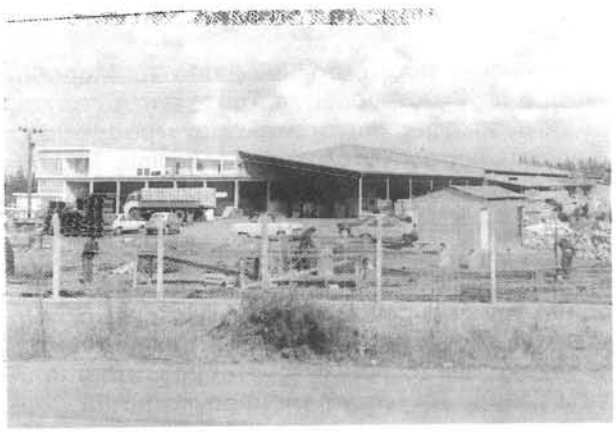

Το συσκευαστήριο του ΣΟΔΕΜ

Ο υδατοφράκτης Μόρφου.

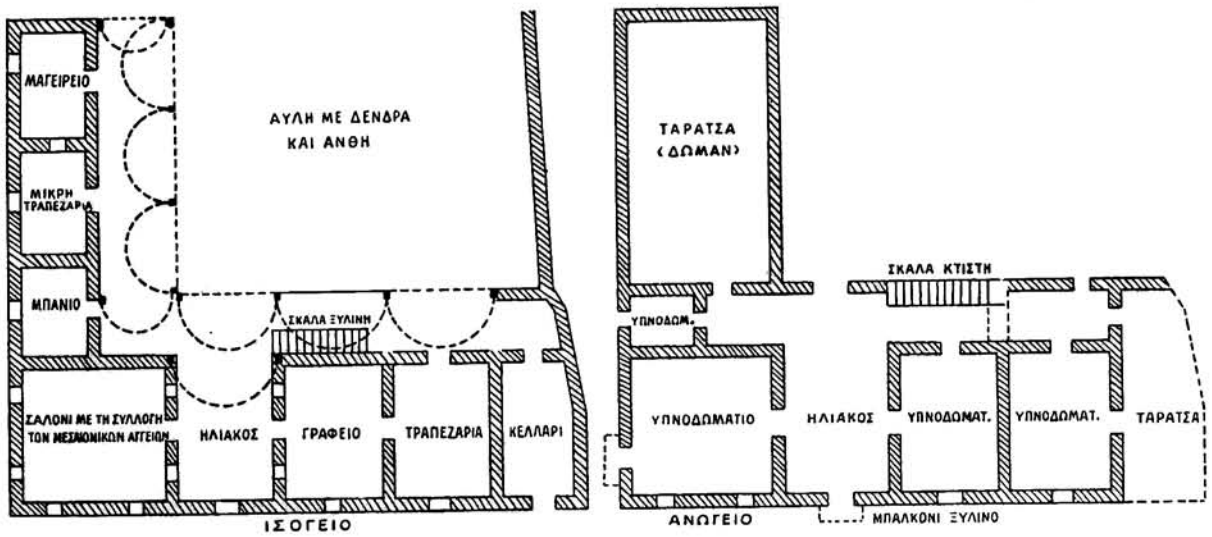

Το αρχοντικό Λοϊζίδη στου Μόρφου που φιλοξενούσε τοπικό μουσείο.

Η κωμόπολη του Μόρφου

Η ονομασία προέρχεται ίσως από το Μορφώ, επώνυμο της θεάς Αφροδίτης. Τούτο ενισχύεται και από τις ανασκαφές, που αποκάλυψαν ιερό της θεάς Αφροδίτης βορειοανατολικά του Μόρφου. Το 15ο αιώνα αναφέρεται η ονομασία Μόρφου αλλά και Θεομόρφου.

Η περιοχή ήταν κατοικημένη από τα προϊστορικά χρόνια, όπως φαίνεται από τις ανασκαφές στην Τούμπα του Σκούρου. Η ζωή συνεχίστηκε και στη Βυζαντινή εποχή, πράγμα που μαρτυρείται από τις πρωτοχριστιανικές βασιλικές στο μοναστήρι του Αγίου Μάμα. Την εποχή της Φραγκοκρατίας του Μόρφου ήταν γνωστό και μεγάλο φέουδο, οι δε ευγενείς που τους είχε παραχωρηθεί πρόσθεταν στο οικογενειακό τους όνομα και τον τίτλο ντε Μόρφου. Από τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, το 1883, του Μόρφου ανακηρύχτηκε σε δήμο: *«Η πόλις της Μόρφου θα έχει Δημαρχικόν Συμβούλιον... Οι δημοτικοί σύμβουλοι έσονται οκτώ τον αριθμόν... Εκλέγονται από μη μωαμεθανούς εκλογείς»*.

Η κωμόπολη ήταν διαχωρισμένη σε τρεις ενορίες. Του Άη Μάμα, του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Παρασκευής. Ένα χρόνο πριν την εισβολή εντάχτηκε στα δημοτικά όρια του Μόρφου το χωριό Χρυσουλιού ή Χρυσηλιού.

Στην ενορία του Αγίου Μάμα σημαντικότερο κτίσμα είναι το ομώνυμο μοναστήρι. Η σωζόμενη εκκλησία είναι από τις πιο σημαντικές φραγκοβυζαντινού ρυθμού στην Κύπρο και χρονολογείται στις αρχές του 16ου αιώνα. Είναι κτισμένη στα ερείπια δυο παλαιοχριστιανικών βασιλικών και μιας βυζαντινής εκκλησίας. Στο βόρειο τοίχο υπάρχει κόγχη με ανάγλυφο διάκοσμο· εκεί βρίσκεται η σαρκοφάγος του Αγίου Μάμα. Το εικονοστάσιο έγινε το 16ο αιώνα και διέσωζε εικόνες από την ίδια εποχή. Γίνονταν δυο πανηγύρια του Αγίου Μάμα. Ένα στις 2 Σεπτεμβρίου και ένα την Κυριακή των Βαΐων. Στα δυτικά της εκκλησίας κτίστηκε το 1945 νέο οικοδόμημα για τη διαμονή του Επισκόπου Κυρηνείας. Το 1963 το κτιριακό συγκρότημα ανακαινίστηκε, εξοπλίστηκε η αίθουσα διαλέξεων κι εμπλουτίστηκε η βιβλιοθήκη.

Στην ενορία της Αγίας Παρασκευής βρισκόταν το παλιό κοιμητήριο του Μόρφου με το παρεκκλήσι που ήταν αφιερωμένο στη Γέννηση της Θεοτόκου και χρησίμευε αργότερα για τον κοινό εκκλησιασμό των μαθητών του Γυμνασίου.

Δε φαινόταν μακριά η μέρα που η ακμάζουσα κωμόπολη θα γινόταν η έβδομη πόλη της Κύπρου· ήρθε όμως το 1974 και το ρολόι του χρόνου σταμάτησε...

Η Αγία Παρασκευή.

Πληθυσμιακή ανάπτυξη Μόρφου

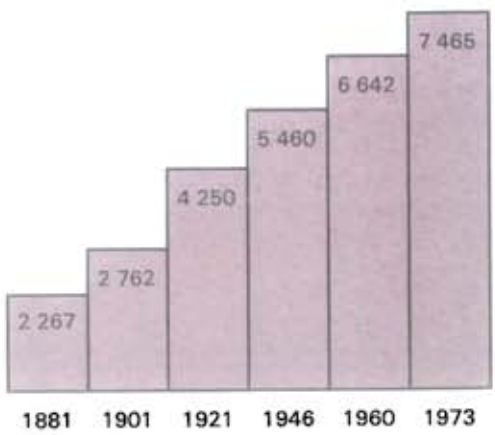

Το μοναστήρι του Αγίου Μάμα.

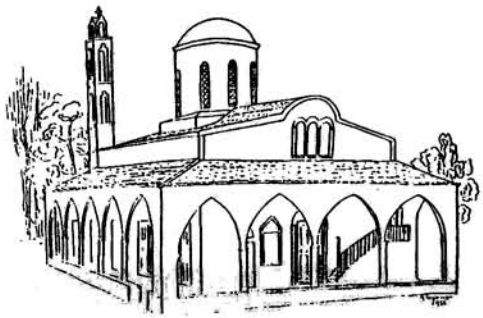

Ο Ἅγιος Μάμας

Η λατρεία του Αγίου Μάμα στη Μόρφου, όπου υφίστατο και φημισμένο ομώνυμο μοναστήρι, συνδέεται άμεσα με το βυζαντινό παρελθόν της περιοχής. Ο Ἅγιος Μάμας, που δεν ήταν Κύπριος τοπικός άγιος, λατρεύθηκε ιδιαίτερα στη Μόρφου. Κατά τα Βυζαντινά χρόνια ο Ἅγιος Μάμας ήταν ο προστάτης ακριτικού πολεμικού σώματος, των Απελατών Μαρδαϊτών, που είχαν μάλιστα αποτυπωμένη τη μορφή του στο τρομερό όπλο τους, το απελατίκι. Πιστεύεται ότι γύρω στον 7ο-8ο μ.Χ. αιώνα (μετά την έναρξη των ιδιαίτερα καταστροφικών αραβικών επιδρομών), σώμα Μαρδαϊτών πολεμιστών είχε μεταφερθεί στην Κύπρο κι είχε εγκατασταθεί στην περιοχή της Μόρφου. Οι Μαρδαΐτες αυτοί εισήγαγαν στην Κύπρο και την ιδιαίτερη λατρεία του προστάτη αγίου τους, του Αγίου Μάμα. Αργότερα δημιουργήθηκε και η τοπική θρησκευτική παράδοση για τη θαυματουργό άφιξη στην περιοχή της Μόρφου από τα μικρασιατικά παράλια της σαρκοφάγου με τα οστά του αγίου. Η λατρεία του καθιερώθηκε εκεί, όπου κτίστηκε εκκλησία, ιδρύθηκε αργότερα μοναστήρι και υφίσταται ως σήμερα ο ναός του.

Οι Μαρδαΐτες ήσαν ορεσίβιοι πολεμιστές στα βουνά του Ταύρου (Μικρά Ασία), που απετέλεσαν στρατιωτικό σώμα κατά τα Βυζαντινά χρόνια. Αναφέρεται ότι οι αντάρτες αυτοί των βουνών είχαν καταρτιστεί σε στρατιωτικές ομάδες επί αυτοκράτορος Κωνσταντίνου του Πωγωνάτου, κατά το β΄ μισό του 7ου μ.Χ. αιώνα. Εστάλησαν τότε και κατέλαβαν ακριτικές περιοχές της αυτοκρατορίας.

Μόρφου,
εκδ. Φιλόκυπρος.

«Ο Ἅγιος Μάμας, από την Αλλαγίαν, και εις την ζωή του, έπιαννεν τους λέοντες και εγάλευέν τους, και επολόμαν τυρίν και ετάγιζεν τους πτωχούς και ετρέξαν τον οι Τούρκοι (...) και εμαρτύρησεν και οι γονείς του εβάλαν τον εις κιβούριον και δια χάριτος Κυρίου επέσωσεν εις την Κύπρον εις τον γιαλόν της τε Μόρφου. Και επικαλύφθη ενός καλού ανθρώπου να πάρει το ζευγάριν του και τους δ΄ του υιούς και επήγεν, και εδήσαν το με το σχοινίν και επήραν τον ως γοιον έναν μικρόν πράμαν, το οποίον ήτον πολλά βαρετόν, ότι πολλοί άνθρωποι εθέλαν διαβάσειν μέγαν κόπον να το σύρουν. Και όνταν ήλθεν εις τον τόπον όπου ευρίσκεται σήμμερον, εστάθηκεν και δεν ημπόρησεν τινάς να το σαλέψη· και έκτισαν ναόν και βρύει μύρος και πολομά μεγάλα θαύματα εις ούλον τον κόσμο, πληγές αγιάτρευτες».

Λεόντιος Μαχαιράς,
Χρονικόν.

Τροπάρια που υμνούν τον Ἅγιο Μάμα του Μόρφου

«Παφλαγονίας ο κλάδος και μαρτύρων αγλάισμα, πόλεως Μόρφου το κλέος, και Κυπρίων το καύχημα, και θαυματουργός ανεδείχθης, μεγαλομάρτυς Μάμα ένδοξε. Την θάλασσαν διήλθες ώσπερ ζων και ταύτης τρικυμίας χαλινών, θαυμασίως λάρνακα σου Μόρφου τη πόλει κατεστήριξας. Διό εν τη πόλει σου, σοφέ, μύρον ευώδες βρύεις τη ποίμνη σου, εξ ου οι νοσούντες και πόθω προσιόντες λαμβάνουσι την ίασιν. Δόξα τω δεδοκότι σοι ισχύν, δόξα τω σε θαυμαστώσαντι, δόξα τω ενεργούντι δια σου πάσιν ιάματα».

«Κύριε ο Θεός μου, μη μνησθής των βασανισάντων με αλλά συγχώρησον αυτούς και του κόσμου σου όλου και ελέησον άπαντας· και όπου ονομάζουσι το όνομά μου και ποιούσι την μνήμην μου δίδε υγείαν πάντων των ανθρώπων και των ζώων, και ευλόγησον τους βόας και τα πρόβατα και τας αίγας και πάντα τα κτήνη τα χρήσιμα προς υπηρεσίαν τοις ανθρώποις, και ούτε λιμός ούτε θάνατος, ούτε άλλη καμμία πληγή να τους εγγίση».

Θαύματα του Αγίου Μάμα

Κάποτε, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, λέει η παράδοση, οι βοσκοί τ' Αη Μάμα καθυστέρησαν να πληρώσουν τους φόρους· κι ο πασάς πρόσταξε την αστυνομία να συλλάβουν τους βοσκούς και να τους κουβαλήσουνε μπροστά του. Σαν φτάσανε οι απεσταλμένοι του πασά, παρουσιάστηκε,λέει η παράδοση, μπροστά τους ο Άης Μάμας, που τους είπε:

— Τα πρόβατα είν' δικά μου· θα παρουσιαστώ για τούτο εγώ στον πασά! Πηγαίνετε εσείς!

Την άλλη μέρα με τους δυο του φίλους (τον Αη Γιώργη και τον Αη Δημήτρη, καβάλα στ' άλογά τους κείνοι, και κείνος στο λιοντάρι του), κίνησαν για τη Λευκωσία. Κοντά στο χωριό Κυρά ή Φιλιά σταμάτησαν για να ξεκουραστούν. Και κει που σταμάτησαν χτίστηκε παρεκκλήσι, που βρισκόταν μέχρι τελευταία, στ' όνομα τ' Αη Μάμα. Οι τρεις άγιοι προχώρησαν στη Λευκωσία και στο Γερόλακκο σταμάτησαν να ξεκουραστούν και πάλι. Όταν όμως ξαναξεκίνησαν, το λιοντάρι τ' Αη Μάμα βρουχήθηκε τόσο δυνατά, που οι κλειστές πόρτες της Λευκωσίας άνοιξαν διάπλατα.

Το γεγονός, άγνωστο πώς, έφτασε στ' αυτιά του πασά, που διάταξε τους δικούς του να πληροφορήσουν τον Αη Μάμα, πως δεν ήθελε τους φόρους πια.

*

Γύρω από το ναό κτίστηκαν πολλά δωμάτια και σπίτια και γίνηκε στερνά μοναστήρι. Χρειάζονταν όμως για όλη τούτη τη διαδικασία πέτρες. Και τις πέτρες, κατά την παράδοση, έπρεπε να τις μεταφέρουν από την Αγία Ειρήνη. Όμως η μεταφορά στα χρόνια κείνα ήταν δύσκολη. Και, σαν από θαύμα, κάθε πρωί βρίσκονταν κει που δούλευαν οι μαστόροι εκατόν πέτρες. Χτίζαν οι μαστόροι τις ενενήντα εννιά, περίσσευε μια πέτρα και την αλλη μέρα πάλι συγκεντρώνονταν οι εκατόν, μέχρι που η εκκλησιά τέλειωσε. Και τη μεταφορά αυτή η παράδοση τη θέλει να γίνεται από τον Αη Μάμα.

*

«Την ημέρα του, στις 2 του Σεπτέμβρη, ο Άγιος, που ήταν βοσκός, έστελνε από πάνω από το βουνό επτά αγρινά, δηλ. άγριες αίγες, από το κοπάδι του, για να τρώγει ο φτωχός

ο κόσμος που ερχότανε στο πανηγύρι.

Είχε διατάξει να σφάζουν μόνον τα έξι, και το ένα να το αφήνουν να επιστρέφει πίσω. Κάποτε έσφαξαν και τα επτά, άλλοι λένε ότι ήταν όλα-όλα τρία, και από εκείνο τον καιρό δεν έστειλε πλέον».

Η παράδοση τούτη προσομοιάζει με μιαν άλλη που μνημονεύει ο καθηγητής Στίλπων Κυριακίδης και που άκουσε σε διάφορα μέρη του Ελληνισμού. Σύμφωνα με την τελευταία αυτή παράδοση μερικοί άγιοι στέλλουν μιαν ελαφίνα στο πανηγύρι τους, που οι πανηγυριστές τη σφάζουν και την τρώνε. Όταν όμως σε μια συγκεκριμένη περίπτωση οι πανηγυριστές σφάζουν την ελαφίνα πριν ξεκουραστεί έστω και λίγο από το δρόμο, ο άγιος εξοργίζεται και δεν ξαναστέλλει πια για τους χριστιανούς πανηγυριστές το ελάφι. Ο ίδιος ερευνητής μνημονεύει πως στις παραδόσεις του Πόντου ο αίγαγρος είναι το ιδιαίτερο και προσφιλές οικιακό ζώο των μαγισσών, που έχει τις ίδιες ιδιότητες με τα ελάφια.

Πέτρος Στυλιανού και Νίκη Χριστοδούλου,
Η εκκλησία τ' Αη Μάμα
κι οι άλλες εκκλησίες της κατεχόμενης Μόρφου.

Η πολιτιστική ζωή στου Μόρφου

Σημαντική η πολιτιστική ζωή στην κωμόπολη του Μόρφου. Πνευματικά ιδρύματα και αθλητικά σωματεία οργανώνουν δραστηριότητες σε όλους τους τομείς.

Το σωματείο Διγενής Ακρίτας, που ιδρύθηκε το 1931, αναπτύσσει πολλαπλή δραστηριότητα· δημιουργούνται τμήματα χορωδίας, φιλαρμονικής, μαντολινάτας, θεατρικός όμιλος και οργανώνονται διαλέξεις και εκθέσεις παράλληλα με τον αθλητικό τομέα. Η ποδοσφαιρική του ομάδα ανέβηκε στην Α΄ κατηγορία και αντιπροσώπευσε την Κύπρο στο κύπελλο ΟΥΕΦΑ. Η Αθλητική Ένωση Μόρφου (ΑΕΜ) συμμετέχει επίσης στην αθλητική και πολιτιστική ζωή της κωμόπολης.

Παράλληλα ιδρύονται και δυο άλλα πνευματικά ιδρύματα· η Πνευματική Στέγη και ο Όμιλος Φίλων Μόρφου. Τα Γυμνάσια συμπληρώνουν την πνευματική ζωή. Κάθε χρόνο διδάσκουν τραγωδία στο αρχαίο θέατρο των Σόλων και διοργανώνουν φεστιβάλ χορωδιών, στα οποία συμμετέχουν τα Γυμνάσια της εκπαιδευτικής περιφέρειας Μόρφου.

Αποκορύφωμα των εκδηλώσεων ο ετήσιος θεσμός του Φεστιβάλ Πορτοκαλιού με την παρέλαση αρμάτων στολισμένων με πορτοκάλια. Η γεωργική έκθεση Μόρφου συγκέντρωνε επίσης πλήθος επισκεπτών από ολόκληρη την Κύπρο.

Τα στοιχεία είναι από το άρθρο του Σώζου Χαραλαμπίδη «Η πολιτιστική ζωή της Μόρφου και το σωματείο Διγενής Ακρίτας», *Μόρφου*, εκδ. Φιλόκυπρος.

Η έκθεση γεωργικών μηχανημάτων στου Μόρφου.

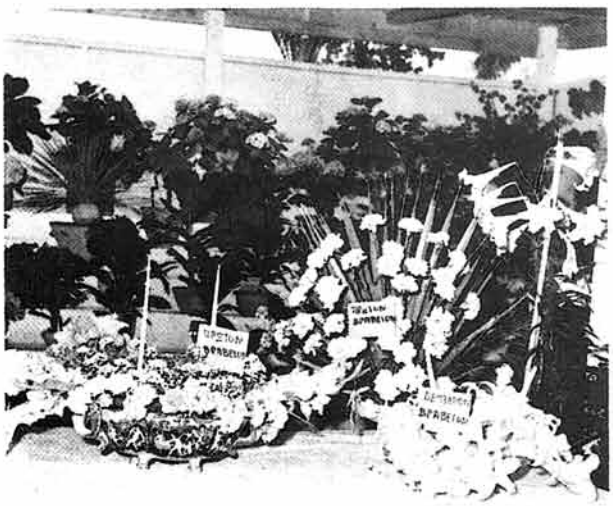

Από την Έκθεση Ανθέων Μόρφου.

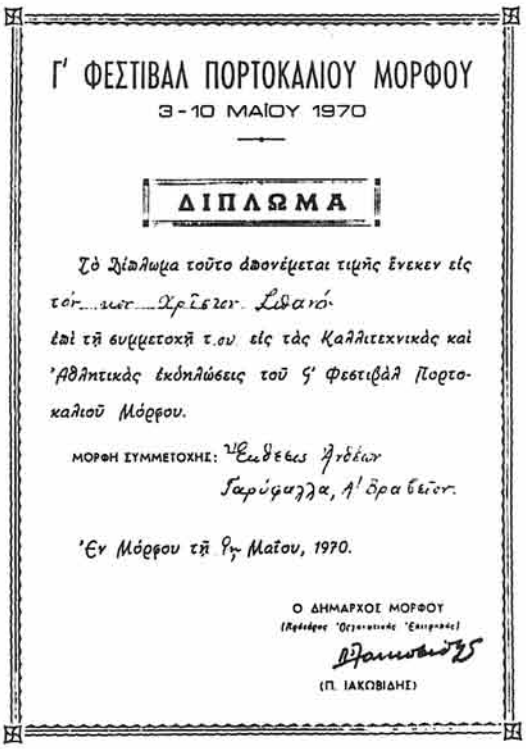

Γ' ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΠΟΡΤΟΚΑΛΙΟΥ ΜΟΡΦΟΥ
3-10 ΜΑΪΟΥ 1970

ΔΙΠΛΩΜΑ

Τὸ Δίπλωμα τοῦτο ἀπονέμεται τιμῆς ἕνεκεν εἰς τὸν/τὴν Χρίστον Σιδερᾶ
ἐπὶ τῇ συμμετοχῇ τ.του εἰς τὰς Καλλιτεχνικὰς καὶ Ἀθλητικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ 5' Φεστιβὰλ Πορτοκαλιοῦ Μόρφου.

ΜΟΡΦΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ: Ὑφάσματα ἀπὸ βαμβάκι
Ταρσφαλλα, Α' βραβεῖον.

Ἐν Μόρφου τῇ 9η Μαΐου, 1970.

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΜΟΡΦΟΥ
(Π. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ)

Κυρά, Φιλιά, Μάσαρι Καπούτι, Συριανοχώρι

Στις όχθες του Οβκού ποταμού βρίσκονται η **Φιλιά** και η **Κυρά**· η περιοχή των χωριών ανήκει στη σημαντική αρχαιολογική ζώνη του Οβκού. Το νότιο τμήμα της Κυράς ποτίζεται από τα νερά του φράγματος και διατρήσεις· γι' αυτό και καλλιεργούνται εκεί εσπεριδοειδή. Κατά τη Φραγκοκρατία η Κυρά ήταν φέουδο, ιδιοκτησία των ιπποτών του Τέμπλους· μεγάλο τμήμα της περιήλθε στην κατοχή του Εβκάφ μετά το 1571. Έξω από το χωριό Κυρά στην κορυφή ενός λόφου βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου του Ρηγάτη· ήταν το καθολικό μικρού μοναστηριού, που αποτελούσε μετόχι του Παναγίου Τάφου. Το επώνυμο Ρηγάτης θυμίζει το ρήγας (=βασιλιάς). Σύμφωνα με την τοπική παράδοση πήγαινε εκεί να προσευχηθεί η ρήγαινα που κατοικούσε στην περιοχή. Κοντά είναι το μικρό χωριό **Μάσαρι** με το εμπλουτιστικό φράγμα. Massari έλεγαν, κατά το Σίμο Μενάρδο, τις αγροτικές επαύλεις οι Φράγκοι. Πρέπει να ήταν φέουδο και την εποχή της Τουρκοκρατίας έγινε τσιφλίκι. Με την πάροδο του χρόνου πέρασε στα χέρια των Ελλήνων· αναφέρεται ότι το 1821 ανήκε στον προύχοντα Σολωμή, που εκτελέστηκε τον Ιούλιο από τους Τούρκους μαζί με τους άλλους προκρίτους του νησιού.

Βορειότερα στη λοφώδη περιοχή, στις νότιες υπώρειες του Πενταδακτύλου, είναι κτισμένο το Καλό Χωριό Μόρφου ή **Καπούτι**· από το χωριό αγναντεύει κανείς κάτω τον κόλπο του Μόρφου. Το ορεινό τμήμα του χωριού είναι δασική γη με πεύκα και θάμνους· ένα τμήμα, στη Δεματώνα, καλύπτεται από αιωνόβιες ελιές και στα πεδινά, που αρδεύονται από το υδροφόρο στρώμα του Μόρφου, φυτεύονται εσπεριδοειδή. Μέσα στα διοικητικά όρια του Καλού Χωριού βρίσκεται και ο αρχαιολογικός χώρος Τούμπα του Σκούρου.

Πιο κάτω απλώνεται η πεδινή έκταση του Συριανοχωριού. Στο **Συριανοχώρι** υπάρχει αλιευτικό καταφύγιο και πειραματικός σταθμός καλλιέργειας θαλασσίων ειδών.

Αγγείο από την Τούμπα του Σκούρου.

Αγγεία από τη Φιλιά. Εποχή του Χαλκού.

Ένας οικισμός της Εποχής του Χαλκού

Στα ανώτερα στρώματα της Τούμπας του Σκούρου αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά οικιστικά κατάλοιπα από πλιθάρια και αργούς λίθους, που ταυτίζονται με εργαστηριακούς χώρους επεξεργασίας του χαλκού και του ειδικού χώματος - αργίλλου για την κατασκευή των πήλινων αγγείων. Τα θεμέλια των εργαστηριακών αυτών χώρων είναι κτισμένα με μικρές ακατέργαστες πέτρες και τα σωζόμενα τμήματα των τοίχων από πλιθάρια. Τα δάπεδά τους είναι καμωμένα από σκληρό και ανθεκτικό συμπαγές στρώμα κτυπητής γης και πηλού. Η μεγάλη ποικιλία των κεραμεικών οστράκων και τα άλλα κινητά ευρήματα από τις βιοτεχνικές αυτές εγκαταστάσεις εντάσσονται στο 14ο και το 15ο αιώνα π.Χ.

Στα νότια και τα δυτικά σύνορα της Τούμπας του Σκούρου αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα οικοδομημάτων της Κυπρο-μυκηναϊκής περιόδου, που εντάσσονται στα τέλη του 13ου και στις αρχές του 12ου αιώνα π.Χ. και συμπίπτουν με την άφιξη των πρώτων Αχαιών αποίκων στην Κύπρο. Σ' ένα από τα κτίρια αυτά, από το οποίο διατηρούνται μερικά τμήματα των τοίχων του κτισμένα από αργούς λίθους, βρέθηκαν μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι με ανάγλυφη γραμμική διακόσμηση, που φανερώνουν ότι ο χώρος αυτός χρησίμευε σαν αποθήκη. Η παρουσία των αρχιτεκτονικών αυτών οικιστικών καταλοίπων σε συνδυασμό με τα πλούσια κτερίσματα των τάφων και τις εργαστηριακές εγκαταστάσεις στα ανώτερα στρώματα της Τούμπας του Σκούρου μαρτυρούν ότι στην εύφορη αυτή κοιλάδα του ποταμού Οβγού βρισκόταν σε συνεχή ακμή από τις αρχές μέχρι τα τέλη της Υστέρας Εποχής του Χαλκού μια από τις πλουσιότερες προϊστορικές κυπριακές πόλεις, που συναγωνιζόταν στην κοινωνικοοικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη τη γειτονική πόλη της ίδιας εποχής, που αποκαλύφθηκε στην Αγία Ειρήνη, κοντά στο ακρωτήρι του Κορμακίτη.

Μόρφου,
εκδοτικός οίκος Φιλόκυπρος.

Τα σπίτια του 20ου αιώνα κτίζονται με τα ίδια δομικά υλικά.

Καρπουζιά. Πίνακας Φραγκουλίδη.

Πάνω Ζώδια, Κάτω Ζώδια, Κατωκοπιά, Αργάκι

Τα χωριά της περιοχής αυτής γνώρισαν μεγάλη ανάπτυξη στα νεότερα χρόνια. Από τη μια οι αρδευόμενες εκτάσεις της εύφορης γης με τις πορτοκαλιές και τα λαχανικά και από την άλλη η μικρή απόσταση από τη Λευκωσία και του Μόρφου τους έδωσαν μεγάλη ώθηση.

Ο Φραγκουλίδης γεννήθηκε το 1902 στην Πάνω Ζώδια. Σπούδασε Καλές Τέχνες στην Αθήνα. Ζωγράφισε εικόνες σε εκκλησίες και πίνακες.

Κάτω Ζώδια.

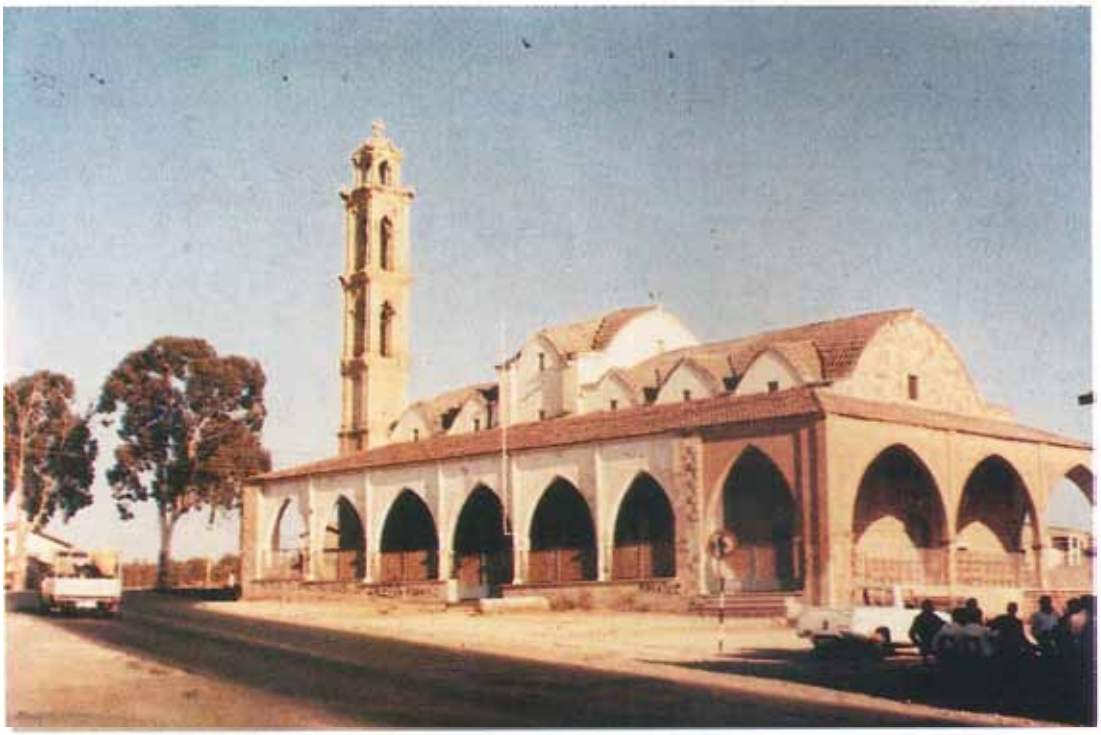

Η εκκλησία του Αρχαγγέλου στην Πάνω Ζώδια.

Ζώδια

Ένας χείμαρρος χωρίζει τη Ζώδια σε δυο κοινότητες, την **Πάνω** και την **Κάτω Ζώδια** (...). Φαίνεται πως κάποιοι από την παρά το Άργος Ζωτέαν ήρθαν και κατοίκησαν στη θέση αυτή κι έκτισαν ιερό αφιερωμένο στον Απόλλωνα τον Ζώδειον. Έτσι δόθηκε στον οικισμό τους το όνομα Ζωτεία, όπως αναφέρεται σε παλιούς χάρτες (...). Στη θέση του ιερού ιδρύθηκε μοναστήρι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Εδώ φαίνεται ότι μόνασε ο Άγιος Ειρηνικός ή Αρνιακός, που αναφέρεται ότι μόνασε «παρά το χωρίον Ζώδια». Στη θέση του καθολικού του μοναστηριού κτίστηκε η σημερινή εκκλησία τ' Αρχαγγέλου Μιχαήλ, στην οποία υπάρχουν κατάλοιπα τόσο του ιερού του Απόλλωνα όσο και του καθολικού του μοναστηριού (...). Στην Πάνω Ζώδια υπήρχε και η εκκλησία τ' Άη Γιώρκη, που κτίστηκε επί Τουρκοκρατίας γι' αυτό δεν είχε καμπαναριό και τα κατηχούμενα είχανε σταυρωτό «παγδατί», ώστε οι γυναίκες να μπορούν να βλέπουν χωρίς να φαίνονται. Επίσης το εκκλησάκι της Παναγίας της Αθέγγας ή Αφέγγας ή Αφέντρας, που κτίστηκε πάνω στα ερείπια παλιάς εκκλησίας. Στην Κάτω Ζώδια ήταν η εκκλησία του Τιμίου Σταυρού, αρκετά μεγάλη. Κοντά το ξωκλήσι τ' Άη Γιώρκη των Ξαλώνων μεταξύ Ζώδιας και Μόρφου, όπου φαίνεται πως υπήρχε αρχαίος οικισμός (...).

Ο Νέαρχος Κληρίδης γράφει για ένα αυλάκι, που ο Ρήγας της Περιστερώνας άνοιξε με εργάτες δικούς του σε μια νύχτα, που φτανε από την Περιστερώνα ως του Μόρφου και που χωρούσε τόσο νερό, ώστε μπορούσε να παρασύρει «μιαν γομαρκάν παλλούρες», που του ζήτησε η Ρήγαινα του Μόρφου για να δεχτεί την πρόταση γάμου που της έκανε. Το αυλάκι αυτό, που έχει μήκος 7 μίλια περίπου, υπάρχει ως τα σήμερα· είναι γνωστό ως «δήμμαν του Ναού». Μ' ένα δήμμα (=ανάχωμα) στην όχθη του Σερράχη το αυλάκι πιάνει νερό και μ' αυτό αρδεύονται τα χωράφια Πάνω και Κάτω Ζώδιας, Αργακιού και Μόρφου (...).

Η βροχόπτωση είναι η χαμηλότερη απ' όλες τις περιοχές της Κύπρου. Γι' αυτό και οι Ζωδιάτες, γεωργοί οι περισσότεροι, ήταν υποχρεωμένοι να καταγίνονται με την ξηροκαλλιέργεια. Καλλιεργούσαν δηλαδή προϊόντα που αρκούνταν με τα νερά της βροχής κι ένα δυο ποτίσματα από το νερό του ποταμού ή από τα τρεξιμιά νερά της Περιστερώνας. Φύτευαν δημητριακά, όσπρια, καρπούζια, πεπόνια

αλλά και λινάρι, αρτυσιά, γλυκάνισο (...). Η Ζώδια φημιζόταν για τα εξαιρετικά σε γεύση και γλυκάδα καρπούζια και πεπόνια (...). Η αρτυσιά ήθελε πολλά ξεχορτίσματα, προσεκτικό ξερίζωμα, κουπάνισμα ή αλώνεμα και σχολαστικότατο κοσκίνισμα (...). Το λινάρι είχε τόσες φροντίδες και ταλαιπωρίες για την προετοιμασία και κατεργασία του, που όταν παρενέβαλλαν δυσκολίες σε κάποιο για κάποια δουλειά του έλεγε: «Εκάμαν μου τα κακά του λιναρκού». Στα 1923 ιδρύθηκε στη Ζώδια το μοναδικό στην Κύπρο «Εργοστάσιο Λίνου», που χρησιμοποιούσε νέες μεθόδους για την επεξεργασία του λιναριού, αλλά έκλεισε το 1935. Τα λινά της Ζώδιας ήταν τα καλύτερα λινά. Μ' αυτά έκαναν τα λευκαρίτικα κεντήματα.

Στα νεότερα χρόνια η Ζώδια άρχισε να ευημερεί, ύστερα από την ανόρυξη γεωτρήσεων που έφεραν στην επιφάνεια άφθονα νερά. Οι γυμνοί κάμποι μεταβλήθηκαν σε καταπράσινους κήπους με πορτοκαλιές, λεμονιές, μανταρινιές και γκρέιπφρουτ. Άρχισαν επίσης να καλλιεργούν νέα προσοδοφόρα προϊόντα· πατάτες, φασόλια, καρότα. Οι Ζωδιάτες έκτιζαν σπίτια που τα ζήλευαν κι αυτές οι πόλεις. Την πρόοδο και την ευημερία όμως ήρθε ν' ανακόψει η επάρατη τουρκική εισβολή. Έτσι σήμερα τα σπίτια, τα νερά, τα περβόλια και τα χωράφια τα εκμεταλλεύονται οι κουβαλητοί Τούρκοι.

Από το υπό έκδοση βιβλίο του Σταύρου Τάντα, *Η Ζώδια τα παλιά χρόνια*.

Το ξεδιάλεμα των καρότων.

Ζωδκιάτισσα

Παραλλαγὴ Δ'.

Andante

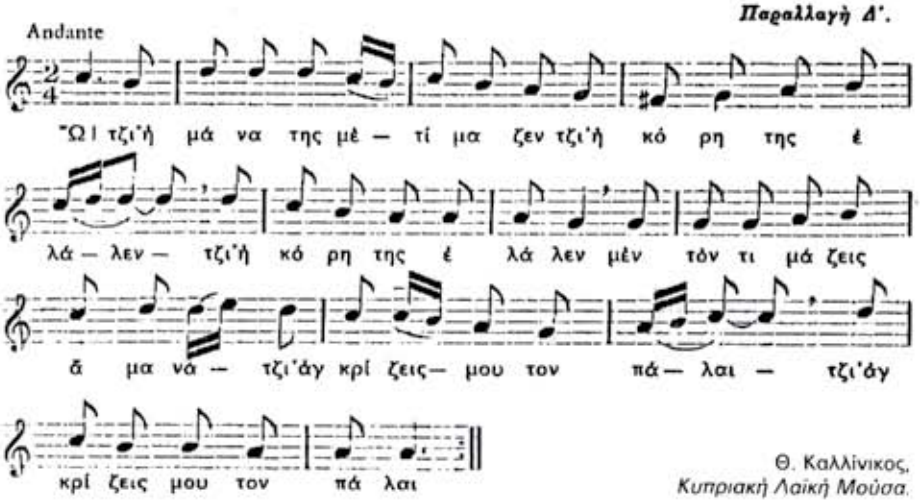

Θ. Καλλίνικος, *Κυπριακὴ Λαϊκὴ Μούσα*.

Στο σπίτι μου, στη Ζώδια!

«Σε λίγο νάτο το χωριό. Να τη Ζώδια. Η ίδια η Ζώδια, που ξέραμε. Η Ζώδια που ζήσαμε. Παρ' όλα αυτά είναι έντονο το αίσθημα ότι κάτι λείπει. Δεν ξέρω τι. Είναι οι έρημοι δρόμοι, είναι τα χαλασμένα παλιά σπίτια, είναι η απουσία των γνώριμων φυσιογνωμιών των κατοίκων, είναι η αγωνία, το παράπονο που νιώθω; Ή μήπως είναι όλα αυτά μαζί;

Ο σύλλογός μας, ο Σύλλογος Αποφοίτων Ανωτέρων Σχολών Ζώδιας, δεν υπάρχει. Το οικημά του έχει μετατραπεί σε κατοικία.

Προχωρούμε. Ερημιά. Να ο «Παρθενώνας»! Σταματούμε. Το ίδιο κτίριο. Καταθλιπτικό. Από πάνω κτίζεται νέος όροφος. Στις πόρτες του διαβάζουμε τούρκικες επιγραφές. Μας εξηγούν ότι είναι σωματείο αθλητικό. Νιώθεις το θυμό να σε πνίγει. Προχωρούμε. Η αγωνία μεγαλώνει. Η καρδιά κτυπά. Προχωρούμε προς το σπίτι. Η αγωνία κορυφώνεται. Περνούμε μέσα από νεκρούς δρόμους. Σε λίγο φθάνουμε στη γειτονιά μας. Όλα είναι όπως τ' αφήσαμε εκτός από τα παλιά σπίτια, τα περισσότερα από τα οποία έχουν κατεδαφιστεί.

Σε λίγο είμαστε έξω από το σπίτι. Πάω να προχωρήσω. Ανοίγει η πόρτα! Μια ηλικιωμένη γυναίκα βγάζει το κεφάλι. Μας κοιτάζει περίεργη. Κάτι της εξηγούν. Διστάζει. Στο τέλος μου ανακοινώνουν πως θα μας αφήσει να μπούμε μέσα. Το τι ένιωσα εκείνη την ώρα μόνο όποιος έχει ζήσει κάτι ανάλογο μπορεί να αντιληφθεί.

—Να! μου λέει η Τουρκάλα κάτοικός του (μένει με την οικογένεια της κόρης της). Να το σαλόνι σου. Κοιτάζω. Το ίδιο σαλόνι. Τα ίδια έπιπλα, καλοδιατηρημένα. Στους τοίχους τα ίδια κάδρα-μερικά κεντημένα από τη γυναίκα μου. Προχωρούμε. Θέλω να κοιτάξω στα υπνοδωμάτια. Διστάζω, ντρέπομαι! Προχωρούμε. Μπαίνουμε στην κουζίνα. Το ίδιο τραπέζι, οι ίδιοι πάγκοι... Τα μάτια θολώνουν. Βγαίνω στην αυλή. Θέλω να πάρω αέρα. Εκεί η κληματαριά που άφησα μικρή, μικρούτσικη, είναι τώρα μεγάλη και σκεπάζει μεγάλο μέρος της αυλής. Μια λεμονιά που μόλις είχα μπολιάσει - τώρα δέντρο μεγάλο φορτωμένο λεμόνια.

Στην άλλη πλευρά η κούνια των δυο μου θυγατέρων. Μένει βουβή, με σπασμένο το

Σπίτι της Ζώδιας.

κάθισμά της. Θα μπορέσει άραγε κάποτε κάποιο παιδί μας - το εγγονάκι μας ίσως - να κουνηθεί σ' αυτή; Ποιος ξέρει.

Αλλά πρέπει να φύγουμε.

— Έχω φυλάξει κάτι φωτογραφίες. Τις πήρα από παιδιά που έπαιζαν. Μόνο αυτές βρήκα, μου λέει η Τουρκοκύπρια. Να σου τις δώσω. Είναι και τα διαβατήριά σου. Μου τα φέρνει. Λέω ευχαριστώ. Και - παράξενα - νιώθω και υποχρεωμένος!

Σε λίγο είμαι στο δρόμο. Ακόμη μερικές φωτογραφίες. Μια ακόμη ματιά στη γειτονιά. Όλα όπως ήταν. Βουβά περιμένουν. Μπαίνουμε στο αυτοκίνητο. Τα μάτια βουρκώνουν. Είναι αυτός ένας δεύτερος ξεριζωμός. Η πληγή που νομίζουμε πως είχε κλείσει φαίνεται πως όχι - έχαινε ολάνοικτη και ματωμένη.

Διασχίζουμε το χωριό. Όλα γυρίζουν σαν κινηματογραφική ταινία. Τι να δεις και τι να μη δεις; Την εκκλησία που είναι τζαμί; Τα καφενεία; Τα σωματεία; Τα σπίτια των συγγενών και φίλων;

Σε πνίγει το παράπονο, ο θυμός... Δεν μπορεί, σκέφτεσαι. Κάποτε αυτά τα μέρη θα ξαναδεχτούν τους κατοίκους τους. Δεν μπορεί, οι καμπάνες θα ξανακτυπήσουν στις βεβηλωμένες εκκλησίες μας. Θα ξαναλειτουργήσουν τα σχολεία μας. Θα ξαναπερπατήσουμε λεύτεροι στους δρόμους της Ζώδιας, της Μόρφου, της Κερύνειας!

Δεν μπορεί και δεν πρέπει να γίνει αλλιώς».

Κώστας Πρωτοπαπάς,
εφημερίδα *Η Ζώδια*.

Τα έθιμα του γάμου στην Κατωκοπιά

Ο Γιώργος Μιχαηλίδης περιγράφει ένα γάμο που έγινε το 1937 στο χωριό του την Κατωκοπιά.

«Οκτώ μέρες πριν το γάμο έγινε κάλεσμα για να γίνει το πλύσιμο των μαλλιών, με τα οποία θα έφτιαχναν το κρεβάτι του αντρογύνου. Έβαλαν τα μαλλιά σε σακκούλες, τα φόρτωσαν πάνω σε δυο γαϊδούρια, πήραν κι ένα καλάμι και πήγαν όλες οι συγγένισσες κι ένα αγόρι 10-12 χρόνων μαζί τους, μέχρι να βρουν τρεχούμενο νερό. Πήγαν στο νερό το «παλιό» της Κατζύλου, το οποίο είχε βγει με λαούμια. Έπλυναν τα μαλλιά στο νερό, τα αποστράγγισαν λίγο, τα έβαλαν στις σακκούλες και τα φόρτωσαν στα γαϊδούρια. Στο ένα γαϊδούρι καβαλλίκεψε το αγόρι και του έδωσαν το καλάμι. Η κοπέλα που θα έμπαινε κουμέρα στα στέφανα της νύφης έδεσε δυο-τρία μαντήλια στην άκρη του καλαμιού. Στο πατρικό σπίτι της νύφης, η κουμέρα πήρε το καλάμι και οι άλλοι όρμησαν να πιάσουν τα μαντήλια. Μετά έδεσαν σχοινιά στην αυλή και άπλωσαν τα μαλλιά.

Την Τετάρτη και την Πέμπτη τέσσερις γυναίκες πήραν τέσσερις κοφίνες γλιστάρκες και καλούσαν για το γάμο. Έδωσαν δυο γλιστάρκες σε κάθε σπίτι.

Η γλιστάρκα.

Το Σάββατο μετά το μεσημέρι η μάνα της νύφης με τη μερρέχα εράντισε όσους καλούσε για το ράψιμο του κρεβατιού. Άμα βράδιασε μαγείρεψε κολοκάσι, πατάτες και λούβι ξερό. Μετά μαζεύτηκαν οι συγγενείς για το ράψιμο του κρεβατιού. Έστρωσαν χάμω σακούλες και μετά δυο κρεβατοντύματα της βούφας υφασμένα με κόκκινο και άσπρο. Μετά το στρώσιμο των μαλλιών έβαλαν ένα μαντήλι και πλούμισαν το κρεβάτι. Ύστερα από σαράντα μέρες άνοιξαν το κρεβάτι κι επήραν τα χρήματα. Την ώρα που έραβαν έπαιζε το βιολί και τραγουδούσαν.

(...) Πήραν μια ζώστρα από ένα βρακά κι έδεσαν το κρεβάτι δυο δίπλες. Ο κουμπάρος το πήρε, το χόρεψε και το μετέφερε στο σπίτι του αντρογύνου.

Το πρωί της Κυριακής μαγείρεψαν ένα χαρτζί παντζάρια γιαχνιστά, ένα χαρτζί πατάτες γιαχνιστές, ένα χαρτζί κολοκάσι κι ένα αρνί βραστό. Ακολούθησε η ετοιμασία και το στόλισμα του γαμπρού και της νύφης, του καθενός στο σπίτι του. Τους τραγουδούσαν κι έπαιζαν οι βιολάρηδες. Η νύφη φόρεσε το νυφικό και το βέλος. Ο γαμπρός φόρεσε βράκες και ποδίνες. Όταν ήταν έτοιμοι, ξεκίνησαν η συνοδεία του γαμπρού και της νύφης ξεχωριστά με προορισμό την «παλιά», όπως την ξέρουμε σήμερα, εκκλησία της Παναγίας της Χρυσελεούσας. Ο βιολάρης πήρε πρώτα το γαμπρό στην εκκκλησία, επέστρεψε και πήρε και τη νύφη. Στην εκκλησία έφτασαν με το τέλος της κυριακάτικης λειτουργίας. Ύστερα πήγαν στο σπίτι που θα κατοικούσε το αντρόγυνο. Έστησαν το αντρόγυνο στην πόρτα, έπαιζε το βιολί και τραγουδούσαν οι βιολάρηδες. Την ώρα των τραγουδιών οι γονείς, οι συγγενείς και ο άλλος κόσμος φιλούσαν τα στέφανα. Μετά ο παπάς έβγαλε τα στέφανα, τα οποία φύλαξαν στο σπίτι. Διάβασε μια ευχή και άγγιξε το αντρόγυνο, το οποίο κάθησε στον καναπέ. Με το φως των λαμπάδων άναψαν μια λάμπα που έμεινε ολόκληρη τη μέρα και τη νύχτα αναμμένη. Όσοι ήταν καλεσμένοι ήρθαν και έφεραν σ' ένα καλάθι δυο ή τρεις οκάδες σιτάρι - το «κάλεσμα» - και κάθησαν στο τραπέζι.

Το πρωί της Δευτέρας μετά το γάμο οι στενοί συγγενείς ετοίμασαν φαγητά στο σπίτι τους - όρνιθες βραστές, μακαρόνια που γίνονταν τότε στο χέρι, «πούλλες» τηγανιτές κι ένα πιάτο πίττες - τα έβαλαν σ' ένα «τσέστο» και τα πήγαν στο σπίτι του αντρογύνου. Χαιρέτησαν το αντρόγυνο δίνοντάς του «ξημέρωμα» 2-3 γρόσια ως ένα σελίνι. Η νύφη και ο γαμπρός κρατούσαν από μια μερρέχα με ροδόσταγμα και ράντιζαν εκείνους που χαιρετούσαν. Η νύφη φορούσε το «δευτερκάτικο» φόρεμα και το βέλος και ο γαμπρός τα ίδια ρούχα.

Το κολότζι για το κέρασμα κρασιού στην εκκλησία κατά τη διάρκεια της τελετής του γάμου έχει πάνω κουλούρι χιλιοστολισμένο.

Την Τετάρτη του γάμου η νύφη με το βέλος και ο γαμπρός πήραν από μια μερρέχα και γύρισαν όλο το χωριό κι εράντιζαν τον κόσμο.

Την επόμενη Κυριακή ο γαμπρός πήγε μόνος του στην εκκλησία. Την ώρα που τέλειωσε η λειτουργία στάθηκε στην πόρτα και ράντιζε μόνο τους άντρες με τη μερρέχα. Στις δυο εβδομάδες μετά το γάμο το αντρόγυνο πήγε μαζί στην εκκλησία. Μετά τη λειτουργία η νύφη στάθηκε στην πόρτα που έβγαιναν οι γυναίκες - ήταν ξεχωριστή πόρτα για άντρες και γυναίκες - και τις ράντιζε».

Το κουλούρι του γάμου.

Τραγούδια του γάμου

Όταν οι συγγενείς και οι κουμπάροι πήγαιναν να ευχηθούν στο αντρόγυνο, έβαζαν ένα μαντήλι στο λαιμό του γαμπρού και ένα σάλι στο λαιμό της νύφης. Ενώ γινόταν αυτό, ο βιολάρης και ο λαουτάρης έπαιζαν τα όργανά τους κι ένας από αυτούς, ή σπανιότερα άλλο πρόσωπο, «ετραουδούσε τ' αντρο·ύ·νου», δηλαδή έλεγε γι' αυτούς διάφορα τετράστιχα. Πρώτα τραγουδούσαν για το γαμπρό, έπειτα για τη νύφη, τον κουμπάρο και την κουμέρα - παλιά υπήρχε μόνο ένας κουμπάρος και μια κουμέρα -. Για κάθε τραγούδι που λεγόταν, το αντίστοιχο πρόσωπο έβαζε ένα μικρό χρηματικό ποσό στο πιάτο για τους «δκιολάρηες». Στη θέση του «νιόγαμπρε» μπορούσε να λεχτεί νιόνυφη, κουμπάρε, κουμέρα.

Μερικά τέτοια τραγούδια είναι:

Νιόγαμπρε, που να σιαίρεσαι,
νιόγαμπρε, που να ζήσεις,
στον Άη Τάφο του Χριστού
να πα να προσκυνήσεις.

Καράβιν εν τζιαι παρπατεί δίχως καραβοτζιύρη,
νιόγαμπρε, που να σιαίρεσαι τον ακριβό σου τζιύρη,
γιατί ο τζιύρης το παιδί κάμνει το νοικοτζιύρη.

Εν να τσακκίσω δκυο γρουσά να κάμω μιαν πλατάνα
νιόγαμπρε, που να σιαίρεσαι την ακριβή σου μάνα,
γιατί η μάνα το παιδί γεννά το με το κλάμα.

Στην περίπτωση που ο κουμπάρος ή η κουμέρα δεν ήταν αρραβωνιασμένοι:

Κατατροσιίζω το νερό και πα' στη δοξαμένη
να βοηθήσει ο Πλάστης μου να βρεις μια χαρτωμένη.

Κατατροσιίζω το νερό και πα' στον Κοντεμένο
να βοηθήσει ο Πλάστης μου να βρεις 'να χαρτωμένο.

Σε περίπτωση νεκρού συγγενή:

Ο τζιύρης (ή η μάνα) σου επέθανε τζιαι έφαν τον το χώμα
ας έσιει τη μακάριση που του Θεού το στόμα.

Τα τραγούδια αυτά, μαζί με εκείνα του στολίσματος της νύφης και του ξυρίσματος του γαμπρού, είναι ένα είδος επιθαλαμίων των αρχαίων χρόνων. Τα τραγούδια για τον κουμπάρο και την κουμέρα δεν πρέπει να μας ξενίζουν, γιατί παλιά ήταν οι δευτεραγωνιστές του γάμου και ασφαλώς απ' αυτά οι «δκιολάρηες» είχαν ένα μικρό εισόδημα.

Αντρέας Χριστοδούλου,
από την Κατωκοπιά.

Η Κατωκοπιά

«Το πρώτο σχολείο ιδρύθηκε γύρω στο 1890 με δάσκαλο το Χατζηβαγγέλη από το Μάσαρι και δεύτερο το Νεόφυτο από το Αργάκι.

Αργότερα, όταν έμαθαν λίγα γράμματα, μερικοί από τους νέους της εποχής σκέφτηκαν να αποτελέσουν ένα μετοχικό συνεταιρισμό για την εξεύρεση νερού, το οποίο έφθασε στην επιφάνεια με λαγούμια γύρω στο 1915, το νερό της Παλλουδερής ονομαζόμενο, το οποίο και εσώζετο μέχρι το 1974 και λειτουργούσε με διατρήσεις. Από την εκτέλεση του έργου τούτου άρχισε η μικρή πρόοδος των κατοίκων με φυτείες ελιών κι άλλων γεωργικών φυτειών.

Γύρω στα 1932-35 οργανώσαμε δυο άλλους συνεταιριστικούς οργανισμούς ανόρυξης υπογείων φρεατίων, το «Σκλινικάρικο» και το «Κτιρκώτικο» (Μερκώτικο). Επειδή υπήρχε μεγάλη οικονομική κρίση, γι' αυτό όλοι σχεδόν οι μέτοχοι αντί να καταβάλουν λεφτά για την αποπληρωμή των καταβολών εργαζόμαστε όλοι σαν λακκοτρύπηδες ή τραβούσαμε ζεμπύλια με αλακάτια για να μπορέσουμε να φέρουμε στην επιφάνεια το πολύτιμο νερό για την άρδευση.

Στα 1929-30 ιδρύθηκε ο σύλλογος «Εθνικής Κυπριακής Νεολαίας», ο οποίος στεγαζόταν σ' ένα μικρό οίκημα της εκκλησίας κι είχε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Στο σύλλογο αυτό οφείλεται η συνέχιση της μελέτης και των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, διότι μέσω του συλλόγου ανεβάσαμε στη σκηνή πολλά θεατρικά έργα (...). Με την ίδρυση του συλλόγου «Εθνική Κυπριακή Νεολαία» άρχισε κι ο αθλητισμός δειλά, δειλά αλλά και σταθερά να κάνει τα πρώτα του βήματα, στο ποδόσφαιρο και στον κλασικό αθλητισμό.

Αξιόλογη δράση στον πνευματικό, πολιτιστικό και ιδιαίτερα στον αθλητικό τομέα, επέδειξε και συνεχίζει να επιδεικνύει το φιλοπρόοδο σωματείο «ΔΟΞΑ».

Η Κατωκοπιά, τα τελευταία τριάντα χρόνια σημείωσε τεράστια πρόοδο σ' όλους τους τομείς. Όλοι οι απόφοιτοι του δημοτικού σχολείου φοιτούσαν σε Γυμνάσια και μεγάλος αριθμός αποφοίτων Σχολών Μέσης Παιδείας φοιτούσε σε Πανεπιστήμια, με αποτέλεσμα η Κατωκοπιά να θεωρείται πρωτοπόρος στον τομέα αυτό.

Τα τελευταία χρόνια, η Κατωκοπιά μετατράπηκε σε πραγματικό παράδεισο. Οι φιλοπρόοδοι κάτοικοί της άνοιξαν ατομικές ή συνεταιριστικές διατρήσεις και όλη η άλλοτε άγονη γη της Κατωκοπιάς μετατράπηκε σε αρδεύσιμη γη.

Άρχισε η καλλιέργεια οσπρίων, καρότων, πατατών, εσπεριδοειδών κ.ά. Ξακουστά σ' όλη την Κύπρο ήταν τα καρπούζια της Κατωκοπιάς. Η καλλιέργεια του καρότου και των εσπεριδοειδών είχε σαν αποτέλεσμα η Κατωκοπιά να κατακλύζεται σχεδόν ολόχρονα από εκατοντάδες εργάτες, που προέρχονταν από δεκάδες χωριά της Κύπρου, οι δε κάτοικοί της ανήλθαν στις 2,000 περίπου.

Τα τελευταία χρόνια κτίστηκε ωραίο διώροφο σχολείο στα δυτικά του χωριού. Το σχολείο διέθετε κήπο, γήπεδο, αίθουσα οικοκυρικών, αίθουσα εκδηλώσεων και ήταν εξοπλισμένο με όλα τα απαραίτητα εποπτικά μέσα. Σ' αυτό υπηρετούσαν 8 δάσκαλοι, οι περισσότεροι από την κοινότητα, γιατί η Κατωκοπιά έχει μεγάλο αριθμό εκπαιδευτικών.

Δεν μπορώ να περιγράψω τα συναισθήματα που νιώθω σχεδόν καθημερινά, όταν από απόσταση μερικών εκατοντάδων μέτρων αντικρίζω το χωριό μας, ξεχωρίζω την ωραία εκκλησία μας κι αρκετά κτίρια του χωριού, αλλά δεν μπορώ να πάω στο σπίτι μου, στο χωριό μου, γιατί οι Τούρκοι κατακτητές, επικαλούμενοι την ειρήνη και προστατευόμενοι από τους ισχυρούς της γης, κατακρατούν με τη βία τα άγια χώματα του νησιού μας».

Γεώργιος Κερκίδης,
Μνήμες του χωριού Κατωκοπιά.

Πεπονιά. Πίνακας Φραγκουλίδη.

Η Πέτρα του Λιμνίτη. Πίνακας του Φραγκουλίδη.

Πεντάγυια, Νικήτας, Πραστειό, Περιστερωνάρι, Καραβοστάσι, Ξερός, Ποταμός του Κάμπου, Γαληνή, Λουτρός, Λεύκα, Πέτρα, Καλό Χωριό Λεύκας

Δυτικά του Μόρφου βρίσκονται οι περιοχές της Πεντάγυιας, του Καραβοστασίου (ή των αρχαίων Σόλων) και της Λεύκας. Πολύ κοντά στου Μόρφου είναι ο Νικήτας και το Πραστειό Μόρφου. Προστάτης άγιος του Νικήτα ο Άγιος Νικήτας, από τους πρώτους επισκόπους των Σόλων. Προς την παραλία η μονή του Πάρατζη, που αποτελούσε μετόχι της Παναγίας του Κύκκου. Στην περιοχή υπήρχε παλιός οικισμός με το ίδιο όνομα. Η πλούσια αρδευόμενη περιοχή με πορτοκαλιές και κιτρομηλιές συνεχίζεται προς το Περιστερωνάρι και την Πεντάγυια. Η **Πεντάγυια**, διοικητική πρωτεύουσα του ομώνυμου διαμερίσματος στα χρόνια της Φραγκοκρατίας, αποτελούσε το κέντρο της περιοχής. Η αρχαία λέξη αγυιά σημαίνει δρόμος και Πεντάγυια σημαίνει πέντε δρόμοι. Έξω από την Πεντάγυια η Κυπριακή Μεταλλευτική Εταιρεία (Ε.Μ.Ε.) ίδρυσε για το προσωπικό της μικρό νοσοκομείο.

Προς το εσωτερικό η κωμόπολη **της Λεύκας**, διοικητικό κέντρο της περιοχής κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας. Η κωμόπολη της Λεύκας, με μικτό πληθυσμό από Τουρκοκυπρίους κι Ελληνοκυπρίους, ανακηρύχτηκε σε δήμο το 1899. Οι Έλληνες κάτοικοι εγκατέλειψαν την κωμόπολη μετά τα γεγονότα του 1963 - 1964, λόγω των συνθηκών που είχαν τότε επικρατήσει. Κοντά στη Λεύκα το Περιστερωνάρι και τα χωριά της περιοχής Σολιάς, Άγιος Γεώργιος Λεύκας, Καλό Χωριό Λεύκας, Πέτρα. Η **Πέτρα** είναι γενέτειρα του ευεργέτη Αναστασίου Λεβέντη, που χρηματοδότησε πολλά έργα στο χωριό. Κύρια εκκλησία του χωριού η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος. Το τζαμί ήταν πριν μεσαιωνική εκκλησία. Η Πέτρα παραχωρήθηκε ως φέουδο κατά τη Φραγκοκρατία στον Κύπριο Υπάτιο για τις υπηρεσίες του στο βασιλιά εναντίον των Γενουατών.

Στην παραλία, στη θέση του λιμανιού των αρχαίων Σόλων, το **Καραβοστάσι**. Εδώ κατοικούν πολλοί εργαζόμενοι στη μεταλλευτική εταιρεία. Το Συμβούλιο Βελτιώσεως περιλαμβάνει στα όριά του εκτός από το Καραβοστάσι - τους Σόλους - και τα χωριά Ποταμό του Κάμπου και Ξερό. Τα σπίτια είναι αραιά κτισμένα μέσα σε καταπράσινα περβόλια βρίσκονται σε μια ειδυλλιακή παραλιακή περιοχή. Οικισμοί γεμάτοι ζωντάνια που αναπτύσσονταν γρήγορα. Οι κάτοικοι βρήκαν ασφάλεια και εγκαταλείποντας τις άγονες ορεινές περιοχές κατεβαίνουν στην πεδινή, παραθαλάσσια περιοχή που εγκατέλειψαν με τις Αραβικές επιδρομές. Κτίζουν τα σπίτια τους στις όχθες του ποταμού Ξερού και του ποταμού που έρχεται από τον Κάμπο. Από τα κατεχόμενα χωριά της Τηλλυρίας οι άνθρωποι αφήνουν την άγονη λοφώδη περιοχή και εγκαθίστανται κοντά στη θάλασσα· στον Ποταμό του Κάμπου από τη Γαληνή, στην τοποθεσία Κόρακας από το Λουτρό.

Το σπίτι του ψαρά. Καραβοστάσι. Πίνακας Φραγκουλίδη.

Η περιοχή των Σόλων

«Η περιοχή των Σόλων αρχίζει από την Πεντάγυια και φτάνει ως τον ποταμό του τουρκοκυπριακού χωριού Λιμνίτης. Περιλαμβάνει πολλά χωριά που δεν απέχουν περισσότερο από ένα ως πέντε χιλιόμετρα μεταξύ τους. Η Πεντάγυια, το Περιστερωνάρι, το Ξερό, το Καραβοστάσι, ο Ποταμός του Κάμπου είναι παραθαλάσσια, ενώ ο Λουτρός, η Γαληνή, η Βαρίσια, η Πέτρα, ο Άγιος Γεώργιος είναι κτισμένα μερικά χιλιόμετρα από τη θάλασσα στις πλαγιές των λόφων, που αποτελούν συνέχεια της οροσειράς του Κύκκου. Η κωμόπολη της Λεύκας, με ανάμικτο πληθυσμό από Τουρκοκυπρίους και Ελληνοκυπρίους, αποτελούσε διοικητικό κέντρο της περιοχής.

Η παραθαλάσσια περιοχή αποτελείται από στενές λωρίδες γης με εσπεριδοειδή και μπανάνες. Κάπου-κάπου, λόφοι με αμυγδαλιές φτάνουν ως τη θάλασσα. Στην κοιλάδα του Ποταμού του Κάμπου και της Γαληνής τα εσπεριδοειδή καλύπτουν έκταση οκτώ χιλιομέτρων. Στα χωριά της ημιορεινής περιοχής καλλιεργούνται ελιές, χαρουπιές, αμυγδαλιές και αμπέλια.

Πλούσια η χλωρίδα και η πανίδα του τόπου. Οι κάτοικοι μαζεύουν καπάρι, αγρέλια, μανιτάρια, άγρια χόρτα, κυνηγούν λαγούς, περδίκια, φάσσες, μπεκάτσες, τρυγόνια και ψαρεύουν πολλά είδη ψαριών και χταπόδια.

Έτσι θυμούμαι την περιοχή.

Τη γη που μύριζε θυμάρι, λεμονανθούς και θάλασσα. Τη ζυμωμένη με αίμα και ιδρώτα. Τη γη που γέννησε ήρωες, όπως το Μάρκο Δράκο, το Χαρίλαο Μιχαήλ, τον Ανδρέα Ζάκο. Τη γη που οι κάτοικοί της την κράτησαν ελληνική για τρεις χιλιάδες χρόνια. Οι εκκλησίες μας, τα αρχαία μνημεία και οι τάφοι των προγόνων, τα σπίτια μας και οι περιουσίες μας, μας προσμένουν».

Στέλιος Μυλωνάς από τη Γαληνή.

Ξερός και μεταλλευτικές δραστηριότητες

Στις αρχές το μετάλλευμα το έβγαζαν από το μεταλλείο του Μαυροβουνιού και της Σκουριώτισσας με διάφορα απλά εργαλεία κι εκρηκτικές ύλες. Σιγά-σιγά χρησιμοποίησαν διάφορα μηχανήματα, όπως κομπρεσόρους. Επίσης χρησιμοποιούσαν και μπουλντόζες, όταν τα μεταλλεύματα ήταν επιφανειακά, όπως στο μεταλλείο στο Απλίκι, που η εκμετάλλευσή του άρχισε αργότερα (1966).

Για τη μεταφορά του μεταλλεύματος είχε κατασκευαστεί σιδηροδρομική γραμμή. Από τα μεταλλεία το υλικό φορτωνόταν σε βαγόνια, που το μετέφεραν στον Ξερό, όπου γινόταν η επεξεργασία. Μεγάλες εγκαταστάσεις επεξεργάζονταν το υλικό. Έτσι, αφού το έσπαζαν με σπαστήρες σε μικρά κομμάτια (οπότε έπαιρναν ένα μέρος του σιδηροπυρίτη), το έβρεχαν με νερό και θειικό οξύ, το άλεθαν σε μύλους και το έκαναν σκόνη, το εμπλούτιζαν και το επεξεργάζονταν με τη βοήθεια νερού και άλλων ουσιών, δηλ. απομάκρυναν διάφορα άχρηστα κυρίως υλικά και έμενε κυρίως ο χαλκοπυρίτης ($CuFES_2$) και ο σιδηροπυρίτης (FeS_2), από τον οποίο παίρνουμε θειάφι. Επίσης ένα μέρος του χαλκοπυρίτη μετατρεπόταν σε χαλκό. Στην Κύπρο δε γινόταν η τελική επεξεργασία του μεταλλεύματος, για να πάρουν χαλκό και θειάφι. Το ακάθαρτο νερό από την επεξεργασία του μεταλλεύματος χυνόταν στη θάλασσα, οπότε ο λίγος σιδηροπυρίτης που περιείχε σχημάτιζε υδροξείδια του σιδήρου και λίγο θειικό σίδηρο («καλαγκάθι»), ουσίες που έδιναν ένα πορτοκαλοκόκκινο χρώμα στο νερό της θάλασσας. Θειικός σίδηρος σχηματιζόταν και κατά την επεξεργασία του χαλκοπυρίτη με παλιοσίδερα.

Όταν το υλικό εμπλουτιζόταν, το φόρτωναν πάλι σε βαγόνια, που το έπαιρναν μέχρι την αποβάθρα. Από εκεί έμπαινε σε πλοιάρια («τούπες»), που το έπαιρναν στα πλοία, τα οποία ήταν αγκυροβολημένα αρκετά μέσα στη θάλασσα. Το υλικό το φόρτωναν στα πλοία με τη βοήθεια γερανών. Η περαιτέρω επεξεργασία (καθαρισμός) του υλικού γινόταν στις χώρες στις οποίες εξαγόταν (Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, Σοβιετική Ένωση κάποτε κτλ.). Κάποτε φόρτωναν 15-20 πλοία το μήνα για εξαγωγή. Η Κυπριακή Μεταλλευτική Εταιρεία έπαιρνε από το μεταλλείο της Σκουριώτισσας και μικρή ποσότητα χρυσού. Χρυσό έπαιρνε επίσης κάποτε και από την περιοχή Αγγλισίδων Λάρνακας.

Μεταξύ της ενορίας των Σόλων και της ενορίας του Ποταμού του Κάμπου, δηλ. στην περιοχή του παλιού λιμανιού των Σόλων, ήταν οι εγκαταστάσεις φόρτωσης μεταλλεύματος σε πλοία για εξαγωγή

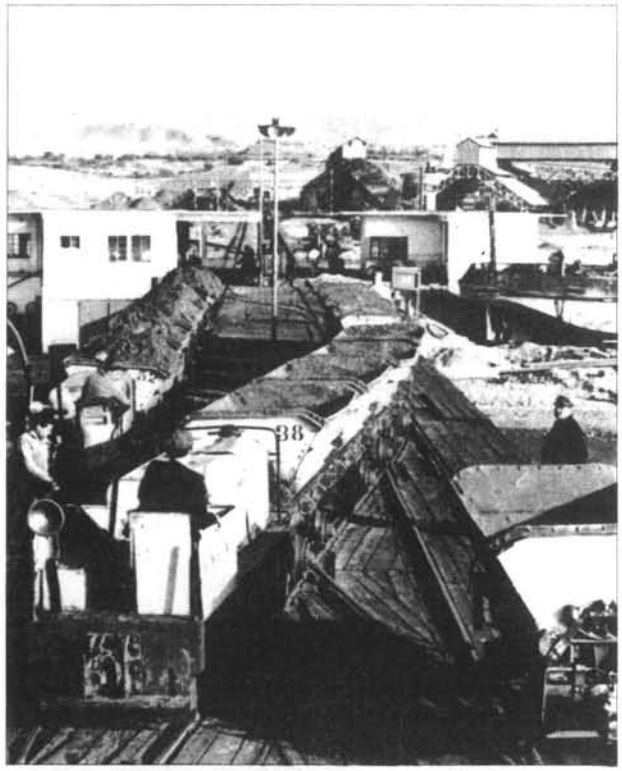

Μεταφορά μεταλλεύματος στο Ξερό.

(ταινιογέφυρα) της Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας. Το υλικό έρχόταν εδώ με φορτηγά αυτοκίνητα από τον Άγιο Νικόλαο της Στέγης (χρωμίτης) και το Μιτσερό (κυρίως σιδηροπυρίτης).

Στον Ξερό υπήρχαν πολλές εγκαταστάσεις της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας (σπαστήρες, μύλοι, εμπλουτισμός μεταλλεύματος, φόρτωση προϊόντων για εξαγωγή, μηχανουργείο, χημείο, αποθήκες κτλ.). Στην περιοχή του Ξερού εργάζονταν κάποτε για την Κυπριακή Μεταλλευτική Εταιρεία γύρω στις 3.000 - 4.000 άτομα. Άλλοι από αυτούς πληρώνονταν κάθε εβδομάδα, άλλοι κάθε δεύτερη εβδομάδα και άλλοι κάθε μήνα. Έτσι υπήρχαν στην περιοχή άφθονα χρήματα και γι' αυτό ο Ξερός είχε μεγάλη εμπορική κίνηση. Κάθε Σαββατοκυρίακο γινόταν στον Ξερό πανηγύρι: πολλοί έμποροι και άλλοι έφερναν εδώ τα προϊόντα τους να τα πουλήσουν. Στον Ξερό ιδρύθηκε η Τεχνική Σχολή Ξερού για τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής. Τελικά το όνομα Ξερός είναι πιο γνωστό από το όνομα του χωριού Καραβοστάσι, του οποίου είναι μια από τις τρεις ενορίες του.

Παναγιώτα Χρυσοστόμου,
Δοκιμές, περιοδικό του Γυμνασίου Λυκαβητού.

Η εκπαίδευση στο κατεχόμενο τμήμα της επαρχίας Λευκωσίας

Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Το 1860 λειτουργούσε μόνο ένα δημοτικό σχολείο στο τμήμα αυτό της επαρχίας Λευκωσίας. Μέσα στο μοναστήρι του Αγίου Μάμα στου Μόρφου 63 μαθητές διδάσκονταν γραφή και ανάγνωση. Το σχολείο συντηρούνταν με τη συνδρομή του μητροπολίτη Κυρηνείας, στη δικαιοδοσία του οποίου υπαγόταν τότε η περιοχή Μόρφου. Το σχολείο της Κυθρέας, που φαίνεται λειτουργούσε προηγουμένως, ήταν κλειστό «ένεκεν απορίας των κατοίκων». Με το τέλος όμως της Τουρκοκρατίας τα δημοτικά πολλαπλασιάζονται κι ακολουθούν μια ανοδική πορεία. Στο διάστημα 1897-1907 λειτουργούσαν τέσσερα δημοτικά σχολεία με ισάριθμους δασκάλους στην Κυθρέα. Στου Μόρφου την ίδια εποχή λειτουργούσαν ένα Αρρεναγωγείο κι ένα Παρθεναγωγείο, αρχικά με τρεις δασκάλους κι αργότερα με πέντε. Ταυτόχρονα αυξήθηκε ο αριθμός των χωριών που είχαν ένα δάσκαλο. Το 1887 έξι χωριά - η Πάνω και η Κάτω Ζώδια, το Αργάκι, η Κατωκοπιά, η Πέτρα, η Γαληνή - έχουν μονοδιδάσκαλο δημοτικό σχολείο. Το 1907 τα χωριά θα γίνουν είκοσι. Το 1974 λειτουργούσαν στο τμήμα αυτό της επαρχίας Λευκωσίας 37 δημοτικά σχολεία. Στου Μόρφου υπήρχε επίσης το 1974 κυβερνητικό νηπιαγωγείο.

Το Δημοτικό Αγίου Κασσιανού.

Οι μαθητές των δημοτικών σχολείων (1892)

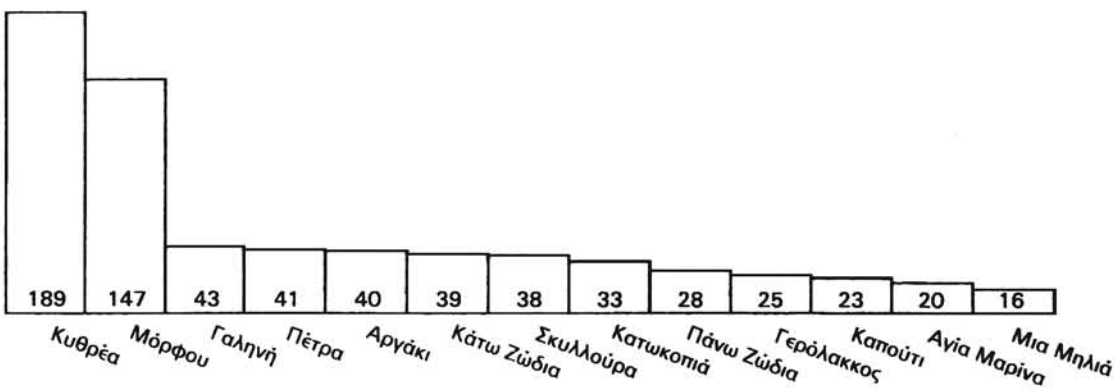

Δημοτικό Σχολείο Μιας Μηλιάς
Δημοτικό Σχολείο Τύμπου
Δημοτικό Σχολείο Πυρο·ί·ου

❁

Δημοτικό Σχολείο Κυθρέας
Δημοτικό Σχολείο Χαρδακιώτισσας
Δημοτικό Σχολείο Χρυσίδας
Δημοτικό Σχολείο Παλαικύθρου
Δημοτικό Σχολείο Τραχωνίου Κυθρέας
Δημοτικό Σχολείο Έξω Μετοχίου
Δημοτικό Σχολείο Βώνης

Δημοτικό Σχολείο Τύμπου.

Δημοτικό Σχολείο Αυλώνας
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Βασιλείου
Δημοτικό Σχολείο Γερολάκκου
Δημοτικό Σχολείο Σκυλλούρας

❁

Δημοτικό Σχολείο Φιλιάς
Δημοτικό Σχολείο Μάσαρι
Δημοτικό Σχολείο Κυράς
Δημοτικό Σχολείο Συριανοχωρίου
Δημοτικό Σχολείο Καπουτίου

Δημοτικά Σχολεία Ζώδιας (Α΄ και Β΄)
Δημοτικό Σχολείο Κατωκοπιάς
Δημοτικό Σχολείο Αργακίου
Δημοτικά Σχολεία Μόρφου (Α΄, Β΄, Γ΄)

❁

Δημοτικό Σχολείο Νικήτα
Δημοτικό Σχολείο Πραστειού Μόρφου
Δημοτικό Σχολείο Πεντάγυιας

Δημοτικό Σχολείο Κυθρέας.

Δημοτικό Σχολείο Ξερού
Δημοτικό Σχολείο Ποταμού του Κάμπου
Δημοτικό Σχολείο Καραβοστασίου

❁

Δημοτικό Σχολείο Πέτρας
Δημοτικό Σχολείο Καλού Χωρίου Λεύκας
Δημοτικό Σχολείο Αγίου Γεωργίου Σολέας

❁

Δημοτικό Σχολείο Γαληνής
Δημοτικό Σχολείο Λουτρού
Δημοτικό Σχολείο Βαρίσιας

Μέση και Ανώτερη Εκπαίδευση: Στις αρχές του 20ου αιώνα, το 1917, αρχίζει δειλά τη λειτουργία της η Ελληνική Σχολή Μόρφου, που θα εξελιχτεί σταδιακά στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μόρφου. Ο αριθμός των μαθητών του Γυμνασίου φτάνει τους 1500 κι έτσι το 1968 χωρίζεται σε δυο· το Α΄ και το Β΄ Γυμνάσιο Μόρφου. Το σχολείο απέκτησε ιδιόκτητο κτίριο το 1950· νέο κτίριο για τις αυξανόμενες ανάγκες των μαθητών κτίζεται το 1961, που επεκτείνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το χώρο παραχώρησε η Μητρόπολη της Κερύνειας και τα έξοδα καταβλήθηκαν από τους κατοίκους, τους απόδημους Μορφίτες και τον ευεργέτη του σχολείου Γ. Καμιντζή. Το Γ΄ Γυμνάσιο Μόρφου διαδέχεται το 1961 την ιδιωτική Εμπορική Σχολή Μόρφου που είχε ιδρυθεί το 1932.

Το 1974 λειτουργούσε επίσης το Γεωργικό Γυμνάσιο Μόρφου, εξατάξιο γυμνάσιο με γεωργική κατεύθυνση. Παράλληλα με τα μαθήματα κλασικού γυμνασίου, διδάσκονταν Γεωπονικά κι ενισχυμένη Βιολογία και Χημεία. Το σχολείο είχε μεγάλη περιουσία που αποτελούνταν από μεγάλη έκταση 150 σκαλών, οικοτροφείο, αποθήκες, εργαστήρια, ζώα, υποστατικά για τα ζώα, υδατοδεξαμενές και μεγάλους ψυκτικούς θαλάμους.

Η Τεχνική Σχολή Ξερού αρχίζει τη λειτουργία της το 1961. Στη Σχολική Εφορεία συμμετέχουν κάτοικοι από το Ξερό, το Καραβοστάσι και τον Ποταμό του Κάμπου. Το 1963-1964 η Σχολή στεγάζεται σε ιδιόκτητο κτίριο.

Το 1969 αρχίζει τη λειτουργία του και το Γυμνάσιο Κυθρέας, στο οποίο φοιτούσαν μαθητές από την Κυθρέα και τη γύρω περιοχή.

Κατά τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, από το 1937 ως το 1957, λειτουργούσε το Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου. Οι υποψήφιοι δάσκαλοι εκπαιδεύονταν και στα γεωργικά μαθήματα, για να είναι σε θέση να βοηθούν τους κατοίκους των χωριών, όπου δίδασκαν. Πρωτοπορώντας το Διδασκαλικό Κολλέγιο Μόρφου δίδαξε στο θέατρο των Σόλων την τραγωδία του Σοφοκλή Οιδίπους Τύραννος. Αυτή ήταν η πρώτη φορά στην Κύπρο που δόθηκε παράσταση αρχαίας τραγωδίας σε αρχαίο θέατρο.

Ειδικές σχολές: Από το 1958 ως το 1970 μεταφέρθηκε στου Μόρφου, στα κτίρια του πρώην Διδασκαλικού Κολλεγίου Μόρφου, η Σχολή Κωφαλάλων, που είχε ιδρυθεί στη Λευκωσία το 1953. Από το 1970 ως το 1974 η Σχολή μεταφέρθηκε σε ιδιόκτητο κτίριο στο Γερόλακκο. Όταν τα τουρκικά στρατεύματα κατέλαβαν την περιοχή, το Σχολείο λειτούργησε σε αντίσκηνα, έως ότου κτιστούν νέες κτιριακές εγκαταστάσεις στη Λευκωσία.

Η πρόοδος εις την Σχολήν Κωφαλάλων

Η από 10ετίας λειτουργούσα Σχολή Κωφαλάλων ανέπτυξε κατά το 1963 επιτυχεστέραν δραστηριότητα, το δε πρόγραμμα επαγγελματικής καταρτίσεως, εν συνεργασία μετά της Συνεργατικής Εταιρείας Κωφαλάλων, παρουσίασε σημαντικήν πρόοδον και προς την κατεύθυνσιν της παραγωγικής εργασίας. Δια της μεθόδου αυτής κατεδείχθη η αξία της ταυτίσεως της επαγγελματικής καταρτίσεως με τας συνθήκας εργασίας της πραγματικής ζωής. 35 μαθηταί της σχολής αποφοιτήσαντες εδημιούργησαν επιτυχείς σταδιοδρομίας (...)

Άπαντες οι 82 μαθηταί της σχολής είναι οικότροφοι εις την Σχολήν, τελούν δε υπό την επίβλεψιν οκτώ διδασκάλων, διαμενόντων ωσαύτως εις την σχολήν. Άπαντα τα έξοδά των, περιλαμβανομένου εις πολλάς περιπτώσεις και του ρουχισμού, καταβάλλονται υπό της Κυβερνήσεως.

περιοδικό *Ο συνεργατιστής*, 1963.

Παράσταση αρχαίας τραγωδίας από μαθητές του Γυμνασίου Μόρφου στο θέατρο των Σόλων.

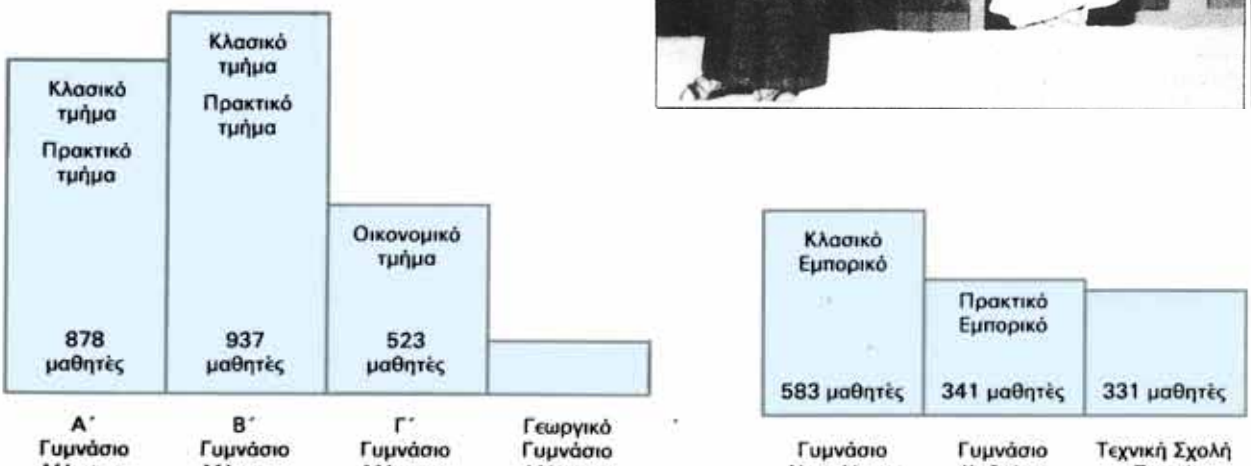

Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Λουκή Ακρίτα στον περίβολο του Γυμνασίου Μόρφου.

Ο Λουκής Ακρίτας (1909-1965) γεννήθηκε στου Μόρφου. Τελειώνοντας το Παγκύπριο Διδασκαλείο εργάστηκε ως δάσκαλος στην Κύπρο για τέσσερα χρόνια. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου ασκούσε το δημοσιογραφικό επάγγελμα και ταυτόχρονα συνέχιζε τις σπουδές του στην αγγλική φιλολογία. Συμμετείχε ενεργά στη ζωή της Ελλάδας· το 1940 πολέμησε εθελοντικά στο μέτωπο της Αλβανίας και αργότερα εργάστηκε στον αντιστασιακό τύπο, εκδίδοντας παράνομη εφημερίδα. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών από την Ελλάδα, το 1944, διορίστηκε υφυπουργός Τύπου κι αργότερα εξελέγη βουλευτής Αθηνών. Ως υφυπουργός Παιδείας, με υπουργό το Γεώργιο Παπανδρέου, στάθηκε πρωτοπόρος στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964.

Ο Λουκής Ακρίτας πρόσφερε και στον πνευματικό χώρο της Κύπρου και της Ελλάδας. Πλούσιο και αξιόλογο το συγγραφικό του έργο με μυθιστορήματα, διηγήματα, αφηγήσεις και θεατρικά έργα, βγαλμένα τα περισσότερα από τις προσωπικές του εμπειρίες και τα βιώματα.

Το φορτίο του ανθρώπου

Πιστεύω να συγχωρέσει την αποκοτιά μου ο Χριστός, όντας εγώ ο ταπεινός και βασανισμένος δούλος του, καταπιάστηκα να γράψω, καταπώς λένε, απόκρυφο Ευαγγέλιο για τη ζωή του. Μπορεί έτσι, αν ευδοκήσει, να κατέβει από τους ουρανούς, και να τον απαντήσουμε ξανά ανάμεσά μας. Να σμίξει ένα κόσμο πολύ πιο πικραμένο και σκληρό από κείνο, όπου ήρθε να λυτρώσει την πρώτη φορά, σηκώνοντας στους ώμους του τις αμαρτίες των ανθρώπων. Ως φαίνεται, το φορτίο ήτανε ασήκωτο. Κι οι αμαρτίες έμειναν όλες στη Γη, μέσα στο κορμί, την καρδιά και το νου μας...

Τα βάσανα του Χριστού αρχίσανε από την ώρα που γεννήθηκε. Έκανε δυνατό κρύο εκείνη τη μέρα και η Μάνα του πάγωνε μέσα στη σπηλιά. Κι ο Ιωσήφ της έριξε στην πλάτη ένα σκουτί. Σύγκαιρα αναποδογύρισε το σαμάρι, το στέριωσε σ' ένα παχνί, όπου απόθεσε το Χριστό μέσα στις τσόχες. Πάνωθέ του έριξε ένα χρωματιστό χράμι κι απόμεινε να κυττάζει το πρόσωπο του παιδιού που φεγγοβολούσε. Ψηλά στεκότανε ένα αστέρι, το μάτι του Θεού. Αναζήτησε ολόγυρά του ξύλα ν' ανάψει φωτιά και δε βρήκε. Τότες τα ζώα που παρακολουθούσανε το μυστήριο της γέννησης κάτι μίλησαν αναμεταξύ τους. Τα βόδια, τ' αλόγατα, οι κατσίκες και δυο μαντρόσκυλα, που στέκονταν στο έμπα της σπηλιάς, σίμωσαν, έκαναν κύκλο και στάθηκαν απορημένα. Οι ανάσες τους σμίχτηκαν και μια ζεστασιά άγγιξε τη Λεχώνα και το Παιδί. Ένα βόδι σίμωσε το παχνί και μουθούνισε καμπόσο, ώσπου το Παιδί σταμάτησε να κλαίει. Τότες γύρισε το βόδι κι είπε:

— Πόσο αδύνατα είναι τούτα εδώ τα πλάσματα!

Τ' αλόγατα, οι κατσίκες, τα βόδια και τα δυο μαντρόσκυλα, που ξαναγυρίσανε στο έμπα της σπηλιάς έκαναν το κεφάλι τους «ναι».

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ δούλευε στο μαραγκούδικο του Ιωσήφ βοηθώντας να βγει το καθημερινό. Το μαγαζί άνοιγε από τα βαθιά χαράματα κι η δουλειά τραβούσε χωρίς σταματημό, αφού ανάβανε ακόμα και τα λυχνάρια. Φτιάχνανε αλέτρια, ρόδες για τ' αμάξια, πόρτες, παράθυρα, σκαμνιά, σεντούκια σκαλιστά, με φιγούρες θαρρείς και θα σου μιλούσανε, τόσο ζωντανές τις ξέγραφε πάνω στο πρόσωπο του

ξύλου με το λεπίδι του ο Ιωσήφ.

Συχνά, όμως στο μαραγκούδικο έπεφτε αναδουλειά. Οι χωριάτες πεινούσανε, γιατί η δουλειά ήτανε λιγοστή ή έπεφτε θανατικό στη χώρα. Ποιος να παραγγείλει σκαλιστά σεντούκια; Τι ν' αποθηκέψουνε στ' αμπάρια για να χρειαστούνε πορτοπαράθυρα; Τι να κουβαλήσουνε στα παζάρια για να σιάξουνε τους αραμπάδες; Χωριάτες και τεχνίτες κυλιόντανε χάμου, μισοπεθαμένοι. Και λογαριάζονταν τυχερός όποιος έφευγε νωρίς από τούτη τη χαμοζωή.

Σα να μη έφτανε η πείνα και το θανατικό, οι λεγεωνάριοι αλώνιζαν πολιτείες και χωριά. Του λόγου τους έπρεπε να καλοφάνε, να καλοπιούνε και μετά να ξεχυθούνε στις γειτονιές, όπου οι κοπέλες παζαρεύονταν από ανέχεια το κορμί τους. Τέτοια εποχή ο κόσμος ήτανε να τον φτύσεις. Κι ο Χριστός έσκυβε το πρόσωπό του. Ένιωθε το φορτίο του ανθρώπου να βαραίνει απάνω του, να τον λιώνει, τόσο ασήκωτο ήτανε για ένα τόσο δα μικρό παιδί...

Μέσα σε τούτες τις δύσκολες μέρες ο Ιωσήφ καθότανε σταυροπόδι, στο ξεπόρτι του μαραγκάδικου κι ορμήνευε το Χριστό στα μυστικά της δουλειάς. Έτσι ξεχνούσανε την πείνα, ακαρτερώντας χρονιές καλύτερες.

— Το κάθε ξύλο σου δείχνει από μοναχό του τι αποζητάει να γίνει. Τούτο εκεί, χοντρό, κοιλαράδικο, είναι για το αξόνι του αραμπά. Το άλλο, το μακρουλό, το βεργολυγερό, είναι για το αλετροχέρι. Τούτη εδώ η τάβλα είναι για τραπέζι αρχοντικό, να περισσεύει το ψωμί, να το χαίρεται κι ο φτωχός. Και τούτο που έχω τώρα στα χέρια μου, το μυρισμένο ξύλο από κέδρο του Λιβάνου, σε καλεί να πάρεις το λεπίδι σου και να το σκαλίσεις... Τι να σκαλίσεις; Παιδί μου, ο άνθρωπος μπορεί να ξεσηκώσει τον ουρανό με τ' άστρα, να κάνει ό,τι θελήσει, φτάνει να 'χει μέσα του το Θεό, ναι το Θεό, φτάνει να δώσει πρόσωπο στο μεράκι της καρδιάς και του νου του. Γιατί όλα μπορεί να τα φτιάξει ο άνθρωπος.

Ο Χριστός, λοιπόν, αφού διάλεγε το ξύλο, στρογγύλευε τις κόψες με το λεπίδι, δούλευε με το σουγιά ή το κοπίδι κι από το κούτσουρο ανέβαινε η ψυχή του ξύλου και σου μιλούσε. Οι καρυδιές είχαν μια βαθιά, πικραμένη φωνή, όπως οι σκιαδερές κλωστές που βασανίζονταν μπλεγμένες μέσα στον κορμό. Οι μουριές σού μιλούσανε χαρωπά, με το κοκκινόχρυσο, το χορευτικό δέσιμο του ξύλου και το σπειρωτό ροκανίδι. Όσο για το κέδρο, θαρρούσες κι αντιδονούσανε από τα σπλάχνα του πουλιά του δάσου...

Έτσι ο Χριστός άρχιζε να γίνεται, με τον καιρό, ένα με το δέντρο. Κάτι, ως φαίνεται, είναι στον κόσμο που τα δένει όλα μαζί. Η ίδια ουσία από την πέτρα που αστράφτει ως τη μέλισσα που βουίζει. Από τη μάνα που σπαράζει στη γέννα της ως τη χνουδωτή φύτρα του πλατανιού... Όλα το ίδιο. Άνθρωποι και ζώα. Φυτά και πέτρες...

Μια μέρα ο Χριστός - μόλις έκλεισε τα 12 χρόνια του - ξεκίνησε να πάει στο Ναό. Εκεί απάντησε τους μεγάλους Δασκάλους, αυτούς που κρατούσανε τα κλειδιά του Νόμου. Άρχισε τότες να τους ρωτάει για όσα πράματα μεστώσανε στο νου του. Τούτοι πολύ απορήσανε μ' ένα παιδόπουλο που το μυαλό του ξάστραφτε, όπως το φως. Οι Δάσκαλοι ζυγιάσανε το πράμα και το βρήκανε άσκημο. Η τάξη του κόσμου αναστρεφόταν αν τυχόν ένας κάλφας αποζητούσε να μπει στα μυστήρια της Γνώσης, να χαλάσει το Νόμο. Κι ύστερα ο Χριστός μιλούσε πολύ παράξενα, έλεγε πως όλα είναι ένα, ένα και τίποτ' άλλο, με την ίδια ψυχή, από το χώμα ως το Θεό...

Τον φοβέρισαν, λοιπόν, οι Δασκάλοι του Ναού κι είπαν στη Μάνα του, που τον έτρεχε ξοπίσω, να τον μαζέψει στο μαγαζί και να τον προσέχει, γιατί είναι σημαδεμένος με τη μεγαλύτερη αμαρτία του κόσμου: Να θέλει να μάθει και να θέλει να γκρεμίσει!

Γυρνώντας στο σπίτι του ο Χριστός πέρασε, από το αρχοντικό του Γεδεών που λογαριαζότανε ο πιο πλούσιος έμπορος της πολιτείας. Απάνω που φορτώνανε στα μουλάρια μπόγους, πραμάτιες, φαγιά κι ο λαός στεκότανε από δίπλα και θαύμαζε. Ο λόγος βγήκε πως ο γιος του ο Γεδεών, ένας μισοπάλαβος και ζαβός, πήγαινε στην Αλεξάντρεια να μάθει τη Φιλοσοφία, την Αστρονομία και τη Ρητορική. Σαν τον είδε ο Χριστός, να κάθεται φουσκωμένος στη μούλα και να τραβάει, ένιωσε μέσα του ζήλεια. Ένα κρυφό παράπονο δάγκωσε την καρδιά του. Ω βέβαια, παντού βρίσκεται ο Θεός! Στις εικόνες που σκαλίζανε σε βράχους από γρανίτη οι παλιοί τεχνίτες. Στ' αυλάκι ενός κοχυλιού, στα φτερά της πεταλούδας, στο κελάρυσμα της ανάβρας, όπως ξεπηδάει από

τα βράχια. Όμως αυτά που σκέφτηκαν οι Προφήτες, όσα τραγούδησαν οι ποιητές, αυτά που όρισαν οι Νομοθέτες, η ιστορία του κόσμου ζυμωμένη με το αίμα και το δάκρυ, είναι φυλαγμένα σε βιβλία. Χαραγμένα τα γράμματα από μαστόρους πάνω σε αργασμένο πετσί ορίζουνε τα τυλιχτάρια οι Δασκάλοι και οι Κλειδοκράτορες του Ναού. Καλά τον νιώσανε. Αν το μπορούσε, θα γκρέμιζε τα προνόμια της Γνώσης που τα πουλούσανε οι Αρχιερείς στο γιο του εμπόρου. Κι αν το έφερνε η ανάγκη, θα γκρέμιζε και τον ίδιο το Ναό, να τον ξαναχτίσει. Όλα μπορεί να τα πετύχει ο άνθρωπος...

— Μάνα, είπε σιγά.

— Τι θες, γιε μου; Κι η φωνή της έσβησε, έγινε κλάμα.

— Ήρθε η ώρα να φύγω!

Δεν του αντιμίλησε. Ήξερε πως η στιγμή του χωρισμού θα έφτανε. Του έδωσε ένα σαμαροσκούτι, από τραγίσιο μαλλί, να ξεκουράζει το κορμί του στα τρίστρατα της ξενιτιάς, γέμισε το σακούλι παξιμάδια και τυρί και τον φίλησε στο μέτωπο...

— Πρόσεχε, γιε μου.

— Έγνοια σου, Μάνα, με φυλάει ο πατέρας μου, ο Θεός!

Κι έφυγε ο Χριστός από τη Ναζαρέτ. Πήγαινε από πολιτεία σε πολιτεία. Από χωριό σε χωριό.

Από στάνη σε στάνη. Έβγαζε το ψωμί του δουλεύοντας πότε στα χωράφια, πότε στους ταρσανάδες της λίμνης Γενησαρέτ, μαστορεύοντας σκαριά. Οι ψαράδες πολύ τον αγαπούσανε και τον φιλεύανε με χέλια και με καβούρια. Πότε βοηθούσε κανά τσοπάνο στο μαντρί πότε στον τρύγο και το πάτημα των σταφυλιών...

Περπάτησε χρόνια μέσα στη σκόνη των δρόμων. Αντάμωσε ανθρώπους του σκοινιού και του παλουκιού, που ήταν άξιοι να ξεκοιλιάσουνε το συγγενή τους, έτσι για να το καυχηθούνε το βράδυ στο καπελιό. Γνώρισε ταπεινά πλάσματα που μοίραζαν την πείνα τους με τους ζητιάνους και τους αποδιωγμένους. Κοιμήθηκε με τους αντάρτες σε λημέρια και προσδέχτηκε τα λόγια τους να του ανακατεύουνε τα φυλλοκάρδια. Είδε το ξύγκικο ζύγι του εμπόρου να κλέβει τα γεννήματα στα χωράφια και τη σκόνη που μοσχοπωλούσε ο φαρμακοτρίφτης. Είδε τους ανθρώπους να σκουπίζουνε το μέτωπό τους από πηχτό ιδρώτα, λες να στάζει το αίμα... Κι αντίκρισε ο Χριστός τόσα πολλά, δεν είχε πια τη μπόρεση ούτε να θυμώσει, ούτε να πάρει στα χέρια του το μαστίγιο, παρά πλημμύριζε το αδυνατισμένο κορμί του η πίκρα για έναν κόσμο που σκόρπιζε ολοένα την ψυχή του μέσα στη λάσπη...

Από πού ν' αρχίσει και πού να σταματήσει; Και πώς ν' ανιστορήσει το χαμόγελο των παιδιών και την πίστη των ψαράδων, που τον ακολουθούσανε, έτοιμοι να ξεθηκαρώσουνε τα μαχαίρια τους και να τα καρφώσουνε σ' όποιο δεν πίστευε πως ήτανε γιος του Θεού; Γιατί, πολύ συχνά, τρόμαζε ο Χριστός και από τη δύναμη της αγάπης. Και με ποια λόγια να τραγουδήσει ακόμα την κρυφή ζωή που έχει ο σπόρος;

Μέσα στους λασπωμένους δρόμους της Ιουδαίας, στα καταρράχια με τους γκρεμούς ν' αστράφτουνε από ήλιο, κάτω στον ίσκιο της ελιάς, μέσα στη βουή των πανηγυριών, στα τραγούδια των γάμων, ανάμεσα σε γλεντοκόπους, σε γυναίκες της αμαρτίας, που του στρώνανε τα μαλλιά τους να τα πατήσει, ο Χριστός πορεύεται να σμίξει με τον κύρη του, το Θεό. Ξέρει πως θα τον απαντήσει στο Μεγάλο Ναό, που τον μολεύουνε σήμερα οι έμποροι και οι Αρχιερείς - εκεί είναι το τέρμα του δρόμου. Προμαντεύει η ψυχή του ανάμεσα σε πόσα αγκαθερά μονοπάτια έχει να βαδίσει, πόσοι σταυρωτήδες από το Λαό του θα τον βρίσουνε, πόσοι θα τρέξουν να τον βασανίσουνε. Ξέρει ποιος από τους φίλους του θα τον προδώσει μ' ένα φίλημα, μολεύοντας την αγάπη... Τα ξέρει και τα βλέπει όλα, όμως πρέπει να σμίξει ξανά με το Θεό. Και πρέπει να γνωρίσει την κωμωδία της Δικαιοσύνης, την υποκρισία της εξουσίας ώσπου να 'ρθει η μεγάλη, η προσδιορισμένη του ώρα και να πάρει στην πλάτη του το Σταυρό - το άγιο ξύλο που στάθηκε η μοίρα του - κι ανάμεσα από τον παραστρατημένο Λαό του, που τον περιγελούσε, αφιονισμένος από ψέματα και κούφια λόγια, ν' ανηφορίσει στου Κρανίου τον Τόπο, το Γολγοθά.

ΕΚΕΙ σταυρώσανε το Χριστό, ανάμεσα σε δυο ληστές. Κι έτσι όπως ήτανε ολομόναχος, ανάμεσα ουρανό και γης, ένας κόσμος ολόκληρος αποζητούσε ανταριασμένος το θάνατό του. Τότες ο Χριστός λύγισε για πρώτη και τελευταία φορά στη ζωή του κι έκραξε τον

κύρη του να τον βοηθήσει...

Ανάμεσα στο βουητό, που ρουφούσε σταλαγματιά - σταλαγματιά το αίμα του, όπως έσταζε από τις πληγές, τέντωσε το βασανισμένο κορμί του ο Χριστός, μη τυχόν και ξεκρίνει την απόκριση του Θεού. Στάθηκε έτσι καμπόσο, ενώ η δίψα έκαιγε το στόμα του. Φώναξε τότες, όσο μπορούσε πιο δυνατά:

— Νερό! Αδέρφια, νερό!

Κάποιοι στρατιώτες βουτήξανε ένα σφουγγάρι μέσα σε ξύδι και χολή, το στέριωσαν σε κοντάρι και το χώσανε στο στόμα του. Τότες ο Χριστός δεν μπόρεσε να βαστήξει. Το κορμί του χαλάρωσε, κρεμάστηκε πάνω στα καρφιά. Κι αν μπορούσε, θα έμπηγε τα κλάματα, όπως την ώρα που πρωτοβρέθηκε στον κόσμο και τον απόθεσε στο παχνί των αλόγων ο Ιωσήφ.

— Θεέ μου, πόσο ασήκωτο είναι το φορτίο του ανθρώπου, είπε και ξεψύχησε.

Ξεψύχησε, χωρίς να ακούσει την απόκριση των ουρανών. Η πλάση σκοτείνιασε και η γης σείστηκε από τα έγκατά της...

1961
Λουκής Ακρίτας, *Διηγήματα*.

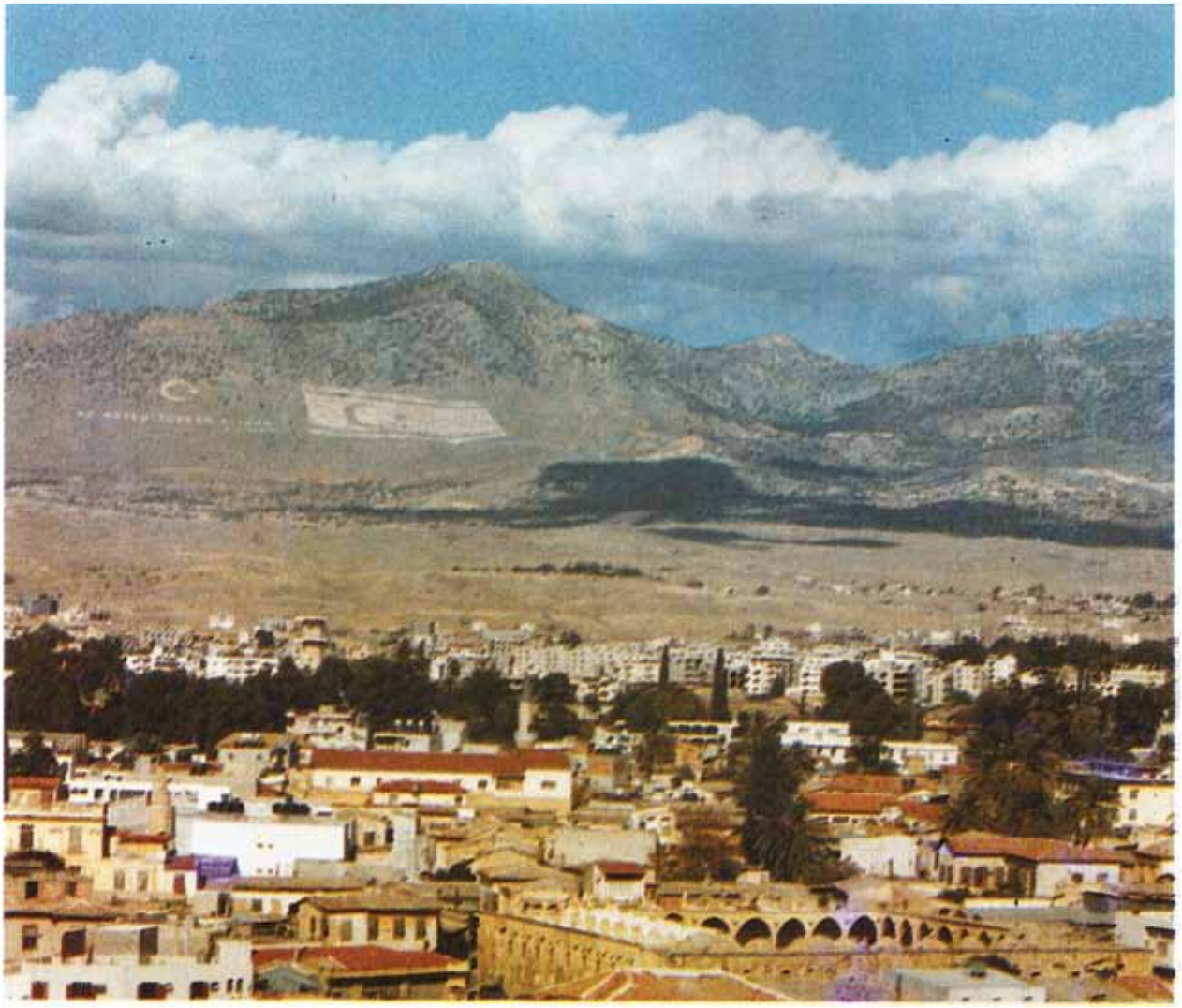

Φορτίο ανθρώπου. Κύπρος 1974.

Χρονολογικός πίνακας.

ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΑ

Εποχή του Λίθου: Νεολιθική εποχή 7.000 - 2.800 π.Χ.
Χαλκολιθική εποχή 2.800 - 2.500 π.Χ.

Συνοικισμοί στον Απόστολο Αντρέα (Κάστρος)
στον Άγιο Επίκτητο (Τρουλλί, Βρυσί)
στην Πέτρα του Λιμνίτη

Εποχή του Χαλκού 2.500 - 1.100 π.Χ.

Σημαντικά ευρήματα στην Έγκωμη, τον Αλαά, τους Βουνούς, το Καζάφανι, Φρούριο Νιτοβίκλας, τη Φιλιά, την Τούμπα του Σκούρου

Άφιξη Αχαιών - ίδρυση πόλεων: Σαλαμίνα, Κερύνεια, Λάπηθος, Χύτροι, Αχαιών Ακτή, Ουρανία, Καρπασία, Μακαρία.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Αρχαία Ιστορία 11ος αι. π.Χ. - 4ο αι. μ.Χ.

Γεωμετρική - Αρχαϊκή - Κλασική εποχή: 11ος - 4ος αι. π.Χ.
Αρχαία βασίλεια της Κύπρου: Σαλαμίνας, Λαπήθου, Κερύνειας, Σόλων

Υπαίθρια ιερά: Μύρτου - Πηγάδες

Ελληνιστικοί - Ρωμαϊκοί χρόνοι: 4ος αι. π.Χ. - 4ος αι. μ.Χ.
Κατάργηση των αρχαίων βασιλείων
κοινοί θεσμοί: βουλή, γυμνάσιο
θέατρα Σόλων, Σαλαμίνας.

Μεσαιωνική ιστορία 4ος αι. - 16ος αι. μ.Χ.
Πρωτοβυζαντινή εποχή: 4ος - 7ος αιώνας
βασιλικές Αγίου Επιφανίου Σαλαμίνας
Αγίου Φίλωνα Καρπασίας
Αγίου Αυξιβίου Σόλων
Αγίας Τριάδας

ψηφιδωτά Παναγίας Κανακαριάς
Παναγίας Κυράς

Περίοδος Αραβικών επιδρομών: 7ος αι. - 10ος αι. μ.Χ.
καταστροφή, λεηλασία
Άγιος Δημητριανός Κυθρέας

Κυρίως βυζαντινή εποχή: 10ος αι. - 12ος αι. μ.Χ.
άνθηση της βυζαντινής αρχιτεκτονικής - ζωγραφικής
εκκλησίες Αντιφωνητή, Αγίου Χρυσοστόμου, Αψινθιώτισσας

Φραγκοκρατία: 12ος αι. - 15ος αι. μ.Χ.
Η Κύπρος χωρίζεται σε φέουδα - γίνεται βασίλειο των Φράγκων
Ανάπτυξη της Αμμοχώστου
Επανάσταση του Ρε Αλέξη
Επιδρομές Μαμελούκων
Οι ορθόδοξες επισκοπές περιορίζονται σε τέσσερις
Γοτθική αρχιτεκτονική: Άγιος Νικόλαος Αμμοχώστου
Αγία Σοφία Λευκωσίας
Αββαείο Πέλλαπάϊς
Φρούρια Πενταδακτύλου: Άγιος Ιλαρίωνας
Βουφαβέντο
Καντάρα
Κάστρο Κερύνειας
Κάστρο Σίγουρης
Βενετοκρατία: 15ος - 16ος αι.
Οχύρωση Λευκωσίας, Αμμοχώστου, Κερύνειας.

Νεότερη ιστορία 16ος αι. μ.Χ. ως σήμερα
Τουρκοκρατία: 16ος - 19ος αι.
Εξισλαμισμός χριστιανών
Σχηματισμός Τουρκοκυπριακής κοινότητας
Επανάσταση Ιωαννικίου μοναχού
Αγγλοκρατία: 1878-1959
Ίδρυση δήμων στις πόλεις και κωμοπόλεις
Ανάπτυξη της παιδείας
Οκτωβριανά (1931)
Απελευθερωτικός αγώνας (1955-59)
Συγκρούσεις Τουρκοκυπρίων - Ελληνοκυπρίων (1957-1958)
Κυπριακή Δημοκρατία: 1960 κ.ε.
Ανάπτυξη σε όλους τους τομείς
Αποχώρηση Τουρκοκυπρίων από την κυβέρνηση (1963)
Σχηματισμός Τουρκοκυπριακών περιοχών που δεν ελέγχονται από το κράτος - μικρή μετακίνηση κατοίκων.
Εισβολή (1974)

Πηγές

Γενικά

1. Κληρίδης Νέαρχος, *Θρύλοι και παραδόσεις της Κύπρου*, Λευκωσία, 1954.
2. Κληρίδης Νέαρχος, *Μοναστήρια στην Κύπρο*, Λευκωσία, 1958, τ.Β΄, 1968.
3. Κληρίδης Νέαρχος, *Χωριά και πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία, 1961.
4. Καραγιώργης Βάσος, *Αρχαία Κύπρος*, Αθήνα, 1978.
5. Σίνος Στέφανος, *Αναδρομή στη λαϊκή αρχιτεκτονική της Κύπρου*, Αθήνα, 1976.
6. Ταρσούλη Αθηνά, *Κύπρος*, Αθήνες, τ.Α΄ 1955, τ.Β΄ 1963.
8. Μαχαιράς Λεόντιος, *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται Κρόνακα, τουτέστιν, Χρονικόν*, εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, 1983.
9. Φιλίππου Λο·ϊ·ζος, *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω*, Λευκωσία, 1930.
10. Περιστιάνης Ιωάννης, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων*, Λευκωσία, 1930.
11. Καλλίνικος Θεόδουλος, *Κυπριακή λαϊκή μούσα*, Λευκωσία, 1951.
12. Παπαγεωργίου Σπύρος, *Δια χειρός ηρώων*, εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία, 1979.
13. *Τα κατεχόμενα Γυμνάσιά μας*, έκδοση Γυμνασίου Παλουριώτισσας, Λευκωσία, 1985.
14. Περιοδικόν *ο συνεργατιστής*, έκδοση Παγκυπρίου Συνεργατικής Συνομοσπονδίας, 1961-1971 τεύχη 1-106.
15. Αρχεία του Υπουργείου Παιδείας.
16. Blue books 1887-1950.
17. Επίσημος εφημερίς της Κύπρου, 1880-1950.
18. Αρχεία του Τμήματος Στατιστικής και Ερευνών.
19. Αρχεία του Γραφείου Προγραμματισμού.
20. Περιοδικό *Αναζήτηση* του Λυκείου Μακαρίου Γ΄ Λευκωσίας, 1989.
21. Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια, εκδόσεις Φιλόκυπρος.
22. Σεφέρης Γιώργος, *Μέρες Στ΄* (1951-1956), Αθήνα, 1986.
23. Παναγιωτόπουλος, Μ.Ι., *Η Κύπρος, ένα ταξίδι*, Αθήνα, 1954.
24. Μυριβήλης Στρατής, *Απ΄ την Ελλάδα*, Αθήνα, 1954.
25. Ρουσιά Μαρία, *Κύπρος*, Αλεξάνδρεια, 1951.
26. Περιοδικό *Δήμοι της Κύπρου*.
27. Flagellun dei, έκδοση Γραφείου Δημοσίων Πληροφοριών.
28. Πιερίδη Αγγελική, *Κυπριακή λαϊκή τέχνη*, Λευκωσία, 1980.
29. Γεωργιάδης Χρίστος, *Nature of Cyprus*, Λευκωσία, 1989.
30. Μόντης Κώστας, *Άπαντα*, εκδόσεις Ιδρύματος Αναστασίου Γ. Λεβέντη, Λευκωσία, 1987.
31. Χρυσάνθου Χρήστος, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Κυπριακής Τέχνης*, έκδοση Μορφωτικής Υπηρεσίας Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία, 1983.
32. *Οι «ειρηνοποιοί» του Αττίλα*, Κύπρος 20 Ιουλίου - 1 Οκτωβρίου 1974.
33. Παπαδημήτρης Παναγιώτης, *Εισβολή*, Λευκωσία, 1978.
34. Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών. Αριθμοί μαγνητοταινιών: 286, 315, 378, 251, 231, 62, 408, 406.
35. Καρούζης Γιώργος, *Γεωγραφία της Κύπρου*, Λευκωσία, 1979.
36. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετία, 1788.
37. Γιαγκουλλής Κωνσταντίνος, *Ανθολογία Κυπριακής λαϊκής ποίησης*, Λευκωσία, 1980.
38. Χατζηιωάννου Κυριάκος, *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικάς πηγάς*, τ.Α΄, Λευκωσία, 1971.
39. Προφορικές μαρτυρίες.

Επαρχία Κερύνειας

1. Περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*, έκδοση του σωματείου Αδούλωτη Κερύνεια, τεύχη 3, 5, 8, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19.
2. Βράχας Φρίξος, *Νοσταλγία της Κερύνειας*, Λευκωσία, 1975.
3. Περιοδικό *Η Κύπρος μας*, τεύχος 32-33, Απρίλης - Σεπτέμβρης 1984.
4. Αβραμίδου Μαρία, *Σκληρός άγγελος*, Κύπρος, 1989.
5. Κατσελλή Ρήνα, *Γαλάζια φάλαινα*, Λευκωσία, 1978.
6. Καβαλλάρης Φαίδρος, *Έτη φωτός*, Λευκωσία, 1987.
7. Τσαγγαρίδη Χρ. Ιωάννη, *Το ημερολόγιο ενός στρατηγού*, επιμέλεια Κ. Δαφνή, Αθήνα, 1987.
8. *Καραβάς*, ετήσια έκδοση του προσφυγικού σωματείου Ο Καραβάς, τόμοι 1 και 2.
9. Στυλιανού Αντρέας - Χαρμαντά Καλλιόπη, *Καραβάς*, Λευκωσία, 1969.
10. Μαυροκορδάτος Γιώργος, *Δίκωμο*, Λευκωσία, 1987.
11. Ταπάκης Αλέξανδρος, *Βουνό, Συγχαρί, Κουτσοβέντης*, Λευκωσία, 1988.
12. Στυλιανού Αντρέας και Ιουδήθ, *Painted churches of Cyprus*, Greece, 1985.
13. Περικλέους Ευρούλα, *Κι η Κερύνεια μια ανοικτή πληγή*, Λευκωσία 1982.
14. Κυπριανού Χρύσανθος, Μαραθεύτης Μιχαήλ, Σπανός Νίκος, *Ανθολογία Κυπριακής πεζογραφίας 1900-1970*, Λευκωσία, 1972.
15. Κρανιδιώτης Νίκος, *Γενέθλια γη*, Αθήνα, 1988.
16. Κατσελλή Ρήνα, «Πνευματικο-πολιτιστική ανασκόπηση της Κερύνειας 1878-1955», περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*.
17. Σπανός Νίκος, «Ο αρρενωπός Πενταδάκτυλος», περιοδικό *Αδούλωτη Κερύνεια*, 13 (1983) 11.

Επαρχία Αμμοχώστου

1. *Αμμόχωστος 36 αιώνες πολιτισμού 1600 π.Χ. - 1974 μ.Χ.*, Λευκωσία, 1988.
2. *Αμμοχώστια '90*, Κύπρος, 1990.
3. Χατζηιωάννου Κυριάκος, «Η πόλις της Αμμοχώστου, ιστορία και θρύλος», *Τα εν διασπορά Γ΄ της δεκαετίας 1979 - 1989*, Λευκωσία, 1989.
4. Νικολάου Θεοδόσης, *Η πνευματική φυσιογνωμία της Αμμοχώστου*, έκδοση Συνδέσμου Μητέρων Εκτοπισθέντων Μαθητών Αμμοχώστου, 1983.
5. Μιχαηλίδη Αγνή, *Το παλιό Βαρώσι*, Λευκωσία, 1970, σελ. 39-40, 175-179.

6. Ημερολόγιο Τράπεζας Κύπρου, 1991.
7. Πλησής Κυριάκος, *Θρηνητικό Συναξάρι της Πικρής Χώρας Κύπρος*, Αθήνα, 1974.
8. Πιερίδης Θοδόσης, *Ποιητικά Άπαντα*, Λευκωσία, 1975.
9. Πιερίδης Φιλίππου Γιώργος, «Ο καιρός της δοκιμασίας», *Τα τετράδια του Ρήγα* , Θεσσαλονίκη, 1978.
10. Χαραλαμπίδης Κυριάκος, *Αμμόχωστος βασιλεύουσα*, Αθήνα, 1982.
11. Αγγελίδου Κλαίρη, *Νόστιμον ήμαρ*, Κύπρος, 1982.
12. *Παιδικά σαλπίσματα πίκρας κι ελπίδας*, έκδοση των Δημοτικών σχολείων Ξυλοτύμπου, Ορμήδειας, Ξυλοφάγου, Ιούλιος, 1975.
13. Λυκαύγης Άνθος, *Πικρή γραφή*, Λευκωσία, 1976.
14. Αβραάμ Παναγιώτης, *Χειροτονία*, Λευκωσία, 1984.
15. Μαρκίδης Κυριάκος, Νικήτα Ελένη, Ράγκου Ελέγκω, *Lysi, social change in a cypriot village*, έκδοση του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, 1978.
16. Παντελίδης Παντελής, *Ακανθού*, Λευκωσία, 1984.
17. Keshishian Kevork, Famagusta, town and district, Famagusta Chamber of Commerce and Industry, Nicosia, 1985.
18. *Τρίκωμο*, έκδοση Συνδέσμου Τρικωμιτών Λονδίνου.
19. Μακρίδης Αντώνης, *Κραυγή απ' τα μπουντρούμια*, Λευκωσία, 1987 σελ. 20-21.
20. Τζωρτζής Κώστας, *Άσσια, μέρες συμφοράς*, Λευκωσία, 1989.
21. *Άσσια σε νοσταλγώ και αγωνίζομαι*, Λευκωσία, 1987.
22. *Άσσια, ζωντανές μνήμες, βαθιές ρίζες, μηνύματα επιστροφής*, έκδοση Πολιτιστικού Συνδέσμου Η Άσσια, Λευκωσία, 1983.
23. *Το Λευκόνοικο*, ετήσια έκδοση του προσφυγικού σωματείου «Το Λευκόνοικο», τεύχη 4-7, 1985-1988.
24. Κλόκκος Γρηγόρης, *Λευκόνοικο*, Λεμεσός, 1978.
25. Ξυστούρης Σάββας, *Η κωμόπολη της Λύσης*, Λευκωσία, 1980.
26. Ατσίκκος Γιακουμής, *Το φεγγάρι του Γεννάρη*, έκδοση Φιλόκυπρος, 1985.
27. *Δραστηριότητες*, περιοδικό του Γυμνασίου Λύσης.
28. Ανθίας Τεύκρος, *Ποιητικά Άπαντα 1928-1962*, Λονδίνο, 1962.
29. Αγκαστινιώτης Κ. *Ο συνεργατισμός: Γέννησις και ανάπτυξίς του εν Κύπρω*, Λευκωσία, 1965.
30. Λιασίδης Παύλος, *Χάραμαν Φου*, Αγροτική Ένωση Λύσης, Κύπρος, 1944.
31. Λιασίδης Παύλος, *Μπρόεμαν*, Αγροτική Ένωση Λύσης, Κύπρος, 1947.
32. Λιασίδης Παύλος, *Η σταυρωμένη Τζύπρος μας*, Λευκωσία, 1976.
33. Παρασκευά Ειρήνη, *Τα λευκονοιτζιάτικα υφαντά*, ανέκδοτη εργασία.
34. Αναστάση Λουκάς, *Πραστειό Μεσαορίας*, Λευκωσία, 1985.
35. Ταουσιάνης Χρίστος, *Αι εκκλησίαι του Ριζοκαρπάσου*, Λευκωσία, 1983.
36. Ταουσιάνης Χρίστος, *Καρπασία*, Λευκωσία, 1982.
37. Λεωνίδου Λεωνίδας, *Ο Άγιος Θεόδωρος Καρπασίας*, Κύπρος, 1986.
38. «Οι άγιοι Καρπασίας Φίλων, Συνέσιος, Θύρσος, Φωτεινή, Σωζόμενος», *Κυπριακαί Σπουδαί*, τόμος ΙΑ' 1947, Λευκωσία, 1948.
39. Κυριακούλης Ματθαίος, *Η Επτακώμη*, 1970.
40. Κυριακούλης Ματθαίος, *Ζωντανές αναμνήσεις*.
41. Οικονομίδη Σταυρινού Γιάννη, *Κυπραίικα*, Β' σειρά, Μορφωτική Υπηρεσία Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία, 1983, σελ. 67-71.
42. Παπαγεωργίου Σπύρος, *Ζήδρος*, εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Β' έκδοση, Λευκωσία, 1986.
43. *Μνήμη Λευκονοίκου*, έκδοση της Ένωσης Λευκονοικιατών, Λεμεσός, 1983.
44. Αντωνίου Π. Αντώνης, *Πριν τζιαι τωρά*, έκδοση προσφυγικού σωματείου «Το Λευκόνοικο», Λεμεσός, 1987.
45. Εφημερίδα *Καρπασία*.
46. Μιχαήλ Χρ. Κκάσιαλος, Έκδοση Μορφωτικής Υπηρεσίας Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία, 1976.
47. *Σάββα Χριστόφορος, Η ζωή και το έργο του*, έκδοση Μορφωτικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία, 1988.
48. Τσικνόπουλος Ιωάννης, *Ο Απόστολος Ανδρέας*, Λευκωσία, 1967.
49. Χατζηιωάννου Κυριάκος, *Η καταγωγή των Τουρκοκυπρίων και το Κυπριακό*, Λευκωσία, 1976.
50. Ιωαννίδου - Αδαμίδου Ειρένα «Ξεχασμένες σελίδες ημερολογίου», *Επιθεώρηση λόγου και τέχνης*, Μάρτιος - Απρίλιος 1972, τ.Γ΄, τεύχος 27-28, σελ. 114.
51. Γιακουμής Ατσίκκος, *Λύση το καμάρι της Μεσαρκάς*, εκδόσεις Φιλόκυπρος, 1985.
52. Γιακουμής Ατσίκκος, *Το ξερίζωμαν*, Βιβλιοθήκη Κυπρίων Λαϊκών Ποιητών αρ. 18, επιμέλεια Κ. Γιαγκουλλή, Λευκωσία, 1981.
53. *Άγιος Θεμονιανός* (Άης Φημιανός), έκδοση Αθλητικού Συλλόγου «Ισχύς» Λύσης (ΑΣΙΛ).

Επαρχία Λευκωσίας

1. Μαραθεύτης Φρίξος, *Location and Development of the Town of Leucosia (Nicosia) Cyprus*, Nicosia, 1977.
2. Μιχαηλίδη Αγνή, *Χώρα, η παλιά Λευκωσία*, Λευκωσία, 1977.
3. Περιοδικό *Ελεύθερη Κυθρέα*.
4. Πασιαρδής Μιχάλης, *Ο δρόμος της ποίησης*, Λευκωσία, 1970.
5. Παπαβαρνάβας Αντρέας - Χριστοδούλου Παναγιώτης, *Παλαίκυθρο*, Αθήναι, 1965.
6. Ορφανίδης Νίκος, *Κυπριακό ημερολόγιο*, έκδοση Αστρολάβος / Ευθύνη, Αθήνα 1986.
7. Περιοδικό *Ο Γερόλακκος*, έκδοση του Πολιτιστικού Συνδέσμου Εκτοπισθέντων Γερολάκκου, τεύχη 1 και 2.
8. Τάντας Σταύρος, *Η Ζώδια τα παλιά χρόνια*, (υπό έκδοση).
9. Εφημερίδα *Η Ζώδια*, έκδοση του Συλλόγου Αποφοίτων Ανωτέρων Σχολών Ζώδιας.
10. *Μόρφου*, εκδοτικός οίκος Φιλόκυπρος για το Σύνδεσμο Μορφιτών Ηνωμένου Βασιλείου, επιμέλεια Άντρου Παυλίδη, Λευκωσία, 1989.
11. Στυλιανού Πέτρος - Χριστοδούλου Νίκη, «Η εκκλησία τ' Άη Μάμα κι οι άλλες εκκλησίες της κατεχόμενης Μόρφου», *Κυπριακή Βασική Βιβλιοθήκη*, Αρ. 9, Λευκωσία, 1985.

12. Ακρίτας Λουκής, *Ο κάμπος*, Αθήνα εκδ. Πυρσός, 1936.
13. Ακρίτας Λουκής, *Διηγήματα*, Μορφωτική Υπηρεσία Υπουργείου Παιδείας, Λευκωσία, 1986.
14. Κληρίδης Νέαρχος, *Ιστορία της Λευκωσίας*, Λευκωσία, 1959.
15. Κληρίδης Νέαρχος, *Ο μεγαλομάρτυς Άγιος Μάμας Μόρφου*, 1963.
16. Κληρίδης Νέαρχος, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος του θαυματουργού, *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΙΕ΄ 1951, Λευκωσία 1952, σελ. 89-146.
17. Κερκίδης Γεώργιος, *Μνήμες του χωριού Κατωκοπιά*, Λευκωσία, 1984.
18. Κύρρης Κώστας, «Η Κυθρέα: Ιστορικό διάγραμμα», περιοδικό *Κυπριακός λόγος*, αρ. 44-45, Μάρτιος - Ιούνιος 1976.
19. Περιστιάνης Ιωάννης, *Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Λευκωσία, 1910.
20. *Ο κόσμος μας*, περιοδικό του Γυμνασίου Φανερωμένης, 13 (1989) 18-25.
21. Στυλιανού Πέτρος - Κύρρης Κώστας, *Ο Άγιος Δημητριανός Κυθρέας*, έκδοση Λωτός, Λευκωσία, 1973.
22. Κρανιδιώτης Νίκος, «Το θέατρο», περιοδικό *Κυπριακά Γράμματα* τ. ΙΗ΄.
23. *Δοκιμές*, περιοδικό των μαθητών του Γυμνασίου Λυκαβητού Λευκωσίας, 5 (1988) 32-39.
24. Φραγκούδης Γεώργιος, *Κύπρις*, Αθήναι, 1890.
25. Στυλιανού Πέτρος «Περί το βασίλειον των Χύτρων», Α΄ συνέδριο ελληνικού πολιτισμού, Στασίνος.
26. Καρατζιά Κωνσταντινίδου Σεβαστή, *Κύπρος*, Λευκωσία, 1974.
27. Γιαγκουλλής Κώστας, *Τοπωνυμικό του Γερολάκκου*, Λευκωσία, 1969.

Πηγές φωτογραφιών

(Οι σελίδες που αναφέρονται παραπέμπουν σ΄ αυτή την έκδοση)

Βιβλία - εκδόσεις

1. Σίνος Στέφανος, βλ.ο.π., σσ. 86, 96(β), 161(α), 162(α), 182(α), 214, 221, 222(β) 260(α).
2. *Μέρες οργής*, εκδόσεις Μορφωτική, Λευκωσία, 1975. σσ. 89, 97, 141, 194 (β), 231, 256, 258.
3. Ταρσούλη Αθηνά, βλ.ο.π., σσ. 43, 50, 56, 107, 109, 124, 187, 196, 265, 271, 274 (σκίτσα).
4. Wideson Reno, *Cyprus in picture*, London, 1953, σσ. 62, 136, 149, 157(β), 159.
5. Wideson Reno, *Portrait of Cyprus*, Holland, σσ. 148(β), 192(β), 239(β), 280(β), 289.
6. *Τ. Κάνθος*, έκδοση Μορφωτικής Υπηρεσίας, σσ. 8, 146, 167.
7. *The illustrated London News*, 1878, σσ. 101, 119, 249.
8. *Η Κύπρος χθες*, επιμέλεια Άντρου Παυλίδη, εκδόσεις Φιλόκυπρος, 1982, σελ.246.
9. Πιερίδη Αγγελική, βλ.ο.π., σελ. 215.
10. *Φραγκοκρατία - Βενετοκρατία στην Κύπρο*, έκδοση Δήμου Λευκωσίας, 1985, σσ. 12, 65, 117, 186, 280, 288 (σκίτσα).
11. *Κύπρος - 9.000 χρόνων έργα πολιτισμού λεηλατούνται*, έκδοση Ακαδημίας Αθηνών σελ. 143(α).
12. *Αμμόχωστος 36 αιώνες πολιτισμού*, βλ.ο.π., σελ. 155(β).
13. *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, βλ.ο.π., σελ. 92(α), 244.
14. *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*. Έκθεση κειμηλίων. Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, σελ. 218.
15. *20 φωτογραφίες από τα κατεχόμενα*. Υπουργείο Παιδείας. Φωτογραφίες Ζακ Ιακωβίδη, χορηγία Συγκροτήματος Τραπέζης Κύπρου, σσ. 16α, 20, 45(α), 93(α), 217, 263.
16. *S. Frangoulides 57 paintings*, σσ. 280(α), 286, 287, 288.
17. *Ημερολόγιο 1989 Λαϊκής Τράπεζας*, σελ. 108.
18. Διαφάνειες - κάρτες Βυζαντινού Μουσείου, σσ. 125, 161(β), 244.
19. Διαφάνειες Αρχαιολογικού, Μουσείου σσ. 112, 187, 196, 264, 278.
20. Κάρτες Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, σσ. 151, 154, 201(α).

Αρχεία:

1. Συγκρότημα Τραπέζης Κύπρου, σσ. 43(δ), 75(α-β), 127, 171, 205, 220.
2. Μορφωτική Υπηρεσία, σσ. 87, 140, 160, 164, 178, 179.
3. Υπουργείο Γεωργίας, σσ. 46(β,γ), 99, 104, 123(α), 132, 135, 136(β), 138, 148(α), 149, 157(α), 158 182(β), 190(β), 216, 226(β), 257(α), 260(β), 266, 267, 269, 271, 276, 277.
4. Υπηρεσία Φιλοτελισμού, σελ. 220, 225(β).
5. Μουσείο Αρχαιολογικό: σσ. 31, 58, 68, 74, 92(β), 93(β), 106, 113(γ), 156, 169, 184, 192(α), 208, 209, 211(α-β), 225(β), 238, 239(α), 254(β), 278(α).
6. Ροβέρτος Αντωνιάδης, σσ. 41, 45(γ), 56, 57, 121, 137, 139.
7. Τάκης Παντελίδης, σσ. 43(β), 63, 73(β), 76, 107, 114, 123(β), 180, 245.
8. Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, σσ. 78(α), 200(β).
9. Λύκειο Παλουριώτισσας, σσ. 34, 115, 118, 126, 147, 174, 204, 247, 248, 293, 294.
10. Στέλιος Παπαστυλιανού, σσ. 7, 16(β), 19, 23, 145, 211(γ), 226(α), 229, 235, 243.
11. Γραφείο Δημοσίων Πληροφοριών, σσ. 18, 24, 69(β), 109, 113(α), 124, 181(β), 272.
12. Τάκης Νεοφύτου, σσ. 29, 51, 61, 64, 69, 72, 73, 113, 195, 212, 213, 227.
13. Αρχείο Υ.Α.Π., σσ. 66, 77, 78, 133, 134, 142, 143, 152, 176, 207, 237, 263, 265, 275.
14. Φωτογραφίες παραχωρήθηκαν και από τα προσφυγικά σωματεία Λαπήθου, Καραβά, Αγίου Αμβροσίου, Κυθρέας, Δικώμου, Περιστερωνοπηγής, Άσσιας, Ζώδιας, τη Συντονιστική Επιτροπή Λύσης, τα φωτογραφεία Φώτο Μίκης, Φώτο Τουίνς και Φώτο Κέννεντυ, τον Τάκη Νεοφύτου, το Μάριο Κανικλίδη και άλλους ιδιώτες.
15. Τα αντικείμενα των σελίδων 65, 102(α), 183, 194(α), 199, 254(α), 285(β), 286, 287, 288, φωτογράφισε ο Δημήτρης Σάββα.

Χάρτες: Οι χάρτες των σελίδων 40, 122, 242, 270 ετοιμάστηκαν από το Χαρτογραφικό γραφείο του Τμήματος Κτηματολογίου και Χωρομετρίας (επιμέλεια Π. Πρωτοπαπά).

Οι χάρτες των σελίδων 26, 30, 110, 206, 240 ετοιμάστηκαν στο Σχεδιαστήριο του Τμήματος Γεωλογικής Επισκόπησης (επιμέλεια Π. Πρωτοπαπά).

Οι χάρτες των σελίδων 14, 15 είναι από το Σχολικό Άτλαντα της Κύπρου, Κύπρος 1977 και παραχωρήθηκαν από το Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας.

Βοήθησαν στη συλλογή του υλικού:

Επαρχία Κερύνειας: Άννα Νεοφύτου
Γιώργος Μαυροκορδάτος

Επαρχία Αμμοχώστου: Νάτια Χαραλαμπίδου, Κλαίρη Αγγελίδου } Αμμόχωστος
Κούλα Παρασκευά - Λευκόνοικο
Κυριάκος Μπαρρής - Λύση, Μεσαορία
Κώστας Λυμπουρής, Αντρέας Φαλάς } Καρπασία

Επαρχία Λευκωσίας: Κίκα Παντελίδου - Λευκωσία
Νίκος Ορφανίδης - Κυθρέα
Θέμις Μασούρα, Γιώργος Παρανής } Μόρφου

Ευχαριστίες

Ευχαριστούμε όσους μας βοήθησαν στην πραγματοποίηση της έκδοσης αυτής. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε για την παραχώρηση διαφανειών τον Αντρέα Χατζηθωμά και τον εκδοτικό οίκο Διαγόρας, τη Μορφωτική Υπηρεσία, το συγκρότημα της Τράπεζας Κύπρου, την Υπηρεσία Φιλοτελισμού, το Ροβέρτο Αντωνιάδη, τον Τάκη Παντελίδη και το Χριστόφορο Χριστοφόρου, για την παραχώρηση φωτογραφιών το Υπουργείο Γεωργίας, το Αρχαιολογικό Μουσείο, το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, το Στέλιο Παπαστυλιανού, τη Μαρίνα Στεργίδου, το Γεώργιο Πιτζιόλη και το Σταύρο Τάντα και το διευθυντή του Ιδρύματος Μακαρίου Γ΄ Κώστα Χατζηστεφάνου για την άδεια που μας παραχώρησε για φωτογράφιση εικόνων του Βυζαντινού Μουσείου. Επίσης ευχαριστούμε το Σχεδιαστήριο του Τμήματος Γεωλογικής Επισκόπησης και το Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας για την ετοιμασία των χαρτών, καθώς και το Τμήμα Στατιστικής και Ερευνών και το Γραφείο Προγραμματισμού για την παραχώρηση στατιστικών στοιχείων.

Φωτοσύνθεση: Photogramma Ltd

Τυπώθηκε στα Τυπογραφεία ΠΡΙΝΤΚΟ ΑΤΔ